

İSLÂM TARİHİ

Prof.Dr. H. İbrahim Hasan

"SİYASİ-DİNİ-KÜLTÜREL-SOSYAL"

İSLÂM TARİHİ

13. CİLT

"Osmanlı Devleti ve Medeniyeti"

Prof. Dr. Ziya KAZICI

Marmara Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi

İslâm Tarihi Anabilimdalı Başkanı

İ S T A N B U L 2 0 0 5

"Siyasi – Dini – Kültürel – Sosyal"
İSLÂM TARİHİ
13. CİLT
"Osmanlı Devleti ve Medeniyeti"

Yazar : Prof. Dr. Ziya Kazıcı
Yayın Editörü : Adem Kuşkulu
Copyright : Kayıhan Yayınevi
İç Tasarım : İrfan Güngörür
Kapak Tasarım : Sercan Arslan
Baskı / Cilt : Kilim / Desen
Birinci Baskı : Eylül 2005

Bu eserin tüm yayın hakları "**KAYIHAN YAYINEVİ**"ne aittir.

KAYIHAN YAYINLARI

84

Temel Eserler: İslâm Tarihi

10/13

ISBN 975-7574-02-3 (Takım)

ISBN 975-7574-82-1 (13. Cilt)

kayihan yayınları

Ticarethane Sokak Tefik Kuşoğlu İşhanı No:41/33

Sultanahmet / İstanbul

Tel. 0212 513 51 90 - 527 23 84

Fax. 0212 511 82 17

www.kayihanyayinlari.com

info@kayihanyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	5
SULTAN II. MUSTAFA.....	9
Koyun Adaları Zaferi ve Sakız'ın Kurtarılması.....	18
Sultan II. Mustafa'nın İlk Seferi ve Lippa'nın Fethi	20
Azak Kalesi	24
Zeytinburnu Zaferi	26
Pâdişahın İkinci Seferi ve Avusturya Ordusunun Mağlubiyeti ...	27
Pâdişahın Üçüncü Seferi ve Zenta Bozgunu	30
Karlofça Muâhedesi.....	38
Sultan II. Mustafa Dönemindeki Yenilikler	46
Rus Çarı'nın Muâhedeye Aykırı Hareketi	51
Feyzullah Efendi Hâdisesi	52
Daltaban Mustafa Paşa'nın Sadâreti	55
Râmi Mehmed Paşa.....	56
Edirne Vak'ası ve II. Mustafa'nın Hal'i	58
SULTAN III. AHMED.....	65
Vahran (Oran) Kalesinin Fethi.....	76
Osmanlı Devleti ve Çar Petro'nun Avrupa Siyaseti.....	77
Prut Seferi ve Antlaşması	81
Ruslar'ın Prut Antlaşmasını İhlâl Etmeleri	90
Şâir Nâbî'nin Ölümü	93
Mora Seferi ve Varadin Mağlubiyeti	96
Vak'anüvis Naîmâ'nın Vefatı.....	105
Belgrad'ın Düşmesi	107

Pasarofça Antlaşması	109
Nevşehirli Dâmâd İbrahim Paşa	113
İran Seferleri	124
Patrona İsyanı ve Sultan Ahmed'in Tahttan Feragati	131
Sultan III. Ahmed Dönemi Kültürel ve Medenî Faaliyetleri	135
SULTAN I. MAHMUD	141
Sultan Mahmud Döneminin İlk Günleri	144
Patrona Halil ve diğer İsyanlıların Ortadan Kaldırılmaları	147
Şâir Nedim'in Ölümü	152
İran Seferinin Devamı	155
Osmanlı - İran Barışı	157
Rus Ordusunun Kırım'a Taarruzu	159
Belgrad'ın İstirdadı (Geri Alınması)	164
İstanbul'daki Şiddetli Kış	168
Osmanlı - İran Savaşlarının Yeni Safhaları	169
İstanbul'da Büyük Yangınlar	173
İstanbul ve Edirne Depremi	174
Askerî Teşkilatta Reform	174
Sultan I. Mahmud'un Vefatı ve Özellikleri	175
SULTAN III. OSMAN	181
Şiddetli Kış ve Sadâret Değişiklikleri	184
İstanbul'un Büyük Yangınları	189
Sultan III. Osman'ın Vefatı ve Şahsiyeti	190
SULTAN III. MUSTAFA	193
SULTAN III. MUSTAFA DÖNEMİNİN İCRAAT VE İSLÂHAT	
HAREKETLERİ	199
III. Mustafa Döneminin İç Olayları	201
Sultan III. Mustafa ve Huzur Dersleri	206
Mekke'ye Su Getirilmesi	208
Koca Râğîb Paşa'nın Vefatı	209
Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın Sadâreti ve Büyük Zelzele	212
Bu Dönemde Durumu	213
Osmanlı Devleti'nin Dış Siyaseti	214
Osmanlı - Rus Savaşı	218
Kartal Muharebesi	221
Ruslar'ın Mora ve Akdeniz Harekâtı	222
Çeşme Fâciası	225
Kırım'ın Durumu	227
Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın Barış Teşebbüsleri	231
Sultan III. Mustafa'nın Vefatı	233

SULTAN I. ABDÜLHAMİD	235
Küçük Kaynarca Antlaşması	241
Bu Dönemdeki Islâhat Hareketleri	245
Bu Dönemdeki Bazı İç Problemler	248
Bu Dönemde Osmanlı – İran Münasebetleri	251
Muhsinzâde Mehmed Paşa	253
Halil Hamid Paşa	254
Aynalıkavak Tenkihnâmesi	256
Kırım Hanlığının Sonu	259
Kırım'ın İstirdadı İçin Sefer Açılması Osmanlı – Rus ve Osmanlı - Avusturya Savaşı	262
Sultan Birinci Abdülhamid'in Vefatı ve Şahsiyeti	271
SULTAN III. SELİM	273
Muharebeye Devam Kararı	281
Osmanlı – İsveç İttifakı	288
Osmanlı – Prusya İttifakı	290
Savaşın Devamı	292
Rusya ile Mütareke ve Yaş Antlaşması	294
Osmanlı – Fransa Savaşı (1798 – 1802)	298
Bonaparte	300
Yeni Osmanlı – Rus Savaşının Başlaması	316
İngiliz Filosunun İstanbul'a Gelmesi	319
Yesâri Mehmed Es'ad Efendi İle Şeyh Gâlib'in Vefatları	324
Nizâm-ı Cedid	327
A. Askerî Alanda Yapılan Düzenlemeler	330
B. Nizâm-ı Cedid Ordusunun Kurulması	336
C. Kabakçı Mustafa İsyanı ve Sultan Selim'in Hal'i	339
SULTAN IV. MUSTAFA	349
Alemdâr Mustafa Paşa ve Faaliyetleri	360
SULTAN II. MAHMUD	367
Sekbân-ı Cedid'in Teşkili	376
Alemdâr Mustafa Paşa'ya Karşı Ayaklanma	378
Türk – Rus Savaşı (Tatarıçe Zaferi)	382
Bükreş Muâhdesi	386
A. Osmanlı Topraklarında Dahili Problemler ve Bağımsızlık Hareketleri	387
1. Sırp İsyanı	389
2. Tepedelenli Ali Paşa Meselesi	394
3. Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı	397

4. Osmanlı – İran Savaşı	411
5. Cezayir'in Fransa Tarafından İşgali	412
6. Mehmed Ali Paşa'nın İsyanı ve Mısır Meselesi.....	417
7. Nizip Savaşı	425
B. Sultan II. Mahmud Döneminin Islâhat Hareketleri	429
1. Eşkinçi Ocağı	432
2. Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılışı (Vak'a-i Hayriyye).....	435
3. Asakir-i Mansûre-i Muhammediye'nin Kuruluşu	447
4. Islâhatla İlgili Diğer Faaliyetler	452
Sultan II. Mahmud'un Vefatı	460
BİBLİYOGRAFYA	463
A. ARŞİV BELGELERİ	463
B. TOPKAPI SARAYI MÜZESİ ARŞİVİ.....	463
C. KAYNAKLAR	463
D. ARAŞTIRMALAR	465
İNDEKS.....	472

**SULTAN
II. MUSTAFA**

SULTAN II. MUSTAFA

Amcası, Sultan II. Ahmed'in vefatı üzerine dünyanın en büyük devleti olmakta devam eden Osmanlı Devleti'nin tahtına oturan II. Mustafa, IV. Mehmed'in Emetullah Rabia Gülnûş Sultan'dan doğma oğlu olup 8 Zilkade 1074 (5 Haziran 1664) Salı günü ikinci vak-ti Edirne'de dünyaya gelmişti.¹ Gözde bir şehzâde sıfatı ile mes'ud bir çocukluk devri geçirmiş bulunan Şehzâde Mustafa, eşaslı bir tahsil ve terbiye ile yetiştirilmişti. Aynı zamanda güzel sanatlarla haşır neşir olan şehzâde, bir yandan şiir söylerken, bir yandan da devrin ve hat san'atının en büyük üstadlarından Hâfız Osman'ın talebeleri arasında yer almıştı. 1670 yılında Seyyid Feyzullah Efendi'den dersler almaya başlayan şehzâde, babasının Lehistan seferi-ne katılarak İstanbul'dan Baba Dağı'na kadar ordu ile gitmişti.

II. Mustafa, 6 Şubat 1695 (22 Cemaziyelahir 1106)'de Osmanlı tahtına geçtiği zaman 31 yaşının içinde bulunuyordu. O, "Kutsal Haçlı İttifak" gayretiyle uzayıp giden harbin on ikinci yılında saltanatı devr almıştı. Kaynaklar, onun tahta geçiş şekli ile ilgili olarak şu bilgiyi vermektedirler. Sultan II. Ahmed vefat ettiği zaman Dâru's-saâde Ağası olan İshak Ağa, vefat haberini Sadrazam Ali Paşa'ya bildirmişti. Bunun üzerine Ali Paşa, Edirne'de bulunan vezir, ulemâ, ocak ağaları, diğer ileri gelenler ve Divân memurlarını sarayına çağırarak, Sultan Ahmed'in yerine kimin getirileceği hususunu görüşür. Divân'da bu konuda Sultan Mehmed (Sultan IV. Mehmed)'in büyük şehzâdesi Mustafa üzerinde oy birliği sağlandı.

¹. Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa, **Silahtar Tarihi**, İstanbul 1928, I, 354; Râşid, **Tarih**, İstanbul 1282, I, 71; Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, İst. 1308, I, 80.

Oybirliği kararı, Bâbu's-saâde Ağası'na bildirilince devlet erkânı, hep birlikte cülûs merasiminde bulunmak üzere Bâb-ı Hümâyûn'a gelip yeni pâdişahın çıkışını beklemeye başladılar. Sultan II. Mustafa'nın emri ile Nusretnâme'yi kaleme alan Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın ifadesine göre, oy birliği ile Mustafa'nın tahta geçme kararı verildikten sonra bizzat kendisi bu müjdeyi Şimşirlik adı verilen odasında ikamet eden Şehzâde Mustafa'ya verdiğini bildirerek şöyle der: İkimiz birlikte Has Oda tarafında bulunan Demir Kapı önüne geldik. Buradan da taht odasına geçtik. Pâdişah, Hz. Peygamberin mübarek hırkalarının yanında iki rekaat şükür namazı kıldılar. Bey'at merasimi için dışarı çıkarken Arz Odası önünde Şehzâde İmamı Ali Efendi, Hekim başı Mehmed Efendi ve Cerrahbaşı Nuh Çelebi bizi karşılayıp Pâdişahımızın elini öptüler. Bundan sonra Pâdişahımız öğle vakti tahta şan ve şerefle oturdu. Cülûs merasiminde ilk önce Nakibü'l-eşraf Fenarîzâde Mehmed Efendi, onun arkasından vezirler, ulemâ, ordu ileri gelenleri, Divân memurları ve diğerleri sırası ile saçak öperek ulu Pâdişahımıza bey'at etmek saâdetine kavuştular.²

II. Mustafa, Osmanlı tahtına geçtiği zaman devlet, İkinci Viyana bozgunundan sonra peş peşe gelen mağlubiyetlerle hayli sarsılmış bulunuyordu. Bununla beraber o, yalnız dördüncü Mehmed'in oğlu olarak değil, Köprülüler devri ile şevket ve futûhat asırlarını da bir rüya sür'ati içinde yeniden yaşamış olan devletin âdeti bir "ba'su ba'de'l-mevt" (ölümünden sonra tekrar dirilme)'ine de şahid olmuştu. Onun hükümdarlık döneminde Osmanlı Devleti'nin hem zaferleri, hem de hezimetleri birlikte yer almışlardı. Gençliğinde göz kamaştıran debdebe içinde zafer ve ihtişamın lezzetini yakından tatmış bir

2. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, **Nusretnâme**, nşr ve sadeleştirme İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul 1962, I, 3 - 4; Ayrıca bk. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât**, nşr. Abdülkadir Özcan, Ankara 1995, s. 517 - 519. Bununla beraber başka bazı kaynaklara göre II. Ahmed'in vefat haberini Hazine Darbaşı Nezir Ağa'dan alan Şehzâde Mustafa, Sadrazam Ali Paşa'nın istememesine rağmen sür'atle harekete geçerek taraftarlarının yardımıyla tahta geçmeye muvaffak olmuştur. Bilgi için bk. Cengiz Orhonlu "Mustafa II", **İslâm Ansiklopedisi (İA)**, VIII, 695.

şehzâde idi. Gençliğinin ilk senelerindeki haşmetli günleri yeniden tahakkuk ettirmek için hazırlanmış bulunuyordu. Gayet iyi bir tahsil görmüş olan II. Mustafa, ergenlik çağında çevresindeki diğer şehzâdelere göre daha serbest bir hayat yaşayarak sarayda rahatça dolaşabilmiş bir kimse idi. Böylece, önceki yüzyıl şehzâdelerinin yaşadıkları kapalı hayat tarzından kurtulmasını bilmişti. Özel dersler almak suretiyle zamanını iyi değerlendirmişti. Bu sebeple ata binmek ve her türlü silahı kullanmakta mahirdi. Güzel sanatların şiir, musıkî ve hat gibi üç dalında da şöhret sahibi olmuştu. *İkbâlî* ve "*Meftûnî*" mahlasları ile şiirler yazan II. Mustafa'nın şiir örnekleri, Ata Tarihi ile Kadıasker Sâlim Efendi'nin Tezkire-i Sâlim adlı eserlerinde verilmektedir.³ O, sülûs, nesih ve celi hatlarda da maharetini göstererek bu sahalarda iyi bir san'atkâr olduğunu isbat etmişti. O, silah kullanmakta ve özellikle okçulukta da mahirdi.

Kaynakların, sarı sakallı, elâ gözlü, etine dolgun, orta boylu, yuvarak yüzlü ve yakışıklı bir hükümdar olarak tasvir ettikleri Sultan II. Mustafa, bilgin ve şairleri seven bir hükümdardı. Kendisine, devleti düştüğü bataklıktan kurtaracak bir hükümdar gözü ile baktığı için zamanında cereyan eden olayların tesbitine önem vermişti. Bizzat kendisi de saltanatı dönemindeki vak'aları (olayları) yazması için Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağayı görevlendirmişti. Bu görevlendirme üzerine o da "*Nusretnâme*" adlı eseri telif etmişti. İlim ve san'atta mahâreti bulunan, tîr-endâz (okçu), kerem sahibi, doğruluktan ayrılmayan, takva sahibi ve haramlardan sakınan bir hükümdardı. Âdil ve olgun bir yargıya sâhip olan II. Mustafa, büyük bir hızlık ve ender bulunan bir ölçülülüğe de sahipti. Bunun için devlet parasının toplanması (cibâyet) ve dağıtımında (sarf) ne cimrilik, ne de savurganlık yapardı.⁴

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sebep olduğu 1683 Viyana bozgunu, babasını tahtından alıp Edirne Sarayı'nın bir odasına haps ederken, Şehzâde Mustafa da kardeşiyle beraber aynı çatının

³. Bilgi için bk. Tayyarzâde Ahmed Ata, *Tarih-i Ata*, İstanbul 1293, IV, 65 - 66; Kadıasker Sâlim Efendi, *Tezkire-i Sâlim*, İstanbul 1315, s. 59.

⁴. M. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, I, 80; Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, trc. Özdemir Çobanoğlu, Ankara 1980, III, 317.

altında bir mahpus hayatı yaşamaya başlamıştı. Fakat on sene içinde iki amcasının da vefatları sonunda taht kendisine kaldığı zaman, memleketin üst üste uğradığı kayıpları telafi etmek uğrunda epey gayret sarf etmişti. O, bu konuda büyük bir ümit, azim ve şevk besliyordu. Zeki, coşkun ve iyi niyetlerle dolu bir gençti. Bu hasletleriyle o, memleketin kanını kurutmuş olan bu harplere son vermeyi ve Osmanlı'yı dedesi Kanunî dönemindeki gibi ihtişamına kavuşturmayı düşünüyordu. Ama, oklarını hedefe isabet ettiremeyen bir tîr-endâz (okçu, ok atan) gibi attığını vuramayacak ve tasavvurlarını gerçekleştiremeyecekti. Zira idareyi ele aldığı zaman devletin, siyasi, askerî, idarî ve malî sıkıntısı ile düzensizliği had safhaya ulaşmıştı.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın, Viyana surları altındaki o acıklı bozgunu, Osmanlı Devleti için gerçekten ağır bir bela ve musibet şeklini almıştı. Avrupalıların pek doğru söyledikleri gibi, Osmanlıların, o fâtihi ordularının sonuncusu bu ordu idi. Osmanlılar, artık bundan sonra sınırlarından dışarı çıkmadıkları gibi, düşmanlarını içeride bekler oldular. Osmanlı topraklarından bir parça koparmak ve eski öçlerini almak isteyen bütün komşular, bir günde ayaklanıp Osmanlı'nın üzerine yürüdüler. Viyana bozgununun ilk ayında Venedikliler, Ayamavra'dan başlayarak birkaç yıl içinde Mora'nın tamamını alıp adalarımıza, Dalmaçya, Arnavudluk yalılarına ve yeni feth edilmiş bulunan Girit adasına saldırdılar. Ruslar, Azak kalesi ile Azak kıyılarına indiler. Bu arada Podolya'nın kazakları isyan ederken, Lehliler Podolya'yı geri alıp Basarabya'nın bir bölgesini aldılar. Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti, Macaristan'dan Tuna'nın güneyine çekilmek zorunda kalmıştı. Düşman, Üsküb'e kadar olan Rumeli'nin büyük bir kısmını çiğneyip geçmişti. Bu arada içeride de hemen her vilayette baş gösteren isyan ve karışıklıklar halkı perişan ediyordu. Devletin kol ve kanatlarının koparıldığı, askerî, siyasi ve malî buhranların baş gösterdiği böyle bir hengamede payitaht olan İstanbul'da durum daha da kötüye gidiyordu. Zira devletin ileri gelenlerinin onu kurtarması ve halkı huzura kavuşturması beklenirken onlar, birbirleri ile didişmeye ve askeri isyana sevk etmeye başladılar. Bu esnada Sultan IV. Mehmed (Avcı)

tahtından indirilmiş yerine II. Süleyman getirilmişti. Bu hükümdarın vefatı üzerine yerine II. Ahmed saltanata getirilmişti. Kısa aralıklarla saltanatta yapılan bu değişiklikler, hem devleti, hem hazineneyi, hem de bu sebeple halkı büyük sıkıntılara sokmuştu. Yine bu esnada halkın dinî hislerini istismar eden ve “*Mehdîlik*” iddiasında bulunan bir kimsenin Rumeli’de ortaya çıkması, durumu daha da vahim bir hâle getirmişti.⁵

Devletin, idarî, siyasî, askerî ve malî bir düzensizlik içinde bulunduğu bir dönemde, amcası II. Ahmed’in yerine Osmanlı saltanat tahtına geçen II. Mustafa, elden giden Macaristan, Mora ve Dalmaçya kıyılarını yeniden kazanmak için ordunun başında sefere çıkmak kararında idi. Gayretli ve vatan sevgisi ile dolu olan genç Pâdişah, bu kararını gerçekleştirmek için cülusunun üçüncü günü Edirne’de yayınladığı Hatt-ı Hümayûn’unda “Cenab-ı Hak ve Feyyaz-ı mutlak, bu hakir-i pür taksir âciz ve günahkâr kuluna kendi takdir ve fermanıyla rûy-i zemin hilâfetini ihsan edip lâkin pâdişahların her kangısı zevk ve safa ve hâb-ı rahata düşmüş ise ol pâdişahların eli altında olan ibâdullah cemi-i zamanda huzur ve rahat gördükleri yoktur. Ba’de’l-yevm (bugünden sonra) zevk u safa ve rahatı kendümüze haram eylemişizdir...”⁶ diyecek kadar halkını ve ülkesini düşünen bir hükümdardı.

Elden çıkmış bulunan Macaristan, Mora ve Dalmaçya kıyıları gibi yerleri yeniden kazanmak için ordunun başında sefere çıkma kararında olan II. Mustafa, “Cülûs Hatt-ı Hümayûnu”nda bu arzusunun ilgililere açıkça söyledikten sonra onların, bir araya gelip bu konuda karar vermelerini isteyerek: “*Bizim, Sefer-i Hümayûna azimetimiz mi makul, yoksa Edirne’de kalmamız mı münasiptir? Din ve devlete ve ibâdullah kangısı nâfi’ (faydalı) ise cümmeniz Allah için söyleşüp mûlahaza ve müşavere edüp sıhhati üzre Rikâb-ı Hümayûnuma arz ve gelüp cevap veresüz vesselâm*” diye âdeta cenkten alıkonulmaması için yalvarır bir dil kullanmıştı.

⁵. Safvet, “Koyun Adaları Önündeki Deniz Harbi ve Sakız’ın Kurtuluşu”, *Târih-i Osmanî Encümeni Mecmuası (TOEM.)* 1328, I / 3, 150 – 151.

⁶. Fermanın tam metni için bk. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayîât*, s. 522 – 523; Râşid, *Tarih*, II, 298 – 299.

Sadırazam, Pâdişah'tan böyle bir Hatt-ı Hümayûn alınca, Şeyhülislâm, vezirler, Kadiaskerler ve Nakibü'l-eşraf ile diğer devlet erkânını, durumu görüşmek üzere sarayına dâvet eder. Bu dâvet üzerine sadâret makamına gelen devlet erkânı, üç gün üst üste toplantı yaparak durumu görüşür. Bu görüşme sonunda devlet erkânı "Sefer-i Hümayûn"ların devlet bütçesine ağır masraflar yükleyeceği bahanesiyle Pâdişah'ın Edirne'de kalmasını tercih ediyordu. Bu görüşe karşı çıkan Sultan II. Mustafa, "Padişahların her kangısı zevk u safa ve hâb u rahata düşmüş ise ol pâdişahların eli altında olan ibâdullahı cemi-i zamanda rahat ve huzur olmamıştır. Bana ağırlık ve hazine lâzım degül, Mahallinde kuru etmek (ekmek) yirüm. Din uğruna vücudumu bezl ederim. Her ne denlü meşak (meşakkat, sıkıntı) dahi olursa sabr u tahammül iderüm. Hizmet-i ibâdullah tamamen ermeyince kuşak çözmeyp bi eyyi vechin kân (hangi şekilde olursa olsun) seferden dönmem" diyerek cihadla ilgili son sözünü söylemişti.⁷

Böyle bir cevap, onun din ve devlet yolunda göze aldığı feragat ve fedakârlığın ulaşılmaz büyüklüğüne işâret etmektedir. Pâdişah, ibâdullah olarak isimlendirdiği halkı için, her türlü şahsî ve nefsî fedakârlığa tahammül edebileceğini, vücudunu din ve millet uğruna harcayabileceğini bildirerek, ecdad ve hânedanının devlet mefhumuyla nasıl yoğrulup haşır neşir olduğunu gösteriyordu. Pâdişahın, seferlere katılma arzusu o kadar kesindir ki, müzakereler esnasında Kul Kethüdâsı Deli Baltazâde Mahmud Ağa'nın: "*Eğer-çi Pâdişahımızın emrüne fermanberüz nihayet düşman bir olaydı Pâdişahın sefere gitmesünden hazziderdük. Mora düşmen eline girmiş iken Sakız'a dahi müstevli oldu. Eğer-çi Pâdişah sefere hareket buyurur ise Âsitâne boş kalmak görünür. Venedik kâfirı yine fırce bulup bir tarafa dahi gelüb sarılır. Bu hususta Pâdişahın sefere gitmesi makul değildir*" dediği için azledilip Çirmen Beyliği'ne tayin edilmek isteniyse de Sadırazamın araya girmesi üzerine 250 akça ile emekliye sevk edilmesine karar verilmişti.⁸ Pâdişahın, seferlere katılma hu-

7. Geniş bilgi için bk. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, **Nusretnâme**, I, 8; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât**, s. 522 – 523; Râşid, **Tarih**, II, 298 – 300.

8. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, **Nusretnâme**, I, 8.

susundaki bu kesin tavrı üzerine sefer hazırlıklarına başlamıştı. Pâdişah emrinin yerine getirilmesi için de her tarafa ferman ve memurlar gönderilmişti. Bu fermanlarda, askerin zamanında yetişebilmesi ve Kapıkulu süvarilerinin ocaklarında hazır bulunmaları gerektiği emrediliyordu. Aslında halk da yeni Pâdişah'a karşı güven besliyor ve onun Viyana bozgunundan beri devam eden başarısızlıklara çare bulacağına inanıyordu.

Bu esnada Sultan II. Mustafa, şehzâdeliğinde kendisine hocalık etmiş bulunan ve Erzurum'da sürgünde olan Seyyid Feyzullah Efendi'yi önce İstanbul'a, daha sonra meşihata tayin etmek için de Edirne'ye dâvet eder. Bu dâvete icâbet eden hocasını Şeyhülislâmlık makamına getirir. Pâdişah tarafından, hakkı olmayan bir itimad kazanarak Şeyhülislâmlığa yükseltilen bu adamın etrafında bulunan klik, devletin haysiyet ve selâmeti adına faaliyet gösterecek yerde, beşeriyetin ezeli ve ebedî zaaflarını şahıslarında toplamış kimselerden mürekkepti. Hased, kin, rekabet ve intikam duyguları, hak ve adâlete meydan okuyordu. Devlet kapılarının, o dönemde kapalı sınıf ar'anesi ve töreye bağlı olarak hiyerarşik kademe, o dışlı ve tırnaklı mütegalibenin oyuncağı haline gelmişti. Bu kökleşmiş bulunan yolsuzluklara karşı azimle duran hükümdar, kendisini destekleyen Elmas Mehmed Paşa, Mezemorta Hüseyin Paşa ve Amcazâde Hüseyin Paşa gibi seçme devlet adamlarının gayretlerine rağmen, o bozguncu ve yıkıcı zümrenin nüfuz ve ihanetinin önüne geçmeye muvaffak olamıyordu.

Pâdişah, hocası Feyzullah Efendi'ye çok güveniyor ve onun sözlerine itibar ediyordu. Her ne kadar Seyyid Feyzullah Efendi'nin tesiriyle Sürmeli Ali Paşa'nın sadâretten azl edildiği söylenirse de kaynaklar, Sürmeli Ali Paşa'nın azline, Belgrad'a gönderilen 1500 kadar yeniçeri neferinin Edirne yakınındaki Cısr-i Mustafa Paşa menzilinde, cülûs bahşışı bahanesiyle isyana kalkışmaları olayını sebep olarak gösterirler. Yeniçerilerin burada kalıp çadır kurmaları ve istenilen yere gitmemelerinin bizzat sadrazam tarafından istendiği belirtilerek onların el altından tahrik edilmiş olmaları ifade edilmektedir. Rivayete göre Sultan Mustafa, bizzat tebdil-i kıyafet (kıyafet değiştirerek) ederek güvendiği birkaç adamıyla birlikte as-

kerin içine girip onlarla konuşmuştu. Böylece, sefere katılmasına taraftar olmayan Ali Paşa'nın bu isyanda parmağının olduğunu anlayan II. Mustafa, bu yüzden onu sadâret makamından azl etmişti. Bundan başka Sürmeli Ali Paşa'nın Anadolu'da bulunan beylerden, zî kudret (güç, kuvvet ve imkân sahibi) denilen servet sahiplerinden akça veya adam toplamak üzere bir salma saldı ve böylece halka zulüm ettiği de Sultan II. Mustafa'ya ulaştırılmıştı. Bu olaylar üzerine Ali Paşa'nın işine son verilerek yerine Elmas Mehmed Paşa getirilmişti.⁹

Koyun Adaları Zaferi ve Sakız'ın Kurtarılması

XVII. asrın son senelerinde, Avusturyalıların müttefiki olan Venedikliler, Sultan II. Ahmed'in henüz hayatta bulunduğu 1694 senesinin Eylül ayında, Papalık ve Malta donanmasından da yardım görerek Osmanlı idaresinde bulunan Sakız Adası'na saldırdılar. Sakız kalesini 1370 asker ile koruyan Silahdar Hasan Paşa, yardım istediği Kaptan-ı derya Helvacı Yusuf Paşa'dan yardım görememesine rağmen, 13.000'e yakın düşman askerinin 9 Eylül'de başlayan kuşatma savaşına karşı direnmesini bildi. Kale içindeki evler tahrib edildi. Üstün düşman gücüne karşı daha fazla kan dökülmemesi için kale 1 Safer 1106 (21 Eylül 1694)'da vire ile Antonio Zeno'ya teslim oldu. Anlaşmaya göre Müslüman nüfus üç gün içinde boşaltılarak Anadolu'ya nakl edildi. Bununla beraber Venedik işgali 5 aydan fazla sürmedi. Sakız Adası'nın düşman eline geçmesine çok üzülen Sultan II. Ahmed, adanın derhal geri alınması için ilgililere emirler verdi. Anadolu Beylerbeyi Mısırlızaâde İbrahim Paşa, Sakız serdarlığına tayin edildi. 48 gemiden meydana gelmiş bulunan Osmanlı donanması, 4 Receb 1106 (9 Şubat 1695) günü Anadolu'nun Karaburun Yarımadası ile Sakız Adası arasındaki boğazın kuzey girişindeki Koyun (Spalmatori) adaları önünde, Papalık, Toskana ve Malta gemileriyle de takviye edilmiş bulunan 65 parçadan mürekkep Venedik donanması ile karşılaştı. Osmanlı donanmasının

⁹. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Silahdar, *Nusretname*, I, 28; Râşid, *Tarih*, II, 315 - 317.

da miri kalyonlar kaptanı olan Mezemorta Hüseyin Paşa,* düşmanın üstünlüğüne rağmen hücumla geçilmesi görüşünü kabul ettirdiğinden savaşa başlandı. Ayrıca onun maharetli hareketleri, düşman donanmasını zora soktu. Buradaki ilk hamlede düşman amiral gemisi ile iki büyük kalyonu batırıldı. Bunu, üç gemi daha takip etti. Birkaç gemisi zapt edilen ve ekserisi hasara uğrayan düşman donanması çekilmek zorunda kalmıştı. Bununla beraber kesin sonuç ve zafer henüz elde edilmemişti. Yeniden ikmal yapan Osmanlı donanması, 9 gün kadar sonra yani 18 Şubat günü Koyun adaları ile Sakız'ın Kolokythei koyu arasında tekrar düşmanla karşılaştı. Düşman donanması, binlerce gülle atmasına rağmen bir Osmanlı gemisini dahi batıramamıştı. Buna mukabil donanma-yı hümâyûn topçuları, isabetli atışlar ve seri manevralarla düşman gemilerinin büyük bir kısmını tahrib ederken dokuzunu da batırdılar. Bu ikinci karşılaşmada düşman amirali Benedetto Pisani de maktul düşmüştü. Kurtulan gemiler, karanlıktan istifade ile önce Sakız Adası limanına, sonra da İstendil (Tinos) adasına kaçmakla kurtulabildiler. Bu zaferden dört gün sonra 8 Receb 1106 (22 Şubat 1695) günü Türk donanması Sakız'a asker çıkardı. Bu esnada limanda bulunan Venedikliler'e ait 8 harp gemisi zapt edildi. Kalede 112 top, 5000 tüfek, 35 bin gülle, 1200 kantar barut ve 2500 kantar kurşun gibi büyük bir mühimmat ve erzak ele geçirildi. Böylece, 5 ay kadar düşman elinde kalmış olan Sakız Adası, tekrar Osmanlı idaresine girmiş oluyordu. Osmanlı donanmasının adaya girmesi üzerine adanın yerli halkı olan Rumlar, Katoliklerin düşmana yardım ettiğini söyleyerek şikayette bulunmuşlardı. Bu şikâyet üzerine daha önce Katoliklere verilmiş bulunan imtiyazlar kaldırıldığı gibi kiliseleri de Ortodoks olan Rumlar'a verildi. Bu zaferlerin müjdesi yeni sultanın cülûsunun 15. gününde gelmişti. Yeni hükümdar, fenalık

*. Gençliğinde Garp Ocakları'nın mensubu olarak İspanyollar ile yapılan bir deniz muharebesinde aldığı yaralardan öldüğü sanılarak terk edilmiş, ancak daha sonra yaşadığı anlaşıldığından tedavi edilmiştir. İtalyanca "yarı ölü" manasına gelen Mezzomorto tabiri kendisine lakap olmuştu. Bu tabir, Türkler arasında Mezemorta şeklini almıştır. Bilgi için bk. Cengiz Orhonlu, "Mezemorta Hüseyin Paşa", *İA*, VIII, 205 - 207.

ve hatta hıyanet yapmış olmalarına rağmen kaleye sığınmış Hristiyan tebeaya esir muamelesi yapılmayarak mal ve mülklerinin yine kendilerine verilmesini emr ederek onlara karşı iyi davranılmasını istemişti. Bu zaferler üzerine adanın önemine binaen Amcazâde Hüseyin Paşa, Sakız muhafızlığına, savaştaki maharetinden dolayı Mezemorta Hüseyin Paşa da Kaptan-ı deryalığa tayin edildiler.¹⁰

Sultan II. Mustafa'nın İlk Seferi ve Lippa'nın Fethi

Yeni Pâdişah, elden çıkmış bulunan Macaristan, Mora ve Dalmaçya kıyılarını tekrar ele geçirip kazanmak arzusunda idi. Bunun için de ilk Hatt-ı Hümayûnu'nda bütün sıkıntı ve meşakkatlerine rağmen bizzat seferlere katılmak istediğini belirtmişti. Pâdişah, bu arzusunu gerçekleştirmek üzere hemen hazırlıklara girişmişti. Gereken görüşmeler yapıp tedbirler alındıktan sonra başında hükümdarın bulunduğu ordu-yu hümayûn, 18 Zilkade 1106 (30 Haziran 1695) günü Edirne'den Belgrad'a doğru hareket etmişti.

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, bu hazırlıklar ve yola çıkış esnasında yapılan törenler ile Sultan II. Mustafa'nın kıyafeti hakkında geniş bilgiler vermektedir. Dönemin konu ile ilgili kültürünü günümüze aktarması bakımından önemli gördüğümüz bu bilgiyi kısaca nakletmeyi uygun bulduk. O, şöyle diyor: " Ertesi Cumartesi günü Pâdişah'ın emri üzerine büyük bir tören hazırlanmıştı. Edirne'de bulunan bütün ordu mensupları binişlerini giyerek Bâb-ı Hümayûn'dan itibaren Otağ-ı Hümayûn kapısına kadar iki keçeli sıralanarak Pâdişahı beklemeye başladılar. Pâdişahımız ise, Hasoda Köşküne gelerek burada bacaklarına filar*, murassa bodluk, beline mücevherlerle süslü zırh üzerine incili bir göğ** başına da parlak

¹⁰. Geniş bilgi için bk. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, s. 528 – 532; Râşid, *Tarih*, II, 305 – 310; Safvet, "Koyun Adaları Önündeki Deniz Harbi ve Sakız'ın Kurtuluşu" *TOEM* (1328), I / 3, 150 – 177; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1973, III / 1, 577 – 579; J. H. Mordtmann, "Sakız Adası" *İA*, X, 94 – 97.

*. İnce işlemeli deri çizme.

** . Kalın mavi kumaştan yapılan hırkalı kürk.

bir mihver giydikten sonra, bunun üzerine levend tarzında şahâne taylesanlı yeşil bir şal sarmış ve üzerine tek taş zümrüd gazilik sorgucu takmıştı. Omuzuna incili bir türkeş, beline ise murassa' bir kılıç kuşanmıştı. Bundan sonra Engürüs (Üngürüs) gazası niyetiyle Bâbu's-saâde önünde beklemekte bulunan ve mücevher kuşamlı incili aba üzerine kaplan postu eyerlenmiş *Mecnunkırı* ismindeki atına binerek, kallaviler giymiş erkân kürklü Hazinedâr Ağa yanında 14 müsaheb ağa ile sancaklar önünde, Hasodalı ve İçoğlanları baştan ayağa kadar zırhlara bürünmüş ve mihverlerini giymiş olarak arkasında olmak üzere büyük bir alay halinde etrafa heybet ve dehşet saçarak otağına gitmişti. Pâdişahımız otağına geldiği vakit, Sadriazam, Şeyhülislâm ve Moralı Vezir Hasan Paşa'yı yanına çağırarak ihsanlarda bulunmuştu. Bugün, ordugahta tellallar dolaştırılarak, askerlerden hiç kimsenin ekinlere girmemesi ve zulm etmemesi emredilmişti. Bu emre uymayanların da derhal öldürülecekleri bildirilmişti.¹¹

Sultan II. Mustafa, 30 Haziran 1695 günü Edirne'den Belgrad'a hareket etmişti. Ordu, 40 günlük yorucu bir yolculuktan sonra önce Sofya, oradan da Belgrad'a varmıştı. Yol boyunca Pâdişah, zaman zaman tebdil-i kıyafet ederek halk ve ordu arasında dolaşıyor, onların kanaat, düşünce ve fikirlerini bizzat öğrenmeye çalışıyordu. Böylece hem halkın, hem de askerin durumu ve ihtiyaçları hakkında bilgi sahibi oluyordu. Bu bilgilere göre de emirler veriyordu. Bu teftişleri esnasında o, aynı zamanda Osmanlı ordusunun daima methedilen bir hasletinin devamını sağlamaya çalışıyordu. Bu, düşman da olsa başkalarının mal, can ve ırzlarına dokunmama prensibidir. Gerçekten tarih, Osmanlı ordusunun bu ve benzeri insanî hasletlerinin birçok örneği ile doludur.

Belgrad'da kurulan harp meclisinde düşman ordusunun hareketi ve temayülleri uzun uzadıya müzakere edildikten sonra nasıl hareket edilmesi ve nereye gidilmesi gerektiği görüşülmüştü. Uzun görüşmelerden sonra Lippa kalesi üzerine gidilmesine karar verilmişti (3 Ağustos 1695). Zira Avusturyalılar, Macaristan'ın Banat

¹¹. Daha geniş bilgi için bk. Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa, *Nusretname*, s. 31-32.

eyâletinin merkezi olan Temeşvar (Tımişvar) kalesini almak için buranın 54 km. Kuzeydoğusunda bulunan ve Maroş suyu üzerindeki Lippa kalesini hareket üssü olarak kullanıyorlardı. Buranın düşman elinde bulunması yüzünden bütün bir Macaristan tehlikeye düşmüş oluyordu. İşte bu sebeple önce Lippa kalesinin fethi, öncelik kazanır hale gelmişti. Bunun için de askerin bu yöne sevk edilmesi kararlaştırılmıştı.

Alınan bu karar uygulanırken düşmanın gelip Belgrad'ı muhasara etme tehlikesi belirebilirdi. Bu ihtimale karşı buranın tahkimi Büyük (Koca) Cafer Paşa'ya bırakıldıktan sonra Tuna üzerine kurulan köprüden Pançova sahrasına geçilerek Temeşvar'a gelinmişti. Buradan da hızla Lippa üzerine gidilmişti. Saksonya Prensi tarafından 50 – 60 bin kişilik bir kuvvetle kendisine yardım edileceği bildirilen Lippa komutanı, bu kuvvetlerin gelmesinden emin olarak teslim teklifini red etmişti. Bunun üzerine sür'atle Lippa üzerine gelmiş bulunan asker, büyük bir heyecanla siper kazmaya bile gerek duymadan kaleye saldırmış ve bir buçuk saat gibi çok kısa bir zamanda kaleyi ele geçirmişti (9 Eylül 1695). Avusturyalılar, Macaristan'a saldırma niyetinde oldukları ve burayı da bir üs olarak kullandıkları için kaleye pek çok harp malzemesi yığmışlardı. Kale komutanı dahil birçok esirle birlikte 43 top, 3000 kantar barut, 65 bin gülle ve 66 bin kile hububat ganimet olarak alınmıştı. Kalenin muhafazası zor olduğundan tamamen yıktırılmıştı.

Kırım Hanı Hacı Selim Giray'ın orduya geldiği sırada Lugas kalesinin zaptı için gönderilmiş bulunan Rumeli beylerbeyi Mahmud Paşa, Avusturya ordusunun General Veterani komutasında Temes nehri sahilinde pusu kurduğunu ve süvari birliklerine ihtiyacı olduğunu bildirmişti. Bunun üzerine 22 Eylül 1695'de ordu o tarafa yönelmişti. Veterani, Temes nehri kenarında etrafı bataklık ve arkası orman olan bir mahalle ordusunu kurarak zahire arabaları ile de etrafını çevirmişti. Osmanlı ordusu, çok seri bir hareketle düşmanı çenber içine aldı. Pâdişah, orduya taarruz emrini verirken Kırım Hanına da Temes nehrinden karşı tarafa geçmek ve dağın arkasından dolaşmak suretiyle düşmanın arkasına sarkmasını emretmişti., Osmanlı ordusu da cepheden açılan top ve tüfek ateşine

aldırmayarak şiddetle hücum etmişti. Bu hücumda bizzat Pâdişah, sipahi, silahdar ve solak askerinin önünde yalın kılıç çarpışmıştı. Sonuçta 3 saat gibi kısa bir zaman zarfında Osmanlı ordusu galip gelmiş, düşman ise feci bir şekilde mağlub olmuştu. Başta General Veterani olmak üzere birçok düşman askeri öldürülmüştü. Bu çarpışma sonucunda 5000 kadar esir alındığı gibi külliyetli miktarda harp levazımatı ve ganimet te ele geçirilmişti. Bu zafer, Osmanlı ordusu için büyük bir muvaffakiyet olarak kabul edildi. Zira İkinci Viyana seferinden beri devam eden harplerde Osmanlı ordusu, böyle büyük bir başarı elde edememişti. Bundan sonra Lugas (Lugoş) kalesi üzerine yürüyen ordu, burayı feth etti. Bu harpte Rumeli Beylerbeyi Mahmud Bey oğlu Mahmud Paşa ve Diyarbekir valisi Şahin Mehmed Paşa gibi iki değerli komutan şehid olmuştu.* Sol kol komutanı bulunan Mahmud Paşa'nın şehid düşmesi üzerine o tarafta bozgunluk belirtileri görünmesine rağmen Pâdişah'ın harbi bizzat idare etmesi ve verdiği kesin emirler ile Kırım Hanı'nın yetiştirmesi üzerine tehlikeli durum ortadan kalkmıştı. Bu fetihten sonra Şebeş kalesi üzerine gidildi. Diyarbekir Valisi Topal Hüseyin Paşa ile Anadolu Beylerbeyi Mısırlızâde İbrahim Paşa'nın fethine memur edildikleri kaledeki 4000 kadar Avusturyalı muhafız, korkularından kaçıp gittikleri için kale rahat bir şekilde zapt edildi. Böylece Banat eyâleti, düşmandan tamamen temizlenmiş ve Belgrad'ın emniyeti sağlanmış oldu. Bundan sonra daha önce alınmış bulunan karar gereği ordunun Çanad'daki Avusturya kuvvetleri üzerine gitmesi gerekiyor idiyse de Veterani'nin mağlubiyet haberini almış bulunan Avusturya komutanının Erdel taraflarına gittiği haberinin alınması ve mevsimin de ilerlemesi üzerine İstanbul'a dönmeye karar verilmişti. Bunun üzerine Kırım Hanı, ülkesine dönmek için müsaade istemişti. Yaptıklarından dolayı kendisine izin verilen Kırım Hânı, büyük iltifatlarla uğurlanmıştı. Temeşvar'a asker, cephane ve yiyecek bırakıldıktan sonra Mehadiye, Eflâk ve Niğbolu yolu ile Edir-

*. Sultan II. Mustafa, bu iki değerli insanın şehâdetine çok üzülmüştü. Pâdişah, bunlar hakkında "gerçi düşman ordusunu perişan ettim. Lakin Şahin'imle Mahmud'umdan ayrıldım" diyerek ne kadar üzüldüğünü açıkça ortaya koymuştu. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, **Nusretnâme**, I, 95.

ne'ye dönülmüştü (23 Rebiülevvel 1107 = 1 Kasım 1695). Yolda yapılan duada duacı, "Gâzi Sultan Mustafa Han" sözleriyle duasını tamamlayınca Sultan Mustafa, bu güzel duasından dolayı duacıya bir avuç altın ihsan edilmesini buyurmuşlardı. Gâzi ünvanıyla Edirne'ye dönmüş bulunan Pâdişah'ın bu zaferinden dolayı bütün Edirne halkı bayram ve şenlik yapmıştı. Edirne'ye varıldıktan üç gün sonra da İstanbul'a hareket edilmişti. Böylece Pâdişah, "*azîm gazâ alayı ile mahmiye-i Kostantiniyye'ye (İstanbul'a) muvasalât etmişti.*" İstanbul'a gelindikten sonra halk, pâdişahlarının bu büyük zaferini, şanına layık büyüklükteki bir şenlikle kutlamıştı.¹²

Azak Kalesi

Pâdişahın, Avusturya cephesinde bulunmasından istifade ile fırsatı kaçırmak istemeyen ve "*Mukaddes ittifak*"a da girmiş bulunan Rusya, öbür taraftan ordusunu modernleştirmek, bir taraftan da Boğazlar'dan Akdeniz'e açılmak için Karadeniz'in denetimini ele geçirme çabalarına girişmiş bulunuyordu. Bu ezeli hedefine ulaşmak ve Karadeniz'e açılmak için de Azak kalesini kuşatmıştı. Bu kuşatmada, bizzat Çar Deli Petro (1689 - 1725) komutasında bulunan 200 binden daha fazla olan Rus ordusu, Azak'ı savunan çok küçük bir Osmanlı kuvvetine karşı başarı elde edememişti. Rus ordusunun. 200 bin kişiden daha fazla olan Rus ordusunun 15 bin kadarı denizden, geri kalanı da karadan kaleyi kuşatmaya başladılar. Bu büyüklükteki orduya rağmen Kefe Beylerbeyi Murtaza Paşa ile Kırım Hanı Selim Giray'ın oğlu Kaplan Giray'ın komutasındaki küçük bir Osmanlı birliğine karşı bir şey yapamadılar. Bu iki komutanın kahramanca müdafaa ve hurûc (zaman zaman kaleden ani çıkışları) hareketleri, düşmanın büyük kayıplar vermesine sebep olmuştu. Bu hurûclardan birinde "*Farz-ı kifâye*" olan cihâd emrini yerine getirmek için Azak Müftisi İsmail Efendi de yalın kılıç

¹². Geniş bilgi için bk. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, s. 32 - 115; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, s. 549 - 572; Râşid, *Tarih*, II, 332 - 351; Uzunçarşılı, *Tarih*, III, 1. Kısım, s. 558 - 560; Cengiz Orhunlu, "Mustafa II" *İA*, VIII, 695 - 696.

düşmana hücum ederek şehid olmuştu. Müftünün savaşa katılıp şehid olması, asker üzerinde büyük bir tesir meydana getirerek onların daha gayretli ve hamiyetli bir şekilde savaşmalarına sebep olmuştu. Bütün gayret ve çabalarına rağmen bir şey yapamayacağını anlayan Çar, 96 günlük bir muhasaradan sonra arkasında binlerce ölü bırakarak çekip gitmişti (4 Rebiülevvel 1107 = 13 Ekim 1695). Böylece ric'ate mecbur kalan Çar, çekilme esnasında da takib edilerek 3 – 4 bin kişi daha telefata vermişti. Çekilme sırasında düşmandan bir hayli ganimet ile iki top elde edilmişti.¹³ İlk muhasara esnasında uğradığı başarısızlığın sebeplerini araştırıp eksikliklerini tamamlayan Petro, 3 Haziran 1696'da bir daha Azak kalesini karadan ve nehirde muhasara altına almıştı. Halbuki Osmanlı devlet ricali, Rusların ilk muhasarada uğradıkları feci mağlubiyetten sonra hareket edemeyeceklerini zannediyordu. Bu yüzden ilk kuşatma esnasında kale surlarında meydana gelmiş bulunan tahribatı ortadan kaldırmak ve kalenin tahkimatına pek önem vermemişlerdi. Halbuki ilk kuşatmada birçok şehid vermiş, top güllelerinden harabe haline gelmiş ve birçok yeri yıkılmış bulunan kalenin tamiri ihmal edilmişti. Cephane ve mühimmat bakımından da zayıf olan kalenin durumunu bilen Petro, bunu fırsat bilerek 100 bin kişilik bir kuvvetle ansızın ilerleyerek kaleyi kuşatmıştı. Bu defa Ruslar, 30 gemilik bir nehir donanması da hazırlayıp Don nehrinden Azak önüne getirmişlerdi. Dönemin bütün harp imkânlarını kullanmış bulunan Ruslar'ın bu taarruzuna karşılık kale, içerideki 400 – 500 civarındaki inanılmayacak kadar az sayıdaki askerle müdafaa ediliyordu. Buna rağmen bu 500 Türk neferi, kendilerinden yüzlerce misli fazla olan bu Rus ordusuna iki ay boyunca kahramanca karşı koymuştu. Bunun üzerine Ruslar, surların dibinden başlamak üzere toprak yağmaya başladılar. Toprak, surların yüksekliği derecesine gelince Türk garnizonu artık yapılacak bir şey kalmadığını anlayarak teslim olmak zorunda kalmıştı. Muhasara esnasında gelen yardımcı kuvvetler de Rusların aldıkları tedbirler yüzünden kaleye girememişlerdi. Bunun üzerine kale, 7 Muharrem

¹³. Râşid, *Tarih*, II, 352 – 355.

1108 (7 Ağustos 1696)'de Ruslar'a teslim olmak zorunda kalmıştı. Kırım için askerî önemi fazla olan bu kalenin Ruslar'ın eline geçmesi, İstanbul'da büyük bir üzüntü ve teessüre sebep olmuştu.¹⁴

Zeytinburnu Zaferi

Sultan II. Mustafa, Avusturya cephesinde zafer kazanırken, Kaptan-ı derya Mezemorta Hüseyin Paşa'nın emrindeki donanma-yı hümâyûn, Venediklileri adalar denizi denilen Ege'den atmak için Pâdişah'ın Hatt-ı Hümâyûnunu almıştı. Bu emir üzerine harekete geçen Mezemorta Hüseyin Paşa, 5 Safer 1107 (15 Eylül 1695)'te Sakız ve İstanköy'ü vurmak üzere gelen 96 parçadan müteşekkil Venedik donanması ile Sakız Adası yakınlarında Perşembe günü öğleden sonra muharebeye başladı. Osmanlı donanması a karşı başarılı olamayacağını anlayan Venedikliler, akşam karanlığından istifade ile kaçmaya başladılar. Bunun üzerine Osmanlı donanması "mütevekkilen ale'llah ve müsteînen bi'llah" düşman donanmasını takip eder. Üç gün sonra düşman donanmasını Midilli Acaası'nın Zeytinburnu denilen yerin karşısında yakalayan Mezemorta Hüseyin Paşa, bu donanmayı büyük bir bozguna uğratmıştı. Bu muharebede Venediklilerin 10 kalyonu battığı gibi diğerleri de büyük hasara uğramışlardı. Tarihçilerin ifadelerine göre düşman, Şokpeloş denilen yere doğru firar etmişti. O gece büyük bir fırtına çıkmıştı. Bu fırtına yüzünden düşmanın birkaç gemisi daha batmıştı. Bu esnada gemilerden denize dökülenlerden 300'den daha fazla asker esir alınmıştı.¹⁵ Müttelik donanma büyük bir yenilgiye uğradı. Bundan sonra Venedik, Ege Denizi'nde bir daha zafer kazanma ümidini yitirmiş oldu.

Görüldüğü üzere 1695 senesi, Venedik, Avusturya ve Rusya cephelerinde "Mukaddes İttifak"a dahil devletlerin deniz ve kara ordularının defalarca yenilmeleri ile sona ermiş oldu. Buna karşılık

¹⁴. Râşid, *Tarih*, II, 385 – 386; Cengiz Orhonlu, "Mustafa II", *İA*, VIII, 696.

*. Allah'a güvenerek ve ondan yardım dileyerek.

¹⁵. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, s. 567; Râşid, *Tarih*, II, 346; Cengiz Orhonlu, "Mezemorta Hüseyin Paşa" *İA*, VIII, 206.

Osmanlı orduları, hem kara, hem de denizde müttefik ordulara karşı zaferler kazanmışlardı.

Pâdişahın İkinci Seferi ve Avusturya Ordusunun Mağlubiyeti

Sultan II. Mustafa, ilk seferden döndükten sonra kışı, ikinci seferin hazırlıklarıyla geçirdi. 1696 baharında, çıkacağı Sefer-i Hümâyûn için Anadolu ve Rumeli Beylerbeyleri ile bu vilayetlerdeki beylere hükümler gönderilerek tamamının, kapılarında, eyâlet ve sancaklarında bulunan askerlerle Belgrad ovasında orduya katılmalarını emretmişti. Bu arada Rumeli Beylerbeyi Vezir Arnavut Süleyman Paşa'nın, kendi kapusu kuvvetlerinden başka Rumeli eyâletinin Ohri ve Delvine sancaklarından toplanan *avârız*, *nüzûl* ve *hâne akçası* vergileri ile 3000 Arnavud'u, Bosna'dan ise Bosnalı Fazlı Bölükbaşının 2000 Boşnak askerini hazırlayarak Belgrad'a getirmeleri ferman edildiği gibi yörük hâkimi Hasan Paşa'nın da 3000 yörükle bu sefere katılması uygun görülerek durum kendilerine bildirilmişti.¹⁶ Bununla beraber, devletin içinde bulunduğu mali durum sebebiyle gerek İstanbul'da, gerekse taşrada bulunan devlet erkânından durumları uygun olan bazı kimselerin bizzat kendilerinin tedarik edecekleri askerleriyle sefere katılmaları istenmişti. Nusretnâme, bu konuda şu bilgileri vermektedir: İstanbul'dan "eben cedd" (eben 'an ceddin = babadan dedenden) hanedandan bulunan ve Sokullular'dan olan İbrahim Hanzâde Ali Bey 500, Civan Kapıcıbaşızâde Mustafa Bey 250, Köprülüzâde Numan Bey 150, Yenişehir ileri gelenlerinden Mihal Beyzâde 50, Turhan Beyzâde 100, Mü'minzâde 30, Eski Büyük tezkireci 50, Merhum Mehmed Beyzâde ile hanımı 150, Çetirazâde Mustafa Bey 25, Muğla ve Suğla ileri gelenleri 280, Birecikli Şeyhzâde 30, Maraşlı Osman Ağa 20, Kars ileri gelenlerinden Abdülkerimzâde 20, Gedik Velizâde 30, Rakka'da mukim Ahmed Paşa 30, Rişvanzâde Halil 30, Arslanzâde 25, Şah Gazi Paşazâde 25, İçil ileri gelenleri 400, İstanbul ileri gelenleri 325, Kalem hocaları da (daire müdürleri) 680 yiğit derleyerek

¹⁶ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, I, 141.

bütün masrafları kendilerine ait olmak üzere sefere katılmaları uygun görülmüş ve buna göre defterleri yapılmıştı. Bunlardan başka Rumeli ve Anadolu serhad kalelerinin dışındaki diğer kalelerinde bulunan tımarlı sipahilerden 1500, Şam vilayeti yerli kulundan 200, eyâlet ve sancak beylerine bağlı beylik sipahilerden 1200 müteferrika, eyâletlerde olan zeametlilerden 6000 cebelû ile daha başkalarının sefer-i hümâyûna katılmaları kararlaştırılmıştı.¹⁷ Böyle bir sistemle asker toplanması, devletin eski gücünün kalmadığını ve dört cepheye asker yetiştirilme kaynağının yavaş yavaş tükenmekte olduğunu gösteriyordu.¹⁸

26 Şaban 1107 (31 Mart 1696)'da Davutpaşa ordugâhına çıkan Sultan II. Mustafa, yirmi bir gün sonra Osmanlı kara ordusunun başında olarak buradan hareketle dokuz gün sonra Edirne'ye varmıştı. Buradaki hazırlıkları bitirdikten sonra Belgrad'a hareket eden hükümdar, kırk gün sonra da Belgrad'a gelmişti. Yol boyunca düşman ordusunun hareketi hakkında da devamlı haberler geliyordu. Pâdişah'ın, Belgrad'da bulunduğu sırada Osmanlılarca *Nalkıran* diye adlandırılan Saksonya Prensi Friedrich August komutasındaki 40 bin piyade ile 20 bin süvarinin 108 topla Temeşvar'ı kuşattığı haberi alınmıştı. Bu sebeple ordu, Temeşvar üzerine yönelmek zorunda kaldı. Düşman kuvvetlerinden bir başka kısmı da Budin, Petervaradin ve Erdel'de müdafaa hazırlıklarına girişmişti. Sivas Valisi Dursun Mehmed Paşa'nın çarhacısı (öncüsü) ve Şam Valisi Osman Paşa'nın da dümdar (ardçı) olduğu Osmanlı ordusu, Tuna üzerinden kurulan köprüden Paңçova sahrasına geçerek Temeşvar'a doğru ilerlemeye başlamıştı. Bu esnada 112 parçadan mürekkeb Tuna donanması da kuzeye doğru hareket ederek düşmanın birkaç gemisini zapt etmişti. Osmanlı ordusunun bu hareketini haber alan düşman, Temeşvar'a gelecek tek yol olan Bega (Olaş) ve tımiş suyu arasındaki bataklık geçidini tutmuştu. Türk ordusunun öncü kuvveti, Avusturya öncü birliklerini püskürterek boğazi emniyet altına almıştı.

¹⁷. Geniş bilgi için bk. Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, I, 148-149.

¹⁸. Uzunçarşılı, *Tarih*, III, 1. Kısım, s. 561.

Düşmanla teması sağlayan Osmanlı ordusu, onu Olasch mevkiinde yakaladı. Avusturya ve müttefiklerinin ordusu 40 bini piyade, 45 bini de süvari idi. Bu ordu 111 topla da techiz edilmişti. Yardımcı kuvvetlerle birlikte bu ordu 100 bini geçiyordu. Bu ordu da Mareşal Von Caprara, General Heisler ve Toaf gibi namlı Alman komutanlar da vardı. Osmanlı ordusu da sayı itibari ile aynı miktarda idi. Orduyu Hümâyûn, hemen tahkimata başladı. Osmanlı ordusu, 28 Muharrem 1108 (27 Ağustos 1696) gününü istirahatla geçirmek istiyordu. Fakat düşman ordusu ikindiye doğru Osmanlı kuvvetlerinde bir gevşemenin başladığına kani olarak taarruza kalktı. Bu sırada ikindi namazını kılmış bulunan Sultan II. Mustafa, "*Tobyuk*" adındaki atına binerek Otağ-ı Hümâyûn önünde bulunan sancak dibinde durup emirler vermeye başladı. Kırım süvarisini, düşmanın arkasına sarkması için sevk etti. Düşman taarruzu top, tüfenk, ok ve kılıç ile karşılanıp püskürtüldü. Bundan sonra şiddetle yapılan bir karşı taarruz, düşmanı tamamen mağlub edip hezime uğrattı. Vezir-i azam Elmas Mehmed Paşa'nın 12 bin serdengeçtinin başında olarak yaptığı hücum ise, kesin sonucun alınmasını sağladı. Muharebe sahasında Heisler gibi bir hayli kumandanlarıyla birlikte 16 bin civarında ölü bırakan düşman ordusu, ric'ate (geri dönüp çekilmeye) başladı. Yatsı namazına kadar düşmanı takip eden Kırımlılar, birçok esir ve ganimetle döndüler. Düşmandan 22 top, 4 sancak, 5 bayrak ve büyük ölçüde ganimet ele geçmişti. Buna karşılık Osmanlı ordusunda 1500 şehid ile 2032 yaralı vardı. Şehidler arasında birkaç vezir ve paşa da bulunuyordu.

Bu büyük zaferden sonra Temeşvar'a gelindi. Muhafızlığına Koca Cafer Paşa'nın getirildiği Temeşvar kalesi, asker, mühimmat ve yiyeceklerle takviye edildikten sonra Belgrad'a dönüldü. Belgrad muhafızlığına da Cafer Paşa'nın yerine Konya ve Adana Valisi Acemzâde Hüseyin Paşa getirilerek Pâdişah 1108 Rebiülevvel (1696

Eylül'de Belgrad'dan ayrılıp Edirne'ye gelmişti. Edirne'de kışı geçiren hükümdar burada yeni bir sefer için hazırlıklara başlamıştı.¹⁹

Pâdişahın Üçüncü Seferi ve Zenta Bozgunu

Vezirlerin, cehâlet, hırs ve kinlerinin sebep olduğu menfaat çekişmeleri yüzünden Zenta (Sente) bozgunu ile sonuçlanan Sultan II. Mustafa'nın bu seferi, Osmanlı tarihinin seyrini değiştirecek kadar önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Sultan Mustafa, kazandığı başarılar üzerine Avusturya'ya karşı üçüncü bir sefere karar vermişti. Sürmeli Ali Paşa'nın yerini alan Elmas Mehmed Paşa (1 Mayıs 1695) gibi hamiyetli ve iktidarlı bir devlet adamı ile işe başlayan Pâdişah, ilk iki seferinde başarı kazanmıştı. Keza bir yıl önce Venedikliler eline geçmiş bulunan Sakız Adası, Mezemorta Hüseyin Paşa'nın gayretleri ile istirdad edilmiş, Pâdişah da zaferle Edirne'ye dönmüştü.

Kuzeyden gelen bu zafer haberleri, halkta devletin geleceği ile ilgili ümitleri kuvvetlendirdiği gibi, Sultan II. Mustafa'nın da şevkini artırıyordu. Rus hududlarında ise Deli Petro'nun askerleri yenilerek kaleler birer birer geri alınıyordu. Denizlerde Venedik taarruzları sonuçsuz kalıyor, Tuna boylarında ise devamlı zafer haberleri geliyordu. Her ne kadar Azak Kalesi daha sonra Ruslar tarafından tekrar geri alınmışsa da bu, Pâdişah'ın üçüncü seferi için bir engel teşkil etmiyordu.

Avusturya'ya karşı açılacak bu yeni sefer için 27 Ramazan 1108 (20 Nisan 1697) günü Edirne'de Arz Kapısı önünde tuğlar dikildi. Bundan yirmi gün sonra da Pâdişah otağa çıktı. 17 Haziran'da biraz gecikmiş olarak yola çıkan Pâdişah, sekiz gün sonra Sofya'ya vardı. Bu arada Niş ile Belgrad arasındaki ormanların, haydut ve eşkiyadan temizlenmesi gerekiyordu. Zira sık ormanlarla

¹⁹. Sultan II. Mustafa'nın bu ikinci seferi ile ilgili daha geniş bilgi için bk. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, I, 141 – 210; Fahri Ç. Derin "Mustafa II. Ya Dair Bir Risâle" *Tarih Dergisi* (1958), IX / 13, 45 – 68; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, s. 588 – 601; Râşid, *Tarih*, II, 359 – 376; Uzunçarşılı, *Tarih*, III, 1. Kısım, s. 561 – 563; Cengiz Orhonlu, "Mustafa II" *İA*, VIII, 696.

kaplı bulunan bu bölgede haydutlar, hem ordu, hem de yolcu ve kervanlar için büyük bir tehlike arz ediyorlardı. Bu temizlik için Rumeli Beylerbeyi Cafer Paşa görevlendirilmişti. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Zübde-i Vekayiât adlı eserinde, bu yol üzerindeki tehlikeli yerlerin isimlerini de vermektedir.²⁰ Yolda, düşman ordusunun son durumu hakkında istihbarat bilgileri toplanıyordu. Hırvatistan krallarının eski merkezi olan Bihke (Bihaç) kalesini bir aydan beri kuşatma altında tutan düşmanın, Bosna Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın üzerine yürümesi sonucu firar ettiği, böylece buranın muhasaradan kurtarıldığı haberi de alınmıştı. Nihayet ordu, 10 Ağustos günü Belgrad'a ulaşabildi. Burada, bir taraftan gelecek ordu birlikleri beklenirken, bir taraftan da düşmanın son durumu ve yapılacak harekât müzakere ediliyordu.²¹ Biri Pâdişah'ın, diğeri Vezir-i a'zam Elmas Mehmed Paşa'nın riyâsetinde (başkanlığında) yapılan görüşmelerde, Pançova tarafına geçilip Tımsıvar istikametinde ilerleyerek Tisa'dan karşıya geçilmesi veya Sava'dan Zemnun'a geçip Petervaradin kalesinin muhasarası şıkları müzakerelere edildi. Sadrazam Elmas Mehmed Paşa'ya muhalif olan harp meclisi ve Şeyhü'l-İslâm Feyzullah Efendi, orduyu yanlış ve tehlikeli bir istikamet olan Tımsıvar cihetine sevk etmekte fikir birliği yaptılar. Her ne kadar bazı kaynaklara göre sadrazamın asker azlığından ve geç kalınmasından dolayı Tımsıvar cihetini tercih ettiği ve hatta bu yüzden vüzerayı tehdid ile fikrini kabul ettirdiğine işaret ediliyorsa da memleket ve devlet için bu kadar önemli bir konuda bu tehditlerin nazarı itibara alınmaması gerekirdi. Kaldı ki, son toplantı bizzat Pâdişah'ın huzurunda yapılmıştı. Bu harp meclisinde herkes rahatlıkla fikrini açıklama imkânına sahipti. Fakat Sadrazam Elmas Mehmed Paşa'nın kolay bir zafer elde etmesini istemeyen ve hatta onu düşürmek isteyen rakipleri, Pâdişahın huzurunda yapılan sonraki toplantıda sadrazamı desteklemeyi menfaatlerine daha uygun görmüşlerdi. Vatan endişesinden ve hamiyet duygusundan uzak olan bu kimseler, sadrazamın şahsını vurmak için

²⁰. Geniş bilgi ve yer isimleri için bk. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, s. 615; Râşid, *Tarih*, II, 400.

²¹. Râşid, *Tarih*, II, 401 - 402.

ordunun hezimetini hazırlamakta bir an bile tereddüd etmediler. Mademki ordunun mağlubiyeti sadrazamın da düşmesi demekti o halde yeni ve işlerine gelir bir başka veziriazamla servet ve dirlikler elde edilecekti. Onun için fırsatı kaçırmamak lazımdı. Böyle bir anlayışa sahip bulunanlara göre Tuna, Tise (Tayis) ve Flora nehirleri geçilip Titel üzerinden Tayis ve Tuna nehirleri arasındaki Bačka sahrasına geçilmesi daha uygun görünüyordu. Buna karşılık, hududlarda bulunmasından dolayı düşman ahvalini çok iyi bilen Amcazâde Hüseyin Paşa ile Mısırlızâde İbrahim ve Bostancı Mahmud Paşalar, bu fikre karşı çıkıyorlardı. Onlara göre Varadin'in muhasarası, Belgrad bakımından önemli idi. Bu arada Tuna donanması vâsitasiyle ordunun erzak ve mühimmat ikmali de kolaylıkla yapılacaktı. Amcazâde Hüseyin Paşa, Pâdişahın kendisine sorduğu soruya şöyle cevap veriyordu: "Tımaşvar tarafına gidildiği takdirde birçok nehri geçmek icab edecektir. Bunun ise hem iâşe, hem de muhtemel bir ric'atı güçleştirmesi bakımından birçok mahzuru bulunmaktadır." Ona göre doğrudan doğruya Varadin üzerine gidilip orası alınrsa Tuna'nın sol kenarından Bačka'ya geçilmesi üç nehri geçmekten daha kolaydı. Bunlar, birçok nehri geçmenin tehlike ve zorluğuna işaretle doğrudan Varadin üzerine gidilmesini daha doğru buluyorlardı. Hatta Amcazâde Hüseyin Paşa, düşmanın, ilk hamlede bu nehirleri geçenlere mani olmayacağını, ancak geçişten hemen sonra veya geçişin tam ortasında birdenbire baskın yapabileceğini belirttikten sonra düşmanın, defalarca benzer baskınlarının olduğunu söylemişti. Amcazâde Hüseyin Paşa'nın bu fikirleri, taraftar bulduğu için kesin bir karara varılamadı. Son karar için Tımaşvar muhafızı Cafer Paşa'nın beklenmesine karar verildi. Daha sonraki toplantıda Koca Cafer Paşa, Varadin üzerine yürüyüşü ağzına almayarak Bačka yönüne hareket edilip Pançova'ya gidilmesini, Titel kalesi hizasında Tisa'dan geçilmesini, Titel'in zaptından sonra Segedin, Göle ve Yanova kalelerinin alınmasını, oradan da Varadin üzerine gidilmesini tavsiye etti. Amcazâde Hüseyin Paşa ile Anadolu Beylerbeyi Mısırlızâde İbrahim Paşa'nın muhtemel tehlikeleri bir kere daha hatırlatmaları dikkate alınmadı. Filhakika onların bu görüş ve tavsiyeleri yerinde idi. An-

cak, müverrih Râşid'in ifadesine göre mecliste bulunanlar, doğru olan bu görüşe rağmen Elmas Mehmed Paşa'ya olan kırgınlıkları yüzünden bile bile öbür görüşü kabul ettiler. Böylece onlar, "Sadrazama vesile-i tezâyüd-i kadr u itibardır deyü bais-i kesr-i şân-ı âsefi olmak daiyesi"ni göttüklerini nakletmektedir.²² Bu ifade, sadrazam ile muhalifleri arasında devletin bekasını tehlikeye sokacak derecede büyük bir muhalefetin bulunduğunu göstermektedir.

Sadrazamın muhalefetine rağmen alınan bu tehlikeli karara göre ordu-yu hümayûn, önce Pañcova'ya geçirildi. 110 parçalık bir ince donanma da Tisa suyuna doğru harekete başladı. Ordu, Tuna'yı geçtikten sonra Tırmış (Tameş) ve Bega nehirleri binbir güçlüklerle geçildi. Yazın sıcak günlerindeki bu geçiş, askerde bezginlik meydana getirmişti. Tisa'nın karşı tarafında bulunan Avusturya ordusu, Titel kalesinde yedi sekiz bin asker bırakıp geri çekildi. Segedin'in 40 km. güneyinde ve Zenta yakınındaki Tisa üzerinde köprü kurma faaliyetleri başlamış iken yeniçeri serdengeçtileri karşıya geçip Titel'i zapettiler. Avusturya başkomutanı Prens Eugene de Savoie, casusları vâsıtasıyla Osmanlı ordusunun harekâtını öğrendiği gibi, sadrazam ile muhalifleri arasındaki çekişmeye de vâkıf olmuştu.

Taarruzun tehlikeli olacağı ve Zemun yakasına geçmek için köprü kurulmasına düşmanın fırsat vermeyeceği hesaplanarak Başka ovası ile Segedin yalılarının vurulması ve askerin Tisa'yı Zenta'dan Temeşvar tarafına geçmesi kararı, Sadrazam Elmas Mehmed Paşa'nın muhalefetine rağmen alındı. Devlet ve ordu erkânı arasındaki bu muhalefet, askere de sirayet ettiğinden düzen ve disiplin bozulmuştu. Bundan sonra köprü kurulmasına başlandı. 83 araba tonbazi üzerine kurulan köprü, devamlı ve sür'atli bir çalışma ile iki günde tamamlandı. Pâdişah, Otağ-ı Hümayûn, ve iç halkı hazine-i âmire ile karşıya geçirildi. Daha sonra yeniçeriler, silahdarlar, cebehâne ile cebeciler 7 kolon borna, 12 şâhî, 3 havan topu ve topçular karşıya ulaştırıldı. Şehbaz Giray ile askerleri de karşıya geçenler arasında idi. Sadrazam Elmas Mehmed Paşa,

²². Râşid, *Tarih*, II, 409.

Mısırlızâde İbrahim, Kavukçu İbrahim, Yeniçeri Ağası Baltaoğlu Mahmud Paşa ve Koca Cafer Paşa, gibi ordunun önemli erkânı, düzeni sağlamak üzere henüz karşıya geçmemişlerdi. Bu sırada Prens Eugene'nin, Zenta'ya doğru sür'atle ilerlediği haberi alınmıştı. Bu haber, orduda karışıklığın meydana gelmesine sebep olmuştu. Düşmanın yapabileceği herhangi bir baskına mani olmak için bir miktar kuvvet gönderilmişse de bunlar fazla bir şey yapamadan geri döndüler. Bu arada atından düşerek düşman eline geçen ve konuşturulan Boşnak Cafer Paşa'nın verdiği bilgilerden, Osmanlı ordusu hakkında malumat sahibi olan ve askerin bir kısmının karşı tarafa geçip bir kısmının henüz geçmediğini öğrenen Prens Eugene, bu durumdan istifade ile derhal geride kalan Osmanlı ordusu üzerine yürüdü. Osmanlı ordusu çok zor ve tehlikeli bir durumda bulunuyordu. Bir kısmı karşıya geçmiş, bir kısmı geçmek için hazırlıklar yaparken bir kısmı da tam köprünün üstünde bulunuyordu. Meydana gelen karışıklık yüzünden intizamsız geçişler başladığı için köprü bel vermişti. Bu esnada düşman tarafından atılan toplarla isabet alan köprü yıkılınca 2000 kadar asker de suya düşerek boğulmuştu. Bu paniği bahane eden sadrazamın askere sert davranması, üzüntü ve ümitsizliğe sebebiyet vermişti. Köprünün çöktüğünü gören Prens Eugene, bütün gücüyle geride kalanlara hücum ederek buradaki Osmanlı ordusunu dağıttı. Sadrazam Elmas Mehmed Paşa ile birlikte Anadolu beylerbeyi Mısırlızâde İbrahim Paşa, Yeniçeri Ağası Baltazâde Mahmud Paşa, Adana Valisi Fazlı Paşa, Tımuşvar muhafızı Koca Cafer Paşa, Rumeli Beylerbeyi Küçük Cafer Paşa, Diyarbekir Beylerbeyi Kavukçu İbrahim Paşa, Suğla sancağı mutasarrıfı Süleyman Paşa, Amasya mutasarrıfı Mahmud Paşa, Maraş Beylerbeyi Yunus Paşa ile sancak beyleri ve mutasarrıflar gibi ordunun yüksek komuta kademesinde bulunan birçok kimse de şehid olmuştu. Köprünün ortası parçalandığı için karşıya geçme imkânı bulamayan asker, çarpışa çarpışa şehid oldu. Osmanlıların bu savaştaki zayıtı, ordunun sekizde biri olan 7 - 8 bin civarında olmasına rağmen keyfiyet bakımından çok büyüktü. Zira Sadrazamla birçok beylerbeyi ile bey ve yeniçeri komutanı da şehid olmuştu. Kuşluk vakti başlayan savaş, gün batımında bitmişti (24

Safer 1109 / 11 Eylül 1697). Düşman taarruzundan önce Pâdişahla birlikte karşı tarafa geçmiş bulunan ordu, köprü yıkıldığı için bu feci manzara karşısında eli kolu bağlı beklemekten başka bir şey yapamıyordu. Bu hâdiseden hemen sonra Pâdişah, nehrin karşı tarafında bulunan mevcut ordu erkânını toplayarak durumu müzakere etmeye başladı. Ordu komuta kademesinin uğradığı büyük zayıat nazara alınarak düşmanla yeniden temasın tehlikeli olduğu, Banat eyâletindeki kalelerle Tımsıvar'ın takviye edilmesinin gerektiği düşünüldüğünden sür'atle ric'ate karar verildi. Böylece ikinci bir mağlubiyete uğramadan Tımsıvar'a dönüşe karar verilmişti. Bu karar üzerine ağırlıklarını bırakan ordu-yu hümâyûn iki günde Tımsıvar'a ulaştı. Bununla beraber büyük telefât veren ve gözleri yılmış bulunan Avusturyalılar da Türkleri takip ile kale muhasaralarına cesaret edemediler. Tımsıvar'da 10 gün kalan Pâdişah, muhtemel bir Avusturya hücumuna karşı burayı askerle takviye ettikten ve 2 Rebiülevvel 1109 (18 Eylül 1697)'da Belgrad muhafızı Amcazâde Hüseyin Paşa'yı da sadârete tayin ettikten sonra Belgrad yolu ile Edirne'ye döndü. Amcazâde Hüseyin Paşa, Köprülü Mehmed Paşa'nın kardeşi olan Hasan Ağa'nın oğludur. Fâzıl Ahmed Paşa'nın sadâretinde kendisine Amcazâde denildiği için bu lakapla anılıyordu. Onun sadârete geliş sebebi bir bakıma Zenta bozgunundan önce toplanan harp meclisindeki mütalaası hilafına yapılan askerî harekâtın tamamen olumsuz ve büyük bir hezimetle sonuçlanması idi. Pâdişah, onun bu ileri görüşlülüğünü göz önünde bulundurduğu için kendisini bu makama getirmişti.²³

Osmanlı tarihinin seyrini değiştiren ve talihinin ters dönmesine sebep olan bu hezimetle, devlet ricalinin itaatsızlık ve kayıtsızlığı ile birlikte, askerin nizam ve ümidini kaybederek perişan bir yığın haline gelmesi de büyük bir rol oynamıştı. Zenta bozgunu, bu facialı seferle ordunun verdiği büyük zayıattan başka, en değerli komutan,

²³. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, İstanbul 1964, I/ 3, 277 - 300; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, s. 619 - 626; Râşid, *Tarih*, II, 407 - 416; Osmanzâde Taib Ahmed, *Hadikatu'l-Vüzerâ*, İstanbul 1271, s. 123; Uzunçarşılı, *Tarih*, III / 1, 563 - 570; Orhonlu, "Mustafa II", *İA*. VIII, 696; Orhan F. Köprülü, "Hüseyin Paşa, Amcazâde" *İA*. V / 1, 648.

vali ve beylerbeyilere ilaveten hem genç, hem cesur, hem de hamiyetli bir çok kimsenin şehid olmasına sebep olmuştu. Bundan başka, “söz eslemeyüp müşaverelerde ihtiyarlara ve iş görmüş âdemlere mu’araza edüp küserdi.”²⁴ ifadeleri ile icraatı ve karakteri anlatılmak istenen Sadrazam Elmas Mehmed Paşa’nın da şehadet şerbeti içmesine sebep olmuştu.

Tarihte, “*Zenta Bozgunu*” denilen bu facialı sefer sonucunda ordu, en değerli komutanları ile asker ve devlet adamını kayb etmişti. Beklenmeyen bir şekilde sonuçlanan bu III. Avusturya seferi, gayretli ve hamiyetli pâdişahı, derin bir ye’s ve kedere boğmuştu. Pâdişah, bu hüzün, keder ve ye’s ile önce Belgrad’a oradan da Edirne’ye çekilmek zorunda kalmıştı.

Daha önce de belirtildiği gibi bazı kaynaklar, Zenta mağlubiyetinde bir kısım ümerâ ile askerın serkeşliklerine işaretle onları itham ederken, Abdülkadir Özcan tarafından neşredilen ve dönemin olaylarını geniş bir vukufiyetle kaleme alıp ismini vermeyen anonim bir Osmanlı tarihi, Sadrazam Elmas Mehmed Paşa’nın da dikkatsizliğine işaret eder.²⁵ Bununla beraber, ağır toprakla mücehhez ordunun zor ve tehlikeli yollarda zaman kaybetmesinde Pâdişahın da hissesi bulunduğuna işaret edilir. Zira başlangıçta seferin, İnce donanmanın da iştiraki ile Varadin’e yapılması düşünülmüş iken Pâdişah, harp meclislerinde belli bir hedef tayin edilmemesine müdahalede bulunmamıştı.²⁶ Pâdişah’ın, harp meclislerinde müdahalede bulunmaması, onun için bir nakise gibi görülüyor ve bu yüzden âdeta mağlubiyetin hazırlanmasında bir ortak gibi görünüyorsa da aslında bu, Osmanlı hükümdarlarının meclislerdeki görüşmelerde istişareye ne denli önem verdiklerinin bir göstergesidir. Ekseriyet tarafından verilen kararlardan ayrılmamaları, onların bu konuda ne kadar demokrat olduklarını göstermektedir.

²⁴. **Anonim Osmanlı Tarihi**, nşr. Abdülkadir Özcan, Ankara 2000, s. 130.

²⁵. **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 130.

²⁶. Mücteba İlgürel, “İkinci Mustafa”, **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, İstanbul 1989, XI, 103.

Osmanlı ordusunun mağlubiyeti ile sonuçlanan Zenta Bozgunu sonrasında büyük bir zafer kazanmış bulunan Prens Eugen, ısrarla savunmada kalmasını isteyen imparatoruna başarı ve zafelerini şu mektubuyla bildirmişti:

“Haşmetmeâb, gâlib gelip düşmanı (Osmanlı) yendik. Şu anda Sadrazamın mührü bile elimde duruyor. Elmas Mehmed Paşa, muzaffer kılıçlarımızın altında can verirken, Bâbüâlî'nin satvetinize karşı diz çöktüğünü göstermek ister gibi Pâdişahın mührünü de bize bıraktı. Şimdi Theiss suyu büyük zaferinizin şanlı hikâyesini Tuna'ya götürüyor. Bu hikâye o yolla denizlere ve ebediyete gidecektir. Fakat haşmetmeâb, itiraf etmeye mecburum ki, Türkler, taşıdıkları parlak şöhrete lâyık bir biçimde dövuştüler. Tam Türk'e yakışır bir feragat ve celâdetle çarpışa çarpışa öldüler. Onların sö-nüşü, parlıtlarla göz kamaştırdıktan sonra sönen şimşekleri andırıyordu. Karşımızdan ağır ağır kayb olan bir ziya (ışık) kütlesi gibi beyaz bir eriyişle çekildiler. Onların mağlubiyetleri de gâlibiyetleri gibi şanlı ve ibretli idi.”²⁷

Avusturyalılar, bu galibiyetlerinden pek istifade edemediler. Esasen yapabilecekleri pek fazla bir şey de yoktu. Ancak Bosna muhafızı Mehmed Paşa'nın vefatı üzerine askerin başsız kaldığını haber alan Prens Eugene, bir ay sonra açık bir şehir olan Saray-Bosna'ya hücum etti. Bir bakıma, sahipsiz kalmış bulunan şehri ateşe verdiği gibi 120 kadar câmiyi de tahrib etti. Ancak Daltaban Mustafa Paşa'nın yaklaşmakta olduğunu öğrenince sür'atle Ösek'e çekilmek zorunda kaldı.²⁸ Avusturya birliğinin, Saray-Bosna'da vahşiyâne bir şekilde yaptığı bu büyük ve zâlimce tahribat, ibtidâî (ilkel) taassubun kendilerine ne denli hâkim olduğunun açık bir göstergesidir. Buna mukabil asırlarca Müslüman Türk yönetiminde bulunmuş olan Hristiyanlara karşı Osmanlı'nın benzer bir harekette bulunmaması, Osmanlı'nın, mensubu bulunduğu İslâm dininin,

²⁷. Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1994, II, 289.

²⁸. Bilgi için bk. Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, I/ 3, 311-315; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, s. 631 - 632; Râşid, *Tarih*, II, 422 - 423; Uzunçarşılı, *Tarih*, III, 1. Kısım, s. 570.

başka din mensublarına karşı nasıl bir müsamaha ve hoşgörü sahibi olduğunu göstermektedir.

Karlofça Muâhedeşi

Osmanlı Devleti, 16 sene (H. 1094 – 1110 / M.1683 - 1699) boyunca önce üç, daha sonra dört devletle mütemadiyen savaşmıştı. Bu kadar uzun bir süre ve farklı devletlerle savaşması, bir taraftan insan ve askerî gücü azaltırken, bir taraftan da ekonomik hayatı alt üst ediyordu. Buna karşılık Avrupa devletleri, hem insan ve silah güçlerini geliştiriyor, hem de ekonomik imkânlar sağlayabiliyorlardı. Bu sebeple savaşlar, Avrupa devletlerini değil, daha ziyade Osmanlı cephesini yıpratıyorlardı.

Zenta olayı, Osmanlı devlet adamları arasında barış temayülünün artmasına sebep oldu. Avusturya da harbe taraftar değildi. Zira her iki devlet de senelerdir devam etmekte olan harbin getirdiği sıkıntı ve ağırlıkları taşıyamaz hale gelmişlerdi. Çoktan beri Osmanlı devlet ricalinin zihinlerini kurcalayan barış düşüncesi, yavaş yavaş su yüzüne çıkıyordu. Bu düşünceler, Avusturya cephesi için de geçerli idi. Bu sebeple her iki devlet de barış için zaman zaman birbirlerini yokluyordu. Fakat çeşitli sebeplerden dolayı daha önce barış için müsait bir ortam bulunamamıştı.²⁹

Zenta mağlubiyetinden sonra sadârete getirilen Amcazâde Hüseyin Paşa, tecrübeli, ileri görüşlü, iktidarlı ve hamiyetli bir devlet adamı idi. Harbin, mevzii bir şekil alıp elden çıkmış yerlerin geri alınmasının artık pek mümkün olmadığını anlamıştı. O, bu mağlubiyetten sonra fayda temin etme bir tarafa, gereksiz yere hem asker zayıyatı, hem de hazinenin zararına olan bu dört cephedeki savaşa son vermeyi düşünmüştü. Zira bu dönemde İsveç Kralı XII. Charles'ın aracılığı ve çalışmaları sonunda 20 Ekim 1697 (14 Rebiülahir 1109) günü Hollanda'nın Risvik sarayında Fransa ile Avusturya arasında bir anlaşma imzalanmıştı. Bu anlaşma, Fransa ile Avusturya arasında on bir yıldan beri devam etmekte olan sava-

²⁹. Bilgi için bk. Râşid, *Tarih*, II, 431.

şa son vermişti. Bu anlaşmadan istifade edecek olan Avusturyalılar, bu cephedeki kuvvetlerini Osmanlılar'a karşı kullanabilirlerdi. Nitekim Zenta'daki mağlubiyete sebep, Fransa cephesinden Türk cephesine getirilen kuvvetlerdi.³⁰ Bütün bu gelişmeleri yakından takip eden Amcazâde Hüseyin Paşa, artık memleketi bu harp badiresinden kurtarıp devletin yorgun bünyesini dinlendirmek ve derhal başını iç nizamların üstüne eğip idareyi ve orduyu yeni bir düzene sokmak istiyordu.

Bu sıralarda Avrupa'nın içinde bulunduğu belirsiz siyasî durum yüzünden imparator da barış istiyordu. Zira Fransa ile Risvik Antlaşmasını imzalayan imparator, iki taraflı harbin birinden kurtulmuş ve Osmanlılara karşı serbest kalmış ise de o günün siyasî vaziyeti gereği Risvik Antlaşması her iki taraf için de bir mütareke olarak kalmıştı. Bu da harbin yeniden başlamasını kaçınılmaz hale getirmişti. Bu sebeple İmparator Leopold, Türklerle barışın bir an önce yapılmasını istiyordu.

Avrupa meselelerinde söz sahibi olan İngiltere ve Felemenk, kendi menfaatleri icabı bölgede barışın gerçekleşmesini istiyorlardı. İstanbul'da bulunan İngiliz elçisi W. Paget ile Felemenk elçisi Colbers, ortamın müsait olduğunu görüp devletlerinin tekliflerini Sadrazam Amcazâde Hüseyin Paşa'ya bildirdiler. İngiliz ve Felemenk elçilerinin bu gayretlerine karşı Fransa murahhası, Osmanlı Devleti'nin, İmparator Leopold ile barış yapmaması için gayret sarf ediyordu. O, İspanya verâsetinden dolayı XIV. Louis'nin yakın bir gelecekte imparatorla harp edeceğini ve Risvik muâhedesinin bozulacağını söylüyordu.³¹ Her ne kadar Sultan II. Mustafa, elden çıkmış bulunan yerlerin hiç olmazsa bir kısmı kurtarılmadıkça barışa yanaşılmamasını düşünüyor idiyse de Avusturya, Lehistan, Rusya ile Venedik gibi devletlerin bağlı bulunduğu ve Osmanlılar'ın aleyhine güçlerini birleştirdikleri "Kutsal İttifak", Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmıştı. Batılı devletlerin meydana getirdikleri bu itti-

³⁰. Bilgi ve anlaşmanın maddeleri için bk. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, I/ 3, 324; Uzunçarşılı, *Tarih*, III / 1, 587.

³¹. Uzunçarşılı, *Tarih*, III / 1, 588.

fakın sebep olduğu durumun vehametini bilen ve elçilerle görüşen Veziriazam Amcazâde Hüseyn Paşa, barış ile ilgili olarak hem Pâdişah, hem de devlet erkânı ile görüşmüştü. O, 16 seneden beri devam eden muharebelerin devletin iç nizamını bozduğunu, çeşitli isimlerle alınan vergilerden kurtulmak için birçok köylünün yerlerini terk edip dağıldıklarını, savaşa devam için gereken asker ve mühimmat teminin imkânsızlaştığını, Anadolu'da asayişsizliğin alıp yürüdüğünü, Rumeli'de ise Hristiyan tebeanın isyan edip çeteler kurduğunu ve Irak taraflarında da vaziyetin daha iyi olmadığını, bütün bu zorlukların hazineyi bomboş bir hale getirdiğini anlatarak onları barış yapmaya ikna etmişti.³²

Osmanlı tarafının da barışa razı olduğu anlaşılınca müttefikler, 24 Nisan 1698'de Viyana'da toplanıp barış şartlarını müzakere etmeye başladılar. İmparator Leopold, aldığı yerlerle yetinmek suretiyle barış istiyordu. Fakat Lehistan ile Rusya, ellerinde bulunmayan yerlerden de bazı parçalar koparmak istiyorlardı. Bu yüzden, mevcut durumun muhafazasına taraftar olan Leopold'un tekliflerine soğuk bakıyorlardı. Nitekim bu iki devletin birbirlerine olan itimadsızlıkları, anlaşmalarına engel olmuştu.

Anlaşmaya karar verildikten sonra bu sefer de sulhun yapılacağı şehir, ihtilaf konusu olmuştu. Müttefikler, Viyana veya Yukarı Macaristan'da Varad'ın kuzeyindeki Dobreçin kasabasının görüşme yeri olmasını isterken, Osmanlı Devleti, Türk hududuna yakın bir mahallin seçilmesinde ısrar ederek "*hudud-ı İslâmiye'den bir münasib mahalle gelürler. Yohsa Devlet-i Aliyye murahhasları gönderilmez. Bu bahâne ile ceng ü cidâl muradları ise görüşmek için hazırız*" denildi. Böylece Varadin ile belgrad arasında Karlofça nâm mahalde mükâleme olunmağı ihtiyar ve mahall-i mezburede tarafeinden evler ve ahurlar bina olunup mükâlemeye karar virilüp dört milletin elçileri gelüp cem' oldular." Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere Belgrad'a yakın ve Tuna nehrinin sağ kenarında bulunan Truseka

³². Bilgi için bk. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, I/3, 338-339; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, s. 639-640; Râşid, *Tarih*, II, 432-433.

dağının eteğinde küçük bir liman olan Karlofça kasabası bu iş için uygun görüldü.³³

Barışa karar verilip müzakere yeri tayin edildikten sonra Sadrazam Amcazâde Hüseyin Paşa, bu işin sonuçsuz kalıp savaşın tekrar başlama ihtimaline karşı orduyu alıp Belgrad'a hareket etmişti. Amcazâde Hüseyin Paşa, Sofya'ya geldiği zaman, Avusturya ve Venedik murahhasları barışın esaslarını içeren beyanname ile geldiler. Bu durumu kabul eden Osmanlı Devleti de Reisül-küttab Râmi Mehmed Efendi başkanlığında bir hey'eti Karlofça'ya gönderdi. Bu hey'ette Divân-ı Hümâyûn tercümanı İskerletzâde Aleksandr Mavrokordato da bulunuyordu.

Avusturya, Venedik, Lehistan ve Rusya murahhasları 23 Ekim'de, Osmanlı murahhasları da 24 Ekim'de Karlofça'ya ulaşip kendilerine tahsis edilen Korsatolof manastırı civarına gelip yerleşteler. Bundan sonra mutavassıt elçilerin gayretleri ile heyetler ve bilhassa müttefikler arasında devam etmekte olan teşrifat (protokol) kaideleri ile ilgili münakaşalar 20 gün kadar devam etti. 13 Kasım 1698'de başlayan ve zaman zaman inkıtaa (kesintiye) uğrama tehlikesi atlatan müzakereler, çok sert ve çetin geçiyordu. Sert ve çetin geçen 36 celse sonunda Osmanlı murahhasları, karşı tarafın kalabalık ekibi karşısında zaman zaman başarısız duruma düşmüşler ise de Râmi Mehmed Efendi'nin anlaşmayı imzalama hususundaki ehliyet ve ileriye görmesi ile görüşülen mes'eleleri çok iyi kavrayıp vukuflu itirazları üzerine barış görüşmeleri tehlikeye düşmeden devam edebilmişti. Türk murahhas hey'etinin reisi olan Râmi Mehmed Efendi, konferansın bütün safhalarında soğuk kanlılığı, sabrı, geniş ihata ve ikna kabiliyeti ile en başarılı murahhas olarak görünmektedir. O, başlangıçtan itibaren her meseleyi en ince teferuatına varıncaya kadar tedkik ve mütalaa etmiş olarak konferansa iştirak etmişti. Bu yüzden rakiplerini kolayca susturuyordu. Görüşülen konularda hem eski anlaşmaları incelemiş biri olarak, hem de mütehassıslarından gerekli rapor ve tavsiyeleri alarak kuvvet kazanıyordu. Filhakika anlaşmayı hazırlayanlar arasında Amcazâde

³³. Uzunçarşılı, *Tarih*, III / 1, 589; İsmet Parmaksızoğlu, "Karlofça" İA. VI, 346.

Hüseyin Paşa, meseleyi daha başından itibaren büyük bir dirayet ve vukuflla yönlendirmişti. Devlet için ağır bir sorumluluk taşıyan böyle bir barışın şartlarını hazırlarken o, müşavere meclisleri vâsıtasıyla sorumluluğu şahsından ziyade bütün devlet ricaline teşmil etme basiretini de göstermişti. Özellikle saltanat ve hanlık makamını alakadar eden Erdel ve Rusya ile Lehistan'ın vergilerinin kaldırılması yanında Kırım akınlılarının durdurulması meselelerinde son sözü sahiplerine bırakma anlayışını yerleştirmeye çalışmak suretiyle ne denli ileriye gören ve basiret sahibi olduğunu isbat eden bir kimse olarak diplomatik dehasını isbat etmişti. Osmanlılar, Rusya hariç olmak üzere Avusturya, Venedik ve Lehistan ile yirmi beşer sene müddetle ayrı ayrı barış imzalamaya karar verdiler. Rus murahhası ise Edirne mukavelenâmesini tanıyamayacağını ve aslında barış görüşmeleri hakkında fazla bir selâhiyeti olmadığını da ileri sürmüştü. Avusturya hey'etinin bütün ısrarlarına rağmen Rusya ile barış yapılamadı. Nihayet daha sonra kesin bir barışa varmak şartıyla 24 Ocak 1699'da 5 madde üzerinde ve 2 sene devam edecek bir mütareke imzalandı.

Nihayet 26 Ocak 1699 (24 Receb 1110) Pazartesi günü saat onda, bütün murahhaslar, umumi müzakere çadırında toplandılar. İmza merasimi bittikten sonra Karlofça'dan hareket eden haberciler Viyana, Varşova, Venedik ve Belgrad'a barış haberini götürdüler. Bu arada Karlofça'da bir mütareke ile yarım kalmış olan Rusya barışı, bilahere İstanbul'da aynı Türk hey'eti ile Rusya murahhası Ukrayntsev arasında 14 madde halinde 15 Temmuz 1700 tarihinde tamamlandı.

Karlofça muâhede, her ne kadar ittifak mensupları ile, aynı mekan ve zamanda kararlaştırılmış ise de her hükümet kendisine ait meselelerde yalnız başına Osmanlı Devleti ile anlaşmaya varmıştı. Bu sebeple ilk bakışta umumi bir konferans mahiyetinde görülen Karlofça antlaşması, aslında ayrı ayrı anlaşmalar manzumesidir.

Karlofça'da, Avusturyalılar ile 20, Venedikliler ile 16, Lehistan ile de 11 madde halinde imzalanan antlaşmaya göre Banat veya Timişvar denilen eyâlet bütün sancaklarıyla, Sirem sahrasının Tisa ile Sava kavşakları arasındaki kısım Osmanlı Devleti'ne bırakılıyor,

buna karşılık Macarıstan ve Erdel, Avusturya'ya terk ediliyordu. Mora ve Dalmaçya ile Santa Maura (Aya Mavra) adası ise Venedikliler'e bırakılmıştı. Burada Türk hakimiyetindeki Dubrovnik ile Dalmaçya şeridi, Yunanistan'daki İnebahtı ve Arnavutluk'taki Preveze kalelerinin Venedikliler tarafından tahribi şartıyla Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştı. Kamanıçe, Ukranya ve Podolya eyâletleri Lehistan'a terk edilmişti. Ayrıca bu ülkelerin daha önce Osmanlı Devlet hazinesine verdikleri vergiler de kaldırılmıştı. Müzakereler esnasında Avusturyalılar, Emeric Thököly'nin kendilerine tesliminde ısrar etmişlerdi.. Fakat Osmanlı murahhasları, Thököly'nin tesliminin mümkün olmadığını, gerekirse bu hususta yeniden harbi göze alabileceklerini kesin olarak ifade ettikleri için Avusturya bu isteğinden vazgeçmişti. Bu arada Osmanlı yönetimini tercih eden Macar milliyetçilerinden 1400 aile, Türk topraklarına hicret etmişti.

Karlofça muâhedesi, Osmanlı Devleti için bir dönüm noktası olmuştu. Gerek merkezî Avrupa, gerekse Osmanlı Devleti tarihi bakımından önemli olan bu antlaşma ile Osmanlı Devleti ilk defa büyük toprak kayıplarına uğruyordu. Bunun sonucu olarak "*Devlet-i Aliyye*", artık tedricen fetih politikasından ayrılıp, kaybedilen yerleri geri alma ve mevcudu muhafaza siyaseti gütmeye başlamıştı. Tabir caizse bütün bir Hıristiyanlık âlemi ile 16 sene gibi uzunca bir süre 6 cephede savaşan Osmanlı Devleti, artık yorulmuştu. Dirayetli, cesur ve mert devlet adamları, bunca senedir devam eden savaşlarda şehid olmuşlardı. Mesele bu kadarla da bitmiyordu. Zira devlet topraklarındaki köylerde, erkek nüfusun sayısı da bu yüzden çok azalmıştı. Açlık, hastalık, enflasyon ve başıbozukluk alıp yürümüştü. İşte böyle bir durumda Amcazâde Hüseyin Paşa, memleketi bu harp badiresinden kurtarıp devletin yorgun bünyesini dinlendirmek istiyordu. Bir bakıma acimizin bir ifadesi olan Karlofça muahedesi, Osmanlılar'la kendilerine karşı birleşen Avrupalı güçler koalisyonu arasındaki pek çok antlaşmanın ilki oluyordu. Osmanlı azâmet ve gücüne karşı Batı âleminde cesaret uyandıran bu antlaşma, Avrupa muhayyilesinden Türk korkusunu kaldırmış, onların da yenilebileceğini ve ellerinden toprak alınabileceğini ortaya koymuştu. Muhayyilesindeki Türk korkusunu atan Avrupa, Osmanlı

Devleti'nden pay almak üzere saldırılara geçmekte gecikmeyecektir. Bu anlaşma sonucunda Avrupa'da Osmanlı fetihleri durduğu gibi devlet adamları arasında mevcudu muhafaza endişesi başlamıştı. Gerçekten Karlofça antlaşması, Osmanlı askerî güç ve kudretinin zaafa uğradığının bir belgesi idi. Karlofça, Osmanlıların, yalnız Avrupa ile ilişkilerinde bir dönüm noktası olmayıp, hızlı bir çöküş çağına da başlangıcına işaret ediyordu. Uzun süren savaş yılları, asırlardır devletin ayrılmaz parçaları sanılan toprakların yitirilmesi, Osmanlı moralini öylesine çökertmişti ki, pek çok kimse, devleti kurtarma çabalarının bile imkânsızlığına inanmaktaydı. Nitekim bu savaşlardan usanıp bıkanlar "Bin yüz onda buldu dünya rahât-ı sulh u salâh" diye tarih düşüyorlardı. Osmanlılar, ilk kez Avrupa'nın, bu üstünlüğünü ne ile sağladığını öğrenmek ve bunu Osmanlı düzenine uyduracak bir reform yapma gereğini duydular. Zira Osmanlı idarecileri, yığın halindeki eğitimsiz kalabalıkların az sayıda fakat talimli ve eğitilmiş askerler karşısında bir işe yaramadığını gördükleri gibi, Avrupa'nın da artık eski Avrupa olmadığını acı bir şekilde öğrenmişlerdi. Bu düşünceden hareketle Osmanlılar, bundan böyle ordularını yeniden tertip ve modern usûllere göre düzenlemeye çalışacaklardır.

Bu muâhede ile İslâm - Türk kültür ve medeniyetinin, üstünde harikalar meydana getirdiği vatan topraklarından bir kısmı kaybedilmekle birlikte Viyana, Venedik ve Varşova'da sızılıtlara da sebep olmuştu. Buralarda, Osmanlıların Hristiyan murahhaslarını aldattığı gibi bir takım söylentiler de alıp yürümüşü.

Müslüman Osmanlıları, Avrupa kıtasından atmak gibi büyük bir gâye ile harekete geçen müttefik Hristiyan Avrupa, bu emeline ulaşamamıştı. Kıymetli ve mühim topraklarımızın elden çıkmış olmasına rağmen onların bu tasavvurları tam anlamıyla gerçekleşmemişti. Otuz kadar vezir ile iki sadrazamın gazâ meydanlarında şehid olmalarına sebep olan bu uzun muharebelerde Osmanlı askeri de devlet uğrunda mukaddes vazifesini hakkıyla yerine getirmişti.

"Fakat, henüz cihan tefekkürünün anlayamayacağı bir gerçek vardı. O da, siyasî denge yönünden olduğu kadar, cevher ve tarz

bakımından da dünyanın, bu beşerî – mânevî bir ulûba varmış terkipli medeniyetini kendine örnek tutması ve zaman zaman onun aynasında yüzünü seyredip, icabında kendine çeki düzen vermesi keyfiyeti idi. Bu âdil, insaflı, içli ve ince medeniyet, bir kıyas malzemesi olarak tarih muvâcehesinde ve insanlık karşısında, beşeriyetin selâmeti adına yerini muhafaza etmeli, yıkılıp çökmemeli idi. Zira büyük bir hızla maddeye ve maddeciliğe kayan dünya, tefekkür merkezini iç tabiattan dış tabiata nakl etmekle, kendi kendini bir kuvvetler muvazenesizliğine götürüyordu. Âşikâr ki, bir tarafın alabildiğine inkişafı karşısında, diğer tarafın yüz üstü bırakılmasından doğacak huzursuzluk, günün birinde beşeriyetin önüne korkunç bir tehlike olarak çıkacaktı. Zira maddenin, yani dış tabiatın zaferi karşısında hayat ve imkân sahaları daraldıkça daralan iç tabiat kuvvetlerinin vazife ve söz hakkı kalmayacak, insanoğlu da gide gide kendi icadlarının esiri olacaktı. Bununla beraber belki bu tek taraflı acı sonucunu fark etmek, uzun bir vâdenin işi idi.”

Gerçekten, XVII. yüzyıl sonlarında Avrupa devletlerindeki harp usûllerinin, muharebenin icaplarına ve yeni silahların kullanılmasına rağmen Osmanlı askeri, birbuçuk asır önceki sistemi muhafaza ediyordu. Eskiden beri uygulanan bu sisteme göre asker kaynağının tükenmesi üzerine orduya alınanlar, toplama bir yığın eğitimsiz ve düzensiz askerden teşekkül ediyordu. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi ordu serdarlığının liyakatsiz ellere ve hatta eşkıyalıktan gelme kimselere verilmesi de telafisi imkânsız sonuçlar doğurmuştu. Bu kadar karanlık ve ümitsiz alanlarda ve intizamı bozuk bir ordu denilen fakat cevherli ve vatanperver bir kalabalığın, sevk ve idareyi bilen değerli komutanlar elinde ne denli fedakârlıklar gösterebileceğine tarih şahidlik etmektedir. Aslında bu fedakârlık ve vatanperverlik sadece askerlerde değil, bütün bir Osmanlı toplumunda kendini göstermekte idi. Başta saray halkı ile ileri gelen devlet adamları, konaklarında bulunan altın ve gümüş takımları darphâneye göndererek sikke kestirmişlerdi. Sultanlar yemeklerini tahta kaşıklarla yiyerek büyük bir feragat numûnesini ortaya koymuşlardı. Sadece Sultan Mustafa'nın “bana hazine lazım değil, mahallinde

kuru ekmek yerim, vücudumu din uğruna bezledirim” demesi bile, Osmanlı’nın din ve devlet için nasıl çırpındığını göstermektedir.

Sonuç olarak Karlofça Antlaşması ile bir Fransız tarihçisinin dediği gibi, bu antlaşma ile Asya’nın üstünlüğü Avrupa’ya geçmiştir. 1699 senesi Batılılar tarafından Türk gücünün çöküşü, Türk tarihçileri tarafından ise siyasi ve askeri yönden Osmanlı Devleti’nde gerileme döneminin başlangıç yılı olarak kabul edilmiştir.³⁴

Sultan II. Mustafa Dönemindeki Yenilikler

Karlofça barışı yıllarca (16 sene) süren harbe son vermişti. Ancak bitip tükenmek bilmeyen harpler yüzünden Osmanlı Devleti, hem maddî, hem de mânevî kayıplara uğramıştı. Bu harpler, devletin ekonomik ve sosyal bünyesini sarsarak para kaynaklarını kurutmuştu. Elden çıkmış bulunan geniş toprak parçalarından başka, memleket idarî, askerî, malî, adlî ve ictimai bakımdan bitkin bir hale gelmişti. Gerek harp sebebiyle artan vergi ve angaryalar yüzünden, gerekse yer yer eşkıyalık ve soygunlardan usânan köylülerin bir kısmı, yerlerini terk ile şehir ve kasabalara sığınmışlardı. Bu da daha önce üretici durumunda bulunan ve askerin yetiştirilmesinde de yardımcı dokunan köylülerin tüketici durumuna gelmesine sebep olmuştu. Köydeki bağ, bahçe, çift ve çubuğunu terk eden bu insanlar, artık askere de faydalı olamıyorlardı. Bundan başka muntazam asker sevkîyatının azalması ve halkın “nefir-i âm”a tabi tutulması da halkta büyük bir hoşnutsuzluk meydana getirmişti. Peşpeşe gelen savaşlar, vali ve sancak beylerini yerlerinden uzak tutmuştu. Bu yüzden, devletin muhtelif bölgelerinde isyan ve eşkıyalık için fırsat kollayanlara gün doğmuştu. Bu fırsatçılar, hayatın-

³⁴. Geniş bilgi için bk. Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa, *Nusretname*, I/3, 354 – 377; Defterdar Sanı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, s. 645, 653 – 672; Uzunçarşılı, *Tarih*, III / 1, 589 – 595; Parmaksızoğlu, “Karlofça” *İA*. VI, 349 – 350; Samiha Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, İstanbul 1975, II, 151 – 153; Orhonlu, “Mustafa II” *İA*. VIII, 697; Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, trc. Mehmet Harmancı, İstanbul 1982, I, 305 – 307; Abdülkadir Özcan, “300. Yılında Karlofça Antlaşması” *Akademik Araştırmalar Dergisi* (2000), II / 4-5, 250.S

dan memnun olmayan halktan yararlanıp hurûc hareketini (ayaklanma) başlattılar. İktisadî durumları bozulduğu için topraklarını terk etmek zorunda kalan çiftçilerden (çift bozan) bir kısmı, güvenliği sağlamakla yükümlü yarı resmî “*saruca*” ve “*sekban*” teşkilatına katıldılar. Halkın, kendilerinden korktuğu bu gruplar, Anadolu’yu doldurdular. Anadolu’da bu zümreler terör estirirken Balkanlar’da da “*hayduk*” adı altında benzer asi bir zümre türemiştir.³⁵

Sultan II. Mustafa, Anadolu ve Rumeli’deki bu başıbozukluğu önlemek için “teftişçi” adı verilen valiler tayin ettiği gibi saruca ve sekban teşkilâtını kaldırdığını da 1696 yılında ilan etmişti. Vali ve diğer idarecilerin bundan böyle mezkûr unsurları kapılarında bulundurmamalarını tenbih etmişti. Özellikle harbin devam ettiği sıralarda merkeze uzak olan eyaletleri kontrol etmek büsbütün zorlaşmıştı. Nitekim Şehrizur taraflarında hükûmeti dinlemeyen Bebe Süleyman, kendi başına hüküm sürmekle kalmıyor, İran’a ait bazı topraklara taarruzla işleri büsbütün karıştırıyordu. Onun bu hareketine karşı İran, üzerine sefer açmayı düşünmüş ise de Osmanlılarla münasebetlerinin bozulmasından endişe ederek bundan vaz geçmişti. Nihayet 1699’da Bağdad Valisi Hasan Paşa’nın emrinde sevk edilen bir kuvvet, Bebe Süleyman’ı mağlup ettiği gibi adamlarını da esir almıştı. Fakat kendisi Hakkari taraflarına kaçıp kurtulmuştu.³⁶

Sultan II. Mustafa zamanında Suriye’nin en nüfuzlu Arap kabile reislerinden Hüseyin el-Abbâs’ın isyan etmesi, bölgedeki sükûneti bozmuştu. Bu esnada Basra ve havalisinde de sükûnet bozulmuştu. Bölge, Muntafik Arap kabilesi reisi Manî’ tarafından 1694’te zapt edilmişti. Bu sırada Dicle Nehri’nin doğusunda ve İran nüfuzuna dahil bataklık bir bölge olan Huveyza’nın hâkimi Faracullah ile Manî’, Basra için mücadeleye giriştiler. Farac, 1696’da Basra’yı zapt etti. Böylece Basra, İran’a geçmiş oldu. Manî’ ise çöle çekildi.³⁷

³⁵. Orhonlu, “Mustafa II” İA. VIII, 697.

³⁶. Geniş bilgi için bk. Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, II, 804 – 805; Râşid, *Tarih*, II, 487 – 488.

³⁷. Orhunlu, “Mustafa II” İA. VIII. 697 – 698.

Osmanlı maliyesi, uzun süren harpler sebebiyle sıkıntılı ve buhranlı anlar yaşamıştı. Harplerin sebep olduğu bu sıkıntılar, devamlı olarak artan vergilerle halkı daha da zor durumda bırakmıştı. Karlofça antlaşmasından sonra harp masrafları ortadan kalktığı için devlet, tedrici bir surette vergileri kaldırmak ve halkı ziraat ile memleket imarına yönlendirmek üzere fermanlar yayınladı. On altı sene sürmüş olan muharebe, memleketin iktisadî düzenini bozduğu gibi ithalat ve ihracat düzenini de bozmuştu. Bununla beraber XVII. asırda Osmanlı Devleti, henüz kendi kendine yeten bir devlet olduğundan halk; fazla bir bunalıma girmemişti. Barıştan sonra ise memlekette üretim yapanlar çoğaldığı gibi ithalat ve ihracatta da gözle görülür gelişmeler kayd edilmişti. Amcazâde Hüseyn Paşa, halkın kalkınması ve çalışma sahasına daha iyi bir şekilde atılabilmesi için, halka ağır gelen fevkalade ahval vergileri (Tekâlif-i şakka) ni kaldırdığı gibi, bakayada kalanları da affettirmişti. O, muharebeye sahne olan Belgrad ve Tımsıvar eyaletlerindeki Hristiyan halkın 1111 (1700) senesi cizyelerini de af etti. Bu durum özellikle çiftçilikle uğraşanlara nefes aldırılmıştı. Bu arada ayarı bozuk Mısır altınları tedavülden kaldırılarak yerine tuğralı altın sikkeler ikame edildi. Bu gelişmeler, maliyenin yavaş yavaş düzelmesine ve bir istikrarın sağlanmasına sebep oldu. Nitekim fevkalade vergilerin kaldırılmasına rağmen 1110 tarihinde devlet bütçesinin gelir ve giderleri dengelenmişti. Memlekette yeni bir devir açılarak umuma faydalı bir çok bina inşa edilmişti. Bu arada yanmış bulunan yeniçeri kışlaları yeniden inşa edildi. Bu dönemde, Amcazâde Hüseyn Paşa'nın önemle üzerinde durduğu konulardan biri de göçebe Yörük ve Kürd aşiretlerinin belli bir plan çerçevesinde Antalya, Alaiye, Manavgat, Urfa ve Malatya taraflarına iskânlarının (yerleştirilmeleri) sağlanmaları olmuştu. O, iskân edilen bu aşiretlerin ziraî kalkınmada yapacakları faaliyetlerden istifade etmeyi düşündüğü gibi askerî emniyet meselesini de gözden ırak tutmuyordu.³⁸

³⁸. Geniş bilgi için bk. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zühde-i Vekayiât*, s. 678; Râşid, *Tarih*, II, 481 - 483; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1978, IV / 1, 6-7.

Bilindiği gibi Kapıkulu askerinden olan Yeniçeri Ocağı'nın nizamı XVI. asrın sonlarına doğru yavaş yavaş bozulmaya başlamıştı. Bununla beraber Ocağın dirayetli ellerde bulunması, savaşlarda kendisinden istifade edilmesini sağlıyordu. Fakat 16 sene boyunca durmaksızın devam eden harpler, yaya askerine olan ihtiyacı da artırmıştı. Bu yüzden "*be-dergâh*" adıyla ocağa her sınıf halktan asker yazıldı. Bu da ocağın disiplinini büsbütün bozdu. Karlofça barışından sonra diğer ıslâhat hareketleri gibi Yeniçeri Ocağı'nın da yeniden bir düzen ve sisteme bağlanması gerekiyordu. Bunun için 1113 Safer (1701 Temmuz) tarihli bir fermanla işe başlandı. Bu fermanla, yeniçerilerin daha önce yaptıkları hizmetleri zikredildikten sonra muharebeler yüzünden dışarıdan ocağa alınmış bulunan köylü ve şehirlilerin ocağın düzenini bozdukları anlatılarak bundan böyle dışarıdan kimsenin alınmayacağına işaret edilmiştir. Daha başka konulardan da bahsedilen fermanla, Yeniçeri Ocağı'nda bulunan efradın azaltılması gerektiğine işaret edilmekte idi. Gerçekten, o tarihlerde sayısı 70 bin civarında olan Yeniçeri askerinin bu sayısı zaman içinde ve peyderpey yarıya indirildi.³⁹ Böyle bir uygulama sâyesinde devlet hazinesi büyük bir masraftan kurtulmuş oluyordu.⁴⁰ Asker sayısının azaltılması, aynı ölçülerde Topçu ve Cebeci ocaklarında da yapılmıştı.⁴¹

Karlofça antlaşmasından sonra 13 Temmuz 1700'de İstanbul'da Ruslar'la da benzer bir antlaşma imzalanmıştı. Bu antlaşmalardan sonra devlet işlerini düzene koymakla uğraşan Amcazâde Hüseyin Paşa, devletin yeni sınırlarını tanzim ederek Kudüs, Gazze ve Basra taraflarındaki asayişsizliği önledi. İdarî ve askerî sahada ıslâhatlar yapmaya çalıştı. Donanma personelinin ıslâhı ve gemilerin daha modern hale getirilmesi için tedbirler aldı.

³⁹. BOA. **Mühimme Defteri (MM.)**, nr. 111, s. 617; Ayrıca bk. Ayn Ali Efendi, **Risâle-i Vazifehoran ve Merâtib-i Bendeğân-ı Âl-i Osman**, nşr. M. Tayyib Gökbilgin, İstanbul 1979, s. 88; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları** Ankara 1984, I, 617.

⁴⁰. Mustafa Nuri Paşa, **Netâyicü'l-Vukuât**, İstanbul 1294, III, 112.

⁴¹. Geniş bilgi için bk. Uzunçarşılı, **Kapıkulu Ocakları**, II, 22, 70 - 71.

Bu dönemde, donanma için de bazı ıslâhat hareketlerine teşebbüs düşünöldü. Bu devirde Osmanlı bahriyesi için atılan adım, önemli bir ıslâhat teşebbüsü olarak görünmektedir. Devlet, 1682'den itibaren, tedricen "çektiri" denilen kürekli gemileri terk etmeye ve Avrupa'da kullanılan "kalyon" yani yelkenli gemilere geçmeye çalışıyordu. Karlofça antlaşmasından sonra Kaptan-ı Der-ya Mezemorta Hüseyin Paşa, Vezir-i a'zam Amcazâde Hüseyin Paşa'nın, deniz kuvvetlerinde yapmak istediğı yenilikler hususunda kendisine yardımcı olmuştu. Gelişme ve yenilik taraftarı olan Mezemorta Hüseyin Paşa, Vezir-i a'zaman desteğini aldıktan sonra harekete geçmişti. Bu teşebbüsün sonucu olarak kara kuvvetlerinde olduğu gibi deniz kuvvetlerinde de büyük bir yenilik hareketine girişilmişti. Bunun sonucu olarak çektiri gemi yerine kalyon inşasına hız verildi. Ancak kifayetsiz çalışmalar, donanmanın bütün ihtiyaçlarına cevap verebilecek durumda değildi. Mezemorta Hüseyin Paşa, bahriyenin ıslâhı ve ihtiyaçlarının karşılanması için bir kanunnâme tedvin ettirmişti. Bu kanunnâme, Osmanlı bahriyesi için bir dönüm noktası teşkil etmişti. Ancak Mezemorta Hüseyin Paşa, bu kanunnâmenin ilanından bir buçuk ay önce vefat etmişti. 1113 senesinin Rebiülahir (Eylöl 1701) ayında neşr ve tatbik edilen bu kanunnâmenin en büyük ve önemli özelliğı, deniz ümerâsının (subaylarının) bahriyeden yetişme kimselerden seçilmesini temel alması, terfi ve emeklilik meselelerini de bir nizamaya bağlaması idi. Bu kanunun mukaddimesinde, donanmanın ehemmiyeti üzerinde durulduktan sonra kalyon sayısının 40'a çıkması ve bahriyenin her kademedeki sınıfı için nizam ve kanunlarının açık bir şekilde tesbiti olmuştu. Filhakika kısa bir müddet içinde donanmadaki kalyon sayısı 40'a çıkmış bulunuyordu. Kalyonculuğa önem verilmesi sâyesinde Osmanlı donanması, Rebiülevvel 1184 (Temmuz 1770) senesindeki Çeşme mağlubiyetine kadar seksen sene müddetle Akdeniz hâkimiyetini tekrar ele geçirmiş bulunuyordu. Hatta 1119 (1707) senesinde Akdeniz'e donanma ile açılan ve Canım Hoca denilen Mehmed Kaptan, 20 kadar kalyon ile İspanya ve Mayorka adaları taraflarına kadar gidip Mesina'ya asker çıkardığı gibi buradaki iki kaleyi kuşatarak zapt etmişti. Fakat aradaki mesafenin uzaklı-

ğından dolayı burayı elde tutmanın çok zor olacağı düşüncesi ile kaleleri yıktırıp 300 kadar esir ve büyük bir ganimet ile geri dönmüştü.⁴²

Burada şuna da işaret edelim ki, Mezemorta Hüseyin Paşa'nın asıl değeri, kazandığı deniz muharebelerinden ziyade, idaresini eline aldığı zaman hem ihmal, hem de bitip tükenmek bilmeyen harplerin getirdiği malî sıkıntılardan dolayı kifayetsiz durumda bulunan Osmanlı bahriyesini ıslâh etmesi, ihtiyaçlarını gidermesi ve bunları bir kanunnâme ile intizama sokmasındadır.⁴³

Rus Çarı'nın Muâhedeye Aykırı Hareketi

Karlofça antlaşmasının imzalanmasından sonra Rus murahşaları ile de İstanbul'da anlaşmaya varılmıştı. Bu muâhedeye göre Ruslara bırakılmakla beraber Azak kalesi tahkim edilmeyecek, Azak denizi kıyılarında ve Kırım hududları civarında kale veya palanga yaptırılmayacaktı. Buna karşılık Kırımlılar'ın Rus topraklarına taarruzlarının, Osmanlı Devleti tarafından önlenmesi kabul edilmişti.⁴⁴ Muahedenin bu ve benzer maddelerine rağmen Rus Çarı Petro, Azak kalesini tahkim ettirmiş, Or Kapi'ya kadar sahil şeridinde de kule ve palangalar inşa ettirmeye başlamıştı. Rusların bu hareketlerini endişe ile takib eden Kırımlılar, Devlet Giray'a müracaatla akınlara devam etme kararı aldılar. Bunun üzerine Kırım Hanı, Receb 1112'de Pâdişah'a gönderdiği bir mektupta Rusların antlaşmaya aykırı olarak Azak ve Voroneş'te iki kuvvetli donanma bulundurdıkları gibi, Taganrog'ta da tahkimat yaptıklarını bildirerek bu durumun tahkikini istemişti. Bu talebi haklı ve yerinde gören Sul-

⁴². Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Râşid, *Tarih*, III, 231; Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, İstanbul 1302, I, 125; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara 1984, s. 498 - 500; Ali İhsan Gencer, *Bahriye'de Yapılan Islahât Hareketleri ve Bahriye Nezâretinin Kuruluşu (1789 - 1867)*, İstanbul 1985, s. 22.

⁴³. Daha geniş bilgi için bk. Orhonlu "Mezemorta Hüseyin Paşa" *İA*. VIII, 207.

⁴⁴. Anlaşma maddeleri ile ilgili geniş bilgi için bk. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, s. 692 - 698; Râşid, *Tarih*, II, 494 - 502.

tan II. Mustafa, Amcazâde Hüseyin Paşa'nın yeğeni olan ve "miratür-i evvel" bulunan Kiblelizâde Ali Bey'i bu işin tahkikine memur etmişti. Kiblelizâde Ali Bey, tahkikatı sonunda kırım Hanı'nın yazdıklarını haklı bulmuş ise de, Amcazâde Hüseyin Paşa, yeni bir harbe mani olmak için, Kiblelizâde'ye olayları kendi arzu ve görüşüne göre anlattırmaya muvaffak olmuştu. Zira Amcazâde Hüseyin Paşa, bunca yıldır süren savaşlardan dolayı insan gücü ve ekonomik bakımdan yorgun düşmüş olan devletin durumunu düşünerek, yeni bir gailenin açılmasına taraftar değildi. Fakat Pâdişah, Kırım Hanı'nın görüşünde ısrarı üzerine Kiblelizâdeyi sıkıştırıp ondan gerçeği öğrenmişti. Bunun üzerine kendisini aldattığı için Kiblelizâde'yi katlettiren Pâdişah, Amcazâde Hüseyin Paşa'yı da sadâretten uzaklaştırmıştı. Amcazâde Hüseyin Paşa, bir iki gün Buçuk Tepe kasrında kaldıktan sonra, Silivri civarındaki çiftliğine gitmiş ve kısa bir müddet içinde orada vefat etmişti. Naaşı, İstanbul'da Saraçhane başında hazırlanmış olduğu türbeye defn edilmişti. Mezar taşındaki tarih, Abdülbaki Ârif Efendi tarafından düşülmüştür.⁴⁵

Feyzullah Efendi Hâdisesi

Daha önce de belirtildiği gibi Amcazâde Hüseyin Paşa, büyük bir azim ve gayretle her sahada inemleketin kalkınmasına çalışırken, karşısına hükümetin hemen hemen bütün işlerine müdahale eden Feyzullah Efendi çıkmıştır. Pâdişahın hocası olması hasebiyle onun güvenini kazanmış ve daha sonra da meşihat makamına getirilmiş bulunan Feyzullah Efendi, Pâdişah'ın, Amcazâde Hüseyin Paşa'ya olan teveccühünü çekemediği gibi, belli başlı makamları da oğulları ile müntesiplerine dağıtır olmuştu. Nitekim o, Rumeli Kadaskeri olan büyük oğlu Fethullah Efendi'nin, kendisinden sonra Şeyhülislâm olması için bir Hatt-ı Hümayûn ısdar ettirmişti. Böylece kendisinden sonra bu makama gelmek üzere ona pâyeye ver-

⁴⁵. Bilgi için bk. Orhan F. Köprülü, "Hüseyin Paşa Amcazâde" İA. V / 1, 649.

dirmişti.⁴⁶ Feyzullah Efendi, ikinci oğlu olan Seyyid Mustafa Efendi ile üçüncü oğlu Ahmed Efendi'yi Rumeli kadiaskerliği pâyelerine kadar çıkarmış, dördüncü oğlu Seyyid İbrahim'i şehzâde hocası ve aynı zamanda kadiasker yaptırmıştı. Feyzullah Efendi, bu kadarla da yetinmeyerek amcazâdesi Seyyid Dede Efendi'yi İstanbul kadısı ve daha sonra Rumeli kadiaskerliğine, damadı Mirzazâde Şeyh Mehmed Efendi'yi sür'atle ilerleterek İstanbul kadılığı pâyesinde iken yakında müddetini bitirecek olan oğlu Seyyid Mahmud Efendi yerine Rumeli kadiaskerliğine namzed (pâye vermişti) yapmıştı. Böylece "İlmiye Sınıfı"nın yüksek rütbelerini oğul, damad ve akrabalarına tahsis etmek suretiyle diğer ulemâya yüksek ilmiye kapılarını kapatmıştı. Bu durum, senelerce hizmet ederek yüksek derecelere çıkmak için yolu tıkanmış bulunan ulemâ arasında büyük bir tepki ve infiale sebep olmuştu.⁴⁷

"Elmas Mehmed Paşa'nın yerine geçen Amcazâde Hüseyin Paşa da iktidarlı ve hamiyetli bir devlet adamı idi. Uygulama fırsatı beklediği tasavvurları, berrak ve açıktı. Memleketi bu harp bâdiresinden kurtarıp devletin yorgun bünyesini dinlendirmek ve derhal başını iç nizamların üstüne eğip, idare ve orduyu yeni bir düzene sokmaktı. Ne çare ki, hamiyetli Sadrazamın ciddi ve samimi politikası, Feyzullah Efendi gibi bir hırs ve hased heykelinin maniasına toslayıp geri püskürecekti."⁴⁸ cümlesinde ifadesini bulan çekişme, iki makamdan birini bertaraf edecekti. Nitekim olaylar, Sadrazam Amcazâde Hüseyin Paşa'nın birkaç sefer istifa etmek istemesine kadar varacaktır. Fakat her seferinde Pâdişah, bu istifaları geri çevirecektir. Fakat sonunda hastalık da bahane edilerek 11 Rebiülahir 1114 (4 Eylül 1702) de Amcazâde istifa etmişti. Râşid, Amcazâde Hüseyin Paşa'nın emekliliği ile ilgili olarak Pâdişah tarafından kendisine gönderilen Hatt-ı Hümayûn'u nakl etmektedir. Pâdişah'ın memnuniyetini ve bir kadirşinaslık örneği olan bu Hatt-ı

⁴⁶. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, s. 721 - 722; Ali Emiri, "Meşihat-ı İslâmiye Tarihçesi" *İlmiye Salnâmesi*, İstanbul 1334, s. 318.

⁴⁷. Daha geniş bilgi için bk. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, s. 724 - 725, 728; Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 1, 16.

⁴⁸. Sâmîha Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, İstanbul 1975, II, 151.

Hümâyûn'da şöyle deniyordu: “*Senin hizmetinden her vecih ile razı ve hoşnud idim. Ancak birkaç defadır tekaüd (emeklilik) ihtiyarıyla (seçmekle) rikâb-ı hümâyûnuma iltica eylemiş idin. Ve hâla sahib firaş olduğundan (hasta olup yatakta olmak) mesalih-i ibâdî görmede aczın olduğu mesmu-ı hümâyûnum oldu. Çiftliklerinden murad ettiğin mahalda meks ve ikâmet etmek üzere haslar tayini ile sana tekaüdlük ihsan-ı hümâyûnum olmuştur.*”. Bu Hat-ı Hümâyûnla görevden ayrılmış buhunan Amcazâde Hüseyin Paşa, bir iki gün Buçuk Tepe kasrında kaldıktan sonra Silivri'deki çiftliğine gidip orada ikâmet etmeye başladı. Ancak hastalığı şiddetlenen Amcazâde, Rebiülahir ayının sonunda vefat edecektir. İstanbul'a getirilen na'şı, Saraçhane'deki medresesinin yanındaki türbeye defnedildi.⁴⁹

Kaynakların verdiği malumata göre beş sene sadârette bulunmuş olan Amcazâde Hüseyin Paşa, doğru, cesur, ve iyilik seven bir kimse idi. İyi yetişmiş, meseleleri iyi bilen bir devlet adamı idi. Naîmânın, “*Ravzatu'l-Husayn fi Hulâseti Ahbârî'l-Hafıkayn*” adlı meşhur tarihini Amcazâde Hüseyin Paşa'ya ithaf etmesi, onun ilmi ve ilim adamlarını himaye ettiğinin en büyük delillerinden biridir. Mevlevî tarikatına mensub olan Amcazâde Hüseyin Paşa, önceleri, babasının mevleviliği ile istihza etmiş ise de daha sonra o da babası gibi aynı tarikata girerek Kari Ahmed Dede'nin müntesiblerinden biri olmuştu.

Amcazâde Hüseyin Paşa tarafından yaptırılarak zamanımıza kadar gelen en önemli eser, şüphesiz ki, Anadolu Hisarı ile Kanlıca arasındaki yalıdır. İçinde Karlofça Muâhdesi ile alakalı bazı müzakerelerin cereyan ettiği bu yalının XVII. asırda yapıldığı nazar-ı itibara alınırsa, bunun İstanbul'un en eski ahşap binası olduğu kabul edilebilir. Amcazâde Hüseyin Paşa'nın hicrî 1112 senesinde Edirne'nin doğu tarafındaki bir tepe üzerinde yaptırdığı Buçuk Tepe kasrı, vefatından kısa bir müddet sonra harab olmuştur. Hüseyin Paşa, bunlardan başka birçok hayır eseri de yaptırmıştır. Bunlar arasında İstanbul Saraçhanebaşı'nda Mescid, Dâru'l-hadis, Kütüp-

⁴⁹. Daha geniş bilgi için bk. Râşid, *Tarih*, II, 538 – 539; Osmanzâde Taib Ahmed, *Hadikatu'l-Vüzerâ*, s. 124 –125; Köprülû, “Hüseyin Paşa Amcazâde”, *İA*. V / 1, 649; Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 1, 15 – 17.

hâne ve Sebil ile Edirne Taşlık Câmii'nde bir şadırvan, Üsküfçü Mahallesi ile Arabacılar meydanında da iki çeşme sayılabilir.⁵⁰

Daltaban Mustafa Paşa'nın Sadâreti

Amcazâde Hüseyin Paşa'nın sadâretten çekilmesi üzerine meydan tamamen Feyzullah Efendi'ye kalmıştı. Feyzullah Efendi, âdeta bir hükümdar gibi hareket ediyor ve kendisine gösterilmeden hiçbir şey Pâdişah'a arz edilemiyordu. Bu dönemde Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin tavsiyesiyle Bağdad valiliğinden Anadolu valiliğine yükseltilen Daltaban Mustafa Paşa sadârete getirildi. Bu zat, Bosna ve Bağdad valiliklerinde iyi ve başarılı hizmetler görmüştü. Bağdad valiliği sırasında sedler yapmak suretiyle Fırat nehrinin yatağını düzeltmişti. Böylece tarım alanlarını su taşkınlarından kurtarmıştı. Bağdad valiliği sırasında Basra serdarlığı da uhdesine verilen Mustafa Paşa'nın, buradaki Arap aşiretlerinin isyanlarını bastırabilmesi için önce Kurna ve Basra kalelerini kuşatması gerekiyordu. Bunun için hazırlıklara başlandı. Bu cümleden olarak Birecik'te 60 gemilik bir nehir donanmasının inşaatı gerçekleştirildi. Çalışmalar sonunda Basra ve Kurna geri alındı. Basra'nın, İranlılardan kurtarılması, halk tarafından büyük bir sevinçle karşılanmıştı. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, halkın bu sevincini şöyle nakl eder: "Basra ahalisi, şehrin duvarları üstünde, minber ve kubbelerin alemlerinde birkaç gece süren donanmalar yaparken, Basra valisi de İranlıların koymuş oldukları yasakları kaldırmıştı. Bu karar, halkın sevincini bir kat daha artırdı. Bütün şehir, Arap töresine göre beyaz bayraklarla donandı." ⁵¹

Daltaban Mustafa Paşa'nın kısa süren sadâret dönemi, valilik ve seraskerlik dönemleri gibi parlak ve başarılı geçmedi. Sadâretinin ilk günlerinde, Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin istekleri doğrultusunda hareket etmek suretiyle mevkiini muhafazaya çalıştı. Bilindiği üzere Şeyhülislâm hakkında tam bir güvene sahip olan

⁵⁰. Bilgi ve kaynaklar için bk. Köprülü, "Hüseyin Paşa Amcazâde" İA. V/1, 649 - 650

⁵¹. Geniş bilgi için bk. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Nusretnâme, II / 1, 64 - 68.

Sultan II. Mustafa, her bakımdan ona itimad ediyordu. Bu kanaatinden dolayı onun, işleri en iyi şekilde yürüttüğüne kani idi. Bütün işlerde Şeyhülislâm'ın fikrini almayı ve ona göre hareket etmeyi prensip haline getirdiği için her konuda son kararı Feyzullah Efendi'ye bırakmıştı. Böyle bir düşünce ve uygulamanın sonucu olarak vezirlere pek fazla iş düşmüyordu. Bu sebeple vezirlerin sadece isimleri ortada kalmıştı. Daltaban Mustafa Paşa, sadârete getirildikten bir süre sonra, bu duruma tahammül edemez olmuştu. O, Şeyhülislâm ile Râmi Mehmed Paşa'nın, Pâdişah üzerindeki nüfuzlarını kırmayı tasarlamıştı. Bunun için bir taraftan Tatar Hanı'na mektuplar gönderirken, öbür taraftan da Yeniçeri Ocağı'nı tahrike başlamıştı. Fakat Mustafa Paşa'nın giriştiği bu çabalar, saati saatine Pâdişah'a bildiriliyordu. Kaba ve haşin tavırları ile çevresindeki insanları kendinden soğutması, himaye ettiği kimseleri önemli mevkilere getirmesi ve nihayet burada tafsilatına girmeyi gerekli görmediğimiz hareketleri ve Tatarlar ile Yeniçeri Ocağı'ndaki tahrikleri sonucunda azledilerek 10 Ramazan 1114 (28 Ocak 1703)'da idam edilmişti. Daltaban Mustafa Paşa'nın görevden alınmasından sonra yerine Şeyhülislâm'ın desteklediği Râmi Mehmed Paşa getirilmişti.⁵²

Râmi Mehmed Paşa

Terazici Hasan Ağa adında birinin oğlu olup Eyüp'te doğmuştur. Asıl adı Mehmed ise de Râmi mahlası ile tanınmıştır. Çocukluğunu Eyüp'te geçirip devrin usûlüne göre ilk tahsilini burada yapmıştır. Fevkalade zekâ ve kabiliyeti sayesinde çok geçmeden emsalleri arasından sıvrilerek yüksek makamlara gelme başarısını elde etmişti. Nihayet devletin en üst kademelerinden biri olan sadârete kadar yükselmiştir. Mülkiyeden geldiği için askerlikle pek ilgisi yoktu. Bununla beraber iyi bir diplomat, zarif, nûk edân, güçlü kalem sahibi, iyi bir şair, ihatalı ve devlet işlerini iyi bilen bir kimse olan Râmi Mehmed Paşa, selefi Daltaban Mustafa Paşa'nın akibetine

⁵² Bu konuda daha fazla bilgi için bk. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, II/1, 129-131; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, s. 762-763; Râşid, *Tarih*, II, 571-574; Osmanzâde Tâib Ahmed, *Hadikatü'l-Vüzerâ*, s. 126-127.

uğramamak için temkinli hareket ediyordu. Bu yüzden Şeyhülislâm Feyzullah Efendi ile iyi geçiniyordu. Devletin en yüksek makamına geçen Râmi Mehmed Paşa, memlekette gerçek mânâda ıslâhat yapmak için hemen faaliyete geçmişti. İlk planda, devletin temellerini sarsmakta olan kötü yönetimin düzeltilmesi için gerekli saydığı tedbirlere baş vurmuştu. Yurtta âsâyiş ve güvenin sağlanması için mahalli kuvvetler teşkili ile vergi sisteminin düzene konulması ve Hac yolunun emniyet altına alınma gibi toplumu yakından ilgilendiren ekonomik ve sosyal işleri ele aldı. Bundan sonra Türkmen aşiretlerinin iskânı ile yıkılmaya yüz tutmuş bina ve su kanallarının tamiri ile de uğraştı.⁵³

Devletin içinde bulunduğu ekonomik durumu çok iyi bilen Sadrâzam Râmi Mehmed Paşa, eskiden beri memleket dahilinde işlenip sonradan çeşitli sebeplerle terk edilmiş bulunan çuha ve kumaş dokumacılığını yeniden canlandırmaya gayret etti. Bu gayretini bir sonuca ulaştırmak ve ülke menfaatine olan düşüncelerini gerçekleştirmek gayesiyle bu sahadaki ithalata mani olmak için harekete geçmişti. Bunun için Selanik'te çuha dokuyan Yahudilerle kumaş imal eden Bursa ustalarından bazılarını Edirne'ye davet ederek " Hristiyan milletler dokudukları çuha ve kumaşın levazımını bizden aldıkları halde, bizde (memâlik-i mahrûse) niçin işlenip dokunmaz? Bu bir kusurdur, her ne lazım ise tedarik edelim, başka yerlerden çuha almayalım, buna bir çare bulun, üstadlarınıza ikram olunur" diyerek sanatkârları teşvik ettiği gibi hiç kimsenin bunlara müdahalede bulunmayacağına dair fermanlar da çıkarttı.⁵⁴ Böylece Avrupa'dan ithal olunan kumaşların memlekete sokulmasının önünü almaya çalıştı. Bu uygulamasıyla o, memlekette yerli sanayiın kuvvetlenmesine gayret etmişti. Fakat onun böyle geniş bir program ile ortaya çıkması ve zecri bir takım tedbirlere baş vurması, birçok kimsenin menfaatine dokunduğundan kısa bir müddet sonra Râmi Mehmed Paşa aleyhine şiddetli bir cereyan başlamıştı.

⁵³. Daha geniş bilgi için bk. Bekir Sıtkı Baykal, "Râmi Mehmed Paşa" İA. IX, 623.

⁵⁴. Bilgi için bk. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, s. 775 - 776; Râsid, *Tarih*, II, 587 - 588.

Râmi Mehmed Paşa, tersane işlerini de bir düzen ve sisteme bağlamak istiyordu. Bu sebeple Kaptan Paşa ile Tersane eminini Edirne'ye getirterek, tersanenin gelir ve giderlerini inceden inceye tedkik ettirip önemli miktarda tasarruf sağladı.⁵⁵

Edirne Vak'ası ve II. Mustafa'nın Hal'i

Sultan II. Mustafa'nın, uzun süre Edirne'de ikamet etmesi, İstanbul'un siyasi ve iktisadi bakımından ikinci plana düşmesi endişesini doğurmuştu. Buna, Feyzullah Efendi'nin keyfi idaresi de ilave olunca hoşnudsuzluk bir kat daha artmış bulunuyordu. Pâdişah'ın, Edirne'deki ikametinin uzamasının, Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi'nin telkini ile olduğu haberinin halk arasında yayılması, isyana zemin hazırlamıştı. Pâdişah'ın, Edirne'de bulunmasından dolayı İstanbul'da Çelebi Yusuf Paşa kaymakamı olarak bulunuyordu. Çelebi Yusuf Paşa tarafından Edirne'ye gönderilen bir tahriratta İstanbul halkının, bazı meclis ve mahfillerde Şeyhülislâm'ın, devletin bütün imkânları ile memuriyetleri kendi evlad ve adamlarına tahsis etmesinden şikâyet ettiği, bunun da fitneye sebep olabileceği belirtiliyordu. Bu tahrirata rağmen Feyzullah Efendi, damadı olan Köprülüzâde Abdullah Paşa'yı kaymakam olarak tayin ettirip İstanbul'a göndermişti.⁵⁶

Râmi Mehmed Paşa, Karlofça'da gösterdiği diplomatik başarıdan dolayı Pâdişah'ın teveccühüne nail olduğundan en yüksek makam olan sadârete kadar çıkmıştı. Fakat o da selefleri gibi Şeyhülislâm'ın her işe karışmasından bıkmıştı. Özellikle Feyzullah Efendi'nin evlad ve müntesiplerinin "*vezir kendi چراغımızdır*" ⁵⁷ diye ortaklıkta söyledikleri sözler, onun Şeyhülislâm'dan kurtulmak için bazı çare ve tedbirlere baş vurmasına sebep olmuştu. Gerçekten, Râmi Mehmed Paşa, bir "*rind-i cihan şehir oğlanı olduğundan*" bir taraftan Şeyhülislâm'ın her emrini yerine getirmede ileri gidip onun gözünü boyarken, bir yandan da, dört kez sadâret sırası gelmiş olmasına

⁵⁵. Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 1, 20.

⁵⁶. Râşid, *Tarih*, II, 578 - 579.

⁵⁷. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, II / 1, 141.

rağmen, her seferinde Şeyhülislâm'ın engeli ile karşılaştığından ve bu yüzden de Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'ye kırgın bulunan İkinci Vezir Damad Mora'lı Hasan Paşa ile de iş birliği yapmaktan geri kalmıyordu. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın, Şehzâde Mahmud'un derse başlama merasimi esnasında bizzat şahid olarak bize nakl ettiği bir olay, Mora'lı Hasan Paşa'nın daha fazla kızmasına ve aradaki gerginliğin daha da artmasına sebep olmuştu. İşte bu sıralarda Gürcistan seferine gönderilmek üzere bulunan 200 cebecinin geciken ulûfelerini istemek bahanesiyle ayaklanmaları, önemli bir olay şekline bürünerek tarihlerde "*Edirne veya Feyzullah Efendi Vak'ası*" diye bir isyanın ortaya çıkmasına sebep olmuştu (18 Temmuz 1703).

Maaşlarını alamamış bulunan Cebeciler, 3 – 4 sefer Kaymakam ile Defterdarın kapısını çalarlar. Fakat Kaymakam Köprülüzâde Abdullah Paşa, her defasında, bugün gidip yarın gelmelerini söyleyip Cebecileri oyalamaya başlar. Bunun üzerine Cebeciler, arkadaşlarından yaklaşık kırk kişiyi seçerek, halkın şikâyetlerinin divanda dinlendiği bir günde Kaymakama gönderip ulûfelerinin verilmesini isterler. Cebecilerin sundukları arzuhalin okunmasından sonra hiddetlenen Köprülüzâde Abdullah Paşa, devlet hazinesinde para bulunmadığını söyleyerek onları azarlar. Bu azarlama ve oyalamaya kızan Cebeciler, divandan çıkıp bağırmaya başlarlar. Cebecilerin bu beklenmeyen hareketlerine öfkelenen Köprülüzâde Abdullah Paşa, onların yakalanıp idam edilmelerini ister. Fakat bu sefer iş tersine döner. Zira Cebeciler, askerlerce alışılmış olan "yoldaş yok mudur?" yönteminden yararlanarak yüksek sesle yardım istemeye başlarlar. Bu bağrışmalar üzerine bütün Cebeciler harekete geçip arkadaşlarını Muhzırların ellerinden kurtarırlar. Bundan sonra da isyan hareketleri başlayıp kısa bir zamanda şehrin her tarafında kendini gösterir. Yeniçeriler ile ulemânın da katılımı ile bu isyan, kısa zamanda saltanat değişikliğine sebep olacaktır.⁵⁸

⁵⁸. Bilgi için bk. Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, III, 308 – 310.

Cebecilerin, Gürcistan seferine gitmek istememeleri üzerine durum, Edirne'de Sultan II. Mustafa'nın yanında bulunan Râmi Mehmed Paşa'ya bildirilmişti. Cebecilerin bu isyan ve serkeşlikleri Edirne'de duyulunca mesele Cebecibaşı'nın gevşekliğine haml edilerek vazifeden alınmasına ve yerine de Boşnak Sarı İbrahim Ağa'nın getirilmesine karar verildi. Yeni Cebecibaşı, Sadrazam Râmi Mehmed Paşa tarafından gizli bazı emirlerle derhal İstanbul'a gönderildi. Böylece tarihlerimizde "Edirne Vak'ası" diye geçen olay, Şeyhülislâm'ın tahakkümünden kurtulmak isteyen Râmi Mehmed Paşa'nın, el altından teşviki sonucu başgösteren Cebecilerin muhalefeti, sonradan bir isyana dönüşecek olan bu muhalefet, Bosnalı Sarı İbrahim Ağa'nın talimatı ile genişleyerek bir isyan halini almıştı.

Bu hâdise sırasında âsiler, İstanbul kaymakamı Köprülüzâde Abdullah Paşa'nın gevşekliğinden de yararlanarak işi büyütmüşlerdi. 3 - 4 gün içinde İstanbul'a hakim olan âsiler, Orta Câmî'de toplanıp Paşmakçızâde Ali Efendi'yi Şeyhülislâmlığa, Sührablı Ahmed Paşa'yı da kaymakamlığa tayin etmişlerdi.⁵⁹ Bundan sonra da Şeyhülislâm ve oğullarının azli ile Pâdişah'ın İstanbul'a gelmesi gerektiğini belirten bir "mahzar"ı Edirne'ye gönderdiler. Fırsatı kaçırmak istemeyen Sadrazam Râmi Mehmed Paşa, derhal bu mahzarı Sultan II. Mustafa'ya göndererek Feyzullah Efendi'yi azl ettirmeyi başarmıştı.

Bununla beraber İstanbul'daki âsiler, Feyzullah Efendi'nin azlinden habersiz idiler. Şehirde yayılan bazı dedikodular ise âsilerin intikam hırslarını kamçulamakta gecikmeyecekti. Âsilerin İstanbul'a hâkim olduklarını öğrenen Pâdişah, Râmi Mehmed Paşa'nın Edirne'de asker toplamasını ve ordu erkânının toplanmasını temin için hatt-ı hümayûnlar ısdar etmişti. Bu sıralarda âsiler de Edirne'ye yürümek üzere Davutpaşa'daki Çırpıcı çayırında toplanıyorlardı. İstanbul'daki gelişmeleri çok yakından takip eden Pâdişah, Râmi Mehmed Paşa'yı serdar tayin etmişti. Kılıç kuşatılıp kürklü ve sade

⁵⁹. Geniş bilgi için bk. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, II / 1,151 - 153; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, s. 789 -792.

iki hil'at giydirilen Râmi Mehmed Paşa'ya Sancak-ı şerif ile Ka'be anahtarları bizzat Pâdişah tarafından teslim edilmişti.⁶⁰ Râmi Mehmed Paşa, Hafsa mevkiinde askerin başına geçmişti. Ayrıca "Hurûc ale's-sultan" fetvası çıkarılarak askerin sadakatini te'yid için ekmek ve tuz üzerine yemin ettirildi. Bu sıralarda âsiler, Davudpaşa sahrasından hareketle Edirne'ye doğru yola çıkmış bulunuyorlardı. Silivri'de bir gün ikamet eden âsiler, Paşmakçızâde'nin yerine tayin edilen Şeyhülislâm İmam Mehmed Efendi'nin ısrarı ile bu zatın eski talebelerinden olan Şehzâde Ahmed'in culûsuna karar verdiler. Âsiler, Çorlu'ya vardıklarında kendileri tarafından kabul edilen yeni Pâdişah Ahmed'in adına hutbe okuttular. Bu sırada, Râmi Mehmed Paşa tarafından 8000 kadar süvari ile ileriye gönderilmiş bulunan Vezir Yörük Hasan Paşa, 4 Rebiülahir 1115 (17 Ağustos 1703) günü Çorlu'ya varmıştı. Yörük Hasan Paşa, işi barışçı bir şekilde halletmek için son bir teşebbüste bulunarak maiyet erkânından bazılarını elçi olarak Sührablı Ahmed Paşa'ya göndermişti. Fakat âsiler, artık Pâdişah olarak Ahmed'i (III. Ahmed) tanıdıklarını ve Sultan Mustafa'ya taraftar olanlarla konuşmamacaklarını bildirdiler. Bununla beraber, âsilerin kaymakam tayin ettikleri Sührablı Ahmed Paşa ile Hasan Paşa, muhtemel bir çatışmayı önlemişlerdi. Bu gelişmeler üzerine geri dönmek zorunda kalan Hasan Paşa, durumun vehametini Râmi Mehmed Paşa'ya anlatmıştı. Hasan Paşa'dan durumun nezâketini öğrenen Sadrazam Râmi Mehmed Paşa, ordu erkânını toplayıp onlarla görüşür. Bu suretle onların bu konudaki görüşlerine baş vurmuştu. Ordu erkânı ile yapılan istişarede, askere cesaret vermek ve mâneviyatlarını yükseltmek için Pâdişah'ın Hafsa'ya gelmesinin yerinde bir hareket olacağı kanaatine varılmıştı. Bunun üzerine Râmi Mehmed Paşa, bir telhis yazdırarak Defterdar Bakkaloğlu Hacı Mehmed Efendi ile Edirne'ye göndermişti. Bu telhisi alan Pâdişah, hemen ertesi gün Hafsa'ya gelmişti.

Bu esnada, İstanbul'dan yola çıkmış olan âsî kuvvetler de Baeski civarına gelmiş bulunuyorlardı. Birbirlerine çok yaklaşmış

⁶⁰. Bilgi için bk. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, II / 1, 171 - 176.

bulunan iki taraf arasında gizliden gizliye temas oluyor ve “*Kul birbirine kılınç çekmez*” kaide ve anlayışı gereğince Edirne’den gelenler, İstanbul’dan gelenlere iltihak etmeye başladılar. * Bu gelişmeler üzerine hayretler içinde kalan Râmi Mehmed Paşa ile devlet ve ordu erkânı başlarının kaygısına düşüp:

“*Kul taifesi vefadarlık etmeyip hainlik edip yüz döndürdüler. Gelen askere tebaiyet ettiler. Bundan sonra durmakta faide yok. Edirne’yi teşrif buyurun, yarın bakalım ahval ne yüzden zuhûr eder*” diyerek Pâdişahı vaziyetten haberdar ettiler. Bu haber üzerine Pâdişah kazaya rıza gösterir bir şekilde tevekkül ederek:

“*Çare yok, böyle imiş hükm-i kaza*”

dedikten sonra sancak-ı şerifi de yanına alıp Râmi Mehmed Paşa ve diğer erkân ile birlikte Edirne’ye dönmüştü.

Birleşen kuvvetler, 9 Rebiûlahir 1115 (22 Ağustos 1703)’te Hafsa karargahını ele geçirdikten sonra Edirne’ye geldiler. Burada, Osmanlı saltanat sisteminin “*Ekberiyet*” kaidesine göre 10 Rebiûlahir 1115 (23 Ağustos 1703) günü Sultan IV. Mehmed’in ikinci oğlu olan ve Sultan Mustafa’nın ana baba bir kardeşi Şehzâde Ahmed’i, Sultan III. Ahmed adı ile tahta çıkardılar. Kardeşi Ahmed’in tahta çıkarılması üzerine II. Mustafa, kardeşinin çıktığı saraya haps edildi. Böylece 35 gün süren ihtilal, kansız bir şekilde sona ermiş oldu.

Âsilerin isteklerinden biri de yeni Pâdişah’ın Edirne’de ikamet etmeyip İstanbul’a dönmesi idi. Bu sebeple cülûsu müteakip 11 Rebiûlahir (24 Ağustos) akşamı İstanbul’a gitmek üzere otağ-ı hümayûn Edirne dışına çıkarılmıştı. Kısa bir müddet sonra da İstanbul’a hareket edilmişti. Pâdişahla birlikte II. Mustafa da İstanbul’a getirilmişti.

*. Dimitri Kantemir, Edirne askerinin İstanbul askerine olan iltihakı ile ilgili olarak İstanbul askeri tarafından seçilen Müftü Nakib Efendi diye birinin Pâdişah tarafı görünen Edirne askerine elinde bir Kur’an ile geldiğini ve gayelerinin bu Kur’anın ahkâmını yüceltmek olduğunu, maksatlarının Osmanlı Devleti’ni yıkmak olmadığını anlattıktan sonra Edirne askerinin İstanbul askerine iltihak ettiğini belirtmektedir. Bilgi için bk. **Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi**, III, 313.

23 Ağustos 1703'te tahttan indirilen (hal') Sultan II. Mustafa, yaptığı bütün hizmetlere karşı beklemediği bir durumla karşılaşmıştı. Bu yüzden gerek meydana gelen olaylar esnasında, gerekse hal' edildikten sonra pek müteessir oldu. Zaten istiska ve mesane hastalıklarından müzdarip bulunan Pâdişah, kendisine reva görülen bu durumdan müteessir olarak yatağa düştü. 20 Şaban 1115 (30 Aralık 1703)'te bu hastalıktan vefat eden II. Mustafa, Yeni Câmi'deki türbede babasının ayak ucuna defnedildi.⁶¹

Ecdadı gibi sırasında ordusunun başında cenge giden, sırasında duygulu bir san'atkâr olarak şiir söyleyen Sultan II. Mustafa'ın devlet ve idare işlerinin ağırlığını üstüne alan bir hükümdar olarak kabul etmek gerekir. Bununla beraber o, bel veren devlet çatısını, bütün gayret ve iyi niyetlerine rağmen düzeltemeyişi ile yeis ve ümitsizliğe sürüklenmişti.⁶²

Bilindiği gibi insanlara benzeyen toplumlar, toplumlara benzeyen devletler de çeşitli unsurların birleşmesinden meydana gelmiş bir bütündür. Nasıl ki insanın kalbi, ciğerleri, gözleri, kulakları, kolları, bacakları ve nihayet tek mil bedeni, zamanla kuvvetinden kayb ederse, toplumlar ile devletlerin iç organları olan ilmi, adli, siyasi, idari, askeri ve ictimai müesseseler için de yıpranıp zaafa uğramak ve nihayet bu dünyadan çekilmek, yaratılışın bir sonucu değil miydi? Özellikle üç kıtaya birden ayağını basmış bu muazzam bünye, en ince damarlarına kadar kan sevk edilerek, bunca asır dimdik ayakta kalıp beslendikten sonra onu, yıpranma, aşınma ve eskimeden alıkoymaya imkân var mıydı?

⁶¹. Geniş bilgi için bk. Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa, *Nusretname*, II / 175 - 184; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, s. 807 - 814; Râşid, *Tarih*, III, 9 - 67; *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 227 - 251; Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 1, 24 - 38; Orhonlu, "Mustafa II", *İA*, VIII, 698 - 699; Bekir Sıtkı Baykal, "Râmi Mehmed Paşa", *İA*, IX, 624; A. D. Alderson, *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, trc. Şefaettin Severcan, İstanbul 1998, s. 114 - 115; Mücteba İlgürel, "II. Mustafa" *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1989, XI, 109 - 111.

⁶². Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, II, 163.

**SULTAN
III. AHMED**

SULTAN III. AHMED

Tarihlerimizde, "Edirne Vak'ası" diye sözü edilen isyan hareketinden sonra 10 Rebiülahir 1115 (23 Ağustos 1703) tarihinde Edirne'de kendisine bey'at edilmek suretiyle Osmanlı saltanat tahtına geçen Sultan III. Ahmed, o sıralarda 30 yaşında bulunuyordu. Sultan III. Ahmed'in, Edirne Sarayı'nda bey'at almasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nde yeni bir devir ve yeni bir saltanat dönemi başlamış oluyordu. Sultan IV. Mehmed'in ikinci şehzâdesi ve Sultan II. Mustafa'nın kardeşi olan yeni Pâdişah da 22 Ramazan 1084 (31 Aralık 1673)'te Emetullah Râbia Gülnûş Sultan'dan dünyaya gelmişti. Ağabeyi Mustafa ile aynı anneden dünyaya geldiği için Emetullah Rabia Gülnûş, Valide Sultan, makamını (makam-ı mehd-i ulyâ) muhafaza etmişti. Sultan III. Ahmed, şehzâdeliğinde ağabeyi gibi iyi tahsil görmüştü. Zira ikisi de hemen hemen aynı hocalardan ders görmüşlerdi. Sanata meraklı olan III. Ahmed, santkârları da koruyordu. Bestekâr olmamakla beraber iyi bir musikişinastı. Değerli bir şair, kıymetli bir münşi, mükemmel bir hattat olan III. Ahmed, devrin meşhur hattatı Hafız Osman'dan *Sülûs* ve *Nesih*, Velîyüddin Efendi'den de *Ta'lik* meşk etmişti. O, zamanının hat üstadlarını da himâye ve teşvik ediyordu. Sütlüce'de bulunan sarayın harem kapısı üzerindeki kitâbe, Sultanahmet'te Bâb-ı Hümayûn (Topkapı Sarayı) önünde bulunan meşhur çeşme ile Üsküdar meydanında inşa edilen çeşmenin kitâbeleri ve Saray-ı Hümayûn'da Arz Odası üzerindeki "*besmele*" Sultan III. Ahmed'in kendi el yazılarıdır. Celi hat ile yazdığı ve Tozkonduramaz Mustafa

Ağa'nın tezhib ettiği levhaları da bazı selâtin câmilerine asılmış, yine kendisinin yazdığı iki mushaf (Kur'an-ı Kerim)'i, *Ravza-i Mutahhara*'ya gönderilmiştir.¹

Çok ciddi bir karışıklık içinde tahta geçmiş bulunan Sultan III. Ahmed, kendisini bekleyen vazife ve sorumlulukların idrakinde idi. Zira, Sultan II. Mustafa'yı tahtından eden isyan, yatışmamış bir deniz gibi hâlâ dalgalanıyor, çarptığı yerleri kırıp koparıyordu. Bu endişe yüzünden III. Ahmed, tahta çıktıktan hemen sonra kargaşa erbâbının tasarruf ve taleplerini kabul etmek zorunda kalmıştı. Nitekim Kavanoz Ahmed Paşa'nın sadr-ı âzamlıkta, müftü adıyla fetva verip ayaklanan kalabalığa önderlik eden İmam Mehmed Efendi'nin şeyhülislâmlıkta ve yeniçeri ağası adıyla ayaklanmayı düzenleyip yöneten Çalık Ahmed Ağa'nın da vezirlik rütbesiyle yeniçeri ağalığında bulunması kabul ve tasdik olundu. Bir isyan hareketinden sonra tahta çıktığı için o, âsi kuvvetlerin istedikleri 60 kadar devlet adamını onların eline teslim mecbur olmuştu.²

Sultan III. Ahmed, asker ve İstanbul halkının arzusunu göz önüne alarak bey'at merasiminden hemen sonra Tunca nehrinin kenarında bulunan ve Paşa Çayırı denen yere "Otağ-ı Hümayûn"u kurdurarak İstanbul'a hemen hareket etmek istediğini göstermişti. Bu esnada asker, bazı tahrikler sonucu birikmiş bulunan ulûfeleri ile cülûs bahşişinin verilmesini talep ediyor ve bu para ödenmeyince hareket etmeyeceğini söylüyordu. Bu durum karşısında Pâdişah, önce yumuşaklıkla hazineye yeterince para bulunmadığını bu yüzden birkaç gün sabr etmeleri gerektiğini ifade ederken bir taraftan da mevacibin verilmesi için emirler çıkardı. Bununla beraber mese-

¹ Geniş bilgi için bk. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, nşr ve sadeleştirme, İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul 1969, II/2, 187-189; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, nşr. Abdülkadir Özcan, Ankara 1995, s. 814-815; Râşid, *Tarih*, İstanbul 1282, III, 70-71; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul 1308, I, 16; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1978, IV/1 38; Münir Aktepe, "Ahmed III" *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, II, 37.

² Silahdar, *Nusretname*, II/2, 2, 187-188; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, s. 816; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, 38.

lenin önü alınamayınca huzuruna gelmiş olan asker temsilcilerine karşı devlet erkânı önünde sertçe davranmak zorunda kalarak “bu edepsizlik nedir? Şimdi hepinizin kellesi kesilir” gibi sözlerle çıkışması, âsilerin geri adım atmasına sebep olmuştu. Pâdişahın bu tehdidi karşısında isyan erbâbının ileri gelenleri, meseleyi büyütmemeyi menfaatlerine daha uygun gördüler. Sebep oldukları isyan hareketinin, başlarına nasıl bir felâket getireceğini tahmin ettikleri için, Sultan Ahmed’den, şimdiye kadar meydana gelen kusurlarının affı ile suçlarının bağışlandığını bildiren bir “Hatt-ı Hümâyûn” rica ettiler. Pâdişah da bundan böyle şeriat ve kanunlara aykırı bir davranışta bulunmamaları şartı ile taleplerini kabul etti. Bunun üzerine Yeniçeri Ağası Çalık Ahmed Paşa, yeniçeri ve cebecilere:

“Şimdiye değin Devlet-i Aliyye’ye muhalefet ile irtikâb ettiğimiz bâr-ı giran-ı hıyânet (hıyânetin ağır yükü) ve tuğyanın henüz altından çıkmadan sine-i intizamı devlete vurdugumuz zahm-ı ihtilâle merhem-i nizâm tedarik etmek lâzım iken, tekrar bu günâ hareket-i şenia ile (sadece) Pâdişah-ı enâm değil, amme-i ehl-i İslâm’ın bizlerden nefretine bâis olursuz”³ diyerek sebep oldukları isyanı devam ettirmeleri halinde sadece Pâdişah’ın değil, bütün bir İslâm âleminin kendilerinden nefret edeceklerini söylemişti. Filhakika sebep oldukları isyan hareketinin cezasını da çok iyi bildiklerinden derin bir korku içine de düşmüş bulunuyorlardı.

Sultan III. Ahmed, âsilerin bütün isteklerini yerine getiriyormuş gibi davranmak suretiyle fırsat kolluyordu. Pâdişah, bu yüzden 20 gün kadar Edirne’de kaldı. Bu süre içinde askerin cülûs bahşışı ve aylıklarını dağıtmak suretiyle ortamı yatıştırdı. Bu esnada diğer konularda çıkan hâdiseleri de bertaraf ettikten sonra İstanbul’a hareket etti.⁴ 16 Eylül Pazar günü İstanbul’a gelen yeni Pâdişah, kendisiyle birlikte Edirne’den gelenler ile İstanbul’u bekleyen âsiler arasındaki anlaşmayı sağladıktan sonra derhal Eyüp

3. Râşid, Tarih, III, 72.

4. Râşid, dağıtılan paranın miktarını “Tevzi-i Cülûsiye ve Mevâcib” başlığı ile vermektedir. Tarih, III, 75 - 76; Ayrıca bk. Dimitri Kantemir, Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi, trc. Özdemir Çobanoğlu, Ankara 1980, III, 318.

Sultan'a giderek Ebû Eyyüb Hâlid b. Zeyd el-Ensârî'nin türbesini ziyaret etti. Bu ziyâreti müteakip, Osmanlı gelenek ve an'anesi üzerine "*Nakibü'l-eşraf Efendi ve Yeniçeri Ağası mübaşeretleriyle teyemmünen Sultan-ı Enbiyâ Hazretlerine mensûb olan şimşir-i meymenet me'serleriyle*" Peygamber Efendimiz'e ait olan kılıcı merasimle kuşandı. Kılıç kuşanma merasiminden sonra fakirlere büyük ihsanlarda bulundu. Daha sonra yine törenle Edirnekapı yolu ile Topkapı Sarayı'na hareket etti.⁵

Âsiler, kendi emniyetlerini, vezâretle Yeniçeri Ağalığı'na tayin edilmiş bulunan Çalık Ahmed Paşa'nın sadâretinde görmekte idiler. Onun, sadâret makamına gelmesiyle kendileri rahat edebileceklerdi. Bütün âsilerin İstanbul'da toplanmış bulunmaları, bir bakıma yeni hükümdarı zor duruma düşürmüştü. Zira bunların tamamını cezalandırıp ortadan kaldırmak mümkün değildi. Onun için bunların bölünmesi ve başka başka yerlere gönderilmesi gerekiyordu. Ancak bu şekilde onların hakkından gelinebilirdi. Bu sıralarda, isyanın elebaşlarından olan Çalık Ahmed de, bir taraftan sadârete getirilmesini yeni Pâdişah'tan isterken, öbür taraftan da bazı devlet ricalini bu arzusunun gerçekleşmesi için kendisine yardımcı olmaları hususunda sıkıştırıyordu. Buna karşılık Sultan, isyanın müsebbiblerini birbirlerine düşürerek onları tasfiye etmek istiyordu. İşte tam bu sıralarda "*Güzeşte mevâcibleri*"ni almak maksadiyle isyan edip baş kaldıran saray bostancıları, Pâdişah'a aradığı fırsatı vermişlerdi. Sadr-ı âzam olmak isteyen Çalık Ahmed Paşa'ya bu isyanın bastırılması emr edildi. Paşa, 2000 kadar yeniçeri ile hızla gelip bostancıları tevkif etti. Sayıları 773'ü bulan bu bostancılar, derhal ordudan atıldılar. Atılanların yerlerine devşirme usûlü ile yenileri alındı.⁶ Böyle bir uygulama, Pâdişah'ın zorbaları cezalandıracağı intibahı uyandırmıştı. Bu olay üzerine nüfuzu artmış gibi görünen Çalık Ahmed Paşa, sadâret için yeni teşebbüslere girişmişti. Fakat Sadrazam Kavanoz Ahmed Paşa ile araları açılmıştı. Bir

⁵. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, s. 822.

⁶. Geniş bilgi için bk. Râşid, *Tarih*, III, 85 – 89.

divân toplantısından sonra Çalık Ahmed Paşa, Kıbrıs Valiliği ile İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Arkasından gönderilen bir fermanla Rodos Adası'nda haps edilen Çalık Ahmed Paşa, bundan kısa bir müddet sonra da öldürüldü.⁷ Öyle anlaşıyor ki Sultan III. Ahmed, ağabeyinin felâketiyle sonuçlanan Edirne Vak'ası'nın faillerini ihtiyatlı bir şekilde ortadan kaldırma gayreti içinde idi. Bu bakımdan o, Çalık Ahmed Paşa'dan sonra isyan tertipçilerinden Kul kethüdası Dev Ali, Bursa'ya sürgün edildi. Yerine son derece sadâkat sahibi bir Ocak emektarı olan Yusuf Ağa getirildi. Edirne Vak'ası'nda rolü bulunan Sadrâzam Kavanoz Ahmed Paşa ile Şeyhülislâm İmam Mehmed Efendi, kısa aralıklarla vazifelerinden alındılar. Kavanoz Ahmed Paşa, İnebahtı muhafızlığına tayin edilirken, Şeyhülislâm da memleketi olan Bursa'da ikamete mecbur edildi. Pâdişah, Yeniçeri ağası Çalık Ahmed Paşa, Sadrâzam Kavanoz Ahmed Paşa ve Şeyhülislâm gibi isyan hareketinde başrol oynayan şahsiyetleri bertaraf ederek bunların tahakkümünden kurtulmuştu. Böylece devlet idaresine tam anlamıyla hakim olan Pâdişah, etrafa dağılmış veya gizlenmek zorunda kalmış bulunan âlimler ile eski vezirlerden bir çoğuna yeni görevler vermişti. Nitekim o, sadâret makamına "Enişte" ve "Damad" lakaplarıyla anılan Hasan Paşa'yı getirdi (8 Receb 1115 / 17 Kasım 1703). İnebahtı muhafızlığına gönderilen Kavanoz Ahmed Paşa'nın sadâreti, 2 ay 26 gün sürmüştü. Pâdişah, mührü Hasan Paşa'ya teslim ettikten sonra kendisine kürklü ve sade iki kat hil'at-i fahire giydirdi. Bu merasimden sonra Pâdişah: "*Hizmet-i ibâdullah sana Allah emâneti olsun. İhanetin zâhir olur ise damadlığın faide virmez. Külliyyet ile selb olup sen de bunun yoluna gidersin*" dedi.⁸ Yeniçeri Ağalığı ile Sadâret makamı gibi devletin üst kademelerinde meydana gelen bu değişiklikler, Ocak'ta bazı kaynaşmalara sebep olmuş, sıranın kendilerine gelmekte olduğunu görmekte gecikmeyen bir kısım ihtilâl erbabı, ayaklanmak suretiyle

⁷. Geniş bilgi için bk. Silahdar, *Nusretname*, II/2, 202-205; Râşid, *Tarih*, III, 95-99.

⁸. Silahdar *Nusretname*, II/2, 205-206; Anonim *Osmanlı Tarihi*, nşr. Abdülkadir Özcan, Ank. 2000, s. 266-270; Dilâverzâde Ömer Efendi, *Zeyl-i Hadikatu'l-Vüzerâ*, İst. 1271, s. 3.

kendilerini emniyete almış olacaklarına inandıklarından bazı faaliyetlere giriştiler. Bunlar: “*Bizim anlaşmamız, bizden izin alınmadıkça kimseyi yerinden oynatmamak idi. Bunlar şimdi sadr-ı âzamı, yeniçeri ağası ve kadiaskeri uzaklaştırdılar, bunun sonunda sıra bize de gelir. Bu iş olmadan biz daha önce harekete geçip gereken tedbirleri alalım. Divân-ı Hümâyûn’da çorbayı içmeyerek sözümüzü yapturalım. Sürgüne gönderilenleri geri getirterek eski görevlerine iadelerini sağlayalım. Bize karşı gelenleri de temizleyelim*” diye anlaşmışlardı. Bunlar, bu düşüncelerini gerçekleştirmek için Yeniçeri odalarından birinci odaya gelip, Pâdişah ve sadr-ı-âzama güvenemediklerini söyleyerek onlardan yardım ve destek istemişlerdi. Bunun üzerine Odabaşı ve Oda Eskiisi nâmına insaf sahibi bazı kimse-ler: “*el-Hamdü lillah, şevketlû Pâdişahımız adl u dâd’ (adâlet) ile meşgul bir şehriyar-ı rahmet şîâr olup selâtin ve mülûkde bu mertebe hûsn-i sülûk görülmemiştir. Umur-ı saltanat ve ahval-ı devleti teftiş sizin ve bizim vazîfemiz değildir...*” gibi sözlerle onları gerisin geriye göndermişlerdi. Onlar, hem Pâdişah, hem de vezir-i a’zamdan memnun olduklarını, zira bunların, herkese karşı adâletin gerektirdiği şekilde davrandıklarını, daha önce böyle davrananların ise çok az olduğunu, keza, herkesin ulûfesini aldığını söyledikten sonra onlara niçin şikâyetle geldiklerini sordular. Bu sorularıyla onlar, isyan edeceklerin bu çıkışlarının yanlış olduğuna işaret etmek istiyorlardı. Bu gelişmeler üzerine kargaşa çıkaranların bu seferki fitneleri, sonuç vermemişti.⁹

Biraz önce işaret edilen bazı değişikliklerden sonra sıra Meşihat (Şeyhülislâmîlik) makamındaki değişikliğe gelmişti. Şeyhülislâm İmam Mehmed Efendi, görünüşte ilim sahibi, fâzıl, dindar ve kötülüklerden sakınan bir kimse olmakla beraber, gizliden gizliye zorbalarla işbirliği etmekten çekinmemişti. Mehmed Efendi’nin azli ve yerine Rumeli Kadiaskerliğinden mazul Paşmakçızâde Seyyid Ali Efendi’nin getirilişi (19 Ramazan 1115 / 26 Aralık 1703) ile ilgili tafsilatlı bilgi veren Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, İmam Mehmed

⁹. Geniş bilgi için bk. Silahdar **Nusretnâme**, II/2, 207-208; Râşid, **Tarih**, III, 110-111.

Efendi'nin azli ve Bursa'da ikamet etmek zorunda olduğunu gösteren Hatt-ı Hümâyûnu bizzat kendisinin götürdüğünü söyleyerek şöyle der: "Mehmed Efendi'nin Bursa'da ikametini açıklayan hattı kendisine ben götürdüm. O, olup bitenlerden habersizdi. Onu ders için huzura götürmek üzere geldiğimi zannediyordu. Hatt-ı Şerifi öpüp eline verdim. "Hünkârimız selâm eyledi, okusun, hizmet-i duamızda olsun buyurdu" dedim. Hatt-ı Hümâyûnu okuduktan sonra "emir Hünkârımın" diyerek ayağa kalktı. Yanındaki efendiler bakışp kalakaldılar. Koltuğuna girdim. Dışarı çıkarıp Bostancıbaşıya teslim ettim. O da Yalı köşküne götürüp Kapıcıbaşı Küçük Hasan Ağa'ya teslim etti. Hasan Ağa, Mehmed Efendi'yi hemen bir sandala bindirip Fenerbahçe'de hazır bekleyen bir çektiriye götürdü. Oradan Mudanya yolu ile sürgün yeri olan Bursa'ya gönderdi. Mehmed Efendi'den sonra İstanbul kadısı Ahmed Efendi ile İmam-ı Sultani Mustafa Efendiler de görevlerinden alındılar.¹⁰ Böylece Pâdişah, doğruluğu ve ilmî dirayeti ile şöhrat sahibi bir zat olan Paşmakçızâde Seyyid Ali Efendi'yi meşihat makamına getirmişti. Bu zât, ilmiye sınıfının kalitesini artırmak için epey gayret sarf etmişti.¹¹

IV. Mehmed'in kızı ve II. Mustafa ile III. Ahmed'in kızkardeşi Hatice Sultan ile evli olduğundan "Damad" ve "Enişte" lakapları ile anılan Hasan Paşa'nın "hırs ve tamai ile etvar ve evzanın garabeti" diye nakl edilen hırslı ve garip tavırları haddi aştığından, hem Pâdişahı, hem de efkâr-ı umumiyeyi rahatsız ediyordu. Bu yüzden, sadârete getirilişinden 10 ay 11 gün sonra 28 Cemaziyelevvel 1116 (28 Eylül 1704) tarihinde a¹ edilerek zevcesi ile birlikte İzmit'te ikamet etmelerine müsaade edildi.¹² Hasan Paşa'nın yerine aynı

¹⁰. Geniş bilgi için bk. Silahdar, *Nusretname*, II /2, 209 – 210; Ayrıca bk. *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 280; Râşid, *Tarih*, III, 120 – 121.

¹¹. Bilgi için bk. Rifat Efendi, *Devhatu'l-Meşayih Zeyli*, nşr. Ziya Kazıcı, İstanbul 1978, s. 79 – 80; Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ankara 1972, s. 107 – 108.

¹². Geniş bilgi için bk. Râşid, *Tarih*, III, 140 – 142; *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 284 – 285; Dilâverzâde Ömer Efendi, *Zeyl*, s. 4.

tarihte Kayserili Kalaylıkoz Ahmed Paşa getirildi. Girit Valiliği'nden sadârete geçen Kalaylıkoz Ahmed Paşa'nın babası kalaycı olduğundan "Kalaylı" lakabı ile anılıyordu. Vezir-i a'zamlığa tayininden önce "koz bekçileri odası"nda bekletildiği için lakabının sonuna bir ilave daha yapılarak halk arasında "Kalaylıkoz" diye anılmaya başlandı.¹³ Sadâreti, halk tarafından da arzulanan Ahmed Paşa,¹⁴ yeni makamında fazla bir şey yapamadı. Garip kıyafeti ve birçok eşyaya gereksiz yere narh koymak suretiyle halkı kendinden soğuttuğu gibi, Şeyhülislâm Paşmakçızâde Ali Efendi'yi de karışıklık çıkarmakla itham etmeye başladı. Bu sebeple sadâretinin üçüncü ayında (2 ay, 27 gün) azledilerek yerine "*Teberdâr*" lakabı ile de anılan Kaptan-ı Derya Baltacı Mehmed Paşa getirildi (27 Şaban 1116 / 25 Aralık 1704).¹⁵ Baltacı Mehmed Paşa, daha şehzâdeliğinde III. Ahmed'e intisab etmiş, Edirne Vak'ası'nda güzel hizmetleri görülmüştü. Bu yüzden Pâdişah tarafından sevilen ve itimad edilen bir kimse idi. Çorum'a bağlı Osmançık kasabasından olan Baltacı Mehmed Paşa, Pâdişahla selâhiyet münakaşasına girdiği için 19 Muharrem 1118 (3 Mayıs 1706) günü azledilerek elinden sadâret mührü alındı. Yerine, Çorlulu Ali Paşa getirildi. Peşpeşe sadrâzam azil ve tayinleri, ülkede idarî ve siyâsî bir istikrarsızlığın hüküm sürdüğünü göstermektedir. Nitekim Sultan III. Ahmed döneminde, "*Edirne Vak'ası*" elebaşlarının hesabı görülünce, ihtilâl sona ermişti. Fakat memlekette kolay kolay sona ermeyecek bir idarî ve siyâsî istikrarsızlık vardı. O kadar ki, devrin ilk yarısının buhran derecesini tayin edebilmek için, minderlerine oturmaları ile azilleri bir olan pek çok sadrâzâmın bu gelip gidişlerine bakmak yeterli bir ölçü olacaktır. Baltacı Mehmed Paşa'nın bir buçuk yıla yakın devam eden bu ilk sadâret döneminin en önemli hâdisesi, ülkedeki bütün vali ve kadı-lara, halka şefkat ve adâletle muamele edilmesi için Pâdişah tarafından çıkarılan "*adâletnâme*"lerdir. Bu adâletnâmelerde, Osmanlı

¹³. Râşid, *Tarih*, III, 142.

¹⁴. Dilâverzâde Ömer Efendi, *Zeyl*, s. 6.

¹⁵. Geniş bilgi için bk. Râşid, *Tarih*, III, 156 – 165; Anonim Osmanlı Tarihi, s. 290 – 291.

Devleti'nin, tarih boyunca uygulanmasına büyük bir hassasiyetle dikkat ettiği en mühim ve değişmez prensibi olan adâletin halka uygulanması ile devlet kudretinin arttığı ifade edilmekte idi. Bu konu Tarih-i Râşid'de şöyle anlatılmaktadır:

“ ... *Fî'l-vaki' reâyâ ve berâyaya adl ü emân, sebab-i izdiyâd-ı şevket ü şân olup zulûmden tehâşi eden pâdişahın hem hazinesi mevfur ve hem mülk ü saltanatı ma'mûr olduğundan mâada, kendüye karşı koyan a'dâ makhûr ve kendü kanğı düşman hücum eylese muzaffer ve mansûr olacağı rey b u şübheden dûrdur.*”¹⁶

Bu ifadeler, Osmanlı Devleti'nin, üç kıtada asırlarca devam eden azâmet ve şevketinin en büyük manevî hususiyetine işâret etmektedir. Buna göre adâlet ve yönetime olan güven sâyesinde devletin hazinesi dolduğu gibi, ülke de mâmur hâle gelmekte idi. Yine bu adâlet ve güvenden dolayı saldırgan düşmana karşı zaferler elde edilmekte idi. Keza Osmanlı idarecilerinin İslâm'ın bu ezeli ve ebedî adâlet prensibine ne denli bağlı kaldıklarını göstermektedir. İşte Osmanlı fetihlerinin çok kısa bir sürede ve sür'atli bir şekilde gerçekleşmesinin sebeplerini bu adâlet prensibinde aramak gerekir.

Daha ziyade devletin iç meseleleri ile meşgul olunan bu dönemde, Şeyh Megamiz idaresindeki Müntefik aşiretinin isyanı ile Basra tahrib edilmişti. Başlangıçta Osmanlı idaresinde çok güzel günler geçirmiş bulunan bölge halkı, yukarıda adı geçen kabile reisi tarafından bazı bahanelerle isyan etmişti. Bu isyan üzerine bölgeye gönderilen kuvvetler tarafından birkaç sefer mağlup olmuşlardı. Buna rağmen, Basra'daki yiyecek sıkıntısı Osmanlı askeri üzerinde, onarılması mümkün olmayan kötü bir tesir meydana getirmişti. Bu yüzden bazı askerler Bağdad taraflarına gitmişlerdi. Fırsattan istifade etmesini bilen Şeyh Megamiz, üzerine gönderilen az sayıdaki askere galip gelmişti.¹⁷ Bununla beraber Basra, iki sene sonra tekrar eski durumuna getirilecektir.¹⁸

¹⁶. Râşid, *Tarih*, III, 149.

¹⁷. Geniş bilgi için bk. Râşid, *Tarih*, III, 195 – 200.

¹⁸. Geniş bilgi için bk. Silahdar, *Nusretnâme*, II /2, 249.

30 yaşlarında sadârete gelen ve damâd olan Çorlulu Ali Paşa, III. Ahmed döneminin muktedir ve ünlü vezirlerindendir. Bir cihan kadar geniş olan Osmanlı ülkesini dört seneden daha fazla idare etmiş bulunan Çorlulu Ali Paşa, Karlofça muahedesi ile Avrupa'da fetih ve ilerleme gücünü kayb etmiş bulunan Osmanlı Devleti'ni eski gücüne kavuşturmak ve yine bu muahede ile elden çıkmış toprakları yeniden kazanmak için hazırlıklara girişmişti. O, bir taraftan devlet gelirlerini artırmak, öbür taraftan da idarî ve askerî bün-yeyi güçlendirmek için gayret sarf etmiş ve tebeanın (vatandaşın), hayat standardının yükseltilmesi için tedbirler almıştı.

Vahran (Oran) Kalesinin Fethi

Çorlulu Ali Paşa sadâretinin en önemli hâdisesi, İspanyollar'ın elinde bulunan Oran kale ve limanının, Cezayir Dayısı Bektaş Hoca tarafından fethi ve Osmanlı topraklarına ilhakıdır. Osmanlı kaynaklarında Vahran olarak isimlendirilen Oran, Cezayir'in batı bölgesinde bulunan bir şehirdir. Telemsen'in iskelesi olup sağlam kalesi, kalabalık nüfusu ve külliyetli miktardaki askerî yığınak sebebiyle XVI. asrın başlarından beri birçok teşebbüse rağmen zapt edilememişti. Gerçekten, dönemine göre sağlamlığı ve büyüklüğü ile tanınmış bulunan Vahran (Oran), top, cephan ve kalabalık askerleriyle parmakla gösterilen kalelerden biri olmanın yanında, gerektiğinde Hristiyan dünyasından da dilediği kadar yardım alıyordu. Çevresindeki tarım alanları, bağ ve bahçeleriyle meşhur bir İspanyol kalesi idi.* Bu kalenin sağlamlığı bir tarafa, çevresinde dört bir yan-

*. XV. Yüzyılın başlarında, İspanya'nın Müslümanlardan alınma işine Berberî topraklarında da devam eden Kastilya hükümdarları, o sıralarda korkulu bir korsanlık üssü halini almış bulunan Oran'ı ele geçirmeye çalışıyorlardı. Nitekim bu çabanın sonucu olarak Marşal-kebir'i 1505, Oran'ı da 1509'da ele geçirdiler. 17 Mayıs'ta şehre giren Pedro Navarro 4000 Müslüman'ı kılıçtan geçirdikten sonra 8000 kişiyi de esir alarak İspanya'ya gönderdi. Bu seferi tertiplemiş bulunan Kardinal Ximenes, zapt edilen şehri teslim almak üzere bizzat buraya geldi. İspanyollar bölgedeki iç huzursuzluktan istifade ile buradaki varlıklarını 1708'e

da kurulan bir kısmı eski, bir kısmı da yeni olan ve değişik isimler taşıyan yedi kadar küçük kaleyi andıran burçlarla da korunmakta idi. Bu burçların her birinde derin ve geniş hendekler ile sayısız lağımlar bulunuyordu. Bütün bunlar, Vahran'ın zaptını zorlaştırıyordu. Bu kaledeki askerler, kendileriyle birlikte hareket eden Makdesi (Mukaddesi ?) Arap aşireti ile zaman zaman Cezayir hududunu geçmekte, buradaki köyleri basarak yağmalamakta ve halkı esir edip götürmekte idiler. Halk, onların bu baskınlarından bıkip usanmıştı. Bu şehrin Osmanlılar tarafından zaptından sonra İspanyollar'ın Cezayir ile olan son bağları da kesilmiş oluyordu. Böylece Osmanlı bayrağı, Kuzey Afrika'daki son İspanyol kalesinde dalgalanmaya başlamıştı. Oran'ın anahtarları, Osmanlı an'anesi gereği İstanbul'a gönderilerek Pâdişah'a takdim edilmişti (17 Aralık 1708 = 4 Şevval 1120).¹⁹ Bu hâdise, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da toprak kaybına uğramakla beraber futûhat ve Müslümanları koruma zihniyetinden bir şey kayb etmediğini göstermektedir.

Osmanlı Devleti ve Çar Petro'nun Avrupa Siyaseti

Karlofça Muâhedesi, Doğu Avrupa'da istikrar unsuru olan Osmanlı'nın siyasî nüfuzuna sarstığından, bu sahada büyük bir boşluk meydana gelmişti. Bu boşluk yüzünden, birbirini takip eden siyasî, askerî ve idarî bazı olaylar meydana gelmişti. 16 yıl süren muharebeler esnasında en büyük sıkıntıyı çeken devletlerden biri olan Lehistan'ın bu zayıf durumundan istifade etmek isteyen komşular, bu devletin varlığına göz dikmişlerdi. Bu ülkeye göz dikenlerden biri de Rusya idi. Rus Çarı Petro, Rusya'nın, denizlere çıkmadan büyük bir devlet haline gelemeyeceğini biliyordu. Bu maksatla denizleri kendisine hedef olarak seçmiş bulunan Petro, gâyesini tahakkuk ettirmek ve hedefine ulaşabilmek için her çareye baş vu-

kadar devam ettirme imkânı buldular. Bilgi için bk. G. Marçais, "Oran (Vahran)", *İA*. IX, 391.

¹⁹ Geniş bilgi için bk. Silahdar, *Nusretnâme*, II/2, 240-242; Râşid, *Tarih*, III, 258-260; G. Marçais, "Oran" *İA*. IX, 390-391.

ruyordu. “Mukaddes İttifak”a dahil olarak, Karadeniz’e inmek için yaptığı teşebbüsler müsbet bir sonuç vermemişti. Bu arada, tek başına Osmanlı Devleti’nin gücüne karşı koyması ve Karadeniz’e inmesi de imkânsızdı. Gerek Osmanlı Devleti’nin Kırım’daki mukavemeti, gerekse İstanbul antlaşması sonucu Karadeniz’e açılma imkânı bulamayan Rus Çarı Petro, kuzeyindeki hâdiselerden istifade ederek Baltık denizine çıkmanın daha kolay olacağına inanmıştı. O, bu gayesini gerçekleştirmek için Lehistan’ı nüfûz bölgesi olarak seçmiş bulunuyordu. Çar Petro, çeşitli entrikalar ve para kuvvetiyle, Osmanlı kaynaklarında “Nalkıran” adıyla anılan Saksonya kralı II. Ogüst’ü kral seçtirmişti (1697). Bu seçimi gerçekleştirmek için de kuvvetlerini Kamanıçe’ye kadar göndermişti. Bu adam kral olunca Petro kendisiyle bir antlaşma yapmıştı. Ayrıca İsveç’in, Holstein üzerindeki nüfuzunu artırmasından endişelenen Danimarka ile de anlaşmıştı. Böylece, Rusya, Danimarka ve Lehistan, İsveç’i Baltık kıyılarından atmak için tecavüzî bir ittifak kurmuşlardı.

Danimarka, Holstein’e karşı taarruza geçince, Rusya ve Lehistan da İsveç’e ilan-ı harb ettiler (1700). Böylece Kuzey muharebeleri başlamış oldu. Petro tarafında, eğlenceden başka bir şey bilmediği zannedilen Charles ise, hemen harekete geçerek düşmanlarını birer birer saf dışı etmeye karar verdi. Önce, İngiltere ile Hollanda’nın desteği ile Danimarka’yı aradan çıkarıp barış imzaladı. Bu antlaşmadan sonra sür’atle, Leh kuvvetleri tarafından kuşatılmış bulunan Riya’ya yürüyerek Lehistan kuvvetlerini çekilmek zorunda bıraktı. Bundan sonra da Estonya ve Litvanya’nın kilidi olduğu için, bizzat Çar Deli Petro emrindeki kuvvetler tarafından kuşatılan Narva üzerine yürüdü. İsveçliler’in yaklaşmakta olduğu haberi, Rusları o derece dehşete uğrattı ki, komutayı bir prence terk ederek oradan uzaklaştı. N. Brian – Chaninov, *Rusya Tarihi* adlı eserinde, Petro’nun, hareketinden önce prence verdiği talimatın şaşkınlık ve cehâletinin bir nümunesi olacak derecede saçma sapan şeylerden ibâret “olduğunu belirtmektedir. Petro’nun bu firarı, 8 bin kadar aç ve yorgun İsveçli’nin 40 bin Rus’un hak-

kından gelmesini sağladığı gibi, Charles'ın büyük bir zafer kazanmasına da yol açmıştır.²⁰

Böylece XVIII. asrın başlarında İsveç kralı olan XII. Şarl (Demirbaş), pek seri hareketiyle denizde ve karada kuvvetli bir devlet olan ve Rusya'nın müttefiki bulunan Danimarka'yı saf dışı bıraktıktan sonra Lehistan üzerine yürümüşü. O, buradaki Rus nüfuzunu kırmaya muvaffak olmuştu. XII. Şarl, ülkesinin güvenliği bakımından II. Ogüst'ün Lehistan'dan çıkarılmasının gerektiğine inanıyordu. İsveç baskısı üzerine tahtından feragat etmek zorunda kalan II. Ogüst'ün yerine Poznanya voyvodası Stanislav Lehcinski, Lehistan tahtına getirildi. Lehistan tahtındaki bu değişiklik, Osmanlı Devleti tarafından da tanındı.

Bu sırada Rus Çarı Petro, Narva mağlubiyetinin halk ve ordu üzerindeki etkilerini gidermek için hızlı bir faaliyete girişmiş, Charles'ın, Lehistan'da meşgul bulunmasından istifade ile Ladoga Gölü'nden Nevamansabına kadar olan yerleri işgal etmişti. Böylece Rus Çarı Petro, yeni bir düzen verdiği ordusu ile Fin körfezine kadar ilerlemiş ve Saint Petersburg (Petrograd) şehrini kurmuştu. XII. Şarl ise eski zaferlerine mağruren Petro'nun bu tedbirlerine önem vermiyordu. Bununla beraber kralın ordusu, gene de iyi durumda idi. XII. Şarl, Rus ordusu ile karşılaşmak üzere Lehistan'a girdiği zaman, Petro geri çekilmek suretiyle İsveç ordusunu müşkül durumda bırakıyordu. Zira bu çekilmeler esnasında geçtiği yerleri tahrip ediyordu. Bu tahribatı ile o, İsveç ordusunun iase yönünden sıkıntıya düşmesine sebep oluyordu. Ordusunu Ukrayna'ya yönelten XII. Şarl, Poltava kalesini kuşattı. Eskiden beri Ukrayna'yı Rusların elinden kurtarmak isteyen Ukrayna Kazakları Hatmanı Mazapa (Mazeppa) da İsveç ordusuna yardım ediyordu. Kaleyi kurtarmak üzere gelen Çar ile XII. Şarl arasında 8 Temmuz 1709'da vuku' bulan Poltava meydan muharebesinde kral hezimete uğradı. XII. Şarl, yanında Mazapa olduğu halde Osmanlı Devleti sınırını geçerek Özi kalesine sığındı. Bu esnada kale muhafızı

²⁰. Bilgi için bk. Ziya Nur Aksun, **Osmanlı Tarihi**, İstanbul 1994, II, 307.

Abdurrahman Paşa, nehri geçip gelmek isteyen XII. Şarl'dan kayık tedariki için külliyetli miktarda para istemişti. Özi'den Bender'e gelen XII. Şarl, Babadağı muhafızı Yusuf Paşa'nın memurları tarafından karşılandı. İsveç kralı XII.Şarl, Bender'de, Abdurrahman Paşa'nın kendilerine reva gördüğü hakaretleri şikâyet etti. Yusuf Paşa, bu şikâyetleri Sultan III. Ahmed'e bildirdi. Yusuf Paşa'nın mektubu üzerine duruma muttali olan Sultan Ahmed, Abdurrahman Paşa'nın yaptıklarından dolayı önce haps edilmesi, arkadan gelecek emre göre de hareket edilmesi gerektiği hükmünü göndermişti (Evâhir-i Rebiülahir 1121 / Haziran 1709). Sultan Ahmed'in bu emri derhal yerine getirildi. Fakat İsveç kralının ricası üzerine Abdurrahman Paşa tekrar aff edildi. Bu sırada kralı takip eden Rus kuvvetleri, muâhede hilafına sınırı geçerek 300 civarında İsveç askerini alıp götürdüler.

Osmanlı Devleti, topraklarına sığınıp iltica hakkı isteyen İsveç kralı ile Ukrayna hatmanına alaka göstererek, onların Bender'e yerleşmelerini sağladı. İsveç kralına, mevki ve şöhretiyle mütenasib bir şekilde davranılarak misafir bir hükümdar muamelesi yapılmıştı. Çar Petro'nun, XII. Şarl ile Mazapa'nın ısrarla iade talebi, Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmedi. Devlet, İsveç kralının bir müddet daha kendi topraklarında kalacağını anlayınca, kendisi ile yapılacak temasların sıhhatli olması için temsilci talebinde bulundu. Bu taleb, XII. Şarl'ın hâlen tahtında bir hükümdar gibi görüldüğünü gösteriyordu. Kral, devletin bu talebini yerine getirdi. Kral, temsilcisi vâsitasıyla Osmanlı topraklarındaki niyetlerini anlatmaya çalıştığı gibi, harp açılması tavsiyesinde de bulunmuştu. Kral, ittifak teklifi ile birlikte Lehistan üzerinden ülkesine dönmede kendisine yardımcı olunmasını da taleb etmişti. Bu esnada Ruslar, Osmanlı vatandaşı Ortodoks tebeayı isyana teşvik ettikleri gibi, hudud boylarında bazı kalelerin inşaatına da başlamışlardı. Asırlardan beri, "Nemçe" nâmiyle Cermenlerle güreşen Osmanlı'nın karşısına Balkanlar'daki Ortodoks tebeayı tahrike yeltenen ve Slavlığın temsilcisi olma iddiasında bulunan bir Rusya çıkmak üzere idi. Bu durumu göz önünde bulunduran devlet, III. Ahmed'in cülüsünde

ihmal edilmiş olan İstanbul muâhedesinin gözden geçirilip yenilenmesini istedi.²¹

Prut Seferi ve Antlaşması

Şerefli bir devlet siyasetine uygun olarak, daha önceki muâhedeyle sâdik kaldıklarından, İsveç Kralı XII. Şarl'a yardım etmeyen Osmanlı Devleti'nin bu tutumuna karşı Rus Çarı, aynı hassasiyeti göstermemişti. Nitekim Rus kuvvetleri, İsveç Kralı'nı takip ederken 48 saatlik bir mesafede Osmanlı hududunu geçerek Aksu (Bog) nehri kenarında kendilerini emniyet altında sanıp oturan 300 kadar İsveç askerini esir alıp götürmüşlerdi.

Rusların, Osmanlı topraklarına olan bu tecavüzü yetmiyormuş gibi bir de hem İstanbul'daki büyük elçileri Tolstoy, hem de ikinci bir elçi ile gönderdikleri mektuptaki istekleri, Osmanlı devlet ricâlini düşündürmeye sevk etmişti. Bu isteklerinde Ruslar, İstanbul muâhedesinin yeniden tedkini, tebeasından (vatandaşı) olan Mazapa'nın teslimini ve İsveç Kralı'nın Türk topraklarından çıkarılmasını istiyorlardı.

Bilindiği gibi Osmanlı diplomasisinde, Pâdişah değişikliklerinde yabancı devletler, kendileri ile yapılan ahidnâmeleri yenileyerek yeni hükümdarın tuğrası ile yeni ahidnâmeler alırlardı. Sultan III. Ahmed'in cülûsundan sonra Rus Çarı Petro, buna uymamıştı. Biraz önce temas edilen mektup ile muâhedenâmesinin yenilenmesi hususundaki gecikmeyi, İsveç'le arasında meydana gelen muharebe ile olan meşguliyetine bağlayarak özür dilemişti. Bu nâmesinde o, Karlofça'da kararlaştırılıp İstanbul'da yapılan 1700 senesi muâhedesinin yenilenmesini istemişti. Bu arada o, İsveç Kralı'nın da ül-

²¹. Geniş bilgi için bk. BOA. Mühimme Defteri, nr. 116, s.188; Silahdar, *Nusretnâme*, II/2, 253-255; Râşid, *Tarih*, III, 286-299; Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, III, 322-327; Ahmed Refik, *Memâlik-i Osmaniyyede Demirbaş Şarl*, İstanbul 1332, s. 5-14; Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, Ank. 1948, s. 258-259; Uzunçarşılı, *Tarih*, IV/1, 47-64; Mücteba İlgürel, "III. Ahmed" *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İst. 1989, XI, 115-117.

keden çıkarılmasını istiyordu. Muâhede ahkâmına İsveç Kralı'nın Lehistan topraklarından geçerek ülkesine gitmesi maddesi de eklendi.²² İsveç Kralı'nın ülkeden çıkması için yapılan bu anlaşma, tam anlamıyla sakat bir işti. Zira bu madde ile kral, Ruslar'ın pençesine teslim edilmiş oluyordu. Nitekim, bu yüzden, kralın, Lehistan topraklarını Rus askerlerinin himayesinde geçebileceği hususu, XII. Şarl'ın şüphesine sebep olmuştu. Nitekim Rus elçisi Tolstoy, dönemin Sardâzamı Çorlulu Ali Paşa'nın fikrini çelmeyi başarmış ve kendisine rüşvet vermek suretiyle yenilenen muâhedeye bu maddeyi koydurmuştu. Bu haber üzerine Çorlulu Ali Paşa sadâretten azl edilerek yerine Köprülüzâde Numan Paşa getirilmişti (1122 / 1710).²³

Fazilet ve kemal sahibi bir kimse olarak şöhret bulmuş olan Numan Paşa, sadâret makamına getirildiği zaman halk arasında büyük bir sevinç meydana gelmişti. Hatta daha önceleri halk arasında “*Ah Numan Paşa bir kere sadârete gelse din ve devlet layık olduğu nizamına kavuşurdu*” gibi sözler söyleniyordu.²⁴ Numan Paşa, iş başına gelir gelmez, ilk iş olarak İsveç Kralı'nın elçisi Stanislas Poniatowski, arkasından da Fransız elçisi De Ferriol ile görüştü. Bu görüşmeler sonucu Rusların aleyhine gelişen hava, XII. Şarl'ın davası için müsait bir zemin hazırladı. Bunun sonucu olarak devlette Balkan ve Mora meselelerini ikinci plana atarak Karadeniz ve Kırım'ın emniyeti ile Lehistan meselesinin önemi hakkında kuvvetli bir cereyan belirdi. Ancak bütün iyi niyetlerine rağmen Numan Paşa'nın harici siyasetten habersiz bulunuşu ve menfaat peşinde koşan etrafının tesiri altında kalışı, isabetli kararlar almasına mani oldu. Bu arada Rus elçisi Tolstoy'un gayretleri ile İsveç Kralı'nın ilkbaharda Lehistan içinden memleketine gönderilmesine karar

²². Râşid, **Tarih**, III, 316 – 317.

²³. Geniş bilgi için bk. Râşid, **Tarih**, III, 321-326; Ahmed Refik, **Memâlik-i Osmaniye'de Demirbaş Şarl**, s. 27-30; Kantemir, **Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi**, III, 325-327; Uzunçarşılı, **Tarih**, IV/68-70; M. Tayyib Gökbilgin “Köprülüler” **İA**, VI, 906.

²⁴. Râşid, **Tarih**, III, 330.

vermişti. Bütün bunlara ilaveten, Pâdişah'ın arzusuna göre hareket edememesi ve Çorlulu Ali Paşa ile Reisülküttâb Abdülkerim ve Şeyhülislâm Paşmakçızâde Ali Efendi'lerin ifsadatta bulunmaları yüzünden, 21 Cemaziyelahir 1122 (17 Ağustos 1710)'de azledilip Eğriboz muhafızlığına tayin edilen Köprülüzâde Numan Paşa'nın yerine Baltacı (Tebedar) Mehmed Paşa getirildi.²⁵

Osmanlı devlet erkânının, Rus tehlikesi hakkındaki mütereddid hali, Çar'ın, muharebe tehdidini hâvi ültimatının İstanbul'a gelmesi üzerine ortadan kalkmıştı. Bu esnada Kırım'dan da Rusya'ya sefer açılması gerektiğini belirten birçok arızanın gelmesi, Sultan III. Ahmed'in barışçı siyasetini bozmaya mecbur etmişti. Devlet merkezine davet edilen Kırım Hanı Devlet Giray'ın, Ruslar'a güvenilmemesi gerektiğini, Kırım'ın elden çıkması demek, bütün Rumeli'nin elden çıkması demek olacağını, esasen hedefin İstanbul olduğunu belirtmesi ve bu konuda Pâdişah'ı ikaz etmesi, onu, böyle bir karar almaya zorlamıştı. Bu esnada Bender'de bulunan Demirbaş Şarl, Rus siyasetinin sebep olacağı büyük tehlikeye, Bâbiâli'nin dikkatini çekmeye devam ediyordu. Nihayet iki yıllık bir çabadan sonra Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı harp ilanına ikna edebildi. Zaten Demirbaş Şarl'ın Bender'de fazla kalmasının esas sebebi de bu idi. Ona göre Rusya, ancak Türk kuvvetleri ile yenilebilirdi. XII. Şarl, Lehistan'ı, Ukrayna'yı ve Baltık eyaletlerini Rus tahakkümünden kurtarmak için İsveç, Lehistan ve Osmanlı arasında Rusya'yı daimî bir kontrol ve baskı altında tutacak bir devletler blokunun meydana getirilmesini istiyordu. Bu yapılmadığı takdirde her üç devletin de Ruslar tarafından tehlikeye düşürüleceğini haber veriyordu.

Baltacı Mehmed Paşa, sadârete geldiği zaman, Pâdişah ve devlet erkânı savaş ilanında kararlı bulunuyordu. 23 Ramazan 1122 (16 Kasım 1710) günü sarayda Kırım Hânı Devlet Giray'ın da hazır bulunduğu büyük bir meşveret (*meşveret-i azime*) vuku' bulmuştu.

²⁵. Geniş bilgi için bk. Silahdar, *Nusretname*, II/2, 261-262; Gökbilgin, Râşid, *Tarih*, III, 330-332; "Köprülüler" *İA*, VI, 906.

Bu meşverette, Rus Çarı'nın emel ve hedefleri tartışıldı. Avrupa devletlerinin siyasî durumu gözden geçirildi. Sonunda meselenin ancak harp ile halledilebileceğine karar verildi. Şeyhülislâm Paşmakçızâde'nin verdiği fetva da harbin kaçınılmaz olduğunu ortaya koyuyordu. Bunun üzerine Bâbiâli Rusya'ya harb ilan etti. Bu harbin zaferle sonuçlanıp başarılmasına, sadr-ı âzam sıfatı ile Baltacı Mehmed Paşa memur edildi. Bu savaşın sebepleri, çok iyi kalemeye alınmış bir beyannâme şeklinde Avrupa devletlerine bildirildi. Rus Çarı Petro'nun sonsuz ihtirasları ile Karadeniz'e inme gayesinden vazgeçmemesi, ister istemez bir Türk - Rus savaşının patlamasına sebep olacaktı. Ancak tek başına savaşı göze alamayan Rus Çarı, bir taraftan Osmanlı'yı oyalamaya çabalarken, bir taraftan da müttefik elde etmeye çalışıyordu. Bu düşüncelerin Rus Çarı'nın kafasını meşgul ettiği sırada İsveç yenilmiş, Lehistan tahtına da hiçbir zaman Çar'a silah çekmeyecek olan II. Ogüst adında biri çıkmıştı. Çar, Avusturya ile Venedik'i, Divân'ın, Karlofça şartlarını bozduğuna ikna edebilseydi birlikte Osmanlı'ya karşı bir sefer düzenleyeceklerdi. Böylece Rusya Karadeniz'e açılmış olacaktı. Fakat Çar'ın bu niyeti, hiçbir zaman gerçekleşmedi. Zira Türk diplomasisi, diğer Avrupa devletlerinin, Rusya'nın yanında yer almalarını önleyebilmişti.

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1711 yılında cereyan eden Prut Savaşı, Türklerin parlak bir zafer kazanması ile sonuçlanacaktır. Devrin Pâdişahı Sultan III. Ahmed'in Sadr-ı âzamı Baltacı Mehmed Paşa'nın komutası altındaki Osmanlı ordusu, başlarında Çar Koca Petro ile eşi Katerina'nın da bulunduğu Rus ordusunu son derece mâhir bir manevra ile Prut nehrinin bir yanındaki geniş bataklığa sürmüştü. Çaresiz kalan Ruslar, Türklerden emân dileyerek Baltacı Mehmed Paşa ile ordunun ileri gelenlerini birbirini ardından gönderdikleri elçilerle bir an önce sulh yapılmasına râzı etmek için âdeta yalvar yakar olacaktı. Ne çare ki Koca Petro'nun, neredeyse Türklere esir düşmeyi göze alıp kendisi esir olduktan sonra ne yapmaları ve nasıl davranmaları gerektiğini söylediği bir sırada Türk tarafında sulh müzakerelerini idare edenlerin acemilikleri yü-

zünden, harp meydanında kazanılacak olan bu parlak zafer, hiç te parlak olmayan bir barış ile noktalanmış olacaktır. Bu muâhede ile Ruslar, feci bir çıkmazdan kurtularak sâlimen memleketlerine dönme fırsatını elde edeceklerdir.

Orduy-u Hümâyûn, 9 Nisan 1711'de Sadr-ı âzam ve Serdar-ı ekrem Baltacı Mehmed Paşa komutasında İstanbul'dan hareket etmişti. Bu ordu, Çar'ın komutası altındaki Rus ordusunun beklemediği bir zaman ve mekânda ansızın onun karşında çıkmıştı.

Tuna'ya kadar inip, Rumeli'deki Hristiyan ahaliyi isyana teşvik ve bunun sonucu olarak çıkacak karışıklıklardan istifade etme planı ile hareket eden Rus Çarı, aslında bir Türk ailesinden gelmiş olup yüzyıllar önce Hristiyanlığı kabul eden bir ailenin ferdi olan bilgin, san'atkâr, Arapça, Farsça ve özellikle Türkçe'yi çok iyi bilip "Saray-ı Hümâyûn"da büyümüş ve Kırım Hanı'nın isteği doğrultusunda Boğdan voyvodalığına tayin edilmiş bulunan Dimitri Kantemir, Hristiyanlık taassubu ile devlet ve hükümdarına ihanet etmekten çekinmez. Konu ile ilgili olarak eserinde şu ifadeler yer almaktadır: " Bu ilk işaretlerden Kantemir, hak dininden olmayanlardan (Müslümanlardan) ne kadar az sadakat beklenebileceğini anlar ve böylece Türklerle olan ilişkilerini keser. Mısır'ın, baştan çıkaran hazinelerine bel bağlamaktansa, İsa uğrunda acı çekmeyi yeğler. Bundan dolayı güvenilir adamlarından birini Rus Çarı'na gönderir ve beyliği ile birlikte kendisine hizmet etmeye hazır olduğunu bildirir." Boğdan Beyi Dimitri Kantemir'in, Osmanlı Devleti'ne karşı olan bu ihaneti üzerine Rus Çarı, hiçbir zorlukla karşılaşmadan Boğdan'a girdi. Burada bol miktarda yiyecek bulacağını ümit eden Petro, umduğunu bulamadı. Bunun üzerine Rus ordusunda büyük bir kıtlık baş göstermişti. Bu sebeple Petro, Tuna üzerindeki İbrail şehrinde bulunan Türk zahire ambarlarını ele geçirmek maksadiyle süvari birliklerini esas ordudan ayırıp önden göndermişti. Rus ordusunun bir kısmı da Romanya'yı ele geçirmek sevdasıyla Moldavya ve hatta Eflak'a dalmışlardı. Bu hareketiyle Çar Petro, iki yıl önce XII. Şarl'ın Poltava'da yaptığı ve yenilmesine sebep olan hatadan hiç ders almamışa benziyordu. Ordusunun

dağınıklığından başka, Türkler hakkında da hiçbir malumat alamıyordu. Halbuki Baltacı Mehmed Paşa, Tatar atlıları sayesinde Çar'ın hareketi hakkında günü gününe haberdar ediliyordu. Petro, Osmanlı ordusunu Tuna boyunca karşılayacağını ve Baltacı Mehmed Paşa'yı yenerek Türkleri barışa zorlayacağını umuyordu. Petro, Yaş şehrinden hareketle Prut nehrinin sağ sahilini ta'ibin Tuna kıyılarına inmekte iken hiç beklemediği bir anda Türk kuvvetleri ile karşılaştı. Çar'ın bütün mukavemetine rağmen Baltacı Mehmed Paşa, 19 Temmuz gecesi kurdurduğu 4 köprü ile 40 bin askerini Prut'un karşı sahiline geçirmişti. Türklerin geçmesine mani olamayan ve zayıat veren Çar, ordusunu tabyalara çekmişti. Ertesi sabah Baltacı da ordusunun geri kalan kısmıyla köprüyü geçerek düşman ordusunu kuşatmıştı. Bunun üzerine çekilmeye başlayan Ruslar'ın ric'at (geri dönüş, kaçış) yolları mâhirâne bir manevra ile Kırım Hanı Devlet Giray tarafından kesilmişti (20 Temmuz 1711). Böylece Çar, 40 bin (veya 60 bin) civarındaki ordusuyla tamamen kuşatılmış oluyordu. Baltacı Mehmed Paşa, düşmanı ortadan kaldırmak için birkaç defa taarruza geçmiş ise de yeniçerilerin açıkça görülen gayretsizliği yüzünden Rus tabyalarına girilememişti. Şiddetli Rus mukavemeti karşısında geri çekilmek zorunda kalan Yeniçeriler'in bu hareketi, 7 bin şehide mal olmuştu. Çar, toprak tabyalardan askerini çıkarmaya cesaret edememekle beraber, sonuna kadar ordusunu savunmayı göze almıştı. Serdar-ı Ekrem Baltacı Mehmed Paşa, yeni bir taarruzda daha büyük bir gayret göstermekten çekinen Yeniçeriler'in bozuldukları takdirde uğrayacakları muhtemel bir felâketi düşünmekte idi. Bu düşüncelerle yeni bir taarruza hazırlanıp "yürüyüş" emirlerini (buyrulduklarını) imzalamak üzere iken barış isteyen Rus murahhasları, Serdar-ı Ekrem'in otağı önünde belirivermişlerdi. Rusların ilk müracaatını kabul etmeyen Baltacı, Ruslar'ın Azak kalesi ile birlikte ne isterlerse vereceklerini bildiren ikinci mektubu gelince, barış teklifinin ciddi olduğuna kani oldu. Bu konuyu görüşmek üzere Kırım Hanı ile ordu erkânını otağına davet edip sulh yapılıp yapılmaması hakkında onların fikirlerine baş vurdu.

Bunun üzerine müşavere heyetinden bazıları: “Eğer istediğimiz kaleleri bize teslim ediyor ve tekliflerimize rıza gösteriyorsa sulh yapmak kazançtır. Katliam yapsak yine tükenmezler, aynı zamanda ölüm eri olup o suretle hareket ederlerse maâzallah bir fena durum hâsıl olmak ihtimali vardır. Bu, cenk ahvalidir. Bunda zaaf ve kuvvete mağrur olunmaz. Alelhusus dünkü muharebede kâfirin saçtığı ateşten askerimizin yüzü dönüp bereket ki, akşam olduğu için düşmana bir şey sezdirilmedi. Bizim isteyeceğimiz kalelerin her biri, bin bir müşkilâtla elde edilir. Hazır bu kadar kaleler zahmet ve meşakkatsız ele girecek iken bunu kabul etmezsek Allah muhafaza etsin vehameti çekilmek ihtimali vardır” diye cevap vermişlerdi. Bu görüşlere karşı Devlet Giray, bir daha ele geçmeyecek olan bu fırsatın kaçırılmamasında ısrar etmişti. Baltacı Mehmed Paşa, gerek Devlet Giray’ın, gerekse İsveç Kralı’nın Osmanlı ordusundaki temsilcisi Poniatovski’nin muhalefetlerine rağmen barış görüşmelerine başlanması emrini vermişti. Zira sadrâzam, ordusunun dağılacağından ve kısa bir sürede antlaşmayı imzalayamazsa her şeyi yitireceğinden endişe ediyordu. Bu endişe, Osmanlıların bir çok şeyi kaçırmalarına sebep oldu. Çar tarafından murahhas tayin edilen ve aslen Yahudi olan Rus kançılar muavini Baron Peter Şafirov, kısa zamanda Osmanlı ümerâsı ile anlaşarak muâhede metni hazırlamıştı. 6 Cemaziyelahir 1123 (23 Temmuz 1711)’de Baltacı Mehmed Paşa ile Şafirov arasında muâhede akd edildi. Bu gelişme üzerine Petro ile bütün bir Rus ordusu serbest bırakıldı. Prut muâhedesinin en büyük kazancı, Azak kalesinin Osmanlılar’a iadesi, Özi boyundaki iki Rus kalesinin yıkılması ve Lehistan’ın Rus nüfuzundan kurtarılması olacaktı. Bir manada Ruslar, Karlofça Antlaşması ile ele geçirdikleri bütün Osmanlı topraklarını iade ediyor, sınırlardaki kaleleri yıkıyor ve Osmanlıların iç işlerine karışmaktan vazgeçiyorlardı. Buna karşılık Pâdişah da Rus tüccarlarının Osmanlı topraklarında serbest ticaret yapmalarına izin veriyor ve Rusya ile İsveç arasında arabuluculuk yapmayı kabul ediyordu. Muâhededen sonra cereyan eden vak’alar, Baltacı Mehmed Paşa’nın iyi niyetlerinin Ruslar tarafından istismar edildiğini göstermiştir. Rus kuvvetlerinin

çok tehlikeli durumundan istifade ile Çar'ı esir ve ordusunu imha etmeyişi, sonradan Baltacı Mehmed Paşa'nın çok fazla tenkid edilmesine sebep olmuştu. Öbür taraftan bu kadar muvaffakiyetle biten bir seferden hâlâ hiçbir menfaatin elde edilememiş olması, Payitaht ve saray muhitinde Baltacı Mehmed Paşa'nın aleyhindeki cereyanın kuvvetlenmesine sebep oldu. Bu gelişmeler üzerine Sultan III. Ahmed, onun azline karar verdi. Sadrâzam ordu ile Edirne'ye döndükten sonra, İstanbul'dan gönderilen bir ağa vâsıtasıyla 9 Şevval 1123 (20 Kasım 1711)'te sadâret mührü kendisinden alındı. Elinden sadâret mührü alınan Baltacı Mehmed Paşa, Aralık 1711'de Midilli'ye sürüldü. Temmuz 1712'de de Limni adasına gönderilen Baltacı Mehmed Paşa, aynı yılın Eylül ayında orada vefat etmişti. Bu muâhedenin akdinde Baltacı Mehmed Paşa'nın kahyası Antalyalı Osman Ağa ile mektupçusu Ömer Efendi'nin tesirleri altında kaldığı belirtilmektedir. Prut muâhedesi akd edilirken, Rus Çarı Petro'nun karısı Katerina'nın Baltacı Mehmed Paşa'nın çadırına gidip mücevherlerini takdim ettiği, yalvarıp yakardığı ve nihayet Paşa'nın gönlünü yaparak kandırdığı şeklindeki rivayetlerin gerçekte bir ilgisi bulunmamaktadır. Dönemin, yerli ve yabancı kaynaklarında böyle bir olaya yer verilmemektedir. Nitekim Hazine-i Birûn Kâtibi Ahmed b. Mahmud Efendi'nin 1711 Prut Seferine ait defterinde de böyle bir olay nakl edilmemektedir. Bu defterin önemi şu ifadelerle dile getirilmektedir: " Bu defter, Prut seferine ait elyazması bir ruznâmedir ki, Hazine-i Birûn kâtibi olduğu anlaşılan Ahmed b. Mahmud adındaki bir zat "*Defter*" adını verdiği bu ruznâmeyi ordunun İstanbul'dan yola çıkışından başlayarak menzilleri saya saya, savaş meydanına varıncaya kadar kaldıkları yerleri, bu arada cereyan eden olayları, gördükleriyle, duyduklarıyla, çadırlarda geçen konuşmalardan başka, taraflar arasındaki sulh müzâkereleri safhalarına, bu esnada ele geçen esirlerin ifadeleri de dahil olmak üzere her söyleneni hemen hemen günü gününe zapt edip defterine geçirmiştir ki, bu bakımdan Prut Seferinin her safhası için kaynak

mâhiyetinde son derece önemli olan bir eserdir.”²⁶ Gerek bu defter, gerek Kantemir, gerek Nusretnâme gibi diğer temel eserlerde bulunmayan bir olayın gerçeğe ilgisinin bulunmadığı açıktır.

Aleyhindeki dedikodulardan yakının sadrâzam, Vâlide Sultan’a yazdığı bir mektupta, aleyhindeki propagandaların “*İstanbul’u küf-fâra vermiş gibi*” şiddetle icra edilip devam ettirildiğinden yakınmıştı. Bütün bu dedikodulara rağmen Baltacı Mehmed Paşa, Rus Çarı Deli Petro’yu mağlup edip muâhedeye bağlamak suretiyle Kuzey dengesini Osmanlı Devleti lehine çevirmiştir. Râşid, onun “Bizim istediğimiz kalelerin her biri hezâr(bin, binlerce) sefer ve hezâr meşakkata muhtaçtır. Hazır bu kadar zahmet ve meşakkatsiz elimize girerken, bu nimetleri kaçırmamak” gerekçesiyle barışa taraf-tar olduğunu nakl etmektedir. Bununla beraber bazı kaynaklar, Rusya’nın, sahip olduğu tabii ve coğrafi şartların, burayı sınırı bulunmayan kuvvetli bir kale haline getirdiğini düşünmeden kolayca tenkidler yapmaktadırlar. Halbuki Baltacı Mehmed Paşa, Rusya’yı mağlup edip muâhedeye bağlayıp dönen son ve nâdir komutanlardan biridir. Devletin o günkü durumu nazara alındığı, Osmanlı kamu oyununda Mora ile Macaristan’ın yeniden ele geçirilmesinin âdeta milli bir ideal hâline geldiği düşünülürse, kuzeyde büyük meşakkat ve masraflara ihtiyaç gösteren geniş hareketlere girişmekten kaçınılmasının tabii ve doğru olduğu kanaatine varılır.

Gerçi Baltacı Mehmed Paşa’nın zaferi, gerçek bir başarı idi. Barış şartları da bu zaferin parlak bir neticesi oldu. Ama barış tarafına gidilmeyip Deli Petro’nun esir edilmesi ciheti tercih edilmiş olsa idi, Rus tâliine indirilecek bu ağır darbe, Türk tâlii için yeni bir ümid ve kurtuluş ufkunu açmayacak mıydı? Hem serdar, hem sadrâzam olan Baltacı Mehmed Paşa, kalem sahibi ve geniş bir musıkî

²⁶. Geniş bilgi için bk. Silahdar, *Nusretnâme*, II / 2, 268 – 274; Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, III, 330 – 338; Râşid, *Tarih*, III, 339 – 365; Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 259 – 261; Aynı müellif, “Baltacı Mehmed Paşa”, *İA*, II, 289 – 290; Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 1, 76 – 86; Şevket Rado, “Hazine-i Birûn Kâtibi Ahmed b. Mahmud Efendinin Tuttuğu Prut Seferine Ait Defterden Koparılan Sahifelerde Neler Vardı?” *Bellekten* (1986) L / 198, 807 – 808.

kültürüne de sahip adam olmakla beraber, politik dirayet ve zekâdan da aynı ölçüde nasibi olan bir kimse değildi. Zaferi kazanmış ve hükümdarı ordusu ile beraber affetmek civanmerdliğini de göstermişti. Lâkin onun bu hareketine, Türk tâliinin istikbalini görmek hususunda gereken siyasî basiretin, pek de gerçek ifadesi denebilir miydi?²⁷

Ruslar'ın Prut Antlaşmasını İhlâl Etmeleri

Rus Çarı Deli Petro, imzaladığı muâhedeye riâyet etmeyip Azak kalesini teslim etmediği gibi diğer hükümleri de yerine getirmemişti. Bu vaziyet karşısında Pâdişah ve devlet erkânı, yaptığı ve fakat uygulama alanı bulamayan antlaşma yüzünden Baltacı Mehmed Paşa'ya muğber oldular. Kırım Hanı Devlet Giray ile İsveç Kralı XII. Şarl'ın sadr-ı âzam aleyhindeki propagandaları da hoşnutsuzluğun büyümesine sebep oldu. Hatta Sultan III. Ahmed, bu işin iç yüzünü öğrenmek için Kırım Hanı'nı İstanbul'a davet ederek keyfiyeti ondan öğrenmeye çalışmıştı. Devlet Giray,

Rus ordusunun kuşatma altına alınması, kıtlıktan ağaç kabuklarını soyup yiyen ve Osmanlı ordusuna karşı koyacak güçleri kalmayan bu ordunun efradını kırıp, Çar'ın esir düşmesi gibi bir fırsatın kaçırıldığını, birkaç kale karşılığında Çar'ın silah ve mühimmatıyla serbest bırakılmasının doğru olmadığını, gerek kendisinin, gerekse İsveç Kralı'nın Sadr-ı âzamın bu kararına muhalif kaldıklarını, fakat sadr-ı âzamın kethüdası Osman Efendi ile Mektupçu Ömer Efendi'nin tesirinde kaldığını söyleyerek “ Bu sulh böyle olmazdı, beni söyletmediler ve bir müşavereye getirmediler ve geldikçe Eflâk ve Boğdan pâyesine koyup kalpaklı gavur geldi, deyü darb-ı mesel edüp kulağıma işittirdiler. Sâye-i devlet-i aliyyende hutbe ve sikke sahibi İslâm Pâdişahı olam ve sancağın çeküp ulûfen yiyüb devam-ı ömr ve devletin duasında olan kuluna bu hareketi reva görme Pâdişahım” demişti. Bunun üzerine Pâdişah: “Eden bulur,

²⁷. Konu ile ilgili münakaşalar hakkında bk. Aksun, *Tarih*, II, 317-319; Samiha Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, İstanbul 1975, II, 165-167.

hatırını hoş tut” diyerek gönlünü almış ve âdet olduğu üzere hil’atle onu konağına göndermişti.²⁸

Sadr-ı âzam, muâhededeki maddelerin yerine getirilmesini temin için uzun zaman Prut boyunda kalarak Ruslarla yeniden müzakerelere girişti. Bu müzakerelerin sonucunda yeni taahhütler almakla birlikte ciddi ve gözle görülür bir sonuca varılamadı. Öbür taraftan, bu kadar muvaffakiyetle biten bir seferden hâlâ hiçbir menfaatin elde edilememiş olması, Baltacı Mehmed Paşa’nın aleyhinde esen havanın kuvvetlenmesine sebep oldu. Başarısının guru-ru içinde Edirne’ye dönmüş bulunan Baltacı Mehmed Paşa’nın, bir politikacı için en büyük kusur olan boşboğazlığı, pusuda bekleyen rakiplerine de istedikleri fırsatı vermekte gecikmedi. Bunun üzerine, sadr-ı âzam Edirne’ye döndükten sonra 9 Şevval 1123 (20 Kasım 1711)’te azledildi.²⁹

Baltacı Mehmed Paşa’dan sonra, parlamaları ile sönmeleri bir olan üç sadr-ı âzaman arkasından mühür, nihayet Sultan III. Ahmed’in gözde veziri Ali Paşa’ya geçmişti. Tarihî, Damad, Silahdâr veya Şehid Ali Paşa diye anacağı yeni sadr-ı âzam, tuttuğunu koparan, bilgili, iktidarlı, gözü açık bir devlet adamı idi. Nitekim Çar Deli Petro’yu sıkıştırarak sürüncemede bırakmak istediği sulhu gerçekleştirmiş, İsveç Kralı’nın ülkesine dönmesini sağlamış, devlet mekanizmasında fiilen çalışan idareciler arasında isabetli bir ayıklama yapmış, rüşvet derdine el atmış, hukuk ve adâlet cihazında ıslâhata girişmek gibi iç aksaklıklara teveccüh eden bir dahili siyaset takibine başlamıştı.³⁰

Ruslar’ın, Prut muâhedesini şartlarını yerine getirmek istemedikleri ve savaş için yeniden hazırlıklara başladıkları anlaşılınca, Pâdişah’ın huzuruyla (iştirakiyle) yapılan son görüşmede, İlkbahar’da Ruslar’a harp ilan edilmesine karar verildi. Bunun üzerine durum eyâletlere bildirilerek hazırlanmaları emredildi. Osmanlı Devleti’nin bu konuda ciddi ve kararlı olduğu anlaşılınca Azak kalesi teslim

²⁸. Silahdar, *Nusretnâme*, II / 2, 276.

²⁹. Geniş bilgi için bk. Silahdar, *Nusretnâme*, II/2, 274-276; Dilaverzâde Ömer Efendi, *Zeyl*, s. 7 - 10; Münir Aktepe, “Baltacı Mehmed Paşa” *DİA*, V, 36.

³⁰. Bilgi için bk. Dilaverzâde Ömer Efendi, *Zeyl*, s. 19 - 24; Ayverdi, *Osmanlı Asırları*, II, 167.

edildiği gibi daha önce yıkılmasına karar verilen kaleler de yıktırıldı. Bunun üzerine seferden vazgeçildi. Ancak bir türlü sonuçlandırılmamış bulunan İsveç Kralı meselesi ve Lehistan maddesi yüzünden verilen “*fetva*” gereğince ilkbahar’da Ruslar’a harp ilan edileceğine karar verildiği gibi Pâdişah da Edirne’ye hareket etmişti. Tam bu sıralarda sadâret makamına getirilen Damad Ali Paşa, Ruslar’la müzmin bir hale gelen bu işin suhûletle halli yolunu tercih etmekle birlikte harp hazırlıklarını da hızlandırmıştı. Osımanlı ülkesinde rehin bulunan Rus elçileri Petro Şafirov ile Şeremetiyev oğlu Miha-il’in gönderdikleri mektuplar ile Osmanlı hazırlıklarından haberdar olan Çar Petro, Bâbîâliye gönderdiği cevapta, sulh şartlarının yerine getirilmemesinden duyduğu üzüntüyü dile getirerek özür beyanında bulunmuştu. Bu gelişme üzerine İngiltere ve Felemenk elçilerinin de tavassutu ile Prut muâhedesinin bazı maddelerince değişiklik yapılarak onbir maddeden müteşekkil yeni bir antlaşma sağlandı (30 Cemâziyelevvel 1125 = 24 Haziran 1713). Bu antlaşmaya göre Ruslar, iki ay içinde Lehistan’ı tahliye, sınırların Sultan IV. Mehmed dönemindeki gibi olmasına rıza göstermişlerdi. Böylece Lehistan tehlikeden kurtulmuş, Kırım’a yaklaşmış bulunan Rusya, geri atılmış ve Kuzey dengesi Osmanlı müdahalesi ile yeniden sağlanmıştı. Yine bu antlaşmadan sonra beş seneden beri Osmanlı ülkesinde bulunan ve kendisine büyük bir misafirperverlik örneği gösterilen İsveç Kralı Demirbaş Şarl, 600 kişilik bir Osmanlı birliğinin himayesinde Erdel üzerinden ülkesine gönderildi.³¹

Prut savaşının ilanında, Bâbîâlî, yabancı devlet elçilerinin teşvik ve tahriklerine de kapılmıştı. Sefer ilanından sonra Osmanlı ordusundaki hazırlık safhası mükemmeldi. Buna rağmen Ruslar, diplomatik müzakerelerde Türkler’e nisbetle daha ustaca hareket etmişlerdi. Bu yüzden kazanılan zafer, muâhede hükümlerinin hafifliği ile gölgelenmişti.

Prut muâhedesini son şeklini Haziran 1713’de Damad Şehid Ali Paşa’nın sadâreti döneminde aldığına göre, seferin bitiminden mezkûr tarihe kadar bir mütareke devri yaşanmıştı. Bu muâhede ile Ruslar’ın Karadeniz ve Balkanlar’a inme yolundaki hayallerine bir

³¹. Geniş bilgi için bk. Silahdar, *Nusretnâme*, II / 2, 299 – 304; Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 1, 91 – 95.

darbe vurulduğu gibi, Azak ve çevresinin geri alınması da mümkün olmuştu. Buna karşılık Çar Petro, Prut bataklığından ordusunu kurtararak İsveç'e karşı kesin bir başarı elde etmişti.

Şâir Nâbî'nin Ölümü

Çağdaşlarından başlayarak günümüze kadar birçok araştırmacı, edebiyatçı ve “*Şuarâ Tezkirecileri*”nin vasıflandırdığı gibi “*Ekmel-i şuarâ-yı Rûm*” olarak tanınıp değerlendirilen Yusuf Nâbî, Türk edebiyatının en büyük simalarından biridir. Nâbî, Fırat havzasının ve Güneydoğu Anadolu'nun, tarih, kültür ve san'at bakımından önde gelen şehirlerinden biri olan Urfa (Şanlıurfa)'da doğmuştur. Şiirlerinde bunu birçok defa dile getirmiştir. Nitekim 1694 tarihinde Haleb'te dünyaya gelen oğlu Ebû'l-hayr Mehmed Çelebi adına yazdığı “*Hayriye*”sinin baş taraflarında “Matlab-ı İcmal-i Ahval-i Peder”^{***} deki şu mısralar bunu açıkça ortaya koymaktadır.

*Vatanım şehr-i dil-ârâ-yi Ruhâ,
Vakt-i tahrir makarrim Şehbâ
Ne Ruhâ nûsha-ı gülzâr-i cinan
Maskat-ı re's-i Halilü'r-Rahman
Ne Ruhâ gıpta-geh-i hutta-i Şam
Mazhar-ı mu'cize-i “Berd ü Selâm.*

Kendi ifadesiyle şâirimiz, doğum yerinin gönül süsleyici Ruh'a (= Urfa) olduğunu, eseri yazdığı sırada Haleb'te ikamet ettiğini belirttikten sonra “Nasıl? Hangi Urfa? Cennet bahçelerinden bir örnek” demekten kendini alamıyor. Bundan sonra da ilave ediyor “(Orası) Hz. İbrahim (Halilü'r-Rahman)'ın doğum yeri”dir. Daha sonra büyük bir hasretle devam eden şâirimiz Urfa için “Öyle bir Urfa ki, Şam diyarının imrenmesine değer mahaldir. Berd ü Selâm

*. “Anadolu şairlerinin en mükemmeli” demektir.

** “Babanın Durumunun Özeti” diye günümüz Türkçesine aktarabiliriz.

mu'cizesinin de meydana geldiği şehirdir". Böylece şâirimiz, Kur'an-ı Kerim'in, el-Enbiyâ sûresinin 69. Âyetindeki "Ey ateş, İbrahim'e karşı serin ve selâmet ol" ilâhî buyruğuna işaret etmektedir.³²

1052 (1642) yılında Urfa'da doğup ilk tahsilini burada yapan Nâbî, bir cihan kadar geniş Osmanlı ülkesinin muhtelif bölgelerinde memuriyetlerde bulunmuştu. Büyük bir Divân'dan başka, dinî ve tarihî eserler de kaleme almıştır. Onun nazmı çok selis, uslûbu çok kuvvetli ve üstâdânedir. Aynı zamanda kıymetli bir mûsikîşinas ve bestekâr olan Nâbî'nin şiirlerinde hikmetli taraf daima hâkim unsur olarak görünmektedir. Onun, aşağıdaki beyitlerinin son mısraları halkımız arasında hâlâ birer atasözü olarak kullanılmaktadır:

Bimar ise de her ne kadar çeşm-i siyahu

Uşşakı perişan edecek hâleti vardır.

O şuh âyinede aksiyle eyler güftüğü Nâbî,

Bilen söyler nîkat-ı rûz-ı hüsnü, bilmeyen söyler.

Ebnâ-yı dehr her hünere âferin verir,

Ya Râb, bu âferin ne tükenmez hazinedir.

Bilen hâk-i Stanbuldurrûsûm-ı şive ü nâzı

Kenârın dilberi nâzik te olsa nâzenin olmaz.

Bâğ-ı dehrin hem hazarın, hem baharın görmüşüz

Biz neşatin da gamın da rûzgârın görmüşüz.

Nâbî'nin mısralarının atasözü olarak halk arasında kullanılması, bazı kimselerce pek maksatlı olarak, halktan uzak ve ayrı bir edebiyat olarak vasıflandırılan divân şiirimizin hiç te öyle olmadığı-

³². Bilgi için bk. Abdülkadir Karahan, *Nâbî*, Ankara 1987, s. 1 - 2.

nı, aksine tamamen millî irfanımızın bir mahsûlü olduğunu açıkça göstermektedir.³³

Burada, edebî şahsiyeti, eserleri ve hayat hikâyesine temas etmeyeceğimiz Nâbî'nin, hac farızasını eda etmek (yerine getirmek) üzere yola çıkar. Halk arasında bu seyahat esnasında Medine-i Münevvere'ye yaklaştıkları sırada vukua geldiği söylenen bir olay ve o vesile ile yazıldığı belirtilen bir Peygamber övgüsü vardır.

Gerek Hz. Peygamber, gerekse ashabının yaşadığı bir bölge olarak Haremeyn, her zaman Müslümanların kalplerinde önemli bir yer ve saygıya sahiptir. Bu sebeple her dönemde Müslümanlar, bu bölge ve halkına karşı özel bir muhabbet beslediler. İslâm dünyasında Hz. Peygamber ve Haremeyn'e karşı his ve düşüncelerini kalemle dile getirenlerden biri de Şâir Nâbî'dir.

Hz. Peygamberin "*Ravza-i Mütahhara*"sı ile şereflenen Medine-i Münevvere'ye yaklaştığında vakit gecedir. Hz. Peygambere olan sevgi ve aşkı yüzünden Nâbî'nin gözlerine uyku girmemektedir. Ama ricâl-i devletten biri ayakları kibleye karşı uzatılmış olarak uyumaktadır. Bu duruma üzülen şâir, muhtemelen o anda irticalen ve yüksek sesle şu şiiri terennüme başlar. Bunun üzerine o zat uyanır ve derhal toparlanır. Kafiye "*Ravza-i Mütahhara*"ya yaklaşınca müezzinlerin, Mescid-i Nebî'nin bütün minarelerinden, ezandan önce Nâbî'nin şiirini terennüm ettikleri işitilir.³⁴

*"Sakın terk-i edebten küy-i mahbûb-i Hudadır bu,
Nazargâh-ı ilâhîdir, makam-ı Mustafadır bu,
Felekte mâh-ı nev Bâbu's-Selâm'ın sîne câkidir
Bunun kandilicevza matla-ı nur-i ziyâdır bu
Habib-i Kibriya'nın habgâhıdır fazilette
Tefevvuk kerde-i Arş-ı Cenâb-ı Kibriya'dır bu
Bu hâkin pertevinden oldu deycur-i adem zâil*

³³. Bilgi için bk. Aksun, *Tarih*, II, 322.

³⁴. Bilgi için bk. Karahan, *Nâbî*, s. 10.

Amâdan açtı mevcudat dü çeşmin tütüyadır bu

Muraat-ı edeb şartıyla gir Nâbî bu dergâha

Metaf-ı kudsiyandır cüvegâh-ı enbiyadır bu.”

İstanbul Türkçesi'nin zerafetine ve İstanbul şehrinin emsalsizliğine vurgun olan Nâbî, Türk edebiyatının mümtaz ve müstesna şahsiyetlerinden biridir. 3 Rebiülevvel 1124 (12 Nisan 1712) günü İstanbul'da vefat eden Nâbî, Karacaahmed Mezarlığında medfundur.

Mora Seferi ve Varadın Mağlubiyeti

Damad Ali Paşa, sadârete gelip Ruslar'la anlaştıktan sonra, Karlofça muâhdesi ile arazisinin bir kısmını kaybeden devletin takip ettiği istirdad (geri alma) siyasetini devam ettirdi. Prut muharebesinden önce Ruslar'ın isyana teşvik ve tahrik ettiği Karadağlılar, isyan etmişlerdi. Bunun üzerine Mayıs 1714 (Cemâziyelevvel 1126)'te Bosna valisi Köprülüzâde Numan Paşa, bu isyanı bastırmakla görevlendirilmişti. Numan Paşa'ya gönderilen fermanda âsiler tenkil edilirken Venedikliler'e ait Kotor veya Kataro gibi yerlere kuvvet sevkedilmemesi emredilmişti. Venedikliler'in yardımlarına güvenen Karadağlılar, “Şimdiye kadar üzerimize bu kadar asker geldi ama ne yaptı?” diyerek o taraflardaki sarp yerlere çekilip mukavemete başladılar. Numan Paşa, aldığı talimat üzerine harekete geçip merkezleri olan Çatine'yi zapt ve tahrib ettikten sonra saklandıkları mağaralardaki müdafaalarını da kırıp isyanı bastırdı. Böylece âsiler, Köprülüzâde Numan Paşa tarafından tenkil edilmişlerdi. Ancak bunlardan bir kısmı Venedik'e kaçma imkânını bulmuştu. Bu konuda Osmanlı Devleti ile antlaşması bulunan Venedik, bunları bazı adalara nakletmek suretiyle himâye etmekten çekinmedi. Böylece Venedik, bir taraftan antlaşma hilafına hareket ederken,

bir taraftan da Akdeniz'de Türk gemilerine saldırmak suretiyle korsanlık faaliyetlerinde bulunuyordu.³⁵

Karadağ âsilerinin işini bitiren Bosna valisi Köprülüzâde Numan Paşa tarafından, Venedikliler'in muâhedeyi bozduklarına dair raporu gelince konuyu görüşmek üzere 1 Zilhicce 1126 (8 Aralık 1714)'da *Paşa Kapısı*'nda bir toplantı yapılarak durum gözden geçirilmişti. Bu görüşmede, mesele enine boyuna tartışılmış ve alınan *fetva* ile Venedikliler'e harp ilan edilmişti. Bunun üzerine Pâdişah da Avusturya hükûmetine gönderdiği bir nâmede Venedik'in barış şartlarına aykırı hareket ettiğini ifade ederek harbin sebeplerini anlatmıştı. Böylece Pâdişah, Karlofça Muâhede'sinde taraf olan Avusturya'nın harekete geçmesine mani olmak istiyordu.

Harp kararı verilir verilmez Venedik'te bulunan Osmanlı tüccarlarının herhangi bir zarara uğramadan ülkeye dönebilmeleri için Bosna vilayeti ile İşkodra, İlbasan, İnebahtı, Ağrıboz sancaklarında bulunan Venedik konsoloslarının tevkifleri emrolunmuştu. Yine aynı hükümde Venedik vatandaşlarının da ülkeden çıkarılırken kendilerine dokunulmadan bütün mal ve eşyası ile gönderilmeleri bildirilmişti.³⁶ Sadr-ı âzam ve Serdar-ı Ekrem Ali Paşa ordunun başında, Kaptan-ı derya Canım Hoca Mehmed Paşa da donanmanın başında olarak Selanik'e doğru hareket ederlerken Pâdişah da Kapıkulu Ocakları ile birlikte Edirne'ye kadar gelip orada kaldı. Selanik'te yapılan görüşmelerden sonra farklı hedeflere göre hareket edilmesine karar verilmişti. Bunun üzerine Ali Paşa, Korent'e, Diyarbekir beylerbeyi Kara Mustafa Paşa kuvvetleri Mora Kasteli (Chateau de Moree)'ne yürüdüler. Kaptan Paşa ise Venedikliler'e ait olup o ana kadar zapt edilemeyen korsan barınağı İstendil (Tenos) adası ile Egene'ye yelken açtı. Kısa zamanda Osmanlı ordusu üç cephe de başarı kazanıp muvaffak oldu. Bundan sonra Sadr-ı âzam Ali Paşa, adanın idare merkezi olan Anapoli'yi, donanmanın

³⁵. Geniş bilgi için bk. Râşid, *Tarih*, IV. 22-23; M. Cavid Baysun, "Ali Paşa, Damad" *İA*, I, 328.

³⁶. BOA. *Mühimme Defteri (MD.)*, nr. 120, s. 285'den naklen bk. Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 1, 102.

da yardımı ile geri aldı. Bu esnada adanın müstahkem bir mevkiî olan Argos da fethedildi.³⁷

Sadr-ı âzam Damad Ali Paşa, Mora'nın üç müstahkem kalesi olan Modon, Koron ve Navarin'e dörder saat mesafeye geldiği zaman düşmanın bütün kuvvetlerini Modon'da toplayarak Koron ve Navarin'i tahliye ettiğini öğrendiğinden bu iki kaleyi işgal ettirmişti. Modon'u savunmak üzere toplanmış bulunan Venedik donanması, açık denizde Osmanlı donanması ile çarpışmayı göze alamaz. Osmanlı donanmasının gelmekte olduğu haberini alan Venedik amirali, kale önünde demir alıp açılmak isterken halkın: "Bizi düşman ağzına bırakıp nereye gidiyorsun?" sözlerine karşı, açık denizde Osmanlı donanması ile çarpıştıktan sonra tekrar geleceğini söyleyerek çekip gitmişti. Bundan kısa bir müddet sonra Osmanlı donanmasının kale önüne gelmesiyle muhafızlar, bütün ümitlerini yitirdiler. Osmanlı kuşatmasına daha fazla dayanamayan kale, istirdad suretiyle geri alınmış olundu (Şaban 1127 = Ağustos 1715). Bu fetihler esnasında Serdar-ı Ekrem'in emirleri üzerine Anadolu Beylerbeyi Türk Ahmed Paşa, Benefşe (Malvasie) ve Çuka (Cerigo), Rumeli Beylerbeyi Sarı Ahmed Paşa da Aya Mavra adasını zaptı etti. Kapitan-ı Derya Canım Hoca, Hanya muhafızı vezir Ahmed Paşa ve Kandiye muhafızı İzmir'li Ali Paşa ile birlikte Suda, Granbasa ve İspirlonga kalelerini zapt ettiler. Bu fetihlerle, Mora'nın fethi tamamlanmış oluyordu. Bundan başka Girit'te Venedikliler'e ait Suda ve Spina -Longa gibi müstahkem mevkiilerin fetihleri de gerçekleşmişti.³⁸

Osmanlıların bu başarısı üzerine şaşkına dönen Venedikliler, Preveze'yi sıkıştırıp, Mora fütûhatını aksatmak istediler. Burayı muhasara eden Venedik kuvvetleri, kale muhafızı Ali Paşa'nın şiddetli bir hurûc hareketi ile tamamen yenilip denize döküldüler. Bu

³⁷. Geniş bilgi için bk. Râşid, *Tarih*, IV, 64 - 66; 86 - 95; Uzunçarşılı, *Tarih*, IV /1, 102 - 108.

³⁸. Bilgi için bk. Silahdar, *Nusretname*, II / 2, 330 - 335; Râşid, *Tarih*, IV, 113 - 120; Baysun, "Ali Paşa, Damad" *İA*, I, 328.

esnada düşmanı denize kadar takip eden Osmanlı askerleri de yarı bellerine kadar suya girip Venediklilere ait bir fırkatayı zapt ettiler.

Karlofça Muâhadesiyle Venedikliler'e terk edilmiş olan Mora, bu sefer sonucunda tamamen ele geçirildi. Mora'nın, ele geçirilmesinden hemen sonra, tayin edilen memurlar vâsıtasıyla on iki koldan tahriri yapılmıştı. Bu tahrir sonucunda erkek nüfusu ile birlikte toprak ve vergi miktarı tesbit olunmuştu. Böylece Sadrâzam, istirdad ettiği yerlerin muhafaza ve idaresi için tedbirler almıştı.

Mora fethinin âdeta bir yıldırım hızı ile gerçekleşmesi, pek çok müellif tarafından kalmadığından söz edilen Osmanlı gücünün varlığından henüz bir şey kayb etmediğini göstermekte idi.

Venedikliler, Mora'nın zaptından sonra Osmanlı Devleti'nin bu yıl içinde kara ve denizden bütün gücü ile Venedik'e yüklenip büyük bir taarruza geçmesinden korkuyorlardı. Bu korku ve telaş üzerine Avusturya'ya baş vurarak ondan yardım istemişlerdi. Venedik, bununla da yetinmeyerek Avusturya'yı, Osmanlılar aleyhine kışkırtmak için kendilerinden sonra sıranın Avusturya'ya geleceğini söylemişti. Gerçekten, Mora'nın, Osmanlı orduları tarafından yıldırım sür'atiyle fethi, Avusturya'yı endişelendirmiş ve sıranın kendisine gelmesi halinde yalnız başına kalacağından korkmuştu. Bu sebeple Osmanlılar'ı iki cepheli bir harbe zorlama kararına vararak 15 Nisan 1716'da Venedik ile tedafü ve tecavüzî bir ittifak yapmıştı. Zira başından beri durumu takib eden Avusturya, ne Mora'nın zaptını hazm edebilmiş, ne de Korfu muhasarası hazırlığını gözden kaçırmıştı. İşte dilinin altında tuttuğu bu öfke ve korku, Venedikliler için harp tazminatı isteme kılığına bürünüp, baş vekilden sadr-ı âzama şiddetli bir mektup suretinde tecelli edecektir.

Filhakika, Sadr-ı âzam Damad Ali Paşa, Venedik Devleti'nin elinde olup donanma üssü olarak kullanılan Korfu adasının zaptı için bir sefer hazırlığında idi. Korfu, Preveze limanı ve deniz üssümüzün kuzeybatısında bulunan ve Venedik işgalinde olan bir ada idi. Osmanlı sahillerine çok yakın bulunan bu adanın düşman elinde bulunması, gerek askerî gerekse ticarî deniz ulaşımımızın gü-

venliğini tehlikeye sokuyordu. Bundan dolayı da ele geçirilmesi lüzumlu görülüyordu. Bu sebeple hazırlıklar, buranın zaptı için yapılmış ve alınan tedbirler, adanın zaptına hasredilmişti. Bu sırada Prens Eugen tarafından kendisine Karlofça Muâhedesi ahkâmına riayet ihtarını hâvi bir mektup geldi. Bu mektupta, Karlofça Muâhedesinin bir bütün olduğu, Mora seferi ile bunun ihlâl edilmiş bulunduğu, zaptedilen yerlerin geri verilmesi, savaş tazminatının ödenmesi ve antlaşmanın bu şartlarla yenilenmesi gerektiği belirtiliyordu. Aksi takdirde elçilerinin geri çekilebileceği ihtarında bulunuyordu. Bu ifade, Avusturya'nın, nazik bir şekilde Osmanlı Devleti'ne ilan-ı harbı demekti. Avusturya elçisini kabul eden Sadrâzam, Karlofça Muâhedesi'nin, Osmanlı Devleti ile sair devletler arasında ayrı ayrı imzalandığını, burada, Venedik'le bir savaş halinde meydana gelecek zararların tazmini için bir madde bulunmadığını söyledi. Buna karşılık Avusturya elçisi, Venedik'le yeni bir antlaşma yaptıklarını ve buna göre Mora iade edilmeden ihtilâfın hallinin mümkün olamayacağını bildirdi.

Bu gelişmeler üzerine Sadr-ı âzam, durumu görüşüp istişarede bulunmak için bütün devlet erkânını Eyyüb'te bulunan Validé sarayında topladı. Buradaki toplantıda gelen mektubu okutan Sadr-ı âzam, Avusturya'ya da ilan-ı harp etme niyetinde olduğunu bildirdi. Halbuki devlet erkânı, memleketin başına yeni bir gaile daha açmak istemiyordu. Bu sebeple talep edilen tazminatı, Çuka ve İstendil adalarını Venedik'e bırakmak suretiyle halledip işin içinden sıyrılmayı daha uygun buluyordu. Fakat Sadr-ı âzam Damad Ali Paşa, Avusturya'ya sefer açmak fikrini desteklemeyenleri, korkaklık ve ihanetle suçlamaktan çekinmiyor, hatta daha da ileri giderek bunların katli edilmeleri için Şeyhalislâm'dan fetva istiyordu. Bu yüzden de müşavere meclislerinde kimse ağzını açamıyordu. Bununla beraber, ertesi gün Davud Paşa ordugahındaki toplantıda Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'nin sefer hakkında verdiği fetvaya Anadolu Kadıaskerliği'nden mazûl Mirzazâde Şeyh Mehmed Efendi itiraz etmişti. Bu itiraz üzerine başlayan münakaşadan sonra Avusturya'ya yapılacak olan sefer kesinlik kazandı. Böylece Osmanlı

Devleti, yeniden iki, hatta daha çok cepheli bir muharebeye girişmek mecburiyetinde kaldı. Bunun üzerine Sadr-ı âzam Avusturya üzerine, Kara Mustafa Paşa'nın da Korfu üzerine gitmesi kararlaştırıldı. Bu esnada donanma da Korfu üzerine gitme emrini aldı.³⁹

Avusturya seferinin âni olarak ilanından dolayı bütün kuvvetlerin toplanması zorluğu ortaya çıkmıştı. Zira hazırlıkları Avusturya için yapılmamış ordunun tamamen bu cephede teksif edilmesi güçtü. Damad Ali Paşa'nın ordunun eksikliklerini tamamlamak için eyâletlere gönderdiği fermanlar, ordunun tam mevcudla hareketini sağlayamamıştı. Belgrad'a giden Sadr-ı âzam Damad Ali Paşa, burada derhal bir harb meclisi toplamıştı. Bu mecliste, düşman ordusu hakkında gelen haberler değerlendirilerek askerî harekât buna göre planlanmıştı. Haberlere göre Avusturya kuvvetlerinin Varadin (Peter-wardein)'de bulunduğu ve sayılarının da 80 bini aştığı, yardımcı olarak Fransız ve İspanyol gönüllülere de sahip olduğu göz önüne alınarak bunların bir meydan muharebesinde imhası kararlaştırılmıştı. 24 Temmuz 1716 günü Belgrad'da yapılan müzakere-ler esnasında Sadrâzam, Yeniçeri Ağası Hüseyin Ağa'nın Tımişvar tarafına gidilmesi görüşüne karşılık Rumeli Beylerbeyi Sarı Ahmed Paşa'nın, Zenta felâketini hatırlatarak Tımişvar yakasına geçmenin mahzurlarını belirtmesi; yeni takviyeler almamış bulunan Varadin'in hücumu dayanamayacağına ve Prens Eugene de Savoie'nin, karşı yakada Futog'da bulunduğu dair haberler alması üzerine ve bütün bu sebeplerden dolayı Varadin üzerine gidilmesi tavsiyesini kabul etti. Ordu, Sava nehri üzerine köprü kurulup Zemun yakasına ve oradan da tayin edilen tarafa ilerlerlerken Kurt Mehmed Paşa idaresindeki 3 bin kişilik Osmanlı öncü kuvveti, Karlofça civarında 8 bin kişilik Avusturya öncüsüyle muharebeye tutuşarak Kont Palffy'yi mağlup etmişti. Bu esnada Prens Eugen ise askerini Peter-wardein'de, Sürmeli Ali Paşa'nın vaktiyle yaptırdığı mevzilerin gerisine yerleştirmişti. Öncü kuvvetlerin bu galibiyeti

³⁹. Geniş bilgi için bk. Silahdar, *Nusretname*, II / 2, 344; Râşid, *Tarih*, IV, 193 - 215; Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 1, 109 - 114.

üzerine yeniden bir harb meclisi toplanmıştı. Burada, vakit geçirilmeden düşman üzerine yürünmesi teklif edilmiş, fakat askerin yorgun bulunduğu düşünülerek bu görüş kabul edilmemişti. Askerin yorgunluğunun bahane edilmesi üzerine meydana gelen duraksama, mühim bir fırsatın kaçırılmasına sebep olmuştu.

Damad Ali Paşa, 14 Şaban 1128 (3 Ağustos 1716) günü düşman kuvvetleri ile karşılaştı. Düşman, ne o gün, ne de ertesi gün hücumla geçti. Düşman taarruz etmeyince Metris seraskeri Sarı Ahmed Paşa, askeri çadırlarına göndermişti. Halbuki bu esnada düşman, var gücü ile çalışıp hazırlıklarını yapıyordu. Fakat bütün bu hazırlıklarını top ateşiyle gizlemeyi başarmıştı. Nihayet 16 Şaban 1128 (5 Ağustos 1716) sabahı Prens Eugene, âni olarak taarruza başladı. Anadolu kolunu bozup beylerbeyisini şehid etti. Rumeli ve Yeniçeri kolunda düşman hücumu püskürtülmüş ise de, Anadolu kolundaki bozgun diğer kesimlere de sirayet etti. Böylece muharebe, kısa zamanda bütün cepheye yayıldığı halde her zaman çok ihtiyatkâr davranan Ali Paşa, basireti bağlanmış gibi atıl bir halde kalarak askeri vaktinde harekete geçirememişti. Ancak Osmanlı ordusunda ric'at (geri çekilme) başladıktan sonra maiyetindekileri ileriye sevk ettiği gibi kendisi de "sell-i seyf" ederek (kılıç çekerek) düşman üzerine atılmıştı. Bu esnada alınına isabet eden bir kurşun ile ciddi bir şekilde yaralanınca bir cephaneye arabası içinde geriye nakl edilirken "*âzim-i mülk-i câvidânî olmuştur*" (şehid olmuştur). Bu sırada Rumeli Beylerbeyi komutasında ilerleyen kuvvetler, Avusturya metrislerine kadar vardıkları gibi bunlardan bazılarını da ele geçirmişlerdi. Fakat sağ kanadın bozulması ve Sadr-ı âzamanın şehadeti üzerine hemen geri çekilip Belgrad'a doğru ric'at etmişlerdi (16 Şaban 1128 / 5 Ağustos 1716). Bu bozgunda, Hz. Peygamberin sancağı kurtarılmışsa da, bütün ağırlıklarlaordugâh düşman eline geçmişti.

Şehid Ali Paşa, kanlı elbisesiyle Belgrad'da bulunan Kanuni Sultan Süleyman Câmii haziresine defnedildi. Şehadetinden yetmiş sene sonra Belgrad'ı zapt eden Avusturya komutanı Laudon, mezarını Viyana'da Hadersdorf ormanına nakl etti. Bu muharebe esna-

sında Osmanlılar 7 bin şehid, Avusturyalılar ise 3 bin civarında telef vermişlerdir. Osmanlı ordusu 114 top ile 150 sancak kaybetmişti.

Mağlup ve bozuk bir düzen içinde Belgrad'a dönmüş olan Osmanlı ordu erkânı toplanarak, Rumeli Beylerbeyi Dizdaroğlu Boşnak Sarı Ahmed Paşa'yı serdar vekâletine tayin ederek durumu bir "arıza" ve mühr-i hümayûnla birlikte Mevkufatı İbrahim Efendi ile Edirne'de bulunan Sultan III. Ahmed'e bildirmişlerdir.⁴⁰

Damad Ali Paşa'nın Avusturya üzerine gittiği sıralarda, Kara Mustafa Paşa komutasındaki başka bir ordu ile Canım Hoca Mehmed Paşa'nın idaresindeki donanma, Venediklilerin donanma üssü olan Korfu seferine çıkmış bulunuyordu. Osmanlı kuvvetleri 5 Temmuz 1716'da Korfu önüne geldiklerinde Venedik donanması bunlara mani olamadığı için geri çekilmek zorunda kalmıştı. Osmanlı birlikleri, adanın doğu tarafında bulunan Korfu kalesini kuşatmaya başladılar. Fakat kalenin çok metin ve kuşatmaya katılan askerlerin az olması, kalenin düşmesine engel olduğu gibi muhasaranın uzamasına da sebep oluyordu. Bu sıralarda Varadin mağlubiyet haberinin gelmesi, askerin maneviyatını bozmuştu. Pâdişah'ın, bu sıralarda gelen fermanı üzerine muhasara kaldırılmıştı.⁴¹

Mağlup ve başsız kalan ordunun Belgrad'a çekilmesinden bir müddet sonra Sultan III. Ahmed, Şehid Ali Paşa'nın vasiyeti üzerine mühr-i hümayûnu sadr-ı âzam kethüdası Sarı İbrahim Ağa'ya vermek istiyordu. Fakat ordunun bu tayine karşı çıkması üzerine Pâdişah, kendisine mağlubiyeti ilk defa bildiren Belgrad muhafızı Halil Paşa'yı sadr-ı âzam olarak tayin etti (4 Ramazan 1128 / 22 Ağustos 1716). Öbür taraftan Varadin galibi Prens Eugene, Osmanlılar'ın,

⁴⁰. Geniş bilgi için bk.Râşid, *Tarih*, IV, 254 - 264; Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, II / 2, 348 - 350; Dilaverzâde Ömer Efendi, *Zeyl*, s. 22 - 23; Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, trc. Vecdi Bürün, XIII, 194 - 196; Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 1, 118 - 122; Baysun, "Ali Paşa, Damad" *İA*, I, 329; Bekir Kütükoğlu, "Varadin", *Makaleler*, İstanbul 1994, s. 412.

⁴¹. Bilgi için bk. Silâhdar, *Nusretnâme*, II / 2, 336 - 338; Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 1, 122 - 123; Baysun, "Ali Paşa, Damad" *İA*, I, 329.

Macaristan'da kalan son eyaletlerinden birinin merkezi olan Tımişvar üzerine yürüdü. Avusturya kuvvetleri, 16 sene muharebelerinde bir türlü alamadıkları Banat eyaletinin merkezi olan Tımişvar'ı kuşattılar. Macaristan'ın, Osmanlılar elinde kalan bu son parçasının merkezi kalesini Bodur Hacı Mustafa Paşa müdafaa ediyordu. Devlet, Avusturya ile acele muharebeye karar verdiğinden, kalenin tahkimine fazla önem verilmemişti. Tımişvar, 44 gün 180 bin kişiden müteşekkil çok kalabalık bir Hristiyan ordusuna karşı dayandı. Fakat bu kadar büyük bir orduya karşı daha fazla dayanamayacağını anlayan kale muhafızı, teslim olmaktan başka çare bulamadı.⁴²

Tımişvar'ın düşüşü, Osmanlı kamu oyununda çok kötü tesirler meydana getirdi. Bu kara haberin, asker üzerinde uyandıracağı fena tesir dikkate alındığı için kalenin düşüşü, günlerce ordudan saklandı. Bu olayın gizlenmesi ve etrafta şuyu' bulmaması için Sadrâzam, ertesi gün Edirne'ye hareket etti. Bu arada artık bir serhad şehri durumuna gelmiş bulunan Belgrad'da da büyük bir endişe vardı. Bir düşman istilası görmüş ve bunun feci acılarını tatmış bulunan şehir halkı, buranın (Belgrad'ın), sadrâzam olamadığına üzülen muhafızı tarafından düşmana teslim edileceği gibi bir rivayet üzerine harekete geçip, Ahmed Paşa'yı öldürdü. Mağlubiyet yüzünden halkta meydana gelen üzüntü ve acının ne kadar büyük olduğunu göstermektedir. Varadin mağlubiyetinden sonra, müstahkem bir kale olan Tımişvar'ın elden çıkması ile Avusturyalılar'a Eflak ve Boğdan yolu da açılmış oluyordu. Varadin'den Belgrad'a çekilmiş bulunan ordu, bir müddet sonra her türlü zapt u rabttan yoksun olarak Edirne'ye geldi.⁴³

⁴². Bilgi için bk. Râşid, *Tarih*, IV, 293 - 295; Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 1, 126 - 128.

⁴³. Râşid, *Tarih*, IV, 295 - 296; Aksun, *Tarih*, II, 328 - 329.

Vak'anüvis Naîmâ'nın Vefatı

Osmanlı tarihçiliğinin mümtaz simalarından biri ve gerçek anlamda ilk vak'anüvisi olan Mustafa Naîmâ, Mora seferi esnasında Sadrazam Ali Paşa tarafından kendisiyle birlikte oraya götürülmüştü. Sefer sonunda, serasker yanında defter emini olarak bırakılmıştı. Bu haksız ve yersiz muamele, büyük tarihçiyi üzmüştü. Nihayet 1128 (1716) Balya Badra (Palyo Patras)'ta vefat edince cenazesi, buradaki câmiin haziresine defnedildi. Ölümü için düşürülen tarih şöyledir:

"Ne zibâ düştü tarih-i vefatı

Naîmâ gitti Firdevs-i Naîme"

Rivayete göre Naîmâ, 1065 (1655)'te Haleb'te doğdu. Asıl adı Mustafa'dır. Mahlası Naîm'dir. Bu mahlas, şiirlerinde bazan Naîm, bazan da Naîmâ şeklinde geçer. Bununla beraber devrin tarih ve vesikalarında daima Naîmâ şeklinde geçer. Bu mahlas, ailesi tarafından kendisine verilen Mustafa Naîm isminden olsa gerekir. 1100 (1688)'de İstanbul'a gelerek Saray-ı Atik teberdârânı (Baltacılar) Ocağı'na girdi. İlme âşık bir kimse olarak memleketinde devam ettiği ilme burada da devam eder. Edebiyat, nücûm ve bilhassa tarihe karşı büyük bir ilgisi vardır. Bir müddet sonra Divân-ı Hümâyûn kâtibi olur. İlim ve sanat adamlarını sevmekle tanınmış olan Amcazâde Hüseyin Paşa ile münasebet peyda etti. Amcazâde Hüseyin Paşa'nın elinde "Şârihül-Menâr" lakabı ile tanınan müderris ve kadı Mehmed Efendi'nin oğlu müderris Ahmed Efendi'nin, kaleme aldığı düzensiz yazma tarihi vardı. Bu kıymetli yazma düzensizdi. Hüseyin Paşa, Naîmâ'dan bu tarihi esas alarak bir eser yamsasını istemişti. Naîmâ'nın vak'anüvisliğini bu hâdise ile alakalı saymak mümkündür.

1704'te sadârete getirilen Kalaylıkoz Ahmed Paşa, Naîmâ'nın, Baltacılar ocağından arkadaşı idi. Bu esnada Kızlar Ağası Uzun Süleyman Ağa'nın kâtibi olan Nevşehirli Damad İbrahim Paşa da

Naîmâ'yi sevip takder edenlerdendi. Böylece kısa zamanda yıldızı parlayan Naîmâ, "Anadolu Muhasebeciliği"ne tayin edildi. Böylece iktisadî meseleler üzerinde bilgi ve tecrübe sahibi olmuştu. Bununla beraber o, bazan gözden düşüyor, bazan da tekrar yıldızı parlıyordu.

Fikir ve düşüncelerini çekinmeden söyleyen dürüst bir kimse idi. Bu dürüst ve açık sözlülüğü, birçok kimse tarafından sevilmesine sebep olduğu gibi, bazı kimselerin de kıskançlıklarını üzerine çekmişti. İşte bu kıskançlık sebebiyledir ki, Mora seferi esnasında görevi Baş Muhasebecilikten Silahtar kâtipliğine indirilmişti.

1000 - 1070 hicrî tarihine kadar toplayıp birleştirdiği "Ravdatü'l-Hüseyn fi Hulâseti Ahbari'l-Hafıkayn" adlı tarihinde tamamen kendine has, canlı bir üslûp kullanmıştır. Bilhassa şahısları tasvir etmede "taklidi gayr-i kabil" bir sanatkârlıkla kalem oynatmıştır. O, tarihi ile Osmanlı tarihçileri arasında kendine mümtaz bir mevki sağlamıştır. Eserindeki renkli tasvirler, sanatkâr bir romancı edası taşıyan anlatım tarzı, olayların iç yüzünü aydınlatan tafsilatı, zamanına göre sade fakat nükteli ve imâlî ifadesi sayesinde celbettği rağbet ve alakayı günümüze kadar muhafaza eden tarihlerden biri olmuştur. O, tarihçilerin doğru sözlü olmalarını (sâdiku'l-kavl), insanlar arasında dolaşan kötü ve mânâsız sözlerle ehemmiyet vermelerini, aksine olayların gerçek yüzünü ve arka planını bilen güvenilir insanların sözlerine kıymet vermelerini ister. Ayrıca, kıssadan hisse alınacak yerlerde bunu iyi bir şekilde vermeleri gerektiğine işaret eder. Amcazâde Hüseyin Paşa'ya ithaf olunan eserde, "*selâtin-i sâlife*" (geçmiş sultanlara)'ye karşı derin bir saygı ve hürmet beslendiği görülmektedir.⁴⁴

⁴⁴. Geniş bilgi için bk. M. Cavid Baysun, "Naîmâ, İA. IX, 44 - 47; Bekir Kütükoğlu, "Vekayinüvis", İA.XII / 2, 272 - 273; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, trc. Coşkun Üçok, Ankara 1982, s. 268 - 269; Zeki Arslantürk, **Naîmâ'ya Göre XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplum Yapısı**, İstanbul 1997, s. 30 - 34.

Belgrad'ın Düşmesi

Kışı Edirne'de geçiren Pâdişah ve Serdar-ı Ekrem, Avusturya'ya karşı açılacak seferin hazırlıkları ile meşgul olmuşlardı. Bu esnada Avusturya'nın, Eflak işlerine müdahale etmesine karşılık Divan-ı Hümâyûn, Fransa'ya sığınmış bulunan Macar milli kahramanı Rakoczi Ferenc'den faydalanmayı düşündü. Bu sebeple Fransa'dan getirtilen Rakoczi, Sultan III. Ahmed tarafından kabul edilerek Macaristan ve Erdel Kralı olarak kabul edilmişti. Bu kabulü ile Pâdişah, Avusturya'nın başına gaile açacaktı.⁴⁵

Devlet, bir taraftan bu çeşit siyasî faaliyetlerle uğraşırken, bir taraftan da iki cephede yürütülecek olan askerî harekâtın hazırlıklarını tamamlamış bulunuyordu. Buna göre Venedik'e karşı denizde taarruzî, karada ise tedarî bir harp yapılmasını planlamakla birlikte iki müttefiğin esas rüknü olan Avusturya'ya ciddi bir darbe indirilmesini zarurî görmüştü. Bu plana göre yeni Sadr-ı âzam Halil Paşa, 2 Receb 1129 (12 Haziran 1717)'de Edirne'den Belgrad'a doğru hareket etti. Ordu, Filibe'ye geldiğinde Belgrad muhafızı Mustafa Paşa'dan düşmanın faaliyetleri hakkında tafsilatlı bilgi aldı. Fakat ordu Niş'e ulaştığı zaman Belgrad, onbeş günden beri kuşatma altında bulunuyordu. Bu müddet zarfında düşman, mevkiini iyice tahkim etmiş olduğu gibi Niş ile Belgrad arasına sevk ettiği ve Morava köprüsüne kadar indirdiği süvari birlikleri ile de o havaliyi vurup ortalığa dehşet salmıştı.

Ordu sevk ve idaresinde tecrübe kazanmış mahir bir komutan olan Prens Eugene'nin ordu'unda, Alman ve Fransız prensler de bulunuyordu. Harp tecrübesine sahip bir komutandan mahrum olarak Belgrad civarına gelen Osmanlı ordusu, hücumda tereddüd ederek Kırım, Bucak ve Nogay kuvvetlerinin beklenmesine karar vermişti. Bu bekleme, iki hafta kadar sürmüştü. Sadr-ı âzamanın bu tereddüdü, askerde de bir tereddüd ve gevşeme meydana getirmişti.

⁴⁵. Bilgi için bk. Râşid, *Tarih*, IV, 322 - 323.

Devlet ve askerî tecrübe sahibi bazı kimseler, bu durumun kötü bir sonuç doğuracağını sezmekte gecikmediler.

Serdar-ı Ekrem, nihayet taarruza geçmeye karar vermiş ve bu kararını bir haberci ile Belgrad muhafızına bildirmişti. Fakat bu haberci, Avusturyahılar tarafından yakalanmıştı. Haberciyi konuşturan Prens Eugene, Osmanlı taarruzundan bir gün önce harekete geçerek Osmanlı ordusunu gafil avlamıştı. O, 9 Ramazan 1129 (16 Ağustos 1717) Pazartesi günü fecirden bir iki saat evvel Osmanlı ordusuna karşı ansızın hücumla geçmişti. Güneş doğduktan kısa bir süre sonra aniden basan sis, Osmanlı ordusunun vaziyetini büsbütün fenalaştırmıştı. Kendilerine ihtiyaç duyulan bir sırada Kırım askerinin de yardıma gelmemesi, durumu daha vahim bir hâle getirmişti. Bir taraftan sis, bir taraftan da yardımsız kalma yüzünden büyük bir zayıflık veren Halil Paşa, ağırlıklarını bırakarak mağlup bir vaziyette Niş'e çekilmek zorunda kalmıştı. Sadrâzam komutasındaki Osmanlı ordusunun mağlubiyetine rağmen Belgrad muhafızı sonuna kadar burayı müdafaaya karar vermişti. Fakat iki gün sonra Avusturya topçusunun attığı bir mermi, kaledeki barut mahzenine isabet ederek burayı berhava ettiği gibi birçok kişinin şehid de olmasına sebep olmuştu. Bunun üzerine kale, Müslüman – Türk kanının daha fazla dökülmemesi ve üç günde tahliye edilmek şartı ile teslim edilmişti. Müslüman halk hicret ettikten sonra Prens Eugene, 22 Ağustos'ta şehre girmişti.⁴⁶ Böylece tarihin elinin alnına "*Dâru'l-cihad*" damgasını kazıdığı Belgrad, Türk vatanına bir daha vedâ ederek elden çıkmıştı. Fakat bu, bir bir giden şehirler ve eyâletlerle, yalnız Türk coğrafyasının bir parçası kopmuş olmuyordu. Asıl giden, bu toprakları bir mozaik gibi işlemiş ve bütünlemiş olan medeniyet idi.

Ordunun, başı bozuk bir şekilde Niş'e dönmesinden sonra bu mağlubiyetin, orduda fazla bir nüfuzu bulunmayan vezir-i âzama isnad edilmesinden dolayı azline karar verilmişti. Cesur, terbiyeli,

⁴⁶ Daha geniş bilgi için bk. Râşid, *Tarih*, IV, 352 – 361; Silâhdar, *Nusretname*, II/2, 366 – 373; M. Cavid Baysun, "Belgrad" *İA*, II, 479 – 480.

dindar ve derviş meşreb bir kimse olan sadrâzam, idarî ve askeri yönetim bakımından zayıf bir şahsiyet olarak görünmektedir. Azlin-den bir müddet sonra Ağrıboz ve Kandiye muhafızlıklarında bulunmuş ve nihayet 80 yaşlarında olduğu halde bu son vazifesinde iken vefat etmişti. Yerine de Kayserili olup Mısır'da ticaretle uğraşan bir zatın oğlu olan Nişancı Mehmed Paşa getirilmişti.⁴⁷ Damad Ali Paşa'nın sadâretinden sonra Halil Paşa ile Kayserili Nişancı Mehmed Paşa'nın sadâret makamına getirilmişlerdi. Bunların, bu makama oturmaları ile kalkmaları bir olmuştu. Nihayet, Sultan III. Ahmed döneminin ikinci yarısına hükmedecek olan Nevşehirli İbrahim Paşa'nın yıldızı parlamıştı. 8 ay 14 günlük bir sadâretten sonra 9 Mayıs 1718'de azl edilen Mehmed Paşa, görünüşte bu makamda bulunmasına rağmen yönetim gerçek anlamda Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın elinde bulunuyordu.

Pasarofça Antlaşması

Şehid Ali Paşa'nın sefere karar verdiği bir dönemde, İngiliz ve Felemenk elçilerinin barış teşebbüsleri bir sonuç vermemişti. Bununla beraber, Belgrad'ın düşmesinden sonra Avusturya emellerine kavuştuğunu, Devlet-i Aliyye'den daha fazla bir şey koparmasına imkân olmadığını ve uzun süre devam edecek bir muharebeye girmesinin kendisi için de yıkım olacağını anlamış bulunuyordu. Bu yüzden gâlib olmasına rağmen barış taraftarı idi. Bu sıralarda, Papalık ve Malta Şövalyelerinden yardım almış bulunan Venedikliler ise Preveze gibi önemli bir deniz üssümüzü ele geçirmişlerdi. Dalmaçya'ya da asker çıkaran Venedikliler, Osmanlılar'a arkadan saldırmışlardı.

Bu yenilgiler çok büyük değilse de önemli idi. Zira Osmanlılar, yalnız toprak ve insan yitirmekle kalmamışlar, morallerinde de büyük bir düşme meydana gelmişti. Bu moral bozukluğu, İstanbul'da savaş yanlısı güçlerin yıkılmasına sebep olmuştu. Bundan böyle

⁴⁷. Bilgi için bk. Dilavarzâde Ömer Efendi, *Zeyl*, s. 25 - 26; Uzunçarşılı, *Tarih*, IV/1, 136; J. H. Kramers, "Halil Paşa, Arnavut" *İA*. V /1, 161 - 162.

Osmanlılar, Avrupa savaşlarına girmek istediklerinde daha dikkatli davranacaklardı.⁴⁸

Belgrad'ın düşmesi ile Pâdişah ve devlet erkânının sulha daha çok taraftar olmaları, Avusturya'nın ise durumdan tatmin olması mütareke kapısının açılmasına vesile olmuştu. Bu arada Prens Eugene'nin 15 Şubat 1718 tarihli mektubu, Edirne'de çok büyük bir akis uyandırmıştı. Zira Prens Eugene mektubunda, bu pahalı harp için tazminat olarak ve aynı zamanda Hristiyan dünyasının hududlarını emniyette bulundurmak için Bosna'nın tamamını, Tuna'nın sağında kalan Sırbistan'ı, Tuna'nın solunda bulunan Eflak toprakları ile Boğdan (Moldova)'ı istiyordu. Bu şekildeki aşırı isteklere hiddetlenen Pâdişah, böyle bir teklifi kabul etmektense tahtı ve devleti tehlikeye atarak tekmil silahlı kuvvetleri ile yeni bir sefere kararlı olduğunu bildirmişti. Aracı devletlerin, Avusturya ve bilhassa Osmanlı devlet erkânı ile Edirne, Tatar-Pazarcık, Sofya, Belgrad ve Viyana'da devam ettirdikleri görüşmeleri sonucu Mart sonunda müzakerelerin başlanmasına temel olarak ilk şart tesbit edildi: Buna göre her iki devletçe "*alâ halih*" esasını barışın şartı olarak kabul edilmişti. Böylece Avusturya, Balkanlar'la ilgili iddialarından vazgeçmiş oluyordu. Barış müzakerelerinin Pasarofça'da olması taraflarca kabul edilmişti.

Pasarofça barış müzakerelerine iştirak edecek olan murahhaslar, daha önceden karşılıklı yapılan temas ve haberleşmeler sonucu seçilmiş bulunuyorlardı. Bu müzakerelerde Osmanlı Devleti'ni temsil edecek olan murahhaslar, Şıkk-ı sâni defterdarlığı pâyesine yükseltilmiş olan Silahdar İbrahim Efendi ile kendisine Şıkk-ı sâlis defterdarlığı pâyesi verilen Yirmi sekiz Mehmed Efendi, üçüncü murahhas ve tercüman olarak da Eflak Beyi Yenaki Bey tayin edilmişlerdi. Avusturya'yı ise Graf Von Wirmond ile bu devletin bâbîâli nezdindeki eski elçisi ve o zamanki saray müşaviri Talmann temsil edecekti. Venedik'i de Carlo Ruzini temsil ediyordu. Avusturyalı-

⁴⁸. Stanford Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, trc. Mehmet Harmanacı, İstanbul 1982, I, 317.

lar'ın, "alâ halihî" esasını çok geniş yorumlamaları ve buna değer verme temayülleri, yeni bazı pürüzlerin ortaya çıkmasına sebep oldu. Aracı elçilerin gayretlerine rağmen Avusturya'nın toprak taleb etmesi, Rakoczi ve maiyetinin cezalandırılmak üzere kendilerine teslim edilmesinde ısrarları, tarafları yeni bir savaşın eşiğine getirdi. Bu yüzden, yeni sadrâzam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa, Varadın Savaşı'nın sonunda barıştan başka bir şey arzu ve temenni etmemekle beraber 15 Haziran 1718'de aracı devlet elçilerine gönderdiği mektubunda belirttiği üzere devletin şeref ve menfaatlerini silah ile korumak için barıştan vazgeçebileceğini yazıyordu. İşte böyle bir zamanda, Osmanlı ve Avusturya devletleri üçüncü bir savaş için hazırlıklara başlamış bulunuyorlardı. Nitekim Damad İbrahim Paşa, 14 Receb 1130'da ordu-yu hümâyûn ile Filibe'den kalkıp Sofya'ya gelmişti. Damad İbrahim Paşa, burada tertibat alırken, Avusturya başvekili de Belgrad'a gelmişti. Nihayet Osmanlı Devleti'nin kararlı tutumu, ve İtalya'da savaş ihtimalinin belirmesi üzerine Avusturya direnmekten vazgeçti. Müzakerelerin başlamasından sonra Osmanlı murahhasları bir taraftan Avusturya, diğer taraftan da Venedik murahhasları ile toplantı yapıyorlardı. Pasarofça muahedesi, 70 gün gibi uzun bir süre devam eden ve oniki celsede tamamlanan çetin müzakereler sonunda 20 Şaban 1130 (21 Temmuz 1718) günü öğleden sonra merasim ile imzalandı. Muâhedenin imzalanmasından sonra Edirne'ye dönen Sadrâzam, büyük bir merasimle huzura kabul edilmişti.

Avusturya ile yapılan muahede 20 maddeden ibaretti. Muahedenin ilk 7 maddesi hududların tayin ve tesbitine ayrılmıştı. Buna göre Eflak istikametinde Aluta ırmağı Osmanlı ve Avusturya topraklarının sınırını teşkil ediyordu. Böylece Küçük Eflak, Tımsıvar, Belgrad ve Kuzey Sırbistan Avusturya'ya bırakılıyordu. Muahede müddeti ise 24 yıl olarak tesbit ediliyordu. Bu muahedeyi müteakip imzalanan ticaret antlaşması da 20 madde halinde hazırlanmıştı.

Venedik ile de 26 madde üzerinde ittifak hâsıl olup imzalanan barış antlaşmasının en mühim kısmı da yine toprak ile ilgili idi. Buna göre Mora, Ayamavri ve İstendil adaları ile Girit adasındaki

Suda Devlet-i Aliyye'ye bırakılırken, Dalmaçya, Hersek ve Karheli tarafları ile Serigo (Çuka) gibi bazı ada ve kaleler de Venedik'e bırakılıyordu. Antlaşmanın ticareti ilgilendiren en önemli maddesi (25. Madde), İstanbul, İzmir, Kıbrıs, Trablusşam, İskenderiye, Haleb ve diğer iskelelere gelen Venedik ticaret gemilerinden alınan gümrüklerin % 5'ten % 3'e indirilmiş olmasıdır. Bu durumda Osmanlı Devleti, Venedik'e karşı kârlı, Avusturya'ya karşı ise çok zararlı çıkmıştır. ⁴⁹ Asırlardan beri bir Müslüman – Türk şehri olarak “Dâru'l-cihad” ünvanını almış bulunan Belgrad'ın gidişi, Osmanlı eskâr-ı umumîyesinde çok derin tesirler meydana getirip milletin sarsılmasına sebep olmuştu. Bu kara haber, ülkenin her tarafına yıldırım hızı ile yayılmıştı. Meydana getirdiği büyük infial ve üzüntü, şehrin geri alınmasını milli bir arzu ve emel haline getirmişti. Belgrad'ın, askerî noktadan Eflâk ve Boğdan dahil, bütün Balkanların kilidi olması ise, bu emelin gerçekleşmesini bir zaruret haline getirmişti. Nihayet 22 yıl sonra Belgrad ve Semendire geri alınmakla birlikte burası artık bir Müslüman – Türk şehri değil, bir Sırp şehri durumuna getirilmişti. Bu muâhede ile Osmanlı Devleti, Orta Avrupa'dan elini tamamen çekmekle kalmayacak, Avrupa'yı titrettiği günler de artık tarih sayfalarında kalmaya başlayacaktır.

Senelerce devam eden harpler, ülkede ilim, eğitim, san'at, sanayi ve gelişme ile ilgili hisleri tamamen ortadan kaldırmıştı. Halbuki asırlardan beri Osmanlı kılıcına boyun eğen Avrupa, şafak bulutları içinde parlayan hilali, kindar ve intikamcı bir gözle takip ediyordu. Artık ilim ve teknikle mücehhez hale gelmiş olan Avrupa, Osmanlılıktan intikam alma gayretine düşmüştü. Doğrusunu söylemek gerekirse bunda muvaffak da olmuştu. Asırlardan beri güç kayb eden Osmanlı artık çekilmeye başlamıştı.

⁴⁹. Geniş bilgi için bk. Râşid, *Tarih*, V, 34 – 101; Cemal Tukin, “Pasarofça” *İA*. IX, 517 – 523; Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 140 – 146.

Nevşehirli Dâmâd İbrahim Paşa

Dâmâd İbrahim Paşa, Osmanlı sadâret tarihinin önemli simalarından biridir. Sadâreti müddetince fikir, san'at, imar ve eğlence devri açan Nevşehirli Dâmâd İbrahim Paşa, eski adı "*Muşkara*" olup kendisi tarafından imar edilerek Nevşehir adı verilen köyde 1073 (1662)'de dünyaya geldi. İzdin (Zeytin) Voyvodası Ali Ağa'nın oğludur. 1100 (1689)'de hemşehrilerini ziyaret için İstanbul'a gelen İbrahim, akrabası ve Eski Saray Masraf Kâtibi Mustafa Efendi'nin aracılığı ile sarayın önce Helvacılar, daha sonra da Baltacılar Ocağı'na girdi. Fıtrî zekâ ve dirayeti sayesinde Eski Saray'ın vakıflar kâtipliğine kadar yükseldi. Ardından Dârüssaâde Ağası Yazıcısı Halifesi olarak Sultan II. Mustafa'nın bulunduğu Edirne Sarayı'na çağırılan İbrahim, Şehzâde Ahmed'i yakından tanıma imkânı buldu. Onun güvenilir adamı olarak gizli işlerinde görev aldı. "*Edirne Vak'ası*"ndan (1703) sonra saray halkı ile birlikte İstanbul'a döndü. Dârüssaâde Dairesi Yazıcılığı'na terfi eden İbrahim Efendi, 6 yıl kadar bu görevde kaldı. İdarî işlerde emin bir müsteşar gibi hizmet etti. Pekçok sefer vezirlik teklifi almasına rağmen bunu kabul etmedi. Pâdişaha olan yakınlığını çekemeyenlerin çabaları sonucunda Haremeyn Muhasebeciliği görevi ile "*Hâcegân*" sınıfına dahil edilerek saraydan uzaklaştırıldı. Daha sonra birtakım idarî ve askerî görevlerde bulunacak olan İbrahim Efendi, Sultan III. Ahmed'in yanından ayrılmadı. Pâdişah, kendisini sür'atle terfi ettirerek "*Rûz-namçe-i evvel*", "*Mirahûr-i evvel*" ve nihayet vezirlik rütbesiyle "*Rikâb-ı Hümâyûn Kaymakamlığı*"na getirdi. Daha sonra Sadr-ı âzam Şehid Ali Paşa'dan dul kalan kızı Fatma Sultan ile evlendirdi (19 Şubat 1717). Böylece "Dâmâd-ı Şehriyârî" olan İbrahim Paşa, Avusturya seferleri sırasında İkinci vezir rütbesiyle Rikâb Kaymakamı olarak İstanbul'da Pâdişah'ın yanında kaldı. Bu sıralarda yapılan sadâret tekliflerini kabul etmedi. Ancak, Avusturya ve Venedik ile savaşa son verecek mütarekenin görüşülmesi sırasında III.

Ahmed'in teklif ettiği sadâreti kabul etti (8 Cemaziyelahir 1130 / 9 Mayıs 1718).⁵⁰

Yeni Sadr-ı azam Dâmâd İbrahim Paşa, siyasette temkin ve itidal sahibi bir devlet adamı idi. Ülkeyi, Rus ve Avusturya taarruzundan kurtarmak için politika sahnesinde bir canbaz mahareti gösterecek ve sulhun nimetlerinden mümkün olduğu kadar faydalandıracaktı. Bu anlayıştan hareketle o, ilk iş olarak Avusturya ile savaşa son verecek barış görüşmelerini ele aldı. Bununla beraber barış görüşmelerinin bir sonuca ulaşmaması ihtimaline karşı hazırlıklı olmak için ordu-yu hümâyûn ile Sofya'ya gelip tertibat almış ve sonuç alınıncaya kadar da orada kalmıştı.

Dâmâd İbrahim Paşa, kaybedilen toprakları geri almak için sefer peşinde koşacak bir yapıya sahip değildi. O, daha çok sosyal ve ekonomik işlerle uğraşıp uzun yıllardan beri yenilgilerle biten savaşları unutturacak bir barış dönemi özlüyordu. Böylece meydana gelecek bu sükûnet devresinde bir yandan iç nizamla düzen verirken, bir yandan da imar, kültür ve çeşitli san'at kollarına geniş imkânlar açacaktı. Fakat Haçlı zihniyeti tarafından siyasî ve iktisadî abluka altına alınmış bulunan devlette bu düşünceleri tam anlamıyla gerçekleştirmek mümkün değildi.

Sosyal ve ekonomik meselelerle uğraşmayı tercih eden Paşa, Pasarofça antlaşmasının imzalanmasından sonra ilk iş olarak bazı tasarruf tedbirlerine baş vurdu. Bu sebeple Şam'da bulunan yeniçerileri yoklamaya tabi tutup mahlullerini sildirmek suretiyle sayılarını 750'ye indirdiği gibi "Ocaklık Mukataası"ndan bazı vergileri de Şam Defterdarlığına bağladı. Bosna civarındaki Ocaklık Mukataalarını da yeniden tahrir ettirerek gelirlerin artmasını sağladı. İstanbul'da yaptırdığı yoklamalarla yalnız asker ulûfelerinden 1500 keselik bir tasarruf sağladı. Vergiden muaf tutulan bazı yerler halkı

⁵⁰. Geniş bilgi için bk. Râşid, *Tarih*, V, 7 - 8; Küçük Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Tarih*, İst. 1282, s. 383-384; Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, II/2, 380; Dilavazâde Ömer Efendi, *Zeyl*, s. 29 - 33; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, I, 124; Ahmed Refik, *Lale Devri*, İstanbul 1331, 16 - 17; Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 1, 147; M. Münir Aktepe, "Damad İbrahim Paşa" *DİA*, VIII, 441.

ile küçük esnafa da vergi yükledi. Bu sayede bütçe açığı giderildiği gibi 1134 (1721) yılı başında devletin bütün masrafları çıktıktan başka hazine 5675 divani keselik bir fazla ile kapandı. İbrahim Paşa, elde ettiği bu gelirlerle Anadolu'nun çeşitli yerlerinde, özellikle doğduğu yer olan Nevşehir'de ve ayrıca İstanbul'da birçok câmi, mektep, medrese, çeşme, sebil, kütüphâne, imâret, saray, kasır, köşk ve yahlar inşa ettirdi. Sadrâzam Damad İbrahim Paşa'nın, Pasarofça muahedesinden sonra meşgul olduğu en önemli işlerden biri de İstanbul şehrinin imarı meselesi idi. Tarihçi Râşid, "Tâmir-i Bahçe-i Kandilli" başlıklı bendinde o tarihlerde, bir taraftan seferlerin devam etmesi, bir taraftan da vekillerin ihmali yüzünden mîrî saray ve kasırların ne denli perişan bir halde olduklarını kayd eder. O, İbrahim Paşa'nın tamir işini nasıl ve hangi sebeplerle ele aldığını şu ifadelerle günümüze ulaştırmaya çalışır: "Seferlerin temadisi (uzaması) ve vükelâ-yi devletin ihmâl-i âdisi sebebiyle mîrî saray ve bahçeler harab ve virân ve kusur-ı himmete nisbet olunacak hâlât nümâyân olup makarr-ı mülûk ve selâtin olan mevdiin inhidam-ı erkânı ve harabi-i bünyanı nâmûs-ı şân-ı devlete şâyân olmamağla sadr-ı âzam ve dâmâd-ı ekrem devletlû İbrahim Paşa Hazretleri mesned-i vâlâ-yı sadâreti teşrif buyurup akd-i sulh ve salâh ile... Âsitâne-i saâdete gelüb mîrî sarayların ne mertebe viran ve harab olduğunu muayene buyurduklarında hem, nâmûs-ı saltanatı muhafaza, hem kariban (yakında) te'kid-i maslahat-ı musâlaha için gelecek Nemçe ve Venedik elçilerinin menâzil-i mülûkâneleri böyle harab görmeleri mahzuratın mûlahaza buyurup vahid ba'de vahid (birbiri ardınca) tamirlerine bezl-i himmet etmek üzere..."⁵¹

Dâmâd İbrahim Paşa'nın gayreti ile sürdürülen inşaat faaliyetleri, İstanbul'un imar ve güzelleşmesine yardımcı oluyordu. Onun bu imar merakı üzerinde, Yirmi sekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin, Paris'ten dönüşünde sunduğu sefaretnâmenin de tesiri olduğu bir gerçektir. Paris'ten döndükten sonra hâtıra ve müşahedelerini zarif bir uslûb ile sefaretnâmesinde nakleden Yirmi sekiz Çelebi Mehmed

⁵¹. Râşid, *Tarih*, V, 160; Ayrıca bk. M. Münir Aktepe, *Patrona İsyanı*, İst.1958, s.45-47.

Efendi'nin 16 Zilhicce 1133 (8 Ekim 1721)'de saraya sunduğu raporun tarihinin 8 Ekim 1721 ve Sadâbâd'ın, iki aylık inşaat müddetinin Mayıs - Temmuz 1722 arasına tesadûf ettiği gözönünde tutulursa, buranın, Fransa'nın, krallara mahsus eğlence ve zevk yerlerini taklid etme hususunda, ne kadar acele edilmiş olduğu daha iyi anlaşılır.⁵² Fransa'dan getirilen saray ve bahçe planlarına göre şehrin mesire yerlerinde inşaaata girişildiği, bilhassa Kâğıthâne'yi Versailles ve Fontainebleau'ya benzetmek için gayret sarf edildiği anlaşılmaktadır. Sadâbâd adı verilen ve imarı iki ay içinde bitirilen Kâğıthâne, İstanbul'un en rağbet edilen eğlence yeri oldu. Bu imar faaliyetlerinden Boğaziçi de nasibini almış bulunuyordu. Mesela, Beşiktaş, Kuruçeşme, Bebek, Hisarlar, Üsküdar, Çubuklu ve benzeri diğer yerler, kasır, yalı, câmi ve çeşmelerle süsleniyor, böylece Boğaziçi, bir kat daha güzelleşiyordu. Gerçekten, bu dönemde Türk mimarisi klasik azâmetini kaybetmiş olmakla birlikte Emetullah Gülnûş Vâlide Câmii, III. Ahmed Çeşmesi, Üsküdar Çeşmesi gibi son şaheserlerini verebiliyordu. Sivil mimaride ferahlık veren zarif sahilsaraylar, yalılar, köşkler yapılabiliyordu. Boğaziçi'nde inşa edilen köşk ve yalılarda yazın "*çırağan sefaları*", kışın da "*helva sohbetleri*" tertip ediliyordu. Bahçe mimarisi de fevkalade gelişmişti. Çiçek, bilhassa lâle merakı, Pâdişah'tan en fakir kayıkçıya kadar herkesi sarmış bulunuyordu. Daha sonra "*Lâle Devri*" diye anılacak bu devrin birer san'at eseri niteliğindeki binaları ve üzerlerinde güzel yazılı kitâbeleri bulunan çeşmeleri, Nevşehirli Dâmâd İbrahim Paşa sadâretinin ihtişamını hatırlatan vesikaları durumundadır.⁵³ Bununla beraber Sadr-ı âzam Dâmâd İbrahim Paşa'nın bu tutumu, sosyal proplemlere çare olmaktan ziyade, israf ve sefahati hedef

⁵². Aktepe, **Patrona İsyanı**, s. 51; Sefaretnâme hakkında daha geniş bilgi için bk. Faik Reşit Unat, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri**, nşr. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1968, s. 53 - 57.

⁵³. Geniş bilgi için bk. Râşid, **Tarih**, V, 126; Dilavarzâde Ömer Efendi, **Zeyl**, s. 29 - 36; Aktepe "Damad İbrahim Paşa" **DİA**. VIII, 442; Unat, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri**, s. 53 - 57; Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, I, 318 - 320.

almış bulunmakta idi. Bu da yönetimden memnun olmayan bir zümrenin gittikçe büyümesine sebep oluyordu.⁵⁴

Ülkeye çeşitli yenilikler getirmekle yetinmeyen Sadr-ı âzam Dâmâd İbrahim Paşa, sanatkâr ve edebiyatçıları koruyan bir kimse olarak Osmanlı devlet adamları arasında mümtaz bir yere sahiptir. O, oldukça iyi tahsil gördüğünden ilmî musahebelere düşkün bir kimse idi. Bu sebeple şiir ve edebiyatta şöhreti olan şahsiyetleri etrafında toplamıştı. Fikir adamları, şairler, hattatlar, musikişinaslar ile san'atkarlar onun himayesini görüyorlardı. Seyyid Vehbi, Nahifî, Ahmed Neylî, Müverrih Râşid, Osmanzâde Tâib gibi değerli şair ve kalem erbabı olanlar, hep onun himayesine mazhar olmuşlardı. Tarihe meraklı bir kimse olarak o, fırsat buldukça tarihî eserleri ve özellikle "*Naîmâ Tarihî*"ni mütalaa ederdi. O, 1138 (1725)'de teşkil ettiği ve devrin akademisi sayılabilecek ilmî bir encümen vâsıtasıyla hem genel tarih hem de İslâm tarihine ait bir hayli kıymetli eseri Türkçe'ye çevirtmişti. Böylece milli kültür ve maarifimize hizmette bulunmuştu. Söz gelimi Aynî diye meşhur olan Antep'li (Gaziantep) Bedreddin Mahmud (öl. 1451)'un "*İkdü'l-Cuman fî Tarih-i Ehli'z-Zaman*", Abdürrezzak es-Semerkindî'nin "*Matlau's-Sa'deyn*" ve Handmir (öl. 1535)'in "*Habibü's-Siyer*" adlı tarihe ait eserlerini tercüme ettirmişti. Onun bu uğurdaki gayretleri, sadece tarihî eserlerle sınırlı değildi. Nitekim o, ulemâdan ve Yunanca'ya vâkıf olan Yanyalı Esad Efendi vâsıtasıyla Aristo'nun eserlerini de tercüme ettirmişti. Bütün bunlardan başka o, batılı tarih, felsefe ve astronomiye ait daha başka eserleri de tercüme ettirmişti.⁵⁵

Nevşehirli Dâmâd İbrahim Paşa devrinin en önemli icraatlarından biri de Türkçe eserler basacak olan matbaanın faaliyete geçmiş olmasıdır. Bilindiği gibi Gutenberg tarafından icâd edilen ilk matbaa, 1440 - 1450 yılları arasında kitap basmıştı. Bu ilk teşebbüs-

⁵⁴. Geniş bilgi için bk. Râşid, *Tarih*, V, 145 - 146; 205 - 206; Ahmed Refik, *Lale Devri*, s. 68 - 72; Aktepe, *Patrona İsyanı*, s. 60 - 70.

⁵⁵. Geniş bilgi için bk. Küçük Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Tarih*, s. 358 - 361; Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 1, 152 - 158; Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, I, 320.

ten sonra Avrupa'da gelişen matbaacılık sayesinde fikrî gelişme de sağlanmıştı.

Burada bir noktaya işaret etmemiz gerekir ki, o da Osmanlı'nın, XV. asırdan beri Avrupa'nın kendisi ile tanıştığı matbaaya yabancı olmadığıdır. Zira, Osmanlı hududları içinde yaşayan azınlıkların icadından kısa bir müddet sonra matbaayı kullandıklarını biliyoruz. Bunların ilki, İspanya'da Hristiyan zulûmlerine katlanamayan ve bu yüzden Osmanlılar'a sığınan Yahudilerdir.⁵⁶ Bunlar, beraberlerinde matbaayı da getirip 1493 yılında İstanbul'da kitap basımını gerçekleştirmişlerdi. Böylece başta İstanbul olmak üzere Selanik, Edirne, Haleb, Şam ve İzmir gibi Osmanlı Devleti'nin diğer bazı vilayetlerinde de azınlıklar tarafından kullanılmaya başlandı. Gerek Avrupa'da, gerekse Osmanlı ülkesinde bulunan azınlıklar tarafından, Arap, Fars, Rum, Ermeni ve Yahudi dillerinde eserler basılıp İstanbul'da satılıyordu.

Türkçe eserlerin basılması ile ilgili ilk teşebbüs, sadâret mektubî kalemi kâtiplerinden Yirmi sekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin oğlu Mehmed Said Efendi (Paşa)'den geldi. Said Efendi, babasının 1132 (1720) yılında elçilik görevi ile Fransa'ya gönderildiği zaman yanında bulunuyordu. Bu esnada o, Paris'teki matbaaları gezerek binlerce kitabın nasıl kısa bir sürede basıldığını görmüştü. Bu müşahede, ona bunun İstanbul'da da mümkün olabileceği fikrini vermişti. Mehmed Said Efendi İstanbul'a döndükten sonra, aslen Macaristanlı olup Müslüman olan İbrahim Müteferrika'ya durumu açıp birlikte sadr-ı âzama müracaata karar vermişlerdi. Bu karar üzerine İbrahim Müteferrika, matbaanın önem ve ehemmiyetini ortaya koyan "*Vesiletü't-Tıbaa*" adıyla bir risâle de kaleme almıştı. Said ve İbrahim Efendiler, yangın ve isyanlar sırasındaki yağmalar sebebiyle birçok yazma eserin yok olduğunu, mevcut yazmaların da hattatların dikkatsizliği yüzünden yanlış yazıldığını, ayrıca pahalı oldukları için medrese öğrencisinin istediği zaman istediği ki-

⁵⁶. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Hikmet Tanyu, **Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler**, Bilge yayınevi, genişletilmiş ikinci baskı, İstanbul (tarihsiz), I, 147 - 149.

taba ulaşamadığını da beyan ile matbaada kitap basılmasına müsaade edilecek olursa bu mahzurların ortadan kalkacağını bildiriyorlardı. Gerçekten yazma eserler, hem çok pahalı, hem çok az, hem de şehrin korkunç yangınları ile mevcudları da mahvolup gitmekte idi. Hele Haçlı seferlerinden beri Şark'ın mirasını yemekle tüketemeyen Garp, bu eserlerin en hararetli müşterisi durumunda idi. Memleketteki fikir hayatına hizmet etmek için hiçbir fedakârlıktan çekinmeyen Sadrâzam Damad İbrahim Paşa, matbaa ihtiyacının bir zaruret olduğuna çoktan inanmıştı. Bu sebeple o, dönemin Şeyhülislâmı Abdullah Efendi'den bir fetva alarak matbaanın kurulmasına ve Türkçe kitap basılmasına müsaade etmişti. Uyanık ve ileriye gören Şeyhülislâm, yalnız fetva vermekle kalmamış, İbrahim Müteferrika'nın "Vesiletü't-Tıbaa" adlı eserine Arapça mükemmel bir de takriz yazmıştı. Böylece, Şeyhülislâm'ın fetvası ve müsaadeyi hâvi Pâdişah'ın fermanı ile Temmuz 1727 (Evâsıt-ı Zilkade 1139)'de Türkçe eser basan ilk Osmanlı matbaası faaliyete geçmiş oldu. İstanbul'daki ilk matbaa, İbrahim Müteferrika'nın Sultan Selim'deki evinde kurulmuştu. Bu matbaada basılan ilk kitap, "*Vankulu Lugati*" diye meşhur olan "*Sihah-ı Cevheri*"nin tercümesidir. Bundan sonra Kâtib Çelebi'nin Osmanlı denizciliğine ait olan "*Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihar*" adlı eseri basılmıştır. Bunlardan sonra da tarihle ilgili bazı eserler basılmıştır ki, Nazmizâde'nin "*Tarih-i Timur Gürkan*", Süheylî'nin "*Tarih-i Mısır el-Cedid ve'l-Kadim*" ile yine Kâtib Çelebi'nin "*Cihannüma*" ve "*Takvimü't-Tevârih*" adlı eserleri ile "*Tarih-i Naîmâ*" basılmışlardır. İbrahim Müteferrika'nın matbaasında, bunlardan başka daha pekçok eser de basılmıştır.⁵⁷ Pâdişah tarafından kuruculara verilen hatt-ı hümayûnda bu teşebbüs çok manidar cümlelerle takdir edilmiştir. Bu hatt-ı hümayûnda, bütün

57. Geniş bilgi için bk. BOA. Mühimme Defteri (MM.) nr. 134, s. 156; Küçük Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Tarih*, 470 - 473; Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 1, 158 - 162; Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, I, 321 - 323.

ilim ve fenlerin gelişip yayılmasının “*teksir-i kütüb ile (kitapların çoğalmasıyla) mukadder idügüne*” işaret ediliyordu.⁵⁸

Daha önce de belirtildiği gibi ülkemizde matbaacılık, Avrupa'nın bazı ülkelerine göre epey geç başlamıştır. Bunun sebebini dinî taassub ile izah eden ve son 70 senedir genellik kazanan bu anlayışın siyasî bir itham vâsıtası olmaktan başka, gerçekte pek ilgisi bulunmamaktadır. Zira o günün ekonomik ve sosyal şartlarına bakıldığı zaman konunun tamamen siyasî ve ekonomik bir özellik taşıdığı görülür.

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti, Batı'ya karşı uzun müddet siyasî, askerî ve fikrî üstünlüğü elde tutmuştu. Bu müddet içinde Batı ile münasebetler önceleri daha akılcı ve daha gerçekçi idi. Bu dönemde devlet gücünün zirvesinde bulunuyordu. Bu şevket ve heybet ondaki yenilmezlik duygusu içinde hareket etme alışkanlığı ve Batı'yı hakir görme alışkanlığını meydana getirmişti. Bu yüzden müsbet manada da olsa Batı'dan bir şey alma ona ağır gelmişti. Bu meyanda sınırları içindeki herhangi bir tebeasını taklid etmesi de düşünülemezdi. Bu tavır yüzünden Batı'dan matbaayı alması uzun bir süre almıştır.⁵⁹

Matbaanın, Osmanlı Devleti'nde geç kullanılmasının sebeplerinden biri de ekonomiktir. Kont de Marsigli'nin, XVII. asır başla-

⁵⁸. Matbaanın açılması ile ilgili hüküm BOA. MM. nr. 134, s. 156 – 157'de bulunmaktadır. Biz, Uzunçarşılı tarafından da neşredilen bu hükmün sadece birkaç satırını buraya almakla yetinmek istiyoruz: “Mektubî-i sadr-ı a'zamî hulefasından Said ve dergâh-ı muallam müteferrikalarından İbrahim zide mecduhuma'ya hüküm ki:

Çün revabıt-ı devam-ı kıyam-ı kavanin-i din ü devlet ve zevabıt-ı kıyam-ı mülk ü millet ve zapt u rabt-ı tevârih ve ahbar ve hıfz-ı hirâset-i maarif ve âsar teksir ve tahrir-i kütüb ve sahayif ve kayd ve tahrir olup ...müyesser ve işaat-ı enva-ı ulûm ve işaret-i âsar-ı fûnûn teksir-i kütüb ile mukadder idüğü müselleme ve mukarrer olmağla tulû-ı şems-i din-i Muhammedî ve zuhûr-ı tebşir-i sayh-ı millet-i Ahmedî (S.A.S.) den beri ulemâ-ı din-i mübin ve fûdelâ-ı muhakkıkîn kesserehumullah u teâla ilâ yevmi'd-din...” Ayrıca bk. Çelebizâde İsmail Âsım, *Tarih*, s. 470 – 473.

⁵⁹. Adil Şen, *İbrahim Müteferrika ve Usûlü'l-Hikem fi Nizâmî'l- Ümem*, Ankara 1995, s. 52.

rında İstanbul'da 90 bin hattatın bulunduğu ifadesi gözönüne alındığı takdirde, matbaanın yayılması, ekmeğini hattatlıkla kazanan bu kadar insanın işsiz kalması ve ekmeğine mani olunması demektir. Bu kadar insanın bir anda işsiz kalması, devlete büyük bir yük getirecekti. Bu bakımdan toplumda baş gösterecek bir huzursuzluğa meydan verilmemesi gerekiyordu. Bu yüzden alıcısı fazla olan dinî kitapların şimdilik tab' edilmemesi (basılmaması) ve bunların hattatlarca yazılması münasib görülerek onların maddî bakımdan zarara uğramamaları düşünülmüştür. Gerçekten, hattatlar zümresinin, İbrahim Müteferrika'ya verilen ruhsat esnasındaki protesto yürüyüşleri' bu görüşü desteklemektedir. Marsigli'nin verdiği rakam mübalağalı da olsa bir gerçeğe işaret etmektedir. Zira, önemli bir kısmı san'at eseri olan yazma kitaplar, mütevazî şehir ve kasaba evlerine kadar girmişti. Buna karşılık Avrupa'da yayınlanan kitap sayısı, XVII ve hatta büyük ölçülerde ancak XVIII. asırda artış gösterdi. Gerçi İbrahim Müteferrika'nın matbaayı kurduğu sıralarda Avrupa'da basılan kitap sayısı, Türk hattatlarının yazdığı kitaplardan daha fazla idi. Ancak, bu farkın ortaya çıktığı zamanlarda bile matbaanın kabulü kolay bir mesele değildi. Zira böyle zamanlarda sosyal problemler bütün haşmetleriyle kendilerini gösterirler. Nitekim matbaa ile birlikte onbinlerce hattat işsiz kalıp sosyal bir patlamaya sebep olacaktı. Bilindiği gibi, sosyal bir olgu olarak insanlık tarihinde ortaya çıkan yeni gelişmelere karşı menfaatleri haleldar olanların harekete geçmeleri ve bunu, toplumda varlığını güçlü bir şekilde hissettiren hâkim fikre dayandırdıkları görülmüştür. Nitekim İngiltere'de Londra ile Liverpool arasında kurulan ilk demiryolu nakliyesine karşı, bu işle uğraşan ve menfaatleri elden giden arabacıların ayaklanması; ilk atar mekikli dokuma tezgahlarına karşı işlerinden olan işçilerin reaksiyonları, hep menfaatlerin elden git-

Matbaanın açılışına ruhsat verilmesi üzerine hattatlar, kalem, divit ve hokkalarını bir tabuta koyarak cenaze alayı şeklinde bir protesto yürüyüşü yapmışlardır. Ancak ruhsatın sadece "ulûm-ı âliye" (âlet ilimleri) ye ait olduğunu öğrendiklerinde dağılmışlardır. S. Raşit İskit, *Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış*, İstanbul 1939, s. 7.

mesi kaygısı yüzünden olmuştur. Ekonomik sıkıntının doğurduğu tepki sebebiyle bu şekildeki bir hareket tarzı, normal ve tabii karşılanmalıdır.⁶⁰ Bu bakımdan, matbaanın ülkemize geç gelmesi ve daha sonra dinî kitapların dışındakilere basım iznin verilmiş olması meselesini dinî açıdan ziyade, ekonomik açıdan değerlendirmek gerekir. Nitekim XXI. asrı yaşamakta olduğumuz günümüz medyasına intikal eden haberlere bakıldığında, benzer durumlarla karşılaşıldığı görülecektir. Nitekim zaman zaman özelleştirilmek veya günün şartlarına göre modernleştirilmek istenen bazı fabrikalardaki bu gelişmelere mani olunduğu görülmektedir. 1956 yılında Türkiye'nin en uzun köprüsü olarak faaliyete geçen ve ulaşım bakımından büyük bir ihtiyaca cevap veren Birecik Köprüsüne karşı kayıkçıların sergiledikleri olumsuz tutum da menfaatla ilgili ekonomik bir direnişti. Çünkü burada Fırat nehrinden her iki tarafı da gidip gelmeler, kayıkçılar vâsıtasıyla mümkün oluyordu. Bu da onlara bir gelir sağlıyordu. Köprünün açılmasıyla bu gelir kaynağı ortadan kalkmış oluyordu.

Geçim vâsıtaları olan kayıkların iş göremez ve para kazanamaz hale gelmeleri yüzünden medenî bir vâsıta ve gelişmeye tepki göstermiş bulunan kayıkçıların bu tepkisi dinle ilgili değil, ekonomik bir sebebe bağlı idi. Bazan da siyasî mülâhazalar benzer durumların ortaya çıkmasına sebep olabilir. Nitekim bir zamanlar (1970'li yıllar) İstanbul Boğazı'na kurulacak köprü için büyük münakaşalar yapıldığı gibi "*Köprüye Hayır*" mitingleri de tertiplenmişti. Ülkenin o gün içinde bulunduğu ekonomik sıkıntı bahane olarak gösteriliyor idiyse de gerçek sebep yine siyasî idi. Çünkü sözü edilen köprü, siyasî bir parti tarafından gündeme getirilmişti. Köprünün yapılması demek, o partinin bir sonraki seçimde daha fazla oy alması demektir. Bu da rakip parti tarafından istenmiyordu. Bütün bu durumlar göz önüne alındığı zaman matbaa meselesine de sadece din ve ilim adamları açısından bakmamak gerekir. Bazı çevrelerce gecikmenin yegâne sebebi olarak din ve ilim adamlarının gösterilme-

⁶⁰ Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1994, II, 339.

sinin ciddi hiçbir yanı yoktur. Nitekim İbrahim Mûteferrika'nın faaliyetlerinden bahseden Niyazi Berkes te şunları söylemektedir: "Sözü edilen kitap", "*Risâle-i İslâmiye*" denen kitaptan, çok daha fazla Osmanlı din geleneğine aykırı bir tezi savunduğu halde basılmıştır. Yeniçeri isyanında matbaaya karşı şeriat adına bir saldırı da olmamıştır. Kapatılması ya da yaktırılması gibi bir istek de ileri sürülmemiştir. Matbaaya şeriatçıların karşı çıktığı, Yeniçeri isyanlarının şeriatçılık adına yapılmış ayaklanmalar olduğu yolunda çok yaygın iki inancı yalanlamaktadır. İleride bu iki noktaya tekrar döneceğiz."⁶¹

"Kitap basımının şeriata aykırı olduğu iddiasıyla ulemanın basımevi açılmasına karşı geldikleri yollu çok yaygın bir inanç vardır. Bir Avrupalı yazar bir Türk tarih dergisinde şunları yazmıştır: "*Bu memlekette tarik-ı ilmiyye ricali, zi-nüfuz olmağla bu ihtira-ı cedide bir dürlü cevaz vermediler. Matbaanın Müslümanlar arasında istimal olunmasını sadrazama alettekrar arz ettiler ve lüzumundan fazla kitapların meydan-ı tedavüle vazedilmesi ile asayiş-i umûmî ve muamelât-ı diniyeye ihtira-ı mezkûrun tehlikeli olacağını zikretmişlerdir.*"Gerçekte ise ulemadan böyle bir direnmenin geldiğini gösteren hiçbir delil yoktur. Şeyhülislâm Abdullah Efendi fetvayı hemen vermiş, ulemadan onbir kişilik kitabın başına konan takrizler yazmışlardır. Bunlarda, kitap basmanın şeriata aykırılığından hiç söz edilmemektedir... Şu halde basımevinin açılması olayı din tartışmaları gibi bir sorun ile ilgili bir olay değildi."⁶²

İleri görüşlü ve yenilik taraftarı olan İbrahim Paşa'nın ıslâhatçılığı, yalnız kültür sahası ile sınırlı kalmıyor, elinin yetiştirdiği her tarafa uzanıyordu. Bir yandan rekor denecek inşaat faaliyetleri, dinî ve bilhassa sivil mimarîde bereketli ürünlerini verirken, yapı işlerinde an'anevî bir süsleme unsuru olan çiniciliğin de ölüm döşeginden kaldırılıp yeniden hayata getirilmesi gerçekleştiriliyordu. XVI ve

** Usûlül-Hikem fi Nizâmi'l-Ümem adlı eser.

⁶¹. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu Batı Yayınları, İstanbul (tarihsiz), s. 54.

⁶². Berkes, age. s. 58 - 59.

XVII. yüzyıllarda büyük gelişmeler göstermiş ve en nefis tezyinî sanatlarımızdan bulunan İznik ve Kütahya çiniciliği, XVIII. asırda eski hızını kaybetmişti. Bir zamanlar, yeryüzünün en asil renk ve şekillerinin bir ahenk infilakını vücuda getirmiş olan çini, mihrabların, kubbelerin, kapıların, duvarların, hatta kayık ve arabaların solmaz baharını yaratırken, gide gide o saltanatlı güzelliğini kaybederek adı anılmaz olmuştu. İşte, Damad İbrahim Paşa'nın, elinden tutup kaldırdığı ve eski itibarını kazanması için gayret sarf ettiği bu san'attı. Kapıları örtülmüş ve ustaları dağılmış bulunan çini kâr-hâneleri (iş yeri, fabrika) yeniden faaliyete geçiyor ve bu asil san'at dünyaya tekrar gözlerini açıyordu.⁶³

Damad İbrahim Paşa, yeniden alınan Mora'nın Rum halkına müşfik bir şekilde davranmış, kendi dindaşlarının zulmünden kaçıp Osmanlı ülkesine sığınan Hristiyan halka da yardım elini uzatmıştır. Onlara arazi dağıtmak ve vergilerini affetmek gibi kolaylıklar göstermişti. Vicdan, din ve mezhep hürriyetine saygı göstermişti. Hiçbir ayırım gözetmeden tebaanın (vatandaş) her kesimi için gerçek adâleti uygulayan devletin an'anevî uygulaması onun zamanında da devam etmişti.

İran Seferleri

Damad İbrahim Paşa sadâretinin, büyük toprak kayıpları ile sonuçlanan bir muâhede (Pasarofça) ile başlamış olması ve halk tabakalarını saran sefâlete kısa zamanda çare bulunamaması, toplumda bir hoşnudsuzluk rüzgarının esmesine sebep olmuştu. Fîlhakika, bir Osmanlı sadr-ı âzâminin kendisini bu derece eğlenceye kaptırması, etrafıyla birtakım sohbet meclisleri tertip edip âdeta bunlara resmî bir hüviyet kazandırması, çok sâde bir hayata alışık olan ve bundan hoşlanan milli telakkimizce yadırganmıştı. Devletin, Avrupa'da kaybettiği toprakların acısı, o günün Osmanlı efkâr-ı umûmiyesini derinden sarsarken, devlet ricalinin eğlence meclisle-

⁶³. Bilgi için bk. Küçük Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Tarih*, s. 252 - 253; Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 1, 157 - 158; Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, II, 176.

rinde vakit geçirmeleri, halk tarafından o ana kadar görülmemiş bir bid'at olarak telakki edildiğinden, aleyhte bir havanın esmesine sebep olmuştu.

Bu sıralarda, komşu İran'ın içinde bulunduğu nazik durum, Avrupa'da kaybedilen toprakların başka yerde telafisi fikrini uyan-dırmıştı. Öyle görünüyor ki, Dâmâd İbrahim Paşa, İran'ın içinde bulunduğu karışıklıklardan istifade ederek doğu sınırlarında elde edeceği topraklarla mevkiini kuvvetlendirmeyi düşünüyordu. Bununla beraber o, sadâretinin ilk yıllarında komşuları ile iyi münasebetler kurmayı tercih etmişti. Bu maksatla da Vanlı Dürri Ahmed Efendi'yi sefâret görevi ile İran'a göndermişti. Dürri Ahmed Efendi'nin, İran'a gönderilmesi iki devlet arasındaki dostluğa dayanmakla birlikte başlıca iki sebepten ileri geliyordu. Bunlardan biri, Pasarofça muahedесinin 19. Maddesi gereği, Osmanlı topraklarından geçecek olan Avusturya - İran ticaret yoluna ait görüşmeler yapmak, diğeri de İran'daki Safevî hânedanını doğudan tehdid eden Mir Üveys oğlu Mahmud Hân'ın durumu ile örf ve âdetleri dahil olmak üzere İran'ın iç işlerini araştırmaktı. Gerçekten, Dürri Ahmed Efendi sefâretnâmesinde kendi seyahatine ve yaptığı resmî temaslara ait verdiği bilgidен başka, İran halkı, şehir ve kasabalar; iç durum, askerî vaziyet, muhtelif kavimler yanında Müslüman zümre ve Şah'ın sarayı ile diğеr yerlerde gördükleri hakkında bilgi vermektedir. Aslında sefâretnâmenin en önemli kısmını da bu konular teşkil etmektedir. Zira Dürri Ahmed Efendi, İbrahim Paşa'dan aldığı şifahî talimat gereğince, daha ziyade yukarıda sözü edilen meseleler üzerinde bilgi edinecekti. İstanbul'a döndükten sonra da bir rapor halinde bunları Dâmâd İbrahim Paşa'ya sunacaktı. Filhakkâ Dürri Ahmed Efendi, İstanbul'a döndüğünde İran'ın içinde bulunduğu karışık durumu ve Safevî hânedanını doğrudan tehdid eden Afgan ümerasından Mir Üveysoğlu Mahmud Han hakkında da önemli bilgiler vermişti.⁶⁴ Takriben 30 yıllık hükümdarlığı bulunan

⁶⁴. Bilgi için bk. Râşid, *Tarih*, V, 164; Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, s. 59 - 60; Münir Aktepe "Dürri Ahmed Efendi'nin İran Sefareti" *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* (Ekim 1967), I, 57 - 58; (Mart 1968) VI, 82 - 84.

Şah Hüseyin de, Osmanlı elçisine mukabil Murtaza Kulu Hân'ı elçi olarak İstanbul'a göndermişti (5 Rebiülevvel 1134 / 21 Aralık 1721). Hammer, Osmanlı yönetiminin bu elçiye gösterdiği itibarı anlatır ve Murtaza Kulu Hân'ın, Hristiyan elçilerinden çok daha farklı ve muhteşem bir şekilde karşılandığını belirtir.⁶⁵

Şah Safi gibi zâlim bir babanın oğlu olan Şah Hüseyin, ağırbaşlı ve yumuşak huylu davranışları ile devlet yönetiminde pek başarılı olamamıştı. Gerçi o, saltanatının ilk yıllarında ahlâkını bozmamıştı. Fakat çevresinde bulunan diğer yöneticiler onun bu durumundan istifade ile işi ileriye götürdükleri gibi onu da yavaş yavaş sefahata alıştırdılar. Bu sefahat alışkanlığı onun devlet işlerini düşünemez bir hale gelmesine sebep olmuştu. Bu yüzden saltanatının son senelerine doğru isyanlar baş göstermişti. Bu isyanlar, Safevî hâkimiyetinin derin sarsıntılar geçirmesine yol açmıştı. Bilhassa Safevî tabiiyetinde yaşayan Sünnî halk, çeşitli zulümlere maruz kalmakta idi. Bu yüzden memleketin doğusunda ve batısında birbirini takib eden isyanlar çıkmakta idi. Nitekim İran'ın doğusunda bulunan ve cengâverlikleri ile ün kazanmış olan Afgan Kabilesi, Mir Üveysoğlu Mahmud idaresinde ayaklanarak Safevîlerle şiddetli bir mücadeleye girişmişti. Bu mücadele, Safevîler'in aleyhine gelişerek İran'ın merkezi olan İsfahan'ın düşürülmesi ve nihayet Şah Hüseyin'in esir alınması ile sonuçlanmıştı.⁶⁶ Bu durum, İran'ın batı komşularını ve özellikle Osmanlı Devleti'ni pek haklı olarak dikkatli davranmaya zorluyordu. Zira aynı tarihlerde, hem Osmanlı Devleti'nin, hem de İran'ın kuzey komşusu bulunan Rusya, İran'daki iç düzensizliklerden istifade ederek, sözde kendi güney sınırlarının güvenliğini sağlama gayesiyle Kafkaslar'ın kuzeyinden Hazar denizi kıyılarını takiben Derbend ve Baku istikametinde güneye doğru inmek istiyordu. Böylece, Kuzey Batı İran'da bazı yerleri elde etmek isteyen Rusya'nın, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin doğu sınırlarını tehdit eden yeni bir tehlike haline geleceği de âşikârdı. Bu sebeple, İbra-

⁶⁵. Karşılama merasimi ile ilgili geniş bilgi için bk. Hammer, **Tarih**, XIII, 289 – 290.

⁶⁶. Geniş bilgi için bk. Uzunçarşılı, **Tarih**, IV / 1, 172 – 175.

him Paşa'nın, bütün iyi niyetlerine ve barış içinde yaşama isteklerine rağmen, İran'ın iç işlerini tahkik ettirmesi bir zaruret haline gelmiş bulunuyordu. Bundan dolayı Sadr-ı âzam Dâmâd İbrahim Paşa, Dürri Ahmed Efendi'yi sefaretle İran'a gönderirken ona şifahi bazı emirlerle, İran'ın iç durumu ile oradaki örf ve âdetleri araştırması görevini de vermişti.⁶⁷

Bu sırada, Kazvin'e kaçırılmış bulunan Şah Hüseyin'in oğlu Tahmasb Mirza, Tebriz'e gelerek hükümdarlığını ilan etmişti. Fakat kafi miktarda askeri ve kudreti bulunmadığından ülkesinde cereyan eden hâdiselere seyirci kalmaktan başka bir şey yapamıyordu. Böylece İran, şarktan Afganlılar'ın, kuzeyden de Ruslar'ın taarruzuna uğramış bulunuyordu. Bu sıralarda Osmanlı hudud valilerinden gelen mektuplara göre Dağıstan'da isyan çıktığı tesbit olunmuştu. İran'ın içine düştüğü bu durumun, Osmanlı İran sınırında tehlikelere sebep olabileceği düşüncesiyle sınır valilerine (Bağdad, Van, Erzurum, Kars) tedbirli olmaları için fermanlar gönderilmişti. Bu sırada Şiîler'in ve Ruslar'ın tazyikine uğrayan Sünnî Şirvan Hânı'nın adamları, Makam-ı Hilâfet (İstanbul)'e müracaatla durumu İbrahim Paşa'ya arz ettiler. Bunun üzerine İstanbul hükümeti, Şirvan Hânı Davud'un arzusu üzere kendisini Kırım hanlarının haiz bulundukları selâhiyet ile hân tayin edip "*tabl u alem ile hanlık menşûru*" gönderip keyfiyeti Ruslar'a bildirdi. İbrahim Paşa, İran'a karşı bir fütûhat siyaseti takip etmemekle birlikte, muhtemel bir Rus istilasını önlemek ve Türk hududlarının emniyetini sağlamak arzusunda idi. Bu siyaset, Osmanlı hükümetini, İran'dan önce Rusya ile karşı karşıya getirdi. Her iki devlet, Hazar Denizi'nin batı sahillerini ve Güney Kafkasya'yı elde etmek için harekete geçince, beklenmeyen tehlikeli bir durum meydana geldi. Osmanlılar ile Ruslar'ın çatışmalarından, doğudaki ticarî menfaatlerinin haleldar olabileceğini düşünen Fransa, elçisi Marquis de Bonnac vâsitasıyla işe müdahale etti. Bunun üzerine bazı görüşmeler yapıldı. Fakat

67. Aktepe, "Dürri Ahmed Efendi'nin İran Sefâreti", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* (Ekim 1967) I, 57 - 58.

kesin bir sonuç alınamadı. Zira Osmanlı Devleti, Ruslar'dan önce Bakû'yu almak ve Rus akınlarına mani olmak istiyordu. Fakat Şirvan Hânı Davud'a zamanında yardım edilemediği için Bakû, Rus işgaline uğradı.⁶⁸ Bazen Nahcivan, bazen de Tebriz'de vakit geçiren Tahmasp, bizzat başa çıkamadığı Afganlılar'a karşı komşularından yardım istemişti. Bu cümleden olarak Berhordar Hân'ı elçilikle Osmanlı ülkesine göndermişti. Fakat Şii hâkimiyetine karşı baş kaldırmış bulunan Şirvan Sünnîlerini himayeye karar vermiş bulunan Osmanlı Devleti, ona yardımcı olmadı. Böylece, Osmanlı hükümetinden yardım göremeyen II. Tahmasp, Rusya'ya meyledip Derbend ve Bakû'nun işgalini kabul etti. II. Tahmasp, Afganlılar'ı kovarak kendisini İsfahan tahtına oturtması karşılığı Çar Petro'ya Gilan, Mazenderan ve Esterâbâd'ı vermeyi de taahhüd etti.⁶⁹

Şah II. Tahmasb'ın, Rus emellerine uygun davranması, Çar Deli Petro'nun, Hazar'dan Karadenize inmesini kolaylaştıracaktı. Böyle bir hareket, Osmanlı'yı doğu sınırında Ruslar'la hem hudud (sınırdaş) yapacağı gibi bu sınırlardaki güvenliği de tehlikeye sokacaktı. Bütün bunları enine boyuna mütalaa edip görüşen Divân-ı Hümâyûn, Safevî Devleti'nin yıkılmış bulunduğuna, bu yüzden daha önce iki devlet arasında imzalanmış bulunan Kasr-ı Şîrin muâhedesinin hükümsüz olduğuna, Osmanlılar'ın doğu hududlarının emniyeti için eski topraklarını elde edilmesi lâzım geleceğine karar vermişti. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti, Gürcistan'da başlattığı askerî harekâtı genişletmeye karar verip üç koldan Gence, Tebriz ve Hemedan üzerine yürüdü. Bağdad seraskeri Eyyubî Hasan Paşa, Kirmanşah, Ardılan, Meraga, Hemedan ve Nihavend'i zapt etmekle kalmamış büyük bir İran ordusunu da mağlup etmişti. Kafkas bölgesi seraskeri Ârifî Ahmed Paşa ise üç aylık bir kuşatma ile Revan kalesini almıştı. Öbür taraftan Van valisi Köprülüzâde Abdullah Paşa, Hoy, Çors ve Tasuc'u zapt ile muhasarası uzun süren Tebriz'i

⁶⁸. Geniş bilgi için bk. Küçük Çelebizâde İsmail Âsım, *Tarih*, s. 61 – 64; Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 1, 175 – 19; Aktepe, "Nevşehirli İbrahim Paşa", *İA*, IX, 237.

⁶⁹. Bilgi için bk. Küçük Çelebizâde İsmail Âsım, *Tarih*, s. 72 – 75; Bekir Kütükoğlu, "Tahmasp II" *İA*, XI, 648.

ise ertesi yıl (1725) ele geçirmeye muvaffak olmuştu. Bu gelişmeler karşısında Karabağ hâkimi ile Erdebil halkı da Osmanlı Devleti'ne itaatlerini bildirdiler. Ancak, Osmanlı Devleti'nin bu ilerleyişinden endişe eden Rusya, düşmanca bir tavır takınmakta gecikmedi. Bu hâdiseler sırasında iki devlet arasındaki harp tehlikesini bertaraf etmekle vazifeli Fransız elçisi Marquis de Bonnac, tarafların temsilcilerini bir araya getirmeye muvaffak oldu.⁷⁰

Rus murahhası İvan Nepluyeff, " Osmanlı Devleti'nin doğu sınırları için bahis konusu olan tehlike, Rus Çarlığı'nın güney sınırları için de bahis mevzuu edilmelidir" şeklindeki ifadesiyle İran topraklarının Osmanlı Devleti ile Rusya arasında taksimini teklif ediyordu. Bazı ihtilaflardan sonra Rus murahhasının, Rusya'nın Hazar sahillerine yerleşmesinde, Devlet-i Aliyye'ye karşı bir tavır olmadığına dair teminatı üzerine, 6 madde ve hâtimeden ibaret İstanbul muâhedesini veya "*İran Mukasemenâmesi*" imzalandı (2 Şevval 1136 / 24 Haziran 1724). Böylece İran'ın batı toprakları Osmanlılar ile Ruslar arasında paylaşıldı. Bu muâhede ile Osmanlılar, Gürcistan, Şirvan ve Azerbaycan'ı ellerinde tutuyorlardı. Buna karşılık Kafkasya'nın Hazar bölgesi, Gilan, Mazenderan ve Esterâbâd'da Rus varlığını kabul ediyorlardı. Öbür taraftan, gıyabında yapılan bir muâhede ile toprakları taksim edilmiş bulunan Tahmasp, bu durumu kabul etmiyordu. Beri taraftan, Sünnîlerle meskûn bulunan Dağıstan ve Bakû havalisi Ruslar'a terk edilmişti. Buna karşılık Şîilerin çoğunlukta bulunduğu bölgeler de Osmanlılar'a bırakılmıştı. Devlet, buralarda harp etmek zorunda kalmıştı. Bu antlaşma üzerine, o zamana kadar Osmanlılar'a kalan yerlerin istirdadı da tamamlanmaya çalışılmıştı. Bu yüzden seraskerlere taarruz emri verilerek 2 - 3 sene içerisinde Irak cephesinde Hemedan, Luristan, Ardılan ve Nihavend ele geçirilmişti. Arkasından Tebriz düşmüş, Rumiye ve Erdebil Osmanlı idaresine geçmişti. Bu sıralarda Revan ile Gence de Osmanlılar'a teslim edilmişti. Antlaşmadan sonra, buraların

⁷⁰. Bilgi için bk. Küçük Çelebizâde İsmail Âsım, *Tarih*, s. 123 - 129; 180 - 189; Kütükoğlu "Tahmasp II" *İA*, XI, 648 - 649.

tekrar harp edilerek alınmasından dolayı Sadr-ı âzam Dâmâd İbrahim Paşa tenkidlere uğramaya başladı.⁷¹

Bu sıralarda, Afganlılar'ın reisi Eşref Şah'ın elçisi İstanbul'a gelmiş ve Osmanlılar tarafından zapt edilen İran topraklarının iadesini istemişti. Fakat bu teklif redd olunmuştu. Tam bu esnada Bağdad valisi Ahmed Paşa, Nihavend civarında Afgan reisi Eşref Şah'a mağlup olmuştu. Dâmâd İbrahim Paşa'nın sıkıntılı günler yaşadığı bu dönemde Eşref, Afşarlar'ın reisi Nâdir ile uğraştığından Osmanlı hükûmetine barış teklifinde bulundu. Bunun üzerine Ahmed Paşa, Eşref ile 12 maddelik bir muâhede imzalamıştı. Buna göre Sultaniye, Zencan, Kirmanşah, Hemedan, Ardilan, Nihavend, Hürremâbâd, Loristan, Mekri, Meraga, Hoy, Tebriz, Azerbaycan bölgesi ile Ebher havalisi Osmanlılar'a iade olundu. Muâhededen sonra Vak'anüvis Râşid Mehmed Efendi beylerbeyilik pâyesiyle İran'a elçi olarak gönderilmişti. Buna karşılık Eşref Şah da elçi olarak Şiraz Hânı Namdar Mehmed Hân'ı göndermişti (Zilhicce 1140 / Haziran 1728).⁷² Böylece iki devlet arasında zahirî bir dostluk kurulmuş görünmesine rağmen, ihtilaflı durum, bütün ağırlığı ile varlığını devam ettirmekte idi. Nitekim bu sıralarda İran'da büyük bir değişiklik olmuştu. Zira Afşar aşireti reisi İmamkulu oğlu Nâdir Ali Türkmen Bey, Şah Tahmasb-ı Safevî'nin hizmetine girdikten sonra kendine "Tahmasb Kulu Han" lakabını takarak faaliyete geçmişti. Darmadağınık ve perişan bir halde bulunan Safevî kuvvetlerini başına toplayarak memleketi istila etmiş bulunan Afganlılar'a karşı muharebeye başlamıştı. Yapılan üç muharebede Eşref Han, mağlup olarak firar etmekle birlikte yakalanmaktan kurtulamamıştı. Kesilen başı, Şah Tahmasb'a takdim edilmişti. Safevî Şahı, Nâdir Ali'nin

⁷¹. Bilgi için bk. Küçük Çelebizâde İsmail Âsım, **Tarih**, s. 158 - 169; Uzunçarşılı, **Tarih**, IV / 1, 189 - 194; İlgürel, "III. Ahmed" **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, XI, 130 - 131;

⁷². Küçük Çelebizâde İsmail Âsım, **Tarih**, s. 589 - 590; Hammer, **Tarih**, XIII, 333 - 334; Uzunçarşılı, **Tarih**, IV / 1, 186.

gayretleriyle pederinin tahtına tekrar nâil olunca, Hemedân Muâhede-i ile Osmanlılar'a geçen yerlerin iadesini istemişti.⁷³

Patrona İsyanı ve Sultan Ahmed'in Tahttan Feragati

Osmanlı Devleti tarihinde İstanbul'da ortaya çıkan belli başlı isyanlardan birinin Patrona Halil isyanı olduğu bilinmektedir. Bu isyan, 27 sene saltanat süren Sultan III. Ahmed'in hal'i, Sadr-ı âzam Dâmâd İbrahim Paşa ile tanınmış devlet erkânının öldürülmesi ile sonuçlanmıştı.

Osmanlılar ile Ruslar, İran'ın aleyhinde akd edilen antlaşmadan hoşnud idiler. Doğudaki Sünnî Müslümanların bir kısmının Şii yönetimden kurtulduğunun öğrenilmesi İstanbul'da büyük bir coşku ile karşılanmıştı. Ancak kısa bir süre sonra İran'da meydana gelen olaylar, antlaşmayı bozduğu gibi, hem Pâdişahı, hem de Dâmâd İbrahim Paşa'yı zor durumda bırakmıştı. Zira Ruslar'la, İran'ın taksimini doğru bulmayan halk arasında, "Sünnî halkın Moskof'a terk edildiği" şâyiaları dolaşmaya başlamıştı.

Sultan III. Ahmed ile Sadr-ı âzam İbrahim Paşa, bir sulh ve sükûn devrinin açılmasına ön ayak oldukları gibi bunun tadını çıkarmak için halkı da seferber etmişlerdi. Toplum hayatındaki bu istikrar ve emniyet, bir taraftan san'at ve edebiyatta kendini gösterirken, öbür taraftan da sefahat ve eğlenceye düşkünlüğü de bir hayli artmış bulunuyordu. Bununla beraber İran harplerinin uzayıp gitmesi, gerek pâyitahtta, gerekse taşrada reâyâ (halk, vatandaş) arasında hoşnudsuzluğun artmasına sebep olmuştu. Bununla beraber, iktisadî hayatın bozulması, vergi tarhında reâyânın maruz kaldığı zahmetler, Anadolu'da eşkıyanın saldırdığı korku, büyük şehirlere bu arada İstanbul'a olan göçler, mevcut denge ve emniyeti bozuyordu. Gerçekten taşradan ev göçü sonucu meydana gelen nüfus kesafeti (yoğunluğu), şehirde hem gıda maddelerinin

⁷³. Bilgi için bk. Hammer, *Tarih*, XIII, 366 - 367.

*. Hal', Pâdişah'ın tahttan indirilmesi.

darlığına, hem de hırsızlık, yangın, kundaklama vs. gibi âsayaşi bozan olaylara sebep oluyordu. Günümüzde olduğu gibi o asırların İstanbul'una da taşradan daimî bir göç vardı. Bu da devlet ricalini hep düşündürmüştü. Bu göçün, çeşitli sebeplerle zaman zaman arttığı, XVII. asırda olduğu gibi bazan da azaldığı görülmektedir. Fakat aynı asrın sonları ile XVIII. asrın başlarında yine değişik sebeplerden dolayı bu göçlerde bir artışın olduğu görülmektedir.⁷⁴ Bütün bu sebepler gözönüne alındığı zaman göç olayının ekonomik, sosyal, siyasi ve şahıslar arasındaki rekabetlere dayandığı görülür. Bu bakımdan, 1730 Patrona isyanını sadece İran harplerine bağlamak doğru değildir. Zira İran harpleri, bu isyanın sadece görünüşteki (zahiri) sebebi idi. Bu isyanda, senelerden beri devam edegelen harplerin halk üzerinde bıraktığı yorgunluğun, Anadolu ve Rumeli mıntıkalarında iyi yönetilmemenin sonucu ortaya çıkan mahallî vak'alar yüzünden İstanbul'a olan devamlı göçlerin sebep olduğu işsizlik, devlet ricalinin sefahat içinde yaşayarak gereksiz yere para sarf etmesi ve bunun sonucu olarak fakir halkta üst tabakaya karşı kin ve düşmanlık hislerinin büyük bir rol oynadığı âşikârdır.⁷⁵ Özellikle devlet erkânının zevk ve eğlence hayatının verdiği rahavetin rahatlığı içinde bulunması, gayr-i memnun zümrenin günden güne artmasına sebep olmuştu. Bütün bunların yanında İran savaşlarında Sünnîler'le meskûn bazı bölgelerin elden çıkması Sadr-ı âzam Dâmâd İbrahim Paşa'nın aleyhindeki gelişmelere hız kazandırdı. Ayrıca İbrahim Paşa'nın akraba ve taallukatını himaye ile onları yüksek mevkilere getirmesi, hakları elinden alınanların husûmetine (düşmanlıklarına) sebep olmuştu.⁷⁶ Bu arada harekete geçen Safevî kuvvetlerine karşı koyamayan Osmanlı kılıç artıklarının, Tebriz mezâlimini anlatarak coşturdukları halk, bu defa boşuna akan

⁷⁴. Bilgi için bk. Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisâb Müessesesi*, İstanbul 1998, s. 81 - 82; ayrıca bk. Rukiye Bulut, "XVIII. Yüzyılda İstanbul Nüfusunun Artmaması İçin Alınan Tedbirler" *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* (1967), III, 30 - 32.

⁷⁵. Bilgi için bk. M. Münir Aktepe, "Ahmed III. Devrinde Şark Seferine İştirak Edecek Ordu Esnafı Hakkında Vesikalar", *Tarih Dergisi* (1954) VII / X, 17 - 18.

⁷⁶. Bütün bu konularda geniş bilgi için bk. Aktepe, *Patrona İsyanı*, s. 1 - 118.

kanların sorumlularını affetmiyerek harp istiyordu. Fakat devlet buna aldırış etmiyordu. Bununla beraber Dâmâd İbrahim Paşa, bir iç isyandan da korkuyordu. Bu yüzden umumî eskârı oyalamak istiyordu. Hatta bunun bir zaruret haline geldiğine inanıyordu. Ortada hesapsızca köpüren bir cereyan vardı. Mâdemki halk muharebeye taraftardı, o halde bir ilan-ı harp gösterisi yapmak gerekiyordu. Pâdişah, muhteşem ve parlak bir alayla saltanat kadirgasına binerek Üsküdar'a geçip ordugâh kurulmalı, donanma da limanda ve Boğaz'da mutad geçit resmini yaparak umumî hoşnudsuzluğu hamasî bir heyecana tebdil ederek yumuşatmalı idi. Fakat Sultan III. Ahmed, vezirinin bu tedbirini hiç beğenmemişti. Fakat, büyük bir ikna kabiliyetine sahip olan İbrahim Paşa, bu sahte seferberlik tertibinin devam ettiği günlerde diplomasi yoluyla sulh yaparak halkı memnun edeceği garantisini veriyordu. Bunun üzerine İran'a karşı sefer ilan edilerek Otağ-ı Hümâyûn 15 Muharrem 1143 (31 Temmuz 1730) günü Üsküdar'a geçirildi. Bundan üç gün sonra Pâdişah da "Sancak-ı Şerif"le birlikte Üsküdar'a geçti. Fakat Üsküdar sahrasına tuğlar dikildiği halde, ordu toplanıp hareket edemiyordu. Hareketsizlikle birbirini takip edip geçen haftalardan sonra halk, işi anlamış bulunuyordu. Bu esnada İran serhaddinden gelen mağlubiyet haberleri, bardağı taşıran son damlalar olacaktır. Böyle bir durumda halk, kendisine reva görülen bu oyunu, ne unutacak, ne de affedecekti. Halkın hoşnudsuzluğu artarken bazı gruplar da Sadr-ı âzam Dâmâd İbrahim Paşa ve taraftarları aleyhine isyan hazırlıyorlardı. İsyanın başladığı gün (15 Rebiülevvel 1143 / 28 Eylül 1730), Perşembe günü Arnavut asıllı Patrona Halil adındaki yeniçeri ile Muslu Beşe'nin başında bulunduğu 17 kişi, ellerinde bayraklar ve yalın kılıçlarıyla Bâyezid Câmii'nin Kaşıklı Kapısı'ndan fırlayıp, Sadrâzam'ın, Sünnî topraklarını dinsizlere verdiğini iddia ile "*Şer' ile dâvamız vardır, Ümmet-i Muhammed'den olanlar sancak altına gelsin*" diye haykırarak çarşı ve pazarı dolaşmaya başladılar. Bunlar, bir kısım esnaf ile ayak takımını kendilerine uydurdukları gibi, Baba Câfer, Tersane, Galata ve Rumelihisarı zindanlarındaki mahkûmları da serbest bıraktılar. Dükkânlarını

kapatıp kendilerine iltihak edenlerle bir sel gibi büyüyerek ilerlemeye başladılar. Bu hengamede bazı tayinlerinden dolayı Sadrâzâma gücenmiş bulunan ulemâ sınıfı da isyana destek veriyordu. İsyanıcılar, Dâmâd İbrahim Paşa ve arkadaşlarının başlarını istiyorlardı. İsyanın gittikçe büyümesi ve âsilerin daha kalabalık bir gürûh ile saraya hücum ihtimali belirince Sultan III. Ahmed, İbrahim Paşa ile iki damadını boğdurup cesetlerini âsilere teslim ettirdi. Bundan sonra da sadârete Silahdar Mehmed Paşa'yı tayin etti.⁷⁷ Pâdişah'ın, mecburiyet karşısında İbrahim Paşa ile iki damadını feda etmesi âsileri şımartmıştı. Onlar, yaptıklarının yanlarına kâr kalmayacağını, mesele durulur durulmaz cezalandırılacaklarını biliyorlardı. Bu yüzden Sultan III. Ahmed'in hal'ini ve yerine Şehzâde Mahmud'un geçmesini istiyorlardı. III. Ahmed, âsilerin kendisine dokunmayacaklarına dair teminatı aldıktan sonra tahtı II. Mustafa'nın oğlu olan Mahmud'a terk etmeye rıza gösterdi. Pâdişah, Müslümanlar arasında fitne ve fesadın meydana gelmemesi için böyle bir karara varmıştı. Bu karar üzerine o, Şehzâde Mahmud'u huzuruna getirtip ayakta karşılamış ve alnından öptükten sonra hayır duada bulunmuştu. Bunun üzerine Şehzâde Mahmud da amcasının elini öpmüştü. Sonra bizzat kendisi ile oğulları yeni sultana bey'at etmişlerdi (18 Rebiülevvel 1143 / 1 Ekim 1730). Sultan Ahmed, saltanatı yeğenine teslim ederken ona şu tavsiyede bulunmuştu:

“İbtidası vezirine teslim olma, daima ahvalini tecessüs eyle. Beş on sene birini vezârette müstakil istihdam eyleme ve kelâm-ı dirîğlarına asla itimad etme ve sâhib-i merhamet ol ve sehâveti elden koma; gayet tasarruf üzre ol. Hâlen hazinelerde olan malı zayı' eyleme. İşini kendin gör, ele itimad eyleme. İşte benim ahvalim pend u nasihat için sana kâfidir. Oğlum! Baban, devlet işlerini Feyzullah Efendi'ye, ve ben vezir-i a'zama bıraktığımızdan bu haller başımıza geldi. İşlerini akıllı, dindar, ihtiyar, umûr görmüş ve bu fânî dünyada

⁷⁷. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. **Abdi Tarihi**, nşr. Faik Reşit Unat, Ankara 1943, s. 19 - 41; Aktepe, Patrona İsyanı, s. 31 - 118; Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi, **Mür'i't-Tevârih**, nşr. M. Münir Aktepe, İstanbul 1976, I, 1 - 16; Hammer, **Tarih**, XIII, 369 - 374; Uzunçarşılı, **Tarih**, IV / 1, 204 - 210.

uzun ömür geçirmiş ve bu rüzgârın nice türlü türlü derd ve belasını çekmiş pîrler (yaşlılar) ile müşavere eyle. Daima Hak Subhânehû ve Teâlâ Hazretlerinden rûz u şeb (gündüz – gece) niyaz eyle kim yaramaz hizmetkâr şerrinden emîn eyleye. Zira tamahkâr ve zâlim müsaheb ve bî-akl nüdemâ (akılsız nedimler) elinde kalan pâdişahlar iflah olmaz. Âlim, sâlih ve akıllı kimselerle istişarede bulun. Umûr görmüş insanlara ihsan ve keremde bulunarak onları müşavereye dâhil eyle ve sırrını asla her âdeme ve hatta evladına dahi zinhar ifşa eyleme...”⁷⁸ Bu sözler, hitâbetinin ikna edici ve tesirkâr olduğundan bahsedilen Sultan III. Ahmed’in aynı zamanda hatasını kabul edecek kadar yüksek bir karaktere sâhip olduğunu da göstermektedir.

Sultan III. Ahmed, tahttan feragatı esnasında, hilâfet ve saltanat vazifesini halefine devrederken, çok yüksek, tecrübeli ve umûr görmüş bir devlet adamı olduğunu ortaya koymuştu. Kendisi barışa taraftar olmakla birlikte, ülke menfaatinin gerektirdiği anda savaşa karar vermekten çekinmezdi. Karlofça Muâhedesi’yle elden çıkan yerlerin geri alınması, Osmanlı umumi efkârında millî bir dâva hâline geldiği için Rusya, Avusturya ve Venedik’le harbe girmek mecburiyetinde kalmıştır. Devlet ricalinin şahsî kusur ve zaafı yüzünden büyük bir halk kıyımı olmuştu. Bu isyan, onun tahttan indirilmesi ile sonuçlanmıştı. Bütün bunlara rağmen dönemi, Türk fikir hayatının geliştiği, orijinal meyvelerini vermekte devam ettiği, büyük imar hareketlerine girildiği ve Osmanlı sanayiinin gelişmesi için gayretlerin sarf edildiği bir dönemdi.

Sultan III. Ahmed Dönemi Kültürel ve Medenî Faaliyetleri

Osmanlı devlet riyasetinde ve Hilâfet makamında 27 sene kalan Sultan III. Ahmed’in, münevver, güzel sanatlara meraklı, vakarlı, zarîf, halîm ve selîm bir pâdişah olduğuna daha önce temas edilmişti. O, iktisadî ve sosyal meselelerle yenilik hareketlerine büyük

⁷⁸. *Abdi Tarihi*, s. 41 –42; Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 1, 210.

bir önem veriyordu. Döneminin, önde gelen devlet adamlarından Yirmi sekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin, Paris sefâretini müteakip saraya sunduğu raporla ülkede Batılılaşma hareketleri fiilen başlamış bulunuyordu. Nitekim bundan sonra İstanbul'da hayat tarzı büyük ölçüde değiştiği gibi Paris'ten getirilen planlara göre Kâğıthâne çevresi, Haliç ve Boğaziçi sahilleri ile Üsküdar civarında Sultan Ahmed'in hoşuna giden yeni yeni binaların inşasına başlanmıştı. Sultan III. Ahmed, bahçe ve çiçeği seven bir Pâdişah olduğundan "şükûfecilik" denen çiçekçilik, onun zamanında bir meslek halini aldı. Daha sonraları sembolleşerek o yıllara "*Lâle Devri*" denmesine sebep olan lâle, çok kıymetli bir çiçek haline geldiği gibi, çeşitleri ve yetiştirilme usulleri hakkında kitaplar yazıldı. Bu dönem, taze bir gelin çehresini muhafaza eden İstanbul'un san'at ve zerâfet bereketi içinde zevkten zevke koşar olduğu bir barış ve âhenk devri idi. Sarayburnu surlarının içinden başlayıp denize kadar inen muazzam koruluğun servi, çınar ve sakız ağaçları arasına serpilmiş latif köşkler bulunuyordu. Ayrıca Boğaz'ın Fındıklı, Dolmabahçe ve Bebek kıyılarının koruları ile çamlıkları arasında bir hayli köşk ve kasır inşa edilmişti. Bu devirde Haliç semti de, kasırlar, köşkler, yalılar, bağlar, gül ve lâle bahçeleri ile gerçek bir Cennet'i andırıyordu. Bu dönemde Kâğıthâne (Sâdâbâd) bölgesi, III. Ahmed dönemi vezirleri arasında taksim edilmiş ve her vezir kendisine verilen sahada çiçekler ve ağaçlar arasında yeni yeni köşkler yaptırmıştı. Eski devirlerden beri halkın ve derece derece hükümdarın da rağbet ve iltifatlarını görmüş olan Kâğıthâne'ye, Kanunî'nin kasrından ve büyük oğlu Şehzâde Mehmed'in dâyesinin câmiî'nden başka, köşkler, bağlar ve bahçeler diyarı denebilirdi. Fakat bu yeşil gözlü vâdiyi bir gelin gibi giydirip kuşatmak, Sultan III. Ahmed'le onun veziri Dâmâd İbrahim Paşa'ya nasib olmuştu.

Türkçe kitap basan ilk matbaa onun devrinde kurulmuştu. O, bu hayırlı teşebbüsü bizzat desteklemişti. Kuruculara hitaben gönderdiği "*Hatt-ı Hümayûn*", onun bu sanatın, ilim, eğitim ve öğretimin yayılmasında oynayacağı rolü ne denli büyük bir vukûfla mütalaa ettiğinin açık bir delilidir.

Usta bir hattat olduğuna daha önce temas edilen Sultan III. Ahmed, sanata meraklı olduğu gibi sanatkârları da koruyan bir Pâdişah'tı. O, damadı Sadrâzam İbrahim Paşa ile birlikte, başta Nedim olmak üzere Seyyid Vehbi, İzzet Ali, Neylî Ahmed, Vak'anüvis Râşid Mehmed, Küçük Çelebizâde İsmail Âsım, Nahîfî ve Sâmi gibi devrin birçok şairi ile tarihçisini himaye ve taltif ederken kendisi de de "Necîb" mahlası ile şiirler yazıyordu. Yine bu dönemde Yanyalı Esad Efendi, Heratlı Kabızî Efendi, Mansurizâde Müderris Fasîhî Efendi, İshak Efendi, Şam Kadısı Mehdi Efendi, Haleb Kadısı İlmi Efendi, Selanik Kadısı Müstecirzâde Abdullah Efendi, Kara Halilzâde Mehmed Said Efendi ve Şair Nedim gibi ilim, fikir ve edebiyat adamlarından kurulu bir heyet, devamlı olarak toplanıyor, Doğu ve Batı dillerindeki eserlerden tercümeler yapıyordu. Fransızca'dan bazı eserler ilk defa bu devirde Türkçe'ye çevrildiği gibi Türkçe'den Fransızca'ya tercüme edilerek basılan edebî kitaplar da vardır.

Sultan III. Ahmed, Saray-ı Hümayûn, İç hazine, Has oda hazinesi ve Harem dairesinde dağınık vaziyette bulunan kitapları bir araya toplatarak bunları koymak üzere Arz Odası'nın arkasındaki II. Selim'e ait beyaz mermer havuzlu bahçenin yerine müstakil bir kütüphâne inşa ettirdi ki "*III. Ahmed Kütüphânesi*" diye meşhurdur. Bundan başka, annesi için Üsküdar'da Yeni Vâlide Câmii ile bunun yanında bir sebil, çeşme, sıbyân mektebi ve imârethâne yaptırdı. İstanbul Bahçekapı'da ikinci bir kütüphâne yaptıran Sultan III. Ahmed döneminde İstanbul'da beş kütüphâne inşa edilmişti. Şair Nedim, III. Ahmed Kütüphânesi "Hâfız-ı kütüblüğü"ne tayin edildi. Günümüzde Ayasofya ile Topkapı Sarayı arasında bulunan ve "*III. Ahmed Çeşmesi*" diye meşhur olan dört cepheli çeşme ile Üsküdar İskele Meydanı'nda bulunan büyük çeşmeyi yaptırdı. Döneminde bizzat kendisi, damadı (Nevşehirli İbrahim Paşa) ve diğer devlet ricali tarafından yaptırılan birçok hayır tesisi bulunmaktadır.

Sultan III. Ahmed'in, birçok hayır eseri yanında kendi adı ile anılan birçok çeşmesi de bulunmaktadır. Bu çeşmelerin tamamı, birer âbide özelliğini taşımalarına rağmen, en önemli ve paha biçil-

mez bir yapıya sahip olanı Ayasofya Câmii'nin sağ yanında ve Topkapı Sarayı'nın Bâb-ı Hümayûn denilen kapısının önünde bulunan meydan çeşmesidir. Bu eser, İstanbul'un en güzel ve paha biçilmez bir yapıdır. Sultan III. Ahmed tarafından 1728 yılında yaptırılan çeşmenin mermer ve taşları Marmara adasından getirtilmişti. Bu çeşmenin mimarı Mehmed Ağa'dır. Çeşmenin üzerindeki çiçek, vazo ve geometrik şekillerle süslü çinileri, taş oymacılığı ve kabartmaları birer şaheser kabul edilmektedirler.

Lâle devrinin Pâdişahı Sultan III. Ahmed, bu çeşmenin yapımında hiçbir masraftan kaçınmamıştır. Bu yapı, dört köşeli meydan çeşmelerinin en güzel örneğidir. Çeşmenin, ayna taşının üstünde yuvarlak madalyon içinde “*Maşallah*” yazılıdır. Çeşmenin iki kenarında iki mihrab vardır. Önyüzde çeşmenin tarih beyti boydan boya bir satır halinde, bakır yeşili zemin üzerine kırmızı porfir çerçeve içinde yazılmıştır. Bu kitâbedeki celî sülûs yazı ile yazılmış olan beyit, Sultan III. Ahmed'e aittir. Pâdişah, bu beytin son mısraını “*Hân Ahmed'e eyle duâ, aç besmeleyle, iç suyu*” şeklinde yazmış ve devrin ünlü şairlerini bir araya toplayarak bir kaside yazmalarını istemişti. Şair Seyyid Vehbi bu mısradaki kelimelerin yerlerini değiştirmiştir. Beyit, kasidenin sonuna şu şekilde geçirilmiştir:

“Târih-i Sultan Ahmed'in câri zebân-ı lûleden

Aç besmeleyle iç suyu, Hân Ahmed'e eyle duâ.”

Bu çeşmenin güzelliği, yabancı seyyahların da dikkatini çektiğinden onların da eserlerine girmeyi başarmıştır. Nitekim 1874 yılında İstanbul'u ziyaret etmiş bulunan İtalyan yazar Edmondo de Amicis, bu çeşme ile ilgili olarak şöyle der: “Bu çeşme, Türk san'atının en orijinal ve en kıymetli âbidelerinden biridir. Bu bir âbide değil, zarif bir sultanın bir aşk anında İstanbul'un alnına taktığı mermerden bir ziynettir. Sadece bir kadın anlatabilir bunu. Kalemim, böyle bir tasvir için yeteri kadar ince değil. İlk nazarda bir çeşme olduğu gelmez akla. Dalgalı saçakları duvarlardan taşmış ve

çeşmeye biraz pagoda havası veren Çin usûlü küçük bir çatıyla örtülmüş, kare şeklinde ufak bir mabede benzer. Dört köşesinde yuvarlak dört küçük sütun veya daha ziyade sevimli dört küçük sebil bulunur, çatının üzerinde bunlara tekabül eden ve her birine zarif bir alem geçirilmiş küçük, narin kubbeler vardır. Bunlar, ortadaki daha büyük bir kubbenin etrafına dizilmiştir. Dört duvarın her birinde iki zarif niş, nişlerin arasında beyzî bir kemer vardır. Kemer kubbesinin altındaki musluktan ufak bir yalağa su akar... Çeşmenin, oyulmamış, işlenmemiş ve uğraşılmamış el kadar yeri yoktur. Bu çeşme, billürden bir fanus altında saklanması gereken bir zerâfet, bir zenginlik ve bir sabır harikasıdır. Sadece göz zevki için yapılmamışa benzer. Sanki kendine mahsus bir lezzeti varmış gibi insan küçük bir parçasını ağzına alıp emmek ister. Zaman, biraz altın yıldızlarının parlaklığını almış, renklerini soldurmuş ve mermerlerini karartmıştır. Fakat ne kadar eski ve ne kadar kararmış olursa olsun, İstanbul'un bütün küçük harikaları arasında hâla ilk sırayı işgal eder."⁷⁹

Yine onun döneminde Avrupa'da henüz çiçek aşısının keşfedilmediği o devirde, İstanbul'da çiçek hastalığını tedavi edebilecek bilgili doktorlar bulunuyordu. Nitekim çiçek hastalığına yakalanmış bulunan Pâdişahı, devrin doktorlarından Ser etibba Mehmed Efendi, Tabip Süleyman ve Ömer Efendiler, Reisü'l-etibba Müneccimbaşı Mehmed Efendi ile diğer Müslüman ve Hristiyan bazı doktorlar tedavi etmişlerdi.

Sultan III. Ahmed'in devri, Osmanlı sanayiinin gelişmesi için de gayret gösterilen bir devir olmuştur. Bu dönemde çuha ve kumaş fabrikaları ile büyük çini ve kâğıt imalathâneleri faaliyete geçmişlerdi. Nitekim Yalova'da kâğıt imaline başlandığı gibi, İstanbul'da Tekfur Sarayı'nda 1725'te bir çini fabrikası kurulmuş ve İznik'teki çini ustalarından bazılarının buraya gelerek çalışması temin edilmişti. Ayrıca İstanbul'da mevcut çuha fabrikasının yanında "*Hatâyî*" ismi verilen kumaşı dokumak üzere bir başka fabrika da-

⁷⁹. Edmondo de Amicis, *İstanbul 1874*, trc. Beynun Akyavaş, Ank.1981, s. 202-204.

ha inşa edilmişti. Bundan başka tersanenin ıslahı ile, ilk defa üç ambarlı gemilerin inşası da ele alınmıştı. Bu dönemin önemli bir gelişmesi de sık sık çıkan ve genellikle ahşab sivil mimarinin zarif örneklerini ortadan kaldıran yangınlara karşı tedbir alınmasıdır. Bunun için de bir tulumbacı ocağı kurulmuştu. Bu ocağın yönetimi de yangın tulumbası icad etmiş bulunan Fransız mühtedisi (İslâm'a girmiş, Müslüman olmuş) Gerçek Davud Ağa'ya havale edilmişti. Davud Ağa, Şehzâdebaşı'nda Eski Odalar dahilinde Tulumbacı Ocağı'nı kurdu (1722). Yine bu dönemde Rockfort adındaki bir mühendis subay da Osmanlı ordusunda bazı yenilikler yapmak üzere Üsküdar'da yeni bir ocak kurma teşebbüsünde bulunmuştu. XVIII. Yüzyıl başlarında günün şartları ve Avrupa'daki gelişmeler de gözönüne alınarak Humbaracı Ocağı'nın yeniden tesisi düşünülmüştü. Bunun için de bir müddet Avusturya'da kaldıktan sonra Osmanlı ülkesine iltica edip Müslüman olan Fransız asilzâdesi Compte de Bonneval (Ahmed Paşa)'nın bu ocağı ıslâh etmesi için ülkeye daveti yine bu sırada olmuştu.⁸⁰

⁸⁰. Bütün bu konularda geniş bilgi için bk. Daha önce metinde geçmiş bulunan kaynaklar; Hammer, *Tarih*, XIII, 350 - 358; Aktepe, "Ahmed III." *DİA*. II, 37; M. Cavid Baysun, "Kumbaracı" *İA*. VI, 982; Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, II, 182 - 185.

**SULTAN
I. MAHMUD**

SULTAN I. MAHMUD

Kaynakların, “âkil, âdil, cömert ve Hülefa-i Râşidîn ayarında bir zat idi “ diye tavsif etmeye çalıştıkları I. Mahmud, Sultan II. Mustafa’nın, Saliha Sultan’dan dünyaya gelen büyük oğlu idi. 3 Muharrem 1108 (2 Ağustos 1696)’de Edirne Sarayı’nda dünyaya geldi.¹ 20 Zilhicce 1113 (18 Mayıs 1702) Çarşamba günü, babasının da iştirak ettiği büyük bir merasimle, Edirne Sarayı’nda aynı zamanda babasının da hocası olan Şeyhülislâm Feyzullah Efendi’den ilk dersi almak suretiyle tahsile başlamıştı. Bilahere muallimliğine Feyzullah Efendi’nin oğlu İbrahim Efendi tayin edildi. Mahmud, 8 yaşında iken babası Sultan II. Mustafa’nın tahttan indirilmesi üzerine babası ve kardeşleriyle birlikte, III. Ahmed tarafından İstanbul’a getirilerek Saray-i âmirede bir daireye yerleştirildi. Sultan Mahmud, Osmanlı toplumunun, en alt tabakalarından gelmiş bir ihtilâl hareketi sonucu, pâdişahlıktan çekilmek zorunda kalan amcası III. Ahmed’in yerine 19 Rebiülevvel 1143 (1 Ekim 1736)’te gece yarısı Osmanlı tahtına geçti. Sultan Mahmud’un cülûsu gece yarısından sonra vuku’ bulduğu için o anda kendisine sadece saray halkı bey’at etmişti. Yeni hükümdarın tahta geçtiği haberinin 2 Ekim’de duyulmasından dolayı devlet erkânının bey’atı o güne kalmıştı.²

1. M. Süreyya, Sultan Mahmud’un doğum tarihini ikinci bir ihtimal olarak 7 Ramazan 1107 olarak verir. Bk. **Sicill-i Osmanî**, İstanbul 1308, I, 72.

2. **Abdi Tarihi**, nşr. Faik Reşit Unat, Ankara 1943, s. 40 - 41; M. Münir Aktepe, “Mahmud I” **İA**, VII, 158.

Sultan Mahmud Döneminin İlk Günleri

Sultan Mahmud'un ilk günlerinde hâkimiyet tamamen âsilerin elinde kaldı. Patrona Halil ve taraftarları, şeyhülislâmlığa, Anadolu ve Rumeli kadiaskerliklerine, İstanbul kadılığına, yeniçeri ağalığına ve diğer ocak ağalıklarına kendi adamlarını getirdiler. Böyle bir durumda tahta henüz adımını atmış bulunan Pâdişah'a, çok basiretli ve ihtiyatlı davranmak lüzûmu düşüyordu. Zira çevresini gereği gibi idare edemediği takdirde, henüz devleti de şehri de ellerinde ve emirlerinde tutan bu şımarık, baldırı çıplak ve milli idealden mahrum kontrolsüz gürûh, memleket ölçüsünde daha nice kıymetleri devirip silebilirdi. Bir yanda cülûs ve bey'at merasimi yapılp Pâdişah, Eyüp Sultan'da kılıç kuşanırken, merasim alayının önünde, isyanın cahil ve zorba sergerdesi Patrona Halil, at üstünde gidiyor ve bol keseden halka para dağıtıyordu. Böylece kendisini milli bir kahraman yerine koymak istiyordu. Bu fesad mihrakını tepelemek, günü gelinceye kadar Pâdişah'ın onu da, ayakdaşlarını da okşayıp oyalaması akla gelen ve düşünülmesi gereken ilk tedbirdi. Ama Patrona, kendisine rütbe teklif edildiği zaman, *"bu güne dek Pâdişahları tahta oturtanlardan hiç biri yatağında ölmemiştir"* diye kuşkulayıp sinirlenmesine rağmen, yine de cehâlet ve ihtirasının zebunu olarak teklif edilen vezareti kabul etmişti.

Cülûstan birkaç gün sonra Sultan Mahmud, Osmanlı saltanat an'anesi gereğince Cuma günü Eyüp Sultan'da kılıç kuşandı. Merasimden sonra at üstünde Fâtih Câmii'ne gelen Pâdişah, burada Cuma namazını eda ettikten sonra Fâtih Sultan Mehmed'in türbesini ziyaret etti.

Patrona Halil, ileride başına geleceklerden büsbütün habersiz olmamakla beraber, devlet idaresinde gözüpek ve gaddarcasına cesur olmayı geleceğinin teminatı olarak görüyordu. Bu yüzden de saraya, devlete ve halka baskı yapma hususunda gün geçtikçe şiddetin dozunu artırıyordu. O, devlet hizmetlerinin en önemli köprü başlarını yandaşlarına vermiş, Saraç Mehmed'i Yeniçeri Ağalığı'na, Deli Mustafa'yı Kapı Kethüdalığı'na Deli İbrahim'i de İstanbul

Kadılığı'na getirmişti. Bu arada Sultan III. Ahmed döneminin adamları arasında aziller ve sürgünler birbirini takip ediyordu. Devleti basan bu eşkıya, istediğinin elinden istediğini çekip alıyor ve yine istediğine veriyordu. Yüzyıllar boyunca, hiyerarşik kademe ve kapalı sınıf disiplininin bilgi ve tecrübesiyle kazanılan devlet memuriyetleri de kapanın elinde kahıyordu. İhtilalin başladığı günlerde Patrona Halil'i parasız ve etsiz bırakmamış olan Rum Kasap Yanaki'ye Boğdan Voyvodalığı verilmiş, Muslu Beşe de Yeniçeri Ocağı kethüdası olmuştu.

Yönetime hâkim olan ve hâla dağılmamış bulunan âsilerin, eski yönetime karşı olan kinleri devam ediyordu. Bu sebeple bunlar, eski Sadrazam Dâmâd İbrahim Paşa ile diğer yöneticilerin, Sa'dâbâd ismi verilen Kâğıthâne, Alibey Köyü ve Karaağaç taraflarında yaptırdıkları 120 civarındaki köşk ve yalının yakılmak suretiyle ortadan kaldırılmasını istiyorlardı. Bu konuda kendileri tarafından zorla İstanbul Kadılığı'na tayin ettirilmiş bulunan Divâne İbrahim Efendi'den de fetva aldılar. Bu hüküm, Pâdişah'a bildirildiği zaman o, bu divânece karara pek ziyade kahırlanmış, fakat henüz "hayır" diyecek zamanın gelmemiş olduğunu düşünerek "ihtirakına rıza-yı hümâyûnum yoktur, düşmanları kendimize güldürmeyelim diyerek yakılmasına değil, yıkılmasına izin vermişti. Tarih-i Subhî'ye göre Pâdişah, bu talep karşısında hayli direndi ise de, sonunda "*Yakılmasına rıza-yı hümâyûnum yoktur. Din ve milletimizin düşmanı olan Hristiyan âlemine karşı gülünç duruma düşeriz, sadece yıkılmalarına müsaade ediyorum*" diye cevap vermek zorunda kalmıştı. Böylece Sa'dâbâd'ın o her biri bir san'at eseri olan ma'mûreleri, üç gün içinde tahrib edilip harabeye çevrildi. Hammer'in ifadesi ile bunlar "*sadece yıkılmakla kalmadı, günümüzde temelleri bile görünmeyecek ve kalıntılarına rastlanmayacak şekilde kökünden kazındı*."³ Böylece yokluk ve sefalet, dış bilemediği varlık ve asâletten yüzlerce köşk, yalı, köprü, ve çeşmeyi tahrib etmek

³. Bilgi için bk. Abdi Tarihi, s.45; Hammer, Tarih, XIII, 379; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Ankara 1978, IV / 1, 213.

suretiyle hınç almış, bir san'at ve medeniyet cennetini yerle bir etmişti.⁴

Kendilerini “müdebbir-i devlet ve atabek-i saltanat makamına” koyan âsiler, tımar, zeâmet ve mukataa sahiplerinin hizmetlerine müdahale ettikleri gibi, devlet adamlarından da kimisini korkutmak, kimisini de bazı konularda teşvik etmek suretiyle ortalığı karıştırdılar. Bir müddet bu şekilde ortalığa korku ve dehşet salmalarına rağmen, pâdişahların hal'ine karışmış bulunan herkesin “tiğ-i bî dirîğ-i kahr u intikam” olageldiğini ve muhakkak surette kendilerinden hesap sorulacağını bildikleri için Şeyhülislâm Mirzazâde Mehmed Efendi'ye varıp, Pâdişah'ın kendilerini cezalandırmasından korktuklarını beyan ile dağılmaları, itaat dairesinden çıkmamaları ve devlet işlerine müdahale etmemeleri şartıyla aflarını istediler. Bu istekleri kabul edilerek tanzim edilen hüccetlerle hayatları garanti altına alındı. Bu uygulama ile sanki Sultan I. Mahmud ile âsi reisleri arasında âdeta bir anlaşma yapılmıştı. Bunun üzerine yeniçeri, cebeci ve isyanın elebaşları olan serdengeçti âsiler, çadırlarını kaldırarak At meydanını boşalttılar. Böylece 13 gün süren bir isyandan sonra zâhiren de olsa ortalığa sükûnet ve emniyet gelmişti. Bu sükûnet ve emniyet üzerine esnaf, âsiler tarafından yağmalanan veya duvarları delinmek suretiyle eşyası çalınıp içi boşaltılmış bulunan dükkânlarını açtı (25 Rebiülevvel 1143 / 9 Ekim 1730).⁵

Meydanı boşaltmaları ve devlet işlerine karışmayacaklarına dair söz vermiş olmalarına rağmen âsiler, hükûmet işlerine müdahale etmekten vazgeçmiyorlardı. Bu ise devlette birtakım sıkıntılara sebep oluyordu. Bu arada başta Patrona Halil olmak üzere âsilerin diğer ileri gelenleri, ileride başlarına bir şey geldiğinde kendisine sığınmaları için Bursa'da ikâmet etmekte olan Kaplan Giray'ı üçüncü defa Kırım Hanı tayin ettirebilmek için İstanbul'a getirtmiş ve bu isteklerinde de başarılı olmuşlardı. Ayrıca isyan sırasında kendisine

⁴. Samiha Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, İstanbul 1975, II, 208.

⁵. Geniş bilgi için bk. *Abdi Tarihi*, s. 45 – 46; Şem'dânizâde Fındıklılı Süleyman Efendi *Târihi Mür'i't-Tevârih*, nşr. M. Münir Aktepe, İstanbul 1976, I, 12.

veresiye et satmış olan Yanaki adında bir Rum kasap, aynı zamanda kaşasının ağzını da Patrona Halil'e açmak sehâvetini (cömertliğini) göstermiş bulunmanın verdiği bir cür'etle, Boğdan voyvodalığı tahtına oturmayı hayatının tek gayesi haline getirmişti. Patrona Halil, beş yüz kese karşılığında bu prensliği vereceğini Kasap Yanaki'ye va'd ederek bu tayini gerçekleştirdi. Böylece ilk defa bir kasabın Boğdan prensliği makamına getirildiği görüldü. Fakat kasap Yanaki, kısa sürede ismine uygun bir şekilde, idaresi altında bulunan ülkeyi muazzam bir mezbahahâneye dönüştürmüştü.⁶

Patrona Halil ve diğer İsyancıların Ortadan Kaldırılmaları

Âsilerin sebep olduğu bu hâdiseler üzerine Sultan I. Mahmud, hem bunların devlet üzerindeki tasallutlarına son vermek, hem de kendilerini ortadan kaldırmak için tedbirler düşündü. Zira artık bu eşkıyaya haddini bildirme zamanı gelmiş bulunuyordu. Her ne kadar bu zorba ihtilalciler, yönetimi ellerinde tutmakta idilerse de memleketin uyanık, dürüst ve faziletli evlatları kan ağlıyor, devlet ve milleti bunlardan kurtarmak üzere Pâdişahın etrafında toplanmak için uygun bir zaman ve işaret bekliyorlardı. Nihayet Sultan Mahmud, Topal Osman Paşa, Sait Efendi, Şikk-ı Eveel Defterdarı Ali Efendi, Beşir Ağa, Kaptan-ı Derya Canım Hoca ve Kırım Hânı gibi akli başında devlet adamları ile yaptığı gizli bir toplantıda, İran meselesini görüşme bahanesiyle ihtilalin elebaşılarını şüpheyeye düşürmeden saraya davet etti. Ancak böyle bir plan sonucu onları imha edip ortadan kaldırabilirdi.

Bu esnada işin enteresan ve hazin olan tarafı, hesapları görülecek olan ihtilalcî haşeratın arasında ulemâ sınıfından da birçok kimsenin bulunması idi. O ulemâ sınıfı ki, çoktandır kalitesi düşmüş, vazife ve sorumlulukları cehâlet ve taassupla yer değiştirmişti. Halbuki hilâfet makamı ile ilmiye sınıfı, yükselmeye vesile olan medeniyet asırlarında, birbirlerini destekleyen, işleri el ele yürüten,

⁶ Geniş bilgi için bk. Hammer, *Tarih*, XIII, 382.

hatta karşılıklı kontrol eden, ve yek diğerini tamamlayıcı vazifelere sahip iki müessese idi. Bu yüzden ister halk, ister devlet erkânı ve hatta hükümdar bile, ulemâ otoritesine daima saygı gösteriyorlardı. Hatta Yavuz Sultan Selim gibi şiddet ve celâdetle kükreyen bir hükümdar bile, ülkesindeki Hristiyanları ihtidaya (Müslüman olma) zorlayarak memlekette din birliği kurmayı aklına koyup uygulamaya geçeceği sırada bizzat dönemin Şeyhülislâm'ı olan Ali Cemâlî Efendi'nin ikaz ve karşı koyması üzerine bu düşüncesinden vaz geçmek zorunda kalmıştı. Hammer, Yavuz Sultan Selim'in bu emrine karşı Şeyhülislâm Ali Cemâlî Efendi'nin Osmanlı topraklarındaki Hristiyanları kurtarma olayını şu şekilde anlatır: Pâdişahın, bir gün durup dururken dünyayı feth etmekle, bütün milletlere Müslümanlığı kabul ettirmekten hangisinin daha uygun ve doğru olacağına dair bir soru sorar. Hükümdarın bu sorusuna karşılık, Şeyhülislâm tarafından ikinci şıkkın tercih edilmesi üzerine hükümdar, topraklarında Hristiyanlığın yasaklanmasını ve Müslüman olmak istemeyenlerin de idam edilmesini emreder. Beklemediği bu sonuç karşısında Şeyhülislâm Ali Cemâlî Efendi, Sadrâzam Pîrî Mehmed Paşa ile anlaşarak, Rûm Patriği'nin, maiyeti ile birlikte Edirne'de huzura çıkmasını temin eder. Patrik, Fâtih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethi esnasında Hristiyanlığı serbest bıraktığını ve hiç kimsenin zorla Müslüman yapılamayacağı taahhüdünde bulunduğunu söyler. Fakat bu müsaade ve taahhüdü hâvî ferman, bir yangında yandığından fetihle hazır bulunmuş olan üç ihtiyar yeniçerinin şahidliğine müracaat edilmişti. Bunların şehâdeti üzerine Yavuz Sultan Selim emrini geri almak zorunda kalmıştı.⁷ Şeyhülislâm'ın bu hareketi tamamen İslâmî anlayışa uygundu. Zira "*dinde zorlama yoktur*." Bu yüzden Yavuz Sultan Selim gibi bir hükümdar, Ali Cemâlî Efendi'ye boyun eğmiş ve planından vaz geçmiştir. Fakat artık böyle metin bir iman ve sağlam ahlâka sahip, kula değil, sa-

⁷ Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, trc. Mehmed Atâ, İstanbul 1330, IV, 255 - 266.

dece Allah'a kulluk eden o serdengeçti ulemâyı artık kıyıda köşede bulmak mümkündü.

Tahta çıktığı andan itibaren Devlet-i Aliyye'nin değişmez an'anesi gereğince, isyanın elebaşılarını ortadan kaldırmayı zarûrî görüyordu. Bunun için divanda gizli tutulan bir karar alındı. Bu durumdan şüphelenen zorbalar, Boşnak Rüstem Paşa'yı ve onun reddi üzerine yeniçeri ağasını sadârete getirmek teşebbüsünde bulundular ise de bunda başarılı olamadılar. Onların bu teşebbüslerine karşılık Sultan, Dârü's-saâde Ağası Beşir Ağa vâsitasıyla tertibat aldı. Mısır'da benzer bir fitneyi kolayca bastırmış bulunan Kabakulak İbrahim Ağa, Kapıcılar Kethüdalığı'na getirildi. Sadrâzam Silahdar Mehmed Paşa ve yeni Kırım Hanı Kaplan Giray da devletin kurtarılması için müşterek hareket etmeye başladılar. Devletin aleyhindeki hareketlere muhalif olan Kapıkulu Ocakları'nın nüfuzlu ve gün görmüş ihtiyarları ile de temasa geçildi. Ayrıca Patrona Halil'in mensubu bulunduğu 17. bölüğün çorbacısı olan ve bu harekete iştirak etmeyip gizlenmiş bulunan Pehlivan Halil Ağa ile de temas kuruldu. Bu çalışmalara Defterdar İzzet Ali Bey ile Vezir Kethüdası Mustafa Paşa da iştirak ettiler. Daha sonra Muhsinzâde Abdullah Paşa ile Canım Hoca Mehmed Paşa da zorbaların ortadan kaldırılması işine bütün varlıkları ile destek verdiler. Âsilerin ortadan kaldırılma işini Kaptan-ı derya Canım Hoca Mehmed Paşa üstlenmişti. Başlarına gelecekleri hissetmekte gecikmeyen âsiler, İstanbul'dan uzaklaşabilmek için komşu devletlerden birine karşı harp açılmasını istiyorlardı. İstanbul halkının da hükûmetin yanında yer aldığı anlaşılınca hem İran'a, hem de Rusya'ya harp açılacakmış intibai uyandırıldı. Bu sebeple Patrona Halil'in de iştirak ettiği ilk divan toplantısında (plan gereği) İran ve Rusya'ya hücum edilmesi hususunda bir karara varılamadı. Âsileri ortadan kaldırmakla görevlendirilenler, konuyu yeniden görüşmek üzere iki gün sonra sarayda bir araya geldiler. İlk toplantıda hayatlarına kasd edilme hususunda hiç bir şeyin yapılmadığını gören zorbalar, bu ikinci toplantıya daha az bir kuvvetle gelmeye karar vermişlerdi. Bu ikinci toplantıda Pehlivan Halil Ağa, 30'dan fazla adamını gecedен Revan köşkü ile

Sünnet odasının muhtelif yerlerine gizlemişti. Patrona Halil ise kendisine tevcih edileceği söylenen Rumeli Beylerbeyliği ve vezirlik pâyesi gibi parlak vaadlere kanmıştı. İsyan elebaşlarının davet edildiği bu ikinci toplantıya Patrona Halil, Muslu Beşe, Yeniçeri Ağası Mehmed, Sersekban Murtaza ile Zülâli Hasan Efendi ve İstanbul Kadısı Divâne İbrahim Efendi 30 kadar muhafız ile saraya geldiler. Muhafızlar, sarayın dış avlusunda alıkonulup kendileri içeri götürüldü. Patrona, vezâret kürkünü giymek maksadıyla Pâdişah'ın huzuruna çıkmayı beklerken bastırıldı. Patrona, bizzat Pehlivan Halil Ağa tarafından öldürüldü. Patrona'nın yanında bulunanlar da daha sonra Pehlivan Halil Ağa ve onun etrafa sakladığı adamları tarafından katli olundular. Bu hengamede Canım Hoca Mehmed Paşa ve Kaplan Giray Han da dövüşmek zorunda kalmışlardı. Böylece zorbalar temizlenmiş oldular. Dışarıda bunları bekleyen diğer zorbalar da "Hil'at giydirilecek buyrun" davetiyle teker teker içeri alınarak idam edildiler. Böylece devlet, büyük bir bela ve gaileden kurtulurken, onlar da "küşte-i seyf-i siyaset kılınmış" oldular. (14 Cemaziyel evvel 1143 / 15 Kasım 1720).⁸ Bu hâdise, efkâra hâkim olan korkuya son verdiğinden genel bir memnuniyete sebep oldu. Bu olaya, "Katelekümüllahu Teâlâ" ibaresi tarih düştürüldü. İsyanı tamamen bastıran Pâdişah, bu başarıyı bütün devlet erkânı ile Ocağın sadakatine bağlayan bir Hatt-ı Hümayûn neşr etti. Bunda, ihtilalin açtığı yaraları sarmayı en büyük vazife olarak gördüğünü açıkladı. Bu Hatt-ı Hümayûnda o şöyle diyordu:

"Siz ki, dergâh-ı muallam yeniçerileri, çorbacıları ağalar ve oda-başılar ve eskiler bayraktarlar ve zâbitân ve neferât kullarımsız! Sizi, selâm-ı meserret peyâm-ı mülûkânem ile taltif ederim. Berhudâr olasız. Ecdad-ı izâmum zaman-ı saâdet iktiranlarında bu Devlet-i Aliyye'de nice gûnâ hizmetiniz sebkât eylediğinden maada, husûsan

*. "Siyaset kılıcı tarafından öldürüldüler."

⁸. Bilgi için bk. **Abdi Tarihi**, s. 53 - 60; Mustafa Sâmî - Hüseyin Şâkir - Mehmed Subhi, **Tarih**, İstanbul 1198, s. 14 a-b; Şem'danizâde, **Mür'it-Tevârih**, I, 17 - 19; Abdurrahman Şeref, **Tarih-i Devlet-i Osmaniye**, İstanbul 1309, II, 163 - 164; Uzunçarşılı, **Tarih**, IV / 1, 214 - 217; Aktepe, "Mahmud I" İA. VII, 159.

bu def'a cülûs-ı hümâyûn-ı meymenet makrunumda azîm hizmetiniz zühura gelmeğle, duâ-yı hayr-ı pâdişahâneme mazhar olmuşsuzdur. Nân u nemekim size helâl olsun. İmdi taraf-ı hümâyûn-ı mülûkânemden nasb olan ağanıza kemâ yenbağî itaat ve ocağınızın kanun-ı kadîmine riayet edüp, ülü'l-emre intisâl ile âlemleri yoktan var eden Allah Azimu's-şânın ve Peygamber-i âhir zamanın emrini yerine getiresiz ve erâzil u eşkıya makulelerini içlerinize kabul etmeyüp, merkez-i itaat ve ubûdiyyette sâbit kadem olasız. Cümledenizi Cenâb-ı Hakk'a emânet eyledim."

Görüldüğü gibi Pâdişah, kargaşa ve isyan erbabını ortadan kaldırma hususunda gösterdikleri gayretten dolayı Yeniçeri Ocağı'nı tebrik etmekte, bu müessesenin asırlarca devlete yaptığı hizmeti dile getirerek ülü'l-emre (emir sahipleri, yöneticiler) itaate devam etmelerini istemektedir. Tamamen sosyal sebeplerden dolayı meydana gelen ve geniş halk kitlelerinin, yöneticilere ârız olan sefâhat ve israf alışkanlıklarına karşı duydukları nefretten kuvvet alan bu isyan hareketi, 45 gün kadar devam ettikten sonra bastırılmıştı. Bu müddetin ilk 5 – 10 gününde çarşılar kapanmışsa da zarurî ihtiyaç mallarını satan dükkânlar açık bulundurulmaya çalışılmıştır. Her ne kadar Albert Vandal'ın "askerler, isyanda bile inzibatlarını muhafaza etmişlerdi" diyorsa da şehirde büyük bir başıbozukluk meydana gelmişti. Patrona Halil'in etrafında toplananların tamamı "erâzil u esâfilden mürekkeb" ayak takımı insanlardan meydana gelmişse de bunlar, Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'ya duyulan nefret yüzünden sonuca ulaşmış ve saltanatta değişikliği sağlamışlardı.⁹

Patrona Halil ile arkadaşlarının ortadan kaldırılmasından sonra iki aya yakın bir zaman geçmişti. Bu sırada fırsat kollayan bazı zorba kalıntıları, katl edilenlerin kanlarını talep etmek üzere çarşı, Pazar ve bedesten gibi birçok yeri yağmalayarak yeni bir ihtilal çıkarmak üzere harekete geçtiler. Aralarındaki gizli anlaşmaya göre toplanıp önce Ağa kapısını basıp Yeniçeri Ağası Muhsinzâde Abdul-

⁹. Daha geniş bilgi için bk. Ziya Nur Aksun, **Osmanlı Tarihi**, II, 347 – 348.

lah Paşa'yı kolundan yaralayıp kaçırdıktan sonra Ağa kapısındaki sanayi erbabını yanlarına alarak cebecilere, oradan At meydanına gidip cemiyetlerini büyütmüş ve oradan da Sipah çarşısı, Vezneciler ve Bitpazarını yağmalayarak elde ettikleri silahlarla faaliyete geçmişlerdi. Bu arada Eyüp, Tophâne ve Fâtih'teki Hırka-i Şerif semtlerine adamlarını gönderip halkın kendilerine katılmalarını istemişlerdi. Bu yeni isyanı haber alan Sadrâzam Kabakulak İbrahim Paşa, sür'atli bir hareketle "*Sancak-ı Şerif*"i çıkarıp zorbaların üzerine varıp onları ortadan kaldırmıştı. Sancak-ı Şerif'i çıkaran İbrahim Paşa, bir taraftan sarayda eli silah tutan hademe, baltacı, bostancı ve cebeciler ile ikinci zamanı saraydan hareket ederken, öbür taraftan da sancağın dikildiğini ilan ettirerek halkın sancak-ı şerif altında toplanmasını sağladı. İbrahim Paşa'nın cesareti ve halkın desteği ile bu isyan kısa sürede bastırılmıştı. Bu ikinci isyan ateşi, Patrona Halil isyanından daha büyük ve kapsamlı iken, Sadr-ı a'zam İbrahim Paşa'nın sür'atle karar verip harekete geçmesi üzerine bu ikinci isyan fazla büyümeden söndürülmüştü.¹⁰

Şâir Nedim'in Ölümü

Bu dönemde XVIII. asır Divân edebiyatımızın en büyük üstadlarından biri olan Şâir Ahmed Nedim Efendi vefat etmişti (H. 1143 = M. 1730 veya 1731). Divân şiirinin geniş tesirli, aşk ve İstanbul şairi olarak bilinen Nedim, şiirlerinde zengin bir ses ve söz anlaşması bulunan; zekâ, nükte ve şuhlukta derin bir hissiliği, büyük bir ifade kudreti ile birleştirmiş müstesna bir şairdi. Merzifonlu Kadıasker Mustafa Efendi'nin torunu olan Nedim'in babası da Anadolu'da kadılık yapan Mehmed Efendi'dir. Annesi Kara Çelebizâde ailesinden Sâliha Hatundur. 1092 (1681)'de doğan Nedim, atalarının Fâtih Sultan Mehmed zamanından beri Osmanlı Devleti ile Pâdişahlarının hizmetinde olduklarını Sultan III. Ahmed'e sunduğu kasidesinde belirterek şöyle der:

¹⁰. *Abdi Tarihi*, s. 62 - 64; *Uzunçarşılı, Tarih*, IV, 217 - 218.

*"Fahr iken ecdadıma ol âsitanın hizmeti
Hazret-i Sultan Ebû'l-Feth'in zamanından beri
Pâdişâhân-ı seleften bunca ihsanlar görüp
Her biri olmuş iken ol bâb-ı refi'in çâkeri."*

Öyle anlaşıyor ki Nedim, hem baba tarafından, hem de anne tarafından asil olan iki aileye mensuptur. İstanbul'da kültürlü bir muhitte büyüyen Nedim, kuvvetli bir medrese eğitimi görerek yetişmişti. Arap, Fars dillerini ve bunların edebiyatlarını çok iyi öğrenen Nedim, Şeyhülislâm Ebezâde Abdullah Efendi huzurunda parlak ve başarılı bir imtihandan sonra müderris olarak *"İlmiye Sınıfı"*na dahil olmuştu.

Başlangıçta, Sadrâzam Silahdar Ali Paşa (Şehid Ali Paşa) tarafından himaye edilmiş, ona kaside takdim etmiş ve onun muhitinde yazdığı şiirlerle dikkat çekmiştir. Bununla beraber Nedim, münevver bir sarâzam olan Nevşehirli Damad İbrahim Paşa devrinde hayatının en itibarlı ve memnun yıllarını geçirmiştir. İbrahim Paşa'nın çok sevdiği ve yanından ayırmak istemediği Nedim, onun fikir ve zevk arkadaşı da olmuştu. Bir bakıma Sadrâzâmın "Nedim-i hakikisi" olarak onun özel kütüphânesinin *"Hâfız-ı kütübü"* görevine getirilmişti. Böylece İbrahim Paşa'nın yakınları arasına giren Nedim, resmî ve ilmi toplantılara da katılma imkânı bulmuştu. Bir taraftan Mahmud Paşa mahkemesi Nâibliği görevini yürütürken, bir taraftan da asıl mesleği olan müderrislikte gittikçe yükselen rütbelere kazandı. İbrahim Paşa tarafından, Müneccimbaşı'nın *"Sahâifü'l-Ahbar"* adlı meşhur eserini tercüme etmekle görevlendirilen Nedim, bunu dokuz senede tamamlamıştı.

Lâle Devri sarayının eğlence âlemlerinden de uzak durmayan şair, keskin zekâsı ve zarif nükteleriyle aranan bir kimse olmuştu. Sâdâbâd eğlenceleri ile Çırağan sefalarını büyük hâmisi İbrahim Paşa ve bazen bizzat Pâdişâh ile birlikte yaşamıştı. Devlet tarafından kendisine verilen her kıymeti, her rütbe ve pâyeyi büyük bir şükran ile karşılayan Nedim, hem hükümdarına, hem de İbrahim

Paşa'ya sunduğu kasidelerle derin sevinç, ve memnuniyetini ifade etmiştir.

Şiirlerini selis bir Türkçe ile kaleme alan şair, âhenk, vezir, hayal gücü ve kuvvetli şiir tekniği ile büyük bir sanatkâr olduğunu isbatlamıştı. Yalnız inkılâb ruhu taşıyan ve ışıklı bir tarih çağının değil, aynı zamanda yeni ve yerli bir edebiyat cereyanının da kudretli bir temsilcisi olan Nedim'in, Türk edebiyatı'na derin tesirli ve müstesna bir yeri vardır. O, Türk şiirinde yeni bir neşe ve zekâ hamlesidir denebilir. Hassasiyetini, şen, şuh ve rahat bir ifade içinde gizleyerek hayranlarına neşe ve huzur veren bir şairdir. O, üslûp hünerlerinden ziyade doyurucu vasıflar taşıyan şiirlerinin mimarisindeki sez ve söz anlaşmasıyla büyük bir şair olduğunu göstermiştir. Yeni mazmunları, ince ve zevkli hayali, şuh ve açık söyleyişi, bilhassa temiz ve ahenkli lisanı onu diğer divân şairlerinden ayırır. Şair, duyup düşündüğü, görüp heveslendiği, sevip benimseyişi ve ayrılıp özlediği her güzel şeyi, zarif ve hayal dolu ruhunun en ince ürperişleriyle birleştirerek söylemiştir. Onun şiirlerinde devlet ve toplumun ulaştığı medenî seviye, halk terbiyesi ve bizi daha asırlarca yaşatacak bir iman hayatı da kuvvetli ve ışıklı çizgiler halinde ifade edilmiştir. Nitekim onun, İstanbul'u anlatan şiirinde bütün bunları görmek mümkündür. Biz, örnek olması bakımından onun meşhur İstanbul şiirinden birkaç kıtasını buraya alıyoruz:

*"Bu şehri-i İstanbul ki bi-misl ü bahâdır
Bir sengine yekpâre Acem mülkü fedadır
Bir gevher-i yekpâre iki bahr arasında
Hurşid-i cihân-tâb ile tartılsa sezâdır
Altında mı üstünde midir Cennet-i A'lâ
Elhak bu ne hâlet bu ne hoş âb ü havâdır
İnsaf değildir ânu dünyaya değişmek
Gülzârların Cennet'e teşbih hatâdır..."¹¹*

¹¹. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Nihad Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, II, 755 – 765.

İran Seferinin Devamı

Osmanlı Devleti'nin, İran'la barış imzalamak üzere olduğu bir dönemde, İran Şahı'nın ansızın harekete geçip taarruz etmesi, Sultan III. Ahmed'in Üsküdar'a geçmesine sebep olmuştu. Fakat tam bu esnada Patrona isyanı patlak vermişti. Taht değişikliği ve başta İstanbul olmak üzere ülkede sükûnetin temininden sonra Sultan I. Mahmud, İran harpleri ile meşgul olarak seraskerliğe Bağdad valisi Ahmed Paşa'yı tayin etti. Bu esnada İran Şahı da Osmanlı Devleti'nin içindeki karışıklıklardan istifade ile yeni kazançlar elde etmeye çalışıyordu. Nitekim bir taraftan müzakere için Osmanlılar'a elçi gönderirken, öbür taraftan da Revan üzerine kuvvet gönderiyordu. Bu durumdan haberdar olan Bâb-ı Âlî (Osmanlı hükûmeti), Irak cephesi komutanı olan Bağdad Valisi Ahmed Paşa ile Revan seraskeri Hekimoğlu Ali Paşa'ya harekete geçmeleri emrini verdi. Bunun üzerine harekete geçen Ahmed Paşa, sür'atle Kırmanşah üzerine yürüdü. İran ordusunun çekilmesi üzerine burayı zapt etti. Bu şehrin düşmesi ile bütün bir Ardelan eyâleti yeniden Osmanlı nüfuzu altına girdi. Burada fazla kalmayan Ahmed Paşa, derhal Hemedan üzerine yürüdü. Osmanlı kuvvetlerinin harekâtını haber alan İran Şahı, barış için elçiler gönderdiyse de buna güvenemeyen Ahmed Paşa, gereken cevabı vererek ilerlemesine devam etti. Bunun üzerine Şah Tahmasb, 40 bin kişilik bir ordunun başında Osmanlı kuvvetlerini karşıladı. İki ordu Hemedan yakınlarındaki Kurican sahrasında karşılaştı. Osmanlı kuvvetleri Şah'a karşı kesin ve parlak bir zafer elde ettiler. Parlak bir zafer kazanan Ahmed Paşa, iki gün sonra herhangi bir mukavemet görmeden Hemedan'a girdi. Ayrıca İran'ı barışa zorlamak için Mardin Voyvodası Sâdık Ağa komutasındaki bir kuvvet de İsfahan taraflarını vurmaya memur edildi. Ahmed Paşa, bir taraftan 14 Rebiülevvel 1144 (15 Eylül 1731)'de Kurican muharebesinde İranlılar'ı mağlub ederken, öbür taraftan Kuzey cephesinde bulunan Revan seraskeri Hekimoğlu Ali Paşa da karşısına çıkan düşmanı yendikten sonra ilerleyip Ürmiye kalesini kuşatma altına aldı. 27 günlük bir kuşatmadan sonra kaleyi ele

geçirdi. Aldığı emir üzerine Tebriz'e yönelen Paşa, İranlı muhafızın kaçması üzerine halk temsilcilerinin itaatlerini kabul ederek şehri teslim aldı (4 Aralık 1731). Böylece Hekimoğlu Ali Paşa da Ürmiye ve Tebriz'i ele geçirmişti. Bu muvaffakiyetler üzerine Sultan Mahmud, "Gâzi" ünvanını almıştı. Şah tahmasb ise Irak ve Azerbaycan cephesindeki kuvvetlerinin yenildiklerini, muharebeye devamı halinde ise durumun daha da kötüleşeceğini görerek bu defa samimi bir şekilde barış istedi. Bunun üzerine 10 Ocak 1732'de, Ahmed Paşa ile Mehmed Rıza-Kuli arasında bir muâhede akdolundu. Buna göre Tebriz, Erdelan, Kirmanşah, Hemedan, Hüveyza ve Luristan tarafları İran'a, Gence, Tiflis, Revan, Şirvan, Şamahı ve Dağıstan havalisi de Osmanlı Devleti'ne kalacaktı. Fakat bu antlaşma, iki tarafı da memnun etmemişti. Nitekim Sultan I. Mahmud, Tebriz'in İran'a bırakılmasına şiddetle itiraz etti. Bu konuda kendisine muhalif kanaatta bulunan Sadrâzam Osman Paşa ile Şeyhülislâm Paşmakçızâde Abdullah Efendi'yi azl ettiği gibi, sadâret makamına da şarkta muvaffak olmuş çok kıymetli bir vezir olan Hekimoğlu Ali Paşa'yı getirmişti (15 Ramazan 1144 = 12 Mart 1732). Aynı muâhede İranlılar'ı da tatmin etmemişti. Bu sıralarda Safevî sülalesini tasfiyeye bahane arayan Nâdir Ali Han, tahta Küçük Abbas'ı geçirerek şah vekili olmak suretiyle saltanata bir adım daha yaklaşmıştı. Yeni sadrâzam, İran'a tekrar harb ilan etti. Zira Nadir Ali Han, II. Tahmasb'ın Osmanlı Devleti ile yaptığı muahedeyi tanımayarak Bağdad'ı muhasara altına almıştı. Erzurum Valisi Topal Osman Paşa'nın yetişmesi üzerine Bağdad muhasaradan kurtarıldığı gibi Tebriz de istirdad edildi.¹² Ancak bir müddet sonra Topal Osman Paşa, Kerkük civarında mağlub olduğu gibi, Tebriz de tekrar İranlılar'ın eline geçti. Öbür taraftan, İran seraskerliğine tayin edilen Abdullah Paşa'nın Arpaçayı muharebesinde mağlub ve şehid olmasından sonra Sultan I. Mahmud, sadr-ı a'zamı azlederek yerine

¹² Geniş bilgi için bk.Samî, Şakir, Subhî, **Tarih**, s. 55 a-b; Şem'danizâde, **Mür'it-Tevârih**, 25; Hammer, **Tarih**, XIII, 389 - 398; Uzunçarşılı, **Tarih**, IV / 1, 218 - 224; Reşad Ekrem Koçu, "Ali Paşa, Hekimoğlu", **İA**, I, 333; Aktepe, "Mahmud I" **İA**, VII, 160.

Gürcü İsmail Paşa'yı getirdiği gibi Rakka Valisi Ahmed Paşa'yı da İran seraskerliğine getirdi.¹³

Osmanlı - İran Barışı

Osmanlı kuvvetlerinin Kerkük ve Arpaçayı muharebelerindeki mağlubiyetleri ve Nâdir Hân'ın, daha önce İran'a iadesini istediği yerleri tamamen elde etmesi üzerine Gence valisi Genç Ali Paşa vâsıtasıyla barış teklifinde bulunması, Osmanlı Devleti'ni barış yapmaya yanaştırdı. Böylece Dâmâd İbrahim Paşa'nın, boşu boşuna çıkardığı ve 13 sene devam eden harp, muvakkat (geçici) bir zaman için sona erecekti. Gence, Tiflis ve Erivan'ın elden çıkmış olmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin böyle bir barışı kabul etmesi, dahildeki birtakım sıkıntılar, ordunun yorgunluğu ve Ruslar'ın sulhu ihlâl edici hareketleri sonucu kuzey dengesinin sarsılır görünmesi idi. Devlet, Gence Valisi Genç Ali Paşa'yı murahhas olarak tayin etmişti. Mugan'da yapılan sulh müzakerelerinde 1639 Kasrı Şirin muahedesi ile tayin edilen hudud üzerinde mutabakat hâsıl oldu. Fakat Nâdir'in hükümdarlığının tanınması, İranlılar'ın mensubu bulundukları Caferî Mezhebi'nin beşinci mezheb olarak kabulü ve Harem-i Şerif'te câri olan dört Sünnî mezheb arasına bunun da dahil edilerek kendilerine yeni bir rûknün tahsis edilmesi ile İran hacılarına "emîr-i hac" tayini meselesi gibi teklifler, barışı çıkmaza soktu. Bir müddet sonra şahlığını ilan eden Nâdir, görüşmelerin devamı için Abdülbaki Hân adındaki adamını bir hey'etle İstanbul'a gönderdi. Barış için uzun süren münakaşalar yapıldı. Osmanlı Devleti, Nâdir'in teklif etmiş olduğu sulh şartlarının tamamına yakınına bazı tadilatlarla kabul etmişti. Fakat Caferî Mezhebi hakkında, ulemânın görüşlerine müracaat eden Devlet-i Aliyye, Caferî Mezhebi'nin beşinci mezheb olarak kabul edilip Ka'be'de bu mezhebe tahsis edilecek ayrı bir rûknün ihdasının hem şer'î, hem

¹³. Bilgi için bk. Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 1, 228 - 230; Aktepe, "Mahmud I" İA. VII, 160; Mücteba İlgürel, "Birinci Mahmud", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1989, XI, 137 - 139.

de siyasî bakımdan kabul edilemeyeceğini kesin bir dil ile bildirmişti. Müzakerelerin bu şekilde sonuçlanmış olmasına rağmen, temessük teatisinde çıkan ihtilafın halli için İran'a elçi gönderilmişti. Osmanlı sınırındaki kuvvetlerini Afganistan ve Hindistan üzerine sevk etmek isteyen Nâdir Şah, İran'da Sünniliği resmen ilan ederek Caferîlik üzerindeki teklifinden şimdilik vazgeçiyordu. Zira, Caferî Mezhebi'nin, Osmanlılar tarafından kabul ve Ka'be'de bir rûknün tahsis meselesi reddedilmişti. Bu esnada Nâdir Şah, Hind seferi ile uğraşırken, Osmanlılar da Ruslar'la muharebe ediyorlardı. Bu yüzden Osmanlı - İran savaşı bir müddet durduğu gibi, tebrik için gönderilen elçi vâsıtasıyla da Nâdir'in şahılgı kabul olundu(1736).¹⁴

Burada gözden kaçmaması ve üzerinde dikkatle durulması gereken bir nokta bulunmaktadır. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti, hilâfet makamını da elinde bulunduruyordu. Bu bakımdan bütün bir İslâm birliğini temsil ediyordu. Devlet, dinî konularda siyaseti bir kenara bırakıp işi ulemâ ve teşekkül etmiş bulunan dinî telakkilere bırakıyordu. Zira bu gibi konulara müdahale, daha başka ciddi ihtilaflara zemin hazırlayabilirdi. Bu sebeple barış için İran ile siyasî görüşmeler devam ederken, Osmanlı ulemâsı da bu konuyu görüşüyordu. Üzerinde birlik sağlanan görüşe göre Harem-i Şerif'te "Mezâhib-i Erbaa"nın yanında beşinci bir mezheb olarak Caferî Mezhebi'ne bir rûknün tahsis edilmesi uygun görülmemişti. Ulemâ ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin bu görüşü, bazı kimseler tarafından hoş karşılanmadığı gibi Nâdir Şah'ın böyle bir teklifte bulunmuş olması da övgüye layık görülmüştür. Gerçekte, bunun güzel bir temenniden öteye pek fazla bir değeri de bulunmamaktadır. Zira Osmanlı Devleti, Kanunî zamanından beri İran ile yaptığı bütün muâhedelere Hz. Peygamber'in en yakın kader arkadaşları olan Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer (Şeyheyn)'e "sebb ve şetm"(sövmek, küfr etmek) edilmemesi gibi Sünnî ve Şii her Müslüman'ın riayet etmesi

¹⁴. Sâmî, Şâkir, Subhî, *Tarih*, s. 89 a-b; Şem'dânîzâde, *Mür'it-Tevârih*, s. 60 - 63; Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 1, 230 -234; V. Miñorsky, "Nâdir" *İA*. IX, 26.

*. Ehl-i Sünnet'e bağlı dört fikhî mezheb. Bunlar: Hanefî, Şafîî, Malîkî ve Hanbelî mezhepleridir.

icab eden bir şartı koydurmak suretiyle İslâm dünyasındaki tefrikayı önlemeye çalışmıştı. Bundan başka, Hac farızasını yerine getirmek isteyen İranlılar'a bu konuda yardımcı olmayı ve hatta hizmet etmeyi mutlaka yerine getirilmesi gereken bir vazife bilmiştir.

Rus Ordusunun Kırım'a Taarruzu

Osmanlı Devleti'nin, İran seferi ile meşgul bulunduğu sıralarda Rusya, müttefiki Avusturya ile birlikte Prut ve Edirne muâhedeleri hilafına Lehistan'a müdahale ile Varşova'ya asker göndermişti. Rusya, antlaşmalar hilafına yaptıkları ile yetinmeyerek, çoğunluğun kararı ile daha önce seçilmiş bulunan kral yerine, III. Auguste'ü zorla kral tayin ettirmişti.

II. Auguste'nin ölümü üzerine Lehistan'da yeni bir karışıklık baş göstermişti. Seçilecek kral için iki aday bulunmakta idi. Bunlardan biri Stanislaw Leçinsky, diğeri de ölen kralın oğlu Auguste idi. Halk, bu iki adaydan, Fransa Kralı XV. Louis'nin kayınpederi olan Leçinsky'yi tutmakta idi. Osmanlı devleti de bunu desteklemekte idi. Öbür aday da Rusya ve Avusturya tarafından desteklenmekte idi. Kral seçmek üzere toplanan Diyet Meclisi'nde, büyük bir ekseriyet Leçinsky lehinde karar vermişti. Fakat Rusya, ittifak meydana gelmediği bahanesiyle bölgeye asker sevk etmiş ve ölen kralın oğlunu zorla III. Auguste diye tahta geçirmişti.

Bundan başka Ruslar'ın Ukrayna ve Podolya hududlarında yeni kaleler inşa ettirmeleri, Azak kalesine yakın mahallere kuvvet göndermeleri ve Don nehri üzerinde gemi bulundurmalarına rağmen, Osmanlı - İran seferi sırasında Osmanlı kuvvetlerine yardım için Kabartay arazisinden geçecek olan Kırım kuvvetlerinin, Rusya'nın protestosu üzerine geri dönmek zorunda kalmaları, iki devlet arasındaki gerginliği artırmıştı. Rusya, Kırım kuvvetlerinin Kuban'a inmesini kendi topraklarına yapılan bir tecavüz saydığından buna karşılık olmak üzere 30 Mart 1736'da Azak kalesine hücum ettikten sonra Or-kapı'yu da teslim alarak Kırım'ı talan ettiler. Başkent Bahçesaray'ı da yaktılar. Şem'dânîzâde, bu talanı şu ifadelerle gü-

nümûze taşır: “Ur kal’ası muhafazasında olanlar, bilâ ceng kal’ayı emân ile küffâra teslim eylediklerinde, küffâr emânına durmayup mallarını ahz ve cümlesini esir eyledi ve yirmi bin kefere Kılburun’a gelüp, maadası adanın tûl ve arzına cevalân ederek Kırım’ı virâne eyledi. Hatta pâ-y-tahtı Kırım olan Bahçe Sarayı dahi ihrak eyledi...” Bahçesaray’ı ateşe veren Ruslar, 2.000 ev ile han sarayının kül haline gelmesine sebep oldular. Bu arada Selim Giray’ın kurduğu zengin kütüphane de mahv oldu. Kalgayların merkezi Akmescid de aynı akibete uğramaktan kurtulamadı. Bu arada Ruslar, Prut muâhedeyle Osmanlılar’a bıraktıkları Azak kalesini tekrar ele geçirmiş oldular.¹⁵ Halbuki, vaktiyle Avusturya, İngiltere ve Hollanda, Rusya’nın ahdinden dönmeyeceğine dair teminat vermişlerdi. Hollanda ve İngiltere elçilerinin teminat konusundaki çabaları bir fayda sağlamadı. Buna karşılık Fransa’nın İstanbul sefiri Marquis de Villeneuve, Osmanlı Devleti’ni, Rusya’ya harb açmak için teşvik ediyordu. Ruslar’ın muâhedeği bozmaları ve Azak’a hucûmları zaten bir şaşkınlığa sebep olmuştu. Diğer devletlerin de yardımcı olamamaları üzerine nihayet 20 Zilhicce 1148 (2 Mayıs 1736)’da Rusya ile savaşa karar verildi. Beklenmedik şekilde bir cephenin açılması üzerine Osmanlı Devleti, İran ile tam olmasa da bir barış yapmak zorunda kalmıştı.

Yeni Sadrâzam ve Serdar-ı Ekrem Silahdâr Mehmed Paşa, ordunun başında Baba Dağı’na giderken, Kaptan-ı derya Canım Hoca da donanma ile Kırım’a müteveccihen Karadenize açıldı. Trabzon valisi Yahya Paşa, Özi kalesi muhafazası ile görevlendirildi. Bu arada Nâdir Şah ile anlaşmaya varılmak üzere olunduğundan Kars ve Tiflis taraflarındaki kuvvetlerden bir kısmının Kefe’ye sevk olunmasına, Bosna’dan toplanacak olan askerin Baba Dağı’na gönderilmesine karar verildi. Bu sırada Fransa elçisi Villeneuve de Avusturya’nın bu harpte Rusya ile ittifak etmemesi için elinden gelen gayreti sarf ediyor ve Rusya’nın ileride Avusturya için büyük bir tehlike

¹⁵. Şem’dânizâde, *Mür’i’t-Tevârih*, I, 64; ayrıca bk. Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 1, 250 - 253; Halil İnalçık, “Kırım” *İA*. VI, 750.

olacağını anlatıyordu. Halbuki Avusturya imparatoru VI. Charles ile Rus Çariçesi Anna, gizlice anlaşmışlardı. Bu anlaşmanın taktiğine göre önce Rusya, arkasından da Avusturya savaşa girecekti. Ancak Avusturya'nın hazırlıkları henüz tamam olmadığı için elçi Leopold Von Talmann, Bâbîâlî'yi oyalıyordu. Halbuki Fransız elçisi, hem sadr-ı a'zamı, hem de kethüdası Osman Hâlisâ Efendi'yi ikaz etmişti. Fakat Sadrâzam Silahdâr Mehmed Paşa, dürüst ve itidal sahibi bir zat olmasına ve bir bakıma da barış taraftarı olmasından dolayı Avusturya elçisi Talmann'a meyl etmişti. Kaynakların ifadesiyle "acemî ve nevzuhur" olup tecrübesizdi. Buna karşılık Kethüdası Osman Hâlisâ Efendi ise Avusturya elçisinin iğfalatına kendini kap-tırmıştı. Bu yüzden Özi, Bender ve Vidin muhafızları tarafından düşmanın hazırlıklarına dair verilen haberlere ve bu sebeple yaptıkları asker ve mühimmat taleplerine "telaşa ve beyhude mal-ı mîrîyi itlafa mahal yoktur" cevaplarını vererek fevkalade büyük bir gaflet örneği sergilemişti. Baba Dağına davet edilen Talmann'ın oyalama taktiği burada da sürdü.¹⁶ Bu süre içinde hazırlıklarını tamamlayan Avusturya, Azak kalesinin de Ruslar'ın eline geçtiğini öğrenince yüzündeki maskeyi çıkarıp gerçek yüzünü gösterdi. 12 Temmuz 1737'de üç koldan taarruza geçti. Avusturya kuvvetlerinin bir kolu Niş'e yürürken, Sava'yı geçen başka bir kol da Banyaluka ve İzvornik taraflarına yürümüştü. Eflaka giren ayrı bir kol ise Bük-reş'i zapt etmişti. Bundan başka birçok yer daha Avusturyalılar'ın işgaline uğradı. Bu hâdiselerden dolayı çok müteessir olan Sultan I. Mahmud, sadr-ı a'zamı azl edip yerine Muhsinzâde Abdullah Paşa'yı getirirken, Osman Hâlisâ Efendi'yi de idam ettirdi.¹⁷

Yeni Sadrâzam Muhsinzâde Abdullah Paşa, Köprülüzâde Ahmed Paşa'yı, Niş'in istirdadına (geri alınması) memur ederken, Avusturyalılar'ın niyet ve faaliyetlerini zamanında sezip gönüllü toplayan Hekimoğlu Ali Paşa'yı da Bosna müdafaasına memur etti.

¹⁶. Geniş bilgi için bk. Sâmî, Şâkir, Subhî, *Tarih*, s. 93 a-b.

¹⁷. Bilgi için bk. Şem'dânizâde, *Mür'it-Tevârih*, I, 66 - 69; Hammer, *Tarih*, 468 - 478; Abdurrahman Şeref, *Tarih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, 167 - 170; Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 1, 258 - 276; Aktepe, "Mahmud I' İA. VII, 162.

Köprülüzâde Ahmed Paşa, Niş'i istirdada muvaffak olduğu gibi, Hekimoğlu Ali Paşa da Avusturya ordusunu iki defa hezimete uğratmıştı.

Hekimoğlu Ali Paşa'nın, özellikle Banyaluka (Banaluka)'yı muhasara etmiş bulunan Avusturya kuvvetlerine karşı harekete geçeceği sırada emrindeki orduya hitaben "*kendisinin de Cenab-ı Hakk'ın âciz bir kulu olduğunu, bugünün, din-i mübîn uğruna ve pâ-dişah yoluna cân u baş feda edilecek bir vakit olduğunu, düşmana karşı zafer kazanmanın sebât, gayret ve sabırla husûle gelebileceği*" şeklindeki hitâbesi, orduya bir şevk ve heyecan vermişti. O, bu konuşmadan sonra ordusunu saf düzenine sokmuştu. Daha sonra atından inerek secdeye kapanmış ve Allah'tan, din-i mübîn-i Ahmedî'yi ilâ (İslâm dinini yüceltme) için asırlarca gaza etmiş olan Osmanlı ordusuna zafer nasib etmesi için yalvarmıştı. Bu duadan sonra atına binerek yine an'ane gereği sağa, sola ve ileriye at koşturmak suretiyle ordusunu son bir defa gözden geçirip yerine dönmüştü.

Beklemediği bir anda Osmanlı ordusunu karşısında gören Avusturya ordusu, neye uğradığını şaşırarak birlikte hemen harp tertibatı almıştı. Hekimoğlu Ali Paşa, ordusunu tekbir gulguleleri ile düşmanın üzerine hücum ettirmişti. 10 saat gibi uzun bir süre fasılasız devam eden bu hücum ve hamleler karşısında bunalan düşman ordusu, büyük bir hezimete uğramıştı. Ordusunun ric'at etmemesi (kaçmaması) için köprüleri yıktıran düşman baş komutanının bu hareketi, Osmanlı kılıcından kurtulan askerlerinin nehirde boğulmasına sebep olmuştu. Bu savaşta, düşmandan 15 top, 2300 çadır, 15 bin varil barut, binlerce tüfek, kılıç, mermi ve humbara ele geçirilmişti. Bu hengamede 60 bin kadar düşman askeri ölü veya esir olarak saf dışı bırakılmıştı (6 Rebiülahir 1150 / 4 Ağustos 1737). Bu muvaffakiyetsizlik üzerine düşman başkomutanı Hildeburg Havzen gözden düşerek görevden alınmıştı. ¹⁸

¹⁸. Geniş bilgi için bk. Şem'dânizâde, *Mür'it-Tevârih*, I, 71 - 74; Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 1, 274 - 276.

Bu muharebe, bir Beylerbeyi emrindeki Osmanlı kuvvetlerinin yaptığı oldukça mühim imha savaşlarından biridir. Bu zafer, bazı tarih yazarlarımız tarafından kendi milletine düşman olmaktan başka şeyle izahı mümkün olmayan zavalıca bir telakki ile, harb kabiliyeti kalmadığından bahsedilen Osmanlı ordusunun, başlarında mâhir, cesur ve becerikli komutanlar bulundukça imha harbi dahi yapabilecek bir kudrette olduğunu göstermektedir.¹⁹ Osmanlı ordusunun kazandığı bu büyük galibiyet, düşman kuvvetleri üzerinde büyük etki yaptığı gibi onların kuşatma altına aldığı bazı kaleler önünden çekilip gitmelerine de sebep olmuştu. Düşmanın bu durumuna karşılık bu zafer, Osmanlı ordusunun şevk ve azmini artırmıştı. Osmanlı birlikleri tarafından Sava nehri üzerindeki Avusturya palankaları tahrib edilmiş, Belgrad, hatta Vidin'e kadar akınlar yapılmıştı. Bu esnada İvaz Mehmed Paşa da Vidin civarında Avusturya'nın başka bir ordusunu mağlup etmişti.

Osmanlı ordusu, başarılı ve zaferlerle geçen bir savaş mevsiminden sonra İstanbul'a dönmüştü. Sultan I. Mahmud, Muhsinzâde Abdullah Paşa'yı azlederek onun yerine Yeğen Mehmed Paşa'yı sadârete getirmişti. Sadâretteki bu değişiklikten sonra Sultan I. Mahmud, harb mes'uliyetinin Rusya ve Avusturya'ya ait olduğunun kabul edilmesi şartı ile Fransa'nın barış için arabuluculuk yapabileceğini kabul etti.²⁰ Bununla beraber, Osmanlılar tarafından hudud boylarında icab eden mevkiller takviye ediliyor ve devlet için, ulaştırılması gereken başlıca hedef ve gayenin, Belgrad'ın istirdadı (geri alınması) olduğu belirtiliyordu.

1738 baharında Adakale ve Belgrad'ın zaptı için yola çıkan yeni Sadrâzam Yeğen Mehmed Paşa, Avusturyalılar'ın, Tımsıvar tarafından tekrar taarruza geçmeleri üzerine Orsova, Mahadiye, ve Semendire havalisinde şiddetli muharebeler oldu. Osmanlı ordusu, Mahadiye'yi zapt ve Orsova ile Adakale'yi kuşatma altına aldığı gibi, Tuna'yı geçip Tımsıvar'a akınlarda bulundu. Bu hücumlar esnasın-

¹⁹. Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, II, 361.

²⁰. Sâmi, Şâkir, Subhî, *Tarih*, 119 a.

da Şebeş ve Lugoş kaleleri tahrib edildi. 17 Ağustos 1738'de Adakale zapt edildi. Yeğen Mehmed Paşa, daha sonra Niş'e gelerek buradan Belgrad üzerine akınlar yaptırdı.²¹

Osmanlı kuvvetlerinin, Vidin, Niş ve Bosna gibi çeşitli cephe-lerdeki muvaffakiyetleri, Avusturya idaresinden memnun olmayan Macar halkı arasında büyük bir sevince sebep olmakla kalmamış, onların Avusturyalılar'a karşı isyan hareketlerinde bulunmalarına da sebep olmuştu. Bu durumda Osmanlı hükümeti, Tekirdağ'da ikamet etmekte olan Rakoczi Ferenc'in oğlu Josef'den istifade etmeyi düşünmüştü. Bu düşünce ile onu İstanbul'a getirterek kendisine Erdel (Transilvanya) krallığı ve Macaristan dukalığını tevcihi ile hil'at giydirilmiş ve kendisiyle onbir maddelik bir mukavele yapıldıktan sonra Vidin'e göndermişti (13 Ramazan 1150 / 4 Ocak 1738). Ancak Josef'in cephede ölmesi, bu teşebbüsün yarıda kalmasına sebep oldu²²

Belgrad'ın İstirdadı (Geri Alınması)

Sultan I. Mahmud, kış mevsiminin gelmesi üzerine cepheden büyük bir muvaffakiyetle dönen orduyu parlak bir merasim ile karşılamıştı. Bütün bu başarılarda hissesi bulunan Sadr-ı a'zam, İstanbul'a döndükten sonra harbin kazandırdığı diplomatik faaliyetlerle meşgul olmuş ve Osmanlı zaferlerini siyaset sahnesinde de değerlendirmeye gayret etmişti.

Savaş mevsimi boyunca Rus cephesinde de büyük başarılar elde edilmişti. Nitekim Bender seraskeri Numan Paşa, Kırım kuvvetleriyle birlikte Ak-Su (Buğ) ve Turla (Dinyester) boylarında çarpışarak Rusların ilerlemesine mani olmuştu. Bu esnada Turla'yı aşmak isteyen Rus kuvvetleri, Temmuz 1738 başlarında geri atılmış, Azak denizinden Karadeniz'e çıkan bir Rus donanması ise Kaptan-ı Derya Süleyman Paşa'nın gayretleri sonucu saf dışı bırakılmıştı. So-

²¹. Bilgi için bk. Şem'dânizâde, **Mür'it-Tevârih**, I, 82 - 83; Aktepe, "Mahmud I" **İA**, VII, 162.

²². Bilgi için bk. Hammer, **Tarih**, XIII, 479 - 480; Uzunçarşılı, **Tarih**, IV / , 277- 278.

nuçta Özi ve Kılburun kalelerinin istirdadı ile Banyaluka, İzvornik, Öziçe vs. gibi mahallerde başarılar elde edildi.²³ Bu arada, Fransa'nın barış için arabuluculuk teklifleri, mağlup durumda bulunan Rusya ve Avusturya tarafından müsbet karşılanmıyordu. Bununla beraber, Avusturya - Rusya ikilisi, henüz dünyanın en büyük askeri gücü olmakta devam eden Osmanlı Devleti'ne karşı büyük bir mağlubiyete uğramaktan da korkuyordu. Bunun için şerefli bir barış yapmaktan başka bir şey düşünemez olmuşlardı. Harbin ortaya çıkardığı yeni durumdan istifade ile menfaat sağlamak isteyen Fransa, yeniden arabuluculuk yapmaya başladı. Menfaatini, Osmanlıların başarısında gören Fransa, Avusturya ve Rusya'ya başvurarak, İsveç ile Lehistan'ın Osmanlılar ile gizli bir ittifak için müracaatta bulunduklarını, Prusya'nın da aynı yolda olduğunu ifade ile yetkilerinin genişletilmesini istemişti. Bu arada, Osmanlıların, Pasarofça'ya göre bir barış yapmaya yanaşmayacaklarını bildirmişti. Nitekim Yeğen Mehmed Paşa da bu kanaatini açıkça ifade ederek Devlet-i Aliyye'nin, ancak Karlofça Muâhedes'i'nin şartlarına göre barışa rıza gösterebileceğini bildirmişti.

Gerek Fransa'nın arabuluculuğu, gerekse Osmanlı yöneticilerinden bir kısmının elde edilen başarı ile yetinilip beyhude yere savaşa girip eldekileri de kaybetmekten endişe etmelerine karşılık o sene için iyice hazırlanmış bulunan Sadrazam Yeğen Mehmed Paşa'nın, sadece Karlofça Muâhedesi hükümlerine göre barışı kabul ederim demesi ve daha bazı olaylar üzerine görevden alınıp yerine Vidin seraskeri İvaz Mehmed Paşa getirilmişti. Bu sırada Kırım Hanı Mengli Giray, Ruslar'la yapılacak barışı görüşmek için İstanbul'a davet edilmişti. Ülkesi, Moskof sürüleri tarafından tahrib edilmiş bulunmasına rağmen Kırım Hanı, iki düşmana karşı galip vaziyette bulunulurken sulh yapmanın doğru olduğunu beyanla, bunu, sonucunu şüpheli olan bir muharebeye tercih ettiğini bildirmişti. Gerek bu, gerekse bazı sert hareketleri, Yeğen Mehmed Paşa'nın azline sebep olmuştu. Yeğen Mehmed Paşa'yı sadâretten azleden Pâdişah,

²³. Bilgi için bk. Hammer, *Tarih*, XIII, 485 - 492; Aktepe, "Mahmud I" İA. VII, 162.

onun yerine iyi bir asker ve komutan olan İvaz (el-Hac) Mehmed Paşa'yı getirmişti.(11 Zilhicce 1151 = 22 Mart 1739).²⁴

Yeni Sadrâzam İvaz (el-Hac) Mehmed Paşa, 20 Nisan 1739'da İstanbul'dan hareket eden ordunun komutasını Ele aldı. O da kendisinden önceki sadrâzam gibi Belgrad'ın istirdadına kani olduğundan gerekli tertibatı alarak Belgrad üzerine yürüdü. Osmanlı ordusu, Belgrad önünde Avusturya ordusunu büyük bir hezimete uğratarak onu sulha mecbur etti. Öbür taraftan Ruslar, Hotin'i ele geçirmişlerdi. Böylece Rus cephesinde harbin genel seyrini etkilemeyen bir mağlubiyet meydana gelmişti. Mareşal Münich komutasındaki 70 bin kişilik bir Rus ordusu, Dinyester nehrini geçerek Hotin önüne geldiğinde cephe komutanı olan Bender Seraskeri Veli Paşa, Özi Valisi Genç Ali Paşa'ya kuvvetleri ile kendisine iltihak etmesini istemişti. Genç Ali Paşa, cesur ve atılgan bir kimse idi. Fakat şöhrete olan düşkünlüğü, onu âni ve tedbirsizce harekete sevk etmişti. Nitekim maiyetindeki küçük bir kuvvetle o kocaman Rus ordusuna aniden hücum etmişti. Bu hareketinin sonucunu ise mağlub olmuş ve büyük bir panikle geri çekilmekle ödemişti. Bu panik, serasker emrindeki kuvvetlere de sirayet ettiğinden Osmanlılar çekilmek zorunda kaldılar. Bunun üzerine Hotin'de sadece 700 kişilik bir kuvvet kaldı. Bunlar da hiçbir yardım görmediklerinden vire ile teslim olmak zorunda kaldılar (19 Ağustos 1739). Bu gelişmeler üzerine Ruslar Yaş'a kadar ilerlediler.

Bu kısmi mağlubiyet, Avusturya ve Rusya cephelerinde birbirini takip eden zaferlerle taçlanan Osmanlı galibiyetlerinin sonucunu değiştirmede. Zira Hotin'in düşmesi, kazaen meydana gelmiş basit bir hâdise olarak görülüyordu. Gerçekten de Ruslar, siyaset sahnesinde bunu pek değerlendiremediler. Sadece girdikleri yerleri tahrib etmekle yetindiler..

İsveç – Fransa anlaşmasından sonra Fransa Baltık denizine bir donanma göndermişti. Bundan başka Osmanlı – Prusya antlaşması

²⁴. Geniş bilgi için bk. Hammer, *Tarih*, XIII, 498 – 500; Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 1, 284 – 285.

ihtimalinin belirmesi yanında Osmanlı - İsveç ticaret muâhedesi, Rusları tereddüde sevk etmişti. Bu ticaret muâhedesi, Rusların İsveçliler'den şüphelenmelerine sebep olmuştu. Bu esnada Osmanlı ülkesine gelmekte olan bir İsveç zâbiti, Ruslar tarafından öldürüldüğü için Avrupa'da Rusya'nın aleyhine bir havanın esmesine sebep olmuştu. Tam bu sırada, Avusturya'nın, Osmanlı Devleti ile anlaşarak ittifaktan çekilmesi, Rusya'yı da barış yapmak zorunda bırakmıştı. Osmanlı Devleti'nin, iki büyük devlet ile aynı zamanda gâlibâne bir şekilde harb edebilecek bir kuvvette olduğunu isbat eden ve daha eski harplerdeki zararlarının mühim ve önemli bir kısmını telafi ettiren Belgrad muâhedesinin akdinde Fransız elçisi Villeneuve büyük bir rol oynamıştı.

Belgrad'ın teslim alınmasından sonra Fransız sefirinin de iştirakiyle taraflar arasında yapılan müzakereler, Belgrad Muâhedesi adı ile maruf bir andlaşma ile sonuçlandı. Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında akdedilen Belgrad antlaşmasında, Belgrad'ın Osmanlı Devleti'ne teslimi ve istihkâmların yıkılması şartı kabul olunarak 14 Cemaziyelahir 1152 (18 Eylül 1739)'da İvaz Mehmed Paşa ile Kont Neipperg, 27 sene için bir sulh muâhedesi imzaladılar. 23 madde ve bir hâtimeden ibaret olan bu muâhede mucibince Belgrad ve Sabacz, eski tahkimatı ile Osmanlı Devleti'ne iade edildiği gibi Tuna ve Sava iki devlet arasında hudud olarak kabul edilmiştir. Böylece Avusturya, Pasarofça muâhedesiyile kazandığı yerler ile Orsova arazisi ve Küçük Eflak'ı, Osmanlı Devleti'ne geri veriyordu. Bunlardan başka bu muâhede, Avusturyalılar'ın inşa ettiği bazı askerî tesislerin yıkılması, esir, akıncı ve elçi teâtisine dair çeşitli maddeleri ihtiva ediyordu. Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında mutavassıt bir rol oynayan Fransa sefiri Marquis de Villeneuve, aynı tarihte Rusya ile de 15 maddelik bir ahidnâme imzalanmasını sağladı. Bu ikinci Belgrad andlaşması ile Azak kalesi yıkılarak arazisi tarafsız bir hale getiriliyor, büyük ve küçük Kabartay topraklarının istiklâli kabul ediliyordu. Bu ahidnâmeye göre Ruslar, Hotin'i Os-

manlılar'a iade ettikleri gibi, Azak denizinde harp gemisi de bulundurmayacaklardı.²⁵

Fransa'nın, Belgrad Muâhede'si'nin imzası sırasındaki siyasi desteği göz önüne alınarak, kendisine daha önce tanınmış bulunan siyasi imtiyazlar genişletilmişti. Bu imtiyazlar, daha sonraları Avrupa'da başlayan büyük sanayi hamlesinin Osmanlı zenaatının gelişmesine mani olacak bir seyir takip edecek ve bizim için zararlı sonuçlar doğuracaktır.

İstanbul'daki Şiddetli Kış

Doğuda İran harpleri, Batıda da Avusturya ve Rusya seferleri ile uğraşmak zorunda kalan Osmanlı Devleti'nin, dahildeki otoritesi zaafa uğramıştı. Bu muharebelerin sebep olduğu zorluk ve sıkıntılar yanında, ülkedeki bazı yerlerin merkezle olan münasebetleri de bir ölçüde gevşemişti. Bu durumdan istifade ederek ayânlık kisvesi altında Aydın ve Denizli havalisinde bir mütegalibe sınıfı türemişti. Bu neviden sınıfların sebep oldukları kanunsuzlukları ortadan kaldırmak için devlet, bunlarla da mücadele etmek zorunda kalmıştı. Bu dönemde Pâdişah, kanunsuz hareketlere mani olmak için adâletnâme neşr ederek görevlilerin halka karşı daha âdil ve şefkatli bir şekilde hareket etmelerini emretmişti.

Hicrî 1152 (M.1739 – 1740) senesinde İstanbul'da çok büyük bir kış mevsimi yaşanmıştı. Şem'dânîzâde'nin ifadesine göre üç ay boyunca kar yağdı.²⁶ Bu da hemen hemen her zaman olduğu gibi şehirde narha tabi ekmek ve diğer gıda maddeleri, kara ve deniz ulaşımında uygulanan fiyatlarda bazı sıkıntılara sebep oldu. Halbuki narh işi önemli bir meseledir. Başta sadrâzam olmak üzere kadı ve muhtesib gibi devletin diğer erkânını da çok yakından ilgilendiriyordu. Böyle durumlarda halkı sıkıntıya sokmamak için her

²⁵ Geniş bilgi için bk. Sâmî, Şâkir, Subhî, **Tarih**, s. 135 – 160 a-b; Şem'dânîzâde, **Mür'it-Tevârih**, I, 93 – 94; Hammer, **Tarih**, XIII, 505 – 520; Uzunçarşılı, **Tarih**, IV / 1, 286 – 294; M. Cavid Baysun, "Belgrad" **İA**, II, 480.

²⁶ Şem'dânîzâde, I, 95.

zaman tedbirler alınırdı.²⁷ Böyle zamanlarda, şehirdeki asâyişin sağlanması da önemli idi. Zira o asırların dünyasında, günümüz teknik imkânları ile mukayese edilemeyecek derecede imkânsızlıklar içinde bulunan ulaşım yüzünden büyük kıtlıklar da yaşanabiliyordu. Böyle bir sıkıntı, siyasî, dinî ve ekonomik hayatı tehlikeye sokabilirdi. Nitekim gerekli asâyişi sağlayamadığı için dönemin sadrazamı İvaz Mehmed Paşa görevinden alınarak yerine “Yek çeşm” lakabı ile anılan Nişancı Hacı Ahmed Paşa getirilmişti (28 Rebiülevvel 1153 / 23 Haziran 1740).²⁸

Osmanlı – İran Savaşlarının Yeni Safhaları

Osmanlı Devleti, Avusturya ve Rusya ile muharebe ederken, Nâdir Şah da Hindistan seferi ile meşgul idi. O, “galebât-ı keşire ve emvâl-ı vâfireye nail olarak” Hind Devleti’ni sulha mecbur etmişti. Böylece sınırlarını genişleten Nâdir Şah, Dağıstan beylerine nâmeler göndererek kendisine tabi olmalarını istedi. Sünnî Dağıstanlılar, en yüksek dinî ve dünyevî otorite olarak Osmanlı Halifesi’ni tanıdıkları için bunu reddettiler. Muzaffer bir eda ile Dağıstanlıları kendine tabi olmaya çağıran Nâdir Şah’ın bu teşebbüsü, beklenmedik derecede şiddetli bir karşılık görmüştü. Bunun üzerine çaresiz kalan Nâdir Şah, onlarla iyi geçinme yolunu tercih etmişti. Bununla beraber Osmanlı Devleti’nin, Şark topraklarından gözünü alamayan Nâdir Şah, İran’ın, Osmanlı Devleti ile yarım kalmış münasebetlerini gözden geçirmeye başladı. Bu sebeple Devlet-i Aliyye’ye bir elçi göndererek, Caferiyye’nin beşinci mezheb olarak kabulü hakkındaki vaki taleplerini tekrarladı. Bunun, siyasî bir müdahale ile halledilecek bir mesele olmadığını düşünen Osmanlı hükümeti, bu teklifi reddetti. Aslında bunu bir bahane haline getirip Osmanlılarla mücadeleye girmek istediği için Nâdir Şah, cevabı beklemeden

²⁷. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, **Devlet Adamlarına Öğütler**, nşr. Hüseyin Rağıp Uğural, Ankara 1969, s. 25 – 27; Ziya Kazıcı, **Osmanlılarda İhtisâb Müessesesi**, İstanbul 1998, s. 54 – 60.

²⁸. Şem’dânîzâde, I, 98; Hammer, **Tarih**, XV, 11.

hududlarımıza tecavüze başladı. Çok büyük bir ordu ile aniden Kerkük'ü kuşatırken 300'den fazla topla kaleyi dövmeye başladı. Osmanlı müdafileri, düşmanın bu çok üstün gücüne karşı teslim olmaktan başka çare bulamadılar (Ağustos 1743). Nâdir Şah, tecavüzlerini daha geniş bir sahaya yaymak istedi ise de bunda pek muvaffak olamadı.

Nâdir Şah, çok kalabalık bir ordu ile Bağdad ve Musul taraflarında faaliyete geçmişti. O, 8 Şaban 1156 (27 Eylül 1743) günü Musul kalesini muhasaraya başlamıştı. İranlılar, 390 kadar top ile kale surlarını ateş altına almalarına rağmen başarılı olamamışlardı. Bu esnada, Osmanlı hükümeti tarafından İran tahtına namzed gösterilen ve Safevî hanedanına mensup Safi Mirza'nın, Osmanlı kuvvetleri ile hareketi, onu Kars önüne gelmek zorunda bırakmıştı. 150 bin kişilik bir ordu ile Kars'ı muhasara eden Nâdir Şah, bütün çabalarına rağmen bir türlü kaleye giremedi. Osmanlı müdafaasının şiddeti ve destânî celâdeti buna engel olmuştu. Taarruzlarından bir sonuç alamayan Nâdir Şah, müdafaaya karar verdi. Bu arada bu işe son vermek isteyen Osmanlı hükümeti, Yeğen Mehmed Paşa'yı İran ordusu üzerine gönderdi. Yeğen Paşa'nın, Nâdir Şah'ı Bagavars Boğazı'nda mağlup edeceği sırada hastalanıp ölmesi üzerine Türk ordusunda karışıklıklar meydana gelmişti. Bundan istifade eden Nâdir Şah, muharebeden galip olarak ayrıldı.²⁹

Bundan sonra Diyarbekir valisi Çeteci Abdullah Paşa'nın Hemedan üzerine yaptığı akınlar, Nâdir Şah'ı hırpaladığı gibi, İran'ın bazı hanları da Osmanlılar'a yardım etmek suretiyle kendisinden yüz çevirmişlerdi. Bu sebeple Nâdir Şah, Mehmed Paşa yerine tekrar Kars seraskerliğine getirilen eski sadr-ı a'zamlardan Ahmed Paşa ile Bağdad valisi Ahmed Paşa'ya, Caferî Mezhebi ile ilgili ısrarından vaz geçtiğini, ancak buna karşılık Basra ve Musul havalisini istediğini bildirdi. Sultan I. Mahmud, bu teklifi, Nâdir

²⁹. Geniş bilgi için bk. Sâmî, Şâkir, Subhî, **Tarih**, 189-190 a-b; Şem'dânîzâde, **Mür'it-Tevârih**, I, 103-104, 112-113; Hammer, **Tarih**, XV, 47-49; V. Minorsky, "Nâdir" **İA**, IX, 26-27; Uzunçarşılı, **Tarih**, IV/1, 300-306.

Şah'ın yeni bir oyalama hareketine haml ederek harp hazırlıklarını artırdı. Bundan başka Kırım ve Mısır'dan asker celb edilmesi de Nâdir Şah'ı endişeye sevk etmişti. Bu endişe sebebiyle o, barışı sağlamak için Feth Ali Han'ı İstanbul'a göndermek zorunda kalmıştı. Feth Ali Han, Nâdir Şah'ın, sulh isteğinde samimi olduğunu ve hudud tashihi hakkında bir arzusu bulunmadığını bildirdi. Cereyan eden müzakerelerden sonra 1639 Kasr-ı Şirin muâhedesı esasları dahilinde bir muâhede yapılmasına karar verildi. Bunun üzerine Nazif Mustafa Efendi ile birlikte Feth Ali Han 14 Mart 1746'da İran'a gönderildi. Nazif Mustafa Efendi'nin, 24 Ağustos 1746'da Kazvin'de Nâdir Şah'a bildirdiği Osmanlı teklifleri derhal kabul edildi. Daha sonra Bağdad'da vali bulunan Ahmed Paşa nezdinde imzalanan vesikalar, mübadele olunup 17 Şaban 1159 (4 Eylül 1746) tarihinde anlaşmaya varıldı.³⁰

Nâdir Şah'ın, bütün taleplerinden vazgeçerek barış teklifinde bulunmasının önemli sebeplerinden biri de, onun, en değerli ve sâdık adamlarını öldürmek suretiyle mevkiini muhafazaya çalışması idi. Hatta o, bir suikasta kurban gitmemek için devamlı surette yer değiştirip devlet merkezinden uzakta bulunuyordu. Bununla beraber, yukarıda işaret edilen antlaşmayı yaptıktan 10 ay sonra bir suikasta kurban gitmekten kurtulamamıştır.³¹ Bütün askerî kabiliyetine rağmen idare ettiği halka karşı gayet sert, şiddetli ve zâlimâne bir tavır içinde bulunan Nâdir Şah'ın ölümünden sonra İran'da saltanat mücadelesi başlamıştı. Bu karışıklıktan istifade etmek isteyen Hind ve Afgan hükümdarlarının müşterek hareket teklifleri, Sultan Mahmud tarafından reddedilmiştir. Böylece Sultan Mahmud ve daha sonra tahta geçecek olan III. Osman ile III. Mustafa, bu fırsattan istifadeyi düşünmeyip muâhedeye sâdık kaldıkları gibi İran'ın yeni yönetimi ile dostâne münasebetler içine de girdiler.

³⁰. Bilgi için bk. Şem'dânizâde, *Mür'it-Tevârih*, I, 120 - 122; Hammer, *Tarih*, XV, 64 -67; Faik Reşit Unat, *Osmanlı Seferleri ve Sefaretnâmeleri*, yayınlayan Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1968, s. 84 - 85; Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 1, 307 -310; Aktepe, "Mahmud I", *İA*, VII, 164.

³¹. Şem'dânizâde, *Mür'it-Tevârih*, I, 135 - 136; Minorsky, "Nâdir", *İA*, IX, 29.

Sultan I. Mahmud'un son yılları ile III. Osman (1754 – 1757) ve III. Mustafa (1757 – 1774)'nın hükümdarlık dönemlerinde Osmanlı Devleti, tarihinin en uzun ve kesintisiz barış dönemini yaşamıştı. Bu uzun barış döneminin bir sebebi de Avrupa'nın, Avusturya taht savaşı (1740 – 1748) idi. Avusturya kralı VI. Charles ölünce vasiyeti gereği yerine büyük kızı Marie Theres geçmişti. Fakat Avusturya hazinesinin büyük bir darlık ve malî sıkıntı içinde bulunduğunu, buna karşılık askerî gücünün de pek olmadığını bilen komşu ülkeler, burayı istilaya kalkıştıkları için sekiz sene devam "*Avusturya Verâset Muharebeleri*" başlamıştı. Fransa, İspanya ve Prusya Avusturya aleyhine, Hollanda, İngiltere ve Rusya ise Avusturya'nın lehine olmak üzere birbirleri ile mücadeleye başlamışlardı. Bu muharebeler, deniz ticaretini de büyük ölçüde sarsmıştı. Sultan I. Mahmud, müttefik devlet sefirlerinin Osmanlı Devleti'ni kendi taraflarına çekmek ve onun kuvvetini kendi saflarında görmek istemişlerdi. Fakat Pâdişah, bunlardan hiç birine iltifat etmeyerek tarafsız kalmayı yeğlemişti. Pâdişah, bununla da kalmayarak Avrupa dengisinin bozulmaması ve bir tarafın lehine, öbürünün aleyhine gelişmemesi için savaşıyan taraflara birer mektup göndererek barış için tavasutta bulunabileceğini bildirmişti. Avrupa'nın, Verâset muharebesinden sonra da yedi yıl (1756 – 1763) devam eden savaşlarla meşgul bulunması, Osmanlı Devleti'nin uzun süren bir barış sürecine girmesine sebep olmuştu. Bu arada Pâdişah ile sadr-ı a'zamların devleti, çatışmalardan uzak tutmak için gösterdikleri büyük bir çaba da bunda tesirli olmuştur. Nitekim İran'da Nâdir Şah'ın öldürülmesinden sonra Osmanlı idarecilerinin bu devlete karşı herhangi bir harekâta kalkışmaması da bunu göstermektedir.³²

³². Bilgi için bk. Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 1, 310 – 312; Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, trc. Mehmet Harmanlı, I, 334.

İstanbul'da Büyük Yangınlar

Sultan I. Mahmud döneminde muhtelif zamanlarda İstanbul'da büyük hasarlara sebep olan yangınlar meydana gelmişti. O günün yapı malzemesi bakımından kısa sürede yanmaya elverişli olan ahşap, yangınların daha büyük tahribatlara sebep olmasına vesile oluyordu. Bunlardan biri de 22 Rebiülahir 1163 (31 Mart 1750)'de Mercan'dan başlamıştı. Bu yangın, Salih Ağa konağı, Bitpazarı, Abacılar, Yorgancılar ve Yağlıkçılar, semtlerindeki bütün dükkanları yakıp ortadan kaldırdıktan sonra Parmak kapıda yakacak başka bir şey bulamayınca kendiliğinden sönmüştü. Bu yangın yüzünden esnaf ve halk, büyük bir zarara uğramıştı. Sultan Mahmud'un fermanı üzerine yanan bütün dükkânlar, devlet tarafından yaptırıldı.³³ Böylece çarşı ve dükkânlar, "*Kise-i Hümayûn*"dan çıkan para ile yeniden yaptırılmıştı. Sultan Mahmud'un, halkına karşı bu şekilde davranması, Osmanlı an'anesinin yerleştirdiği bir anlayıştan gelmektedir. Buna göre Pâdişah veya devlet, tebea içindir. Bundan dolayı Sultan I. Mahmud, yeniden ve kagir olarak bütün çarşayı inşa ettirmek suretiyle ecdadının yolunda olduğunu göstermiş oluyordu. Yine bu dönemde Bostancılar tulumbacısı Mehmed Ağa, hortumlu yangın tulumbalarını icad etmişti. Daha önceleri çeşmelerin bulunmadığı yerlerde çıkan yangınlar söndürüleliyordu. Zira su olmadan tulumba işe yaramıyordu. Halbuki Mehmed Ağa yaptığı icadla tulumbanın bir ucunu kuyuya sarkıtıp onu harekete geçiriyor ve suyu yukarıda bir havuza doldurup oradan tulumbalara aktarabiliyordu.³⁴ Dönemine göre teknik bir gelişme olan bu uygulama sayesinde yangınlar söndürülebiliyordu.

Bu sırada sadâret makamında bulunan Divitdâr Mehmed Emin Paşa azledilmiş, yerine de Köse Bâhir Mustafa Paşa tayin edilmişti (18 Şaban 1165 = 1 Temmuz 1752). Paşanın azline sebep olarak sert ve haşin bir yaratılışa sahip olması ve bu yüzden bazı devlet adamlarını rencide etmesi gösterilirken, bir taraftan da sık sık

³³. Şem'dânizâde, I, 154.

³⁴. Şem'dânizâde, I, 175.

meydana gelen yangınlar karşısında ihmalkâr davranması gösterilmektedir.

İstanbul ve Edirne Depremleri

Yine bu dönemde, İstanbul ve Trakya'da birçok binanın yıkılmasına ve insanların ölmesine sebep olan büyük depremler meydana gelmişti. 18 Ramazan 1165 (30 Temmuz 1752) Pazar gecesi meydana gelen deprem, İstanbul'da bazı eski binaların yıkılmasına sebep olmakla birlikte esas tahribatını Edirne ve civarında yapmıştı. Sultan Selim (Selimiye Câmii), Üç Şerefeli ve Eski Câmî gibi kıymetli birçok tarihî eser bu depremde hasar görmüştü. Bazı eserler ise tamamen yıkılmıştı. Bu yüzden büyük ölçüde can ve mal kaybı olmuştu.³⁵ Büyük mal ve can kaybına sebep olan bu depremden takriben iki sene sonra İstanbul, 15 Zilkade 1167 (3 Eylül 1754) Salı gecesi yeni ve şiddetli bir zelzele ile tekrar sarsılmıştı. Bu deprem, Ayasofya, Fâtih, ve Bâyezid Câmileri'nin kubbelerinde olduğu gibi surlarda da hasar meydana getirmişti. Bu esnada birçok bina da yıkıldığı için büyük bir can kaybı meydana gelmişti.³⁶

Askerî Teşkilatta Reform

Sultan I. Mahmud, eğitim ve öğretim bakımından Osmanlı askerini, Avrupa tarzında yetiştirmek istiyordu. O, askerî ıslahata taraftar bir hükümdardı. Bu sebeple, askerî eğitim ve ıslâhat ile ilgili İtalyanca bir eseri "*Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Ümem*" adı ile Türkçe'ye tercüme ettirmişti. Ayrıca, zamanına göre önemli bir sınıf olan Humbaracı Ocağı, günün şartları ve Avrupa'daki gelişmesi de göz önüne alınarak yeniden gözden geçirilmeli idi. Bu düşünce, bir müddet Avusturya'da kaldıktan sonra Osmanlı ülkesine iltica edip Müslüman olan Fransız asilzâdesi Compté de Bonneval (Ahmed Paşa) vâsıtasıyla gerçekleşti. "*Fenn-i humbara ve sanayi-i*

³⁵. Şem'dânizâde, I, 170.

³⁶. Şem'dânizâde, I, 176.

ateşbâzide maharet-i tammesi" olan Ahmed Paşa, Mîrimiran rütbesi ile Humbaracıbaşılığa tayin edildi. O, Humbaracı Ocağı'nı Avrupa'daki yeni eğitim, taktik, disiplin ve sistemlere uygun bir şekilde teşkilatlandırmaya tabi tuttu. Ahmed Paşa'nın bu konudaki çabaları sonucu, Bosna'dan 301 nefer alınarak her 100 kişi bir "oda" teşkil etmek üzere bir ocak vücuda getiriliyor, her bölüğe bir yüzbaşı, iki ellibaşı, on onbaşı, tabib, cerrah ve yazıcılar tayin tayin edildi. Maaşları da tesbit edilen bu ocak mensupları, humbaracıbaşının emri, sadrâzâmın nezâreti altına alınıyordu. Kışlaları Üsküdar'da bulunan ve Humbaracı yetiştirecek zabıtlere (el bombası ve havan topçusu subayı) modern matematik öğreten Ahmed Paşa, onları sıkı bir talimden geçiriyordu. Bunlardan eğitimlerini bitirenler, Vidin, Niş, Hotin, Azak ve Bosna'nın serhad kalelerine "Humbaracıbaşı" olarak tayin edileceklerdi. Bu ocağın, devlet askerî teşkilâtı bakımından önemli bir yeri bulunduğu anlaşılmaktadır. Yeniçeriliğin ilgası esnasında meydana gelen olaylarda, devletin yanında yer almış olan Humbaracı Ocağı, "*Asakir-i Mansûre-i Muhammediye*" ordusu içinde topçulara bağlanarak ayrı bir ocak olmaktan çıkmıştı.³⁷

Sultan I. Mahmud'un Vefatı ve Özellikleri

Takriben iki seneden beri rahatsız bulunan Sultan I. Mahmud, ata binemeyecek derecede hasta olmasına rağmen, "*Cuma Selamlığı*"na çıkmıştı. O, doktorların, câmie gitmemesi hakkındaki ısrarlı sözlerini dinlememişti. Zira câmie gitmekle o, hem dinî vazifesini ifa edecek, hem de Cuma selamlıklarında pâdişahlarını göremeyince huzursuz olan Osmanlı toplumunun yanlış fikirlere kapılmamasını sağlayacaktı. Doktorların ifadesine göre böyle bir hareket, âdeta bile bile ölüme gitmek demektir. Buna rağmen o, halkının huzur ve rahatı için büyük bir fedakârlık örneği göstererek ecdadının tarihteki karakteristik vasfına layık olduğunu göstermişti. Hasta olduğu halde "*Cuma Namazı*" için 28 Safer 1168 (13 Aralık 1754) günü,

³⁷. Geniş bilgi için bk. M. Cavid Baysun, "Kumbaracı", İA. VI, 982 – 985; Uzunçarşılı, Tarih, IV / 1, 337.

Maktul Hafız Beşir Ağa'nın, Bâb-ı Âli civarında yaptırdığı Ağa Câmii'ne gidip namaz kılması. Namazdan sonra saraya dönmek için Silahdâr Ağa ile diğer maiyetinin yardımıyla ata bindirilmişti. Topkapı Sarayı'nın Demirkapı denilen medhalinden (giriş) girdiği sırada at üstünde vefat etmişti. Mahmud, babası Sultan II. Mustafa'nın türbesine defnedilmiştir.³⁸

Sultan I. Mahmud, zayıf, kısa boylu, iyilik yapmaktan hoşlanan, zeki, hamiyetli, münevver ve yumuşak huylu bir hükümdardı. Memleketin işleri ile yakından alakadar olan bu Pâdişah, divân toplantılarına katılarak halkın şikâyetlerini bizzat dinlerdi. Cirit oynamayı, ata binmeyi ve yüzmeyi severdi. İstanbul'un asayişi için şiddetli tedbirlere başvurmaktan çekinmezdi. Zamanında serseri ruhlular İstanbul'da barınamaz olmuşlardı. O, harp zamanlarında, ordularına mutemed adamlarını gizlice göndererek komutan ve vezirler hakkında bilgi edinirdi. Böylece olayları bizzat takip ederdi. Devlet işlerinde mutlaka istişarelerde bulunurdu. Hissiyatını belli etmeden ciddiyetini muhafaza ederdi. Zamanı gelince istişare sonucunda vardığı fikir ve düşüncesini derhal fiiliyata koyardı. Müfrit olmadığı gibi icraatlarında zaman ve memleket halet-i ruhiyesini hesaba katardı. Ciddiyet, vekar, azim ve sebat sahibi idi. Ahmed Vâsıf, Sultan I. Mahmud'u, "*Hülefâ-i Râşidîn*"in sıfatları ile tavsif ederek şöyle der: "Ebû Bekr gibi emânet, Ömer gibi adalet, Osman gibi haya, Ali gibi şecaat sahibi idi." Onun cömertlik denizi zengin ve fakir için hep dalgalanırdı. Onun inayet ve lütfü, güneş gibi zengin ve fakir demeden herkese karşı cömertçe ışıklarını saçardı. 25 senelik saltanatı müddetince İstanbul'dan dışarı çıkmadığı halde, tayin etmiş olduğu değerli komutanlarla İran, Rus ve Avusturya muharebelerini idare etmişti. Hekimoğlu Ali Paşa, Topal Osman Paşa, Yeğen ve İvaz Mehmed Paşalar gibi cidden yetişkin ve tecrübeli vezirleri sadârette ve ordu seraskerliklerinde kullanmak suretiyle başarılı olmuştur.

³⁸. Geniş bilgi için bk. Şem'dânizâde, I, 177 - 178; Ahmed Vâsıf, *Tarih*, İstanbul 1219, I, 41; Hammer, *Tarih*, XV, 171; Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 1, 336; Aktepe, "Mahmud I" *İA*, VII, 164.

Her Osmanlı şehzâdesi gibi Sultan Mahmud da daha küçüklüğünden beri el sanatları ile uğraşmıştı. O, kan taşı ve akik üzerine çok kıymetli mühürler kazımıştır. Saltanatının boş zamanlarında hakkaklıkla meşgul olmuştu. Eserlerini el altından satarak, kazandığı parayı fukaraya sadaka olarak dağıtmaktan tatlı bir zevk alıyordu. Gerek bu hareketi, gerekse diğer bazı olaylar, onun hayırsever bir hükümdar olduğuna işaret etmektedirler. Onun lâle yetiştirdiği ve satranç oynadığına da burada işaret edelim.

Hayırsever bir şahsiyet olarak tanıdığımız Sultan I. Mahmud'un, İstanbul ve civarında inşa veya tamir suretiyle yaptırdığı birçok eser bulunmaktadır. Nitekim külliyesi ile birlikte Nuruosmaniye Câmii'nin inşaatına onun zamanında başlandı. Fakat bu muazzam külliyenin tamamlanması, biraderi Sultan III. Osman'a nasib olmuştu. Bundan başka onun başlıca hayır eserlerini aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür: Yıldız Dede Mescidi, Yalı Köşkü civarında Tulumbacılar Odası Mescidi, Defterdar Kapısı Mescidi, Rumeli Hisarı'nda İskele Câmii, Beşiktaş'ta Arap İskelesi Câmii, Üsküdar'da Sultan Mahmud Câmii ile Kandilli Câmii. O, bunlardan başka birçok câmii de tamir ettirmişti.

Bu Pâdişah, Kâğıthâne civarındaki Bahçeköy ile Balaban köyleri arasından geçen iki çayın sularını toplayan Topuzlu Bendi'ni yaptırmış ve burada toplanan sular, Taksim'deki depodan kırk kadar çeşmeye tevzi ediliyordu.

Sultan I. Mahmud, memleket ilim, irfan ve kültürünün gelişmesi için biri Ayasofya Câmii içinde (1740), ikincisi Fâtih Câmii yanında (1742), üçüncüsü de Galatasaray dâhilinde (1754) olmak üzere üç kütüphâne yaptırmıştır.³⁹

Sultan I. Mahmud, Beşiktaş taraflarını çok sevdiğinden her sene oraya giderdi. Bu münasebetle *Bayıldım Bayırı* ile Dolmabahçe'de birer köşk yaptırmıştı. Yazın mehtaplı gecelerde kayıkla Boğaz'da gezmeyi çok severdi. Çocukları olmadığı için çok müteessirdi.

³⁹. Geniş bilgi ve kaynaklar için bk. Vâsıf, *Tarih*, I, 41 - 42; Aktepe, "Mahmud I" *İA*, VII, 164 - 165.

Her ne kadar başlangıçta bu duygusunu kimseye hissettirmediyse de son zamanlarında:

“İki şeyden kâm almadım, biri evlad, biri mehtapta deryada kayıkla gezmek” demişti.⁴⁰

Yeniliklere açık bir hükümdar olan Sultan Mahmud, dönemine göre çok da bilgili idi. Siyasî kabiliyetine muvâzî olarak kültür ve imar mevzuunda da fırsatları kaçırmayan değerli bir devlet reisi idi. Musikîdeki geniş bilgisi ve şiir kültürünün çok esaslı oluşu, onun işlenmiş ve olgunlaşmış ruhunda medenî çıkışlar gösteriyordu. O, musikîde üstad olup beste sahibi idi. Kendisinden zamanımıza bazı eserler intikal eden Sultan I. Mahmud’un musikî erbabını himaye ettiği anlaşılmaktadır. Şiirle de meşgul olan Pâdişah, Arapça’da da bu kabiliyetini isbat etmişti. Onun, “*Cevâhirü’l-Mülûk*”ta bulunan bir kasidesi, kendisinin bu konudaki maharetini göstermektedir. Türkçe şiirlerinde “*Sebkati*” mahlasını kullanan Sultan I. Mahmud, kâh İstanbul’un ahenkli çehresine kasırlar ilave ediyor, kâh arûzun muhteşem âhengine mısralar ile iştirak ediyordu:

*“Kerembahş olmaz ey dil, hâlini cânâna söylersin
Vefa me’mûl edersen ger aceb yâbâna söylersin
Sebakhân-ı cefadır şimdi ol şûh-ı sitem-küster
Hemân beyhûde derdin ol cefâ cûyâne söylersin”*

* * * *

*“Varalım kûy-i dîlârâya gönül hû diyerek
Kokalım güllerini gonca-i hoşbû diyerek
Şerbet-i lâl-i hayali bizi öldürdü meded
Gidelim kûyuna yârin bir içim sû diyerek”⁴¹*

⁴⁰. Şem’dânîzâde, I, 178; Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 1, 335.

⁴¹. Bilgi ve diğer şiirleri için bk. Tayyazâde Ahmed Atâ, *Tarih-i Atâ*, İstanbul 1293, IV, 67; Ali Emîrî, *Cevâhirü’l-Mülûk*, İstanbul 1319, s. 30 – 31; Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 1, 336.

Sultan Mahmud, maiyetine karşı daima nezaketle muamele edip, halka müşfik davranırdı. Ulemâyı hoş tutup meşhur ve muhterem olanlarını mükâfatlandırırđ. Nitekim, Tefsir, Hadis, Fıkıh ve Akaide dair eserleri ile şöhret kazanmış olan Ebû Said Hadimî Efendi'yi resmen İstanbul'a davet etmiş ve Ayasofya'da "Fâtiha'nın Tefsiri" hakkında verdiği dersi dinleyerek takdir etmiştir. Bundan başka ehliyet ve dürüstlüğüne güvendiğı Anadolu Kadiaskeri Murtaza Efendi'ye Rumeli pâyesi verip bir müddet sonra da onu "Şeyhülislâm" olarak nasbetmiştir. İlmiye sınıfının ıslâhı ile ilgili olarak bizzat kaleme aldığı bir "Hatt-ı Hümâyûn"u, vezir-i a'zam marifetiyle çıkarmıştır. Bunda, "Hiç bilerlerle bilmeyenler bir olur mu?" meâlindeki âyet-i kerimeyi zikrederek "Ehl-i ilmi, nâ-ehilden tefrik ve talebe-i ulûma tekml-i mevadd-ı fûnûnu teşvik" etmesini, "na ehil ve nâ müstahaklara mülâzemet" verilmemesini, "Emânetleri ehline teslim ediniz mantûk-ı şerifine riâyet" etmelerini, "medreselere ehlinin tayin edilmesini" emr etmiştir.⁴²

Osmanlı tarihinin önemli dönemlerinden biri olan Sultan I. Mahmud dönemi, Osmanlı diplomatiğinin da en parlak devirlerinden biri olmuştur. Bütün bunlara ilaveten Hammer'in, Sultan I. Mahmud için yaptığı değerlendirmeyi vermek istiyoruz:

"Birinci Mahmud saltanatı, Osmanlı diplomasisinin en parlak dönemidir. Bu dönem, birçok elçilikler oluşturulması, mesut sonuçlara götüren müzakereler ve devlete sınır genişlemeleri kazandıran anlaşmalarla seçkinliğini ebedileştirmiştir. Sultanın, halkının bilgisini artırmak ve medeniyetini hızlandırmak için sarf ettiği gayretin şahidi, dört yeni kütüphânedir. Bu gayret, tarihin haklı övgülerine layıktır. Birinci Mahmud'un saltanat dönemini bu görüş açısından ele alan Avrupalı tarihçi, takdis edilmiş anlamına gelen adına imâda bulunarak, kendi övgülerini, onun hâkimiyetini hayırsever ve mutlu olarak düşünen milli tarihçilerin övgüleriyle birleştirecektir."⁴³

⁴². Ziya Nur Aksun, **Osmanlı Tarihi**, II, 376.

⁴³. Hammer, **Tarih**, XV, 172.

**SULTAN
III. OSMAN**

SULTAN III. OSMAN

II. Mustafa'nın oğlu olup annesi Şehsüvar Sultan'dır. M. Süreyya, Ağabeyi Mahmud'dan birkaç yaş küçük olan III. Osman'ın doğum tarihini 1110 senesi Cemaziyelahir'inin son günü olarak vermektedir.¹ Osman, ağabeyinin ölümü üzerine hanedanın en yaşlı şehzâdesi olarak 28 Safer 1168 (14 Aralık 1754) günü, devlet erkânı, ulemâ ve ümerânın bey'atı üzerine 57 yaşlarında olduğu halde Osmanlı tahtına çıktı. Bu hâdise (cülûs), benzeri olaylarda harekete geçirilen bir ihtişamla gerçekleştirildi. Sultan III. Osman'ın, daha önceki hayatı, sarayın, şehzâdelere mahsus dairesinde geçmişti. Yarım asır gibi uzun bir süre loş ve rutubetli bir odada kapalı ve dış dünyadan habersiz bir hayat geçirmesi ve faal hayata geçirmesi, mizacında asabiliği körüklemişti. Bu sebeple, hem beden, hem de fikren zayıf düşmüştü. Bu da onu asabi ve kararsız bir halet-i ruhiyeye sahip kılmıştı. Kimseye itimadı olmadığından ufak bir hareket veya küçük bir sözden şüphelenirdi. Aceleci bir yapıya sahip olduğu için her şeyin bir an önce yapılmasını isterdi. Bununla beraber barış sever bir insan olduğu gibi cömert idi. Fakir ve zayıf olan insanlara karşı da son derece merhametli idi.² Kısa süren saltanatı süresinde bir savaş galesi olmamıştı.

Sultan Osman, cülûsunun üçüncü günü Sadrâzam Köse Bâhir Mustafa Paşa ile Şeyhülislâm Seyyid Murtaza Efendi'yi huzura çağırarak kendilerinin vazifelerinde bırakıldıklarını bildirdi. Bundan

¹. Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, I, 56; Ayrıca bk. Şinasi Altundağ, "Osman III", **İA**, IX, 448.

². Bilgi için bk. M. Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, I, 56; Uzunçarşılı, **Tarih**, IV / 1, 337.

sonra Eyüp Sultan'a giderek, orada Osmanlı geleneğine göre kılıç kuşandı (taklid-i seyf).

Sultan III. Osman, Mâliye hazinesinde gördüğü nisbî bolluk üzerine, eskiden beri cülûslarda yenilenen beratlardan dolayı ashâb-ı mukataa, erbâb-ı zeâmet ve vazifeden "*kanun-ı kadim-i devlet*" üzere alınması gereken "*rûsûm-ı cülûsiye*"yi bir ferman ile kaldırmıştı. Böylece mukataa, tımar ve zeâmet sahiplerinin, berat yenileme esnasında vermeleri gereken vergiyi almayarak toplumu memnun etmeye çalıştı. O, cülûs bahşişini emeklilere de vermek suretiyle kendisine karşı olan sevgi ve memnuniyeti daha da artırmak istedi. Ahmed Vâsıf'ın ifadesine göre, zayıf ve fakir insanların, cülûs münasebetiyle ödemede bulunmaları, onların sıkıntıya düşmelerine sebep olacaktı. Bu da Pâdişah'ın hoşuna gitmiyordu. İnsanlar, "*resm-i cülûsiye*"yi kaldırdığı için Padişah ve devletten dualarını esirgemediler. Bu arada hazinenin durumunun müsait olmasından dolayı askere de 2394 divanî kise, ulûfe cülûs bahşışı olarak dağıtıldı. Kanunda olmamasına rağmen bunu mütekaidlere (emeklilere) de teşmil ederek halkın memnuniyetini sağlamaya çalıştı.³

Âdet olduğu üzere Sultan III. Ahmed'in cülûsu, Avrupa devletleri ile Mekke Şerifi'ne bildirilmiştir. Bunun için de Dergâh-ı âli kapıcıbaşlarından sâbık Başbakikulu Zîştovili Ali Ağa Lehistan'a, sâbık silahdar kâtibi ve İzzet Ali Paşa'nın Mühürdarı Derviş Efendi Moskova, Sâbık Küçük tezkireci Halil Efendi Nemçe Çasarı'na gönderildikleri gibi Kethûday-ı bevâbîn-i şehriyârî Kırım Hanı'na, Silahşor İsmail Ağa da Mekke Şerifi'ne gönderilmişlerdi.⁴

Şiddetli Kış ve Sadâret Değişiklikleri

Sultan III. Osman'ın cülûsundan kısa bir müddet sonra yani, "taklid-i seyf"* (kılıç kuşanma) merasiminin (7 Rebiülevvel 1168)

³. Şem'dânizâde, *Mür'it-Tevârih*, nşr. M.Münir Aktepe, İst.1976, I, 178-179; Ahmed Vâsıf, *Tarih*, İst. 1219, I, 45; Altundağ, "Osman III", *İA*, IX, 448.

⁴. Şem'dânizâde, I, 179; Vâsıf, *Tarih*, I, 45.

*. Geleneğe göre Osmanlı Pâdişahlarının, Eyüp Sultan Câmii'nde kılıç kuşanma merasimi. Müverrih Vâsıf, bu konuda şöyle der: "Selâtin ve mülûk-i selef, Hazret-i Halid'de (Eyüp) taklid-i seyf ile kesb-i şeref ettikleri kanun olduğuna binaen şehri-

akşamı, Sultanhamam'da bir yangının baş göstermesi, halk arasında bir çeşit uğursuzluk olarak kabul edilmişti. Bundan dolayı Sultan III. Osman'ın cülusu, halk tarafından memnuniyetsizliklere sebep olmuştu. Bu esnada İstanbul'da şiddetli bir kış mevsimi yaşanıyor. Öyle bir kar ve yağmur yağıyordu ki, Sultan II. Osman döneminde olduğu gibi Haliç buzla kaplanmıştı. Gerçekten, 27 Rebiülevvel 1168 (11 Ocak 1755)'de Haliç tamamen donmuştu. Vâsıf ile Şem'dânizâde'nin ifadelerine göre bu esnada insanlar, Defterdar iskelesi ile Sülüce arasında deniz üzerinde yürüyerek karşıdan karşıya geçiyorlardı. Yine bu sıralarda Edirne'deki kar kalınlığının 20 karış geçtiği belirtilmektedir ki bu, o sene kış mevsiminin bir âfet haline geldiğini göstermektedir. Vâsıf, şiddetli soğuklar yüzünden donmuş bulunan Haliç ile ilgili olarak söylenmiş şu tarih beytini de kayd etmektedir:

*"Buz üstünden geçen geldi bana yaz dedi târihin,
Deniz altmış sekizde dondu, buzdan bendeniz geçtim"*⁵

Yangınlar, kışın şiddetli geçmesi ve iâşe sıkıntısı, bazı şikâyetleri de beraberinde getiriyordu. Bu yüzden, halk arasında "müdebbir bir vezir gerek" yollu söylenti ve talepler dolaşmakta idi. Efkâr-ı umûmiyenin bu görüşünü nazar-ı itibara alan Pâdişah, "malumatlı, şair, zeki, cesur lakin zayıf iradeli bir zat olduğu" rivayet edilen ve Çorlulu Vezir Sofu Abdurrahman Paşa'nın oğlu olan Köse Bâhir Mustafa Paşa'yı, 2 sene 7 ay 14 gün kadar devam etmiş bulunan sadâret makamından azlederek yerine "âlim, mücahid, müdebbir bir vezir-i âlişan" olan Hekimoğlu Ali Paşa'yı üçüncü sefer sadârete tayin etmişti (4 Cemaziyelevvel 1168 / 16 Şubat 1755). Hekimoğlu'nun bu tayinlerinden ikisi Sultan I. Mahmud zamanında olmuştu. Hekimoğlu, Trabzon'dan İstanbul'a gelinceye kadar Yeni-

rebiülevvel'in (Rebiülevvel ayı) yedinci günü alay tertib olunub sadr-ı a'zâm ve kapitan paşa ve sūdūr-ı ulemâ ve mevali ve hâcegân ve müderrisin ve ocaklı cümle esbab-ı divâniyelerle saray-ı hümâyûnda hâzır ve şeyhülislâm efendiye araba ile mukaddemce Hz. Halid'e varup kudum-ı Hazret-i şehriyâriye nâzır olmak ruhsatı ..." **Tarih**, I, 43.

⁵. Vâsıf, **Tarih**, I, 45 - 46; Şem'dânizâde, I, 179.

çeri Ağası Vezir Mustafa Paşa Kaymakamlık yapmıştı.⁶ Hekimoğlu Ali Paşa, vazifesindeki mevkiini ancak üç ay koruyabildi. Rivayete göre Pâdişah, Silahdar Ali Ağa'nın telkinleri üzerine onu görevden almıştı. Azlin bir başka sebebi olarak da Hekimoğlu'nun, Pâdişahın kendi yetkilerine müdahale etmesine tahammül etmemesi gösterilmektedir. Her ne kadar Sultan III. Osman, hükümetin en üst makamına getirmek istediği kimselerde tecrübe, bilgi ve siyasette beceri istiyor idiyse de, endişeli, aceleci ve sinirli bir kimse olduğu için sık sık onların yetkilerine müdahale etmekte idi. Böyle bir müdahalenin doğru olmadığını, bu bakımdan hükûmet işlerinin sadâret makamına bırakılması gerektiğini münasib bir dil ile ifade eden Sadrâzam'a hiddetlenen Pâdişah, kendisini azl edip, Hammallar Kethüdası Ali ustayı vezir yapabileceğini söylemişti. Bunun üzerine Sadrâzam vakar ve soğukkanlılığını bozmadan "Evet yaparsınız Sultanım, fakat o Hamal Ali Paşa, Hekimoğlu Ali Paşa olamaz" demişti. Bu cevaba daha ziyade kızan Pâdişah, kendisini alıp götürmeleri emrini vermişti. Kızlar Ağası'nın odasında muhafaza edilen Hekimoğlu Ali Paşa, daha sonra Kız Kulesi'nde haps edilmek üzere çıkarılmıştı. Eski sadrâzam götürülürken pencereden kendisini seyreden hükümdarına büyük bir vakarla eğilip selam vermişti Paşa'nın bu vakur ve samimi hareketi, kendisi hakkında herhalde iyi şeyler düşünmeyen Pâdişah'ı müteessir etmiş olmalı ki, etrafındakilere: Ne garip ve gayretli bir adam ki, böyle bir vakitte dahi korkmadan, pervasızca ve istifini bozmadan hareket edebiliyor, diyerek takdir etmişti. Bunun üzerine huzurda bulunan musahibi: "Paşa kulunuz, eski vezirdir, vezâret âdet ve kaidelerini bilir" diyerek Pâdişah'ı yumuşatmıştı. Önce Magosa'ya sürülen Hekimoğlu, daha sonra Anadolu Beylerbeyliği'ne getirilmişti.

Bu olay, Osmanlı Devleti'nde devlet reisi ile hükümet reislerinin, idarî münasebetlerdeki kadirbilirlik ve vazife anlayışlarına işaret etmekte, sahip oldukları ahlakî üstünlükleri dile getirmektedir. Çok hiddetlenmesine rağmen Pâdişah, Paşa'nın vakurâne hareketini takdir edip övmekte, Sadrâzam da Sultanın kızmasına, hatta kendisini cezalandırmasına aldırmadan vazifesini yerine getirmek-

⁶ Vâsıf, *Tarih*, I, 44; Şem'dânîzâde, I, 179.

tedir. Bu, karşılıklı hareket tarzı, Osmanlı devlet adamlarına hâkim olan yüksek ve derin manevî disiplinin son derece köklü olduğuna şahidlik etmektedir.⁷

Pâdişah, Hekimoğlu Ali Paşa yerine, eser ve Divân sahibi, âlim, şair, dürüst ve dindar bir zat olan Nailî Abdullah Paşa'yı tayin etmiştir. (6 Şaban 1168 = 18 Mayıs 1755). Davudpaşalı Hacı Halil Ağa'nın oğlu olan bu zat, başdefterdarlıktan gelen bilgin bir devlet adamı idi. 3 ay 7 gün sonra o da azl edildi. Bunun yerine Silahdâr (Bıyıklı) Ali Paşa tayin edilmişti. Genç bir adam olan Ali Paşa da tayininden 63 gün sonra bir rivayete göre tezvirciliği ve rüşvet almaya kalkışması yüzünden azil ve katledilmiştir (19 Muharrem 1169 = 25 Ekim 1755). Silahdâr Ali Paşa'dan sonra Yirmisekiz Çelebizâde Said Mehmed Efendi sadâret makamına getirildi. Paris büyükelçisi Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin oğlu ve İbrahim Müteferrika ile birlikte ilk Türk matbaasının kurucusu olan Said Mehmed Paşa, sadâret kethüdâlığından (İç İşleri Bakanlığı) iktidara gelmişti. Birçok elçiliklerde bulunmuş, Türkçe ve Farsça eserler yazmış olgun bir insandı. Bu sırada yedi seneden beri inşası devam eden Nur-ı Osmaniye Câmii'nin inşaatı bitirilerek hizmete açıldı (1 Rebiülevvel 1169 = 5 Aralık 1755). İnşaatına Sultan I. Mahmud tarafından başlanmasına rağmen, birçok vakıf tahsisi ile yani Pâdişah döneminde hizmete açılmasından dolayı "*Nur-ı Osmani*" adını almıştı.⁸ Sultan I. Mahmud zamanında inşasına başlanan Câmî, büyük bir merasimle Sultan III. Osman tarafından açılmıştı. Bu yeni câmie "*Nûr-ı Osmani*" adı verilmişti. Câmî ile birlikte bir medrese, kütüphâne ve türbe yapılmıştı. Fakat bu türbe, nasıl ki, Sultan Osman, I. Mahmud'u buraya defn ettirmediyse, Sultan III. Mustafa da Osman'ı buraya defn ettirmedi. Böylece türbe boş kaldı. Sadrâzamların peşpeşe gelip gittikleri bir dönem olan III. Osman zamanında büyük ümitlerle bu makama getirilen Said Mehmed Paşa da görevden alındı. Onun sadâret müddeti de 5 ay kadar sürmüştü. Azil sebebi, halktan yeni vergiler almaya kalkışması olarak gösterilir. Sadâretten azledilen Said Mehmed Paşa, İstanköy adası-

⁷ Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, II, 378 - 379.

⁸ Geniş bilgi için bk. Ayvansaraylı Hafız Hüseyin, *Hadikatü'l-Cevami'*, nşr. İhsan Erzi, İstanbul 1987, 1, 53 - 54.

na nefy edildi. Bundan sonra Bâhir Mustafa Paşa, 9 ay, 10 gün için yeniden sadârete getirildi. Mora'dan İstanbul'a gelinceye kadar 32 günlük bir süre için, Yeniçeri Ağası Vezir İbrahim Paşa, kaymakamlık yaptı. 20 Rebiülahir 1170 (12 Ocak 1757)'de azledilen Köse Bâhir Mustafa Paşa'nın yerine Haleb valisi ve XVIII. asrın büyük devlet adamı ve diplomatlarından Dâmâd Koca Râğıp Paşa getirildi. Sadârete getirildiğinde 58 yaşında bulunan Râğıp Paşa, Defterhâne kâtiplerinden Mehmed Şevki Efendi'nin oğlu olarak İstanbul'da doğmuştu. Küçük yaştan beri tahsil ve terbiyesine ihtimam gösterilmiş, keskin zekâsı ve parlak istidadı ile kısa zamanda büyük bir ilerleme göstererek dikkat çekmişti. Bütün bu özelliklere sahip bir kimse olarak Defterhâne kalemine devam etmeye başlamıştır. Burada kendisini göstererek sür'atle yükselmişti. Emsâlleri arasında temayüz etmiş bulunan Râğıp Paşa, daha 25 yaşlarında iken o tarihlerde cereyan etmekte olan İran savaşları sırasında ele geçen toprakların tahriri ile görevlendirilerek Revan valisi Arifî Paşa'nın mektupçuluğuna getirilmişti. Böylece o, devlet hizmetlerinin en alt kademelerinden başlayarak derece derece yükselmişti. Bütün bu görevler onu, idare ve siyaset ilminde olgun bir şahsiyet haline getirmişti. Böylece, çekirdekten yetişme mümtaz bir devlet adamı sıfatı ile o, Sultan III. Osman'ın yedinci ve sonuncu sadr-ı a'zamı olarak en yüksek makama getirilmişti. III. Ahmed'in kızlarından Sâliha Sultan ile evliydi. Nedim ile Şeyh Galib arasında gelen Türk şairlerinin en büyüklerindendir. Türkçe, Arapça ve Farsça çok değerli eserler bırakmıştır. Râğıp Paşa, III. Osman'ın son, III. Mustafa'nın da ilk sadrâzamıdır. Sultan Osman'ın 16 Safer 1171 (30 Ekim 1757)'deki ölümü üzerine tahta geçen Sultan III. Mustafa tarafından yerinde bırakılmıştı. Böylece hayatının sonuna kadar sadâret mührünü taşımak kendisine nasib olmuştu.⁹

⁹. Bilgi için bk. Vâsıf, *Tarih*, I, 55 - 87; Şem'dânizâde, *Mür'it-Tevârih*, I, 179 - 182; Hammer, *Tarih*, XV, 176 - 194; Altundağ, "Osman III", *İA*, IX, 449; Bekir Sıtkı Baykal, "Râğıp Paşa", *İA*, IX, 595.

İstanbul'un Büyük Yangınları

Sultan III. Osman'ın kısa süren saltanatı döneminde, en çok dikkat çeken hususlardan biri de İstanbul'u harabeye çeviren yangınlardır. Bu dönemde, İstanbul'da büyük tahribatlara sebep olan iki büyük yangın çıkmıştır. Bunlardan biri, 22 Zilhicce 1168 (28 Eylül 1755) Pazar gecesi Hocapaşa'da Demirkapı hizasındaki bir evde çıkmıştı. Şiddetli rüzgarın tesiri ile birkaç kola ayrılan bu yangının kollarından biri, Bahçekapısı'na kadar sağı solu, Muhsinzâde Sarayı ile kale duvarını aşır Yeşil Kiremidli Câmii'ni yakmıştı. Yangının başka bir kolu da Paşakapısı ve Terziler kârhânesi (atölye, iş yeri) ile Defterdâr kapısını yakarak âdeta bir kül yığını haline getirmişti. Diğer bir kol, Divânyolu'ndan ilerleyerek Mehterhâne ile Defterhâne'yi yakmıştı. Mahmudpaşa Çarşısı'ndan çıkan başka bir kol, Çuhacılar hanını yakarken, bir kol da Ayasofya çarşısını yakmıştı. 36 saat devam eden bu yangın, halkın büyük bir endişe ve korkuya kapılmasına sebep olmuştu. Ateşi söndürmekle görevli olanların ellerinden bir şey gelmez olmuştu. Pâdişah, Soğuk-Çeşme kapısını açarak evleri yanan insanların eşyasını Ağa bahçesine nakl ettirip emniyetli olduğu düşüncesiyle Mahmudpaşa Câmii'nin içine koydurmuştu. Fakat buranın da yandığını gören Sultan III. Osman, bu durum karşısında ağlamaktan kendini alamamıştı. Bu esnada Paşakapısı da yandığından "rûyet-i umur-i ibâd için" (insanların işlerini görmek için) yenisi yapılmaya kadar Kadirga limanında bulunan Esmâ Sultan Yalısı, Paşakapısı olarak kullanılmaya başlanmıştı.¹⁰

İstanbul'un fethinden bu yana misli görülmemiş ve büyük bir âfet olarak görülen ikinci yangın ise 8 Şevval 1169 (6 Temmuz 1756)'de Cibali Kapısı hâricinde çıkmıştı. Bu yangın, rüzgarın da tesiri ile kısa zamanda büyüyüp birkaç kola, her kol da daha başka kollara ayrılmak suretiyle nice hanümanların sönmesine sebep olmuştu. Her tarafa yetişip ateşi söndürmek isteyen görevlilerin çabası ise bir işe yaramıyordu. 48 saat süren bu yangının bir kolu, Unkapanı ile Süleymaniye taraflarını, bir kol Vefa meydanından itibaren ilerleyip Şehzâdebaşı ve yeniçerilerin eski odalarını yakıp

¹⁰. Vâsîf, *Tarih*, I, 66; Şem'dânizâde, *Mür'î't-Tevârih*, I, 181 - 182.

sağdan ve soldan Langa kapısına dayanmıştı. Böylece sur dışından deniz sahiline kadar birçok binayı yok etmişti. Diğer bir kol ise Zeyrek'ten saraçhane, Et meydanı, Aksaray ile Yeni odalardan birkaç kışla ve Avrat Pazarı'nı yaktıktan sonra Davutpaşa İskelesine dayanmıştı. Başka bir kol ise, Fâtih, Sultan Selim, Ali Paşa Çarşısı, Lütü Paşa, Aya kapısı ve Yenikapı taraflarını tamamen yok edip "*ke - en lem yekûn*" (sanki oralarda hiç olmamışlar gibi) servet ve sâ-mân sahibi birçok kimseyi fakr u zaruret içinde bıraktı. Bu yangında, 2000 civarında ev, 1000 dükkân, 580 fırın ve değirmen, 200 câmi ve mescid ile 70 kadar hamamın yandığı rivayet edilmektedir. Bu iki yangının İstanbul'un dörtte üçünü yok ettiği belirtilmektedir.¹¹

Sultan III. Osman döneminde Midilli adasında bulunan Sığrı limanı, Osmanlı ticaret gemilerine büyük zararlar veren Malta korsanlarına karşı bir kale inşası ile tahkim edilmeye başlandı (6 Şaban 1169 = 6 Mayıs 1756). İnşaatın başlamasından 6 ay sonra kale tamamlandığı gibi, Bâbü'lî'nin inşası da bu sıralarda tamamlandı. Ahırkapı feneri de yine bu sıralarda yapıldı.¹²

Sultan III. Osman'ın Vefatı ve Şahsiyeti

Sultan III. Osman, 56 yaşında tahta çıktığı zaman, yarım asırdan fazla bir süre yaşadığı kapalı hayatın tesiri ile bedenen ve ruhen yıpranmıştı. Bu sebeple Osmanlı tahtını hakkıyla dolduracak kapasitede bir insan değildi. Bilhassa ağabeyi Sultan I. Mahmud zamanında yapılmış bulunan müsbet işleri beğenmeyip şiddetle tenkid etmeye başladı. Bu durum onu müvazenesiz bir insan haline getirmişti. Bu yüzden kimseye itimad etmiyordu. Ona göre devlet yönetiminde herkes ve her şeyden şüphe etmek gerekiyordu. Bu sebeple bütün işleri bizzat kendisi bilmek isterdi. Gayet aceleci olduğundan emirlerinin hemen yerine getirilmesini isterdi. Bununla beraber son derece dindar, sâhibu'l-haya, fakirleri gözetken bir hükümdardı. Sık sık tebdil gezerek halkla konuşmaktan hoşlanırdı.

¹¹. Vâsıf, *Tarih*, I, 81 - 82; Altundağ, "Osman III", *İA*. IX, 449.

¹². Vâsıf, *Tarih*, I, 92; Altundağ, "Osman III", *İA*. IX, 449.

Halkın, alış veriş yaptığı sokak satıcılarının sattıkları şeylerden almak suretiyle onların düşüncelerini öğrenmeye çalışırdı.

Sultan Osman, tahta geçtiği zaman saraydaki mûsikişinasları çıkardığı gibi İstanbul'da bulunan meyhaneleri kapattırıp, hilaf-ı şeriat olan şeyleri ve zaruret olmadıkça nisvanın (kadınların) açık kıyafetlerle süslü ve debdebeli bir şekilde çarşı ve sokaklarda gezmelerini men' etmiştir. Bu konuda mahalle imamlarından yardım isteyerek emirlerin bunlar vâsıtasıyla halka ulaşmasını sağlamıştır.

Ülkemizde 1245 (1829) senesinde muhtarlık teşkilâtı kurulana¹³ kadar mahalle yönetici durumunda olan imamlar, kadıların (hâkim) bir nevi temsilciliğini yapıyorlardı. Kadıların, yerine getirmeleri gereken pek çok işte imamlardan yardım gördüklerine şahid oluyoruz. Bu meyanda onlar, mahallelerinin düzeninden, halk arasındaki ahenk ve barıştan sorumlu idiler. Tabir caizse, mahalleyi onlar yönetiyordu diyebiliriz. Arşivlerimizdeki birçok belge, imamların bu konudaki görev ve yetkilerine ışık tutmaktadır. Nitekim Evâhir-i Muharrem 1130 (Aralık 1717) tarihini taşıyan aşağıdaki belge, bu konuda dikkat çekicidir: "*Âsitâne Kaymakamına ve İstanbul Kadısı'na ve Sekbanbaşı'ya ve Hassa Bostancıbaşı'ya hüküm ki: Mahrûse-i İstanbul'da bazı mahallatta fevahiş taifesi tavattun ve âdet-i mezmûmeleri üzre bazı erâzil ve müdmin-i hamr olan eşkıya ile ihtilat ve irtikâb-ı fisk u fücûr ve bâise-i fitne ve fesâd oldukları mesami-i aliye-i mülûkâneme ilka olunup emr bi'l-ma'rûf ve nehy ari'l-münkerin mev'iza-ı kerime muktezasınca uhde-i cenâb-ı hilâfetmeâbımı vâcib ve zimmet-i mehin vârid-i töhmet-i cihanyânıma lâzım vârid olmağla sen ki vezir-i müşârûn ileyh ve siz ki mûma ileyhimsiz inşaallahu Teâla iş bu emr-i şerif-i vâcibü'l-ımtisâlim vüsûluna mahruse-i İstanbul ve tevabii mahallatı imamlarına mahallelerine fevahiş sakın olmamak üzre ve ahalisi dahi evkat-ı hamsede cemaat ile eda-yı salât-ı mefrûza için hazır olup ve içlerinden târik-i salât ve şûrb-i hamr vesair menâhiyi mürtekib olanlar, mahallelerinden ihrac olmak üzere...*"¹⁴ Bu hükümden anlaşıldığına göre imamlar, mahallelerindeki halkın, dinî, sosyal ve ekonomik davranışları-

¹³. Ahmed Lütfi, *Tarih-i Lütfi*, İstanbul 1291, II, 173.

¹⁴. BOA. *Mühimme Defteri*, nr. 126, s. 269.

nın, dönemin kanunlarına göre olmasını sağlamakla görevli idiler. Toplumun sosyal yapısında kötülük ve sıkıntılara sebebiyet verebilecek davranışlar, onlar vâsıtasıyla bertaraf edilmeye çalışılıyordu.

Burada şunu da belirtelim ki, imamlar vâsıtasıyla özellikle kadın kıyafetlerine müdahale sadece III. Osman döneminde değil, daha önceki devirlerde de vardır. Nitekim Evahir-i Şevval 1138 (1 – 11 Haziran 1726) tarihini taşıyan ve İstanbul Kadısı, Yeniçeri ağası ile Hassa Bostancıbaşıya yazılan bir hüküm, bu söylediklerimizi teyid etmektedir. Buna göre bazı Müslüman kadınların, yeni kıyafetler edinerek, kendilerini kefere avretlerine benzettikleri, yeni âdetler edinip ziynetlerini açığa çıkardıkları ve yeni yeni bid'atler edindiklerine temas edilen hükümde, bunun, Muhammed (SAS.) ümmetini idlal ve fesada uğrattığını, zira mal bakımından imkânı olan kadınların da onlara bakarak bu yolu tuttukları, kocaları fakir olanların da ailelerini terk edip, işin yuvanın bozulup yıkılmasına kadar gittiğine işaretle mahalle imamlarının bu konuda daha dikkatli olmaları istenmektedir.¹⁵ Sultan III. Osman, bütün bunları, biraz da kısa saltanat döneminde üst üste meydana gelen yangın, veba ve şiddetli soğuk gibi felâketlerinin birbiri ardınca ortaya çıkışlarını, bu nevden sebeplere bağlayan halk telakkisinin intibaha davet eden sadâsına uyarak icra etmiş görünmektedir. Son derece dindar ve muttakî bir insan olan III. Osman, rüşvet, hile ve yalandan son derece nefret ederdi.

Koca Râğıp Paşa'nın sadârete getirilişinin onuncu ayında epeyce bir müddetten beri şirpençe veya uyluğundaki "kurt uru"ndan müzdarip olan Pâdişah, bunun çıkarılması yüzünden yatağa düşmüştü. Çok rahatsız olmasına rağmen, Akdeniz'den dönen donanmanın limana girişini görmek için, Sarayburnu'ndaki yalı Köşkü'ne gitmiş, buradan dönüşte de hastalığı şiddetlenerek 16 Safer 1171 (30 Ekim 1757)'de vefat etmişti. Çocuğu olmayan Sultan III. Osman'ın cenazesi, Yeni Câmî haziresindeki Türbesi'ne defn edilmiştir. Vefatında 59 yaşında bulunan sultan, üç seneye yakın bir süre saltanat sürmüştür.¹⁶

¹⁵, BOA. MD. Nr. 133, s. 239.

¹⁶. Bu konularda geniş bilgi için bk. Vâsıf, *Tarih*, I, 91-92; M. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, I, 56; Hammer, *Tarih*, XV, 196-197; Uzunçarşılı, *Tarih*, IV/1, 340.

**SULTAN
III. MUSTAFA**

SULTAN III. MUSTAFA

III. Mustafa, Sultan III. Ahmed'in oğlu olup 14 Safer 1129 (28 Ocak 1717)'da dünyaya gelmiştir. Annesi Mihrimah Sultan'dır. 16 Safer 1171 (30 Ekim 1757)'de 41 yaşında iken tahta çıkmıştır. "A'zamu selâtin" terkibi, onun cülûsuna tarih olarak düşürülmüştür.¹ Sultan III. Osman'ın, üç yıla yakın devam eden saltanatından sonra gayretli ve hamiyetli bir hükümdar olan Sultan III. Mustafa'nın, Koca Râğıp Paşa'nın sâdaretine tesadûf eden yedi yıllık saltanatı, Sultan I. Mahmud devrinin bir devamı niteliğini taşımaktadır.

Sultan III. Osman, hasta bulunduğu sıralarda, Kızlar Ağası Ebû Kaf (Ebû Kahafe, Ebû Kof ?) Ağa'nın tesiriyle Sadrâzam Râğıp Paşa'yı görevden almak istemişti. Rivâyete göre Pâdişah'ın bu niyetinden haberdar olan Paşa, çeşitli bahane ve sebepler ihdası ile bir müddet ortalıkta görünmemişti. Bu esnada da Sultan Osman vefat etmişti. Bunun üzerine devlet ricali sabaha karşı saraya gelerek saltanat vârisi olan Şehzâde Mustafa'ya bey'at ederek onu Osmanlı saltanat tahtına çıkarmışlardı. Bunun üzerine Sadrâzam, Şeyhülislâm ve Kaptan-ı derya görevlerinde bırakılarak kendilerine hil'at giydirilmişti. Sultan Mustafa da "Hırka-ı Şerif" dairesine giderek duada bulunmuştu. Sabahleyin Bâbü's-saâde önünde taht kurulmuş ve davet edilen diğer erkân da burada kendisine bey'at etmişlerdir.

¹. Bilgi için bk. Ahmed Vâsîf, *Tarih*, I, 92; M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*, İstanbul 1308, I, 80; Bekir sıtkı Baykal "Mustafa III" *İA*, VIII, 700.

Merasimden sonra Enderûn'a dönen Sultan III. Mustafa, selefinin' tekfin ve techiz emrini vermişti. An'ane gereğince Yeniçeri Ağası, Sekbanbaşı ve Kul Kethüdası tarafından görülen cenaze, usûl icabı "Mukaddes Emânetler Dairesi" önünde gasledildikten sonra, namazı kılınarak Yeni Câmî Türbesinde Sultan I. Mahmud'un yanına defnedilmişti (16 Safer 1171 / 30 Ekim 1757).²

Cülûsuna kadar geçen hayatının 40 yıllık devresine dair bildiklerimiz pek fazla değildir. Şehzâdeliği, babasının ölümünden sonra tam bir inziva ve korku içinde geçmiştir. Bununla beraber o, zamanını okuyup öğrenmekle geçirmiştir. Özellikle ilm-i nücûm (astro-nomi, uzay bilimi), edebiyat ve tıp kitaplarını okumak suretiyle kendisini yetiştirmiştir. Hatta söylendiğine göre tıp sahasında edindiği bilgi sayesinde, birkaç defa zehirlendiği halde kendisini ölümden kurtarmıştır. Cülûsundan 10 ay kadar önce vefat eden ve kendisinden birkaç gün büyük olan kardeşi Mehmed, veliahd olduğu için halk tarafından daha çok tanınmakta ve sevilmekte idi. Buna karşılık görünüş itibariyle kardeşi kadar yakışıklı olmayan Mustafa'nın şahsiyet ve mizacı hakkında kesin bir kanaat bulunmamakta idi. Fakat, beklenmedik bir zamanda ve tam olgunluk çağında saltanat sırası kendisine gelince, birçok kimsenin tahmini aksine, hükümdarlık görev ve yetkilerini bütün ciddiyeti ile kavramış, pek çok kabiliyet ve meziyete sahip canlı bir şahsiyete sahip olduğu görüldü. Onun, olgun bir çağda Osmanlı saltanat tahtına cülûsu, halk arasında memnuniyetle karşılanmıştı.

Sultan III. Mustafa'nın büyük bir kabiliyet ve birçok meziyete sahip olduğu anlaşılmaktadır. Tahta geçtikten sonra hükümdarlık vazifelerini büyük bir ciddiyetle yerine getirmişti. Zeki ve yenilik taraftarı olan yeni Pâdişah, tebeasının huzur ve refaha kavuşması için gayref gösteriyordu. Nitekim cülûsunu müteakip ısdar ettiği "Adâletnâme"de, mamur bir vatanın ahalisini huzur ve refaha ka-

*. Kendisinden önceki Pâdişah (Sultan III. Osman) demektir.

². Vâsıf, *Tarih*, I, 62; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1978, IV / 1, 340; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1955, IV, 40.

vuşturmak emelinde olduğunu açıkça ifade etmişti. Böylece o, reâ-yâyı koruyup kollamak ve “ehl-i örf” taifesine de bir çeki düzen vermek istemişti.³

İşe başlarken belirttiği bu niyetini gerçekleştirmek için kendisine en büyük yardımcı olabilecek Sadrâzam Râğıb Mehmed Paşa'yı görevinde bırakmıştı. Râğıb Paşa, tecrübeli ve devrin en kudretli devlet adamı olma şöhretine sahipti. Devlet hizmetinde en aşağı mertebeden başlayarak derece derece ilerledikten; çeşitli idare ve siyaset işlerinde fiilen vazife alarak tam anlamıyla olgunlaştıktan sonra, çekirdekten yetişme mümtaz bir devlet adamı sıfatı ile sadârete kadar yükselmişti. Pâdişah ile sadrâzamanın devlet idaresi ve gelecek hakkındaki fikir ve düşünceleri birbirine uymakta idi. Her ikisi de devletin, 1683 Viyana bozgunundan beri devam etmekte olan gerilemesinin önlenebilmesi, ancak devamlı bir barış içinde yapılacak uzun vâdeli çalışmalar ile mümkün olacağına inanıyordu. Bu hedefe ulaşabilmek için de tedricen ıslâhât hareketlerine başlamak gerekiyordu.

Sultan III. Mustafa, memleket durumunun esaslı bir surette düzeltilmesi hususunda pek ümitli olmamakla beraber, elinden gelen gayreti göstermekten de geri durmamıştı. Bu maksatla idare, maliye ve askerlikte bazı ıslâhat tedbirlerine baş vurmuştu.⁴

Dönemi, ızdırap ve kargaşalıklar içinde geçen Sultan III. Mustafa, işten anlayan devlet adamının bulunmamasından (kaht-ı ricâl) büyük bir üzüntü duyuyordu. O, devletin ehil olmayan insanların elinde bulunduğundan şikâyet ediyordu. Bu şikâyetini de san'atkârâne bir şekilde şöyle dile getiriyordu:

“Yıkılıptur bu cihân sanma ki bizde düzele

Devleti, çarh-ı denî virdi kamû mübtezele

Şimdi ebvâb-ı saâdetle gezen hep hazele

İşimiz kaldı hemân merhamet-i Lem-yezele”

³. Baykal, “Mustafa III” İA. VIII, 700; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV / 1, 341.

⁴. Mustafa Nuri Paşa, *Netaicu'l-Vukuât*, İstanbul 1294, III, 48; Bekir Sıtkı Baykal, “Râğıb Paşa”, İA. IX, 595; Baykal “Mustafa III”, İA. VIII, 700.

Şiir haline gelmiş bir elem enini olan bu kıt'a, onun Osmanlı cihan saltanatının sarsılmasından ne kadar büyük bir üzüntü duyduğunu ve nasıl bir keder ile hüznün içinde bulunduğunu çok güzel bir şekilde anlatmaktadır. Bu kıt'a, Koca Râğıp Paşa ile Şeyhülislâm Çelebizâde İsmail Âsım Efendi tarafından tanzir edilmiştir.⁵

Sultan Mustafa, idarî ve askerî bakımlardan ıslahat teşebbüslerinde bulunurken, bazı malî tedbirler almaktan da geri durmamıştır. Nitekim her cülûsta, berat yenileyen mukataa ve zeâmet sahiplerinden alınan vergilerin (Rûsûm-ı cülûsiye) tahsilinde karşılaşılan zorluklar üzerine, bunların yarısının affı ile sıkıntılar giderilmeye çalışıldı. Bu suretle elde edilen meblağ, devlet hazinesine intikal ettirildi.⁶ Öbür taraftan, vakıf malların idaresinde görülen suistimallere ve reâyânın maruz kaldığı tazyike son vermek ve bir düzene koymak için tedbirler alınırken, Haremeyn vakıfları da iltizama konuldu. Zira daha önce "Dâru's-saâde Ağaları"nın idaresinde bulunan bu vakıflar, birkaç mültezimin ellerine bırakılmış olduklarından onlar da vakıf gelirlerinin büyük bir kısmını kendi aralarında taksim ediyorlardı. Bu birkaç kişi, Haremeyn Evkafını büyük zararlara uğrattıkları gibi reâyâyâ da hadden efzûn eziyetler ediyorlardı. Vâsıf, Haremeyn Evkafına yeni bir düzenin verilmesi ile ilgili olarak epey bilgi vermektedir.⁷

III. Mustafa, saltanat tahtına cülûs ettikten sonra Sadr-ı a'zam ve Şeyhülislâm'ı makamlarında bıraktı. Bundan sonra Osmanlı geleneği üzere. Safer ayının 25. Günü "tâklid-i seyf" (Kılıç kuşanma) merasimi yapılmıştı. Vâsıf'ın anlattığına göre Pâdişah, "esb-i şevkette şuvar olup" erkân-ı devletle Eski odalara gelmişti. 61. Orta'nın odabaşısı tarafından mutad olduğu üzere kendilerine şerbet takdim edilmiştir. Sultan şerbeti içtikten sonra kâseyi altınla doldurarak iade etmişti. Sonra cediti Fâtih Sultan Mehmed'in türbesini ziyaret

⁵ Tayyazâde Ahmed Atâ, **Tarih-i Atâ**, İstanbul 1293, IV, 67.

⁶ Vâsıf, **Tarih**, I, 97; Mücteba İlgürel, "Üçüncü Mustafa" **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, İstanbul 1989, XI, 152.

⁷ Vâsıf, **Tarih**, I, 102 - 103.

*. Mecazen "devlet atına binmek" demektir.

ederek dua yapmıştı. Bundan sonra Eyüp'teki 'Ebû Eyyub el-Ensârî' türbesini ziyaret ederek Resûlullah'ın bu celil sahabisinin ruhaniyetinden istimdad eylemişti. Ziyaret ve dua işi tamamlandıktan sonra Şeyhülislâm, Sultan III. Mustafa'ya kılıç kuşatmak suretiyle merasimi sona erdirmişti.⁸

SULTAN III. MUSTAFA DÖNEMİNİN İCRAAT VE İSLÂHAT HAREKETLERİ

Yenilik taraftarı olan Sultan III. Mustafa, aldığı mali tedbirlerle bir taraftan hazineyi zenginleştirirken, bir taraftan da harem ve saray masraflarını asgari seviyeye indirmeye çalıştı. Pâdişah'ın mali tedbirleri, tedavülde bulunan fındık altınını da kapsamıştı. Böylece Pâdişah, aynı ayar, ölçü ve ağırlıkta bulunan fındık altını ile yaldız Venedik altınını aynı seviyeye getirerek ikisinin de 155 paraya tekabül etmesini sağladı. Halbuki daha önce bazı Yahudi ve Hristiyan bezirgânlar (spekülatörler), bu iki altın arasında ayar farkı olduğu şayiasını yayarak yaldız altının fiyatının artmasına sebep olmuşlardı. Bunlar, ucuza topladıkları fındık altınını, Venedik'e gönderiyor, orada yaldız altını şekline soktuktan sonra tekrar memlekete göndertiyorlardı. Bunun sonucu olarak fındık altını günden güne azalıyordu. Pâdişah, darphânede mütehassıslara her iki cins altın arasında hiçbir fark olmadığını tesbit ettirdikten sonra bundan böyle fındık altının da yaldız Venedik altını gibi 155 paraya tekabül edip rayiç ve câri olmasını emr etti. Bu emir sonucu ortaya çıkan uygulama ile iki para cinsinde görülen karışıklık ve zü'yûf akça meselesi ele alınmıştı. Sultan Mustafa, vezni (ağırlığı) noksan olan altının kullanılmasını yasakladı. Piyasada bulunan Fındık altını, İstanbul zincirli altını, Zer-i mahbub, Mısır zincirlisi, Mısır tuğralısı, Yaldız Venedik altını ve Macar altını gibi vezni eksik olanların darphânece tesbit olunan fiyat farkı hesaplanarak toplatılmasını ve değiştirilmek üzere İstanbul'a gönderilmesini temin etti. Ayrıca "marbaş" denilen ve aslında 12 akça değerinde gümüş ihtiva eden

⁸. Vâsıf, *Tarih*, I, 94 - 95.

sikkenin ıslahı yoluna da gidilmiştir. Bu arada devlet maliyesine zarar veren, zahmetsiz kârlar peşinde koşan Yahudi ve Hristiyan taifesinin takibine başlandı. Bununla beraber parada yapılması istenilen gerekli düzenlemeler tam uygulanamadı. Pâdişahın, tasarruf için aldığı tedbirler, yakın muhitinden başlamak üzere menfaatlerine dokunulan kimselerin memnuniyetsizliğini, hatta düşmanlığına sebep oldu. Menfaatlerine dokunulan bu kimseler, çok iyi niyetli ve ülkesi için her türlü fedakârlığı göze alan Pâdişah'ın cimrilikle itham edilmesine sebep olmuştu.⁹

Yenilik taraftarı bir Pâdişah olan III. Mustafa, ordu ve donanmanın önemini hakkıyla kavramış bulunuyordu. Bunun bir sonucu olarak o, askerî teşkilatta yenilik yapmak istiyordu. Bu dönemde Fransa, Yedi sene muharebesinden önce, kendi ticaret ve siyasi vaziyeti yüzünden Rusya'nın büyümesinden endişe ediyordu. Osmanlı Devleti'nden elde ettiği imtiyazlarla nüfuzunu daha da kuvvetlendirmek için Osmanlı'nın bilhassa askerî bakımdan kalkınmasını istiyordu. Bu da ancak yeni ve kapsamlı bir ıslâhatla mümkün olacaktı. Bunu gerçekleştirmek için de bir heyet göndermişti. Fransa'nın bu hareketi, Osmanlı devlet ricalini şüpheye düşürdüğünden yapılan müracaat kabul edilmemişti. Bununla beraber Yeniçeri Ocağı'nın ıslâh edilmeye ihtiyacı vardı. Fakat bunun güçlüğü ve hatta imkânsızlığını da biliyordu. Bununla beraber, ordunun bilhassa topçu sınıfını ıslâh, tophâneyi tanzim ve mühendis mektebi tesis etmek için elinden gelen gayreti gösterdi. Avrupaî tarzda bir topçu ocağının tesisi için bir Macar asilzâdesi olan ve Fransız ordusunda hizmet etmiş bulunan Baron de Tott'dan istifade edildi. Onun yardımı ile öküzler ile çekilen ve taşınması son derece güç olan ağır toplar yerine, yeni ve beygirler ile çekilen hafif toplar döktürdü. Artan top ihtiyacına cevap vermek üzere de Hasköy'de modern bir top dökümhânesi kuruldu. İstanbul ve Çanakkale boğazlarının tahkim ve savunması için Boğazlardaki kalelerin planlarına göre yeniden inşasını sağlamaya çalıştı. Bu arada orduda kullanı-

⁹. Baykal, "Mustafa III" İA. VIII, 701.

lan kayak köprü sisteminin değiştirilmesi ve top arabalarının yeni bir sistemle kullanılıp hizmete sokulmasını sağladı. 1747'de yeniçerilerin itirazları üzerine kapatılmış bulunan Üsküdar'daki Humba-rahâne ile Mühendishâne mekteplerinin dağıtılmış bulunan talebelerinden bazıları, Koca Râğıp Paşa'nın yardımı ile toplatılmıştı. Bunlar, Kâğıthâne'de mühendislik eğitimine başladılar. Pâdişah, ihmale uğramış bulunan donanma ile de ilgilenmiş, yıllardan beri tersanelerde inşa halinde bulunan gemileri tamamlattığı gibi, yeni gemiler de inşa ettirmişti. Sultan III. Mustafa, cevval, hareketli ve faal bir hükümdardı. Bizzat Tophâne'ye giderek top dökümlerine nezâret ettiği gibi, zaman zaman top talimlerini görmek üzere de gelirdi. Tasarrufa son derece riayet ederdi. Çeşitli kaynaklardan gelen parayı artırmak suretiyle hazineyi doldurmuştu.¹⁰

III. Mustafa Döneminin İç Olayları

Sultan III. Mustafa tahta çıktığı zaman, memleketin durumu bir hayli karışık idi. Uzun bir süreden beri Anadolu'da faaliyette bulunan "Kapusuz levendât" eşkıyası, yüzlerce ve hatta binlerce gruplar halinde ortalığı kasıp kavurmakta idiler. Bir türlü ortadan kaldırılamayan bu eşkıya, geniş bölgelerde âsâyîş ve devlet nüfuzu diye bir şey bırakmamıştı. Mahallî kuvvetlerin, bunlara karşı giriştikleri hareketler, bu gailenin ortadan kaldırılmasına yetmiyordu. Bu durumdan cesaret alan eşkıya, reâyâyâya türlü baskılarda bulunuyordu. Bu esnada Sivas Valisi Zerelizâde Feyzullah Paşa, bunları tenkile me'mur edilmişti. Erzurum taraflarında yaptıkları zulümden sonra Çorum'a doğru harekete geçen eşkıya grubunun gelmekte olduğu haberini alan Çorum halkı, birleşerek bunlara karşı durmaya ve savaşmaya başladı. Bu durumda burada bir şey yapamayacaklarını anlayan kapusuz levendât eşkıyası, Sivas'a yönelmeye başladı. Bu durumdan haberdar olan Feyzullah Paşa, eşkıyanın üzerine gidip birkaç saat içinde bunların önemli ve büyük bir kıs-

¹⁰. Bilgi için bk. Vâsîf, *Tarih*, I, 106-107; Baykal, "Mustafa III" *İA*. VIII, 701; Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 1, 342.

minı ortadan kaldırmaya muvaffak oldu (1758). Bununla birlikte eşkıyanın kökü tamamen kazınamamıştı. Zira az sayıda da olsa bunlardan bir kısmı kaçıp kurtulmuştu. Bunlar, ufak gruplar halinde ve daha dar bir ölçüde âsâyişi ihlâl etmeye devam ettiler.¹¹

Yine bu dönemde “*ayân*” denilen mahallî mütegalibe de devletin hâkimiyetine darbe vuran menfi bir unsur halinde kendisini hissettirmekte idi. Bilindiği gibi Osmanlı taşra idaresinde vali, mu-tasarıf, mütesellim ve voyvodalar, merkezden tayin edilirdi. Bu yöneticilerden başka, her şehir ve kasabada “*a’yân-ı vilâyet*” arasından seçilen bir ayân bulunurdu. Bu zât, merkezî hükümete karşı halkın, halka karşı da merkezî hükümetin haklarını korumaya çalışırdı. Osmanlı Devleti’nin klasik döneminde görevini hakkiyle yerine getiren “ayânlık müessesesi”, özellikle XVIII. asırda Bâb-ı âlî’nin (hükümetin), taşradaki gücünün giderek zayıflaması üzerine bu teşkilât, Anadolu’da birtakım karışıklıkların çıkmasına sebep olmuştu. Ayânların halka karşı olan zulümleri, özellikle XVIII. yüzyılın ikinci yarısında yaygın bir hal almıştı. Böylece, bu müessesede de bozulmalar baş göstermişti. Nitekim ayânların, aslı vazifelerini unutup kendi adamlarını himâye etmeleri ve bunlardan bir kısmını “*menzilci*” olarak kullanmaları bu teşkilâtın gerçek anlamda vazifesini yerine getirmesinde aksamalara ve nizâmın bozulmasına sebep oluyordu. Bunun üzerine Sultan III. Mustafa, menzil teşkilâtına yeni bir düzen vermek için sert tedbirlere baş vurmak zorunda kaldı. Ayânın, ziraatla meşgul olan halka zulmetmesi ve bu yüzden

¹¹. Geniş bilgi için bk. Vâsıf, *Tarih*, I, 117 – 118.

*. Ayân: Osmanlı Devleti’nde, şehir ve kasabalarda devlet ile halk arasındaki ilişkileri düzenleyen kimselere verilen bir isimdir. Arapça “ayn” (göz) kelimesinin çoğulu “ayân”, eşraf, vücûh ve erkân ile eş anlamlıdır. Özellikle halkın gözünde soy, sop ve itibarca sivrilmiş olanlar için kullanılır. İlk Müslüman devletlerde görülen ayân, Osmanlılar’a Anadolu Selçuklu Devleti’nden geçmiştir. Bilgi için bk. Özcan Mert, “Ayân” *DİA*. IV, 195; Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık*, Ankara 1977, s. 7.

*. Menzil ve menzilci tabirleri ile ilgili geniş bilgi için bk. Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, İstanbul 1986, s. 221 – 222; Ziya Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, İstanbul 1999, s. 409 – 414.

vergilerin azalması da Pâdişah'ın azimli bir şekilde harekete geçmesinde büyük bir rol oynamıştı.¹²

Öyle anlaşıyor ki, Sultan III. Mustafa döneminde eyâletlerin birçoğu merkez ile olan bağlarını gevşetip bağımsız birer devlet haline gelmeyi düşünüyorlardı. Ancak bu hareketler, ciddi bir sonuca ulaşmaktan uzak bulunuyorlardı. Vâsıf, aşağıda isimleri verilecek olan eyaletlerde nelerin olduğunu tafsilatlı bir şekilde anlatır. Ancak biz, kısaca bunları vermekle yetineceğiz. Gerçekten, o günün ulaşım şartlarına göre uzak bir diyar olan Kuzey Afrika'ya merkezden gönderilen valilerin nüfuzları bir hayli azalmıştı. Trablus ve Tunus ocakları ırsî beylikler haline gelmişlerdi. Mısır'da idare tamamen kölemenlerin eline geçmiş gibiydi. Bunların birbirleri ile mücadelesinde galip gelen "Bey" olarak iktidara geliyor, valisi ise bununla iyi geçinmek zorunda kalıyordu. Suriye ve Lübnan'da durum bundan pek farklı değildi. Bu arada, hac yolunu tehlikeye sokan "Berru's-Şam urbanı" denilen eşkıya te'dib edildi. Bundan başka reâyâyâ zulmeden Çorum Beyi Feyzullah te'dib edildiği gibi aynı suçla itham edilen Eflak voyvodası haps edildi. Ayrıca, Çıldır, Kars, Karaman, Aydın, Kıbrıs, Bosna ve Karadağ'da meydana gelen disiplinsizliklere karşı da tedbirler alınmakta idi.¹³

Sultan III. Mustafa döneminin önemli hâdiselerinden biri de, "Tersane-i Âmire"nin kereste ve İstanbul'un odun ihtiyacının daha çabuk ve kolay temini için Sakarya nehrinin Sapanca gölü üzerinden İzmit körfezine bağlanması teşebbüsü idi. Böylece Kanunî Sultan Süleyman ile Sultan IV. Mehmed devirlerindeki düşünce, tekrar gündeme getirilmişti. Bunun için Şevval 1174 (Haziran 1759) tarihiyle Divân-ı Hümâyûn tarafından Kocaeli sancağı mutasarrıfı Seyyid Mustafa Paşa ile İzmit, Sapanca ve Adapazarı nâiblerine, bu işi tahkik ve takibe memur olan mübaşirlerle İzmit yeniçeri zâbiti ve

¹². Baykal, "Mustafa III", İA. VIII, 701 - 702; Ayrıca Ayânlar tarafından yapılan zorbalıklar hakkında geniş bilgi için bk. Özkaya, *Âyânlık*, s. 185 - 215.

¹³. Geniş bilgi için bk. Vâsıf, *Tarih*, I, 164 - 208 (1173 - 1175 yılları olayları); Ayrıca bk. Baykal "Mustafa III", İA. VIII, 702.

Sapanca yeniçeri serdarına hitâben ferman gönderilmişti.¹⁴ Pâdişah, fermanının gereği olan bu teşebbüsü gerçekleştirmek için derhal bölgeye mimar, mühendis, mübaşir, râsıd (gök bilimci) ve su-yolculardan müteşekkıl bir heyeti göndermişti. Bu heyet, yerinde keşif ve ölçümler yaptıktan sonra bunun mümkün olup olamayacağını bir rapor halinde sunacaktı. Yerinde yapılan keşif ve araştırmadan sonra hazırlanan raporda, böyle bir teşebbüsün mümkün olduğu, sadece odun için değil, İstanbul zahiresinin de bu yolla daha kolay taşınabileceği, ve hatta Sapanca kenarında bir tersane-nin de inşa edilebileceği de belirtilmişti. Bunun üzerine kanalın kazılmasına başlanmıştı. Fakat kış mevsiminin girmesi ve bölge halkının, ulaşım yolunun kısalmasını sağlayacak olan bu teşebbüs-ten dolayı menfaatlerinin haleldar olacağını ileri sürerek manasız bir şekilde karşı koyması, kanalın açılmasından vaz geçilmesine sebep olmuştu. Böylece, memleketin siyasî, iktisadî ve askerî ba-kımdan güçlenmesini sağlayacak bir proje sonuçsuz kalmış oldu. Sultan III. Mustafa'nın, memleketin iktisadî bünyesini kuvvetlen-dirmek yolundaki teşebbüslerinden biri de Süveyş kanalını açmayı tasarlamış olmasıdır.¹⁵

Sultan III. Mustafa'nın, ızdırap ve kargaşalıklarla yüklü salta-natı, bütün siyasî ve askerî yıkılışlara rağmen yine de kültür ve imar bakımından verimli geçmişti. Gerek İstanbul'da, gerekse ülke-nin diğer bölgelerinde sık sık meydana gelen yangın ve zelzele (dep-rem) nin sebep olduğu tahribatın acılarını dindirmek ve yıkılan bi-naların tamir veya yeniden inşası için tahsisat ayırmaktan kaçın-mamıştı. Nitekim 1766 tarihinde tahrib olan câmi ve diğer binaların tamiri veya yeniden inşası için 220.000 kese sarf etmiştir. Bu esna-da tamamına yakın bir kısmı yıkılan Fâtih Câmii'ni yeni baştan yaptırmıştı. Aksaray'da Lâleli Câmii ile Üsküdar'da, annesi Mihrimah Sultan'ın adını ebedileştiren Ayazma Câmii'ni, İstan-

¹⁴. BOA. *Mühimme Defteri*, nr. 161, s. 133 - 134.

¹⁵. Vâsıf, *Tarih*, I, 162 - 163; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sakarya Nehrinin İzmit Körfezine Akıtılmasıyla Marmara ve Karadeniz'in Birleştirilmesi Hakkında" *Belle-ten* (1940), IV / 14 - 15, 158 - 161.

bul'un mimarî haritasına yâdigâr bırakmıştır. Edirne Sarayı'nın inşaatını tamamlatan Pâdişah, İstanbul'un suyunu bollaştırmak için yeni bir bend inşa ettirdiği gibi, depremnden hasar gören eski su yollarını da tamir ettirmiştir. Ayrıca Mekke'ye bol miktarda su temin eden bir tesis de yaptırmıştır (1767).¹⁶

Sultan III. Mustafa, kıtlık zamanları için İstanbul'da zahire depoları inşa ettirmişti. O, bir manada bunu yapmak zorunda idi. Zira devlet merkezi olan İstanbul'un iâşe meselesi, devlet erkânını hemen her zaman meşgul etmiş görünmektedir. Bir taraftan devlet merkezi olması, diğer taraftan da kalabalık bir nüfusu barındırması, buna sebep olarak gösterilebilir. Gerçekten "İstanbul, sarayları ve onları dolduran kalabalık kapıkulları, askerî kıtaları, yurdun dört bir yanından gelmiş ve medreseleri dolduran talebeleri, imâretlerinde karnı doyuran düşkünler, ve garipleri, hanları dolduran yabancı tüccarları, bekâr odalarında barınan bekârları ile, fetihler döneminde tatbik edilen şuurlu bir iskân politikasına rağmen, gerileme devirlerinde düşman istilasına uğrayan vatan topraklarından göç ederek gelip yerleşenlerle kabaran, devamlı sekencesi ile devamlı olarak büyüyen dev bir şehir halinde idi. Böyle muazzam bir şehrin, günlük ekmeğini temin etmek, fena günler için hazırlıklı bulunmak, halkın zarurî yiyecek maddesinde spekülasyona mani olmak ve fiyatları mutedil bir seviyede tutmak, zamanın idarecileri tarafından büyük bir dava olarak görülüyordu."¹⁷ Zira nüfusuna göre arazisi fazla verimli olmayan bu şehrin iâşesi için daima dışarıdan zahire temin etmek ihtiyacı vardı. Bu dönemde, reâyânın büyük şehirlere yerleşmesine mani olunmaya çalışılmıştır. Zira Osmanlılar dönemindeki iktisadî şartlar, şehirlerin, bu arada ve özellikle pâytaht olan İstanbul'un, nüfus bakımından fazlaca büyümesine pek müsaîit değildi. Buraya dışarıdan gelecek bir nüfus akını, âsâyişin yanında sosyal düzenin bozulmasına da sebep olabilirdi. Çünkü büyük

¹⁶ Baykal, "Mustafa III", İA. VIII, 703.

¹⁷ Lütfi Güçer, "XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'un İâşesi İçin Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi" *İstanbul İktisat Fakültesi Mecmuası* (1952), XI, 397; ayrıca bk. Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisâb Müessesesi*, s. 78.

istihlâk merkezlerinde iâşe sıkıntısını meydana getiren sebeplerin başında “nüfus tehâcümü” gelmektedir.¹⁸ Bu bakımdan, hem âsâ-yişin sağlanması, hem de zarûrî ihtiyaç maddelerinde sıkıntı meydana gelmemesi için İstanbul nüfusunun fazla artmamasına dikkat edilirdi.¹⁹ Gerçekten, taşradan ev göçü sonucu meydana gelen nüfus kesafeti, şehirde hem gıda maddelerinin darlığına, hem de hırsızlık, yangın, kundaklama vs. gibi âsâ-yişi bozan olaylara sebep oluyordu.²⁰ Bunun için bu dönem Osmanlı idarecileri, iskân merkezlerindeki nüfusun yerinde kalmasına ve başka bir yere göç etmemesine azami derecede dikkat ediyorlardı. Çünkü iktisadî hayatı bütünüyle ziraî ekonomiye dayalı olan bu cemiyette, üretimin düşmemesi ve iskân merkezlerindeki kayıtlı mükelleflerin azalmaması gerekiyordu.²¹ Son derece tasarrufa riayetkâr olan Pâdişah, ancak böyle bir uygulama sâyesinde üreticilikten tüketiciliğe geçmenin önünü alabilirdi.

Sultan III. Mustafa ve Huzur Dersleri

Osmanlı Devleti'nde, Ramazan ayının ilk günü başlamak ve genellikle sekiz derste sona ermek üzere sarayda, Pâdişah huzurunda “*mukarrir*” adı verilen zamanın tanınmış âlimleri tarafından takrir olunan derslere “*Huzur Dersleri*” deniliyordu. Zamanla sayılarında değişiklik olan ve “*muhabtab*” adı verilen yine devrin âlimlerinden müteşekkil bir heyetin de münazarasında bulunduğu bu derslere, Pâdişah huzurunda icra edilmelerinden dolayı “*Huzur-ı Hümâyûn Dersleri*” de deniyordu.²²

¹⁸. Sabri F. Ülgener, *Tarihte Darlık Buhranları ve İktisadî Müvazenesizlik Meselesi*, İstanbul 1951, s. 57.

¹⁹. BOA. *Mühimme Defteri*, nr. 153, s. 135; Kazıcı, *İhtisâb*, s. 48.

²⁰. Midhat Şertoğlu, “İstanbul” *İA*. V / 2, 1214 / 23.

²¹. Cengiz Orhonlu, “Şehir Mimarları” *Osmanlı Araştırmaları* İstanbul 1981, II, 6.

*. Başlangıçta 7-8 kişiden meydana gelen muhabtab kadrosu, daha sonraları 15 kişiye kadar yükselmiştir.

²². M.Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İst.1971, I,860.

Tarihçiler, Tefsir'den ibâret olan bu dersin başlangıcını Osman Gazi'ye kadar çıkarmaktadırlar. Bununla beraber, bu dersin belli kaide ve sisteme bağlanarak yapılmasının Sultan III. Mustafa zamanında olduğu belirtilmektedir. Nitekim Tayyazâde Ahmed Atâ, bu konuya genişçe yer verdiği eserinde "Osman Han Gâzi asr-ı fezâil hasr-ı âlisinden bed' ile, Orhan Han Gâzi ahdında daimî surette icraya başlanılarak ol zamanlardan ve hususiyle Murad Hân-ı evvel vaktinden beru Ramazan-ı Şerif'de vakit bulundukça her gün ve eyyam-ı sâirede irâde buyruldukça fühûlîn-i ulemâdan olan zevât-ı fezâil sımatın ekserisi huzur-ı hümâyûnda ictima ile âyât-ı celile-i furkaniyyeden bazı süver-i şerife tefsir olunması kaide hükümüne girmişken, Mustafa Hân-ı Sâlis (III. Mustafa) eyyâm-ı rûzesinden bed' ile şehir-i Ramazan-ı Şerif'in evvelki gününden onuncu gününe kadar birer mukarrir ile çend nefer muhatabtan ibâret olmak üzere bir hey'et-i ulemâ celb ederek Tefsir-i Şerif-i Beyzâvî'den birkaç âyet-i kerime tefsir ettirmek ve bu cihetle istifada-i feyz ve bereket etmek ve onuncu günü kütûphâne hocası pîşva olduğu halde mukarrir olan zatlardan mürekkeb bir meclis-i mütemayiz dahi akdolunarak keزالik tefsir-i şeriften mubahasat-ı hasene icrasiyle tenvir-i mübalat edilmek usûlû, vaz' buyrulmuştur."²³ diyerek bu dersin, devletin kurucusu olan Osman Gazi zamanında da var olduğunu, ancak sistemli ve esaslı bir şekilde kanun haline getirilerek devamının sağlanmasının Sultan III. Mustafa zamanında olduğuna işaret eder.

Sultan III. Mustafa tarafından belli bir kanuna bağlanarak devamı sağlanan Huzur Dersleri'nin başlangıcı hakkında Tarihçi Vâsif da, 1172 (1758) olaylarından bahs ederken, Sultan III. Mustafa'nın akli ve nakli ilimlere olan büyük bir rağbetinden dolayı Ramazan-ı Şerif'te kendi huzurunda bir mukarrir ve beş muhatab ile Kadı

²³. Tayyazâde Ahmed Atâ, *Tarih-i Atâ*, İstanbul 1293, I, 213.

Beydavî tefsirinden dersler okunmasını irâde buyurduğunu nakl eder.²⁴

Ramazan'a mahsus bu güzel gelenek, Pâdişah, şehzâde ve devlet erkânının özellikle dinî konularda sağlam ve gerçek bir bilgi sahibi olmalarına imkân sağlıyordu. Bu derslerde, Kur'an-ı Kerim'den zamana uygun bir âyet-i kerime okunarak mukarrir tarafından tefsiri yapılırdı. Bundan sonra da muhatablar tarafından vaki sual ve itirazlara cevap verilirdi. Böylece ilmî bir mubahese açılmış olurdu.²⁵

Mekke'ye Su Getirilmesi

Tarih, Osmanlı yöneticilerinin, Mekke ve Medine (Haremeyn)'nin proplemleri ile özel olarak ilgilendiklerini göstermektedir. Dönemine göre daha ziyade sağlık, yangın ve su temini gibi konularda kendisini hissettiren bu ilgi, Osmanlı Pâdişahları için basit bir ilgiden öte bir vazife ve hizmet olarak telakki ediliyordu. Nitekim daha önce Mekke'ye getirilen suyun yollarında meydana gelen tahribat, Mekke halkını olduğu kadar, Hac mevsiminde buraya gelen hacıları da sıkıntıya sokuyordu. Halkın, durumu İstanbul'a bildirmesi üzerine 1181 (Miladi 1767 - 1768) senesinde Mekke'ye 7 - 8 saatlik uzaklıkta bulunan "Ayn Hüney'nî Arafat'a ilhak"ından başka diğer suların yol ve kanallarının temizlenmesi, tamir edilmesi ve yeniden inşası için emr-i âlî sâdır olmuştu. Buna göre Feyzullah Efendi, inşaat emini olarak tayin edilirken, Cidde valisi ile Mekke-i Mükerreme şerifine de Feyzullah Efendi'ye ve çalışmalarına yardımcı olmaları hususunda fermanlar gönderilmişti. Mekân, iklim ve zamanın şartları düşünüldüğünde fevkalade hızlı bir çalışmanın

²⁴. Geniş bilgi ile bu dönemdeki mukarrir ve muhatbların isimleri hakkında bk. Vâsıf, **Tarih**, I, 157 - 158.

²⁵. Daha geniş bilgi için bk. Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, VII, 101; Ebu'l-Ula Mardin, **Huzur Dersleri**, İstanbul 1951, I, 21 - 25; Ziya Kazıcı, **İslâm Tarihi (Osmanlı Devleti ve Medeniyeti)** İstanbul 1997, XI, 427 - 433.

sonucu olarak 3 sene gibi kısa bir sürede 68 bin kuruş sarfı ile Hüneyn suyu diğer sularla birleştirilerek Mekke'ye getirildi.²⁶

Koca Râğıb Paşa'nın Vefatı

Bundan bir müddet sonra Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki en büyük devlet adamlarından ve Divân edebiyatımızın seçkin simalarından biri olan Sadrâzam Koca Râğıb Paşa vefat etmişti (24 Ramazan 1176 / 8 Nisan 1763).

Osmanlı'nın, XVIII. asırda yetiştirdiği ve küçük bir memuriyetten sadrâzamlık makamına kadar yükselmiş en büyük devlet adamlarından biri idi. Yazdığı hikemî şiirlerle usta bir şair ve edib olduğunu ortaya koyan Râğıb Paşa, aynı zamanda âlim, fâzıl, dürrüst, ileriye gören, kanaatkâr ve hakim bir devlet adamı olma sıfatları ile de temayüz etmişti. Tarihçi ve hattat olma gibi sıfatları da bulunan Paşa, el-sine-i selâse (Üç dil = Türkçe, Arapça ve Farsça) de şiir yazan mükemmel bir şairdi.

Defterhâne kâtiplerinden Şevki Mustafa Efendi'nin oğlu olan Paşa, 1699 yılında İstanbul'da doğdu. Küçük yaştan beri tahsil ve terbiyesine özen gösterilmişti. Keskin zekâsı ve parlak istidadı ile kısa zamanda büyük ilerlemeler kaydeden Paşa, dikkatleri üzerinde toplamasını bilmişti. Bunun üzerine babasının çalıştığı Defterhâne kaleminde işe başlamıştı. Bu kalemde, memuriyetinin daha ilk yıllarında işlerin inceliğine nüfuz ederek büyük bir ilerleme kaydetmişti. Bu, onun, emsalleri arasında temayüz etmesine ve kısa zamanda şöhret olmasına sebep olmuştu. Bundan kısa bir müddet sonra da Divan-ı Hümâyûn kâtipliğine getirilmişti. Bu arada genç yaşında, Osmanlı ilim, sanat ve devlet adamlarında bir gelenek halinde devam eden ilim dili Arapça ve edebiyat dili olan Farsça'yı öğrenenler kervanına katıldı. Defterhâne Kalemi ve Divân-ı Hümâyûn'da elde ettiği bilgi ve tecrübe, henüz 25 yaşında bulunan ve 1722'de başlayan İran savaşları esnasında fethedilen yerlerin tahri-

²⁶. Bilgi için bk. Vâsıf, *Tarih*, I, 297 – 298.

ri için Revan Valisi Arifi Ahmed Paşa'nın emrine verildi. Bundan sonra Tebriz seraskeri Köprülüzâde Abdullah Paşa'nın maiyetinde Ordu-yı Hümâyûn reisliğine getirildi. Bir yıl kadar Revan Defterdarlığı'nda bulunduktan sonra 1729'da İstanbul'a dönmüş, fakat hemen arkasından da riyâset vekâleti pâyesi ile Hemedan Eyaleti'nin tımar ve zeâmetlerini yeniden düzenlemekle görevlendirilmişti. Her geçen zaman kendisini bir üst makamda terfi etmiş olarak bulan Râğıb Paşa, 1730 yılında Kapıkulu sūvarileri ile saray ağalarının maaş defterlerinin kontrol edildiği bir kalem olan sūvari mukabelesi pâyesiyle Bağdad Defterdarlığı'na atanır. Burada kaldığı süre içinde ilim, edebiyat ve devlet idaresinde gösterdiği ustalıklar sayesinde vali Ahmed Paşa'nın dikkatini çekerek yakın ilgi ve güvenini kazanır.

Bağdad'ın, Nadir Şah'ın askerlerinden kurtarılmasında İran tarafını oyalamak suretiyle Osmanlı kuvvetlerinin yardıma yetişmesini sağlayan Râğıb Paşa ile Mehmed Ağa'nın diplomatik taktikleri, şehrin Acem ordularınca kuşatılmasına fırsat vermemişti. Bağdad'ın, İran kuşatmasından kurtarılmasından sonra İstanbul'a çağrılan Râğıb Paşa, 1734'te Mâliye tezkireciliği'ne getirildi.

1736 yılında ordu ile Rus seferine hareket etmiş ise de bu sıralarda İstanbul'a gelen İran elçileri ile görüşmeleri yürütmek üzere acele olarak İstanbul'a çağırılmıştı. Ordu ile rus seferine katılmadan İstanbul'a geri dönen Râğıb Paşa, İran meselelerinin iç yüzünü iyi bilen bir uzman olarak İran elçileri ile yapılan müzakereler esnasında zekâ, kabiliyet, bilgi ve dirayetiyle başta Pâdişah olmak üzere devlet ileri gelenlerinin dikkatlerini çekmekte gecikmemişti. Bunun üzerine 1737 yılında '*Sadâret Mektupçuluğu*'na getirilmişti.

Böylece Râğıb Paşa'nın, Defterhâne Kalemî'inde başlayan memuriyet hayatında kademe kademe ilerledikten, çeşitli idarî ve siyâsî işlerde tecrübe kazanıp tam anlamıyla olgunlaştıktan sonra çekirdekten yetişme mümtaz bir devlet adamı sıfatı ile Sultan III. Osman'ın yedinci ve sonuncu sadrâzamı olarak erişebileceği en yüksek makama kadar gelmiştir.

III. Mustafa'nın kız kardeşi Saliha Sultan ile evlenmesi, sadrâzamı Pâdişah'a daha da yaklaştırmıştı. Pâdişah, şair veziri Râğıb Paşa'nın, şehzâdelerin doğumu, Ramazan, bayram vs. gibi vesileler ile kendisine takdim ettiği tebrik yazılarından çok mütehassıs oluyordu. Her meselede Pâdişah'a muntazaman bilgi veren sadrâzam, onun tasvibini almayı ihmal etmemişti. Pâdişah ile veziri, ülkede huzuru sağlamak ve ıslâhat yapma yolunda birlikte çalışıyorlardı. Memleketin iç yapısını gayet iyi bilen ve dış münasebetleri de ona göre ayarlayan Koca Râğıb Paşa, Osmanlı Devleti'nin itibarını bilhassa Avrupa devletleri nazarında muhafazaya ve hatta yükseltmeye muvaffak olmuştur. Gerçekten, A. Cevdet Paşa'nın ifadesiyle o, gerek Şark, gerekse Rumeli seferlerinde bizzat bulunup gerçekleri gören bir kimsedir. altı sene devam eden sadâreti müddetince barış taraftarı olup savaştan kaçınmıştır. O, devleti, sonu felaketle bitecek bir bâdireye atmak istemiyordu. Hatta Rusların yayılmasından endişe eden Sultan III. Mustafa'nın savaşa girmek için defalarca *"Eğer gazez akça ise Edirne kapısından tâ Ruscuk'a kadar iki keçeli altın dizerim"* sözlerine karşılık Râğıb Paşa *"Devlet-i Aliyyeniz, eskiden beri yapmış olduğu savaşlarla muharib bir aslan olduğunu düşmanlarına göstermiştir. Lakin şimdi tırnakları kırılmış olup muharebe esnasında düşman bu halini anlarsa vaziyet müşkül olur. Aske-re nizâm verildikten sonra bu iş düşünölsün"* diyerek devleti sonu belli olmayan bir tehlikeye atmak istemiyordu. O, bir taraftan ölkede, malî, askerî ve idarî sahalarda gereken ıslâhatlarda bulunurken, öbür taraftan imar faaliyetlerinde bulunuyordu. Avrupa'dan kitaplar getirtmek suretiyle Batı bilgisinden istifade ile ilim ve san'atın ilerlemesini sağlamaya çalışıyordu. Bütün bu çalışmaları arasında o, Sultan III. Mustafa'dan da büyük yardımlar görüyordu.

Girdiği her işte kendisini isbatlayan, XVIII. asrın en büyük ve başarılı devlet adamı olan Râğıb Paşa, toplam altı yıl üç ay sadâret makamında kaldıktan sonra 24 Ramazan 1176 (8 Nisan 1763) günü gece yarısına doğru dünyaya gözlerini yumdu. Ertesi gün (Cu-

ma) Fâtih Câmii'nde kılınan Cenaze Namazı'ndan sonra Lâleli'de yaptırdığı kütüphânesinin haziresine defnedildi. ²⁷

Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın Sadâreti ve Büyük Zelzele

Köse Bâhir Mustafa Paşa, Ruslar'ın teşvikiyle Gürcistan'da meydana gelen isyanı bastırıp ortadan kaldıramadığı için sadâretten azledilerek yerine Muhsinzâde Mehmed Paşa getirilmişti (7 Şevval 1178 / 30 Mart 1765). Görevden alındıktan sonra Midilli adasına sürgün edilen Bâhir Mustafa Paşa, meşru' olmayan yollarla servet topladığı ve hazineyi zarara uğrattığı için daha sonra orada siyaset edilmişti. ²⁸

Tecrübeli bir devlet adamı, iyi bir komutan ve hudud boyları ile ilgili bilgisi kadar Avrupa'yı da çok iyi tanıyan Muhsinzâde Mehmed Paşa sadâretinin ikinci yılı başında, İstanbul'un en büyük depremlerinden biri meydana gelmişti. 13 Zilhicce 1179 (23 Mayıs 1766) Perşembe günü, güneş doğduktan yarım saat sonra meydana gelen bu deprem, büyük bir tahribat ile can ve mal kaybına sebep olmuştu. İki dakika kadar süren bu zelzelede, Fâtih Câmii dahil olmak üzere birçok mâbed hasara uğramıştı. Depremden birkaç gün sonra tam Cuma namazı kılınırken, ilki gibi olmamakla birlikte yine şiddetli bir yer sarsıntısı meydana gelmişti. Daha önce hazar görmekle birlikte ayakta kalabilmiş bazı binalar da bu sarsıntıda yıkılmıştı. Böylece şehirdeki birçok binanın yıkılmasına sebep olan bu deprem, küçük sarsıntılarla iki buçuk ay kadar sürmüştü. Halkın büyük bir korkuya kapılmasına ve malî bakımdan sıkıntıya düşmesine sebep olan bu depremin tahribatını ortadan kaldırmak için çok hızlı bir imar faaliyetine başlayan Sultan III. Mustafa, elinden gelen gayreti göstermişti. O, Fâtih ve Eyyüb Sultan Camilerini adeta ye-

²⁷. Tafsilatlı bilgi için bk. Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih**, İstanbul 1302, I, 63; Bekir Sıtkı Baykal, "Râğib Paşa", **İA**, IX, 594 - 596; Nihad Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul 1971, II, 766 - 768; Uzunçarşılı, **Tarih**, IV, 343 - 348; Hüseyin Yorulmaz, **Koca Râğib Paşa**, Ankara 1998, s. 1 - 18.

²⁸. Bilgi için bk. Vâsıf, **Tarih**, I, 268 - 270.

niden inşa ettirdiği gibi Sarachâne, Baruthâne, Kapalı çarşı, Top-hâne ve surların bir kısmını restore ettirmişti.²⁹

Bu Dönemde Durumu

Râğıb Paşa'nın sadâretine takaddüm eden senelerde Avrupa si-yasî kuvvetler dengesinde büyük değişiklikler meydana gelmişti. Asırlardan beri devam eden kuvvetler dengesi bozulmuştu. Fransa, İngiltere ile ittifak akdeden eski müttefiki Prusya'yı terk ederek, 1756 Versailles Muahdesiyle asırlardan beri düşman olduğu Avusturya ile anlaşmıştı. İngiltere, güçlü donanması ve ticaret filosu sayesinde Fransa'nın elindeki sömürgelere göz dikmişti. Bu arada Fransa ile İngiltere arasında geçen deniz muharebelerinde sarsılan Fransa 1763 Şubat'ında imzaladığı Paris Antlaşması ile Kanada ve Hindistan'ı düşmanına terk etmek zorunda kalmıştı. Bu durumda kendisini zayıflamış ve zillate uğramış gören Fransa, İngiltere'ye karşı büyük bir kin ve hırs besliyordu.

Beri tarafta İmparator VI. Charles'in ölümünden sonra yerine İmparatoriçe olan Marie Terez aleyhine açılan ve sekiz sene (1740 – 1748) Avusturya veraseti muharebesi, karışık ittifak ve ayrılıklarla devam etmişti. Bu muharebe "*Aix la Chapelle*" Muâhdesi ile sona ermişti. Bu muâhede ile Silezya'yı Prusya'ya terk etmiş bulunan Avusturya, bunu hazmedemiyor ve yeniden burayı ele geçirmenin yollarını arıyordu. Gerçekten bu muâhede, mütâreke hükmünde olup hiçbir tarafı tatmin etmemişti. Bu yüzden, Avrupa devletleri, bir taraftan yeni ittifaklar peşinde koşarken, öbür taraftan da askerî faaliyet ve harbe hazırlıklarına hız vermişlerdi.

Sınırlarını, devamlı olarak batıya doğru genişletme emel ve arzusunda olan Rusya, bir taraftan kuvvetlenen Prusya'dan çekinirken, bir taraftan da göz diktiği Lehistan'ı ele geçirmek istiyordu. Bunun için de Fransa ve Avusturya ile bir ittifaka girdi. Bu da Avrupa'da dengenin sarsılmasına sebep oldu.

²⁹. Geniş bilgi için bk. Vâsîf, *Tarih*, I, 275 – 276; M. Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, I, 81.

Prusya Kralı II. Frederich, etrafında gittikçe genişleyen düşman halkasının müşterek hareketine meydan vermemek için aniden Saksonya'ya hücum ederek tarihte (1756), "*Yedi Sene Muharebeleri*" diye anılan harpleri başlattı. Bu savaşta II. Frederich, önce-leri galip geldiyse de Avusturya kuvvetleri birçok cephede kendisini ric'ate mecbur etmişlerdi. Bu müşkül durumda II. Frederich, Osmanlı Devleti'ne müracaat ederek ya bizzat yardım veya barış için aracılık yapmasını istemişti. Bu sırada sadâret makamında bulunan Koca Râğib Paşa, Avrupa dengesinin çok ciddi bir buhran geçirdiğini, yeni denge kurulmadan yapılacak bir muâhedenin daha çok tehlikeli karışıklıklara sebebiyet vereceği düşüncesiyle sadece bir ticaret antlaşması ile iktifa etmişti.³⁰

Osmanlı Devleti'nin Dış Siyaseti

Sultan III. Mustafa zamanında, 1739 Belgrad muâhedesinden beri Bâbîâli tarafından temel prensip olarak kabul edilmiş bulunan barış siyasetine sâdık kalınmıştır. Başlangıçta Sadrâzam Râğib Mehmed Paşa'nın, onun vefatında sonra da Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın yürüttükleri bu siyaset, muarızlarının bütün gayretlerine rağmen devam etmişti. Bunda, hem iç hem de dış siyasette temkinli davranmak suretiyle sulh ve sükûnu elden bırakmayan Râğib Mehmed Paşa'nın büyük bir etkisi olmuştu. Bu yüzden Pâdişah'ın itimadına tam anlamıyla layık olduğunu gösteren Râğib Paşa, bağımsız çenebilecek derecede serbest çalışma imkânı elde etmişti. Vilayetlerde sükûnetin sağlanıp devam ettirilebilmesi, Râğib Mehmed Paşa'nın isabetli siyaseti sonucu olmuştur. Bu sırada, "*yedi sene harpleri*" içinde bulunan Avrupa devletleri ile de barış siyaseti takip ediliyordu. Esasen Devlet-i Aliyye, Belgrad Muâhedesini ile kazanılmış bulunan sükûnet devrini devam ettirme niyetinde idi. Buna karşılık başta Fransa olmak üzere Avrupa devletlerinin, Osmanlı Devleti'ni bir ittifak içine alma gayretleri sonuç vermemişti.

³⁰. Uzunçarşılı, *Tarih*, IV/1, 344-345; Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, II, 391-392.

Nitekim Fransa'nın 1755 senesinde İstanbul'a gönderdiği elçisi Vergennes vâsıtasıyla, batıya ve güneye doğru yayılma gayreti içinde bulunan Rusya'ya karşı birleşerek bir ittifak kurma teşebbüsü sonuçsuz kaldı. Bu ittifaka, sonradan dahil olacak Fransa'dan başka İsveç, Lehistan ve Prusya da dahil olacaktı. Böylece Avrupa'yı tehdid altında bulunduran Rusya'ya karşı en kuvvetli devlet olarak görülen Osmanlı Devleti ile birlikte önce dördü, daha sonra beşli bir ittifak meydana gelecekti. Bu şekilde güçlü bir ittifak arayışından kısa bir müddet sonra, Râğıb Mehmed Paşa'nın, Avrupa devletlerine karşı takib ettiği siyasetin ne derece isabetli olduğu meydana çıktı. Zira Fransa, Bâbîâli'yi önce Rusya, sonra Avusturya aleyhine ittifaka dahil etmeye çalışırken, ani bir dönüşle önce Avusturya (1 Mayıs 1756 Versailles Muâhedesi), bir müddet sonra da Rusya ile ittifak akdetmişti. Fransa'nın, Osmanlı Devleti aleyhine Rusya ve Avusturya ile müzakerelere girişmesi, Türk devlet adamlarında Fransa'ya karşı zaten sarsılmış bulunan itimadı büsbütün ortadan kaldırmıştı. Bu müzakereler ve daha sonraki gelişmeler sonucu Avrupa'da dengeler değişmiş, Prusya, Avrupa'nın ortasında yalnız başına kalmıştı. Müttefikî İngiltere'den alaka görmeyen Prusya Kralı II. Fredrich ise Osmanlı Devleti'ni, Avrupa meselelerine dahil etmek istiyordu. O, bu görüş ve düşüncesinde kendine göre çok haklı idi. Zira Fransa, Avusturya ve Rusya gibi, devrin üç büyük devletine karşı ancak Osmanlı Devleti'nden yardım almak suretiyle kendi devletini kurtarabilirdi.

Kral II. Fredrich, Osmanlı Devleti ile yapacağı taarruzî ve tedafî bir ittifakla Rusya'nın, Avrupa'daki nüfuzunun kırılacağını biliyordu. Bu yüzden ne şekilde ve ne pahasına olursa olsun Osmanlı yardımını temin etmek gerekiyordu. II. Fredrich, bu maksatla, Zilkade 1169 (Ağustos 1756) tarihli bir mektupla gizlice İstanbul'a gönderdiği elçisi Rexin vâsıtasıyla ittifak teklifinde bulunmuştu. Rexin, Râğıb Mehmed Paşa ile müzakerelere girişmişti. Frederich, yapacağı ittifakla Osmanlı ordusunu Avusturya ve Rusya üzerine sevk etmek istiyordu. Sadrâzam Koca Râğıb Paşa, bazı devlet ricali ve ulemâ ile gizlice durumu araştırdı. Bunun üzerine her

iki devlet ile ahdi bozmayı gerektiren bir şey olmadığı gözönüne alınarak iki taraf arasında yapılacak ittifak için o sıralarda Prusya'nın müttefiki olan İngiltere'nin aracı olmasını istedi. Fakat İngiltere bu teklife yanaşmadı. Bununla beraber Osmanlı hükümeti de ileride gerekebilir diye ittifak teklifini gözü kapalı olarak geri çevirmeyerek onu daha uygun bir zamana bıraktı. Bunun üzerine Prusya Devleti ile Zilhicce 1174 (Temmuz 1761)'de sekiz madde ve bir hatime üzerine diğer devletlerle olduğu gibi bir ticaret antlaşması imzalandı.

Prusya Kralı, nâme-i hümayûnda verilen kapalı cevaptan ittifak edileceği zehabına kapılmış Osmanlı Devleti'nin ilkbaharda Macaristan'a girip orada nasıl hareket etmesi gerektiğine dair Silezya'daki karargâhından 1761 Aralık tarihiyle tertip ettiği bir planı Osmanlı hükümetine gönderdiği gibi, kendisinin de taarruza geçeceğini bildirmişti. Gerçekte ortada bir ittifak olmadığı için Râğib Paşa'nın nâmeye koydurduğu bazı ibâreler, müştereken harp yapmak isteyen ve pek sıkışık durumda bulunan Prusya Kralını ümide düşürmüştü. Görüldüğü gibi Koca Râğib Paşa, Prusya Kralı'nın tekliflerini hiçbir zaman reddetmemiş, fakat her defasında yeni şartlar ileri sürerek, müzakerelerin kesin bir sonuca bağlanmasına engel olmuştur. Halbuki Kral, her türlü muâhede şartlarına rıza gösteriyordu. Hatta Osmanlıların yapacakları fütûhat için İngiltere'nin müsait davranması şartı ileri sürülünce, Kral, bu hususta aracılık yapmayı da kabul etmişti. Bununla beraber bir ittifak muâhedesine yerine 1761'de bir dostluk muâhedesine teklif edilince bunu daha sıkı bir iş birliği için atılmış bir adım telakki ederek kabulde bir tereddüd göstermemiştir.³¹ Müteakip devrede müzakerelere devam olunmuş ve 1763'te Prusya Kralı'nın, "yeğenine bırakacağı mirasın en değerlisi" olarak saydığı bu ittifak muâhedesine artık gerçekleşmiş gibi görünüyordu. Fakat bu esnada Rusya'da tahta geçmiş bulunan III. Petro ile Prusya Kralı arasında barış için temaslara

³¹. Geniş bilgi ve kaynaklar için bk. Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 1, 345 – 347; Baykal, "Mustafa III", *İA*, VIII, 703; İlçürel, "Üçüncü Mustafa" *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, XI, 155.

geçilmiş bulunmasının İstanbul'da duyulması, Türk devlet adamlarının Prusya'ya olan itimadını sarsmıştı. Divân, uzun müzakerelerden sonra ittifak akdini reddetmişti. Bununla beraber Prusya ile bir ittifak muâhedesinin akdi için gösterilen gayretler sona ermiş değildi. Râğıb Paşa'nın 24 Ramazan 1176 (8 Nisan 1763)'da dünyaya gözlerini kapaması da müzakerelerin devam etmesine mani olamamıştı.

Artık dış siyasetin idaresini de üzerine alan Sultan III. Mustafa, 1763 / 1764 kışında Prusya Kralı'na, Ahmed Resmî Efendi'nin başkanlığında bir sefaret hey'eti göndererek II. Fredrich'in hâla bir ittifak muahedesine taraftar olup olmadığını anlamak istemiştir.³² Pâdişah'ı, böyle bir endişe ve harekete sevkeden bazı sebepler vardı. Zira siyasi durum, birkaç yıl öncesine nazaran çok değişmişti. Bundan başka bir de 1739'da, 27 seneliğine imzalanmış bulunan Belgrad muâhedesinin zamanı dolmak üzere idi. Muâhede zamanının sona ermesi ile yeni bir Osmanlı - Avusturya harbinin çıkmasını önleyecek bir engel kalmamış oluyordu. Öbür taraftan Prusya Kralı ile Rus Çariçesi, Lehistan tahtına II. Katerina'nın adayı Stanislas Poniatovski'yi geçirmek üzere anlaşmış bulunuyorlardı. Osmanlı Devleti tarafından başlangıçta kabul edilen bu durum, daha sonra Poniatovski ile Çariçe'nin evlenecekleri haberi üzerine Lehistan'ın Rus nüfuzu altına girmesinin mukadder olduğu düşüncesi ile reddedilmiştir. Öte yandan İstanbul'da Osmanlı - Prusya ittifak görüşmeleri devam etmekte idi. Ancak, kendisini Rus tehlikesinden kurtarmış kabul eden Prusya'nın, ittifak için sadece Avusturya'yı hedef alması, işleri karıştırmakta idi. Halbuki hâdisenin seyri, asıl tehlikenin Rusya tarafından gelebileceği intibahı uyandırmakta idi. Böylece, yıllarca süren Osmanlı - Prusya ittifak antlaşması müzakerelerini, Râğıb Mehmed Paşa'nın vefatına kadar olan kısmı ve vefatından sonraki kısmı diye iki safhada mütalaa etmek gerekir. İlk safhada müzakerelere talib olan taraf, "yedi yıl

³². Vâsîf, *Tarih*, I, 221; Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, İstanbul 1968, s. 112 - 116.

savaşlarında” varlığı tehlikeye düşmüş bulunan Prusya olmuş, ikinci safhada ise Osmanlı Devleti müzakerelere talib olmuştu.³³

Osmanlı – Rus Savaşı

Osmanlı Devleti’nin, öteden beri takip ettiği barışçı siyasete rağmen, kuzey komşusu Rusya ile devamlı bir ihtilâfı bulunuyordu. Bâbüâlî, bu barışçı siyaseti ile hâdiselerin büyümmesine imkân vermek istemiyordu. Bunun için ortaya çıkan her yeni hâdiseyi barış yolu ile halletmeye çalışıyordu. Osmanlı’nın bu tutumuna karşı Rusya, Türk toprakları üzerindeki emellerinden bir türlü vaz geçmiyordu. Bu yüzden de Osmanlı topraklarında karışıklık çıkarmak için fırsat kollamaktan geri durmuyordu. Nitekim 1713’te Gürcistan’ın iç işlerine müdahale ederek yerli ahaliyi isyana teşvik ediyordu.³⁴ Bir yanda Yunanistan, Karadağ, Arnavutluk, Eflak ve Boğdan Hristiyanları arasında taraftar kazanmaya çalışırken, bir yandan da muâhedeler hilafına sınır boylarında yeni yeni kaleler inşa edip askerî hazırlıklar yapıyordu. Bu arada Lehistan’da kendi adayını kral seçtikten sonra bu memleketi tamamiyle nüfuzu altına sokmak için ne lazımsa onu yapmaktan da geri kalmıyordu.

“Confederasyon de bar” adı altında teşkilatlanmış bulunan Leh vatanperverleri, Rusya’nın, Polonya istiklâlîliğini tehdid eden davranışlarına karşı Osmanlı Devleti’nden yardım bekliyorlardı. Bâbüâlî, bütün barışseverliği ve soğukkanlılığına rağmen üst üste gelen bu hâdiseler karşısında sükûnetini muhafaza edemedi. Zira devlet erkânı arasında azimli ve sert bir siyasete taraftar olanların nüfûz ve sayıları gün geçtikçe artıyordu. Koca Râğîb Paşa’nın ölümünden sonra Sultan III. Mustafa, kısa aralıklarla sadârette değişiklikler yapmış ve 7 Şevval 1178 (30 Mart 1765)’te barış taraftarı olan Muhsinzâde Mehmed Paşa’yı sadârete getirmişti. Mehmed Paşa, hudud boylarında muhafızlıklar yaparak tecrübe kazanmış bir dev-

³³. Geniş bilgi için bk. Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 1, 345 – 350; Bekir Sıtkı Baykal, “Mustafa III”, *İA*, VIII, 704.

³⁴. Bilgi için bk. Vâsîf, *Tarih*, I, 266, 281, 315.

let adamı idi. Rus serhaddindeki kalelerin harab ve hazırlıksızlığı ile askerî harekât mevsiminin geçmiş olmasını da göz önünde bulundurarak askerin de yorgun, disiplinsiz ve düzensiz olduğunu bildiğinden harb ilanına muhalefet, hiç olmazsa ilkbahara kadar tehir edilmesi fikrini müdafaa ediyordu. Fakat Pâdişah, Lehistan ve hudud boylarındaki hâdiselerin tesiri ile son derece tahrik edilmiş bulunan harp taraftarlarının baskısı altında Şeyhülislâm Veliyüddin Efendi'den aldığı fetvadan sonra 23 Rebiülevvel 1182 (8 Ağustos 1768)'de Muhsinzâde Mehmed Paşa'yı görevinden alarak yerine Anadolu valisi Hamza Paşa'yı getirdi. Harp ilanına takaddüm eden istişarede Muhsinzâde Mehmed Paşa, ordunun hazırlıksız olduğunu ve durumun savaş için müsait olmadığını söylediği için vazifeden alınmıştı. Vâsıf, bu azlin sebebini bizzat onun kendisine yazdığını naklettikten sonra şu cümlelerle konuya son verir:

"Mükâleme ve muhabereyi tatvil ve refte refte levazım-ı harbîi tekmiil ettikten sonra kuvvetlice bulunup zaruret ilca eder ise o zaman muharebeye mübaşeret olunmak lazımdır. Zira serhadların (sınır boyları) hali benim ma'lûmum, ordu-yu hümâyûn Tuna'ya varmadan a'da (düşman) o taraflara hücum edip serhadlarda müdafaa-ya vâfi (yeter miktarda) asker olmayıp bir bâdire zu'uru meczumumdur demiştim. Kelâm-ı sâdikaneme (doğru sözüme) hava-le-i sem' itibar olunmayup..." ifadeleriyle gerçeği söyleyen sözlerinin dinlenmediğine işaret eder.³⁵ Ona göre bir taraftan müzakerelerin uzatılması ve düşmanın oyalanmasına çalışılırken, öbür taraftan harp araç ve gereçlerini hazırlamak gerekir. Ancak bundan sonra icab ederse harbe girilmelidir. Kendisinin, hudud boylarını iyi bilip tanıdığını anlatan Muhsinzâde Mehmed Paşa, sınırlarda yeterince asker bulunmadığına da işaret eder. Paşa'y göre, ordu daha Tuna'ya varmadan düşman tarafından hücumla karşılaşacaktır.

Bu istişarede, Rusya'nın, defalarca muâhedeleri bozduğundan bahisle şer'an savaş açılmasının gerektiği fikri ağır bastı. Böylece 8 Ekim 1768'de Rus elçisi Obreskov, yeni sadrâzam tarafından davet

³⁵. Bilgi için bk. Vâsıf, *Tarih*, I, 314 - 315.

edilerek gayet sert bir lisan ile ve Lehistan'ı himaye maksadıyla kendisine Rusya'ya harb ilan edildiği bildirildi. Neşredilen muharebe beyannâmesinde Rusların, Lehistan'ın bağımsızlığını ortadan kaldırmaya cesaret ettikleri, kendi adamlarını başa getirmek istedikleri ve bunu kabul etmeyenlerin de ölümle karşı karşıya bırakıldıkları anlatılıp bu yüzden kendilerine ilan-ı harb edilmiştir denilmektedir. Osmanlı Devleti, bu durumu, kuzey dengesini sarsan, siyasî ve askerî statükoyu kendi aleyhine değiştireceğine kani bulunuyordu. Devlet-i Aliyye, Rusya'nın genişleyip büyümesinin, dünya nizamını alt üst edecek bir hareket olarak görüyordu. Osmanlıların, Rusya'ya bu ani harb ilanı bütün dünyayı şaşırtmıştı. Gerçekten de Bâbüâlî, harp kararında erken davranıp acele etmişti.

Bu sırada Confederasyon de Bar milliyetçilerinin, Türk topraklarına sığındıkları, Rus askerlerinin sınırı geçerek Balta kasabasına saldırıp Türkleri de kılıçtan geçirdikleri haberi İstanbul'a geldi. Rusya'ya karşı olan sefer 31 Ocak 1769'da Kırım Hânı Kerim Giray'ın Güney Rusya'ya yaptığı akını ile başladı. Yeni sadrâzam Hamza Paşa, rahatsızlığından dolayı makamını bir ay bile muhafaza edemedi. Yerine Tevkî Mehmed Emin Paşa getirilmişti. Sadr-ı a'zam ve Serdar-ı ekrem Mehmed Emin Paşa, 1769 senesi Mart ayının sonuna doğru Sancak-ı Şerif ile İstanbul'dan hareket etti. Ordu henüz yolda iken Ruslar'ın Hotin'e hücumu Moldovancı Ali Paşa ile Kırım'ın yeni hânı Devlet Giray'ın yardımları ile püskürtüldü (9 Rebiülahir 1183 / 12 Ağustos 1769). Bu ilk başarıdan sonra Sultan III. Mustafa, Gazi ünvanını alarak memleketin her köşesinde zafer şenlikleri tertip edildi.

Rusların, devamlı olarak Hotin'e saldırıp orayı ele geçirmeye çalışmasının en önemli sebebi, buranın, Osmanlı toprakları bakımından Lehistan'ın kapısı durumunda olmasıdır. Rusya tarafından da Besarabya, Moldavya ve Podolya'nın kilidi olarak kabul edilmesi idi. Hotin'in, bu çok önemli stratejik durumudur ki, oraya hakimiyeti iki taraf için de ehemmiyetli kılmakta idi.

Serdar-ı Ekrem'in, ordu sevk ve idaresinden anlamadığı çok geçmeden anlaşıldığı için 12 Ağustos 1769'da görevden alınarak

yerine Moldovancı Ali Paşa getirildi. Yeni sadrâzam, mevsimin ilerlemiş olmasına bakmadan Prens Galitz'in ordusunu mağlup etmek üzere Turla (Dinyester) nehrini geçmeye teşebbüs edip düşman kuvvetlerini hırpalarken fazla ve şiddetli yağmurlarla kabaran nehir suları köprüleri yıktı. Bu yüzden karşı tarafa geçmiş bulunan askerlerin geride kalmış olan esas ordu ile irtibatı kesildi. Bu tabii âfet, Osmanlı ordusuna insan, mühimmat ve zahire bakımından ağır kayıplara mal oldu (Eylül 1769). Askerin içine düştüğü perişanlık ve kışın yaklaşması üzerine Hotin kalesi terk edilerek Han Tepesi üzerinden Baba Dağı'na dönüldü. Ruslar, Hotin'i zahmetsizce ele geçirdikten başka Boğdan ve Eflak'a da yayılmaya başladılar. Bununla beraber Özi ve Bender kaleleri önünde mağlub olarak geri döndüler.³⁶

Kartal Muharebesi

1770 yılı harp hareketleri bakımından Osmanlılar için daha da kötü geçmişti. Bu arada Hotin'in Ruslar'ın eline geçmesinden dolayı suçlanan Moldovancı Ali Paşa azledilerek yerine İvaz Paşazâde Halil Paşa sadâret makamına getirilmişti. İlkbaharda Kırım Hânı Devlet Giray ile Boğdan seraskeri Abdi Paşa'nın, Yaş'ı kurtarmak gayesiyle Han tepesinde mevzilenmiş Ruslar'a karşı giriştikleri taarruz başarılı olamadı. Bu esnada Sadrâzam tarafından imdada gönderilen Yeniçeri Ağası Kapıkıran Mehmed Paşa komutasındaki kuvvetler henüz yetişmeden Ruslar, ansızın Abdi Paşa kuvvetlerini basıp perişan ettiler. Bunun üzerine Yeniçeri Ağası tarafından imdada çağırılan Sadrâzam Halil Paşa, emrindeki orduyu, İsakçı'dan Kartal sahrasına geçirip Abdi Paşa ve Kırım kuvvetleri ile birlikte 18 bin mevcudlu Rus ordusunu kuşatmaya muvaffak oldu Böyle bir başarı sonucunda ani bir baskınla Rus ordusunun perişan edilmesi mümkün iken, Halil Paşa'nın askere siper kazdırmak suretiyle zaman kaybetmesi aleyhine oldu. Zira Rus komutan Kont Romanzoff,

³⁶. Geniş bilgi için bk. Vâsıf, *Tarih*, I, 316 - 325; Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 1, 368 - 386; Baykal, "Mustafa III" *İA*. VIII, 705.

kendisinden çok daha üstün sayıda olan birlikler tarafından kuşatıldığını görünce talimli ve ateş üstünlüğüne sahip bütün kuvvetlerini toplayarak son bir ümidi değerlendirmek isteyerek siper kazanmakla vakit kaybeden sadrâzaman, ordusuna ani bir baskında bulundu. Bu ani baskın sonucu yüz binden daha fazla sayıda olan Osmanlı ordusu hezimete uğrayarak perişan oldu. Böylece talim ve terbiye gören bir avuç Rus askeri, bizim talim ve terbiyeden mahrum çokluğa galip geldiğinden Osmanlı ordusunda büyük bir bozgun meydana geldi. 1 Ağustos 1770'deki bu Kartal mağlubiyeti ile Osmanlı ordusunun üçte biri şehid olurken, önemli miktarda top ve mühimmat ile arabalar dolusu zahire düşmana terk edildi. Böylece, Bender, İsmail, İbrail, Akkerman ve Kili gibi kaleler, Ruslar'ın eline geçti. Baba Dağı'nda kışlamak zorunda kalan Osmanlı ordusuna, Rus orduları baş komutanı Romanzoff, 22 Cemaziyelevvel 1184 (13 Eylül 1770)'de Petro Yuvan adında ve Türkçe bilen bir yarbay vasıtasıyla mektup göndererek barış teklifinde bulundu. Buna rağmen, Avusturya ve Prusya'nın tavassut teklifleri yüzünden bu teşebbüs sonuçsuz kalarak akamete uğradı.³⁷

Ruslar'ın Mora ve Akdeniz Harekâtı

Eflâk ve Boğdan'da kara savaşları devam ederken, Osmanlı Devleti'ni Mora ve denizde de meşgûl etmek isteyen II. Katerina, Mareşal Münih'in tavsiyesiyle Balkanlar ile Mora'da bulunan ve Hristiyanlığın Ortodoks mezhebindeki halkı isyan ettirmek üzere harekete geçti. Bu gayesini tahakkuk ettirebilmek için papaz kılığına soktuğu Rus casuslarını Mora'ya göndererek halkı Osmanlı idaresine karşı isyana teşvik etti.

Baltık denizinde Büyük Petro tarafından yaptırılmış bulunan donanma, Hollanda ve İngiltere'den satın alınan teknelerle takviye edilmişti. Bu donanma, İngiliz zabitlerinin yardımıyla Cebel-i Târik Boğazı'nı geçerek Akdeniz'e girmiş bulunuyordu. Bu durumu daha

³⁷. Geniş bilgi için bk. Hammer, **Tarih**, XV, 449-457; Uzunçarşılı, **Tarih**, IV/385-391.

önceden haber alan Fransızlar, Ruslar'ın Akdeniz'e bir donanma gönderdiklerini haber verdikleri halde, Mora'daki isyan hazırlıklarından habersiz olan Osmanlı devlet adamları, böyle bir deniz hareketine pek ihtimal vermiyorlardı. Zira onlara göre Ruslar'ın, Akdeniz'de istinad edebilecekleri bir üsleri ve yanaşacakları bir limanları yoktu. Bu yüzden işi ciddiye almadıkları gibi böyle bir şeyden bahs edenleri de safsata ile vakit geçiren mugalatacı olarak kabul ediyorlardı.³⁸ Vâsıf'ın işaret ettiği bu keyfiyet, bazılarının zannettiği gibi Osmanlı devlet adamlarının coğrafi bilgisizliklerine değil, meselenin askerî ikmal ve lojistik destek noktasından arz ettiği büyük güçlüklerin göz önüne alınmasından kaynaklanıyordu. Gerçekten Rus donanmasının Akdeniz'e gelmesi, en azından bir, veya birbuçuk sene gibi uzun bir zamana bağlı idi. Rus donanmasının Akdeniz'e gelmesi halinde bile kendisine sığınacak bir liman bulması veya ikmal bakımından yardım edecek bir güç bulması mümkün değildi. Bu esnada Rusya'ya düşman olan Fransa'nın da buna müsaade etmesi beklenemezdi. Bu fiili durumu güçlükleri göz önüne alan Osmanlı devlet erkânı, düşman donanmasının böyle bir hareketini, ciddi ve reel sonuçlar meydana getiremeyecek bir hareket olarak mütalaa ediyordu. Bütün bu güçlük ve o dönemin imkânsızlıklarına rağmen Rus donanmasının Mora sahillerine yanaşarak Mayna ve civarı halkını Osmanlı hakimiyetine karşı ayaklandırması (Mart 1770), işin gerçek yüzünü ortaya çıkarmıştı. Nitekim Rus donanması, daha önce Maynot denen Rum dağlılar ile anlaşmıştı. Bunlar, Rusların karaya kuvvet çıkarmalarından sonra isyan edeceklerini bildirdikleri için Ruslar buraya kuvvet çıkarmışlardı. Ortodoksluğun hâmisî iddiasıyla Rum devletinin ihyası gibi cazip fikirlerle ortaya çıkan Ruslar, daima para ile kandırılması mümkün olan Maynotları, tahrik ile Mora'da büyük bir isyana sebebiyet verdiler.

³⁸. Vâsıf, *Tarih*, II, 70'de bu konuda: "...Ricâl-ı kibâr bu keyfiyeti mugalataya haml ve adem-i tasdik ile Petroburg'dan Akdeniz'e Moskov'lunun donanma ihracını bir vecihle mütalalarına tatbik edemeyüb..."demektedir. Ayrıca bk. Hammer, *Tarih*, XVI, 443 - 444; Baykal, "Mustafa III", *İA*, VIII, 705 - 706; Nikos A. Bees, "Mora", *İA*, VIII, 425.

Bu gelişmeler üzerine, başlangıçta Rus donanmasının Akdeniz'deki hareketine pek önem vermeyen Bâbüâlî, derhal harekete geçti. Eski sadrâzamlardan Muhsinzâde Mehmed Paşa, Mora seraskerliğine tayin edilip karadan gönderildiği gibi, Kaptan-ı derya Mandalzâde Hüsameddin Paşa da denizden harekete memur edilmişlerdi.

Bu harekâtın hedefi, Çanakkale Boğazı'nın kapatılarak bazı adaların işgali ve isyanın Selanik'e kadar genişletilmesi idi. İsyan, kısa zamanda genişlemiş, Rus ve Rum kuvvetleri, Mora'nın başlıca kalelerini kuşatma altına almışlardı. Âsiler, burada silahları ile teslim olan Müslüman Türklere karşı büyük bir katliama girişerek kadın ve çocukları dahi öldürmüşlerdi. Onlar, küçük olan Müslüman Türk çocuklarını minarelerden aşağı atmaktan da çekinmemişlerdi.³⁹ Görüldüğü gibi bunlar, senelerce burunlarını dahi kanatmadan kendilerini idare eden efendilerini korkunç bir katliamla karşı karşıya bıraktılar. Bu sırada Mora seraskeri tayin olunan Muhsinzâde mehmed Paşa, eyalet merkezi Tripoliçe'nin imdadına koştu. Böylece Tripoliçe, Patras ve diğer bazı kaleler muhasara ve işgalden kurtarıldı. Bundan sonra Ruslar, Modon, Koron ve Navarin'den de çekilmek zorunda kaldılar. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın kararlı tutumu, hem Ruslar'ın hem de âsilerin büyük zayıyat vermelerine sebep oldu. Böylece serasker, kısa zamanda âsileri te'dib ve bölgenin âsâyışını iadeye muvaffak oldu.

Tripoliçe'ye gelmiş bulunan Mora seraskeri Muhsinzâde Mehmed Paşa, Tripoliçe ve etraftan topladığı 10 bine ulaşan kuvvetlerle, kendi kuvvetinden iki misli daha çok olan âsilerin kuvvetlerini büyük bir bozguna uğrattı (13 Zilhicce 1183 / 9 Nisan 1770). İlk çarpışmada âsiler üç bin kadar ölü verdikleri gibi, kendilerini tahrik eden Ruslardan da 500 kadar asker öldürüldü. Bundan sonra Mora'da tekrar hakimiyet ve huzur sağlandı. Bu arada isyanın müsebbibi olanlar da teker teker yakalanarak cezalarını buldular.

³⁹. Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, trc. Mehmet Harmanacı, I, 337; Aksun, *Osmanlı Tarihi*, II, 401.

Çeşme Fâciası

Rus donanmasının faaliyetleri ve Mora isyanı haber alınır alınmaz Osmanlı donanması, Kaptan-ı derya Hüsameddin Paşa komutasında İstanbul'dan ayrılmıştı. Rus donanması ile vuku bulan iki çarpışmada taraflarca bir galibiyet elde edilemedi. Bundan sonra Osmanlı donanması Çeşme limanına giderek hatalı bir şekilde demir attı. Çok sık bir şekilde ve âdeta üst üste demir atan Osmanlı gemilerinin bu durumda tehlikeye gireceklerini Kaptan-ı derya Hüsameddin Paşa'ya söyleyen ve daha sonraki faaliyetleri ile Türk denizciliğinin en büyüklerinden biri olacak olan Cezayirli Hasan Bey'in bu ikazına Kaptan-ı derya, böyle bir tehlikenin liman ağzına ve Çeşme kalesi ile sahil arasına koydurduğu toplarla ortadan kaldırılacağını söyleyerek düşman hücum etme ihtimalinin çok zayıf olduğunu söylemişti. Gerçi düşman normal bir şekilde hücum etmiş olsaydı Kaptan-ı deryanın planına göre karşılık verilir ve herhangi bir zayıf da olmazdı. Fakat durum böyle olmadığı gibi hiç hesapta olmayan bir hâdise ile karşılaşıldı.

Osmanlı donanmasının Çeşme limanındaki sıkışık durumunu gören İngiliz amirali Elphinstone, bunu, bulunmaz bir fırsat olarak değerlendirmişti. Osmanlı donanmasının bu hatasından yararlanmak isteyen Elphinstone, bir taraftan İngiliz amirali Greig'i harekete geçirirken, bir taraftan da Rus donanması amirali Kont Aleksey Orlov'u harekete geçirdi. Nitekim Greig'in hazırladığı dört kalyon, iki fırkateyn ve bir humbara gemisi akşam karanlığı bastıktan sonra Çeşme limanı ağzına gelip limanı koruyan kalyonlar üzerine top ateşi açtı. Bu suretle iki taraf arasında top ateşi devam ederken, dört (veya iki?) ateş gemisi de (brulot) karanlık ve top dumanları arasından sessizce limana girmeye muvaffak oldular. Hatta gemilerin sığınmak için geldiklerini zanneden Osmanlı kaptanları, top ateşinin teati edildiği bu hengamede bunların ilerlemelerine dahi mani olamadılar. Bunlar, bir Osmanlı kalyonuna yanaşarak gemilerini ona bağlayıp ateşe vermişlerdi. Elleri ve yüzleri yanmalarına rağmen vazifelerini yapıp denize atlamış ve yüzerek Rus donanma-

sına gelmişlerdi. Bundan başka, yağlı paçavra ve humbara ile de Osmanlı donanmasına ateş edildi. Böylece birkaç koldan başlayan yangın, kısa bir sürede bütün Osmanlı gemilerine sirayet etmişti. Bu, beklenmedik vaziyet karşısında koca bir donanma yandı. (12 – Rebiülevvel 1184 / 6 – Temmuz 1770). Sadece Kaptan-ı derya Hüsameddin Paşa'nın baştardesi Sakız adasına kaçarak kurtulabildi. Bu muharebelerden yaralı olarak kurtulan Cezayirli Hasan Bey, durumu İstanbul'a bildirdi. İngiliz zâbitleri sayesinde kazandığı bu muvaffakiyet üzerine, II. Katerina tarafından Aleksey Orlov'a Çeşme kontu (Graf Çesmenskiy) ünvanı verilmişti. Ayrıca muharebenin hâtrasını ebedileştirmek için bir madalya ihdas edildiği gibi, Petersburg'ta bir de âbide dikilmişti.⁴⁰

Bu acı haber üzerine Sultan III. Mustafa, çarpışmalardaki yararlı hizmetleri ile sivrilmiş bulunan Cezayirli Hasan Paşa'yı Kaptan-ı deryalığa ve Boğaz seraskerliğine tayin etti. Bu esnada Ruslar da hareketlerine devamla Limni adasına asker çıkararak 17 Rebiülevvel 1184 (10 Temmuz 1770) günü orayı işgal etmişlerdi. Fakat Limni kalesi teslim olmayarak üç buçuk aya yakın bütün Türk halkı çoluk ve çocukları ile müdafaada bulundular. Cezayirli Hasan Paşa, alelacele topladığı kuvvetlerle yetişerek adayı Ruslar'dan temizlemeye muvaffak oldu. Bu başarı Pâdişahı o derece sevindirmişti ki, Hasan Paşa'ya "Gâzî" ünvanı verilmesi için ferman çıkardı. Bu sıralarda, İstanbul'da Osmanlı hizmetinde bulunmakta olan Baron de Tott, hükümetin talimatı üzerine Çanakkale Boğazı'nda tahkimat yapmış bulunuyordu. Rus donanmasının Midilli, Rodos ve Eğriboz adalarını işgal teşebbüsü (1771) bir sonuç vermedi.⁴¹ Böylece, İstanbul'a hücumu bir gün meselesi sayan Rus filosuna karşı Kaptan-ı deryalığa getirilen Cezayirli Hasan Paşa'nın, adalar ile birlikte Boğaz'ı muhafaza edişi, zafer gururu ile çılgına dönmüş düşmanı biraz ayıltır gibi olmuştu. Fakat Ruslar çoktandır

⁴⁰. Geniş bilgi için bk. Hammer, *Tarih*, XVI, 446 – 448; M. C. Şehâbeddin Tekindağ, "Çeşme", *İA*, III, 387 – 388; Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 1, 400 – 401.

⁴¹. Bilgi için bk. Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 1, 401 – 403.

tek taraflı silah kullanmıyorlardı. Korkunç bir istihbarat dışlisini, casuslar marifetiyle döndürülerek halkı devlete karşı kışkırtıyordu. Nitekim Kili, Yaş, İsmail, İbrail, Yergöğü, Bükreş, İsakçı ve Vidin gibi Türk idare ve medeniyeti ile asırlar boyu haşır neşir olmuş yerlerin kaybindan sonra sıra Kırım'a gelecekti.

Ruslar 1186 (1772) senesinde Suriye'de Şeyh Zahir, Mısır'da da Buhut Kapan Ali Bey isyanlarından istifade etmek isteyerek bunları teşvik ve tahrik için İskenderiye ve Hayfa sularına birer donanma gönderdiler. Rusların, Kaptan Pizo komutasındaki bir filosu Beyrut'u topa tutup üç gün sonra 22 Haziran 1772'de karaya asker çıkardı. Fakat şiddetli bir mukavemetle karşılaşınca askerini geri çekip Beyrut'tan ayrılmak zorunda kaldı. Böylece Rusların bu teşebbüsleri de sonuçsuz kaldı. Ruslar, daha sonra Ege Denizi'ne dönüp Bodrum, İstanköy ve Sakız adalarına asker çıkarmışlar ise de buralarda da tutunamadılar.⁴²

Kırım'ın Durumu

Kerim Giray Han'ın 1769'da güney Rusya'ya saldırması, II. Katerina'yı bu cepheye eğilmek zorunda bırakmıştı. Katerina, silah ile yapamadığını hile ve tezvirlerle yapma planlarını kurmaya başladı. O, Kırım gibi yağlı bir lokmayı ele geçirmek için silahtan gayri her çareye baş vurmaktan çekinmedi. Aslına bakılırsa, Cengiz Han nesli olarak uzun zamandır gururları okşanan bu kütleyi, Osmanlı idaresinden koparmak için Ruslar tarafından her çeşit propaganda yapılmış, bâhusus istiklâl parolası, en kuvvetli koz olarak kullanılmıştı. Her yerde olduğu gibi burada da günü-birlik ikbâl peşine düşmüş olanlar için bu istiklâlî, bir esâret, daha doğrusu inkırazın (gerileme ve çöküş) tâ kendisi olduğunu düşünmeye bile lüzum yoktu. Kırım'ı ortadan kaldırmayı kafalarına koyan Ruslar, Tuna ile Dinyester arasında yaşayan Nogaylar ile Tatarlar arasında anlaşmazlık çıkartıp Kırım'ı istila planları yapıyordu. Bu dönemde Os-

⁴². Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 1, 403 - 404; Baykal, "Mustafa III", *İA*. VIII, 706.

manlı hükümeti, Kırım hanlarını kendi valileri gibi tayin ve azl edebiliyordu. Katerina'nın planları gereği Rusya, Kırım'ı Osmanlı câmi-asından ayırmak istiyordu. Bunun için de tahriklerde bulunmaya başladı. Bilhassa Osmanlılar aleyhine olacak şekilde Kırımlılar'ın bağımsız olmaları ve Osmanlılar'dan kurtulmaları gerektiği fikrini işlemeye başladı. Ruslar'ın bu faaliyetleri kısa zamanda meyvesini vermeye başladı. Hatta bu yüzden, han sülalesi içine de ikilik düşmüştü. Bundan başka Karlofça muâhedesinden beri Rus ve Lehli-ler'e karşı akınları önlenen Kırım Tatarları, eski cengaverliklerini kaybettikleri gibi, zaman zaman kendi topraklarını dahi müdafaa-dan âciz kalıyorlardı. Nogaylar üzerinde etkin olan Ruslar, 1185 (1771) yazında büyük bir istila hareketine giriştiler. Ruslar, kendi taraflarına çektikleri Kırım ümerâsından bir kısmının yardımı ile Or-Kapı (Perekop) kalesine girmeye muvaffak oldular.

Tarihler, bu olayı şu şekilde naklederler: Osmanlı topçusu tarafından şiddetle müdafaa edilen Or-Kapı'nın imkân yoktu. Fakat henüz Osmanlı askeri yetişmeden çarpışmak ve güya kazanılacak zaferin şerefini Osmanlılara kaptırmamak gibi saçma fikirlerle Kırım Hanı Selim Giray'ı iğfal eden hain Mirzalar, Ruslar'a hücum ettiler. Böyle bir kandırmanın temelini de şan ve şöhret düşkünlüğüne bağladılar. Onlara göre bir iki seneden beri Ruslarla yapılan muharebelerde kazanma şerefi hep Osmanlı askerinin oluyor. Bu defa biz düşmanın üzerine varıp nâm alalım diye Kırım Hanı'nı kandırışlardı. Bunun üzerine Selim Giray, serasker İbrahim Paşa'yı beklemeden Or-Kapısı önüne gelip Ruslarla çarpıştı. Fakat Tatarlar, Rusların açtığı top ateşinden ürkerek dağıldılar. Bu esnada Kırım'ın kilidi olan Or kalesi, Osmanlı topçu serdengeçtileri tarafından müdafaa edilirken Ruslar tarafından elde edilmiş Mirzaların adamları kale kapılarını açarak onları içeri soktular. Böylece Ruslar, hain Mirzaların vâsıtasıyla, asırlardan beri Müslüman Türk vatanı olmuş bulunan Kırım'a kolaylıkla ayak basmış oldular (8 Temmuz 1771). Bu gelişmeler üzerine Kırım Hânı, kandırıldığını, Mirzalarla onlara tabi olan din ve devlet hainlerinin hilelerine kurban gittiğini anladı. Ama iş işten geçmişti. Kırım, sür'atle Rus işga-

line düşüyordu. Ortada feci bir karışıklık hüküm sürüyordu. Or boğazı elden çıktıktan sonra neye uğradığını ve nasıl bir komplo ile karşılaştığını anlamakta zorluk çeken Kırım Hanı Selim Giray'ın yanındaki kuvvetler de dağılmıştı. Böyle bir anda küçük bir Tatar kuvveti ile Bahçesaray'a gelen Selim Giray, burada da tutunamayarak İstanbul'a geldi. Rusların, Kırım'a girmeleri ve Kırım Hânı'nın kaçması, yarımada da dehşetli bir karışıklığa sebep oldu. Zengin, fakir herkes sahillere dökülüp buldukları deniz vâsıtalarıyla Anadolu sahillerine kaçmaya başladı. Bu sırada Kırım Seraskeri İbrahim Paşa, Kefe kalesine çekilmiş, yanındaki 10 bin askerle müdafaa hazırlıklarına başlamıştı. Rusların adamı olan ve onlar tarafından kalgay yapılan Şahin Giray, kalabalık bir süvari kuvvetiyle kale önüne gelir ve kendilerinin Ruslarla arlaştıklarını, Kefe'yi emrindeki askerlerle birlikte terk edip gitmesini, aksi takdirde ordusunun hücumu geçeceğini bildirdi. Bu feci ihanet karşısında donup kalan İbrahim Paşa için yapılacak bir şey yoktu. Halkın daha fazla zarar görmemesi için kaleyi terk etti. Fakat maiyeti ile birlikte Ruslarla çarpıştı. Sonunda çok az kalan adamları ile birlikte esir edilerek Petersburg'a götürüldü. Bu esnada Tatar ordusunun büyük bir bölümü Prensliklerde bulunuyordu. Kırım prensleri de Ruslar'ın kazanacaklarını tahmin ettikleri için o tarafa geçtiklerinden Ruslar, fazla bir direnişle karşılaşmadılar. Böylece Kırım'ın her tarafı ve bu arada Kefe, Yeni kale ve Kerc gibi müstahkem kaleler, Ruslar tarafından işgal edildi. Bu gelişmeler üzerine Kırım hanzâdeleri, beyleri ve hatta Kırım Hanı'nın oğulları Petersburg'a giderek II. Katerina'ya sadakat yemini ettiler. Ruslar, Kırım'a dahil olunca kendileriyle anlaşmış bulunan Sâhip Giray'ı hân, Şahin Giray'ı da kalgay yapmışlardı.⁴³

Ruslar, böyle bir ihanet sonucu kısa zamanda Kırım'ı baştan-başta işgal ettiler. Rus kılık kıyafetine girecek kadar milli şuûrdan

⁴³. Geniş bilgi ve kaynaklar için bk. Uzunçarşılı, *Tarih*, IV/1, 404-410; Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, I, 338 - 339.

yoksun olan Şahin Giray, etrafındaki hain Mirzalarla Petersburg'a davet edilip orada Ruslara bağlılık belgesini imzaladı.

Bir, hatta bazen birkaç uzvunu kaybeden bir vücut, yaşamakta devam edebilirdi. Devlet-i aliyye de Kırım'ın elden çıkışına rağmen yaşayacaktı. Fakat Kırım için Osmanlı patronajını kaybetmek, hançeri kalbine veya dimağına yemek kadar mühimdi. Nitekim, hayat ukdesine isâbet eden bu darbeden sonra Kırım Türklüğü diye bir tarihî varlık kalmayacaktı. Halbuki Osmanlı idaresinde Kırım, din ve soy yakınlığından gelen bir imtiyaz ile daima tarih huzuruna şeref ve şân içinde çıkma imkânını bulmuştu. Bununla beraber uzun zamandan beri Rus iştihasının tehdidi altında bulunan Kırım, Osmanlı himayesinin bir ölüm kalım sigortası olduğunu takdir edemeyişinin cezasını pek ağır ödeyecekti. Zira bir siyasî istiklâl hevesinin pususuna düşürülerek, sadece siyasî hüviyetini değil, topyekûn nâm ve nişanını da kaybedecekti. Kırım, istiklâlinin muhasebesini yaparken, içine düştüğü badirenin suçunu başkalarında aramamalıdır. Zira asıl suç, Rus oyununa kapılan Kırımlılar'ındır. Aslına bakılırsa Kırım, hem Kanunî Sultan Süleyman zamanında hem de daha sonraları Rus emellerine alet olarak Osmanlı Devleti'ne oynadığı bir oyunla geleceğinin ufuklarını dumanlamış bulunuyordu. Gerçekten daha önce Kanunî Sultan Süleyman zamanında düşünülen ve oğlu Sultan II. Selim döneminde Şark Türklüğü ile Garp Türklüğü'nü ekonomik, kültürel ve siyasî bakımdan birbirine bağlamak ve her iki tarafa da yeni hayat şartları sağlamak maksadıyla Hazar Denizi'nden Karadeniz'e kanal açma hareketi, Rus emellerine alet olan Kırım tarafından baltalanmıştı. Tarihte Rus istilasını demek, harb kaideleri ve devletler hukuku prensipleri ile alâkası olmayan bir vahşet, zulüm ve katliâm demektir. Kırım da, bu kana susanmış devletin eline düşer düşmez, neye uğradığını anlamakta gecikmedi. Fakat iş işten geçmişti. Halbuki Osmanlı idaresinde Kırım hanlarına, muamele ve teşrifatta, hükümdarlara mah-

sus unvan kullanılıp hutbelerde isimleri pâdişahın ismi ile birlikte zikredilirdi.⁴⁴

Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın Barış Teşebbüsleri

Sadrâzam Silahdâr Mehmed Paşa'nın, Karadağ âsilerinin bertaraf edilmesinde göstermiş olduğu başarıya rağmen büyük ölçüde askerî harekâtı idare edebilecek çapta bir asker olmadığı anlaşılmıştı. Babadağı ordugâhının muharebesiz terki de bunu ortaya koymuştu. Bu arada Sultan III. Mustafa, harbin başında ümid ettiği gibi Ruslar'ı kesin olarak mağlûb etmenin mümkün olmadığını da görüyordu. Bu durum karşısında ordunun sevk ve idaresini, komutanlar arasında en tecrübeli olan ve aslında Rusya ile olan harbe taraftar olmayan Muhsinzâde Mehmed Paşa'ya vermeyi uygun görmüş olacak ki, Silahdâr Mehmed Paşa azl (4 Ramazan 1185 / 11 Aralık 1771) ile yerine Ruscuk'ta bulunan Muhsinzâde Mehmed Paşa'yı ikinci defa sadâret makamına getirdi.

Savaş aleyhtarlığı ile tanınan bir kimsenin tekrar sadâret makamına getirilmesi, Pâdişah'ın, durumun vehametini fark ederek hiç olmazsa şerefli bir barışa taraftar olması ve nihayet Kırım'ı ele geçiren II. Katerina'nın da barışı arzu etmesi üzerine Osmanlılar ile Ruslar arasında 6 ay sürecek olan bir mütâreke imzalandı (26 Safer 1186 / 30 Mayıs 1772). Ruslar ile olan sulh müzakerelerinde Osmanlı tarafının murahhasları Yenişehirli sâbık reisülküttâb Osman Efendi ile Ayasofya Câmîi kürsü şeyhi ve kendisine İstanbul kadılığı pâyesi verilmiş bulunan Yasincizâde Osman Efendi idiler. Rusların murahhasları ise Kont Gregori Orlov ile harpten önce uzun süre İstanbul'da Rus elçisi olarak bulunmuş olan Aleksi Obreşkov idi. Müzakere mahalli, Eflak'ın Boğdan hududundaki Fokşani kasabası idi. Barış aracıları olan Avusturya ile Prusya devletlerinin İstanbul'daki elçileri de aracı murahhas olarak müzakerelerin yapılacağı

⁴⁴. Bilgi için bk. Ziya Kazıcı, *İslâm Tarihi (Osmanlı Devleti ve Medeniyeti)* İstanbul 2000, XII, 30 - 31; Samiha Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, İstanbul 1975, II, 221 - 222.

yere gittiler. Ruslar, kendi isteklerini kabul ettirebilmek için ilk görüşmede aracı devletlerin müzakerelere iştirakini kabul etmediler. Bundan başka, ilk şartları da Tatarların Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsız kalmaları idi. Bu teklif kabul edilmeyince öbür tekliflere yanaşmadılar. Bunun üzerine Rusların dedikleri yapıldı. Ruslar, bundan başka daha bazı şartlar ileri sürdüler. İlk madde olan Tatarların bağımsızlığı meselesi yüzünden bilhassa Orlof ile Osman Efendi arasında epey çekişmeler yaşandı. Osmanlı murahhasları, Tatarların bağımsızlığını istemenin ne manaya geldiğini iyi bildikleri için teklifi kabule yanaşmadılar. Rusların ileri sürdükleri şartların en ağırı, Kırım'ın bağımsızlığı ile Yeni kale ve Kerç kalelerinin kendilerine terki idi. Bu arada özellikle Kırım'ın bağımsızlığı maddesi yüzünden müzakereler kesildi. Fakat Muhsinzâde Mehmed Paşa, bu sırada mütârekeyi uzatmaya ve müzâkereleri tekrarlamaya muvaffak oldu. O, Rus orduları başkomutanı Romanzov'a Vâsıf Efendi ile mektup göndererek görüşmeyi tazelemek istedi. Romanzov, bu müracaatı kabul ettiğinden bu defa Reisülküttâb Abdürrezzak Bâhir Efendi başkanlığında bir heyet gönderildi. Abdürrezzak Bâhir Efendi'nin, Rus mürahhası Obreşkov ile çekişe çekişe yaptığı ve 6 ay kadar süren müzakerelerden de bir sonuç alınamadı. Zira Rus mürahhası, "biz Tatar'a, sizi serbest bıraktıracamız diye söz verdik, onun için sözümüzden dönmeyiz diye ısrar etti.

Ruslar'ın, Kırım için bu kadar direnmelerinin, Kırım'ın işgaline bir çeşit mukaddime teşkil ettiğinin farkına varan Osmanlı mürahhası, müzâkere mahallini terk etti. Mütâreke müddetinin sona ermesi üzerine Ruslar, Tuna boyunda Kırım, Kuban ve Gürcistan'da taarruza başladılar. Bununla beraber Rus kuvvetleri Ruscuk ve Silistre önünde büyük bir hezime uğradılar. Varna önünde ise bol miktarda mühimmat bırakarak kaçmak zorunda kaldılar. Ancak, Tutrakan ve Hacıoğlu Pazarı'na girmeye muvaffak olan Ruslar, Kozluca önünde Osmanlı ordusunu mağlub ettiler. Öbür tarafta, Rusya'da Buhaçef komutasındaki Don Kazakları'nın isyanı, veba salgınının devamı ve malî buhran, Rus hükümetini zor durumda bırakmıştı. Bu yüzden Serdar-ı ekremin barış teklifi, Rus mareşali

Romanzov tarafından kabul edildi. Bu sıralarda Ruslar'dan memnun kalmayan Kırımlıların şikâyet sesleri yükselmeye ve Osmanlı'dan yardım dilekleri gelmeye başladı. Bunun üzerine Sultan III. Mustafa, Kırım'ın eski hanlarından Devlet Giray'ı getirterek bu konuda kendisi ile istişarede bulundu. Bu istişareden sonra Canik muhassılı Hacı Ali Paşa'yı 20 bin kadar asker ile Kırım'ı kurtarmaya memur etti. Han ile birlikte Kırım'a çıkan Hacı Ali Paşa, etkileyici bir şekilde harekete geçmeye zaman bulamadan harp sona erdiği için onun bu hareketi de yarım kalmış oldu.⁴⁵

Sultan III. Mustafa'nın Vefatı

Osmanlı pâdişahlarının en talihsizlerinden biri olan Sultan III. Mustafa, bütün saltanatı boyunca memleket işlerinin düzelmesi için didinip durmuştur. Onun, ızdırap ve kargaşalıklarla yüklü saltanatına, yıllardır süregelen Osmanlı - Rus savaşının acıları da eklenmişti. O, ülkenin bütün gücünü toplayarak son bir hamle ile Ruslar'a bir darbe indirmek istiyordu. Böylece onları, aşırı isteklerinden vazgeçirerek barış yapma zorunda bırakabilecekti. Bu arzusunun gerçekleştirmek için ülkenin dört bir tarafına yolladığı fermanlar ile halkın dinî duygu ve vatanî hamiyetlerine müracaat ediyordu. Halk ise, pâdişahlarının bu isteklerine büyük fedakârlıklarla cevap veriyor, cephelere asker ve malzeme gönderiyordu. Fakat cephelere koşan bu insanlara, uzun zaman gerektiren eğitim verilemediği için bunlar kuru kalabalıktan öteye gidemiyorlardı. Özellikle asker safları arasına kadar giren Rus casuslarının propagandası, askerinin maneviyatını büsbütün bozmuştu. Bütün bunlara rağmen Pâdişah, ne pahasına olursa olsun devletin haysiyet ve şerefini kurtarmak istiyordu. Nitekim ordunun Karasu'da mağlup olduğu haberini alınca bizzat ordunun başında savaşa gitmek iste-

⁴⁵ Bütün bu konularda geniş bilgi için bk. Vâsîf, *Tarih*, II, 180 - 190; Ahmed Resmî, *Hulâsetü'l-İtibâr*, İstanbul 1307, s. 54 - 55; Hammer, *Tarih*, XVI, 478 - 516; Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 1, 410 422; Baykal, "Mustafa III" *İA*, VIII, 706 -707; İlgürel "Üçüncü Mustafa" *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, XI, 162 - 163; Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, I, 338 -339.

diğini açıkça beyan edecektir. Bununla beraber bu arzusu, divanda vezirler ile ulemâ tarafından pek kabul görmedi. Zira onlar, Pâdişah'ın, İstanbul'u bırakarak karargâha gitmesinin büyük karışıklıklara sebep olacağını söyleyip buna rıza göstermediler. Ayrıca, sağlık durumunun da böyle bir yolculuğa elverişli olmadığına işaret ettiler. Sonuç olarak Pâdişah'ın karargâha hareketi, sağlık durumunun iyileşmesine kadar ertelendi. Ancak cephelerden gelen son acı haberler, onun daha çok üzülmeye ve dolayısıyla hastalığının şiddetlenmesine sebep oldu. Nihayet 8 Zilkade 1187 (21 Ocak 1774)'de Cuma günü öğle ezanı okunurken hayata gözlerini yumdu.

Sultan III. Mustafa, döneminin ulemâsı ayarında bir âlim idi. İlmi himaye eder, âlimleri toplayarak huzurunda münakaşalar yaptırırdı. Ele alınan konuları mükemmel bir şekilde izah edenleri cömertçe mükâfatlandırırđı. Güzel konuşma ve yazma kabiliyetine mâlik idi. Harem'de yaşamaktan pek hoşlanmayan Sultan III. Mustafa, günlerini devamlı hareketle geçirirdi. Askeri ve donanmayı sık sık teftiş etmekten haz duyan Pâdişah, sık sık tebdil gezmek suretiyle halkın durumu ile de yakından ilgilenirdi. "Cihangir" mahlası ile yazdığı şiirlerde ince ve dindar bir ruhun, devlet işlerinin bozulduğundan ve sahiplerinin ahlâkça düşkünlüğünden doğan derin ızdırabı görölmektedir.

İslahatçı, takipçi ve şer'î emirlere hürmetkâr olan Sultan III. Mustafa, farkında olmadan hukuk ve şeriat ölçülerine uymayan bir karar verdiğini anladığı an, hemen bundan döner ve bunu bir izzet-i nefis meselesi yapmayı düşünmeyecek kadar da dindar ve mert bir insandı. İktisadî tedbirlerle doldurduğu devlet hazinesini, Rus harbi silip süpürmüştü. Fakat memleketin başına inen bu yıldırım, yalnız hazineye değil, Pâdişah'a da çarparak onu da yere sermişti.⁴⁶ İsraftan sakınan bir hükümdar olan Sultan III. Mustafa, Ayazma ve İleli Câmilerini inşa ettirdiği gibi, depremden zarar gören Fâtih Câmii'nin şadırvanını hâric tamamen yeniden inşa ettirmişti. Bu arada Yeni han ve Langa kapısının dışında bulunan rıhtım ve diğer binalar tamamen onun eseridirler.⁴⁷

⁴⁶. Geniş bilgi için bk. Hammer, *Tarih*, XVI, 520-523; M. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, I, 80; Baykal, "Mustafa III", *İA*, VIII, 709; Ayverdi, *Osmanlı Asırları*, II, 223 - 224.

⁴⁷. Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic*, III, 61.

**SULTAN
I. ABDÜLHAMİD**

SULTAN I. ABDÜLHAMİD

Sultan III. Ahmed'in, III. Mustafa'dan sonra hükümdar olan ikinci oğludur. 5 Receb 1137 (20 Mart 1725)'de İstanbul'da doğdu. Annesi Rabia Şermi Sultan'dır. 1730 yılındaki Patrona Halil isyanı sonucunda babası tahttan indirildiği sırada henüz beş yaşında idi. Çocukluk ve gençlik çağı, kardeşleri ile birlikte sarayda, tahttan indirilen pâdişahlara mahsus dairedé göz hapsinde geçti. Bu durum, büyük kardeşi III. Mustafa'nın pâdişahlığı dönemine kadar devam etti. Sultan III. Mustafa'nın ölümü üzerine 8 Zilka'de 1187 (21 Ocak 1774)'de 49 yaşında iken Oşmanlı Devleti'nin buhranlı bir döneminde tahta geçti. Cülûs haberi ile birlikte sadâret makamında bırakıldığına dair haber, Şumnu yakınlarında bulunan Sadrâzam Muhsinzâde Mehmed Paşa'ya Hatt-ı hümayûnla bildirildi. Saltanat-ta meydana gelmiş olan bu değişiklik, eyâlet, sancak ve diğer merkezlere emr-i âlişan, dış ülkelere ise nâmelerle duyuruldu.¹

Osmanlı Devleti'nin en buhranlı döneminde tahta geçen Sultan I. Abdülhamid, cülûsunun altıncı günü Eyüp Sultan'a giderek kılıç kuşandı. Yeni Pâdişah'a refakat eden herkes, hiyerarşideki protokol sırasını almıştı. En başta orduyu temsil eden paşalar, onların ardında ulemâ geliyordu. Daha sonra çuhadarlar, nişancılar ve sarayın çeşitli hizmet erbabı vardı. Bu törende ilk defa olmak üzere askerlere cülûs bahşışı dağıtılmamış, sadece birikmiş bulunan iki

¹. Küçük Çelebizâde Âsım, *Tarih* (Râşid Zeyli), İstanbul 1282, VI, 245; M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*, İstanbul 1308, I, 52; Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Pâdişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid*, İstanbul 2001, s. 4 - 5.

“kıst”ın* ödenmesiyle yetinilmişti. Bunun sebebi olarak da savaş yüzünden hazinenin boşalmış olması gösterilmişti.² Bundan sonraki ilk işi İran ve Avusturya gibi komşu devletlere elçi göndermek olmuştu. Yeni Sultan, ileri gelen birçok devlet adamı arasında değişiklik yapmakta birlikte, Muhsinzâde Mehmed Paşa’yı sadâret makamında bıraktı.

Osmanlı Devleti’nin en çileli ve buhranlı zamanında tahta çıkan Sultan I. Abdülhamid, iyilik tasnifinde belki dünyanın en afif, en temiz, en vefalı, en mübarek ve hatta hürmete en layık olan insanlarından biri idi. Fakat iç ve dış buhranların bir taûn gibi memleket ufuklarını sardığı bir ölüm kalım ânı için gereken çakırpençe bir adam değildi. Tahtı devr aldığı zaman, kardeşinin ölümüne sebep olan Moskof harbi sona ermek üzere bulunuyordu. Çünkü düşman, bulacağını bulmuş, alacağını almış ve devletin en mamur ve en refahlı topraklarına dişlerini geçirip koca koca parçalar koparmıştı. Bununla beraber, dinî, millî ve vatanî gayretten mahrum bir hükümdar olmayan Sultan I. Abdülhamid, Rus harbine şiddetle devam etme niyetinde idi. Düşmana karşı bir galebe dahi olsun kazanmadan barış yapma taraftarı değildi. Dahilî karışıklıktan dolayı savaşa son vermeye mütemayil bulunan Rusya’nın teklifi, nazara alınmadı. Çünkü o dönemde Rusya’nın içinde bulunduğu karışık durum, İstanbul tarafından bilindiğinden bundan istifade düşünülüyordu. Rusya’nın içinde bulunduğu sıkıntıdan haberdar olan Sultan Birinci Abdülhamid’in niyeti, Hırsova’yı aldıktan sonra Eflak ve Boğdan’ı da Ruslar’ın işgalinden kurtarmaktı. Ancak bundan sonra barış yapılabilirdi. Bu sebeple, yeni birlikler ile takviye edilerek ilerleyen Ruslar’a karşı yeni kuvvetler gönderildi. Fakat bu kuvvetlerin Kozluca ile Şumnu’da mağlup olup dağılmaları, Pâdi-

*. Arapça’da hisse, parça ve taksit gibi mânalara gelen kıst kelimesi Osmanlı askerî literatüründe “Üç aylık ulûfe yerinde kullanılan bir tabirdir. Tanzimattan önce Kapıkulu askerinin maaşları üçer aylık olmak üzere senede dört defa verilirdi. Bunların her birine Kıst Mevâcibi denirdi.” M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 1971, II, 275.

2. Merasimle ilgili geniş bilgi için bk. Hammer, **Tarih**, XVI, 524.

şah'ı, Ruslar tarafından yapılan barış teklifini kabul etmek zorunda bıraktı. Bu mağlubiyetten sonra o da kardeşi III. Mustafa gibi Rus harbini mümkün olduğu kadar en az zararla kapatmayı düşünüyordu. Böyle bir düşünceye sahip olmakla birlikte o, yıllarca yaşadığı kapalı hayattan dolayı bu zor günleri atlatacak güçlü bir şahsiyete sahip değildi. Zaten artık ok yaydan çıkmış, muâhede görüşmelerine doğru adımlar atılmaya başlanmıştı.

Sultan I. Abdülhamid devri, zaman ve şartların gerektirdiği şekilde ıslahatların yapılmasına teşebbüs edilme devridir denebilir. Rusya gibi ezeli bir düşmanla er veya geç tekrar bir çarpışma olacağı mukadderdi. Zira Küçük Kaynarca muâhedesini ile Osmanlı ve Rusya devletleri arasında gerçek bir barış temin edilememişti.

Sultan I. Abdülhamid, biraderi III. Mustafa zamanında Baron de Tot vâsıtasıyla başlanan Avrupaî ıslâhatın kendi zamanında da daha kapsamlı bir şekilde gelişmesini istiyordu. Bu yüzden sadâret makamına gelenlere bu hususta tam bir yetki vermişti. Fakat bunların içinden sadece Kara Vezir Seyyid Mehmed Paşa ile Halil Hamid Paşa bir dereceye kadar önemli faaliyetlerde bulunmuşlardı. Bu hükümdar zamanında Enderûn'da Silahdar Ağalığı'nda bulunarak Pâdişah'ın güvenini kazanmış olan ve Kara Silahdar denilen Mehmed Efendi, arzulanan askerî ıslâhatı yapmak üzere sadâret makamına getirilmişti (Şaban 1193 / Ağustos 1779). Kendisinden önce İzzet Mehmed, Derviş Mehmed, Darendeli Mehmed ile Kalafat Mehmed Paşa'dan hiç birisi istenilen ıslâhatı yapacak kabiliyet ve cesaretle değillerdi. Geniş yetki ve tam bir bağımsızlıkla hareket eden Kara Vezirin ilk icraatı, her sene yapılan merkez ve eyâlet değişikliklerinde fazla bir değişikliğe gitmeyerek valilerin kalabalık maiyetiyle bir yerden başka bir yere nakillerini önledi. Böylece halkın bu nakiller esnasında çektiği eziyeti önlemiş oldu. Sadâreti müddetince mecbur kalmadıkça kimseyi görevden almadı. Bozulmuş bulunan merkez kalem teşkilâtını ıslâh ederek bilgili ve dürüst memurlar istihdam etti. Liyakatli devlet erkânından olan Abdürrezzak Bâhir Efendi'ye vezirlik verdirerek onun yerine de Halil Hamid Efendi'yi Reisü'l-küttâb yaptığı gibi, kardeşi Vezir Mustafa

Paşa'nın uhdesinde bulunan Nişancılığı alarak onu liyakatli bir devlet görevlisi olan Hacı Mustafa Efendi'ye verdi.

Kara Vezir Seyyid Mehmed Paşa'nın idarî mekanizmadaki ıslâhatları yanında askerî alanda da yenilik ve ıslâhatlarda bulunmuştu. Humbaracı Ahmed Paşa ile Baron de Tot zamanında kurulup ıslâh edilen Humbaracı ve topçu askerlerin talim ve eğitimlerine önem verdi. Bunların, Sadâbâd (Kâğıthâne)'da yaptıkları atış eğitimlerine giderek bunların subay ve askerlerini teşvik ile başarılı olanlara ihsanlarda bulundu. Onun, bu şekildeki çalışma ve faaliyetleri bizzat Pâdişah tarafından da takdirle karşılıyordu.³

Küçük Kaynarca Antlaşması sonunda Osmanlılar ile Ruslar arasında gerçek bir barışın sağlanamamış olması, Osmanlıların daha hazırlıklı olmasını gerektiriyordu. Bu da modern mânâda yetiştirilmiş ve ıslâh edilmiş yeni askerî birlikler ile mümkündü. Bu bakımdan bilhassa Halil Hamid Paşa'nın sadâreti zamanında daha ziyade askerî sahada ıslahatlarda bulunulmuştu. Bu dönemde Rumeli ve Kafkas sahillerinde bulunan kaleler tahkim edildiği gibi, sūr'at topçuları çoğaltılmış, topçu, lağımcı ve humbaracıların ıslahı için Fransa'dan mütehassıslar getirtilmişti. Askerî ocaklardaki gelişmeyi yerinde görmek için Pâdişah, bizzat talimlerde hazır bulunarak askeri teşvikten geri kalmazdı. *Mühendishâne-i Berri-i Hümâyûn* bu devirde ve Halil Hamid Paşa'nın sadâreti döneminde açılmıştı. Bu devirde tımarlı sipahiler için bir nizamnâme hazırlanmış, ancak yeniçeri ocağının ıslahı cihetine gidilememiştir. Yine bu dönemde, metrûk bir halde bulunan İbrahim Müteferrika matbaası ihya edilmiştir.⁴

³. Geniş bilgi için bk. Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, İstanbul 1303, II, 102 - 103; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Ankara 1978, IV / 1, 473 - 474.

⁴. Geniş bilgi için bk. Ahmed Vâsıf Efendi, **Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr**, nşr. Mücteba İlgürel, İstanbul 1978, s. 132 - 134; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, İstanbul 1309, III, 120; Baysun, "Abdülhamid I" **İA**, I, 74; Kemal Beydilli, "Halil Hamid Paşa", **DİA**, XV, 317.

Küçük Kaynarca Antlaşması

Rusya, ileride, Kırım'ın zaptını mümkün kılacak olan önemli noktalarını ele geçirmiş bulunduğundan bir an önce barış yapmak ve bu esnada Pugaçev isyanının sebebiyet verdiği iç tehlikeyi bertaraf etmek istiyordu. Mareşal Romanstov, Osmanlı Devleti'ni barışa zorlamak için Osmanlı ordu karargâhının ablukaya alınması gerektiğini anlamış ve buna göre hazırlıklara başlamıştı. 1188 (1774) yılı baharında General Suvarov, takviye edilmiş olan ordusunu Babadağı'ndan harekete geçirip Şumnu'da bulunan Osmanlı ordusu karargâhına saldırmak üzere yola çıktı. Bu sırada Sadrâzam Muhsinzâde Mehmed Paşa, Tuna üzerinden Hırsova'yı ele geçirmeyi düşünüyordu. Fakat düşmanın Pazarcık istikametinde ilerlediğini haber alınca derhal bir kuvvet ayırıp piyadesine Yeniçeri Ağası Yeğen Mehmed Paşa'yı, süvarisine de Reisü'l-küttâb Abdürrezzak Bâhir Efendi'yi komutan tayin ederek maiyetlerine de Uzun Abdullah Paşa ile Süleyman Paşa'yı verdi. Baht Giray'ın da iltihak ettiği bu kuvvet, Kozluca'da ani olarak Rus hücumuna uğradı. Meydana gelen savaşta askerin itaatsizliği yüzünden Osmanlı kuvveti mağlup oldu. Bunun üzerine askerin bir kısmı muharebede yaralanan Abdullah Paşa ile Balkanları aşarken, Reis Efendi ile birlikte diğer askerî erkân karargâha döndü. Rus ordusunun, Kozluca'dan Şumnu'ya doğru hareketle Yeni Pazar'a kadar yaklaştığı haberi üzerine, piyadeleri şehrin etrafında yapılmış bulunan metrislere yerleştiren Sadrâzam Muhsinzâde Mehmed Paşa, süvari kuvvetlerinin başına da Dağıstanlı Ali Paşa'yı getirdi. Bu arada korunacağı vaadi ile halkın yerini terk edip göç etmesine mani olundu. Bu sırada Rus ordusu da önünde hiçbir engel kalmadığı için Şumnu önüne kadar ilerleyerek orduyu kuşatma altına aldı. Şumnu istihkamlarında mevzilenmiş bulunan Osmanlı kuvvetleri, bazan da çıkışlar yapmak suretiyle 15 gün kadar devam eden muharebe esnasında düşmanın hücumunu püskürtmeye muvaffak oldu ise de durumun bu şekilde devam etmesine imkân yoktu. Zira hasta olan Sadrâzam Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın yanında 12 bin kişiyi geçmeyen bir

ordu bulunmakta idi. Bu sırada Mareşal Romantsov'dan sulh şartlarını görüşmek üzere bir murahhas gönderilmesini içeren bir mektup gelmişti. Bu teklif kabul edildiği için Sadâret kethüdası Giritli Ahmed Resmî ile Reisülküttâb İbrahim Münib Efendi murahhas tayin edilerek, Ruslar'ın tensib ettikleri Küçük Kaynarca mevkiine gönderildiler. Bu esnada orduda bulunan tekmil erkân tarafından mühürlenmiş bir mazbata da Yeniçeri kâtibi Lala Mustafa Efendi ile Pâdişah'a arzedilmek üzere İstanbul'a gönderildi. Bu mazbatada, son hâdiseler ve ordunun kötü durumu kısaca anlatılarak alınan kararın tasdiki rica olunuyordu.

Rus murahhası General Nicolas Repnin idi. Müzakereler, iki gün ve iki celsede ele alınmış olmakla birlikte sekiz saat zarfında kararlaştırılan sulh şartları Osmanlı murahhası tarafından imzalanmıştı. 17 Temmuz'da imzalanan ve 28 maddeden ibaret olan antlaşma metni, Rus murahhası tarafından dört gün gecikme ile imzalanarak gönderildi. Böylece muâhedenin her iki devlet tarafından kabul ve yürürlüğe girmesi 12 Cemaziyelevvel 1188 (21 Temmuz 1774) günü olmuştu. Hammer'e göre Rus murahhası özellikle 4 günlük bir gecikme ile antlaşlamayı imzalamıştı. "Zira 21 Temmuz Pruth antlaşmasının imzalandığı gündü. Büyük Petro (Deli Petro)'nun bir 21 Temmuz günü, Türkler'in şimdiki durumuna düşerek imzalamak zorunda kaldığı ve utanç verici buldukları antlaşmayı, şimdi aynı güne, Rus zaferini simgeleyen bir barışa rastlatmak suretiyle unutturmak istiyorlardı. Feld - Mareşal Romantsov'un antlaşma yeri olarak Kaynarca'yı seçmesi de bir tesadüf değildi. General Vaysman, Kaynarca'da vurulmuştu. Romantsov, zaferinin sonucu olan antlaşmayı, silah arkadaşlarının kanlarını döktükleri yerde yapıyordu."

21 Temmuz 1774'de imzalanan Kaynarca antlaşmasında, toprağa ilişkin maddeler, Prusya ve Avusturya'nın müdahaleleri sonucu kısıtlı kalmıştı. Buna rağmen bu antlaşma, Osmanlı tarihinin en ağır belgelerinden biri idi. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, başta Azak olmak üzere kuzey sınırlarında büyük ölçüde toprak kaybına uğradığı gibi Kırım'ın bağımsızlığını da kabul etmek zorunda kaldı.

Böylece Kırım, müstakil bir hanlık olacak ve Osmanlı idaresiyle şer'i bir râbitadan başka her türlü siyasî ve idarî alakayı koparmış bulunacaktı. Bu antlaşma ile sadece Kırım değil, Kuban ve Bucak Tatarları da siyasî bakımdan müstakil hale geliyorlardı. Bundan başka Kılburun, Kerç, Yenikale, ve Azak kaleleri ile Özi ve Aksu arasındaki arazi Rusya'ya terk ediliyordu. Buna karşılık Rusya, işgal altında bulundurduğu Basarabya, Eflâk, Boğdan ve Gürcistan ile Akdeniz adalarından çekiliyordu. Yine bu antlaşmaya göre daha önce Fransa ve İngiltere'ye tanınmış bulunan ticarî imtiyazlar, Rusya'ya da tanınmış oldu. Bu muâhededen sonra perişan durumdaki ordu ile İstanbul'a dönen Sadr-ı a'zam Muhsinzâde Mehmed Paşa, yolda vefat etmiş, yerine önce İzzet Mehmed Paşa, arkasından da Derviş Paşa sadâret mührüne sâhib olmuşlardı.

Bu antlaşmanın önemli maddelerinden biri de Hristiyanlığın Ortodoks mezhebine bağlı bulunan Osmanlı vatandaşlarının Rus himâyesinin altına girmiş olmalarıdır. Gerçekten, II. Katerina, Osmanlı ülkesindeki Ortodoks Hristiyanların himâye hakkını istediği zaman, Osmanlı murahhası da, aynı zamanda Halife olan Osmanlı hükümdarının bu sıfatına istinaden Sultan'ın tabiiyetinden (ülke vatandaşlığından) çıkan Türk ve Müslümanlar üzerinde onun dinî hüküm ve nüfuzuna dair bir bend koydurdu. Antlaşmanın üçüncü maddesindeki bu fıkraya göre Osmanlı Halifesi bütün Müslümanların hâmisî olarak kabul ediliyordu. Böylece Osmanlı hükümdarlarının halife tabirini resmî bir kayıt olarak ilk defa burada kullandıkları görülmektedir.⁵

Kaynarca kasrında Türk ve Rus murahhasların 7 – 8 saat gibi kısa bir zamanda üzerinde anlaşıp imzaladıkları muâhede, Karlofça ile kırılan Türk şehâmetini Kaynarca ile bir şeâmet ve felaket haline

⁵ Küçük Kaynarca Antlaşması hakkında daha geniş bilgi için bk. Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât*, III, 63 – 78; Hammer, *Tarih*, XVI, 535 – 537; Cemal Tukin, "Küçük Kaynarca", *İA*, VI, 1064 – 1071; Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, trc. Mehmet Harmancı, İstanbul 1982, I, 339 – 340; Münir Aktepe, "Abdülhamid I" *DİA*, I, 213 – 214; Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, s. 118.

getirmişti. Bir zamanlar, bütün sahilleri Türk hâkimiyetinde bulunan Karadeniz, artık Rus donanmasının enine boyuna dolaşabileceği bir deniz haline gelmişti. Ayrıca bu filo, istediği zaman Boğazlar'dan geçip Akdeniz'e çıkma hakkını da kazanmıştı.

Bu muâhedeye göre Rusların, Karadeniz'den Akdeniz'e ve Akdeniz'den Karadeniz'e gelip gitmeleri serbest hale geldiği gibi yasaklanmış olmasın veya olmasın her türlü eşyayı nakl etmeleri de kabul edilmişti. Bunun sonucu olarak Rusların, Karadeniz sahilindeki zahireleri hârice (Osmanlı ülkesinin dışına) götürmek suretiyle İstanbul'un zarurî gıda maddesi sıkıntısına düşeceği, böylece o günün şartlarına göre muazzam bir nüfusu barındıran bu şehrin, iâşe darlığına düşeceğini nazar-ı dikkate alan Reisü'l-küttâb, bu durumu sadâret makamına arz etmişti. Bunun üzerine Sadrâzam Seyyid Mehmed Paşa, durumun vehametini idrak ederek Fransa elçisinin tavassutu ile Rusların sadece kendi zahirelerini nakl edebilmeleri üzerinde mutabakata varmışlardı.⁶

Rusya'nın, Osmanlı toprakları üzerindeki emellerini anlayabilmek için epey gerilere gitmek gerekir. İkinci Katerina'nın, "*Rum Projesi*" adı verilen çabaları, Büyük Petro'nun vasiyetnamesinden daha çok uygulama imkânı bulmuştu denebilir. Zira, İngilizlerin yardımı ile Cebelitarık Boğazı'dan Akdeniz'e inen Rusların bu beklenmedik hareketi, bütün bir Avrupa'yı hayrette bırakmıştı. Bununla beraber bu hareket, biraz da Avrupa'nın emellerine hizmet edeceği için adeta tasvib görüyordu. Zira Avrupa, böyle bir hareketin sonucunda İstanbul'un işgali ile Ayasofya'nın Müslümanların elinden kurtulacağını ümid etmeye başlamıştı. Bilindiği gibi insanlık tarihinde hemen hemen herkesin olmasını beklediği sayısız olaylar mevcut olagelmıştır. Fakat, Osmanlı Devleti'nin, Sultan III. Mustafa dönemindeki başarıları, Ruslar'ın bu konudaki cesaretlerini kırmıştı. Bununla beraber Osmanlı Devleti de bu gelişmelerden büyük bir telaşa kapılarak Küçük Kaynarca Antlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştı.

⁶. Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 1, 474 - 475.

Bu Dönemdeki İslâhat Hareketleri

Sultan I. Abdülhamid, siyâsî alandaki bazı başarısızlıklarına rağmen, ıslahat hareketlerine ve bilhassa ordunun düzeltilmesi işine büyük önem vermiştir. Bu dönem, eskiden beri bilinmekte olan çözülme işaretleri karşısında uygulamaya konulan ve bazı olumlu sonuçların alındığı bir dizi ıslâhat girişimlerini ihtiva etmektedir. XIX. Yüzyılın yaklaştığı yıllara rastlayan bu düzenlemeler, devlet hayatı bakımından da önem taşımakta idi. Onun devri, zaman ve şartların gerektirdiği şekilde ıslahatların yapılmasına teşebbüs edilmesi devridir denebilir. Dönemin, ıslâhat girişimlerinde üç isim ön plana çıkmaktadır. Bunlar: Sadrâzam Karavezir Mehmed Paşa (1779 - 1781), Sadrâzam Halil Hamid (1782 - 1785) Paşa ve Kaptan-ı derya Cezayirli Hasan Paşa (1774 - 1789) lardır.

Rusya gibi ezeli bir düşmanla er veya geç tekrar bir çarpışma olacağı mukadderdi. Zira Küçük Kaynarca muâhede-i ile Osmanlı ve Rusya devletleri arasında gerçek bir barış temin edilememişti. Bu dönemde Rumeli ve Kafkas sahilllerinde bulunan kaleler tahkim edildiği gibi, sür'at topçuları çoğaltılmış, topçu, lağımcı ve humbaracıların ıslahı için Fransa'dan mütehassıslar getirtilmişti. Askerî ocaklardaki gelişmeyi yerinde görmek için Pâdişah, bizzat talimlerde hazır bulunarak askeri teşvikten geri kalmazdı. O, Kaptan-ı derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa vâsıtasıyla Osmanlı donanmasını yenileştirmeye gayret etti.

XVIII. yüzyıl ortalarında Venedik donanmasının önemini kaybetmesi üzerine Akdeniz'de Osmanlı donanmasına karşı koyabilecek bir güç mevcut değildi. Bu dönemde personel bakımından noksanlıkları bulunmakla birlikte Akdeniz'de Osmanlı donanmasını tehdit edebilecek bir donanma yoktu. Fakat kalkınma dönemlerini yaşayan Rusların, Baltık Denizi'ndeki donanmaları İngiliz âmiral ve gemicileri tarafından yenileştirilip ıslâh ediliyordu. Bunun sonucu olarak Akdeniz'e inmesi hiçbir şekilde düşünülemeyen Rus donanması, İngilizlerin idare ve yardımıyla bu tarafa gelerek 1184 (1770)'de Çeşme limanında Osmanlı donanmasını yakmıştı. Os-

manlılar bakımından bedeli ağır bir ders olan bu yakma ve mağlubiyet, Osmanlı gemiciliğinde yeni bir devrin açılmasına da sebep oldu.

Osmanlı donanmasının, Çeşme'de uğradığı felaketten kurtulmuş olanlar arasında bulunan Gâzi Hasan Paşa, 1774 Temmuz'unda Kaptan-ı deryalığa getirildi. Donanma, neredeyse tümüyle ortadan kalkmış olduğu için kara ordusu reform çabalarında karşılaşılan iç muhalefet diye bir konu olmadan yenileştirme girişimlerine başladı. Gâzi Hasan Paşa, modern teknelerin gerekliliğini anlamıştı. O, deniz subay ve erlerin deniz savaşlarının yeni tekniklerini öğrenmelerinin önemini de kavramıştı. Bu yüzden reform ve ıslâhatları iki yönlü oldu. Haliç, Karadeniz ve Ege'de yeni tersaneler yapıldı. Le Roi ve Duret adında iki Fransız deniz mühendisi ile bir grup Fransız ustası, Osmanlı işçilerini yeni tekniklere göre eğitmeye başladılar. Fransız ve İngiliz donanmalarından alınan örneklerle göre daha hesaplı olan gemiler yapıldı. Ayrıca, Ege adaları ile Anadolu kıyısı arasındaki dar boğazlarda daha iyi hizmet görecekle küçük gemiler de yapıldı. Gâzi Hasan Paşa, donanma işine o kadar büyük bir önem veriyordu ki, İstanbul tersanelerindeki inşaat için, buranın kereste ocaklığı olan İzmit'e kadar giderek sevkiyata nezâret ediyordu. Kaptan Paşa'nın hedefi, Fırkateyn ve küçük gemilerden başka Osmanlı donanmasını kırk kadar büyük harp gemisi ile takviye etmektir. Gâzi Hasan Paşa, ikinci önemli iş olarak denizciliği meslek haline getirdi. Deniz erleri, yine Ege ve Doğu Akdeniz kıyılarındaki köylerden toplanıyorlardı. Ancak bunlar, eskiden beri olduğu gibi artık Kasımpaşa ve Galata'da, denetim altında olmayan düzensiz ve disiplinsiz bir hayat süren "bekâr odaları" yerine tersane kışlasında, Karadeniz'de Sinop'ta ve Ege'de İstanköy ile Midilli adalarında sürekli bir eğitim ve disiplin altında bulunduruluyordu. O, 1775 yılında, daha önce Baron de Tott tarafından matematik okulu olarak açılan müesseseyi geniş kapsamlı bir "Mühendishâne-i Bahri-i Hümayûn" şekline dönüştürdü. Burada, deniz subaylarının yetiş-

tirilmesine önem verdi. Gâzi. donanmayı modernleştirme çabalarında başarılı olmuştu.⁷

İslâhatçı Sadrâzam Halil Hamid Paşa'nın sadâreti döneminde tımarlı sipahîler için bir nizamnâme hazırlandığı gibi, Yeniçeri ocağının düzene sokulmasına da gayret edilmişti. Nitekim tımar sahipleri topraklarına döndüler. Yeniçeri askeri düzene sokuldu. Bunun sonucu olarak kısa bir müddet sonra durum, Rus savaşından önceki duruma gelmişti. Bu arada, Lağımçı ve Humbaracı ocaklarının yeniden düzenlenmesi için kanunlar çıkarıldı. Tophâne Nâzırı Emin Ağa zamanında Ober adlı Fransız subayı "*Sür'at Topçuları Ocağı*"nı geliştirdi. Daha sonra gelen Fransız mühendisler tarafından 1776'da Tersane'de "*Tersane Mühendishânesi*" açıldı. Yine Fransızlar tarafından 1784'te açılan "*İstihkâm Okulu*"nda, Fransız mühendisi De La Fayette'nin yanında Gelenbevi İsmail Efendi ile Kasabzâde İbrahim Efendi riyâziye dersleri vermeye başladılar. Ayrıca top dökümhânesinde çalışmak üzere Fransız topçu dökümhânesinin müdürü François Alexi, maiyetiyle birlikte İstanbul'a geldi. Ancak 1787'de başlayan Rusya ve Avusturya seferinde Fransa'nın Rusya tarafını tutması üzerine Fransız hükûmeti, İstanbul'daki bütün uzmanlarını geri çağırdığı için Osmanlı ordusunda başlayan yenilik hareketleri Sultan I. Abdülhamid'in ölümüne kadar bir süre duraklamıştı. Bu ıslâhat hareketlerinin yanı sıra, Halil Hamid Paşa'nın sadâreti döneminde Râşid Efendi ile Vak'anüvis Vâsıf Efendi, metrûk bir halde bulunan İbrahim Müteferrika matbaasını yeniden ihya ettiler. Bu arada Sâmî-Şâkir-Subhî Tarihi ile İzzî Tarihi'nin basılması (1784 - 1785), Türk matbaacılığının bu Pâdişah zamanında yeniden canlandırılmasını sağlamıştı.⁸

7. Bilgi için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 507 - 510; Aynı müellif, *Tarih*, IV / 1, 476 - 477; Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, trc. I, 341 - 342.S

8. Geniş bilgi için bk. Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsar ve Hakaikü'l-Ahbâr*, nşr. Mücteba İlgürel, İstanbul 1978, s. 132 - 134; Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, İstanbul 1309, III, 120; Sarıcaoğlu, *Sultan I. Abdülhamid*, s. 188 - 201;

Sultan I. Abdülhamid, bütün bu hâdiselerin yanı sıra, Anadolu'da senelerdir ortalığı karıştıran Levendleri ya bir nizama bağlamak suretiyle disiplin altına almayı veya tamamen ortadan kaldırmayı düşünüyordu. O, bu konu üzerinde de ciddi bir şekilde durdu. Bu düşüncenin sonucu olarak 1775 - 1776 yıllarından itibaren levend teşkilâtının ilga edilmesine teşebbüs edildi. Bu teşkilâtın kaldırılmasında müessir olan önemli âmillerin başında, Osmanlı Devleti'nin, 1768 - 1774 Rus harbinde acı bir mağlubiyete uğramasıdır. Bu harp sırasında askerin düşman karşısında müteaddid defa kaçması ve hatta bu kaçışlar esnasında bazen ordugâhı bile yağma etmesi, gerek kapılı, gerekse mirî levendlerin hem devlet, hem de halk tarafından kötü görülmelerine sebep olmuştu. Bu sebeple etrafa gönderilen emirler üzerine levendlerin ilgasına başlanmıştı. Cevdet Paşa, levendlerin kaldırılması münasebetiyle bunların menşelerine dair kısaca bilgi verdikten sonra Vak'anüvis Âsım Efendi'nin, I. Abdülhamid dönemindeki âsi levendlerin, Sultan I. Ahmed zamanındaki Celâlîler'den daha çok olduklarını, önceleri levend baş ağası iken onların kaldırılması üzerine vüzera kapılarında "delilbaşı"lık eden Karaca Battal Ağa'dan dinlediğini nakleder. Bu teşkilâtın, ortadan kaldırılması esnasında kaçıp kurtulandan bir kısmı Akka'da bulunan Cezzar Ahmed Paşa'ya, bir miktarı da Şam valisine sığınmışlardı.⁹

Bu Dönemdeki Bazı İç Problemler

Sultan I. Abdülhamid, bir taraftan askerî ıslâhatlarla uğraşırken, bir taraftan da iç meselelerle uğraşmak zorunda kalmıştı. Bu dönemin en büyük iç problemi, hükümetin taşra otoritesini, bölgenin ileri gelenlerinden ve halk tarafından seçilip hükümetle halk arasındaki işlerde köprü vazifesi gören âyanların lehine bozulmuş

Münir Aktepe, "Abdülhamid I" *DİA*, I, 216; Baysun, "Abdülhamid I" *İA*, I, 74; Kemal Beydilli, "Halil Hamid Paşa", *DİA*, XV, 317.

⁹. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih*, II, 32 - 33; Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul 1965, s. 307 - 308.

olmasıdır. Altı sene sürmüş olan 1768 Osmanlı - Rus seferi ve daha sonraki Rusya ve Avusturya ile yapılan savaşlar esnasında Anadolu ve Rumeli'deki âyanlar, hükümete karşı mütehakkim bir tavır takınmaya başladılar. Bunlar, hükümetin bu savaşlar esnasındaki sıkışık durumundan yararlanmaya çalıştılar. Hükümetin, bu savaşlar sırasında kendi askerî yardımlarına muhtaç olmasından yararlanarak kendi ordularını, maliyelerini ve yönetimlerini kurmaya başladılar. Bunlar, mahalli yönetimi bütünüyle ellerine alarak hazine mukataalarını kendileri iltizam edip pek çok kârlar elde ediyorlardı. Bir isyan hareketinden çekinen hükümet ise bu konularda pek ileri gitmek itemiyordu.

Bu dönemde, Manisa ve havalisinde Kara Osmanoğulları, Gediz'de Nasuh oğlu Ali, Canik'te Hacı Ali Bey, Bozok ve havalisinde Çapanoğlu ailesinden Mustafa ve Süleyman Beyler, Adana taraflarında Küçük Ali oğlu Halil ve kardeşi Ali, Trabzon'da Alaybeyi Şatıroğlu Mehmed, Muğla sancağında İlyas oğlu Halil, Saruhan sancağında Gündüzoğlu, Isparta ve Eğridir çevresinde Yılanhoğulları, Demirci'de Voyvoda kocabaşı, Rumeli'de Serezli İsmail Bey, Dimetoka ve havalisinde Tokatcıklı Süleyman, Ruscuk'ta Tirsinikli oğlu İsmail ve İşkodra'da devlete karşı ayaklanan Mahmud Paşa, bunların başında gelmektedirler. Bu arada Mısır, Suriye, Irak ve Arabistan'da, Osmanlıların bıraktığı politik boşluk, halk desteğine sahip yöredeki âyanların yanısıra Memlûk kölemenleri ve bazan da bedevî kabilelerden yardım gören Osmanlı memurları tarafından doldurulmakta idi.¹⁰

Bu dönem, eyâletlerdeki durum bakımından da pek iç açıcı değildi. Zira 1768 Rus seferinden önceki senelerde vilayet ve sancaklardaki azil ve tayinler, her sene tevcihatında tebdil veya ibka suretiyle oluyordu. Bu dönemde tayin olunan valiler, has sisteminin ilgasından sonra maaşlarını harplerin olmadığı zamanlarda "İmdâdiye-i hazariye", muharebe zamanlarında da "İmdâdiye-i sefe-

¹⁰. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 1, 436 - 437; Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, I, 342 - 343.

*riye*¹¹ adıyla halktan alıyorlardı. Başlangıçta bu maaş tahsisi, her bölgenin ileri gelenlerinden müteşekkil birer heyetlerin tesbiti ve mahkemenin kararı ile olurdu. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından ve özellikle 1768 seferinden sonra vilayet idarelerinin zaten bozulmuş olan düzenleri, büsbütün bozulmuştu. Bu yüzden valiler, hem kendi hazinelerini büyütmek, hem de sadrâzam, kethüda ve defter mucibince icab eden kimselere caize vermek zorunda idiler. Bundan dolayı vilayet halkından para topluyorlardı. Bu da halkın ezilmesine sebep oluyordu. Bundan başka valilerin bir kısmı, âyân ve mütegalibenin nüfuzları altında bulunuyorlardı. Âyânlığın XVIII. asrın ikinci yarısından sonra çığırından çıkması üzerine böyle yerlerde validen çok, âyânın sözü geçerli olduğundan bunlar, her şeye karışır olmuşlardı. Devlette, bazı vilayetler “*Ber vech-i mâlîlâne*”, bazıları da “*Ber vech-i muhassallık*” veriliyordu. Özellikle *Ber vech-i muhassallık* verilenler, halk üzerinde bir takım sıkıntıların meydana gelmesine sebep oluyordu.

Osmanlı Devleti’nde, Tanzimat’tan önce bazı eyâletler “*Salyâne*”li (yıllıklı) idi. Bunlar: Mısır, Yemen, Habeş, Bağdad, Basra, Lahsa, Trablusgarp, Tunus ve Cezayir gibi eyâletlerdi. Bu eyâletlerin senelik gelirinden belli bir miktarı her sene devlet hazinesine gönderiliyor, geri kalanı da mahallî yönetimin masrafları, askerin maaşı vs. gibi ihtiyaçlara sarf ediliyordu. Bu eyâletlerden biri olan Mısır eyâletinin geliri, Pâdişah’ın şahsına (ceyb-i hümayûn) ait idi. Yemen vilayeti daha sonra “*Zeydi İmamlar*”ın eline geçtiği için devlet merkezine buradan bir şey gelmez oldu. Habeş eyâletinin geliri zaten yoktu. Bu arada “*Garb Ocakları*” denilen Cezayir, Tunus ve Trablusgarb ocaklarının Osmanlı devleti ile bağları sadece ismen

¹¹. İmdadiye: Muharebe zamanlarında harp masraflarını karşılamak, barış zamanlarında ise bütçe açığını kapatmak için halktan alınan örfî vergi için kullanılan bir terimdir. İmdadiye vergisinin çeşitleri ve zaman içinde geçirdiği safhalar hakkında geniş bilgi için bk. Abdürrahman Vefik, *Tekâlif Kavaidi*, İstanbul 1328, I, 95; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri*, II, 63 – 64; Ziya Kazıcı, “Osmanlılarda Örfî Vergiler ve Bu Vergilerin Kaynağı Olan Örfî Hukuk” *MÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi* (1986), IV, 292 – 293.

vardı. Bilhassa XVII. asır sonlarından itibaren buralardan da bir şey gelmez olmuştu.

Osmanlı – Rus muharebesi esnasında Mısır’da Bulutkapan Ali Bey’in isyanı yüzünden üç dört sene Pâdişaha ait olan ceyb-i hü-mâyûn gelmemişti. Bu arada Bağdad Eyâleti, Hasan Paşazâde Ahmed Paşa’nın ölümünden sonra kölelerinin vali tayin edilmesiyle idare edilir hale gelmişti. Bunlar, hariçten birinin Bağdad’a vali olmasını istemediklerinden problem çıkarıyorlardı. Bunun üzerine hükûmet de Ahmed Paşa’nın kölelerini, daha sonra da o kölelerin kölelerini vali olarak tayin etmeye başladı. Böylece Bağdad’a bir nevi kölemenler hakim olmuşlardı.

Bu dönemde devletin içinde bulunduğu çeşitli zaaflarından dolayı Rumeli’nin Arnavutluk kısmındaki sancaklarda özellikle XVIII. yüzyılın başlarından itibaren valilikler, babadan evlada geçen “evladiyet” sistemi halini almıştı. Bunlar da İşkodra, Pirzen, İlbasan, Yanya, Ohri ve Avlonya gibi sancaklardı.

Sultan I. Abdülhamid, böyle babadan evlada veya ocaklık suretiyle miras gibi verilmesinin devlet bütünlüğü açısından doğuracağı tehlikeleri görmüştü. Bundan böyle tayinlerde bu duruma dikkat edilmesini sadrâzama hatırlatarak tavsiyede bulunmuştu. Böylece Pâdişah, merkezî iktidarın genel bir çözülüşü karşısında âyânı dizgin altında tutabilmek için tedbir alınmasını istiyordu.¹²

Bu Dönemde Osmanlı – İran Münasebetleri

Sultan I. Abdülhamid döneminde, Osmanlı Devleti ile İran arasındaki münasebetler, pek dostâne olmamıştı. Zira Nadir Şah’ın 1747 (hicri 1160)’de öldürülmesinden sonra ortaya çıkan otorite boşluğu yüzünden çeşitli kabilelerin nüfuz mücadeleleri verdikleri İran’da, iç karışıklıklar büyük bir hızla yayılmaya başladı. Böyle bir anarşinin ülkeyi otoritesiz bıraktığı bir dönemde Osmanlı Devle-

¹². Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 1, 437 – 439; Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, I, 342 – 344.

ti'nin İran sınırına yakın bölgelerdeki valileri daha önce kayb ettikleri toprakları geri almak için Bâbîâli'ye baskı yapmaya başladılar. İran'daki bu belirsizliklere rağmen Osmanlı Devleti, Nâdir Şah'la yaptığı antlaşmaya sâdik kaldı.

Ülkedeki anarşi ve otorite boşluğu, hem cömert, hem de adâletli uygulaması ile Kerim Han tarafından ortadan kaldırıldı. Zend aşiretine mensup olan Kerim Han, İran'daki karışıklıktan istifade ile rakiplerine galebe çalmıştı (1165 / 1752). Kerim Han, 1759 (hicrî 1173)'da Fars ve Irak-ı acem taraflarını idaresi altına almıştı. Böylece İran'da Zend hânedanı kurulmuş oldu (1752 – 1794). Kerim Han'ın hükümdarlığı Osmanlı Pâdişahı tarafından tasdik edilmişti. Sultan I. Abdülhamid, Osmanlı tahtına geçtiği zaman cülûsu bildirmek üzere "*Nâme-i Hümâyûn*" ile Sünbülzâde Vehbi Efendi'yi elçi olarak gönderilmişti.¹³

Başlangıçta, Osmanlı Devleti'nin barış politikasına güvenen ve Osmanlılar ile dost olmayı düşünen Kerim Han, İran'ı denetimi altına aldıktan sonra Osmanlılara karşı saldırgan bir politika izlemeye başladı. 1774 ve 1775 yıllarında iki sefer Doğu Anadolu'ya saldıran Kerim Han, 1776 yılında da Basra'yı işgal etti. Kendi memlûk adayını Bağdad'a yerleştirmek suretiyle Irak'taki memlûk politikasına el atmış oldu. Bu gelişmeler üzerine Osmanlı hükûmeti, İran'a karşı harekâta girişmiş ise de Basra'yı kurtaramamıştı.

Osmanlılar, bir taraftan İran üzerine kuvvet sevk ederken, bir taraftan da İran'a karşı yapılacak harekât hakkında Azerbaycan ve Gürcistan hanları ile de anlaşarak bunların Kerim Han ile ittifak etmeyeceklerine dair söz almışlardı.

Bu esnada Kerim Han da Osmanlı – Rus gerginliğinden istifade ile 1778 (hicrî 1192)'de Rus İmparatoriçesi II. Katerina ile Osmanlılar aleyhine bir ittifak yapmıştı. Bu ittifaka göre Ruslar Rumeli'den, Kerim Han da Anadolu tarafından Osmanlılara taarruz edeceklerdi. Bu ittifak yüzünden Rusya, Kırım meselesini kendisi için uygun olan bir şekilde halletmişti.

¹³. Cevdet Paşa, *Tarih*, I, 272 – 273.

Osmanlı Devleti arşiv belgeleri ve özellikle Mühimme defterlerindeki kayıtlara göre Kerim Han 13 Safer 1193 (2 Mart 1779) tarihinde vefat edince henüz cesedi defn edilmeden İran'da iç mücadele yeniden başlamıştı. Kerim Han'ın vefatında sonra meydana gelen iç mücadele yüzünden Basra ihmal edilmiş görünüyordu. Bu durumdan haberdar olan Bağdad Valisi Hasan Paşa, Numan Efendi isminde birisini Osmanlı otoritesini sağlamak üzere Basra'ya mütesellim olarak göndermişti. Bu sıralarda eski mütesellim Süleyman Ağa, hapiste bulunduğu Şiraz'da serbest bırakılarak Basra'ya doğru yola çıktı. Onun, geçmişte yaptıklarından memnun kalmış bulunan Basra halkı, onun yeniden eski statüsünü kazanması için başkalarına iltifat etmedi. Bu esnada Müntefik aşireti ile Haza'al aşireti arasında meydana savaşta Şeyh Tamir öldürülünce yerine geçen Şeyh Süveynî, eskiden beri aralarındaki muhabbet dolayısıyla Süleyman Ağa'nın Basra'ya girişini sağladı. Daha sonra "Dersaâdet" (İstanbul)'ten gelen tahrirat üzerine Süleyman Ağa'ya vezirlik (Paşa) rütbesi ile Basra eyâletine tayini bildirildi. verildi. Ayrıca Bağdad valisi Hasan Paşa'nın rehavete düşkünlüğü söz konusu edilerek Bağdad valiliği de Süleyman Paşa'ya verildi. Süleyman Paşa, İranlıları ülkeden attığı gibi güzel ve âdil idaresi sayesinde Irak'ta yeniden düzeni sağlamaya muvaffak olmuştu.¹⁴

Muhsinzâde Mehmed Paşa

Muâhedenin imzalanmasından sonra ordu ile birlikte İstanbul'a dönmek üzere yola çıkan Sadrâzam Muhsinzâde Mehmed Paşa, epey zamandan beri çekmekte olduğu rahatsızlık sebebiyle 70 yaşında olduğu halde yolda vefat etmişti. İstanbul'a nakl edilen cenazesi, Eyyüp Sultan'a defn edilmişti. Muhsinzâde ailesi aslen Halepli olup, bu adı bir tüccar olan Muhsin Çelebi'den almıştır. 1706'da İstanbul'da Molla Güranî mahallesinde doğan Mehmed

¹⁴. Bilgi için bk. Cevdet Paşa, **Tarih**, II, 92 - 93; Rıza Kurtuluş, **İran'da Zend Hânedanı ve Dönemi** (basılmamış Y. Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995), s. 45 - 55; Uzunçarşılı, **Tarih**, IV / 1, 455 - 464.

Paşa, iyi bir eğitim gördü. Babasının sadâreti sırasında kapıcılar kethüdası tayin edildikten sonra Maraş valisi oldu. Bundan sonra İnebahtı, Maraş, Adana, Özi ve Hotin gibi merkezlerin vali ve muhafızlıklarında bulunan Mehmed Paşa, 1752 yılında hududları düzenleyen bir antlaşmada bulundu. 1756'da tekrar Özi valiliğine getirildi. Bulunduğu görevlerdeki başarıları ile Pâdişah III. Mustafa'nın takdirlerini kazanan Mehmed Paşa, İstanbul'a davet edilerek Haleb ve Anadolu valiliklerine tayin edildi. Bu sırada III. Mustafa'nın kızı Esmâ Sultan ile evlenerek damad-ı şehriyârî oldu. devlet idaresinde silsile-i meratibe uygun olarak çeşitli hizmetlerde bulunup tecrübe kazandıktan sonra 30 Mart 1765'de Bâhir Mustafa Paşa yerine sadârete tayin edildi. Onun bu ilk sadâreti üç yıl dört ay kadar devam etmişti. İkinci sadâreti ise 11 Aralık 1771'den ölüm tarihi olan 4 Ağustos 1774 yılına kadar sürmüştür. Geniş bilgi birikimine sahip bir devlet adamı olan Paşa, tecrübeli ve iyi bir yönetici idi. 30 sene kadar vezirlikte bulunmak suretiyle Osmanlı Devlet ve milletine hizmet etmişti.¹⁵

Halil Hamid Paşa

Sultan I. Abdülhamid döneminin ıslâhatçı sadrâzamlarından biri olan Halil Hamid Paşa, aslen Ispartalı olup 1149 (1736)'da doğdu. Gerek 1699 Karlofça, gerekse 1774 Küçük Kaynarca antlaşmaları ile yavaş yavaş eski gücünü yitirdiği anlaşılan Osmanlı Devleti'nin yenileşme ve ıslâh zaruretini, kendinden önceki bazı devlet adamlarında olduğu gibi sadece hissetmekle kalmayan Halil Hamid Paşa, bütün hayatı tehlikeleri göze alarak ıslâhatları uygulama azim ve cesaretini gösteren nâdir devlet adamlarından biridir.

Küçük yaşta babası Hacı Mustafa Ağa ile birlikte İstanbul'a gelen Halil Hamid Paşa, burada tahsiline devam etti. Çeşitli görevlerden sonra 1779'da büyük tezkireciliğe kadar yükseldi. Reisülküttablığa da getirilen Halil Hamid Paşa, Sadrâzam Silahdar

¹⁵. Mustafâ Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât*, III, 62-63; Mücteba İlgürel, "Birinci Abdülhamid" *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İst. 1989, XI, 172.

Karavezir Mehmed Paşa'nın kethüdalığına getirildi. Kısa bir süre sonra Karavezir'in tavsiyesi üzerine Sultan I. Abdülhamid tarafından sadârete getirildi (25 Muharrem 1197 / 31 Aralık 1782).

Halil Hamid Paşa, sadrâzam olduğu zaman 48 yaşında idi. Reisülküttablık yaptığı için Avrupa'nın durumunu çok iyi biliyordu. Rusya ile Avusturya arasındaki ittifakın günün birinde devleti harbe sürükleyeceğini bildiği için hazırlıklı bulunmayı yeğliyordu. Bir taraftan hudud kalelerini asker ve harp araç gereçleri ile takviye ederken, bir taraftan da ıslâhata başladı.

Bu ıslâhat çalışmaları arasında o, devletin en önemli kuvveti olan tımarlı sipahiler hakkında yeni bir kanun neşrettirdi. Daha sonra Yeniçerilik, arkasından da Lağımçı ve Humbaracı ocaklarını ıslâh ederek eğitimleri için yeni kanunlar koydurdu. Bunları teşvik için zaman zaman Pâdişah da bu ocakların talimlerinde hazır bulunuyordu. O, tersane ve donanma işleri ile meşgul oldu. 1198 (1784) tarihli donanma nizamına ve donanmanın muharebe hazırlığına dair kanun yayınladı. İbrahim Müteferrika'dan sonra Kadı İbrahim Efendi tarafından bir müddet daha devam ettirilen Osmanlı matbaacılığı faaliyetleri durma noktasına gelmişti. Hatta bazı Fransızlar, Kadı İbrahim Efendi'nin vefatında sonra onun matbaasını ailesinden satın almak istemişlerdi. Bunun üzerine Beylikçi Râşid Efendi ile Vak'anüvis Vâsıf Efendi, Halil Hamid Paşa'nın himaye ve yardımları ile müştereken bu matbaayı satın alıp matbaacılığı ihya etmişlerdi. Nitekim Vak'anüvis Sübhî Efendi'nin tarihi yeniden açılan bu matbaada basılmıştı.

Hakkında bilgi veren kaynaklar, onun devlet işlerine vâkıf, değerli, tecrübeli, meselelere cesaretle el atan bir ıslâhatçı olarak söz etmektedirler. Açık düşünceli bir devlet adamı idi. İstavrikizâde'nin kâtipliğinde bulunduğu zamana işaret eden ve idamının ardından bir şairin söylediği "*Kâtib-i İstavriki farmason-i bed neseb*" mısraı ile ima etmek istediği üzere muhtemelen masonluğa intisap etmişti. Isparta, Burdur ve İstanbul'da birçok hayratı bulunmaktadır.

İki yıl dört ay kadar devam eden sadâretinde başarılı hizmetler yapmakla birlikte bazı kimseler tarafından muvaffak olmuş bir yönetici olarak görülmemektedir. Şahsî kusurları yanında rüşvet ile mal toplama mevzuunda zaafı vardı. Servet toplamada gösterdiği gayret ve başarıyı idarecilikte gösterememişti. Pâdişahın, desteğine rağmen devlet otoritesini tam sağlayamamıştı. Bu mevzudaki muvaffakiyetsizliğini örtmek ve hâkimiyetini temin etmek maksadıyla saltanat değişikliğini düşünmüş ve genç Şehzâde Selim'i tahta çıkarmak için harekete geçmişti. Bunun üzerine 20 Cemaziyelevvel 1199 (31 Mart 1785) tarihinde sabaha karşı aniden azledilerek Gelibolu'ya sürgüne gönderilen Halil Hamid Paşa'nın bütün mal varlığına el konuldu. Halil Hamid Paşa, hemen idam edilmedi. Kendisine Mekke-i Mükerreme Şeyhülharemlîği ve Cidde sancağı ilavesiyle Habeş Eyâleti verildi. 1785 Nisan ayını hazırlıklarını sürdürmekte olduğu Bozcaada'da geçiren ve yol tedariki görmek üzere İstanköy adasına geçip orada beklemesi emredilen Halil Hamid Paşa, burada yeni tayin edildiği valilikten azledildi. İdamı için çıkarılan ferman üzere 27 Nisan 1785'te öldürülerek kesik başı İstanbul'a gönderildi. Vücudu Bozcaada'da defnedilen Halil Hamid Paşa'nın kesik başı daha sonra Karacaahmet Mezarlığı'ndaki aile kabristanına gömülmüştür.¹⁶

Aynalıkavak Tenkihnâmesi

Sultan I. Abdülhamid döneminde Rusya ile olan münasebetler, Kırım Hanlığı üzerindeki nüfuz mücadelesi yüzünden çok nazik bir safhaya girmişti. Gerçekte, Küçük Kaynarca muâhedeşi ile Osmanlılar ile Ruslar arasında kalıcı ve gerçek bir sulh devri hâsıl olmamıştı. Ne Bâbiâli Kırım'ı eski vaziyetine iâde arzusundan vaz geçiyor, ne de Ruslar elde ettikleri muvaffakiyet ile yetinmek istiyorlardı. Muâhededen sonra Kırım'ın bağımsızlığı sadece bir şekilden iba-

¹⁶. Bilgi için bk. Cevdet Paşa, **Tarih**, III, 133-135; Kemal Beydilli, "Halil Hamid Paşa" **DİA**, XV, 316 - 318; Uzunçarşılı, **Tarih**, IV/1, 477-479; Aksun, **Osmanlı Tarihi**, II, 440-441; Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, I, 347-348.

ret kalmıştı. Nitekim Osmanlı Devleti, Kırım üzerinde dolaşan tehlike ve kara bulutları sezmişti. Bu esnada Kırım halkının arzusu ile iş başına gelmiş olan III. Devlet Giray, Ruslar'ın askerî bir müdahalesi sonucu firara zorlanmış, buna karşılık Rus taraftarı olan ve aslî benliğini unutmuş bulunan Şahin Giray iş başına getirilmişti. Ruslar, Kırım'a müdahale için ilk olarak Tatarları Kırım Hanı Devlet Giray aleyhine kışkırtmaya başladılar. Bunun üzerine güya Kırım Hanı'nı korumak için Kırım'a asker soktular. Rusların, Kırım'a asker sokması üzerine Devlet Giray, deniz yolu ile kaçarak İstanbul'a geldi. Ruslar, boşalan hanlığa Petersburg'da Katerina'ya yaverlik etmiş olan Şahin Giray'ı getirdiler (1191 / 1777). Şahin Giray'ın Kırım Hanlığı'na geldiğini öğrenen Sultan I. Abdülhamid:

“Benim vezirim, Şahin Giray bir âlet-i mülâhazadır, Rusyalunun meramı Kırım'ı zabt eylemektir” demişti.

Gerçekten de Osmanlı Pâdişahı'nın düşündüğü şey, yavaş yavaş ve safha safha gerçekleşme yolunda idi. Nitekim Şahin Giray, yanında devamlı olarak bulunan Rus subayının emir ve telkinlerine göre hareket ediyordu. Hatta Rus subayının tavsiyesi üzerine Rusların himayesini istemek için Petersburg'a bir heyet göndermişti. Katerine ise bu teklifi memnuniyetle kabul ederek gelen heyeti, Avrupa'da uygulanmayan hil'at merasimi ile taltif etmişti.¹⁷

Şahin Giray'ın, Kırım'ı Ruslaştırma politikası, Osmanlı Devleti tarafından protesto edilirken, muhtemel bir savaş için de hazırlıklara başlanmıştı. Ruslar, kendi taraftarları olan Şahin Giray'ın hanlığının tasdikini, dört Tatar ve bir Rus'tan mürekkep bir Kırım heyeti ile talep etmişlerse de Bâbüâlî bu teklifi reddederek, Tatarların üzerinde ittifak ettikleri Selim Giray'ı hanlığa atayıp göndermiştir. Bunun üzerine Osmanlı Rus münasebetleri çok gergin bir safhaya girmişti. Osmanlı Devleti'nin hanlığını kabul ettiği Selim Giray, Kalgaylığı zamanında halk tarafından sevilmişti. Hanlığı hususunda hiçbir şüphe olmadığı halde Rusya, Kırım'ı istila etmek gayesiyle

¹⁷. Bilgi için bk. Cevdet Paşa, *Tarih*, II, 65 – 66; Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 1, 446 – 447.

Şahin Giray'ın hanlıkta kalmasında ısrar ediyordu. Böylece Kırım'da iki han bulunmuş oluyordu. İstanbul'daki rus elçisi Şahin Giray'ın hanlıkta kalmasını istedikçe Osmanlı hükümeti de Selim Giray'ın hanlığında ısrar ediyordu. Bu esnada Tatarlar, Şahin Giray'ı muhafaza etmekle görevli Rus askerlerine hücum ederek bir kısmını öldürmeleri, Ruslara bekledikleri müdahale fırsatını verdi. Bu müdahale üzerine III. Selim Giray da Kırım'dan kaçmak zorunda kaldı (1192 / 1778).¹⁸

Kendi halkı tarafından seilmeyen ve nefretle karşılanan Şahin Giray, Rus askerleri tarafından korunurken taarruza uğramıştı. Bunun üzerine bir Rus ordusu 1778 yılında Kırım'a girince Selim Giray kaçmak zorunda kalmıştı. Rusların bu hareketine karşılık Osmanlı Devleti, Sivas ve Trabzon valisi Canikli Ali Paşa emrinde bir miktar askeri denizden sevk etmişti. Ayrıca Kaptan-ı derya Cezayirli Hasan Paşa da 40 kadar gemi ile Karadeniz'e açılmıştı. Bununla beraber küçük bir kuvvetle Kırım'ın zaptının mümkün olmayacağı düşüncesi ile bir taarruza da geçilmemişti. Osmanlı Devleti'nin bu şekildeki hareketi, Kaynarca antlaşmasına göre Ruslar'ın Kırım'da asker bulunduramayacağı esasına dayanıyordu. Zira Rus askerinin Kırım'da bulunması, Osmanlı'ya da benzer bir şekilde oraya asker gönderme hakkını veriyordu.

Bu hengamede, Avrupa ve Amerika'daki siyasî vaziyet yüzünden sıkıntıya düşmesi muhtemel olan Fransa, iki devlet arasında meydana gelebilecek bir savaşın, kendisi için daha da sıkıntılı bir durumu meydana getireceğini biliyordu. Öbür taraftan Rusya, dahili problemlerle meşgul olurken, Osmanlı Devleti de Kırım'dan başka İran harbi ile uğraşıyordu. Bu sebeple Fransa, iki devlet arasında arabuluculuk yaparak meydana gelebilecek yeni bir harbi önlemeyi kendi menfaatlerine daha uygun buldu. Böylece Fransa elçisinin tavassutu ile İstanbul'da Aynalıkavak Kasrı'nda Kaynarca Antlaşması'nın tanzih mahiyetinde olan ve "Aynalıkavak Tenkihnâmesi" adı verilen 9 maddelik bir antlaşma yapıldı (21 Mart

¹⁸. Cevdet Paşa, *Tarih*, II, 69 - 70; Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 1, 448.

1779). Böylece, Kaynarca Muâhedesi'nin ihtilaflı maddelerine açıklık getirilmiş oluyordu. Buna göre Kırım tamamen müstakil olacak, Ruslar, üç ay içinde buradaki askerlerini geri çekecekti. Buna karşılık Osmanlı Devleti de kayd-ı hayat şartıyla Şahin Giray'ın hanlığını tasdik edecekti.¹⁹

Kırım Hanlığının Sonu

Bâbîâlî, Rusların, Şahin Giray'ı üçüncü defa tahta çıkarmak suretiyle oynamak istedikleri oyunu çok iyi biliyordu. Bu yüzden sınırlarında tedbirler almakta gecikmedi. Vezir Ali Paşa, Azak Denizi'nin güneyindeki Kuban boylarında savaş hazırlıklarına başladı. Bu arada Osmanlı hükümeti, Aynalıkavak Tenkihnâmesi'nin beşinci maddesine istinaden Özi eyaletinin bir kısmına sahip çıktı. Bunun üzerine kaynaklarımızın "Petersburg'da bir müddet oturarak, âdâb ve etvar-ı frengâneye iyice meyl etmiş, hoppa mizaçlı, nik ve bedi temyize gayr-i muktedir bir şâh-ı nev-reside" diye tarif ettikleri Şahin Giray, Rusların teşvik ve tahrikleri üzerine Osmanlı Devleti'ne cephe aldı. Bu sırada kendi halkı da, Rus taraftarı olan Şahin Giray'a cephe aldı. Zira o, Rusya'nın himayesini ve II. Katerina'nın verdiği askerî nişanı kabul etmiş, Rus subaylarından yaver edinmiş, alafranga sofrada yemek yiyip içki içmiş, Kırım'daki vakıfları ilga etmiş ve vergileri artırmıştı. Bunun üzerine o da selâmeti, Ruslara sığınmakta buldu (1781). Aslında Kırımlılar arasında hem Şahin Giray taraftarlığını, hem de aleyhtarlığını tahrik eden Rus ajanları idi. Böylece Kırımlılar arasına tefrika sokup müdahale için müsait bir zemin hazırlamaya çalışıyorlardı.

¹⁹. Geniş bilgi için bk. Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, II, 261 – 266; Baysun, "Abdülhamid I", **İA**, I, 75; Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, IV /2, 34 – 35; Yılmaz Öztuna, **Büyük Türkiye Tarihi**, İstanbul 1978, VI, 373 – 374; İlgürel, "Birinci Abdülhamid" **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, XI, 169 – 170.

*. "Frenk, edep, görgü ve yaşayış tarzına meyl etmiş, iyi ve kötüyü birbirinden ayıramayan hoppa mizaçlı bir şâh."

Şahin Giray tahttan indirilince Rusya'ya kaçtı. Yerine de biraderi Bahadır Giray seçildi. Kırımlılar, bu değişikliği bir taraftan İstanbul'a haber verip yeni hân için "menşûr" istedikleri gibi, dostâne bir şekilde ve usûlen Rusya'ya da bildirdiler. Bu durumu öğrenen Bâbiâli, Rus elçisi vâsıtasıyla Kırım'ın bağımsızlığına riayet edilmesini talep etti. Elçi, hanlığın Şahin Giray'ın hakkı olduğunu, kendisinin aleyhinde bulunanlar olduğu gibi lehinde bulunanların da mevcut olduğunu söyledi. Buna karşılık Bâbiâli, bir taraftan Rusya'nın Şahin Giray'ı tutmasının antlaşmalara aykırı olduğunu ve bunun Kırımın bağımsızlığını zedeleyeceğini söylerken, öbür taraftan da bunun iki devlet arasında münâferete sebep olabileceğini söylüyordu.

Bu sırada devletler arası durum, Rusya'nın, Kırım'ı ilhak etmesine müsait idi. Osmanlı hükümetinin yalnız ihtiyatı tedbirlerle iktifa etmesi, Rusya'nın maksatlarını kolaylaştırmaktan başka bir işe yaramadı. Gerçekten çok geçmeden Şahin Giray, II. Katerina'nın Ukrayna valisi ve en gözde aşığı Prens Potemkin'in yardımı ile Kırım'a dönüp yeniden tahta geçirildi. Bunun üzerine eski hân Bahadır Giray Osmanlı ülkesine kaçtı. Bir müddet sonra ikamet ettiği Tekirdağ'da vefat etti (1791). Bir müddet sonra gelişen olaylar üzerine Ruslar, güya Şahin Giray'dan izin alarak Kefe, Taman ve Kuban havalisine asker sevkedip buraları bir hamlede işgal ettiler. Emrindeki 70 bin askerle Kırım'ı tamamen işgal eden General Potemkin ise Karasupazarı şehrinde karargâh kurdu. Burada Tatar ulema ve ümerasını toplayarak Çariçe'nin 19 Nisan'da imzaladığı halde gizli tutulan "Ukaz"ını (Çar iradesi, fermanı), II. Katerina'nın tahta geçişinin 21. Yıldönümü olan 9 Temmuz 1783 (8 Şaban 1197) günü okudu. Bu fermanda şöyle deniyordu:

"Siz, müfsid bir kavimsiniz, bize birçok zahmet verdiniz, Sizden çektiğimizi hiçbir millettten çekmedik. Fesadınızdan kurtulmak için Osmanlı Devleti dahi sizden el çekerek, serbest olmanıza karar verdi. Halbuki bu anda dahi Osmanlı Devleti ile aramızı bozmak istediniz. Lâkin iki devlet, hâlen sulh üzeredirler. Ancak siz, benim nice bin

askerimi katlettiniz. Bu uğurda çok para harcamama sebep oldunuz. İşte bu sebeple taman, Kuban ve Kırım'ı memleketime ilhak ettim."

Bu ferman ile Kırım, bir vilayet haline getirilerek Rusya İmparatorluğu'na bağlanıyordu. Potemkin, memleketin ileri gelenlerine: "Bu andan itibaren Kırım'ın istiklâlinin ilga edildiğini ve bütün Tatarlar'ın Rus reâyâsı olduklarını" bildirdi. Bu ilhakı kabul etmeyenlerin Kırım'ı terk etmekte serbest olduklarını, mal ve canları ile din ve mezheplerine karışılmayacağını, buna karşılık Çarîçe'ye sadakat yemini etmeleri lazım geldiğini beyan etti. Bu arada rus oyuncağı olan, hıyanetin mücessem ve müheykel şekli olan Şahin Giray'ın işe senelik 800 bin ruble tahsisat ile hanlıktan feragat ettiği ilan edildi. Çarîçe'ye sadakat yemini etmek istemeyen ve Rus esaretinde yaşamayacaklarını anlayan binlerce Kırım'lı, ata yurtlarını, evlerini, ocaklarını ve akrabalarını bırakarak Osmanlı topraklarına göç etmeye başladılar. Bu muhaceret, gittikçe genişleyen kabileler halinde büyük bir kesafet kazandı. Potemkin, bu gidişle Kırım'da kimsenin kalmayacağından endişelenerek Tatarlar arasına bir tedhiş havası salmak istedi. 30 bin kişiyi, kadın, çocuk ve yaşlı dinlemeden kılıçtan geçirdi.

Görüldüğü gibi, Osmanlı Devleti'nin, ilhak ve iç bağımsızlığını kaldırmadığı Kırım'ın, Ortodoks Rusya'ya katılması, büyük bir tepki doğurdu. Prens Potemkin, bir iki ayda 30.000'den fazla Kırım ileri gelenlerini işkencelerle idam ettirerek bu tepkiye cevap vermiş oldu. Bu gelişmelerden sonra Ruslar bir beyannâme ile işgalin gerekçelerini ilan etmeye çalıştılar.

İşgalden sonra Müslüman Kırım Türkleri, siyasî ve iktisadî hürriyetleri ile birlikte dinî ve millî hürriyetlerini de kaybetmişlerdi. Rusya, tehcir (mecburî göç) ve kolonizasyon siyasetinden başka şiddetli bir şekilde Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma siyasetini de uygulamaya koydu. Böylece Rusya, Rus Ortodoks kilisesi rehberliğinde, Müslümanlara Rus Hristiyan kültürünü aşlamaya başladı. Nitekim 1805'te burada 1558 câmi varken, 1914'te bunların sayısı 700'e düşmüştü. İmam, Hatip ve Müezzin sayısı da 5139'dan 942'ye inmişti. Kırımlıların, her köy ve kasabasında câmilere yakın

birer mektep ve her bölgede de birkaç medreseleri vardı. Câmilerin azalması nisbetinde bu irfan ocakları da kapanmıştı. Kırım'ın, Rus işgali altına girip ilhak edildikten sonraki dönemde maarif ve eğitimin maksadın, Rus olmayan milletleri Ruslaştırma olduğunu ilan eden o dönemin maarif nâzırı, Kırımlılar tarafından yeni mekteplerin açılmasına ve medreselerin ıslah edilmesine mani olduğu gibi, Müslüman çocuklarını papazların yönetimindeki misyoner okullarına gitmeye mecbur ediyordu.²⁰

Kırım'ın İstirdadı İçin Sefer Açılması Osmanlı - Rus ve Osmanlı - Avusturya Savaşı

Kırım'ın ilhakından sonra II. Katerina'nın Osmanlı topraklarına karşı olan hırsı da artmıştı. Çariçe, Deli Petro'nun vasiyetini yerine getirmek için çeşitli bahaneler bulmaya çalışıyordu. Bununla beraber diğer büyük güçlere taviz vermeden isteklerini elde edemeyeceğini anlayınca Avusturya'nın yeni İmparatoru II. Joseph ile gizli bir anlaşma yaptı. Böylece "Grek Planı"nı uygulamaya koydu. Bu planın temelinde Osmanlılar'ın Avrupa'dan atılması ve ganimetin güçler dengesini bozmayacak biçimde dağıtılması bulunuyordu. Buna göre prenslikler Daçya adında yeni ve bağımsız bir Ortodoks Devleti biçiminde birleştirilecekti. İlk prens olarak Potemkin'in tayini ile burada Rus etkisini garantiye alıyordu. Katerina açısından önemli olan durum şöyle idi: İstanbul, Trakya, Makedonya, Bulgaristan ve Kuzey Yunanistan ile birleşerek yeni bir Bizans İmparatorluğu kurulacaktı. İmparatorluğun başkenti İstanbul olacak ve yönetimi Katerina'nın bu iş için yetiştirilen torunu Constantin'e verilecekti.

Çariçe Katerina, Osmanlı topraklarındaki Rumların sempatisini kazanmak ve onları kendine daha iyi bağlamak için ortanca toru-

²⁰. Geniş bilgi için bk. Vâsıf, *Mehâsinü'l-Âsâr*, s. 22- 29; Zaimzâde Mehmed Sâdık, *Vak'a-i Hamidiye*, İstanbul 1289, s. 12 - 13; Halil İnalcık, "Kırım" *İA*, VI, 751 - 752; Mirza Bala, "Kırım" *İA*, VI, 758. Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, VI, 374 - 375; Baysun, "Abdülhamid I" *İA*, I, 75; Aksun, *Tarih*, II, 436 - 437.

nunun adını Constantin koymuştu. Ona Rumca öğretmek maksadıyla da daha küçük yaştan itibaren Rum mürebbi ve mürebbiyeler tutmuştu. Daha sonra bu torununu Kırım'a vali olarak tayin ile kendisi de Kerson kasabasına gelip orada Kırım krallığı tacını giymek istemişti. Filhakika Katerina 1200 (1786)'de yanında Fransa ve İngiltere elçileri de bulundukları halde Kersona kadar gelmişti. Fakat Kırım'da Ruslar aleyhine meydana gelen ayaklanma yüzünden Kırım tacını giyemediği gibi hasta olan torunu Constantin'i de getirememişti. Çariçe Katerina'yı İstanbul'u zapt ve işgale teşvik eden Potemkin, Kerson'un kapılarından birisinin üzerine yapılan zafer takına Rumca olarak *"İstanbul'a bu kapıdan gidilir"* ibâresini ihtiva eden bir kitâbe koydurmuştu.

Buna karşılık Avusturya, Batı Balkanları, Sırbistan, Bosna, Hersek ve Venedik'in elinde bulunan Dalmaçya kıyılarını alacaktı. Venedikliler de Mora, Girit ve Kıbrıs adalarını alacaklardı. Bâbiâli'nin, Avrupa'daki savunucusu olan Fransa da, XVI. Louis ve Avusturyalı kraliçesi Mari Antoinette'nin tahta çıkmalarından sonra Suriye ile Mısır'ı almakla ödüllendirilecekti.

Rusya, bu emellerini gerçekleştirmek amacıyla Osmanlı hükümetini diplomatik bir baskı altına almakla yetinmiyor, aynı zamanda çeşitli menfaatler elde etmek için de gayret sarf ediyordu. Bu yüzden Eflak, Boğdan ve Gürcistan meselelerini ortaya attı. Bazı kabileler halkının Kuban'a geçip ülkesine yaptığı akınların önlenmesini, kendi tüccarlarından "Mastariye" vergisi alınmamasını, Cezayirli'lerin zapt ettikleri Rus gemisinin iadesini, Rusya'dan firar edenlerin kabul edilmemesini, Varna'ya konsolos tayinine müsaade edilmesine ve nihayet Özi tuzlalarında elde edilen tuzun yarısının kendilerine verilmesini talep etmeye başladı. Bununla beraber mesele hallolunmuş sanılırken bazı olaylar, Osmanlı hükümetinin

*. Yabancı bir devletten, Osmanlı toprakları dahilindeki herhangi bir şehir veya iskeleye getirilip satılan maldan alınan gümrük vergisi. Bilgi için bk. Süleyman Südi, **Defter-i Muktesid**, İstanbul 1307, III, 23; Ziya Kazıcı, **Osmanlıda Vergi Sistemi**, İstanbul 2005, s. 186.

öfkelenip harp hazırlıklarına başlamasına sebep oldu. Bunlardan biri, İskenderiye'deki Rus konsolosunun bazı Çerkez beylerini Osmanlı Devleti aleyhine tahrik ederek isyana teşvik etmesiydi. Bilindiği gibi Mısır ümerâsı arasında daha Memlûk Devleti zamanından beri devam eden bir çekişme bulunuyordu. Memlûk tarihinde çokça görülen bu emîrler arası çekişme, Osmanlı döneminde de kendisini gösteriyordu. Hele devletin zayıf bulunduğu sıralarda bu fiilî bir hal alıyordu. Kafkas kabile mücadelelerine bağlanabilen bu kavgalar, dış tesirlerle bazan daha da alevleniyordu. Bu arada İngilizler ile Fransızların ticarî menfaatleri dolayısıyla bu mücadelelere el altından karışmaları, meseleyi daha da büyötmüştü. Bunun üzerine Kaptan-ı Derya Cezayirli Hasan Paşa, işin halli ile görevlendirilmiş ve donanma ile aniden İskenderiye'ye gelmişti. Hasan Paşa'nın büyük şöhreti, devlete karşı isyan hareketi içinde bulunan kölemenler (memlûk) arasında büyük bir korkuya sebep olmuştu. Bunlar, Mısır ulemâsını araya koyarak af talebinde bulunmuşlardı. Bir beyannâme ile ülkede meydana gelen haksızlık ile zulümlerin ortadan kaldırılacağına işaret eden Paşa, Kanunî dönemindeki adaletli uygulamaya geçileceğini bildirmişti.

İşte bu sırada İskenderiye'deki Rus konsolosunun isyan eden beylerle olan münasebeti ortaya çıktığı gibi, Çariçe'nin bu beylere gönderdiği bir mektup ta ele geçmişti. Bu mektubunda Katerina, Osmanlı Devleti'ne karşı isyanlarında kendilerini desteklediğini, Mısır'ın, Türklerden kurtarılması için konsolosuna yetki verdiğini ve bu hususta Akdeniz'e donanma bile göndereceğini yazıyordu. Öyle anlaşıyor ki Ruslar, bu düşüncelerini gerçekleştirmek için hemen harekete geçmiş bulunuyorlardı. Nitekim devlete bağlı bir kölemen emîrini ayartmaya çalışan konsolos tutuklanarak Mısır Valisi'ne teslim edilmişti. Konsolosların benzer faaliyetleri, sadece Mısır'a has değildi. İzmir ve Boğdan'daki konsolosların da halkı devletin aleyhine kıskırttıkları ortaya çıkmıştı. Bundan başka Rus ticaret gemilerinin antlaşmalara aykırı olarak yasak olan eşyayı taşıdıkları da görölmekte idi.

Bütün bu gelişmeler ve Rusya'nın istekleri, Rus tehlikesinin günden güne büyüdüğüne işaret ediyordu. Potemkin, Karadeniz bölgesinde yayılmak için Kırım'ı üs haline getirmişti. Bu arada Küçük Kaynarca Antlaşması hükümlerine göre Balkanlara yerleştirilen aslında birer Rus ajanı olan insanlar, bir taraftan bölge halkında Osmanlı yönetimine karşı tatminsizlik ve nifak tohumları ekerken, öbür taraftan da Ege'deki Yunan korsanlarını Osmanlı ticaret gemilerine saldırmaları için kışkırtmaya başlamışlardı. Bütün bunlara karşı Osmanlılar'ın tepkisi, "kâfirlerden genel bir nefret", bir öl alma arzusu ve gerekirse kuvvet kullanarak Kırım'ı yeniden ele geçirme azmi oldu. Kırım'ın, Ruslar tarafından işgali, Osmanlı toplumunda büyük bir tepkiye yol açmış ve Ruslar en büyük düşman olarak kabul edilmişlerdi. Bu düşmanlık, bütün halk tabakalarına sirayet ederek milli bir his haline gelmişti. Nitekim, câmilerde vaizler, bu konuyu işleyerek Kırım'ın Rusya'da kalmasının bir şerefsizlik olduğunu söylüyorlardı. Milli hislerin galeyana geldiği böyle bir zamanda savaş taraftarlarına karşı tek başına karşı çıkan Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın, İngiltere ile Prusya'nın para ve insan gücü desteği yerine öğüt vermekle yetindiklerini söylemesi, pek fazla tesirli olamadı. Zira bu dönemde Katerina'nın da Osmanlılara karşı olan savaş hırsı daha fazla gün ışığına çıkmış ve bu hırs, herkes tarafından bilinir hâle gelmişti. Bu yüzden, savaşa taraftar olanlar, sarayda üstünlük kazandılar.

Pâdişah'a gelince o, bir Rus harbinin ne demek olduğunu, saltanatının ilk yıllarında yakından görüp öğrenmişti. Kaynarca Muâhadesi'nden bu yana ordu ve idarede bir arpa boyu ilerleme kaydedilmiş değildi. Onun için de gözlerinden yaşlar süzülen hükümdar: "*Eğer zamanımda ibâdullah paymal olacaksa Cenâb-ı Hak ruhumu kabzetsin*" ifadeleri ile şâyet ibâdullah olan halk, bu savaş yüzünden zarara uğrayacak, sıkıntı çekecek boynu bükük bir halde can ve mal güvenliği ortadan kalkacak olursa, Allah'ın kendi ruhunu alması için dua edip, sonucu karanlık bir cengi kabul etmeye bir türlü yanaşmıyordu.

Kırım için Rusya ile harb etmenin çoktan zamanı geçmişti. Şayet bir harb lazım idiyse bu, Şahin Giray'ın bir Moskof kuklası olarak hanlığa geçirilmesi sırasında yapılmalı idi. Fakat Sadrâzam Koca Yusuf Paşa'nın şahsî temayülünü destekleyen İngiliz politikası ve Şeyhülislâm Ahmed Efendi'nin ısrarı ile Pâdişah, şiddetle kaçındığı bu fikre sürüklendi. Böylece bir kere daha Rus dalgası, topraklarımızın ve milli gururumuzun üstünden geçecek, bir kere daha Türk gücü, vatan topraklarını kanyla suladıktan sonra, başı önünde geri çekilecekti.

Ruslar'ın bu düşünce ve niyetlerine karşı Osmanlı efkâr-ı umumiyesi, Kırım'ı almakla cevap verebileceğini düşünüyordu. Bu sebeple 1787 seferinin asıl hedefi Kırım'ın istirdadı (yeniden alınması) olduğundan harekâtın Kuban cihetinden başlatılmasına karar verildiği gibi, Şehbaz Giray da hân olarak tayin edilmişti. Bu esnada Özi (Oczakov) valisi İsmail Paşa'nın kuvvetleri, Kılburun önünde general Suvarov emrindeki bir Rus ordusuna mağlup olmuşlardı (1787).

1787 Sonbahar ve Kışı, iki devletin harp hazırlıkları ile geçti. Savaş, 1788 baharında başlayacaktı. Rusya, ittifak mucibince Avusturya'nın bu savaşta kendi yanında yer almasını istiyordu. Türk mağlubiyetinden pay almak sevdasında olan İmparator II. Joseph, savaşa taraftardı. Sadrâzam ve Serdar-ı Ekrem Koca Yusuf Paşa, sefer hazırlıklarını ikmal edip asker yola çıkmak üzere iken Avusturya'nın da İstanbul'daki elçisi vâsıtasıyla 9 Şubat 1788'de ilan-ı harb ettiğini öğrendi. Böylece Sultan I. Abdülhamid, yalnız Ruslarla bile muharebeden çekinirken, bu defa iki büyük düşman ile karşılaşılıyordu. Bu durumda Osmanlı Devleti, yeniden iki büyük düşmana karşı birkaç cephede muharebe etmek gibi tehlikeli bir vaziyete düşmüştü. Devletin, Rusya'yı yalnız bırakmak maksadıyla yaptığı diplomatik temaslardan önemli bir sonuç alınamamıştı.

Osmanlı Devleti, İstanbul'daki sefirleri vâsıtasıyla yabancı devletlere tebliğ ettiği harb beyannâmesinde, bir tarafta Rusya'nın bu-

na sebep olduğunu bildirip delillerini serd ederken, bir taraftan da Avusturya'ya karşı dostluğu bozacak bir harekette bulunmadığını açıklıyordu.

Osmanlı toprakları üzerinde istilacı emeller besleyen Rusya ve Avusturya, bu müşterek gaye etrafında birleştikleri için Avusturya ahdini bozarak ilan-ı harb etmişti. Avusturya cephesinden serhad kuvvetlerinin başarı haberleri gelirken, istikamet in bu cepheye olması kararlaştırıldı. 17 Mart 1788 Pazartesi günü Sadrâzam ve Serdar-ı Ekrem Koca Yusuf Paşa, ulemâ ve devlet ricali ile kılınan sabah namazından sonra birlikte saraya geldiler. "Hırka-i Şerif Dairesi"nde kendilerini kabul eden Pâdişah, sancağı serdara teslim ederken "Seni Cenab-ı Hakk'ın yardımına emanet ettim. Senden din ü devlete layık hizmet ve sadakat umarım. İşlerine kimsenin karışması mümkün değildir. Reddin ve kabulün, her vechiyle kabuldür," diyerek nasihatta bulundu. Bundan sonra yanında bulunan Şehzâde Mustafa'yı ima ederek "Hatta evladım hakkında bile şikâyetin muteberdir" dedi. Bu sözler, Pâdişah'a hâkim olan derin ve büyük ruh asâletini dile getirmekte, zaferin kazanılması için her türlü fedakârlığı kabule hazır olan çok yüksek bir görev anlayışına sahip olduğuna işaret etmektedir.

Osmanlı Devleti, iki büyük devlete karşı harb etmek mecburiyetinde kaldığı için, şiddetli ve âni bir hareketle, bu iki devletten daha az kuvvetli gördüğü Avusturya'nın işini bitirmek istiyordu. Avusturya'yı saf dışı bırakmak için yapacağı harekâta esas kuvvetini bu cepheye teksif ederek, Rusya'ya karşı da müdafaa harbi verecekti. Avusturya saf dışı edildikten sonra Rusya'ya karşı kesin sonuçlu bir harbe girip onu yenmeye çalışacaktı. Böylece Karadeniz donanması, Rusya'ya karşı birkaç cephede hücumla geçecekti. Bu arada Kırım'a çıkarma yapılacak, Kafkas kabileleri tahrik edilmek suretiyle Ruslar şark cephesinde meşgul edileceklerdi. Ayrıca İsveç te onları kuzeyden sıkıştıracaktı. Bütün bu düşünce ve tasavvurların gerçekleşmesi için Sadrâzam önce Avusturyalıları üzerine yürüdü.

Bu düşünce ile Osmanlı ordusu, 23 Mart 1788 günü Edirne'ye doğru yola çıktı. Ordu, sürekli yağan yağmur yüzünden yollarda sıkıntılarla karşılaşmasına rağmen büyük bir disiplin ve intizam içinde Edirne'ye ulaştı. Burada bir müddet kalınarak eksiklikler tamamlandı. Bu arada icab eden yerlere de emirler gönderildi. Bu sırada kara ordusunun hareketine paralel olarak 150 parçadan mürekkep olan donanma-yı hümayûn da Cezayirli Gazi Hasan Paşa komutasında Karadeniz'e açılmıştı. Fakat tam o esnada çıkan şiddetli bir fırtına ve hava muhalefeti yüzünden donanma, 17 gün kadar Büyükdere önünde beklemek zorunda kalmıştı. Aynı sıralarda Akdeniz muhafazası için başbuğ tayin edilen Memi kaptar komutasındaki 12 kalyon ile Cezayir ve Tunus ocaklarından sağlanan gemiler de çıkarılmıştı.

Kaptan-ı Derya Cezayirli Hasan Paşa, Karadeniz'e hareketinden bir gün önce donanma kaptanlarını yanına çağırarak onlar şöyle demişti:

"Benim nereden geldiğim ve ne yaptığım hepinizin malumudur. Lâkin nâm alacak, din ü devlet uğruna can verecek vakit şimdidir. Niyetim düşmen-i dini yenmek yahud ölmektir. Bunun için bütün câiye ve kölelerimi azad edip, her birine hizmetlerine göre mükâfatlar verdim. borçlarımın tamamını ödedim. Hâne halkıma dahi bir daha göremeyeceğimi kabul ederek veda edip gidiyorum. Eğer sağ kalıp da dönersem, bu dahi Allah'ın bir inayetidir. Sizi, öteden beri yoldaş bilirim. Bu defa hepinizi yanıma çağırmandaki gayem, bu niyetimi söylemektir. İçinizde cesaret edemeyip de mevtten (ölümünden) havf edip (korkup) kaçacak varsa, şimdiden beyan etsin ki, gücenmeyip kendisine derhal izin vereyim. Yok eğer muharebe hâlinde gayretsizlik edip te, "hava muhalif idi, askere söz dinletemedim" gibi bahanelerle emri dinlemeyene Pâdişah başı için eman yoktur. Amma gayret ve hizmet edenlere me'mûlden ziyâde mükâfat verilecektir. Bu şartlarla gitmeye razı olan donanmada kalsın ve sadâkatle hizmet edeceğine yemin etsin."

Bu konuşma üzerine donanma kaptanları, kendisiyle bu şartlarla sefere hazır bulunduklarına yemin ettiler. Paşa'nın bu sözleri, kendisinin devlete olan sınırsız bağlılığını dile getirmekte ve o mukaddes mefhumla nasıl haşır neşir olduğuna işaret etmektedir.

Bu esnada Yaş'ın, bir Avusturya ordusu tarafından işgal edildiği ancak, Eflak Voyvodası Manulaki ile Şehbaz Giray kuvvetleri tarafından istirdadı (geri alındığı) haberi büyük bir sevince sebep olmuştu. Bu sıralarda, Vidin muhafızı Kethüda Hasan Paşa'nın Orşova'yı bombardımana tabi tutup yer yer başarılar kazanması ve Tımişvar eyaletinin kilidi durumundaki müstahkem kale Mehadiye'yi zapt etmesi de büyük bir moral destek olmuştu. Böylece İmparator II. Joseph'in tecavüzleri önlendiği gibi, Osmanlı ordusu hududu aşarak düşmanı kendi topraklarında ağır bir hezime uğrattı. Banat havalisinin çiğnenmesi üzerine imparatorun kararı büyük bir paniğe kapıldı. Bu panikle karargâhını terk eden İmparator, güçlkle Viyana'ya kaçabildi.

Osmanlı kara ordusunun kazandığı en son büyük safer olan bu muharebede 80 topla birçok cephâne ve mühimmat ele geçirilmişti (20 Zilkade 1202 / 21 Eylül 1788). Düşmanın bu yenilgisi üzerine Avusturya'ya şiddetli akınlarla göz açtırılmaması uygun görülmüştü. Nitekim Eflak Voyvodası Avusturya sınırını aşarak birçok yeri yağmaladı. Memiş Paşa, Paңcova'ya kadar ilerledi. Çerkez Hasan ile İbrahim Paşalar, Lugoş'a kadar olan yerleri vurdular. Avusturya, uzun zamandan beri böyle bir darbe yememişti. Alınan esirlerin haddi hesabı yoktu. Bu büyük zafer üzerine Sultan Abdülhamid, "Gâzi" ünvanını aldı. Bu büyük zaferin yankıları halkta da görülmüştü. Bunun için destanlar söylenmişti. Halk şairlerinden birinin şu mısraları efkâr-ı umumiye tercüman olmuştu:

*"Pâdişahım olsun kılıcın keskin
Görmedin cihanda vezirin dengin
İşitsin hünkârım İrşova cengin
Mevlam selâmet vire der Yusuf Paşa*

Gazâya fermân eyledi zıllullah

Cümle hâzır oldu fî sebilillah

Ulemâ çağırır “ Nasrun minellah”

Vurun gâzilerim der Yusuf Paşa”

Avusturya cephesinde Osmanlı kuvvetlerinin lehindeki bu gelişmelerin aksine, Rus cephesinde durum pek iç açıcı değildi. Zira başlangıçta seferin yönü Rus cephesine doğru idi. Fakat Avusturya'nın da işe karışması üzerine ordunun istikameti değiştirilmiş ve Rus cephesine gerektiği şekilde önem verilememişti. Ruslar'ın, müteaddid cephelerde 250 bin kişilik orduları vardı. Kafkas cephesine tahsis edilmiş Rus ordusuna Tiflis hânı da kuvvetleri ile iltihak etmişti. Bu arada Rus cephesi seraskeri Şahin Ali Paşa, asker arasındaki disiplini sağlayamadığı gibi, Şehbaz Giray'ın da mirzalar ile arası açılmıştı. Osmanlı cephesinde bu olumsuz durumlar meydana gelirken, Rus ve Avusturya ordularının müşterek hareketi ile Yaş kalesi zapt edilirken, yardımsız kalan Hotin de Ruslar'a teslim olmak zorunda kalmıştı (Kasım 1788). Ruslar, bir müddet sonra Özi'yi hem karadan hem denizden kuşatmaya başladılar. Bu arada Şehbaz Giray azledilip yerine Özi'ye yardım etmek şartı ile Baht Giray, Kuban hânı olarak tayin edildi. Rusçuk'ta kışlamakta olan Yusuf Paşa, asker ve iâşe sıkıntısı içinde Özi'ye yardım imkânını bulamıyordu. Nihayet 7 aylık bir muhasaradan sonra Aralık 1788'de Özi, Ruslar'ın eline geçti.²¹

²¹. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Cevdet, *Tarih*, IV, 25 - 58; 110 - 145; Baysun, “Abdülhamid I” *İA*, I, 75; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Hasan Paşa, Ceza-yirli” *İA*, V / 1, 321; Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 1, 469 - 470; İlgürel, “Birinci Abdülhamid” *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, XI, 173 - 174; Samiha Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, İstanbul 1975, II, 232; Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, VI, 376 - 381; Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, I, 349 - 350; Aksun, *Osmanlı Tarihi*, II, 444 - 455.

Sultan Birinci Abdülhamid'in Vefatı ve Şahsiyeti

Rus cephesindeki olumsuz gelişmelerden başka Özi kalesini kurtarmak için gösterilen gayretler de boşa çıkmıştı. Yardım için gönderilen ince donanma, fazla bir iş yapamamıştı. Cezayirli Gazi Hasan Paşa komutasındaki donanmanın galibiyeti, Özi'yi kurtarmadığı gibi peş peşe gelen mağlubiyetlere de çare olamamıştı. Cephelelerden gelen kötü haberler Pâdişah'ı rahatsız etmişti. Muhtemelen rahatsızlığının artacağı düşüncesiyle her sene Receb ayının 12. Günü "Sürre-i Hümayûn ihracı mu'tad-ı kadim iken" bunu bir gün önceye almıştı. Mağlubiyet ve özellikle Özi kalesinin düşmanın eline geçmesi haberi ile kaledeki kadın, çocuk ve yaşlı demeden herkesin kılıçtan geçirildiğini öğrenmesi üzerine, zaten hasta olan Pâdişah'a nüzûl isabet etmesine (felç) sebep olmuştu. Bu haber üzerine korktuğuna uğrayan Pâdişah, "*paymal olan ibâdullahın*" acısına dayanamayarak 11 Receb 1203 (7 Nisan 1789) Salı günü "*ale's-sabah*" (sabaha karşı) felçten vefat etmişti. Vefatının beyin kanaması sonucu olduğuna dair bilgiler de bulunmaktadır.²²

Sultan Birinci Abdülhamid dönemi, Osmanlı Devleti'nin kritik dönemlerine isabet etmişti. Nitekim tahta çıktığı zaman Küçük Kaynarca antlaşmasını kucagında bulup tasdik etmek zorunda kalmıştı. Böylece, siyasi alandaki bazı başarısızlıklarına rağmen, ıslâhat hareketlerine ve bilhassa ordunun düzeltilme işine büyük önem vermiştir. Şehzâdeliğinde hayatının büyük bir kısmı sarayda kapalı geçtiği için kendisinden fazla bir şey beklenemezdi. Bununla beraber, devlet işleri ile yakından alakadar olurdu. 15 Yıllık saltanatı süresince devamlı olarak devletin iç ve dış işleri ile meşgul olmuştu. O, her mesele hakkında fikirlerini yazarak vezirlerine bildirirdi. Saltanatı boyunca liyakatli vezir bulma gayreti içinde olmuş-

²². Cevdet Paşa, *Tarih*, IV, 234; M. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, I, 52; A. D. Alderson, *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, trc. Şefaettin Severcan, İstanbul 1998, s. S. 173; Bedi N. Şehsuvaroğlu, "Osmanlı Padişahlarının Akıbetleri ve Ölüm Sebepleri Hakkında Tıp Tarihi Bakımından Bir İnceleme" *V. TTK. Tebliğler* Ankara 1960, s. 401 - 402.

tu. Bulduklarına da tam bir yetki ve destek vererek gerekli ıslahatların yapılmasını sağlamaya çalışmıştır. Nitekim, Silahtar Seyyid Mehmed Paşa, Halil Hamid Paşa, Koca Yusuf Paşa ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa gibi değerli devlet adamları sayesinde ıslâhat işlerinde büyük bir başarı sağlamış, ayrıca Fas ve Hindistan'daki Müslüman devletlerle münasebetlere girişmiştir.

Dindar, iyi huylu, merhametli, halkını seven gayretli bir Pâdişah idi. Ağustos 1782'de İstanbul'da çıkan büyük yangında bizzat itfaiye işlerinin başında bulunmak suretiyle halkın büyük sevgisini kazanmıştı.

Sultan I. Abdülhamid, büyük bir kısmı İstanbul'da olmak üzere birçok hayır eseri bırakmıştır. Bunların en önemlisi, 1777'de Sirkeci'de bugünkü IV. Vakıf Hanı'nın yerinde yaptırdığı imârettir. Bu imâretin yanına bir çeşme, sıbyan mektebi, medrese ve bir de kütüphâne yaptırmıştır. Kütüphânedeki kitaplar bugün Süleymaniye Kütüphânesi'nde muhafaza edilmekte, medrese de Borsa binası olarak kullanılmaktadır. O, 1778'de annesi Râbia Sultan adına Beylerbeyi sahilinde bir câmi ile muvakkithâne, hamam ve sıbyan mektebi inşa ettirmişti. Bu arada Çamlıca Kısıklı meydanında da çeşmeler yaptırmıştır. Bundan başka Beylerbeyi Câmi'i'ni ciddi bir şekilde tamir ettirdiği gibi, 1783'te de Emirgân'da Emirgüneoğlu (Abdullah Paşa) Yalısı'nın çevresine bir câmi, çeşme, hamam ve dükkânlar inşa ettirmişti. Keza İstinye'de bir çeşme, Dolmabahçe ile Kabataş arasında set üzerinde başka bir çeşme, Dolmabahçe İskelesi civarında kayıkhaneler yaptıran Pâdişah, zevcelerinden Hümâşah Sultan ile oğlu Mehmed için bir câmi ve çeşme yaptırmıştı. Bütün bunların yanında o, Medine'de de bir medrese yaptırmıştı. Depremde yıkılan Yedikule surlarının bir kısmını da tamir ettirmişti.²³

²³. M. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, I, 52; Münir Aktepe, "Abdülhamid I" *DİA*, I, 216.

**SULTAN
III. SELİM**

SULTAN III. SELİM

III. Mustafa'nın oğlu olan Sultan III. Selim, 27 Cemaziyelevvel 1175 (24 Aralık 1761)'de İstanbul'da dünyaya gelmiştir.¹ Annesinin adı Mihrişah Sultandır. Osmanlı hânedanının 28. hükümdarıdır. Sultan III. Mustafa'nın ilk erkek evladı olan Selim'in doğumu, saray âdetleri gereğince usûlü dairesinde fakat parlak şenliklerle kutlandı. Münadiler, İstanbul halkına uğurlu havadisi bildirirken, tatarlar devletin dört bir yanına sür'atle yayılarak aynı uğurlu haberi halka yayıyor ve Pâdişah'ın yedi gün yedi gece donanma (şenlik) yapılması hakkındaki fermanını okuyorlardı. İstanbul halkı için bu yedi gün ve geceden başka üç gece de derya donanması yapılması ferman buyrulmuştu. Şehirde genel bir sevinç vardı. Herkes kudretine göre kendi evini süsleyerek ışıktırmıştı. Sarayın içi ve dışı renk renk kandillerle bezenmişti. Sonuç olarak söylemek gerekirse İstanbul, bütün servet ve haşmetiyle bu şenliğe katılmış bulunuyordu. İki yıl önce benzer bir şenliğe şahid olan bir Fransız elçisi, böyle şenliklerde, İstanbul halkının gösterdiği nezahet, nezâket ve intizamı şu satırlarla tasvir etmektedir:

"Halkın gösterdiği sevinç ile Pâdişah'ın bu sevince iştiraki, hele tam bir hürriyet içinde muhafaza edilen intizamı tasvir etmek imkânsızdır."²

Sultan Selim, Özi kalesinin kaybı ve Müslüman halkın katliama tabi tutulmasından duyduğu derin teessüre dayanamayarak

¹. Sultan III. Selim'in doğumu ile ilgili olarak farklı tarihler de verilmektedir. Bilgi için bk. M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*, İstanbul 1308, I, 41.

². Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Humayunları*, Ankara 1999, s. 3 - 4.

vefat eden amcası I. Abdülhamid'in yerine geçmişti. Sultan I. Abdülhamid'in, sabaha yakın vuku' bulan ölümü, Enderûn ve Birûn halkına haber verildikten sonra Şehzâde Selim, Dâru's-saâde Ağası İdris Ağa marifetiyle Osmanlı tahtına davet olundu. İdris Ağa, şimşirlikteki dairede ikamet eden Selim'in huzuruna çıkıp yer öptükten sonra " Ey Şâh-ı âli baht! Allah, mevrus-ı ecdad-ı izaminiz olan taht-ı hümayûnu sana atâ ve ihsan kıldı. Buyurun, ibtida naaş-ı emminizi ziyaret edin, ba'dehû Hırka-ı Şerif odasını teşrif buyurursunuz" diye bir bakıma amcasının ölümü, bir bakıma da tahta geçiş müjdesini verdi. Bu haber ve müjde üzerine Sultan Selim, önce amcasının naşını ziyaret etti. Bu esnada Ağa:

"... Efendim, dîde-i ibret ve basiret (ibret gözü) ile nazar buyurun (bakın). Bu dünya bi-bekadır (baki değildir), baki ancak Hüdâ (Allah)'dır. Umurun Cenab-ı Hakk'a tefviz et, ol Kahhar-ı zu'l-intikam'dan gece gündüz havf üzre ol. İbadullah'a merhamet eyle. Sâye-i adâletpenâhında bütün âlem hoş hal ola. Allah'tan meded iste, Rabbim selâmet versin" şeklindeki anânevî temennisinden sonra Hırka-i Şerif dairesine gidilerek dua edildi. Daha sonra Bâbu's-Saâde önünde kurulan tahta oturtularak muhteşem bir beyat merasimi icra edildi (11 Receb 1203 / 7 Nisan 1789).³ Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem Koca Yusuf Paşa seferde olduğu için bu bey'atta bulunamamıştı. Onun yerine sadâret kaymakamı Salih Paşa buna iştirak etmişti.

Osmanlı Devleti'nin olduğu kadar, Avrupa'nın da en buhranlı zamanında, ağır devlet sorumluluklarının merkez yerine geçip oturan Sultan III. Selim, memleketin sayı ve hesaba gelmez dertleriyle karşı karşıya bulunuyordu. Fransız inkılâbı zamanına tesadûf eden bu Pâdişah'ın dönemi, Türk kültür ve medeniyet tarihinde bir dönüm noktası teşkil eder.

Sultan III. Mustafa, bir taraftan oğlu Selim'in eğitim ve öğretim işi ile uğraşırken, bir taraftan da onu devlet işlerine hazırlamak için uğraşıyordu. Böyle bir çabanın sonucu olarak babası tarafından iyi

³. Es'ad Efendi, cülûs ve bey'at merasimi hakkında tafsilatlı bilgi verir. **Teşrifat-ı Kadime**, İstanbul 1287, s. 110 - 117; Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, İstanbul 1309, IV, 235 - 237; M. Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, I, 41.

yetiştirilmiş olan Selim, amcası zamanında da oldukça serbest bir hayat yaşamıştı. Zira yaratılış olarak halim selim bir hükümdar olan Sultan I. Abdülhamid, kendisinden önceki Osmanlı veliahhd ve şehzâdelerinin yaşamakta oldukları ağır şartları Selim'e tatbik etmedi. Bu yüzden Şehzâde Selim, yaşı ilerledikçe memleketin durumu ve geleceği ile yakından ilgilenmeye başladı. Memleketin içinde bulunduğu sıkıntıları bilen biri olarak Selim, daha şehzâdeliğinde onları ortadan kaldırmak için gayret sarf ediyordu. Böylece memleket işleri ile meşgul olmaya başlayan Selim, Avrupa devletlerinin siyaset, idare ve askerî teşkilatlarını öğrenmek için Fransa Kralı XVI. Louis ile gizlice yazışma imkânı da bulmuştu. Gerek Fransız kaynakları, gerekse son zamanlarda Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde ortaya çıkan belgeler, onun daha veliahhd iken bu muhabereyi gerçekleştirdiğini göstermektedirler. O, mahremi olup Avrupa'ya gitmiş olan Safiye Sultanzâde İshak Bey adında bir adamını Paris'e göndermek suretiyle bu ülkenin yönetim ve askerî sistemleri hakkında bilgi sahibi olmuştu. Daha şehzâdeliğinde devlete âriz olan rehabetin farkında olan Selim, halkın çektiği sıkıntı ve ızdırabın farkında idi. O, bu ızdırabı dindirmek için gayret sarf edeceğini ve bunu büyük bir içtenlikle yapacağını şehzâdeliğinde:

"Layık olursa cihanda bana taht-ı şevket

Eylemek mahz-ı safâdır bana nâsa hizmet."

Diyerek halka hismetin kendisi için büyük bir sevinç vesilesi olacağını söylüyordu.

Babası tarafından Baron de Tott ve arkadaşlarınca eğitilen yeni topçu ve piyade birliklerinin kurulmasında tanık olarak bulunduğu için reform hareketlerine yabancı değildi. O, bu konuda babasının Fransa ile olan iyi ilişkilerini devam ettirmek istiyordu. Zira öteden beri iki devletin siyaseti, birbirlerine uygun görünüyordular. Ruslar'ın, Osmanlıların aleyhine olarak güneye inmelerinden, böylece kendi ticarî faaliyetlerine hâlel gelmesinden ürken Fransa, Osmanlıları, askerî sahadaki reformlarında takviye etmek istiyordu. Bu arada Avusturya'dan başka bir de Rusya ile mücadele etmek

zorunda kalan Osmanlı Devleti de bu ıslâhat yardımlarını kabul etmişti. Zira Ruslar'dan intikam alınması ancak bu suretle mümkün olabilirdi. Bu anlayıştan hareketle III. Selim'in, daha veliahd şehzâde iken Fransa Kralı XVI. Louis ile temasa geçtiği görülmektedir.

Bu arada şunu da belirtelim ki, o dönemde Osmanlı Devleti'nin Fransa'ya karşı olan bu temayülünü fazla görenler ve bundan dolayı Sultan III. Selim'i muaheze edenler de bulunmaktadır. Fakat bunlar, o dönemin şartlarını bilmeyenler, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış gailelerinden habersiz olarak devletin içinde bulunduğu sıkıntıyı görmeyenlerdir. Zira Osmanlı Devleti'nin asırlarca çarpıştığı Nemçe (Avusturya)'nın yanında bir de büyük bir Rusya'nın yer alması ve bunların Osmanlılar aleyhine birlikte hareket etmeleri, bilhassa askerî ıslâhata muhtaç olan Osmanlı Devleti'ni korkutmuştu. Böyle sıkıntılı ve korkulu bir durumda Osmanlı Devleti, askerî ıslâhat için Fransa'dan başka nereye baş vurabilirdi? Yine bu dönemde Prusya henüz yeni yeni gelişme devresine girmişti. Denizci bir devlet olan İngiltere'nin büyük bir kara ordusuna sahip Osmanlı askerî teşkilâtını ıslâha imkân yoktu. Bu bakımdan ıslâhat için Fransa'dan başka baş vurulacak güçlü teknik imkân ve bilgiye sahip başka bir devlet yoktu. Bununla beraber Şehzâde Selim, ülkesini sahil-i selamete çıkarmak için her türlü çareye başvurmaktan çekinmiyordu. O, bu konuda çeşitli istişarelerde de bulunuyordu. Öyle anlaşıyor ki o, kendisini bütünüyle bu düşüncelere kaptırmıştı. Hatta eski pâdişahların sikkelerini tedkik ederek tahta çıktığı zaman darb etti-receği paranın şeklini tasavvur ettiği de rivayet edilmektedir.⁴

4. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde konu ile ilgili on altı aded belgenin bulunduğunu, bunlardan ikisinin Şehzâde Selim tarafından Fransa Kralı ile Başvekiline gönderildiğini, diğer ikisinin de XVI. Louis ile dönemin Dış İşleri Bakanı tarafından kendisine gönderildiğini, diğerlerinin ise İshak Bey, Fransız elçisi ve Âmedî Ebubekir Râtib Efendi'nin mektuplarından ibaret olduğunu belirtir. "Belleten (1938), II / 5 - 6, 191 - 245; Ayrıca bk. Ahmed Râsim, **Osmanlı Tarihi**, İstanbul 1329, III, 1225; Karal, **Hatt-ı Hümayûnlar**, s. 9 - 17; A. Cevat Eren, "Selim III" **İA**. X, 441; Stanford Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, trc. Mehmet Harmancı, I, 351 - 352.

Arapça ve Farsça bilen Selim, İslâmî ilimleri tahsil etmiş, ney üflemesini ve tanbur çalmasını öğrenmiş, musiki, hat ve şiir talim etmişti. “İlhâmî” mahlası ile güzel şiirler yazan *Divân* sahibi bir hükümdardı. Tayyazâde Ahmed Atâ, onun şiirlerinden bir hayli örnek verir. Bununla beraber o, bestekârlığı ile daha fazla üne kavuşmuştur. Rakik, zarif, âlim, kâmil ve hisli şehzâde, kıymetli besteleri ile XVIII. asır Türk musikisinin en büyük şahsiyetlerinden biri olmuştur. O, şair, hattat, bestekâr ve icracı idi. Eğer bir devlet mes’uliyetinin yükü altında bulunmamış olsaydı belki de duyguları kainatından sağnak sağnak dökülen vecdli ve hummalı rahmet dalgaları, daha nice “Sûz-i dilârâ”lar, Pesendideler, Mâhurlar, Şehnâzlar, Şevkefzâlar” olarak besteleri, âyinleri, peşrevleri ve şarkıları ile musiki dünyamızı bir kuşak gibi baştan başa ayağa sarıp dola-yacaktı. Sûz-i dilâra makamını icad eden III. Selim, birçok makam-da da besteler yapmıştı. Onun, musiki ile en fazla meşgul olduğu zaman şehzâdelik devri olmuştur. En güzel parçalarını da bu devir-de bestelemiştir. Ahmed Râsim, Rauf Yekta Bey’den naklen Sultan III. Selim’in Türk musikisinde İtrî ve Dede Efendi gibi dehaların derecesinde olmamakla birlikte Bekir Ağa, Sadullah Ağa ve Delâlzâde derecesinde bir deha olduğunu kaydeder. Her ne kadar saltanat gâileleri, kendilerini musiki ile meşgul olmaktan ahkoymuş ise de erbabını teşvike mani olamamıştır. Bu hisli ve hamiyetli adam, saltanatın başına geçtikten sonra san’atkâr mizacını susturup, devlet gâilelerinin dağ dağ yığılmış müşkülleriyle pençeleşmek zorunda bulunuyordu.⁵

Yerli ve yabancı müşahidlerce zeki, faziletli, merhametli ve âdil bir hükümdar olarak nitelendirilen Sultan III. Selim, İslâmî hayat anlayışını bütün benliğinde duyarak yaşamıştı. Bir şiirinde o, bizzat kendi kendine hitab ederek nefis, hevâ, gurur ve Şeytan’a uymaması icab ettiğine işaretle, devlet reisliğinde gaflete dalmamayı ihtar etmişti. Böylece o, pâdişahlık dahil her şeyin fânî olduğuna işaret

⁵. Tayyazâde Ahmed Atâ, *Tarih-i Atâ*, İstanbul 1293, IV, 67 – 85; M. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, I, 41; Ahmed Râsim, *Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1327 – 1329, III, 1426 – 1445; Samiha Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, İstanbul 1975, II, 235; Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, İstanbul 1978, VI, 385.

etmişti. O, Osmanlı saltanat tahtına geçtikten (cülûs) kısa bir müddet sonra âdeta bir muhasebe-i nefis ederek şöyle diyordu:

*“Tealallah nasîb etti bu bir taht-ı Süleymandır
Uyan hâb-ı gafletten ki kişver çün perişandır
Cihana gönlünü verme uyup nefis ile Şeytan’a
Emanet eyle halkı ki, sana sîtar -ı nîgehbandır*

*Havale eyledim cümle umûrum Hazret-i Hakk’a
Bana bu mülkû veren ol Cenâb-ı Hakk’ı Subhan’dır.
Serir-i saltanatta olma gâfil bir an ey İlhamî
Sana da bâkî kalmaz döner bu bir çarh-ı devrândır.”*

Bu arada o, inandığı İslâmî hayat anlayışının bir sonucu olarak Hz. Peygamber’e olan sevgisini şu ifadelerle dile getiriyordu:

*“Yapıştım dâmen-i pâk-ı rızâya her-çi bâdâbad
Sarıldım hâk-ı pâ-yı Mustafa’ya her -çi bâdâbad.”⁶*

Sultan III. Selim’in, inkılâpçı bir ruh taşıdığı daha saltanatının ilk günlerinde belli olmuştu. Saray geleneklerine göre Osmanlı Pâdişahları, kılıç kuşanmadan Cuma selâmlığına çıkmazlardı. III. Selim, Salı günü cülûs eylediğinden “Kılıç Alayı”nın yedi gün sonraya yani Pazartesi gününe bırakılması icab ediyordu. Eski geleneğe uygun olarak aradaki Cuma günü Pâdişah’ın dışarı çıkmayacağı zannedilmişti. Fakat genç hükümdar, bu an’ane hilafına “*Kılıç kuşanma resmi, Pâdişahların an’anesidir. Feraizi ifa ise, emr-i İlâhîdir*” diyerek büyük bir selâmlık alayı ile Pâdişah olarak ilk Cuma namazını kılmak üzere Ayasofya Câmii’ne gelmiştir.⁷ Bu hareket ve dav-

⁶ Atâ, **Tarih**, IV, 67; Mustafa Necib Efendi, **III. Selim Devri Tarihi**, İst. 1280, s.103.

⁷ “Taklid-i seyf resmi, âdet-i mer’iyye-i pâdişahan ve edây-ı feraiz ve vâcibat ise mukteza-yı emr-i Yezdân (Allah) olmağla Cum’a namazını Ayasofya-i kebirde edâ birle şeâir-i şer’-i şerifi ihya buyurduktan sonra” Cevdet Paşa, **Tarih**, IV, 264; Ayrıca bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı**, Ankara 1984, s. 200.

ranışı ile o, Allah'ın emirlerine uymanın, saray ve saltanat protokolünden daha önemli olduğunu göstermiş oluyordu.

Muharebeye Devam Kararı

III. Selim Han tahta çıktığı zaman, Osmanlı Devleti iki yıldan beri Rusya ve Avusturya ile harp etmekte idi. Bu harp, Ruslar'ın işgal ve ilhak ettikleri Kırım'ı kurtarmak ve Avusturya ile Rusya arasında Osmanlı topraklarının taksimi için 1772'de tasarlanmış ve 1781'de uygulanmasına teşebbüs edilmiş olan muâhede hükümlerinin uygulanmasına mani olmak için ilan edilmişti. Daha önce de temas edildiği gibi Osmanlı orduları bu savaşlarda, mağlubiyet almışlardı. Hatta Sultan I. Abdülhamid'in vefatı, Özi kalesinin Ruslar tarafından zaptı üzerine olmuştu. Bilindiği gibi halk, gerek zaferlerdeki başarıyı, gerekse mağlubiyetlerdeki sorumluluğu hep Pâdişahın şahsında görmeye alışmıştır. Bu düşünce ile halk, mağlubiyetten Sultan I. Abdülhamid'i sorumlu tutmuştu. Bu anlayışın bir sonucu olsa gerek ki, III. Selim'in cülusu, bütün bir devlette büyük bir sevinçle karşılanmıştı. Devam edegelen harbin sonucundan ümitsizliğe düşmüş bulunanlar bile Selim'in tahta geçmesi ile zaferden ümitvar olmuşlardı. Bu sebeptendir ki, Osmanlı toplumunda harbe devam istek ve arzusu daha da kuvvetlenmişti. Avusturya'ya indirilen darbenin, Rusya'ya da indirilip Kırım'ın kurtarılması beklenir olmuştu. Halkta uyanan bu büyük gayret, barış için aracılık eden yabancı devletlerin tekliflerinin kabul edilmemesine sebep olmuştu.⁸

28 yaşında ve 28. Sultan olarak Osmanlı saltanat tahtına geçen Sultan III. Selim, cülûstan hemen sonra seferde bulunan Sadr-ı a'zam Koca Yusuf Paşa'ya, makamında bırakıldığına dair bir hatt-ı hümayûn göndermişti. Bunda, "a'dadan ahz-ı intikam olunmadıkça seyfi gazânın elden bırakılmayacağı" bu sebeple "tedâbir-i seferiyeye müdâvemet edilmesi" bildirilmişti.* Hatt-ı hümayûnların,

⁸. Necati Elgin, *Üçüncü Sultan Selim (İlhamî)*, Konya 1959, s. 32 - 33.

*. "Düşmandan intikam alınmadıkça gazâ kılıcının bırakılmaması, bunun için de savaş tedbir ve çarelerine devam edilmesi."

umum müvacehesinde (herkesin önünde) okunması âdet olduğu için hitab yalnız Yusuf Paşa'ya değil, orduda bulunan vezirler, mirmiranlar, asker ocakları, zâbitler ve iş erlerine idi. Bu hatt-ı hümâyûnda Sultan III. Selim, amcası Sultan I. Abdülhamid'in vefat ettiğini ve irsen hakkı olan Osmanlı tahtına mutad bey'at merasimi ile çıktığını ifade ile kendisini sadârette ibka ettiğini bildirmişti.

Sultan III. Selim, Osmanlı saltanat tahtına geçtikten sonra ilk iş olarak devlet ricalinin ve ordunun bozulan kuvve-i mâneviyesini artırmak gerektiğini takdir ettiğinden işe bir nutukla başlamıştı.⁹ Bu nutuk, bir bakıma Sultan III. Selim'in şahsiyet ve takip edeceği politikayı da ortaya koyuyordu. Bu nutkunda o, ataların yapmış oldukları fetihleri, askerin "ülû'l-emre" itaatini, sefa ve cihadın güçlüklerine tahammüle işaret ettikten sonra bütün bunların İslâm'ın hayat felsefesi sayesinde gerçekleştiğini söylüyor tu. Bu felsefeye göre dünya geçicidir. Ne kadar yaşansa yine ölüm gelip çatacaktır. Ecel insanlar için bir defa gelir. Eceli gelmeyen insan da ölmez. Binaenaleyh " *cenk günlerinde sebat ve metânet veya şehidlik veya gazilik deyip merdâne muharebeye ikdam etmektir. Bu şartlar yerine getirildikte Rabbim elbette fütuhât ihсан eder* " deniyordu.

Pâdişahın, nutukta ifade edilen değerlerle orduyu canlı bir şekilde harekete geçirmek istediği dönemde askerin psikolojisi yepyeni bir hal almıştı. Yeniçeri ordusu, harb yapacak insanlar kütlesinden ziyade, bir ticaret müessesesine benziyordu. Bu orduda göze çarpan en belirgin hususiyet, bir ideal uğruna cenkleşmek veya ölmek olmayıp yaşamaktı. Sultan III. Selim, Yeniçerinin içinde bulunduğu bu durumu ve yaşadığı psikolojiden habersiz değildi. Bununla beraber ona göre askerin özü sağlandı. Eskiler kadar, hatta onlardan daha cesur askerlerimiz vardı. Bu askerin, galip gelmek için Allah'a inanması, büyüklerine itaat etmesi, ya gâzi veya şehid olmayı istemesi kâfi idi.

III. Selim, Rusya ve Avusturya'ya karşı zafer kazanmak için cesaret ve ümitle işe koyulmuştu. O, bu iki ezeli düşmanın, Devlet-i Aliyye'yi parçalama planlarını boşa çıkarmak istiyordu. Bu gayesini

⁹. Nutkun tam metni için bk. Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih**, IV, 363 – 364.

gerçekleştirmek için Koca Yusuf Paşa'yı sadârette bıraktığı gibi, Kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa'yı seraskerlik pâyesi ile Özi kalesini kurtarmaya, çocukluk arkadaşı Giritli Küçük Hüseyin Paşa'yı da Kaptan-ı derya olarak tayin etti. O, ordu ve donanmanın kuvvetlenmesi için 16 – 60 yaşlarda asker toplanmasına karar verdi. Böylece asker toplamak ve para bulmak için her çareye baş vurdu. Hatta o, askerlerin cesaret ve gayretini artırmak için bizzat ordunun başına geçip sefere gitmek istemişti. Fakat devlet erkânı, bunun doğru olmayacağı kanaatini belirtince bu fikir ve düşünceden vazgeçmişti.¹⁰

III. Selim, saltanatının ilk günlerinden itibaren, 1788 baharından beri Kafkas ve Rumeli cephelerinde Rusya ile Avusturya'ya karşı savaşan ordularının gücünü artırmaya gayret etmişti. Tahta çıktığı sıralarda Özi ve Hotin gibi stratejik önemi bulunan kaleler, düşman eline geçmişti. Avusturyalılar bir taraftan Belgrad'ı tehdit ederken bir taraftan da Rus orduları ile birleşerek Osmanlı kuvvetlerini Kalas civarında tazyike başlamışlardı. Fakat ne yazık ki, Kalas'ı savunmak için yeterince Osmanlı askeri bulunmuyordu. Bu esnada birçok kale müdafaa ve muhafızsız bırakılmıştı. Yeniçeriler ise düzensiz bir şekilde hareket etmekte idiler. Bütün bu olumsuzluklardan yararlanmasını bilen General Kaminsky komutasındaki Rus kuvvetleri, Kalas'a saldırarak zapt ettiler. 4000 kadar askerimizden bir kısmını şehid, bir kısmını esir aldılar. Kalas olayının ordu ve başkentte sebep olduğu acı henüz dinmemişken bu sefer Fokşan (Fokşani) felâketi ortaya çıktı. Devletin içine düştüğü bu zor durumun sonucu olarak önce Kalas, arkasından da Fokşan hezimet-i (9 Zilka'de 1203 / 1 Ağustos 1789) geldi.

Ruslar, bir taraftan Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumdan istifade, öbür taraftan da Avusturyalılar'a güvenerek Tuna'yı geçip, Kalas'a hücum etmişlerdi. Osmanlı ordusunun Boğdan'ı kurtarmak üzere harekete geçeceği sırada Kalas'ın düşmesi, İstanbul'u telaşa düşürmüştü. Sadrâzam Koca Yusuf Paşa, Kalas olayından sonra sadâretten azl edilerek (13 Ramazan 1203 /

¹⁰. Cevdet Paşa, **Tarih**, IV, 274 – 276; Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Ankara 1983, V, 15.

7 Haziran 1789) yerine Kethüda Hasan Paşa* tayin edilmişti. Bundan sonra orduda yeni düzenlemeler yapıldı. Yaş taraflarında toplanmakta olan Rus kuvvetlerini dağıtmak için harekete geçildi. Bu görevi yerine getirmeye de Kemankeş Mustafa Paşa tayin edildi. Kemankeş Mustafa Paşa, Eflâk taraflarında bulunan kuvvetleri de alarak Boğdan sınırında bulunan Fokşan üzerine yürüdü. Yapılan savaşta, Rus ve Avusturya kuvvetleri tarafından âdeta çembere alınıp sıkıştırılan Osmanlı ordusu, iki ateş arasında kalarak yenildi. Bu savaşta ordunun bütün ağırlığı düşmanın eline geçti. Osmanlı askerlerinin bir kısmı İbrail, bir kısım da Bükreş'e gitti.¹¹

Devletin içinde bulunduğu bu siyasî sıkıntı esnasında ekonomik sıkıntı da kendisini iyiden iyiye hissettiriyordu. Nitekim bu dönemde para darlığı had safhaya ulaşmıştı. Para sıkıntısı yüzünden ulûfe ve askerî masraflar zamanında karşılanamıyordu. Cevdet Paşa, bu şekildeki ekonomik sıkıntılar yüzünden, bir kısım Arnavut askerinin 1789 İlkbaharı'nda Avusturya ve Rusya hizmetine geçtiklerine işaretle şöyle der: *"Arnavud asakir-i dediği asakir, taraf-ı Devlet-i Aliyye'den ulûfeleri verilmediğinden düşmen cânibine geçen külliyyetli Arnavut askeridir ki, bir takımı Rusya, bir takımı da Nemçe (Avusturya) hizmetini kabul ile Devlet-i Aliyye'ye karşı kurşun atarlar idi. İşte harb demek akça demek olduğu bununla dahi sâbit olur."*¹² Cephedeki ordunun bu acı durumuna bir de başkentteki hayatın düzensizlikleri ile mücadele etmek mecburiyeti eklenmişti. Zira devlet ricali, birbirleri ile rekabet edecek derecede bir ihtişam ve gösteriş içinde yaşıyordu. Gösteriş, âdeta bir meziyet haline gelmişti. Geliri, giderini karşılamayan insanlar, meşru olmayan yollarla servet edinme çabasına düşmüştü. İlmî mansıplar, ehliyetsiz kimsele-
rin eline geçtiği için halk, büyük zarar ve sıkıntılara maruz kalıyordu. Bu durum eyâletlere de sirayet etmişti. Pâdişah, tahta geçtiği

* Sadâret mührü ile hil'at, hasta yatağında kendisine verildiği için halk arasında Cenaze Hasan Paşa diye anılmaya başlandığı için bu isimle meşhur olmuştu. Cevdet Paşa, **Tarih**, IV, 307.

¹¹ Geniş bilgi için bk. Cevdet Paşa, **Tarih**, IV, 282 – 283; 306 – 315; A. Cevat Eren, "Selim III", **İA**, X, 444.

¹² Cevdet Paşa, **Tarih**, IV, 283.

andan itibaren memleketin içine düştüğü bu durumu düzeltmek için mücadeleye başlamıştı. Saraydaki altın ve gümüş eşyayı darp-haneye göndererek paraya tahvil etmiş; devlet ileri gelenlerinin hal ve zamana göre hareket etmesini isteyerek fuzûlî masraflardan kaçınılmasını emretmişti.¹³ O, sadâret kaymakamına gönderdiği bir hatt-ı hümayûnunda “ *Devletin, irâd ve masrafı ve zâid sefahatı cûmlenizin malumudur. Eğer bana şimdilik kuru ekmeğe razı ol deseniz ben râzıyım. Allah aşkına devlet elden gidiyor, sonra fayda vermez, Ben, bildiğimi size beyan eyledim. Siz de devletten hissemendsiniz*” diyerek devlet ileri gelenlerini millete hizmet için teşvik ediyordu.¹⁴ Bu ifadeler, devleti için her türlü fedakârlığa hazır olan, fakat bir şey yapamamanın derin ve acı ızdırabına düşmüş bir hükümdarın samimiyet dolu feryadları olarak görülmektedir.

Fokşan savaşındaki yenilgi, Osmanlılara çok acı geldi. Nitekim mağlubiyet haberini alan ve bu yüzden çok müteessir olan Sadrâzam Hasan Paşa, önden 3 bin kişilik bir kuvvet sevk ettiği gibi, kendisi de Silistre’den kalkarak dokuz günde Maçin’e vardı. Burada iken Pâdişah’tan bir Hatt-ı Hümayûn aldı. Bu münasebetle toplanan Divân’da Hatt-ı Hümayûn’un okunmasından sonra sadrâzam heyecanlı ve duygulu bir ifade ile: “vezareti bir tarafa bıraktığını, şimdiye kadar kendisinden incinmiş olanlar varsa bunu bağışlamalarını, Allah rızası için hatırlarına geleni çekinmeden söylemelerini, bunun Din-i Mübin’in emri olduğunu, birlik ve beraberlik ruhuna sarılmak gerektiğini” bildirdi. Sadrâzam Hasan Paşa, düşmandan intikam alınması için Kemankeş Mustafa Paşa ile Çarhacı Abdi Paşa’nın komutasında büyük kuvvetler topladı. Bu arada düşman kuvvetlerinin Rımnik (Râmnic) suyunun yakınlarında bulunduğu tahmin ediliyordu. Türk orduları buraya ulaştıkları vakit aralarında düzenli bir bağlantı yoktu. Halbuki Rusya ile Avusturya, bir defa daha birlikte hareket etmek için anlaşmış bulunuyorlardı. General Koburg ile Suvarof, önce Kemankeş Mustafa Paşa’nın kuvvetlerine,

¹³. Bu konuda daha geniş bilgi ve belgeler için bk. İsmail Baykal “Selim III. Devrinde İmdad-ı Sefer İçin Para Basılmak Üzere Saraydan Verilen Altın ve Gümüş Avanı Hakkında” *Tarih Vesikaları* (1944) III / 13, 36 – 50.

¹⁴. Geniş bilgi için bk. A. Cevat Eren, “Selim III” *İA*. X, 443.

daha sonra da Çarhacı Abdi Paşa'nın süvari birliklerine saldırarak bozguna uğrattılar. Bu bozguna, Abdi Paşa'nın serdardan izin almadan kendi başına hareketi ile diğer maiyyet komutanlarının hatalı hareketleri sebep olmuştu. Osmanlı ordusu Boze (Buzau) suyu kenarında Rus ve Avusturya kuvvetlerine yenilerek bozuldu (2 Muharrem 1204 / 22 Eylül 1789). Bu bozgunundan sonra Ruslar, Akkerman, Bender ve Basarabya, Avusturyalılar da Belgrad ile Semendire'yi ele geçirdiler.¹⁵

Boze mağlubiyetinin hemen sonra Ruslar da İsmail kalesi önünde mağlup oldular. Kaptan-ı deryalıktan azledildikten sonra İsmail kalesi seraskerliğine tayin edilmiş bulunan Cezayirli Gazi Hasan Paşa, İsmail kalesini kuşatan Rus ordusunu 3 Muharrem 1204 (23 Eylül 1789) de şiddetli bir hücum sonunda yenerek geri çekilmek mecburiyetinde bırakmıştı. Düşman ordusunun büyük bir zayıat vererek geri çekilmesi ile Boze bozgununun intikamı alınmış oluyordu. Bu zaferle Cezayirli Gazi Hasan Paşa, memlekete bir nefes aldırılmıştı.¹⁶

Ancak Boze bozgunundan bir gün sonra kazanılan İsmail başarısı, savaşın genel gidişatını değiştirmede. Ruslar ile Avusturyalılar bundan sonra da ilerlemelerine devam ettiler. Bu sırada kış mevsiminin yaklaşması üzerine savaş yavaşladı. Osmanlı ordusu, Ekim 1789'da kış karargahı olan Şumnu'ya geldi.

Cephelerdeki bu çöküntünün sebebi, Avusturya ve Rus askeri- nin çok güçlü olmalarından değil, Osmanlı askerini etkisi altına alan ve Boze bozgunuyla başlayan panik halet-i ruhiyesinden doğuyordu. Bu esnada Pâdişah, üst üste gelen yenilgi ve felâket haberlerinden son derece müteessir oluyordu. Bu yüzden Sadâret kaymakamına gönderdiği bir hatta, sefer ahvalinin ne olacağını soruyor, ve daha önce bu kadar memleketleri feth edenlerin, gayret-i diniyyeye sahip birer insan olduklarını, halbuki bugün mirî ve levend adı ile orduya katılanların bir alay yağmacı olduklarını anlatıyordu.

¹⁵. Bilgi için bk. Cevdet Paşa, **Tarih**, IV, 330 - 336; Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, V, 16.

¹⁶. Geniş bilgi için bk. Uzunçarşılı, **Tarih**, IV /1, 554 - 555.

Pâdişah, gerek ülkenin, gerekse ordunun içine düştüğü bu bâ-dire ve sıkıntılı günlerin ortadan kaldırılmasının Serdar-ı Ekrem Hasan Paşa vâsıtası ile mümkün olamayacağına kani olmuştu. Bunun için onun yerine Sultan I. Abdülhamid devrinin acıklı günlerine hamiyeti, cesareti, iktidarı ve dürüslüğü ile kahramanlık destanları çizmiş olan azimli ve şöhretli bir kimseyi getirmek istiyordu. Bu sebeple de İsmail serâşkeri sıfatıyla General Potemkin ordusunu perişan ederek kaçmaya zorlayan ve İsmail zaferini kazanmış bulunan Cezayirli Gazi Hasan Paşa'yı sadârete tayin etmişti (15 Rebiülevvel 1204 / 3 Aralık 1789).¹⁷

İsmail zaferi, cesur, enerjik ve ince zekası ile haklı olarak Hasan Paşa'yı sadâret makamına kadar yükseltmişti. Yeni sadrâzam, hâlet-i ruhiyesi itibariyle yükseliş dönemlerinin devlete taabbüd edercesine bağlı tiplerinden biri olarak görünmektedir. Sadâret mührünü alır almaz, Şumnu'daki ordugâha gelmiş ve devlet kalelerinin elden çıkmasına sebep olan kimseleri şiddetle cezalandırmaya başlamıştı. Nitekim halk ile askerin baskısı üzerine Bender'i vire ile teslim etmiş bulunan eski Yeniçeri Ağası Ahmed Paşa ile işe ön ayak olanların ileri gelenlerini derhal idam ettirmek suretiyle benzer hâdiselerin bir daha meydana gelmesine mani olmak istemişti. Fakat tam orduyu tensik edip, vazifelerini ciddiye almayan komutanlara hadlerini bildirmek faaliyetinde iken, bir yıldırım gibi çarpan ecel, büyük veziri, devletin ve ordunun başından alivermekle hayli sıkıştırılmış olan inzibat düğümü yeniden gevşemişti. O kadar ki, boş kalan sadâret mevkiinin ağır mes'uliyetini kabule yanaşan bir devlet adamı dahi bulunamıyordu. Nihayet Şeyhülislâm Hamidizâde'nin re'iyine göre Rumeli'de bulunan vezirlerin isimleri birer kağıda yazılarak sarayın "Hırka-ı Saâdet Dairesi"nde kur'a çekildi. Pâdişah, vezir isimlerinin yazılı bulunduğu kağıtlardan birini alıp açınca Rahova muhafızı Ruscuklu Şerif Hasan Paşa'nın ismi çıkmıştı. Bunun üzerine 1 Şaban 1204 (16 Nisan 1790)'te Cezayirli Gazi Paşa'nın yerine vezir-i a'zamlığa getirilerek Mühr-i Hü-mâyûn kendisine verildi.¹⁸

¹⁷. Cevdet Paşa, *Tarih*, V, 4 - 5; Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 1, 557.

¹⁸. Cevdet Paşa, *Tarih*, V, 18; J. H. Mordtmann, "Hasan Paşa", *İA*. V / 1, 330.

Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın sadâreti, dört aya yakın sürmüştü. Kendisi Şumnu'da soğuk bir havada tebdil-i kıyafet ile dışarı çıkıp dolaşmıştı. Dönüşünde hastalanarak 14 Receb 1204 (30 Mart 1790)'te vefat etmişti. Cenazesi, Şumnu'da yaptırmış olduğu Bektaşî tekkesine defnedilmiştir.¹⁹

Böylece, III. Selim'in tahta çıkmasıyla, devam etmekte olan savaşın Osmanlı Devleti lehine döneceği umulan 1789 yaz ayları (savaş mevsimi) savaş harekâtı, yine birçok bozgun ve kayıplarla sona ermişti. Arka arkaya gelen yenilgiler, Osmanlı devlet adamlarındaki zafere sadece silah gücü ile ulaşma ümidini kırdı. Bazıları, her ne pahasına olursa olsun barış yapılmasını, bazıları da Rusya ve Avusturya'nın düşmanları ile anlaşmalar yapılarak harbe devam edilmesini uygun görüyorlardı. Pâdişah ise bütün fedakârlıklara katlanarak harbe devam edilmesi taraftarı idi. Bu konuda o: " Benim matlubum ve Cenab-ı Hak'tan gece gündüz niyazım avn-ı Hak'la a'dadan (Allah'ın yardımı ile düşmandan) intikam almadıkça kılınc kınına girmemektir" diyordu. Bununla beraber içinde bulunulan durum, bu iki ezeli düşmana karşı ittifak arayışlarını gerekli kılıyordu. Bu sebeple önce İsveç, arkasından da Prusya ile antlaşmalar yapıldı.

Osmanlı – İsveç İttifakı

XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Rusya'nın Karadeniz kıyılarına olduğu gibi Baltık Denizi kıyılarına da yerleşmek için çalıştığı ve bunlarda oldukça başarı sağladığı bilinmektedir. Bu durum, Rusya'yı, Osmanlı Devleti ile İsveç'in ortak düşmanı haline getirmişti. Her iki devleti tehdit eden Rus tehlikesi, İsveç ile Osmanlı devletleri için bir anlaşma zemini hazırlamıştı. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Lehistan'ın Rusya, Avusturya ve Prusya arasında paylaşılmasından sonra Rusya ile Avusturya'nın Osmanlı Devleti'ne saldırımları İsveç'in büyük bir kaygıya düşmesine sebep oldu. Zira Osmanlı'dan sonra sıra kendisine gelecekti. Bu gerçeği gören İsveç

¹⁹. Cevdet Paşa, **Tarih**, V, 16; Uzunçarşılı, "Cezayirli Gazi Hasan Paşa", **İA**. V / 1, 321.

Kralı III. Güstav, 1788'de Rusya'ya harp ilan etti. Ancak bu sıralarda İsveç, malî ve askerî yönlerden zayıf bir devlettir. Servet kaynakları, böyle bir harbi uzun müddet sürdürmeye elverişli değildi. Buna rağmen İngiltere'nin teşviki, para ve asker va'di üzerine de Rusya'ya savaş açmıştı. İsveç'in Rusya'ya karşı bir savaşa girmesini sempati ile karşılayan Osmanlı Devleti, böyle bir savaşın devamının paraya bağlı olduğunu biliyordu. Bu sebeptendir ki, İsveç'in paraca yardım temeline dayanan bir antlaşma yapılması yolundaki düşünceleri, İstanbul tarafından kabul edildi. İstanbul, İsveç'in Rusları hem deniz, hem de karadan meşgul ederek bir kısım donanma ve kuvvetlerini Baltık Denizi'nde tutmasına karşılık, savaşa katkı payı olmak üzere para yardımı yapacaktı. Buna göre İsveç, Devlet-i Aliyye'nin, savaş boyunca 8 bin, savaştan sonra da 10 yıl süreyle yılda 3 bin kese akça verme teklifini kabul etmişti.

Filhakika, İsveç'in savaşa girmesi, Rusya'nın Baltık donanmasını Akdeniz'e gönderme teşebbüsünü durdurmuştur. Bu da, Osmanlı - Rus ve Avusturya savaşının Akdeniz'e yayılmasına engel olmuştur. Böylece Rusya iki cepheli bir savaşı sürdürmek zorunda kalmıştır.

Osmanlı - İsveç antlaşması, Reisülküttâb Raşid Efendi ile İsveç'in İstanbul elçisi tarafından hazırlandı. Antlaşma, 17 Şevval 1203 (11 Temmuz 1789)'te imzalandı. Yukarıda temas edildiği gibi Osmanlı Devleti, savaşa katkı payı olmak üzere İsveç'e para yardımında bulunacaktı. Buna karşılık taraflar, birbirlerini yüzüstü bırakan müstakil bir barışa yanaşmayacaklardı. İki devlet arasındaki ittifaka, İsveç'in Rusya ile barışa yanaşmış olmasına rağmen 1790'da Osmanlı - Prusya ittifakının yapılması ile yeni bir canlılık getirildi. Osmanlı Devleti tarafından, İsveç'in savaşa devamını temin gayesiyle büyük paralar ödenmesinden kaçınılmadı. Bu arada İsveç tarafından askerî teknik yardımda bulunmak üzere Georg Joseph von Brentano İstanbul'a gönderildi. Buna rağmen bu ittifakın gözle görülür önemli bir faydası olmadığı gibi, İsveç'in müstakil olarak bir barış yapmasına da mani olamamıştı. İsveç, 15 Ağustos 1790'da, Bâbiâli'nin hayal kırıklığı ve infialine yol açmış olarak Verela barışı ile savaştan çekildi. Bununla beraber İsveç, ittifak antlaşması ile

öngörülen ödemelerin geri kalan taksitlerinin tediyesinde ısrar etti. Özellikle Mouradgea d'Ohsson'un elçiliği sırasında bu konu iki devlet arasında uzun müzakerelere sebep oldu. Osmanlı Devleti, antlaşmaya riayet edilmediği ve tek taraflı olarak savaştan çekilip ayrı bir barış yapılmış olması gibi haklı gerekçelerle bir ödemeye yanaşmadı. Gerçekten İsveç ile yapılan bu antlaşma, karşılıklı esaslara dayanmadığından tam bir antlaşma da sayılmazdı.²⁰

Osmanlı - Prusya İttifakı

Kış mevsiminin girmesiyle cephelerdeki harpler durmuştu. Bu durum, barış ve ittifak gibi siyasî çabaların hız kazanmasına sebep oldu. Osmanlı Devleti'ni, birkaç cephede iki büyük devlete karşı savaşa girmeye zorlayan sebeplerin en önemlisi, Kırım'ın geri alınması olduğu gibi, Rusya'nın büyümesinden çekinen İngiltere ve Prusya'nın yardım mevzuundaki teklifleri olmuştu. Bununla beraber bu iki devlet, istenilen şekil ve seviyede bir yardımda bulunmamışlardı. Sadece İsveç'i Rusya'ya karşı harbe teşvik etmişlerdi.

Osmanlı Devleti'nin, 1789 yılı yaz aylarında Rus cephesinde sıkıntılı durumlara düştüğü sıralarda Prusya, Doğu Avrupa'da, git-tikçe büyüyen rakibi Rusya'ya karşı bazı tedbirler almaya başlamıştı. Bu arada da Osmanlı Devleti ile İsveç'i bu devlete savaş açmaları için teşvik etmişti. Prusya'nın amacı, bir taraftan Rusya ve Avusturya'nın bölgedeki etkisini azaltmak, diğer taraftan da gelişmelerden yararlanarak Lehistan'da pay elde etmektir.

Nitekim Prusya'nın İstanbul'daki elçisi, daha Aralık 1788'de Osmanlı hükümetine başvurarak, devletin Osmanlı Devleti ile bir ittifak antlaşması yapmak istediğini, bu teklif kabul edildiği takdirde Prusya Kralı'nın güvenini sağlamak için bir senedin verilmesinin gerektiğini belirtmişti. Böylece Prusya, Osmanlı Devleti'ne mütakabilyet esasına dayalı bir ittifak teklif ediyordu. Ancak Osmanlı tarihinde, Hristiyan bir devletle mütakabilyet esasına göre antlaşma yapmanın bir örneği yoktu. Bu yüzden Osmanlı devlet adamları

²⁰. Geniş bilgi için bk. Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, 17 - 18; Kemal Beydilli, "İsveç" *DİA*. XXIII, 412.

arasında Prusya'nın ittifak teklifinin kabul edilip edilmemesi konusunda görüş ayrılıkları çıktı. Nitekim görüşmeler esnasında bazı kimseler, Hristiyan bir devletle ittifakın meşru olmadığına işaretle buna engel olmaya çalışıyorlardı. Buna karşılık Şeyhülislâm Hamidizâde Mustafa Efendi, Hristiyan bir düşmana karşı başka bir Hristiyan devlet ile ittifak etmenin din ve şeriata aykırı olmadığına dair delilleriyle birlikte fetva verdi. Bu fetvanın sonucunda iki devlet arasında görüşmelere başlandı. Bu görüşmelerde Osmanlı Devleti'ni, Rumeli Kadıaskeri Âşir Efendi ile Reisülküttâb Râşid Efendi, Prusya'yı da İstanbul elçisi Von Diez temsil ediyordu. Görüşmeler sonunda tamamı beş maddeden ibaret olan Osmanlı - Prusya ittifakı 16 Cemaziyelevvel 1204 (31 Ocak 1790)'te imzalandı.²¹

Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti ve Prusya arasında Rusya ile Avusturya'ya karşı bir savunma ittifakı kurulmuştu. Bu antlaşmaya göre Osmanlı Devleti ve Prusya, Rusya ve Avusturya'dan gelecek her türlü tehdit ve saldırıya birlikte karşı koymayı, bu amaçla da karşılıklı olarak birbirlerine askerî ve diplomatik imkânlarla yardım yapmayı kararlaştırmış bulunuyorlardı. Yine bu ittifakla Osmanlı Devleti, tarihinde ilk defa olarak Hristiyan bir devletle tedafü ve tecavüzî yani mütekabiliyet esasına göre bir antlaşma imzalamış oluyordu. Böylece Devlet-i Aliyye, Avrupa diplomasisine ve ittifaklar dönemine girmiş oluyordu.

Bütün bunlara rağmen Osmanlı Devleti, bu antlaşmadan gereği gibi faydalanamadı. Zira Prusya, iki büyük ve kuvvetli komşusu Rusya ve Avusturya ile savaşa girmeyi göze alamadı. Bunda, Prusya'nın müttefiki olan İngiltere'nin, Rusya ile arasını açabilecek ve özellikle ticarî çıkarlarına zarar verebilecek böyle bir ittifakı desteklemek için Prusya'nın yanında yer almaması önemli rol oynamıştı.²²

²¹. Geniş bilgi için bk. Cevdet Paşa, *Tarih*, V, 12-15; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasî Tarih*, Ankara 1953, s. 157; Uzunçarşılı, *Tarih*, IV/1, 559-562; Kemal Beydilli, *1790 Osmanlı - Prusya İttifakı*, İst. 1984, s. 21-22; Rifat Uçarol, "Küçük Kaynarca Andlaşmasından 1839'a Kadar Osmanlı İmparatorluğu" *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1989, XI, 237-240.

²². Beydilli, age. s. 142.

Savaşın Devamı

Osmanlı Devleti, 1790 yılı kış aylarında Prusya ile ittifak antlaşması yapmak suretiyle savaş halinde bulunduğu Rusya ve Avusturya'ya karşı diplomatik tedbirler alırken bir taraftan da ilkbahar aylarında yeniden başlayacak olan savaş için askerî hazırlıklarını sürdürmekte idi.

Avusturya İmparatoru II. Jozeph 20 Şubat 1790'da ölünce yerine Toskana Büyük Dukası II. Leopold geçti. Yeni imparator, Osmanlı Devleti ile uzayıp giden savaştan memnun değildi. Zira bu savaş, Avusturya'nın bütün imkânlarını yeyip bitiriyordu. Halbuki Avusturya, 1789'daki Fransa İhtilâli'nin tesiri ile Macaristan ve Slavlar'ın oturdukları yerlerdeki iç isyanları görmezlikten gelemezdi. Fransa'daki bu gelişmeler, Avusturya'yı gittikçe daha çok rahatsız ediyordu. Bu gelişmelerin sonucu olarak Avusturya, kesin bir zafer kazanarak Osmanlı Devleti ile savaşa son verip barış yapmak istiyordu.

Gerçi bu düşünce sadece Avusturya için değil, Rusya için de geçerli idi. Zira müşterek bir hırs ile Osmanlı Devleti'ni sağından solundan kemirip kanını emen bu iki devlet, diplomatik antenlerinin uzaktan algıladığı bir alarm işareti ile artık cenk hızlarını kesmeye mecbur görünüyordular. Zira Avrupa'nın siyasi dengesini alt üst eden Fransız İhtilâli, etrafa kol atmaya istidadlı bir yangın gibi kıvılcımlarını saçmaya başlamıştı. Böyle bir tehlike içinde devletlerin birbirleri ile uğraşmaları değil, kendi sınırları içinde tetikte ve uyanık bulunmaları gerekiyordu.

Kesin bir zafer kazandıktan sonra Osmanlı Devleti ile barış yapmak isteyen Avusturya, Osmanlı Devleti'ni müttefiki Prusya'dan ayırarak tek başına barış yapmaya zorlamak üzere, Bükreş'te bulunan ordusunu, Yergöğü (Giurgiu)'nde bulunan Osmanlı ordusunun üzerine gönderip kaleyi kuşattı. Böylece Avusturya ile Osmanlılar arasında savaş yeniden başlamış oldu.

Bu çarpışmalarda Avusturyalılar, Yergöğü'nü alamadılar. Avusturya ordusu, kaleden çıkan Türk kuvvetlerinin şiddetli hücumu karşısında yenilip geri çekildiler (25 Ramazan 1204 / 8 Haziran

1790). Bu savaşta Avusturyalılar beş bin ölü, bin esir, 40 top, 10 havan topu ve külliyetli miktarda mühimmat bıraktılar. Yergöğü zaferi, Osmanlı Devleti'nde büyük bir sevincin meydana gelmesine sebep olurken, Avusturya'da da büyük bir sıkıntı ve hayal kırıklığına sebep olmuştu. Nitekim bu zaferden sonra Avusturya, barışa yanaşmak zorunda kaldı. İmparator II. Leopold, Prusya Kralı II. Fredrik'e müracaatla barış istedi. Görüşmeler, Bohemya sınırlarına yakın Reichenbach'ta, Prusya'nın müttefikleri İngiltere ve Felemenk temsilcilerinin de katılmasıyla yapıldı. Böylece Avusturya, Reichenbach mütarekesini (27 Temmuz 1790) imzalamak zorunda kaldı. Buna göre Avusturya, bu savaşta Osmanlı Devleti'nden aldığı toprakları geri verecek, Rusya'ya hiçbir şekilde yardımda bulunmayacak ve Osmanlı Avusturya savaşına son verilmek üzere bir mütarekenin yapılmasını kabul edecekti.

Bu mütareke ile barış yolu açılmış oluyordu. Bununla beraber Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında barış görüşmelerinin yapılacağı yer hakkında görüş ayrılığı vardı. Sonuçta Osmanlı Devleti'nin teklif ettiği Zıştovi'nin görüşme yeri olması kabul edildi. Zıştovi görüşmeleri uzun ve çok çekişmeli geçti. Nihayet Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında 4 Zilhicce 1205 (4 Ağustos 1791)'te Zıştovi Barış Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma, Reichenbach mütarekesinde bulunan kararların bir nevi tekrarından ibaret gibi idi. Tamamı 14 madde ve 1 hâtimeden ibaret olan Zıştovi Antlaşmasına göre Avusturya, Orsova'nın dışında kalan bütün toprakları geri verdiği gibi, açık veya gizli hiçbir şekilde Rusya'ya yardımda bulunmayacaktı. Bu antlaşma ile rahatlayan Osmanlı Devleti, iki cepheleli savaştan da kurtulmuş oluyordu. Zıştovi Antlaşması ile tarihe mal olan savaş, son Osmanlı - Avusturya savaşı olmuştur.²³

²³. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Cevdet Paşa, *Tarih*, V, 167-223; Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 1, 267 - 572; Beydilli, *1790 Osmanlı - Prusya İttifakı*, s. 127 - 133; Kemal Beydilli, "Avusturya" *DİA*, IV, 175.

Rusya ile Mütareke ve Yaş Antlaşması

Osmanlı Devleti, Zıştovi antlaşmasından sonra Prusya ile birlikte bütün kuvvetleriyle Rusya'ya yüklenmeyi düşünerek bazı tedbirler almıştı. Ancak İsveç'in, Osmanlı Devleti'ne haber bile vermeden 15 Ağustos 1790'da Rusya ile Verela antlaşmasını imzalaması, Rusya'nın bütün kuvvetlerini Osmanlı hududuna kaydırmasına imkân vermişti.

Osmanlı Devleti'nin, Avusturya ile barış görüşmelerini sürdürdüğü 1790 yılı sonbahar aylarında Rusya, Osmanlı Devleti'ni tek başına barışa zorlamak için harekete geçip bazı başarılar elde etmişti. Bir taraftan İsveç, öbür taraftan da Avusturya'nın savaştan çekilmeleri, Osmanlılar ile Rusları başbaşa bırakmıştı. Osmanlı orduları, bu durumdan faydalanarak Rusları barışa zorlayacakları yerde Anadolu ve Rumeli'de yeni mağlubiyetlerle karşılaştılar. Zayıf bir mukavemetten sonra Kuban Rusların eline geçti. Tuna dolaylarında Kilia, Dolça ve İsakçı'yı zapt eden Rus birlikleri, İsmail kale-sini de aldılar. Burada 26 bin Müslüman Türk'ü kılıçtan geçirdiler. İngiltere ve Prusya hükümetlerinin Rusya aleyhine harbe girme teşebbüsleri memleketlerinin genel oyu tarafından kabul edilmedi. Anapa'nın Rusların eline geçmesi ve Osmanlı ordusunun Maçin'de yeni bir mağlubiyetle tanışması, Bâbüâlî'de son zafer hakkında hiçbir ümit bırakmadı. Bu yüzden Rusya ile mütarekeye yanaşıldı.

Sultan III. Selim, tahta çıktığı andan itibaren Ruslar'a karşı başarı elde etmek için çalışmıştı. Denizlerde bazı galibiyetler elde edilmekle birlikte karadaki savaşlar Osmanlılar'ın aleyhine geliyordu.²⁴ Bunun üzerine kur'a ile tayin edilmiş olan Şerif Hasan Paşa azledilerek yerine Cemaziyelahir 1205 (Şubat 1791)'te Koca Yusuf Paşa tekrar sadârete getirilmişti. Böylece Osmanlı - Rus savaşının çıkmasında önemli rol oynayan Koca Yusuf Paşa'ya bu savaşa son verme işi yine kendisine bırakılmış oluyordu. Zaten Pâdişah da barışa taraftardı. Ancak, başarılı ve şerefli bir barışın yapılabilmesi için savaş meydanlarında bazı başarılar elde etmek gerekiyordu. Talihsiz Pâdişah'ın bütün gayretlerine rağmen dört sene-

²⁴. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Uzunçarşılı, *Tarih*, IV / 1, 574 - 579.

den beri devam eden harplerin yüklediği malî sıkıntı ve bilhassa orduda görülen nizamsızlık, bir zaferin elde edilmesine imkân vermedi. Kafkasya'da Canikli Ali Paşa, bir derebeyi zihniyeti ile devletin emirlerine riayet etmeyip Rusya'ya teslim olmuştu. Halbuki Kafkas cephesindeki Türkler ile Kafkashlar, memleketlerini istilaya çalışan Ruslar'a karşı şiddetli müdafaada bulunmuşlardı. Balkanlar'daki cephede ise Maçin muharebesinden (9 Nisan 1791) sonra artık yeni bir zafer kazanma ümidi kalmamıştı. Bu durum karşısında III. Selim, İngiltere, Prusya ve İspanya'nın arabuluculuğu sonucunda Rusya ile barışa rıza gösterdi.²⁵ Bunun üzerine Kasım 1791'de Yaş şehrinde barış görüşmelerine başlandı. Sonuçta Osmanlı Devleti ile Rusya arasında tamamı 13 maddeden ibaret olan "Yaş Barış Antlaşması" 15 Cemaziyelevvel 1206 (10 Ocak 1792)'de imzalandı. Bu antlaşma ile 1787 yılında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında başlayan ve daha sonra Avusturya'nın katılmasıyla genişleyen savaş fiilen ve resmen sona ermiş oluyordu. Bu antlaşmadan sonra Osmanlı ordusu, 10 Şaban 1206 (3 Nisan 1792) Pazartesi günü İstanbul'a döndü. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, daha önce yapılmış bulunan muâhedeleri yenilerken, Rusya da Oşakof ve Prut ile Dinyester nehirleri arasında kalan topraklar müstesna diğer kazançlarından vaz geçiyordu. Eflak ve Boğdan'a verilmiş olan imtiyazlar yenilenirken Bâbüâlî, Çar ve benzerlerine karşı düşmanca hareketlerde bulunmamaya söz veriyordu. Bu arada Bâbüâlî, Tunus ve Cezayir korsanlarına karşı Rus ticaretini korumayı taahhüd ediyordu.

Sultan III. Selim, hiçbir fedakarlıktan çekinmeyerek techiz ettiği ordunun uğradığı başarısızlık yüzünden kimseye kızmadığı gibi sadrâzam, vezirler ve diğer komutanları samimiyetle karşılayarak protokol ve durumlarına göre herkese hediyeler vermişti. Bundan sonra da Sancak-ı Şerifi teslim almıştı. Sultan III. Selim'in Sır kâtibi, bu karşılama protokolünü tafsilatlı bir şekilde anlattıktan sonra Pâdişah'ın sancağı teslim alışı şu ifadelerle günümüze aktarmaktadır: "Şevketlû efendimiz yürüyerek haric-i sara-yı Davutpaşa'da

²⁵ Bilgi için bk. Tahsin Öz, "Selim III.'ün Sır Kâtibi Tarafından Tutulan Ruznâme" *Tarih Vesikaları* (1944) III / 14, 103 - 105; A. Cevat Eren, "Selim III" *İA*, X, 445.

cirit temaşa buyurulan Mehmed Paşa kasrına gelindikte Sadrâzam Şevketlû Efendimizi begal-gir olarak esbinden seng-i rikâba alup derûn-i kasra idhal ve geri dönüp pâye-i seng-i rikâbta Liva-yi Saâdeti alemdârdan ahz eyleyüp Kaymakam Paşa ve Kaptan Paşa ve Sadreyn Efendiler (Anadolu ve Rumeli Kadiaskerleri) maan derağuş eyleyerek derûn-ı kasra idhal ve dest-i mülûkâneye teslim eyledikte kasrın köşesine vaz' olunup arz olmakla..."²⁶

Osmanlı – Rus ve Osmanlı – Avusturya harplerinde bu iki devletin elde ettikleri kazançlar, harplerin uzunluğuna ve Osmanlı'nın aleyhine yapılan planlara rağmen pek fazla bir şey ifade etmiyordu. Avusturya, ufak bir toprak parçası ve Orşova ile yetindi. Rusya da Oşakof ile Dinyester ve Prut arasındaki topraklarla yetindi. Uzun süreden beri Osmanlı'yı ortadan kaldırmak için ortaya atılan Grek projesi suya düşmüş oldu. Avusturya ile Rusya arasındaki antlaşma da Avusturya'nın tek başına Osmanlılarla barış antlaşması yapması üzerine yıkılıp gitti. Düşmanlarının az kazanmasına rağmen Osmanlı Devleti çok kaybediyordu. Bu, toprak kaybindan ziyade ümit ve kendi kendine güvenin kaybı idi. Bu arada savaşlar, Osmanlı ordusunun teknik sahada geri kalmışlığını bütün çıplaklığı ile ortaya koyuyordu. Bu gerileme, ordunun zayıflamasına sebep oldu.

Yaş antlaşmasından sonra Osmanlı Devleti, Napolyon'un Mısır'a hücumuna kadar, Avrupa devletlerinin Fransız ihtilalinden doğan harpler ile meşgul olmalarından dolayı bir sulh ve barış devrine girmiş oluyordu. Böylece, üzerinden harp kabûsu kalkan pâdişaha, şehzâdeliğinden beri tasavvur ettiği ıslâhatları yapma kapıları açılmış oluyordu. Gerek şehzâdeliği, gerekse sultanlığı zamanında, onun uykularını kaçırان iltihaplı iki yara vardı. Bunlardan biri ordu, diğeri de ulemâ sınıfı idi. O, artık, bu cerahatli yaraların kapayıp iyileştirilmesi için çalışabiliyordu.

Pâdişah, tahta geçtiği (cülûs) andan itibaren devlet ricâline lâ-yihalar yazdırmış; devletin dertlerini objektif ve çeşitli yönlerden

²⁶. Bilgi için bk. Tahsin Öz, "Selim III.ün Sır Kâtibi Tarafından Tutulan Ruznâme" **Tarih Vesikaları** (1949) III / 15, 187 – 188; Cevdet Paşa, **Tarih**, V, 243 – 250; Eren, "Selim III" **İA**. Gösterilen yer; Uzunçarşılı, **Tarih**, IV / 1, 589 – 595.

tedkik ettirerek ıslâhata bilhassa bu iki noktadan başlamak gerektiğine inanmıştı. Fakat bu, zaruri olduğu kadar da güç, belki de imkânsızdı. Zira Yaş Antlaşması ile sona eren muharebeden sonra, Rus nüfuzu iliklerine işlemiş memlekette, pâdişahın buyruğunu yürütmesi, kolay işlerden değildi. Zira bir taraftan Sırp, Bulgar, Rum ve Karadağlılar, yeni yeni uyanmaya başlayan milliyetçilik ideallerin peşinde, devleti her cepheden yorarken, çoktan bir Rus nüfuz muntıkası haline girmiş Eflak ile Boğdan da ise yine Yaş Antlaşmasının hükümlerine göre beylerinin tayin ve azilleri, Rus muvafakatı şartına bağlanmıştı.

Politika alanına gelince, Türk toprakları üstünde çarpışan İngiliz ve Fransız menfaatleri, Bâbiâli ile Rusların arasını açmaya uğraşıyordu. Mamafih, Sultan III. Selim'in ayağını kösteklemekte belki bu dış tesirlerden de tehlikeli olan kuvvet, yine ıslâhattan doğacak nizam ve âsâyişle menfaatleri bozulacak olan mütegalibe, ulemâ ve Yeniçeri sınıfı gibi iç kuvvetler idi ki, bunlar, saray muhitinde planlanıp tatbik sahasına geçmekte olan teşebbüsleri kuşku ve hoşnudsuzlukla takip ediyorlardı. İşte bütün bu müşkül ve manilere rağmen Sultan III. Selim, tasavvur ettiği askerî ıslâhatı gerçekleştirmeye çalıştı.

XVIII. asır başlarından itibaren hemen hemen bütün pâdişahlar, Osmanlı devlet müesseselerinin bozulduğunu gördüklerinden, bunların ıslâhı için neler yapılması gerektiğini düşünmeye başlamışlardı. Bununla beraber bu düşüncenin ağırlık noktasını askerî sahadaki ıslâhat teşkil etmişti. Sultan III. Selim'e göre yalnız askerî saha değil, devletin bütün müesseseleri ıslâha muhtaç idi. Onun yapmak istediği ıslâhat "*Nizam-ı Cedid*" adı altında toplanmıştır. Her ne kadar Yeniçeri, Ocağı yanında Avrupa ordularının eğitim sistemine göre bu devirde kurulmuş bulunan yeni bir askerî teşkilâta da "*Nizam-ı Cedid*" adı verilmiş ise de gerçekte "*Nizam-ı Cedid*", Avrupa'nın ilim, teknik ve tecrübelerinden faydalanmak suretiyle Osmanlı Devleti'nin idarî, mülki, askerî, ticarî, sınaî, zirai, ilmî vs.

gibi çeşitli sâhalarda yapılması zarurî görülen bütün ıslâhatları içermekte idi.²⁷

Osmanlı – Fransa Savaşı (1798 – 1802)

Kanunî döneminden bahsedilirken temas edildiği gibi, Osmanlı - Fransız dostluğu XVI. Yüzyılın ilk yarısında resmen başlamıştı. Hatta bunu daha eskilere 1396 Niğbolu Savaşı'na kadar götürmek mümkündür. Zira bu tarihten yani takriben 400 seneden beri Osmanlı ile Fransa birbirlerine karşı ciddi bir harbe girişmemişlerdi.

Osmanlı - Fransız dostluğu, XVI. Yüzyılda Kanunî Sultan Süleyman ile I. Fransuva arasında dönemin müşterek düşmanı olan Habsburg hanedanına karşı birlikte hareket etmeye dayanmıştı. Başlangıçta sadece siyasî mahiyet arzeden dostluk, kapitülasyonlarla birlikte ekonomik alanda da gelişecek şekilde değer kazandı. Osmanlılar, 1789'daki Fransa ihtilâline kadar uzanan devirde, bu dostluğa hep sâdık kaldılar. Buna karşılık Fransızların aynı sadakati sürekli olarak gösterdikleri söylenemez. Bununla beraber bir taraftan Fransa'nın ekonomik ve askerî gücü, öbür taraftan da kendi menfaati icabı Rusya ile Avusturya'ya karşı bir siyaset takip etmesi, Osmanlılar'ın, Fransızlara öncelik vermesine sebep olmuştu. Hatta Osmanlılar, ihtilâl sırasında dahi yaptıkları ıslâhat hareketlerinde bu devletin yardımını istemekten geri kalmadılar.

Sultan III. Selim'in tahta geçmesinden birkaç ay sonra Fransa'da büyük bir ihtilâl patlak vermişti. Başlangıçta Avrupa devletleri arasında olduğu gibi Osmanlı Devleti de Fransız ihtilâlini, o devletin bir iç meselesi olarak görmüştü. Fakat ihtilâlin sür'atle Avrupa'da tesirini göstermesi, Avrupa devletlerinin Fransa'ya karşı cephe almalarına sebep olmuştu. Böyle bir dönemde bile Sultan III. Selim, Fransa'yı Osmanlı Devleti'nin eski bir dostu saydığından ihtilâl Fransa'sına karşı dahi dostâne ve tarafsız bir siyaset takip etmeye devam etti. Nitekim Osmanlı Pâdişahı, daha şehzâdeliğinde mektuplaştığı ve şahsî dostu saydığı XVI. Louis'nin 1793'te idam

²⁷ M. Tayyib Gökbilgin, "Nizâm-ı Cedid" İA. IX, 309; Enver Ziya Karal, **Hatt-ı Hümayûnlar**, s. 46 - 47;

edilmesini hoş karşılamadı. Pâdişah, Rusya, İngiltere ve Avusturya'nın ısrarlarına rağmen Fransa ile münasebetlerini bozmak istemedi. Directoire hükümeti başa geçtikten sonra Osmanlı hükümeti ile Fransa hükümeti arasındaki münasebetlerin gelişmesi için 1795'te Raymond de Verninac de Saint Maur adında bir elçi İstanbul'a gönderildi. Yeni elçi, Avrupa'daki Fransız aleyhtarlığına karşı Osmanlı Devleti'ne ittifak teklifinde bulunmuştu.²⁸ Fakat Sultan III. Selim, Fransa ile bir ittifaka yanaşmadı. Directoire hükümetine karşı olan bu hareket sayesinde Avrupa'nın diğer devletleri ile de dostâne münasebetlerini devam ettirmek istiyordu. Bu diplomatik tavrıyla o, Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını sağlamaya muvaffak oldu.

Napolyon Bonaparte, İtalya harplerinden önce pek fazla tanınan bir general değildi. Bu yüzden Fransa'da kendisine pek önem verilmiyordu. Bu kompleksten kurtulmak için Türk ordusunu düzene sokup disipline etmek bahanesiyle İstanbul'a gelmeyi düşündü. Bu düşüncesini gerçekleştirmek için de "Selâmet-i Umumiye Komitesi"ne bir dilekçe gönderdi. Dilekçesinde, Rusya ile Avusturya'nın dostluk bağlarını kuvvetlendirdikleri bir devirde, Osmanlı Devleti'nin askerî güç bakımından hatırı sayılır bir hale gelmesi için Fransa'nın elinden geleni yapacağına işaretle:

"Bu devletin kahraman, fakat harp san'atının prensiplerinden anlamayan pek çok milis askeri vardır. Modern tabiyede, harplerin kazanılmasında, kalelerin alınma veya savunmasında en çok iş gören topçuluk, Türkiye'de henüz çocukluk devresindedir... Birçok yerde ve özellikle Tulon'un kuşatılmasında topçularımıza komuta ederek ün kazanan general Bonaparte, hükümet adına Türkiye'ye gitmeye isteklidir. Kendisiyle birlikte harp bilimlerinde özel bilgileri olan beş altı subayı da götürecektir. Bonaparte, bu yeni görevinde, yani Türk ordularını kuvvetlendirmede ve imparatorluğunun dayanak yerlerini sağlamlaştırmada başarı kazanırsa, vatanına büyük bir hizmet yaptığına kani olacak ve dönüşte kendisini ona layık görecektir."

²⁸. Yusuf Akçura, *Osmanlı İmparatorluğunun Dağılma Devri*, İst. 1985, s. 54-55.

Bonaparte²⁹

Dilekçesinde, Osmanlı Devleti'nin devamını Fransa'nın çıkarları için gerekli gören Napolyon Bonaparte, İtalya ve Avusturya ordularına karşı kazandığı zaferlerden sonra Osmanlılara karşı olan düşüncesini değiştirdi. Ona göre Osmanlı devleti, yıkılmak üzere idi. Osmanlı'yı savunmayı düşünmek beyhude ve boşa gidecek bid çaba idi. Fransa'nın, Osmanlı toprağı olan Mısır'a yerleşme gereğı yakında anlaşılabacaktı. Gerçi Fransa'nın Mısır'ı işgal düşüncesi yeni değildi. Nitekim Alman filozofu Leibniz, Almanya ile Fransa arasında sürüp giden anlaşmazlıkların ortadan kaldırılması için XIV. Louis'e sunduğı bir planda Almanlar ile Fransızların Türkler'e karşı yapacakları birlik harbinin karşılığı olarak Fransa'dan Mısır'a yerleşmesini teklif etmişti. Bu proje yürürlüğe girmediğı için Mısır'a da herhangi bir zarar gelmedi. Fakat Fransa'nın Mısır'ı işgal düşüncesi siyaset edebiyatına girmiş oldu.³⁰

Fransa, İtalya ve Avusturya'ya karşı kazandığı zaferler sonucunda imzalanan Campo Formio muahedesi (1797) ile Osmanlılar'a komşu oluyordu. Bu muahedeye göre Venedik Cumhuriyeti Fransa ile Avusturya arasında taksim olunduğı gibi Venedik'e bağı yedi Yunan adası ile Preveze sahilleri de Fransızların eline geçiyordu. Böylece Fransa, Dalmaçya kıyılarında eski Venedik topraklarına sahip olunca Osmanlı Devleti'ne karşı olan siyasetini değiştirdi. III. Selim, Osmanlı Devleti ile komşu olan Fransa'nın Dalmaçya'da takip ettiği siyaseti Viyana'daki Türk elçisi Arif Efendi vâsıtasıyla öğrenmişti. O, Napolyon'un, Arnavutluk ve Bosna taraflarında hücumu geçmesinden endişe ediyordu. Gerçekten, Napolyon'un, Dalmaçya'ya yerleşmesi üzerine Fransız ihtilâlinin tesirleri Osmanlı ülkesinde de kendisini hissettirmeye başladı. Sırp, Hırvat ve Rumlar arasında ihtilâl fikirleri gittikçe kuvvet kazanmaya başladı. Zira Fransızlar, gayr-i müslim tebeayı (Osmanlı Devleti'nin Müslüman

²⁹. Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, 26.

³⁰. Karal, *Tarih*, V, 26.

olmayan vatandaşı) Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmaya başladılar.³¹

Her ne kadar Fransa, Osmanlı Devleti ile olan resmî muamelelerinde hep an'anevî dostluğa riayetkâr gibi görünüyorsa de, biraz önce temas edildiği gibi bu devlet, Rumların tahrikleri ile de yetinmeyerek Yahudileri de kışkırtmaya başladı. Nitekim o, Kudüs'te bağımsız bir Yahudi devleti kurmaları için bütün Yahudileri birliğe davet etti. Siyonizm hareketinin başlangıcı demek olan bu teşebbüs, Osmanlı hükümetinin canını sıkıyordu. Bu iki yüzlü hareket, Osmanlı devlet adamlarının Fransa'ya karşı olan güvenlerinin sarılmasına sebep olmuştu.³²

Bir taraftan milletleri hürriyet ve bağımsızlığa teşvik eden Fransa, diğer taraftan da sömürgecilik siyasetinden vazgeçmemekte idi. Napolyon, Fransa'nın en büyük düşmanı olarak tanıdığı İngiltere'yi, Akdeniz'den çıkarmak ve onun Uzak doğudaki sömürgelerini ele geçirmek emelinde idi. Bunun için de Hindistan'a giden yolların en kıyası olan Mısır'ı ele geçirmek ve bu arada mümkün olursa Osmanlı Devleti'nin pâyitahtını (başkent İstanbul) da zapt edip bir Şark (doğu) fâtihi olarak Fransa'ya dönme hülyasına kapılmıştı. Bu hülya ile o, tasarladığı imparatorluğunu ilan etme gücünü kendinde bulmuştu.

Bu sırada Napolyon Bonaparte'ın, Tulon'da donanma ve asker techizine başladığı haber alındı. Osmanlı devlet adamları, başlangıçta bu hareketin Arnavutluk sahilleri veya Yunanistan taraflarına olacağını düşünmüşlerdi. Fakat o sırada bir gazete, Fransızlar'ın Mısır tarafına taarruzlarından bahs etmeye başladı. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti, Fransız donanmasının nereye sevk edileceğini, Paris'teki elçisi Seyid Ali Efendi vâsıtasıyla öğrenmeye çalıştı. Fakat Fransız Cumhuriyet hükümeti, gerçekleri saklayacak şekilde bir cevap verdi. Mesele İstanbul'daki Fransız elçisine sorulduğunda o da doğruyu söylemedi.³³

³¹. Akçura, **Osmanlı İmparatorluğunun Dağılma Devri**, s. 57; Eren, "Selim III", **İA**, X, 449.

³². Geniş bilgi için bk. Cevdet Paşa, **Tarih**, VI, 282; Akçura, *age*. s. 58.

³³. Akçura, *age*. s. 57 - 58.

Napolyon'un bu siyaseti, Directoir hükümeti tarafından da teşvik ve tasvip gördü. Sultan III. Selim'in, bir taraftan eyâletlerdeki ayaklanmaları bastırmak, öbür taraftan da ıslâhat hareketlerini geliştirmekle meşgul olduğu bir sırada Napolyon, 19 Mayıs 1798 günü Osmanlı Devleti'ne ilan-ı harb etme lüzumunu hissetmeden, Mısır'ı zapt etmek için Tulon limanından büyük bir harp filosu ve "*Doğu Ordusu*" adı verilen 38 bin kişi kadar bir kuvvet ile ayrılmıştı. Emrinde Kleber, Reynier ve Menou gibi generaller vardı. Bütün kuvvetlerini Mısır'a taşımak üzere 280 gemiden müteşekkil büyük bir donanma meydana getirmişti. Doğu Akdeniz'e doğru hareket eden Napolyon Bonaparte, sürpriz bir taarruzla 12 Haziran'da St. Jean şövalyelerinin elinde bulunan Malta'yı aldıktan sonra 2 Temmuz'da İskenderiye'ye vardı. Halbuki Mısır, Osmanlılar'a geçtiği Yavuz Sultan Selim döneminden beri hiçbir istila görmemişti. Coğrafi konumu itibarı ile herhangi bir saldırıya uğrama ihtimali görünmediği için de Bâbü'lî tarafından ciddi bir savunma tertibatı alınmamıştı. Napolyon'un, 2 Temmuz'da İskenderiye'ye varması, Osmanlılar ile Batı'nın, daha önce düşünemediği ve hatta hayal bile edemediği hedefi, anlaşılmış oluyordu. Napolyon Bonaparte'in, Mısır'a olan bu taarruzu sonucu Osmanlı - Fransız savaşı da başlamış oluyordu. Napolyon, Malta'yı ele geçirdikten sonra burada bulunan Müslüman esirleri serbest bırakarak memleketlerine gitmelerine izin vermişti. Böylece daha ilk adımı Müslümanlar içinde lehine bir havanın esmesini sağlamıştı.

Napolyon Bonaparte, Mısır kültür ve medeniyetini inceleyip Avrupa'ya tanıtmak, aynı zamanda Avrupa'da gelişmiş olan bilim ve tekniği Mısır'da uygulama alanına sokmak suretiyle, orada ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek ve bundan da Fransa'ya fayda sağlamak üzere bilim ve san'at adamlarından kurulu 167 kişilik bir bilginler hey'etini (Commission des Sciences et des Arts) de yanında getirmişti. Bu heyet içinde 21 matematikçi, 3 astronom, 15 maden mühendisi, 20 sivil mühendis, 4 mimar, 15 coğrafyacı, 8 ressam, 1 heykeltıraş, 10 makine ustası, 3 barut ustası, 10 edip ve kâtip, 15 konsolos ve tercüman, 9 sağlık subayı, 9 karantina memuru, 22 matbaacı, 2 tane de musikişinas. Bunlar içinde tanınmış Fransız

matematikçisi Gaspard Monge (1746 – 1818), ünlü kimyacı Claude Louis Berthollet (1748 – 1822), Fransız gravürçüsü ve Fransa’da Müzeler Genel Müdürlüğü yapmış olan Dominique Vivant Denon (1747 – 1825), kimyacı ve makine uzmanı Conte (1747 – 1825), tabiat bilgini Geoffroy Saint Hilair (1772 – 1844) gibi çok sayıda ünlü bilgin yer alıyordu.³⁴

Fakat Mısır seferini Bâb-ı âliye izah etmek nazık bir mesele idi. Dış İlişkiler Bakanı bunu bildiği için 14 Şubat tarihli etüdünde, “mâhir ve azîmkâr bir müzakerecinin İstanbul’a yollanmasını” telkin etmişti. Bu sırada İstanbul’da Fransa’yı maslahatgüzâr olarak Ruffin temsil ediyordu. Ruffin’in, namuslu ve pek çok meziyetlere sahip bir insan olduğu ve Türklere itimat telkin ettiği biliniyordu. Bununla beraber, Mısır’ın işgali gibi mühim bir hadiseyi emrivaki anında izah ve Bâb-ı âli’yi ses çıkarmamaya râzı etmek için iyi seçilmiş bir büyükelçi gönderilmesi zarurî telakki ediliyordu.

Talleyrand, daha bu büyükelçi seçilmeden önce ona verilecek talimatı hazırlamıştı. Biz, bir fikir vermesi bakımından 16 Mart’ta Direktörlere bizzat Talleyrand tarafından okunan bu talimatın bir kısmını buraya alıyoruz

“Directoire’in Türkiye üzerindeki emelleri, münhasıran bu imparatorluğun dağılan parçalarından en iyi hisseyi elde etmeye ve bir taksim halinde Rusya ile Avusturya’nın payına düşecek kısımların mümkün olduğu kadar küçük olmasına çalışmaya yönelik olmalıdır.

Fakat Directoire’in ileriye görüşü ve tedbirli davranışı şöyle daha belirgin olmaktadır: Directoire, Avrupa’daki ve bilhassa Hindistan’daki İngiliz ticaret nizamına sür’atle bir göz atarak, Mısır’ın bugün ve yarın Fransız Cumhuriyeti’ne temin edebileceği bilimum faydaları hesap ederek Mısır’a bir çıkarma yapmaya ve orada bir Fransız kolonisi (Nation Française) tesis etmeye karar vermişti.

³⁴. İsmail Soysal, **Fransız İhtilâli ve Türk – Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789 – 1802)**, Ankara 1987, s. 187 – 188; Ferruh Gerçek, **Türk Müzeciliği**, Ankara 1999, s. 16.

Mısır'ın zaptı, Bâbîâlî'ye fiili hiçbir şekilde zarar vermeyecektir..."³⁵

Napolyon Bonaparte, dehasına uygun bir şekilde davranarak askerini sahilde tuttu. Ancak 10 gün sonra İskenderiye şehrini işgal etti. Şehirde asker ve sivil hiç kimseye kötü muamelede bulunmadı. Memurları değiştirmedigi gibi câmi ve mescidlerin eskiden olduğu gibi açık kalacağını ve herkesin ibadetinde serbest olduğunu açıkladı. Kimsenin can ve malına zarar vermeyeceğini de ilan etti. İskenderiye'ye girdiği sırada daha önce Arapça olarak hazırlatıp bastırdığı beyannamesini ilan edip bütün Mısır'a dağıttırdı. Besmele ile başlayan ve Allah'ın vahdaniyetini (birliğini) teyid eden cümlelerle devam eden bu beyannamesinde o, Türk dostu olarak Mısır'a ayak bastığını, İslâmiyet'i beğendiğini, Fransa'nın, Mısır'daki ticaretine zarar veren, halka karşı zâlimce davranan ve Pâdişah'ın emirlerine saygı göstermeyen Kölemenleri cezalandırdıktan sonra ülkeden ayrılacağını, bundan başka bir niyetinin olmadığını açıklıyordu. ³⁶

Görüldüğü gibi Napolyon Bonaparte, bu bildirisi ile Mısır halkına, Fransızları bir işgalci değil, kurtarıcı olarak göstermek istemişti. İnandırıcı olmak için de kendisinin ve hatta bütün Fransızların Müslüman olduğunu iddia etmişti. Öbür taraftan, Mısır'a yaptığı seferden Osmanlı Devleti'nin haberi olduğunu hatta Pâdişah'ın isteğiyle böyle bir harekete giriştiğini ileri sürmüştü.

Bonaparte, İskenderiye'nin korunması için 3000 kadar bir askeri birlik bıraktıktan sonra 6 Temmuz 1798'de Kahire'yi almak üzere yola çıktı. 13 Temmuz'da Kahire yolunu kapatmak isteyen Memlûklerden Murad Bey'in 10 bin kadar olan askerini Rahmaniye'de kolayca dağıttı. 21 Temmuz'da da Kahire'nin Nil'in karşısındaki Cize banliyösünde Mısır Beylerbeyi Vezir Ebubekir Paşa'nın 20 bin kadar olan kuvvetlerini yendi. Bu muharebe "Ehramlar Muharebesi" diye ünlüdür. Kahire'ye giren Fransızlar, Zulüm yapmamakla birlikte, zenginlerden epey para aldılar. Böylece Fransa, yüzyl-

³⁵. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Soysal, age. s. 190 - 191.

³⁶. Bu beyannamenin Arapça ve Türkçe metinleri için bk. Cevdet Paşa, *Tarih*, VI, 402 - 405.

larca kendisine her türlü yardımda bulunmuş olan dost bir devlete ihanet etmiş oldu.

Osmanlı Devleti, yüzyıllardan beri dost bildiği Fransa'dan böyle bir saldırıyı beklemiyordu. Üstelik son zamanlarda Fransa'nın isteği ile iki devlet arasında bir dayanışma antlaşması gerçekleştirmek üzere çalışmalar yapılmakta idi. Bir bakıma bu amaçla Osmanlı Devleti, 1797 yılı ilkbaharında Fransa'da ilk daimi elçiliğini açarak Seyyid Ali Efendi'yi de elçi olarak tayin etmişti. Osmanlı elçisi, 13 Temmuz 1797'de Paris'e vararak görevine başlamıştı. Seyyid Ali efendi, Osmanlı - Fransız münasebetlerinin kuvvetlenmesi için çalışmalara başlamıştı. Bundan başka Seyyid Ali Efendi, yakın ilgisini gördüğü Fransızlar arasında, günlerini zevk ve safa içerisinde geçiriyordu. Napolyon Bonaparte ve Talleyran bile elçi ile samimi ilişkiler kurmuşlardı. Halbuki o günlerde, Fransa'nın önde gelenlerinden bu iki asker ve devlet adamı, birlikte Osmanlı Devleti'nin aleyhine olacak büyük bir projenin hazırlıklarını yapıyorlardı.

Fransa'nın, milletler arası hukuk kaidelerine riayet etmeyerek Osmanlı topraklarına karşı giriştiği bu saldırı, III. Selim ve Bâbüâli tarafından hayretle karşılanmıştı. Devletin, içinde bulunduğu güçlükler ile ordu ve donanmanın durumunu çok iyi bilen Pâdişah, Fransa'ya karşı tek başına mücadeleden bir başarı elde edilemeyeceğini de biliyordu. Bu yüzden Fransa'ya karşı hemen harp açmadı. Avrupa devletleri arasında kendisine müttefikler arayarak onun düşmanlarından faydalanmasını bildi. Mısır eyâletinin bir düşman tarafından istilaya uğraması, bu İslâm ülkesinin himayesiz bırakılması ve derhal cihad ilan edilmemiş olması başta İstanbul olmak üzere ülkenin diğer bölgelerinde, Pâdişah'a karşı bir infialin uyanmasına sebep oldu. Bununla beraber tedbiri elden bırakmayan III. Selim, iyi bir siyaset adamı olarak hareket etmesini bilmişti. Böylece o, yeni bir savaşa hazırlanmak için zaman kazanıyordu.

Napolyon Bonaparte, ordusunun kazandığı zaferlerin sarhoşluğu içinde bulunduğu bir sırada ve Kahire'ye girişinden birkaç gün sonra, İngiliz Akdeniz filosu komutanı Amiral Nelson, Fransız donanmasını elinden kaçırma gafletini telafi etmekte gecikmedi. Amiral Nelson, 1 Ağustos 1798'de ani bir baskınla Ebükir limanında

bulunan Fransız donanmasını basarak tamamen yaktı. Beklemediği bir zamanda böyle bir baskınla donanmasız kalan ve Fransa ile irtibatı kesilen Napolyon, âdeta Mısır'a hapsolmüştü. Nelson'un zaferi, İngiltere ile Osmanlı Devleti'nin işbirliği yapmalarına zemin hazırladı. Sultan III. Selim, Ak denizde dolaşan İngiliz donanmasının Osmanlı limanlarından hangisine uğrarsa uğrarsın kendilerine yardımda bulunulması için emirler gönderdi. Bu arada Napolyon'un Mısır'a hücumu ve Dalmaçya'ya yerleşmesi, Rusya'yı da endişelendirmişti. Bu yüzden Rusya, İngiliz - Osmanlı siyasetine meyl etmişti. Böylece Sultan III. Selim, Fransa'ya ilan-ı harb etmeden önce Avrupa'da kendisine iki kuvvetli müttefik bulmuştu. Bunun sonucu olarak Osmanlı Devleti, savaş için gerekli fetvayı da aldıktan sonra 2 Eylül 1798 günü Fransa'ya resmen savaş ilan etti. Üzerinde Müslüman halkın yaşadığı ve Müslümanlarca idare edilen Mısır'ın işgali üzerine verilen fetva şöyledir:

"Françe keferesi, bilâd-ı İslâmiyeden eâzım-ı emsâr-ı Devlet-i Aliyyey-i ebediyyü'l-karar olan Mısır ve havalisini bağıteten istila etmeleriyle ahalişi def'a kaadir olmasalar İmamü'l-müslimîn Seyyidü's-selâtin Pâdişahımız hazretlerine kefare-i mezbûreyi def' için berren ve bahren asker irsal edüp mukatele etmeleri şer'an vâcib olur mu? Elcevab olur."

Osmanlı Devleti, her ne pahasına olursa olsun, Mısır'ı kurtarmaya karar vermişti. Aslında kamuoyunda da Fransızlara karşı büyük bir tepki doğmuştu. Bu yüzden Bâbüâli, Osmanlı sınırları içindeki Fransızların güvenliğini sağlamada endişeye düşmüştü. Öbür taraftan İstanbul'da bulunan İngiliz ve Rus elçileri de sürekli olarak Fransa aleyhine çalışıyorlardı. Bu durumda Osmanlı Devleti'nin, Fransa'ya savaş ilan etmekten başka çaresi de kalmıyordu. İngiliz Amirali Nelson'un, Fransız donanmasını yakma haberi, bu gidişatı hızlandırmıştı. Nitekim Sultan III. Selim, bu haberin İstanbul'a gelmesinden sonra Fransızların, Mısır'ı işgal teşebbüsünü vaktinde öğrenemeyen, eyâleti dış tehlikelere karşı koruyamayan, işgal öncesi ve sonrasında izlediği gevşek politikadan dolayı Sadrâzam İzzet Mehmed Paşa ile onunla aynı düşünceleri paylaşan Şeyhülislâm Dürrizâde Arif Efendi'yi 30 Ağustos 1798 tarihinde azl etti.

Bunların yerine Erzurum beylerbeyi (valisi) Yusuf Ziyaeddin Paşa sadârete, Reisül-ulema Âşir Efendi'yi de meşihat (Şeyhülislâmlık) makamına getirdi. Bu gelişmeler, Pâdişah'ın Fransa'ya karşı politikasında büyük ve önemli bir değişiklik yapacağını ip uçlarını veriyordu.

2 Eylül 1798'de Fransa Cumhuriyetine harb ilan eden Osmanlı Devleti, Fransız maslahatgüzarı Ruffin'i tevkif ettirip Yedikule'ye gönderdi. Bu arada Azım-zâde Abdullah Paşa, Mısır Beylerbeyliği'ne, Cezzâr Ahmed Paşa da Mısır seraskerliğine tayin edildiler. Dönemine göre hareketli sayılan bu gelişmelerin akabinde 3 Ocak 1799'da Türk - Rus antlaşması imzalandı. Bu antlaşma biri açık, diğeri kapalı iki bölümden ibaretti. Antlaşmanın açık bölümü 14 maddeden ibaretti. Bu maddelerin ilki, antlaşmanın karakterini ortaya koyuyordu. Buna göre antlaşma savunma içindi. Üçüncü maddeye göre Rus ve Osmanlı devletleri, topraklarının bütünlüğünü koruma hususunda birbirlerine yardımcı olacaklardı. Böylece Rusya, Fransa'nın Mısır'ı işgalini tanımamış oluyordu. Altıncı maddeye göre taraflardan saldırıya uğrayan devlet, dostundan isteyeceği yardımın cinsini belirtmekte serbestti. Bu yardım, ya para, ya asker veya donanma olabilecektir. Onbirinci maddeye göre iki devletin topraklarını genişletmek maksadıyla bu antlaşmayı yapmadıklarıdır. Binaenaleyh İngiltere, Avusturya veya Prusya da buna katılabileceklerdi. Onüçüncü madde ise bu antlaşmanın süresini 8 yıl olarak kabul ediyordu. Antlaşmanın kapalı bölümü ise 23 maddeden ibaretti.

Osmanlı - Rus antlaşmasından 2 gün sonra da Türk - İngiliz ittifakı imzalandı. Rus antlaşmasına paralel olarak hazırlanmış bulunan Osmanlı - İngiliz ittifakı, 5 Ocak 1799'da sudûrdan İsmet Bey ve reisülküttâb Âtîf Bey ile İstanbul'daki İngiltere elçisi Spencer Smith arasında imzalandı. Antlaşma 13 maddeden ibaretti. Başta, İngiltere'nin, Osmanlı - -us ittifak muâhedesine katıldığı açıklanmıştı. Rusya ile yapılan antlaşmanın önemli maddeleri burada da yer almıştı. Osmanlı - İngiliz antlaşmasının özelliği 10. Madde idi. Buna göre Osmanlı Devleti, Akdeniz'deki bütün limanlarını Fransa'ya kapatmayı ve Fransızları Mısır'dan çıkarmak için 13 bin kişi-

lik bir kuvvet toplamayı tahhüd ediyordu. Buna karşılık İngiltere, donanma ve askerleri ile Napolyon Bonaparte'i Mısır'dan çıkarmak için Bâbıâli'ye yardım edecekti. Bütün bu gelişmelere rağmen ihtilâl Fransa'sı, kendinde bütün Avrupa'ya meydan okuyacak gücü bulduğu için bu ittifaklara pek aldırış etmiyordu.

Donanmasının yakılması ile beklemediği bir hezimete uğrayan Napolyon Bonaparte, bu hezimet lekesini bir zaferle silip temizlemek istiyordu. Bu sebeple 1799 Şubatı'nın ilk günlerinde Kahir'e'den hareket etti. 25 Şubatta Gazze'yi alarak Filistin'e girdi. Azımzâde Abdullah Paşa, bu kaleyi savunmadan geri çekilmişti. 13 Mart'ta Yafa'yı işgal eden Bonaparte, şehirdeki 10 bin kadar asker ve sivil kılıçtan geçirdi. Mısır'da yapmadığı zulmü burada yapmasının sebebi, halkın gözünü korkutup kısa yoldan Filistin, Lübnan ve Suriye'ye hakim olmaktı. 19 Mart'ta, Filistin'in kuzeyinde bir liman olan ve Cezzâr Ahmed Paşa³⁷ tarafından savunulan Akkâ'ya gelip şehri kuşattı. Fakat bu şehrin altında, tâ Selahaddin Eyyubî devrinden kalma bir kahramanlık damgası vardı. Bir zamanlar 300 bin kişilik bir Haçlı ordusu, Akkâ önlerinde perişan olmuştu. İşte şimdi de Cezzâr Ahmed Paşa komutasındaki hafif bir kuvvet, şehri savunuyordu. İstanbul'dan "Nizâm-ı Cedid" bölükleri de imdada yetişmişti. Napolyon, Akkâ'da hiç tasavvur etmediği ve beklemediği bir mukavemetle karşılaştı. Zayıyatı her geçen gün artan Napolyon, kale önünde çakılıp kalmıştı. 7 Mayıs'ta İstanbul'dan yola çıkarılan 3 bin kişilik yeni bir "Nizâm-ı Cedid" alayının Akkâ'ya varması, Fransızların durumunu daha kritik bir safhaya sokmuştu. Bu esnada, Fransızların Akkâ'daki başarısızlıklarını haber alan Mısır, ülkede kalan birkaç bin Fransız'a karşı baş kaldırmıştı. Kendisini, Şark rüyasından uyandıran bu mukavemet karşısında Bonaparte, 21 Mayıs gecesi bütün ağırlıklarını gizlice toprağa gömdükten sonra gerisin geri Mısır'a çekilmek zorunda kalmıştı. Daha sonra "Akkâ'da durdurulmasaydım bütün Doğu'yu ele geçirirdim" diyen

³⁷. Cezzar Ahmed Paşa'nın hayatı ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bk. M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Cezzar'ın Mısır'daki Hayatı Hakkında Bir Araştırma", *İÜ. Tarih Dergisi* (1972), XXVI, 123 - 128; Feridun Emecen, "Cezzar Ahmed Paşa" *DİA*. VII, 516 - 518.

genç ve ihtirash general, Şark hülyaları üstünde daha fazla eğlenip oyalanmanın hatalı olacağını idrak etti. Bunun üzerine yerine Kleber'i bırakarak, Türk ve İngiliz donanmalarına görünmeden iki gemi ile gizlice Fransa'ya kaçtı. Akkâ zaferi, sadece İstanbul'da değil, Avrupa'da da büyük bir sevince yol açmıştı. Bu zaferin bir nişanesi olmak üzere İstanbul'dan Cezzar Ahmed Paşa ve adamlarına çeşitli hediyeler gönderilmişti. Fransızların, Akkâ'daki bu ilk mağlubiyeti, Cezzar Ahmed Paşa'nın adını bütün Avrupa'ya duyurmaya yetmişti.

Akkâ hezimetinden sonra Mısır'a dönen Napolyon Bonapart, bu hezimetin izlerini silmek için Mısır'da bir bildiri yayınlayarak Suriye'de galip geldiğini ilan etmişti. Fakat hiç kimse buna inanmamıştı. Bununla beraber Napolyon, Mısır'da tutunabilmenin çarelerini aramıştı. Bunun için de politikasını değiştirmek zorunda kalmıştı. O, Mısır seferinin başından beri bazı kölemenleri (Memlûk) cezalandırmak için geldiğini ve Osmanlı Pâdişahı'nın bu gelişten haberi olduğunu söylüyordu. Fakat işler istediği şekilde gitmeyince bu sefer Mısır halkı ile Osmanlı Devleti'ni karşı karşıya getirmek maksadıyla "*Mısır Mısırlılar*"ındır fikir ve düşüncesini yerleştirmeye çalışarak, asırlardan beri birlikte yaşamış ve et ile kemik mesabesine gelmiş kardeş iki Müslüman halkı karşı karşıya getirmeye gayret etti. Bu düşüncesini daha iyi bir şekilde yerleştirmek için yönetime İstanbul'dan gönderilen memurlar yerine Mısırlılar'ı getirmeye başladı.

Napolyon Bonaparte, Mısır'da iken, müttefik Türk - Rus donanması, Fransızların Venedik'ten almış oldukları İyonya adaları ile Epir iskelelerini ele geçirdi. 21 Mart 1800 muâhedesine göre Epir'deki dört iskele, başta Preveze olmak üzere doğrudan Osmanlı Devleti'ne iade edildi. Korfu, Zenta, Kefalonya, Ayamavro ve Cerigo gibi İyonya adaları da iç işlerinde bağımsız bir cumhuriyet (Birleşmiş Yediada Cumhuriyeti) kabul edilerek Ragusa Cumhuriyeti gibi Osmanlı tabiiyetine verildi. Bu cumhuriyet, Osmanlı Devleti'ne ayrıca vergi de verecekti.

Osmanlı Hükümeti, bir taraftan müttefikleriyle birlikte Fransızlar'ı Adriyatik'ten çıkarmaya çalışırken, bir taraftan da Mısır'ı kur-

tarmak için buraya kuvvet göndermenin hazırlıklarını yapıyordu. Devlet, Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesinden hemen sonra, bu işgale karşı bazı tedbirler almıştı. Zira daha önce elinde Mısır'a gönderebilecek hazır bir kuvvet yoktu. Ama ilerleyen zaman içinde yavaş yavaş hazırlıklar yapılmaya başlandı. Bu maksatla Anadolu ve Rumeli'den asker toplanması için gerekli emirler verilmişti. Bu hazırlıkların sürdüğü sıralarda Fransızlar'ı Mısır'dan çıkarmak için önemli bazı tedbirler de alınıp uygulanmaya konmuştu. Bu amaçla iş başına dirayetli kişiler getirildi. Nitekim 1799 senesinin ilk ayında Cezzâr Ahmed Paşa'ya Hac emâreti, Şam ve Trablus eyâletleri, Kudûs ve Nablus sancakları ile Mısır seraskerliği verildi. Bundan başka, başta Sadrâzam Yusuf Ziyaeddin Paşa olmak üzere bazı kimselerin deniz, bazılarının da karadan Mısır'a gönderilmeleri kararlaştırıldı.

Osmanlı Devleti, bir taraftan bu şekildeki maddî hazırlıkları yaparken, bir taraftan da Napolyon'un istismar ederek baş vurduğu manevî silahı, yani propagandayı da kullanmak üzere harekete geçti. Daha önce de belirtildiği gibi, Napolyon Boraparte, Mısır'a girdiği zaman Müslüman halka bildiriler dağıtarak kendisinin ve hatta bütün Fransızlar'ın Müslüman olduklarını söylemişti. Bu bildiriler vâsıtasıyla o, Müslüman halkı yanına çekmek istemişti. İşte Bâbiâli (Osmanlı hükümeti), Fransızların bu oyununu bozmak için karşı bir bildiri hazırladı. Bu bildiriye halka dağıtmak üzere Mekke Şerifi, Haleb Kadısı, Trablusşam Beylerbeyi ve Şam ile Mısır valilerine gönderdi. Bu bildiride şöyle deniyordu:

"Fransalı taifesi kâfir ve âsidir. Allah'ın birliğine ve peygamberimize iman etmezler. Diğer dinleri de tanımazlar. Ahireti inkâr ederler. Onlara göre her şey bu dünyadadır. Bu dünyanın ötesinde hesap ve kitap yoktur. Bu bâtil inançta sahip oldukları için kilise mallarına el koydular. Rahip ve keşişleri soydular. Bütün insanlar eşittir. Bir insanın diğerine üstün hiçbir hak ve meziyeti yoktur sözlerini yaydılar.

Fransızlar, kurdukları dünya mezhebini kabul etmeyenlere aç köpekler gibi saldırdılar ve onların dinleri ile idarelerini yok ettiler.

Fransızların, en çok düşman bildikleri İslâmiyet olduğu için Bonaparte'i İslâm üzerine saldırmak ihanetinden kendilerini alama-dılar.

Fransızlar, iyi söz ve hilelerle sizi kandırmak istiyorlar. Fakat onların asıl maksadı, Mekke, Medine ve Kudüs ile birlikte diğer bütün mescid ve câmileri tahrib ederek çocuk ve kadınlardan başka bütün erkekleri katletmektir. Kendi usûl ve dinlerini kabul ettirdikten ve İslâmiyet'i tamamen kaldırdıktan sonra yerleştikleri yerleri idare edeceklerdir.

Ey Allah'a ve Peygambere iman eden Müslümanlar! Bu dalalete sapsmış kâfirlerle mücadele etmek hepimize farzdır."

Fransızlar, 1800 yılı ile, ertesi yılın ilk aylarına kadar gittikçe ağırlaşan şartlar altında Mısır'ı ellerinde tutmaya çalıştılar. Bu esnada Sadrazam Yusuf Ziyaeddin Paşa, Serdar-ı Ekrem olarak Filistin'in güneyinden Gazze'ye gelmişti. Kahire'ye girmek istediye de Kleber'e mağlub oldu. Mısır Beylerbeyisi sıfatıyla Nasuh Paşa aynı teşebbüste bulunduysa da muvaffak olamadı. Nasuh Paşa, 1800 senesinin son aylarında bu görevden alınarak Haleb'e gönderildi. Bu arada Fransızlar da var güçleri ile çalışıp son şanslarını denemekte idiler.

Fransız donanmasının tahribi ile Mısır'da sıkışıp kalmış olan General Kleber ordusu için, sulha yanaşmaktan başka çare kalmamıştı. Zira bir taraftan Sadrazam Yusuf Ziyaeddin Paşa komutasındaki Türk ordusu karadan, diğer taraftan da Kaptan-ı derya Küçük Hüseyin Paşa ile birlikte Rus ve İngiliz donanmaları da denizden Fransızlar'ı kısırmış bulunuyorlardı. Fakat İngilizler'le barış müzakeresinde anlaşılmayınca öfkesini, ihtiyatsızca sulhu bekleyen ordumuzdan almak yoluna giden General Kleber'in, 14 Haziran'da, Kilisli Süleyman Bey adlı 24 yaşındaki bir Türk fedaisi tarafından hançerlenerek öldürülmesi, Fransızların durumunu büsbütün çıkmaza sokmuştu. Süleyman Bey, insanlık tarihinin eşine ender rastladığı bir işkence (ateş ve kazıklanma) ile şehid edildi. İşte tam bu sıralarda Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'nın 70 gemisi ile İskenderiye'de Fransızlar'ın ric'at (dönüş) yolunu kesmesi ve Rahmaniye'de Fransızları mağlup etmesi üzerine yeni başkomutan Ge-

neral Belard, Mısır'ı boşaltmak zorunda kaldı. Fransa'dan gelecek yardımdan da ümidini kesen yeni komutan, 16 Safer 1216 (27 Haziran 1801)'da Mısır'ın boşaltılması hakkındaki antlaşmayı imzaladı. Bunun üzerine Osmanlı ordusu, 10 Temmuz'da Kahire'ye, 26 Ağustos'ta da İskenderiye'ye girdi. Bu başarı sebebiyle İstanbul'da 4 gün 4 gece şenlikler yapıldığı gibi Sultan III. Selim'e de "Gâzi" ünvanı verildi. Böylece, Mısır'da 3 yıl, 2 ay süren Fransız işgali sona erdi. 24 Safer 1217 (25 Haziran 1802)'de Osmanlı Devleti ile Fransa arasında 10 maddelik Paris Muâhede'si imzalandı. Bu antlaşmanın 5. Maddesine göre taraflar karşılıklı olarak birbirlerinin toprak bütünlüklerine kefil oluyorlardı. Muâhede'ye, Fransa adına Hariciye Nâzırı (Dış İşleri Bakanı) Talleyrand, Osmanlı Devleti adına da Paris büyükelçisi Gâlib Efendi imza koymuşlardı.

Bu dönemde Fransız İhtilâli'nin getirdiği fikirler, Avrupa'yı alt üst etmişti. Böylece Bonaparte, Avrupa'nın siyasî coğrafyasını temelinden değiştirmişti. Cumhurbaşkanı sıfatını da alan bu adam, Fransa'yı dünyanın en büyük ve güçlü devleti yapmayı düşünmüştü.

Mısır seferi, Avrupa'nın genel siyasetinde olduğu gibi bu sefere iştirak eden devletlerin siyasetlerinde de önemli ve büyük tesirler meydana getirmişti. Napolyon Bonaparte ordusunun Mısır topraklarına ayak basması üzerine Avrupa'yı ilgilendiren büyük problemler arasına Akdeniz problemi de girmiş oluyordu. Osmanlı Devleti'nin, Fransa'yı Mısır ve Doğu Akdeniz'den uzaklaştırmak maksadıyla Rusya ve İngiltere ile antlaşmalar yaptı. Bu yüzden çıkan savaşlar, Avrupa siyasetinin ağırlık noktasını 3 yıl için Akdeniz'e kaydırmış oldu.

Fransa Mısır seferi ile umduklarını bulamadı. Ne Mısır'ı Fransa'ya kazandırabilirdi, ne Akdeniz'i bir Fransız gölü haline getirebildi, ne de sefer öncesi ilan ettiği gibi İngiltere'yi Hindistan'dan uzaklaştırmaya muvaffak oldu. Mısır seferi, Fransa'dan çok İngiltere'ye yaradı denebilir. Rusya ise bu seferden moral bir kazançla çıktı.

1799'daki antlaşma ile Rus harp gemileri Boğazlardan rahatlıkla geçme hakkını elde ettiler.³⁸

Ancak beklenmedik bir zamanda Fransa'nın başımıza açtığı bu macera, hazineyi son derece sarsmış olmakla beraber, işin asıl kötü tarafı, bu fırsattan faydalanan Kölemenler'in idareyi ellerine almış olmaları idi. Devletin imkânları ise Mısır'ın iç vaziyetine hâkim olabilecek kudrette değildi.

Fransızlar ile Mısır harbi başladığı zaman Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa, donanmayı Fransızlar'a karşı sevk ederken, kendisine intisabı olan Kavala Çorbacısı Hüseyin Ağa'dan birkaç yüz seçme asker istemişti. O da bu küçük kuvveti, yeğeni Mehmed Ali Ağa'nın idaresine vererek Mısır'a göndermişti. Harp bittikten sonra, çarpıştığı bu ülkede yerleşip kalan Mehmed Ali Ağa'nın politik zekâsı ve baş olmak için yaratılmış tedbirli ve basiretli idareciliği, gelecekteki saltanatının temellerini örmek üzere onu, başıbozuk askerlerin reisi yapmıştı.

Mehmed Ali Ağa'da, uzağı gören engin ve hamleci bir devletçilik feraseti vardı. Fakat devlete karşı sadakat ve hamiyet yoktu. Kanunî Sultan Süleyman devrinin büyük derya kaptanı Barbaros, Mehmed Ali Ağa gibi bir "nefer-i merkum" olarak değil, tam bir istiklâl ve selâhiyet sahibi olmuşken, Akdeniz'i fermanına râm eden koca serdar, ele geçirdiği Cezayir gibi bir beldeyi, Türk birliğinin ayakları ucuna sermiş ve zapt ettiği bu ülkede kendi lehine bir hükümdarlık tahtı kurmayı aklından bile geçirmemişti. Ne çare ki, mert, rıyasız ve tok gözlü Barbaros'ların asil feragatlerini görmüş

³⁸. Osmanlı - Fransız Savaşı ile ilgili geniş bilgi için bk. Cevdet Paşa, **Tarih**, V - VII; Karal, **Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları**, s. 47 - 80; Karal, **Tarih**, V, 27 - 47; Edvard Driault, **Selim-i Sâlis ve Napolyon**, trc. Köprülüzâde Mehmed Fuad, (M. Fuad Köprülü), İstanbul 1329, s. 28 - 29; Akçura, **Dağılma Devri**, s. 56 - 77; Eren, "Selim III" **İA**, X, 449 - 451; İsmail Soysal, **age**, s. 224 - 293; Rifat Uçarol, "Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1839'a Kadar Osmanlı İmparatorluğu" **Doğuş-tan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, İstanbul 1989, XI, 262 - 303; Yılmaz Öztuna, **Büyük Türkiye Tarihi**, VI, 392 - 396; Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, I, 361 - 365.

olan bu devlet, şimdi Mehmed Ali Ağa gibi kurnaz bir sergerdenin hakkından gelecek kudrete sahip değildi.³⁹

Fransa, Mısır'dan çekildiği halde İngiltere İskenderiye'de bulunan askerî kuvvetlerini geri çekmediği gibi Kölemenleri himaye ederek Mısır'ın iç işlerine karışmaya başladı. Mısır ve Adriyatik'teki Osmanlı topraklarının Fransız işgalinden kurtarılması, Fransa ile Osmanlılar arasındaki eski dostlukların yenilenmesine yol açmıştı. Böyle bir gelişme, İngilizler ile Ruslar'ın menfaatlerine uygun düşmüyordu. Bu yüzden daha işin başından beri bu iki devlet Osmanlı - Fransız barışını önleme gayretine girdiler. Fransızları kovmak için Osmanlılara yardıma gelen İngiliz birliklerinin, Mısır'da kalmaları ve ileride kurulacak bir Memlûk Devleti'nin İngiltere'nin etki alanında bulunması için bir Memlûk grubunu desteklemeye çalışmaları, barışın en büyük engeliydi.⁴⁰ Bu nâzik durumu göz önünde bulunduran Pâdişah, Sadrâzam ve kaptan-ı deryanın bir müddet daha Mısır'da kalmasını uygun bulmuştu. Bu hareketiyle İngiltere, Osmanlı Devleti'nin başına bir gaile daha açmış oluyordu. Böyle bir gâilenin açılmasına zemin hazırlayan İbrahim Bey adındaki Kölemen beyi idi. İbrahim Bey, bir müddet Osmanlılar'la birlikte Fransızlar ile çarpışmıştı. Fakat daha sonra İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanı Komodor Sidney Smith ile anlaşarak İngilizlerin himayesine girmişti. Kölemen Beyi'nin böyle bir ihanet vâdisine sapmasının gerçek sebebi, Osmanlı Devleti'nin eskiden olduğu gibi, Mısır'ı gerçek mânâda idaresi altına alma korkusu idi. Böyle bir durumda ise onların keyfi ve müstakil hareketlerine imkân verilmemiş olacaktı. Zulüm derecesine ulaşan keyfi hareketlerinin, kendilerine sağladığı servet ve sâmanın ellerinden gitme korkusu idi.

Filhakika Osmanlı Devleti, Mısır'da bulundurduğu askerî kuvvetten istifade ile Kölemen Beyleri'nin merkeze karşı olan itaatsizliklerine ve Mısır halkına yaptıkları zulüm ve işkencelere son vermeyi kararlaştırmıştı. Bunun için de Sadrâzam ile Kaptan Paşa'ya bu yolda talimat vermişti.⁴¹

³⁹. Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, II, 266 - 267.

⁴⁰. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, I, 364.

⁴¹. Akçura, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri*, s. 86 - 87.

Fakat İngilizler, Kölemenlerin kendi himayelerinde oldukları bahanesiyle Mısır'da kalmak istiyorlardı. Hatta İngilizler, Kölemenler yüzünden Mısır'daki Osmanlı Sadrâzamı ile Kaptan Paşa'yı tehdit etmeye başladılar. Böylece İngiltere Devleti, haklı olmadığı halde Osmanlı Devleti'nin "iç işlerine müdahale etmiş" oluyordu. Bu gelişmeler, Mısır'ın, Fransızlar'dan temizlenmesi hususunda Osmanlılara yardım etmiş bulunan İngilizlerin, Osmanlı Devleti'nin buradaki nüfuzlarını kırma gayreti içinde olduklarını göstermektedir. Müşterek düşman olarak kabul edilen Fransa ortadan çekilince bu sefer İngilizler Mısır'a sahiplenmeye başladılar. Bununla beraber İngiltere 1803 yılında Fransa ile yeniden mücadeleye başlayınca 9 Ocak 1803'te İstanbul'da imzalanan anlaşma ile Mısır'ı terk etmek zorunda kaldı.

Sultan III. Selim, Mısır meselesi yüzünden karşılaştığı dış tehlikeleri başarılı sayılacak bir siyaset sonucunda bertaraf etmesini bilmişti. Bundan sonra o, Avrupa'da, Napolyon Bonaparte'a karşı meydana gelecek harplerde de mümkün olduğu kadar devletin tarafsızlığını korumaya çalışmıştı. 18 Mart 1804'te Napolyon imparator ilan edilince Rusya, İngiltere ve Avusturya onun bu sıfatını tanımadıkları gibi ona karşı yeni bir ittifak kurdular. Bu siyasi gelişme, Osmanlı Devleti için de yeni bir proplemin ortaya çıkmasına sebep olmuştu. İngiltere ve Rusya'nın ısrarlarına rağmen III. Selim, bu ittifaka girmeyerek tarafsızlık siyasetini devam ettirdi. Fakat İngiltere ve Rusya'yı gücendirmemek için Napolyon'un imparatorluğunu hemen tanımadığı gibi imparatorluk rejimi hakkındaki görüşünü de şöyle dile getiriyordu.: *"İmparatorluk meselesi, her şeyden evvel bir Avrupa işidir. Şimdiye kadar imparatorluk, Nemçe ve Rusya'ya ait idi. Binaenaleyh her şeyden evvel onların tasdiki lazımdır"*

Fransız elçisi bu görüşü beğenmeyerek protesto ederek imparatorluk rejiminin derhal kabul edilmesini istedi. İsteği kabul edilmediği için de İstanbul'u terk etti. Elçinin bu hareketi, bir bakıma Osmanlı Devleti ile Fransa arasında siyasi münasebetlerin kesilmesi mânasına geliyordu. Rusya ile İngiltere, Fransız elçisinin İstanbul'u terk edişini siyasi bir zafer olarak gördüler. Bununla beraber

Ruslar ile İngilizlerin İstanbul'da siyaset zaferleri kazandıkları bir dönemde Avrupa'da Napolyon'a karşı yaptıkları harpler, aleyhlerine sonuçlanmakta idi.⁴² Gerçekten, Napolyon'un, Osterlitz (Üç İmparator Savaşı)'de müttefiklere karşı kazandığı zafer, Bâbıalî'nin dış siyaseti üzerinde etkisini göstermeye başladı. Napolyon'un bu zaferi, Avrupa'da yeni bir siyasî ve askerî durum meydana getirdiği gibi Osmanlı Devleti'ni de ferahlattı. Bunun sonucu olarak Sultan III. Selim, 24 Eylül 1805'te Rusya ile yapmak zorunda kaldığı ittifak antlaşmasına aldırmayarak Fransa'ya yaklaşmaya başladı. Aynı zamanda İngiltere ve Rusya'ya rağmen Napolyon'un imparatorluğunu tanımaya karar veredi. Bu işi resmî bir şekle sokmak için de Napolyon'un imparatorluğunu tebrik maksadıyla Muhib Efendi'yi fevkalade elçi sıfatı ile Paris'e gönderdi.⁴³

Bu sıralarda Napolyon Bonaparte da Osmanlı Devleti'nin bu hareketini fırsat bilerek onu İngiltere ve Rusya'dan ayırarak Fransa siyasetine bağlamak istiyordu. Bu arzusunu gerçekleştirmek ve Osmanlı Devleti ile ilişkilerini kuvvetlendirmek için General Sebastiyani'yi elçi olarak İstanbul'a gönderdi. General Sebastiyani 18 Ağustos 1806'da İstanbul'a geldi. Fransız elçisi İstanbul'da büyük bir itibar gördü.⁴⁴ Bu gelişmeler, İngiltere ve Rusya'yı endişelendirdi. Zira bir Osmanlı - Fransız ittifakı, İngiltere ve Rusya'nın bu bölgedeki etkilerini ortadan kaldıracak gibi, Avrupa'da gittikçe artan Napolyon tehlikesini Doğu'ya da kaydırmış olacaktı. Böyle bir gelişme ise kendilerinin menfaatlerine uygun düşmezdi. Bütün bu gelişmelerin olduğu sıralarda Osmanlı - Rus ilişkileri gittikçe bozulmakta ve yeni bir savaşa doğru gitmekte idi.

Yeni Osmanlı - Rus Savaşının Başlaması

Rusya, gerek 1798, gerekse 1805 tarihli antlaşmalara rağmen, Osmanlı Devleti aleyhindeki yayılma, yani güneye inme politikasını-

⁴². Bilgi için bk. Karal, **Tarih**, V, 49.

⁴³. Geniş bilgi için bk. Cevdet Paşa, **Tarih**, VIII, 45 - 50.

⁴⁴. General Sebastiyani'nin gelişi, yanında getirdiği mektuplar ile hediyeler hakkında geniş bilgi için bk. Driault, **Selim-i Sâlis ve Napolyon**, s. 62 - 68.

dan vazgeçmiş değildi. Osmanlı Devleti ile yaptığı antlaşmaların sağladığı işbirliği ve dostluk ortamının verdiği avantajlardan da yararlanmak suretiyle özellikle Balkanlar'da devletin aleyhine geniş bir propaganda faaliyetine girişmişti. Bu faaliyetleri ile o, bölgedeki Hristiyan toplulukları İstanbul'a karşı ayaklandırmak, Osmanlı Devleti'ni içteki mücadelelerle zayıflatmak ve bölgede kendi siyaseti doğrultusunda bir statü meydana getirmeye çalışıyordu. Osmanlıların aleyhine olan bu faaliyetlerinden başka Eflak ve Boğdan'ı da almak istiyordu. Bu arada anlaşma gereği Yediada Cumhuriyeti'nden askerlerini çekmesi gerekiyordu. Fakat o, buna yanaşmadığı gibi Boğazlar'dan geçirdiği gemilerle buraya yeni askerler gönderiyordu. Bütün bunlar, Rus tehlikesinin gittikçe büyüdüğünü gösteriyordu.

Osmanlı - Rus ilişkilerinin yeniden gerginleşmeye başladığı sıralarda Napolyon Bonaparte, Avrupa'da Fransız üstünlüğünü sağlamak üzere Rusya'yı kendi şartlarına göre bir barışa zorlamak istiyordu. Bunu gerçekleştirebilmek için de Rusya'nın güneyden de sıkıştırılması gerekiyordu. Böylece Rusya'yı iki cepheden baskı altına almış olacaktı. Bu sebeple Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı savaşa kışkırtıyordu. Bu amaçla İstanbul'a gönderdiği elçisi Sebastiyani'ye Osmanlı Hükümeti'ni böyle bir savaşa katılmaya ikna etmesi görevini vermişti. Napolyon'un bu tutumu üzerine Rus baskısından kurtulmak isteyen Osmanlı Devleti, Fransa'nın desteğine de güvenerek Eflak ve Boğdan beylerini azlettiği gibi Rusya'ya karşı daha başka bazı tedbirler de almaya başladı. Bu hareketler, Ruslar tarafından protesto edildi. Çünkü Yaş Muâhdesi hükümlerine göre Rusya'nın muvafakatı olmadan Eflak ve Boğdan beyleri azledilemezdi. Bununla beraber devlet, politik bir manevra ile kısa süre sonra aynı beyleri yeniden görevlerine iade etti. Bu gelişmeler üzerine İngiltere bir kere daha Rusya'nın tarafını tutmaya başladı. Böylece Osmanlı Devleti, yeniden iki ateş arasında kalmaya mahkum edilir hale geliyordu. Durumun gittikçe tehlikeli bir hal aldığı görülen Osmanlı Hükümeti, daha önce aldığı tedbirlerden vazgeçerek Rusya ile İngiltere'nin arzuları doğrultusunda uygulamalara başladı. Fakat bu iki devlet, Osmanlı Devleti ile Fransa'nın birbirle-

rine yaklaşmalarından endişe ediyorlardı. Özellikle Rusya, bir Osmanlı – Fransız ittifakından çok çekiniyordu. Bu yüzden Rus Çarı I. Aleksandr, Osmanlıların kendi isteklerini kabul etmesiyle yetinmek istemiyordu. Avrupa'nın içinde bulunduğu siyasi ortamdan ve Osmanlı Devleti'nin hazırlıksız olmasından yararlanarak güneye inme emellerini gerçekleştirmek üzere 1806 yılı Ekim ayında savaş ilanına bile gerek görmeden altmış bin kişilik bir orduyu Dinyester nehri-
rinden geçirerek Osmanlı topraklarına soktu. Böyle bir ordu ile Eflak ve Boğdan (Memleketeyn)'i işgal eden Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş açmış oluyordu.

Bu işgal üzerine Osmanlı kamu oyunda Rusya'ya karşı büyük bir tepki ve galeyan meydana geldi. Bu tepkilerin sonucu olarak Rusya'ya karşı ilan-ı harb eden Bâbîâlî, Rus elçisi D'İtalinsky'yi de ülkesine gönderdi. Bu savaşta, hazırlıksız bulunan Osmanlı kale ve şehirleri, birbiri ardından düşerken, Hotin, Bender, Kili ve Akkerman'ın sukutu bunları takip ediyordu. Ruslar, daha mürekkebi kurumamış bulunan antlaşmayı çiğnemekten çekinmiyorlardı. Rus komutanlar, gayr-i ahlâkî ve harp kaidelerine sığmayacak hilelerle hudud boylarındaki kalelerde bulunan muhafızları kandırmaya çalışmaktan çekinmiyorlardı. Nitekim Bender'e gelen Rus kuvvetleri, hiçbir şeyden haberi olmayan bura muhafızına, Fransızlarla çarpışmak için Napoli taraflarına gideceklerini, Osmanlı topraklarından geçmek için ellerinde Pâdişah fermanı bulunduğunu söylüyor ve sahte bir emr-i âliyi dahi ibraz ediyordu. Her ne kadar muhafız buna pek inanmıyorsa da emrinde Bender'i savunacak yeter sayıda asker olmadığı için zayıf bir direnmeden sonra vire ile teslim olmak zorunda kalmıştı. Öbür taraftan, bu garip taarruzu haber alan Bâbîâlî, hudud boylarındaki bütün şehir ve kalelerin savunmaya hazır olmasını emrediyordu.

Bu kritik vaziyet üzerine Osmanlı Devleti, yayınladığı harb beyannâmesinde devletler arası cari olması lâzım gelen ahde vefa prensibinden söz ederek, gâyet inandırıcı delillerle haklı olduğunu söyleyerek Boğazları harp gemilerine kapatıyordu.

Bu sıralarda Sırp ihtilâlinin başında, Viyana'nın desteklediği Kara Yorgi vardı. Bu adam 1804 yılında Alman efendilerine ihanet

ederek, mezheb birliği ve ırk yakınlığından dolayı Rusya'yı tercih etti. Ruslar, Kara Yorgi'ye her türlü para, insan ve silah yardımıyla bulunuyorlardı. Kara Yorgi, uzun uğraşmalardan sonra 13 Aralık 1806'da Belgrad'ı alınca şehirdeki Türkleri kılıçtan geçirdi. Gerek Kara Yorgi'yi desteklemek, gerekse Tuna boylarındaki âyanların zayıf kuvvetlerini dağıtıp Hotin, Bender, Akkerman ve Kili gibi kaleleri alması üzerine 22 Aralık 1806'da Rusya'ya resmen harp açılmıştı. Böylece Yaş Muâhdesi'nden 14 yıl, 11 ay, 14 gün sonra yeni bir Osmanlı - Rus savaşı başlamış oldu. Amcasından bir Rus savaşını devralmış olan Sultan III. Selim, amcasının oğluna yeni bir Rus savaşını devredecekti.

Bu dönemde İngiltere, Rusya'nın iki cepheli savaşa girmesinin, Fransa'nın işine yarayacağını bildiği için Osmanlı - Fransız yaklaşmasını hoş karşılamadı. Bunun için Osmanlı Devleti'nin Fransa ile ilişkilerini kesmesini, Türk donanması ile Çanakkale istihkamlarının kendisine teslim edilmesini, Eflak ve Boğdan'ın da Rusya'ya bırakılmasını teklif etti. Böylece Osmanlı Devleti'nin karşısına Rusya'nın yanında bir de İngiltere çıkmış oluyordu.

İngiliz Filosunun İstanbul'a Gelmesi

Rusya'nın, iki cephede savaşa girmesini istemeyen İngiltere, yukarıda işaret edilen isteklerini İstanbul'daki elçisi Sir Arbuthnot vâsıtasıyla bir nota şeklinde Bâbiâli'ye bildirdi. Buna göre Fransız elçisi Sebastiani İstanbul'dan kovulacak, İngiltere, Rusya ve Osmanlı devletleri arasında akd edilmiş bulunan muâhede yenilenecek ve Boğazlar bu devletlerin gemilerine açık tutulacaktı. Bâbiâli tarafından bu notaya red cevabının verilmesi üzerine elçi, bir İngiliz gemisiyle gizlice İstanbul'dan ayrılarak Bozcaada'ya gitti. Burada, Amiral Dukworth komutasında toplanmış bulunan İngiliz Akdeniz filosunun İstanbul'a gelmesi ve İstanbul'u tehdit etmesi için cesurâne bir harekete girişti.

Osmanlı Hükûmeti'nin, İngiltere'nin isteklerini reddetmesi ile Osmanlı - İngiliz ilişkilerinde bir soğukluk başlamıştı. Bu yüzden İngilizler, Türk Rus münasebetlerinin kesilmesinin, İngiliz donan-

masının İstanbul kapılarına dayanması demek olduğunu söylemekten çekinmiyorlardı. Nitekim İngiliz elçisinin İstanbul'dan ayrılıp Bozcaada'ya gitmesi ve donanmayı İstanbul üzerine sevk etmesi bu anlayışın sonucu idi. İngilizler bununla da yetinmeyerek Prusya, İsveç, Rusya ve İngiltere'nin, Napolyon Fransa'sını ezmek üzere birleşeceklerini, o zaman Osmanlı Devleti'nin düşeceği çıkmazın dehşetini de fısıldamayı ihmal etmiyorlardı. Artık, Avrupa'nın dilinden düşürmediği bir "*Şark Meselesi*" vardı ki, bunun gerçek mânası, Türkler'in Avrupa'dan sürülmesi demektir. Osmanlı Devleti'nin paylaşılması hikâyesi ise Garplı devletlerin ağızlarını sulandırıyor. Bunlardan her biri, siyasi dengeyi kendi lehine çevirmek istiyordu. Bu maksatla birbirleriyle yarışa girmiş bulunuyorlardı.

Devletin, aleyhine işleyen kesif bir propaganda altında bünaldığı böyle bir dönemde İngilizlerin denizden bir hareket yapmaları bekleniyordu. Sultan III. Selim, Boğazların, günün birinde saldırıya uğrayacağını önceden düşünmüş olduğundan Çanakkale Boğazı'nın takviye edilmesini istemişti. Bu amaçla Osmanlı istihkâm askerlerini eğiten yüksek rütbeli Fransız istihkâm subayı olan Juchereau de Saint Denys'i Boğaz savunmasını incelemek üzere görevlendirmişti. Bu subay, raporunda Çanakkale'de kuvvetli kale ve istihkâmın bulunmaması yüzünden uygun rüzgarı arkasına alacak bir düşman filosunun, Çanakkale Boğazı'nı kolaylıkla geçebileceğini belirtmişti. Böyle bir geçişi önlemek için boğaza çok sayıda modern top yerleştirmek ve Nâra burnu gerisinde 12 gemiden müteşekkil bir filoyu bulundurmayı teklif etmişti.

Pâdişah, bu tedbirleri Divân'ın tasvibinden geçirdikten sonra Kaptan-ı derya Salih Paşa ile Feyzullah adında birini bunları uygulamakla görevlendirdi. Ancak bunlar: "*İngilizlerin Boğaz'a taarruz için ne arzu, ne de cesaretleri var. Durum böyle olduktan sonra tahkimat yapmak Pâdişah efendimizin parasını boş yere harcamak olur*" deyip işi ciddi tutmadılar. Bu esnada İngiliz elçisi, Bozcaada'da bulunan İngiliz donanmasının yanında idi. Elçi, Kaptan Paşa ve Feyzullah Efendi ile haberleşerek İngilizlerin asla kötü bir niyetlerinin bulunmadığını, işlerin barış ile halledileceğini söyleyip onların boğaz tahkimatını yapmalarına engel olmaya çalışıyordu. İngiliz elçi-

sinin, samimî gibi görünen bu tekliflerine kanan Kaptan Paşa, meselenin önemini kavrayamadığı için işi yavaştan almıştı. Böylece tahkimat işi istenilen sür'at ve seviyede yapılmamıştı.

Çanakkale Boğazı'nın tahkim edilmemesi, uygun bir rüzgar bekleyen İngiliz donanmasının işine yaramıştı. Nitekim Şubat başlarında donanma, Boğaz'ın önünde toplanmaya başladı. Böylece 14 gemiden müteşekkil bir İngiliz savaş filosu, Kurban Bayramı günü (10 Zilhicce 1221 / 19 Şubat 1807) uygun bir rüzgar çıkınca Çanakkale Boğazı'na girerek Marmara Denizi'ne doğru hareket etmeye başladı. Başlangıçta bunu bir manevra zanneden Kaptan Paşa, işin iç yüzünü öğrenince bir şey yapamadı. Çünkü Kurban Bayramı münasebetiyle izin verilen asker dağılmıştı. Bu arada Kaptan Paşa'nın kendisi de bir çiftlikte bulunuyordu. İhtiyatsız ve tedbirsiz bir davranış, Osmanlı donanmasına pahalya mal olmuştu. Yapılan birkaç zayıf ateş te düşman filosuna fazla bir zarar vermedi. Bu arada Nâra gerisinde daha önce bulundurulması tavsiye edilen 12 harp gemisinden sadece birkaç tane bulunuyordu. Bunlardan biri, İngiliz donanması ile muharebeye tutuştuğu ve çok zedelendiği halde denize açılıp Kurban Bayramı'nın üçüncü günü İstanbul'a ulaşıp İngiliz donanmasının İstanbul'a doğru geldiği haberini ilgililere ulaştırmıştı. Böylece ilk defa bir düşman filosu, Çanakkale Boğazı'nı hem de adeta elini kolunu sallayarak geçmiş oluyordu. Bu haber üzerine devlet ricali, derhal geceleyin bir meşveret meclisi kurdu. Meclis tarafından İstanbul'un muhafazası için sahillere tabya inşasına ve buralara top yerleştirilmesine karar verilerek müdafaa hazırlıklarına başlandı.

İngiliz filosunun İstanbul önlerine gelmesi pâyitahtta büyük bir heyecan ve endişenin doğmasına sebep oldu. Zira Osmanlı tarihinde ilk defa İstanbul düşman tehdidi altına giriyordu. Ancak bu durum, kısa sürede yerini düşmana büyük bir azimle karşı koyma düşüncesine bıraktı. Halk ve asker, hükümetten emir beklemeden silahlanmaya ve tahkimat yapmaya başladı. Bundan sonra savunma hazırlıkları görülmemiş bir hızla gelişti. Bu arada tersane Baş tercümanı Matematikçi Hoca İshak Efendi, İngiliz elçi ile müzakereye, böylece biraz zaman kazanmaya memur edildi. Bu müddet için-

de pâdişahından neferine kadar büyük bir gayret ile çalışan asker ve şehir halkı Sarayburnu'ndan Yedikule'ye, Anadolu sahilinde de Üsküdar taraflarına top yerleştirmeye çalıştı. Böylece beş gün içinde İstanbul kıyılarına 1250 top yerleştirildi. Bu da İngilizlerle daha önce onların yaptıkları teklifler doğrultusunda müzakerelere başlamış olan Osmanlı Hükümeti'ne kuvvet verdi. İngilizler, bir süre müzakerelerle oyalandılar. Bu arada Fransız subayının verdiği rapora göre Çanakkale Boğazı da silahlandırılıp tahkim edildi. Bu arada İngiliz filosunun gelmesiyle halk arasında meydana gelen panik ve korku, yerini İngilizlere karşı kin ve nefrete bıraktı. Bu gelişmeleri gören İngiliz âmirali için İstanbul'a saldırmak ile geriye dönmek hususunda vakit geçirmeden âcilen bir karar verime zamanı gelmişti. İstanbul'a saldırmaktan bir sonuç alınamazdı. Zira kendisinin kara ordusu tarafından desteklenmesi mümkün olmadığı gibi şehir de tahkim edilmişti. Ayrıca Çanakkale Boğazı'nın da tahkim edilmekte olması, İngilizleri gitmekle kalmak arasında tereddüdü hale getirmişti. Bu esnada Cezayirli Seydi Ali Bey'in komutasında bulunan güçlü bir Osmanlı donanması da denizde İngilizlerle çarpışmaya hazırlanıyordu. Bu donanmaya "dalkılıç" yazılması için Pâdişah, Yeniçeri Ağası'na emir verince hamiyet ve heyecanları çok yükselmiş olan asker takımı arasından bir gecede 7000 kişi dalkılıç yazılmıştı. İstanbul civarındaki kazalara pâytahtın tehlikede olduğu haberi verildiğinden her gün her taraftan asker toplanıp tabyalara yerleştiriliyordu. Marmara sahili halkından toplanan bu asker zaten denizci idi. Bunların bir kısmı balıkçı kıyafetleriyle kayıklara binerek İngiliz gemilerinin aralarına kadar sokulup onlardan esir alıyor, bir kısmı da adalara çıkarak İngilizlerin su almalarına mani oluyordu. Bu arada su almaya gelen İngiliz askerlerinin bir kısmı öldürülüp bir kısmı da esir alınmıştı. Bu yüzden, bir gemiden diğerine geçmek bile tehlikeli bir hal almıştı. Esirler arasında âmiralin genç oğlu da bulunuyordu. İstanbul'a saldırmakla bir şey elde edemeyeceğini anlayan İngiliz âmirali, bir an önce geri dönmeye karar vermişti. Böylece İstanbul'a gelişinin 10. ve Zilhicce ayının 22. günü (2 Mart 1807) filosuna Akdeniz'e doğru hareket emri verdi. İngiliz filosunun kaışı, halk arasında büyük bir memnunluk uyandırdığı gibi devlet adamlarına da rahat

bir nefes aldırdı. Bu arada İngiliz filosunun yeniden tahkim edilmiş bulunan Çanakkale Boğazı'ndan çıkışı, girişi gibi kolay olmadı. Tabyalardan açılan ateşle İngiliz filosuna büyük kayıplar verdirildi.⁴⁵

İngilizlerin bu hareketi ile Osmanlı Devleti, Rusya'nın yanısıra İngiltere ile de savaşa başlamış oldu. İngilizler, İstanbul'da uğradıkları başarısızlıklarının izlerini silmek üzere bu defa çoktandır göz diktikleri Mısır'ı ele geçirmek için harekete geçtiler. 17 Mart 1807'de İskenderiye'yi işgal ettiler. Fakat Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa, şehri geri aldığı gibi İngiliz birliklerini de kuşattı. Bunun üzerine İngilizlerle 5 maddelik bir anlaşma yapıldı (11 Receb 1222 / 14 Eylül 1807). Bu anlaşma ile İngilizler 19 Eylül'de İskenderiye'den çekilmek zorunda kaldılar.⁴⁶ Böylece, İngiltere'nin Mısır'ı ele geçirme teşebbüsü de başarısızlıkla sonuçlanmış oldu.

Osmanlı Devleti'nin bir taraftan Ruslar, diğer taraftan da İngilizlere karşı koymaya çalıştığı bir sırada İstanbul'da Sultan III. Selim'e karşı bir isyan hazırlanıp geliyordu. Gerçi III. Selim, Osmanlı saltanat tahtına çıktığı zaman yalnız iki düşmanla devam eden bir harbe vâris olmadı. Birçok isyan hareketi de kendisine miras olarak intikal etmişti. Bu bakımdan onun dönemi, şurada burada devlete baş kaldıran adamları sindirmek ve bu isyanları bastırmakla geçti. Bu isyanlar esnasında kanun yerine kuvvet, vazife yerine menfaat hâkim oldu. Bu isyanların meydana geldiği yerlerde halk, sefaletle karşı karşıya kaldı. Biz, bu isyanların ayrıntılarına girmeden sadece isimlerini vermekle yetinmek istiyoruz. Bunlar: Dağlı Eşkîyası, Cezzar Ahmed Paşa Hadisesi, Mısır Beyleri, Arabistan Ahvali ve Vehhabilik, Akdeniz Eşkîyası ve Sırp Reâyâsı şeklinde sıralanabilir.⁴⁷

⁴⁵. Bilgi için bk. "Yayla İmâmı Risâlesi," nşr. Fahri Ç. Derin, **İÜ.Tarih Enstitüsü Dergisi** (1973), III, 219; Cevdet Paşa, **Tarih**, VIII, 108 - 117; Akçura, **Osmanlı Devletinin Dağılma Devri**, s. 126 - 131; Karal, **Osmanlı Tarihi**, V, 52 -54.

⁴⁶. Şinasi Altundağ, "Mehmed Ali Paşa", **İA**, VII, 568.

⁴⁷. Bu isyanlarla ilgili kaynak ve bilgi için bk. Cevdet Paşa, **Tarih**, VI, 106 - 124; Karal, **Selim III'ün Hatt-ı Hümayûnları**, s. 113 - 152.

İstanbul'da hazırlanan isyana gelince bunun bir tek sebebi vardı. O da Pâdişah'ın devleti her bakımdan kuvvetlendirmek için yıllardan beri başarmaya çalıştığı "*Nizâm-ı Cedid*" ıslâhatı idi.

Yesârî Mehmed Es'ad Efendi İle Şeyh Gâlib'in Vefatları

Sultan III. Selim dönemi, Türk kültür ve san'atının geliştiği bir dönemdir. Bu dönem, XVIII. asrın, san'at ve kültürel gelişmişlik bakımından kendisinden önceki yüzyıllar kadar parlak olmadığı bilinmektedir. Bununla beraber, III. Selim döneminde kültürel ve medenî faaliyetlere damgasını vuran önemli şahsiyetler bulunuyordu. Vefatlarından söz edeceğimiz şahsiyetler münasebetiyle XVIII. asır ile Sultan III. Selim dönemine kısaca temas etmemiz gerekiyor.

XVIII. asrın edebiyat tablosu da zengin ve renkli kadrosuna rağmen artık eski ihtişam ve kudretini muhafaza edemiyordu. Zira çoraklaşmaya yüz tutmuş bir topraktan, istenilen kıvam ve bollukta bir hasadı beklemek, beyhude bir bekleyiş olurdu. Bununla beraber edebî bünye, zamanın sırtına yüklediği yabancı kelime ağırlıklarından silkinip sâdeliğe doğru yapmak istediği hamleyi de kaybetmiş değildi. Bu bakımdan, gerek uzun bir mazisi bulunan halk edebiyatı faaliyetlerinin, gerekse bu ayıklanma ve durulma ihtiyacını belirli ölçüde duymuş ve duyurmuş olan Nedim ve Nâbî gibi sanatkârların izleri boş kalmamıştı.

"Nedim ile başlayıp, Şeyh Galib ile kapanacak olan XVIII. asrın başı ve sonu arasında Koca Râgıb Paşa gibi, siyasi hayatından ziyade ilim ve san'at alanında şöhrat ve akademik hayatını yapan, divanı ve hattı kadar hayır müesseseleriyle de memleket irfanına hizmet etmiş bir san'atkâr çıkmış, Fitnat Hanım ve Haşmet gibi aşk, nükte ve cinas şairleri yetişmiş, Mevlânâ Celaleddin Rûmî'nin Mesnevî'sini türkçeye çeviren Nahifî gibi ilimle san'atı atbaşı yürüten, hatta politik hayatta da muvaffakiyet gösteren ilim adamları gelmişti. XVIII. yüzyıl edebiyat manzumesinin seyyâreleri arasında isimlerini bırakıp geçen san'atkârlar kfilesi küçümsenemeyecek bir yekûn tutmaktadırlar. Ezcümle, Sünbülzâde Vehbi, Surûrî, Kânî, Enderûnlu Vâsîf, Esrar Dede, Hoca Neş'et, Hoca Fehim, Keçecizâde

İzzet Molla, Kamus Mütercimi Âsım, seyahat edebiyatının Yirmi sekiz Çelebi'si ile Rêsmî Ahmed Efendi'si de bu tabloda yer alan belli başlı simalar arasındadır.

Halk edebiyatının sayısız yıldızları içinde de daha eski asırlara dayanan Karaca Oğlan, Âşık Ömer, Kayıkçı Kul Mustafa, Kâtibî ile Gevherî kendilerini unutturmayan isimlerdir. Yine bu asırda vak'anüvis tarihçilerden Râşid, Çelebizâde Âsım, Silahdâr Tarihi'nin müellifi Fındıklılı Mehmed Ağa, devrin tarihî vak'aları üstüne başlarını eğmiş kimseler arasındadırlar"⁴⁸

Sultan III. Selim döneminde dönemde Osmanlı Türk dünyasının yetiştirdiği iki büyük san'atkâr kısa aralarla vefat ederek milli irfanımızın hatıralarına sarılmışlardır. Bunlardan biri, sağ eli sakat olduğu için sol elini kullanan ve bu sebeple "solak" mânâsına gelen "Yesârî" lakabıyla anılan Osmanlı Nesta'lik hat üstadlarından Mehmed Es'ad Efendidir. Nesta'liki, Dedezâde Seyyid Mehmed Efendi'den öğrenerek 1167 / 1754 tarihinde Şeyhülislâm Veliyüddin, Kâtibzâde Mehmed Refi' ve İsmail Refik Efendilerin de hazır bulunduğu bir merasimde icazet aldı. Genç hattatın yazısındaki mükemmelliğini ve halini hayretle müşahade eden Veliyüddin Efendi: "*Cenâb-ı Hak, bu zâtı, bizim enf-i istikbârımızı kırmak için göndermişti*" diyerek, Allah'ın, kibirten büyümüş bulunan burunlarını sürtmek için böyle birini gönderdiğini söylemekten kendini alamamıştır. Türk hat san'atının en büyük üstadlarından biri olan Yesârî Efendi, sarayın destek ve teşvikini görüyordu. Sultan III. Mustafa zamanında, Saray-ı Hümayûn'un yazı hocası oldu. Osmanlı coğrafyasında pek çok tarihî binanın kitâbe yazılarına imzasını koydu. 11 Receb 1213 (19 Aralık 1798) tarihinde vefat eden Yesârî Efendi, Fâtih Gelenbevi'de bir kabristana defn edilmişti. Fâtih yangınından sonra yol açma ve genişletme faaliyetleri esnasında kabri, yolun altında kalmıştı. Mezar kitâbeleri, oğlu Yesârîzâde Kadiasker Mustafa İzzet Efendi'nin kabir taşıyla birlikte Fâtih Câmii haziyesi-ne nakledilmiştir.⁴⁹

⁴⁸. Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, II, 251 - 252.

⁴⁹. Geniş bilgi için bk. Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin Efendi, *Tühfe-i Hattatın*, İstanbul 1928, s. 717; Cevdet, *Tarih*, VI, 314 - 315; İbnülemin Mahmud Kemal

Yesârî Mehmed Es'ad Efendiden iki hafta kadar sonra 26 Receb 1213 (4 Ocak 1799) günü divân edebiyatımızın en büyük şahsiyetlerinden biri ve aynı zamanda Galata Mevlevihânesi şeyhi olan Şeyh Gâlib de henüz 41 yaşında olduğu halde vefat etmişti. Cevdet Paşa, onun ölümü ile ilgili olarak şu ifadeleri kullanmaktadır: “*Recebin, yirmi altıncı günü Galata Mevlevihânesi Şeyhi Gâlib Efendi semahâne-i âlem-i fâniden çıkıp gitti*”⁵⁰

Mevlevî tarikatına mensup Mustafa Reşid Efendi'nin oğlu olan Şeyh Gâlib'in dedesi de Mevlevî idi. İlk tahsilini babasından yapan Şeyh Gâlib, Türkçe ve Farsça'yı ondan öğrenmişti. Mensubu bulunduğu tarikatın âdâb, erkân, fikir, felsefe ve heyecanını da babasından öğrenmişti. Divan-ı hümayûn kalemine devam ederken tarik-ı Mevlevîye'ye intisab etmişti. Nihayet yanmaya hazır bu pervâne, delikanlılık çağının en ateşin heyecan ve iştihakını, Mevlevî tarihinin âdâb ve erkânı içine karışıp kaynaşmakta görerek çileye soyunmak üzere ailesine haber vermeden Konya'ya gidip çile doldurmaya başlamıştır. Bir müddet sonra Yenikapı Mevlevihânesi'ne gelmiş, oradan da Galata Melevihânesi postnişinliğine getirilmiştir. Asıl adı Mehmed Es'ad olmakla beraber Gâlib Dede adıyla şöhrat bulmuştur. “*Hüsn ü Aşk*” gibi divan edebiyatımızın en büyük şahe-serlerinden birini vermiş bulunan Şeyh Gâlib, genç yaşta vefat etmişti. Musikî ve şiire meraklı olan Sultan III. Selim, kendisini çok takdir etmiş sohbetlerinde bulundurarak meclislerine dâvet ettiği gibi onun şeyhliği döneminde dergâhını da çokça ziyaret etmişti. Kalıbı ile Osmanlı tahtında oturan Sultan III. Selim, gönlü ile Mevlevî postunu tercih etmiş bir derviş kişi olmakla, özel toplantılarına revnak veren şair ve mûsikîşinaslar arasında bilhassa mensub olduğu Mevlevî tarihinin yetiştirdiği sanatkarlar geniş ölçüde bulunurdu. Pek tabîî ki, bu kafilenin başında bulunan büyük şair Şeyh Gâlib idi. Bu arada Mevlevihâneye bir şadırvan yapılmış, hükümdarla genç şeyhin sohbetleri için de bir “*Hünkâr Mahfil*” inşa ettirilmişti. Şeyh Gâlib Divân'ının büyük manzumeleri içinde en sevil-

İnal, *Son Hattatlar*, İstanbul 1970, s. 535 – 539; Muhittin Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, İstanbul 1999, s. 252;

⁵⁰. Cevdet, *Tarih*, VI, 315.

miş ve tanınmış olanı Peygamberimiz Hz. Muhammed için söylediği müseddes bir "Na't-ı Şerif"tir. Şeyh Gâlib Dede'den beri hâla birçok dinî toplantı, mevlid ve hatta câmilerde hararetle okunmakta olan ve tamamı 7 kıt'a olan bu Na'tın ilk iki kıt'ası ile son kıt'ası şöyledir:

"Sultan-ı Rûsul şah-ı mümeccedsin Efendim
 Biçarelere devlet-i sermedsin Efendim
 Divân-ı İlâhîde serâmedsin Efendim
 Menşûr-i le 'amrûkle müeyyedsin Efendim
 Sen Ahmed ü Mahmud ü Muhammed'sin Efendim
 Haktan bize Sultan-ı Müeyyedsin Efendim"

Hutben okunur Minber-i İklim-i Bekada
 Hûkmûn tutulur Mahkeme-i Rûz-i Cezâda
 Gülbang-i kudûmun çekilir Arş-ı Hûda'da
 Esma-i Şerîfin anılır arz ü semâda
 Sen Ahmed ü Mahmud ü Muhammedsin Efendim
 Hak'tan bize Sultan-ı Müeyyedsin Efendim

Biçaredur ümmetlerin, isyanına bakma
 Dest-i red urub hasret ile duzeha yakma
 Rahm eyle aman âteş-i hicranına yakma
 Ezcümle kulun Gâlib-i pür cûrmü bırakma
 Sen Ahmed ü mahmud ü Muhammedsin Efendim
 Hak'tan bize Sultan-ı Müeyyedsin Efendim.⁵¹

Nizâm-ı Cedid

Osmanlı tarihinde, özellikle XVII ve XVIII. asırlar, devletin, siyasi, askerî, ekonomik, sosyal ve ilmi alanlarda içine düştüğü kötü durumdan kurtarılması için çarelerin arandığı ve bu maksatla bazı

⁵¹. Bilgi için bk. Cevdet, *Tarih*, VI, 315 – 316; Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1971, II, 770 – 778;

ıslâhatların yapıldığı asırlardır. Ağırlık merkezi genellikle askerî alanlar olan bu ıslâhat hareketleri, bazı pâdişahlar ile devlet adamlarının şahsî çabaları sonucunda olmuştu. Bu yüzden olsa gerek ki, ıslâhat hareket ve çabalarının sonuçları, onları gerçekleştiren yöneticilerin yönetimdeki zamanlarına bağlı kalmıştır. Nitekim bütün bir kitle tarafından benimsenmediği ve müesseseseleşme gibi bir devamlılık kazanamayan ıslâhat çaba ve hareketleri, onları gerçekleştiren pâdişah veya vezirlerin hayattan çekilmeleri ile ortadan kalkmışlardır.

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti, Kanunî Sultan Süleyman döneminin sonlarına doğru bir doyum noktasına ulaşmıştı. Bu doyum, toplum, devlet ve müesseselerinde bir rehabetin oluşmasına sebep olmuştu. Bu rehabet, daha sonraki dönemlerde kendisini, idarî, siyasi, askerî, fikrî, ilmî ve ekonomik alanlarda göstermişti. Bu da ister istemez duraklama, gerileme ve buna bağlı olarak toprak kayıplarına yol açmıştı. İşte bu yüzden bazı hükümdar ve vezirler devleti çökmekten kurtarmak için gayret sarf ettiler. Nitekim XVII. yüzyılda Sultan II. Osman (Genç Osman), Sultan IV. Murad ile Köprülü ailesinden gelen vezirler, yaptıkları ıslâhatlarla devlete eski kudretini vermek için çalıştılar. Yapılan bu reform ve ıslâh çalışmalarında Osmanlı müesseseleri ve dünya görüşleri ile o dönemde yavaş yavaş ilerlemeye başlamış bulunan Avrupa medeniyetinin tesiri yoktu. Islâhat yapanların bir tek hedefleri vardı. O da bozulan düzeni Kanunî dönemine uygun bir şekilde yeniden kurmaktı. XVII. yüzyılın bu anlayışına karşılık XVIII. yüzyılda Batı medeniyetinin tesiriyle bazı ıslâhat hareketlerinin yapıldığı görülmektedir. Sultan III. Selim dönemine gelinceye kadar olan bu ıslâhat çalışmalarından daha önce bahsedilmişti.

Denebilir ki, Osmanlı Devleti'nde esaslı, kapsamlı ve nisbeten sistemli değişiklikler Sultan III. Selim dönemi ile başlamıştı. Bu dönem, kültür değişimleri bakımından da önemli idi. Bununla beraber bu değişikliklerin "serbest" bir değişim mi, yoksa "mecburî" bir değişmeye başlangıç olarak kabul edilmesi mi gerekir? Gerçekte bu devre ait değişimler, her iki çeşidi de içinde barındırmaktadır. Zira bu dönemde ordu hariç tutulacak olursa, hiçbir sahada halkın

yaşayış tarzı, örf, âdet, kılık ve kıyafeti ile ilgili unsurlar, geniş bir ölçüde değiştirilme teşebbüsünde bulunulmamıştır. Bu bakımdan, bu sahalara ait değişmeler, geleceğe yönelik ve serbest hududunu geçmez. Buna karşılık askerî sahada yapılmak istenen geniş ıslâhat, özellikle yeniçerilerin yanında müstakil ve Batı modelinde “Nizâm-ı Cedid” adıyla yeni bir teşekküle nüve vazifesini görecektir küçük bir ordunun teşkili, şüphesiz ilgili fertlerin veya zümrenin muvafakıyla olmamıştı. Nitekim, daha sonra ihtilâl hâlini alacak olan reaksiyon da yeniçeriler tarafından hazırlanarak gerçekleştirilmişti.

Bu devir, meydana getirdiği yenilikler uğrunda hayatını feda eden III. Selim’in tahta çıkmasıyla başlar. O, sanki yapacağı büyük işler için yetiştirilmiş ve onlar için eğitim görmüştü. Bu konuda, babasının tesirleri kadar döneminin olayları da büyük bir rol oynamıştı. Bu bakımdan, bu dönemde meydana gelen değişmeleri, kendinden önceki bazı değişmelerde olduğu gibi tesadüflere bağlamamız mümkün değildir. Bunlar, şuurlu bir şekilde daha önceden tasarlanıp şartları hazırlanmıştı. Bu itibarla bunlar daha şuurlu ve bilinçli idi. Bu bakımdan yapılan değişiklikler, planlı idi. Bu da aynı istikametteki bir terakki ve gelişme ifade ediyordu.⁵²

Sultan III. Selim zamanında, Yeniçeri ocağından ayrı olarak teşkil olunan askerî kuvvete verilen bir isim olan “Nizâm-ı Cedid”in⁵³ ağırlık noktasını askerî saha teşkil etmiş ise de aslında devletin bütün müesseseleri, baştan başa ıslâha muhtaç idi. III. Selim’in yapmak istediği ıslâhat, Nizâm-ı Cedid adı altında toplanmıştır. Her ne kadar Yeniçeri ocağı yanında Avrupa ordularının talim ve terbiye usûllerine göre bu devirde kurulmuş bulunan yeni bir askerî teşkilata da Nizâm-ı Cedid adı verilmiş ise de aslında bu tabir, Avrupa’nın ilim, teknik ve tecrübelerinden faydalanmak suretiyle Osmanlı Devleti’nin idarî, mülkî, askerî, ticarî, sınaî, zirai, ilmi ve benzer sahalarda yapılması zarurî görülen bütün ıslâhatları ifade

52. Daha geniş bilgi için bk. Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri*, İstanbul 1987, s. 152 – 157.

53. M.Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İst. 1971, II, 702.

etmektedir.⁵⁴ Buna göre Nizâm-ı cedid, Osmanlı Devleti'nin, Yakın-çağ başlarında içinde bulunduğu gerilik ve düzensizliklere bir çare olmak üzere Avrupaî tarzda bir düzen kurmak için mevcut düzende yapılan yenilik teşebbüs ve hareketlerinin tamamına verilen bir isim olmaktadır. Bununla beraber biz, "Nizâm-ı Cedid"i, genel mânâda askerî alanda yapılan düzenlemeler ile Nizâm-ı cedid ordusunun kurulması şeklinde ele alacağız. Zira, genel mânâsıyla Nizâm-ı Cedid'in bütün teferruatıyla ele alınması, başlı başına bir çalışma gerektirecektir ki, eserimizin hacmi buna imkân vermemektedir.

A. Askerî Alanda Yapılan Düzenlemeler

Nizâm-ı Cedid tabiri, devletin birçok alanda gerilemeye başladığı dönemlerde, her yeni ıslâhat teşebbüsü ve yenilik hareketi için zaman zaman kullanılmış idi. Nitekim Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa (sad. 1689 – 1691)'nın zimmîlerden (devletin Müslüman olmayan vatandaşı) alınan "Cizye" ile ilgili yaptığı yenilik ve ıslâhat çalışmaları için de bu deyim kullanılmıştı. Sadrâzam Fâzıl Mustafa Paşa, daha önce değişik şekil ve oranlarda toplanan cizyeyi, ulemâ ile istişare ederek daha sağlam temellere bağlamak istemişti. Böylece cizye tek elden tahsil olunduğu gibi cizye kalemine kayıt ve tescil edilmesi sağlanmıştı. Bu suretle hem tahsilatın güvenilir ve emektar cizyedarlar marifetiyle toplanması, hem de mîriye daha fazla irad (gelir) getirmek suretiyle bir yenilik yapmıştı. Cizyenin, böyle bir sistemle toplanma işine "Nizâm-ı Cedid" denmişti.⁵⁵ Buna göre mükellefler, "*kütüb-i fıkhiyye*" (Fıkıh ve hukuk kitapları) de belirtildiği gibi ednâ, evsat ve a'lâ olmak üzere üç gruba ayrılıyorlardı.⁵⁶ İlk defa Fâzıl Mustafa Paşa tarafından ortaya konan bu uygulama ile vücut bulan Nizâm-ı Cedid tabiri, Sultan III. Selim dönemine gelinceye kadar pek kullanılmamıştı.⁵⁷

⁵⁴. Eren, "Selim III" İA. X, 445.

⁵⁵. M. Tayyib Gökbilgin, "Nizâm-ı Cedid", İA. IX, 309.

⁵⁶. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât*, İstanbul 1327, III, 115; Ziya Kazıcı, "Osmanlı Devletinde Cizye" *Kubbealtı Akademî Mecmuası*, (1987), III, 61 – 62.

⁵⁷. Bilgi için bk. Karal, *Tarih*, V, 61.

Sultan III. Selim devrinin başlarında (11 Muharrem 1206 = 10 Eylül 1791) de Orta elçilikle Avusturya'ya memur edilen ve aynı senenin 12 Rebiülevvel (10 Kasım 1791)'de Şumnu'dan hareket edip Viyana'ya gönderilen Ebubekir Râtıb Efendi,⁵⁸ Avusturya'daki mevcut idare şeklini bir *nizâm-ı cedid*, olarak vasıflandırmaktadır. Keza 1789 senesinde meydana gelen Fransız ihtilâlinin sonucunda orada kurulan yeni idare tarzı, Osmanlı Devleti'nde "*Fransa Nizâm-ı Cedid*" olarak kabul edilmekte idi.⁵⁹ Buna göre bu dönemde Osmanlı Devleti'nde "Nizâm-ı cedid" tabiri ile mevcut idarî ve siyâsî nizamın yerine yenisi konulmuş oluyordu. Bu anlamda Nizâm-ı Cedid, dar ve geniş olmak üzere iki manada kullanılmış demektir. Dar anlamıyla bu tabir, bu dönemde Avrupa orduları standartlarına uygun olarak kurulmak istenen eğitimli orduyu; geniş anlamıyla da III. Selim'in Yeniçerileri kaldırmak, ulemânın nüfuzunu kırmak suretiyle Avrupa'nın bilim, teknik ve tecrübelerinden yararlanarak Osmanlı Devleti'nin idarî, siyâsî, askerî, ekonomik, ilmî, ticarî, sınaî vs. gibi alanlarda yapılması zorunlu görülen ve bu amaçla girişilen hareketlerin tamamını ifade etmektedir.⁶⁰

Yenilikçi bir Pâdişah olarak bildiğimiz III. Selim için ıslâhat, bir baba mirası idi. Babasının pâdişahlığında henüz on yaşında bulunmasına rağmen devletin içinde bulunduğu kötü durumu fark etmişti. Babasının (Sultan III. Mustafa) başarmak istediği ıslâhatın muvaffak olmasını gönülden isteyen şehzâde, zaman zaman babasının inceleme gezilerinde kendisine refakat ediyor ve çoğu kere devlet işlerini onunla tartışabiliyordu. O, veliahtlığını ıslâhat fikirlerini olgunlaştırmakla geçirdi. Zaten babası ölürken bu fikirlerden ayrılmamasını ve pâdişah olur olmaz derhal ıslâhat hareketlerine girişmesini vasiyet etmişti. Şu halde ıslâhat düşüncesi kendisi için bir baba terbiye ve tavsiyesi olduğu kadar bir baba mirası idi.⁶¹ Nitekim "*Nizâm-ı Cedid*" düşünce ve hareketi, onun tahta çıkmasıy-

⁵⁸. Ebubekir Râtıb Efendi sefaretnâmesi hakkında geniş bilgi için bk. Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, Ankara 1968, s. 154 - 162.

⁵⁹. Cevdet Paşa, *Tarih*, IV, 291; Karal, *Tarih*, V, 61.

⁶⁰. Karal, *Tarih*, V, 61.

⁶¹. Karal, *Tarih*, V, 60.

la bir plan dahilinde ortaya atıldı. 1792'de barışın yeniden kurulması ve Avrupa'nın Fransız devrimlerinin problemleri ile uğraşması, Sultan III. Selim'e, Osmanlı silahlı kuvvetlerini (teknik, donatım, eğitim ve hünerde) çağdaş batılı orduların düzeyine getirme amacını güden geniş çaplı bir reform planlama ve kısmen de uygulama fırsatını verdi. Pâdişah, devletin bünyesinde yapılacak geniş ve kapsamlı ıslâhatın bir tehlikeye maruz kalmadan devamını ve selame-tini sağlamak için bunu bir şahsın değil, devletin malı yapmak istedi. Bu düşüncesini fiilen gerçekleştirmek için o, Nizâm-ı Cedid hareketini tesbit ederken, her hareketinde, ülkede büyük bir kuvvet olan ulemâ ve devlet adamlarıyla görüşüp onların düşüncelerini ve hiç olmazsa zımnî tasviplerini almayı düşündü. Zira Avrupa kültür (bilim ve teknik) ve medeniyetinden yararlanılarak devletin bünyesinde yapılacak geniş kapsamlı bir ıslâhatın, bir İslâm devleti olarak kurulmuş ve kendine has kültür ve medeniyeti bulunan bir devlette, aynen uygulanması büyük zorluklara yol açabilirdi. Bütün bu durumları gözönünde bulunduran Sultan III. Selim, devlet ricâ-linden, devletin yeniden yapılanması ve yeni bir düzenle ortaya çıkması için lâyhalar kaleme almalarını istemişti. Böylece, Nizâm-ı Cedid hareketinin nazari ve hukukî cephesinin teşkil ve te'sisine girişilmişti. Pâdişah, 1792'de başta sadrâzam olmak üzere devlet ve idare hayatında bilgi ve tecrübesi bulunan belli başlı şahsiyetlere kendisine Nizâm-ı Cedid'e dair lâyhalar vermelerini emretti. Bu suretle bir taraftan devletin durumu ve ahvali hakkında bilgi sahibi olurken, bir taraftan da girişeceği esaslı bir yeniden yapılanma işinde yalnız kalmamış oluyordu. Böylece, Genç Osman (1618 – 1622) ve daha sonra Sultan III. Ahmed (1703 – 1730) dönemlerinde gerçekleştirilmek istenen ıslâhat hareketleri büyük isyanlara yol açtığı gibi, bu hareketlere teşebbüs eden pâdişahların saltanat ve hayatlarına mal olduğu da bilinmekte idi. Bütün bunları bildiği için III. Selim, "Nizâm-ı Cedid"i programlarken onu bir şahsın değil, devletin malı yapmak istedi. Bunun için de ilk iş olarak 200 kadar devlet adamının, ıslahât hakkındaki düşüncelerini lâyhalarla belirtmelerini ferman buyurdu. Bunların, düşünce ve buna bağlı olarak hazırlayacakları projelerinde tamamen serbest olacaklarını, hiç

kimsenin, düşüncesinden dolayı sorgulanmayıp cezalandırılmayacağına bildirdi (1792).

Kaynaklardan anlaşıldığına göre bunlardan ancak onda biri bu emri yerine getirmişti. Ahmed Cevdet Paşa'nın, bunların birçoğunun işi oyuncuğa çevirdiğini, sunulan projelerden bazılarının Pâdişahı güldürecek kadar basit olduğunu söylemesinden, sunulan projelerin daha fazla olduğunu, fakat bunlardan birçoğunun bir kenara atılmış olduğunu tahmin etmek mümkün olmaktadır. Bu arada projelerin çoğunun ordu adamlarından değil, sivil erkândan gelmiş olması dikkat çekicidir. Lâyihalardan, devlet adamlarının ıslahât hakkındaki düşüncelerini, ıslâhatın seyri ve ıslahâtı gerçekleştirecek ekibin üyeleri de kolayca anlaşılmaktadır. Pâdişah'ın emri üzerine, başta Sadrâzam Koca Yusuf Paşa olmak üzere 22 devlet adamı lâyiha sundu. Bunların yirmisi Türk,* ikisi de Osmanlı hizmetinde bulunan Avrupalı Hristiyanlardı. İki Hristiyan'dan biri Osmanlı ordusunda hizmet gören Bertrant adında bir subay, diğeri de İsveç elçiliği memurlarından D'Ohsson idi. Lâyiha-ların yazılması emredildiği zaman ordu Silistre sahrasında bulunuyordu. Devlet adamlarının bir kısmı orduda idi. Bununla beraber, İstanbul'da olanların tamamı, ordunun durumu ile yakından ilgili bulunuyordu. Avusturya ile devam etmekte olan harp henüz bitmişti. Rusya ile de mütareke görüşmeleri devam ediyordu. Bu bakımdan devlet adamları harbin ortaya çıkardığı sıkıntıların etkisi altında bulunuyorlardı. Bu tesir, kendisini lâyiha-larda gösterdi. Bu yüzden lâyiha-ların ağırlık noktasını askerî alandaki ıslahât teşkil ediyordu.⁶² Sul-

* Nizâm-ı Cedid ile ilgili lâyiha (proje) sunan Türkler şunlardır: Koca Yusuf Paşa, Sudûrdan Veli Efendizâde Emin, Sudûrdan Salihzâde Efendi, Sudûrdan Âşir Efendi, Mevaliden Hayrullah Efendi, Defterdar Şerif Efendi (Paşa), Tatarcık Abdullah Efendi, Çavuşbaşı Râşid Efendi, Abdullah Berri Efendi, Hakkı Bey (Paşa), Tersâne Emîni Osman Efendi, Kethüdâ-yı Sadr-ı Âli Mustafa Reşid Efendi, M-sabe-i Üla el-Hac İbrahim Efendi, Rikâb-ı Hümâyûn kethüdağından münfasıl Râsih Mustafa Efendi, tarihçi Enverî Efendi, Laleli Mustafa Efendi, Ali Raik Efendi, Mâbeyinci Mustafa İffet Bey, Beylikçi Sâfi Efendi, Tezkire-i Üla Firdevs Efendi ve Tezkire-i Üla Nuri Efendi,

⁶² Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Enver Ziya Karal, "Nizâm-ı Cedid'e Dair Lâyiha-lar" *Tarih Vesikaları* (1942) I / 6, 414 - 415; aynı müellif, *Tarih*, V, 62 - 63; M.

tan III. Selim, girişeceği ıslâhat hareketleri yüzünden karşılaşacağı zorlukları tahmin ediyordu. Ancak bütün güçlüklerle rağmen, devletin geleceği için büyük bir cesaretle bunları gerçekleştirmeye önem verdi. Bununla beraber böyle bir harekete kalkışmadan önce, kendisinden evvel benzer hareketlerden çıkardığı dersler ışığında tecrübe, bilim ve tekniğinden yararlanmak istediği Avrupa'yı daha iyi tanımak istiyordu. O, bu tanımadan sonra ıslâhatlara başlama gereğini duydu. Bu sebeple Pâdişah, ıslâhat çalışmalarına başlangıç olmak ve Avrupa'yı daha iyi tanıyıp ondan istifade maksadıyla bir zata Viyana'ya

sefaret vazifesi ile gönderdi. O, bu zata (Ebû Bekir Râtıb Efendi), Avusturya'nın bütün müesseselerini görüp tedkik etmesi ve incelemelerinin sonucundan kendisini haberdar etme vazifesini vermişti. Pâdişah'ın, Nizâm-ı Cedid tasavvurları üzerinde kesin bir tesir icra ettiği bilinen 8 aylık bir seyahat ve araştırmasını özetleyen (telhis) sefâretnâme, önemli bazı konuları gündeme getirdiği gibi, devletin kuvvet ve kudretinin de bazı şartlara bağlı olduğunu belirtmekte idi. Bu şart ve tedbirler şöyle ifade ediliyordu:

- a. Askerin nizamı ve itaatkâr olması.
- b. Hazinesin zengin, tertipli ve daima dolu bulunması.
- c. Vezirler, devlet erkânı ve memurların hem doğru ve sâdık, hem de muktedir kimseler olmaları.
- d. Halkın, huzur, refah ve himâyesinin temin edilmesi.
- e. Bu şartlar gerçekleştirildikten sonra bazı devletler ile ittifak ve yardım anlaşmalarının yapılması.⁶³

Görüldüğü gibi bu yeni nizâm, tedbir ve tavsiyelerinin başında askeri alandaki ıslâhat bulunuyordu. Böyle bir yenilik, o dönemde Osmanlı Devleti'ni en çok zorlayan ve güç durumunda bırakan mes'ele bu idi.

Tayyib Gökbilgin, "Nizâm-ı Cedid" İA. IX, 310; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, Tarihsiz (Doğu - Batı Yayınları), s. 88 - 89.

⁶³. Bilgi için bk. Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, s. 154-162; Gökbilgin, "Nizâm-ı Cedid" İA. IX, 310.

Hazırlanan programa göre, askerlik alanında yapılacak ıslâhâtın belli başlı esasları şöyle idi:

1. Mevcud askerî ocakların düzenlenmesi,
2. Nizâm-ı cedid adı altında Avrupa standartlarına uygun yeni bir ordunun kurulması,
3. Savaş sanayiinin yeni baştan düzenlenmesi.

Ancak durumları ne olursa olsun mevcut Yeniçeri ocağını hemen kaldırıp yerine yeni teşkilâtlar kurmak mümkün değildi. Zira böyle bir iş için devletin elinde dayanabileceği başka bir kuvvet yoktu. Bu yüzden III. Selim, bir taraftan, Avrupa usûlüne uygun bir ordu hazırlamayı, diğer taraftan da mevcut ocakları mümkün olduğu kadar düzenlemeyi temel prensip olarak kabul etti.

Sistemin gerçekleşmesi amacıyla, birçoğu esnaf, ticaret ve hatta çiftçilik gibi başka işlerle uğraşan yeniçerilerin disiplin ve eğitim yönünden ıslâhlarını sağlamak için haftanın belirli günlerinde eğitim öğretim mecburiyeti kondu. Bu arada 10 Temmuz 1792'de "*Tecdid-i Kanun-ı Timar ve Zeâmet*" adı altında çıkarılan kanunla tımar ve zeâmet erbabından olup savaşımlara katılmamış olanların tımar hakları ellerinden alındı. Bu hak, merkez ve sancaklarda vazifelerini gereği gibi yapanlara verildi.

Osmanlı ordusunun teknik sınıfını teşkil eden Kumbaracı (Humbaracı), Lağımçı, Arabacı ve Topçu Ocakları için de 26 Şubat 1793'te yeni kanunlar çıkarıldı. Buna göre tophâne ve baruthaneler yeniden düzenlendi. İsveç, İngiltere ve özellikle Fransa'dan mühendislerle işini bilen dökümcü ustaları getirildi. Bu sayede büyük toplar döküldü. 1794 yılında "*Mühendishâne-i Berr-i Hümayûn*" (Topçu Okulu) açıldı. Bu arada Osmanlı Bahriyesi de ıslâhat hareketi kapsamına alındı. 1792 yılında "*Tersane Nizâmı*" adı altında çıkarılan bir kanunla donanma ve personeli ile tersanelerin durumları yeni esaslara bağlandı. Bundan sonra da Bahriye'de yenilikler yapıldı. Öbür taraftan, Avrupa'nın teknik ve biliminden yararlanmak için açılan yüksek okullarda ders verip öğretmenlik yapmak üzere Avrupa'dan uzmanlar getirildi. Bu yabancı uzmanların yanında fen ve teknik sahada yetişmiş Türk elemanlar da görevlendirildi. Nitekim Kırımı Esat Efendi, İshak Efendi ve daha başka Türk bilginleri ma-

tematik, geometri ve istihkâm gibi sahalarda dersler verdiler. Bu esnada fen ve teknikle ilgili sahalarda kitaplar yazdırılarak matbaada bastırıldı. Böylece “Nizâm-ı Cedid” hareketinin başarılı olması için zengin bir kütüphâne des meydana getirildi.⁶⁴

B. Nizâm-ı Cedid Ordusunun Kurulması

Daha önce de işaret edildiği gibi Sultan III. Selim, tahta geçtiği andan itibaren devletin içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarılması için çareler düşünmüştü. Bu düşüncesini gerçekleştirmek için harekete geçen Pâdişah, Avrupa tarzı bir ordunun kurulmasına karar vermişti. Avusturya ve Rusya ile barış antlaşmaları imzalandıktan sonra Sadrâzam Koca Yusuf Paşa ordu ile İstanbul’a döndü. Sadrâzam, İstanbul’a dönerken yanında birkaç tane Avrupa’lı subay getirmişti. Bu subaylar, Levend Çiftliği’nde az sayıdaki ere askerlik öğretmekle görevlendirildiler. Pâdişah da zaman zaman gidip burada yapılan talimleri seyir ve kontrol ediyordu. Pâdişah’ın, Avrupalı subaylarca eğitilmesini istediği bu küçük birlik, daha sonra “Nizâm-ı Cedid” adı altında kurulacak olan yeni askerî teşkilâtın çekirdeğini teşkil etti.

Bundan sonra talimli asker işleriyle uğraşmak için “Talimli Asker Nezâreti” kuruldu. Bu Nezâretin başına da Mustafa Reşid Efendi (Çelebi) getirildi. Pâdişah, “Nizâm-ı Cedid”in başlı başına bir askerî ocak olmasını ve buna yeniçerilerden yaşları uygun olanların alınmasını istedi. Fakat yeniçeriler bu teklifi kabul etmediler. Ocaklılar, yeni eğitim ve öğretim sistemini kendi geleneklerine aykırı gördüler. Bu esnada Yeniçeri Ocağını tutan bazı devlet adamları ile ulemâ da, Osmanlı kanunlarının Yeniçeri Ocağı’ndan başka yeni bir askerî teşkilât kurulmasına izin vermediğini, kurulduğu takdirde de bunun çok tehlikeli olacağını iddia ediyorlardı. Bu düşüncede

⁶⁴. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Cevdet Paşa, *Tarih*, VI, 4 – 73; Ahmed Râsım, *Osmanlı Tarihi*, III, 1223 – 1225; Karal, *Tarih*, V, 60 – 65; Gökbilgin, “Nizâm-ı Cedid”, *İA*, IX, 310 – 313; Eren, “Selim III” *İA*, X, 445 – 447; Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, I, 354 – 358; Ali İhsan Gencer, *Bahriyede Yapılan Islâhat Hareketleri ve Bahriye Nezâretinin Kuruluşu*, İstanbul 1985; Uçarol, “Küçük Kaynarca Andlaşmasından Sonra Osmanlı İmparatorluğu” *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, XI, 330 – 335.

olanlara göre Yeniçeriler kıskançlık yüzünden isyan edip bütün planları alt üst edebilirlerdi.

III. Selim, muhalif düşünce ve hareketleri göz önünde tuttuğu gibi yapılan tavsiyeleri de dikkate alarak Nizâm-ı Cedid adı altında kurulacak yeni askerî teşkilâtın Bostancı Ocağı'na bağlı, Bostancı Tüfenkçisi Ocağı şeklinde kurulmasını kabul etmek zorunda kalmıştı.

1793 (1207) yılında Nizâm-ı Cedid için ayrı bir kanun çıkarıldı. Bu sınıfa giden askerlerin, önce Kağıthâne'de talim (eğitim - öğretim) görmesi kararlaştırıldı. Fakat daha sonra bu işin halkın gözünden uzak bir yerde yapılmasının daha uygun olacağı düşüncesi ile yeni ordu (Nizam-ı Cedid), şehrin biraz daha dışındaki "Levent Çiftliği"ne yerleştirildi. Bu amaçla çıkarılan kanuna da "Levent Çiftliği Kanunnâmesi" adı verildi.* Bu kanuna göre yeni kurulan askerî teşkilâtın mevcudu ileride artırılmak kaydıyla subaylar dahil olmak üzere 1602 kişiden ibaret olacaktı. Bunlar 12 bölük olarak bir "Orta" olacaktı. Orta'ya bir binbaşı, sağ ve sol kol ağaları, bunların iki mülâzım ağalarının yanında her bölüğe birer yüzbaşı ile diğer subaylar tayin ediliyordu. 21 Safer 1209 (17 Eylül 1794) ve daha sonra 1 Zilhicce 1210 (7 Haziran 1796)'de yayınlanan ek nizâmnâmelerle Nizâm-ı cedid'in Anadolu ve Rumeli'de de uygulanması, böylece teşkilâtın genişlemesi düşünüldü. Buna göre askerin mevcudu 12 bin olacaktı. Bunların 1602'si İstanbul'da, diğerleri de Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli şehirlerinde bulunacaktı. Nitekim Anadolu'da Konya, Ankara ve Kayseri gibi büyük merkezlerde kurulan bu yeni teşkilâtın başına Karaman valisi Kadı Abdurrahman Paşa getirildi. Bu arada Nizâm-ı Cedid askerinin ciddi bir şekilde yetiştirilmesine gayret edildi. Sultan III. Selim, fırsat buldukça bazen yalnız, bazen yanında devlet erkânı olduğu halde sık sık Levent Çiftliği'ne giderek askerin eğitimini denetlerdi. Bundan büyük bir haz alan Pâdişah, askerlerle subayları teşvik ederdi.⁶⁵

*. Levent Çiftliği Kanunnâmesine göre askerin buraya nasıl alınacağı, ne şekilde eğitim göreceği, nasıl emekli olacağı, ve kadro durumu hakkında geniş bilgi için bk. Cevdet Paşa, *Tarih*, VI, 366 - 371.

⁶⁵. Cevdet Paşa, *Tarih*, VI, 70 - 71; Gökbilgin, "Nizâm-ı Cedid" *İA*. IX, 312.

Nizâm-ı Cedid ordusu kurulduktan sonra onun güvenliğini sağlamak da gerekiyordu. Bu bakımdan yeniçeri ordusu ile halkın sempatisini veya hiç olmazsa bunların teşkilâta verecekleri zararları önlemek icab ediyordu. Bunun için de devlet, halka bu yeni teşkilâtın kurulma sebeplerini iyice anlatmalı idi. Böylece halk ve yeniçeriler “bu yeni teşkilât ta ne oluyor, nereden çıktı bu Frenk icadı talim?” diye herhangi bir isyana kalkışmamalı idi. Bu konuda Rusların, Boğazlar ile İstanbul’un su bentlerini ele geçirme ve dolayısıyla Pâyitaht olan İstanbul’a sahip olma gibi planlarının olduğu anlatıldı. Böyle bir durumun meydana gelmesi halinde, büyük bir kısmının, Anadolı ve Rumeli’de bulunduğu Osmanlı ordusu, çift ve çubukları ile meşgul idi. İstanbul’u savunmak için gereken kuvvetlerin temini ve İstanbul’a ulaşmaları en az iki ay alırdı. Bu yüzden devlet merkezinin can damarı mesabesinde bulunan Bendler’e yakın bir yerde, yani Levend Çiftliği’nde teşkil edilen talimli askerin derhal böyle bir savunma hizmetini yapabileceği etrafa duyuruldu. Böylece savunma için böyle bir askerî güce olan ihtiyaç belirtiliyordu.

Ordu ve donanmada yapılan yenilikler, büyük masraflara mal olmuştu. Nizâm-ı Cedid’in yaşaması ve masraflarının karşılanması için “*İrâd-ı Cedid*” adı altında yeni bir hazine kuruldu. *Enderûn* ve *Darphane-i Âmire* hazinelerinden ayrı olan bu hazinenin gelirleri, devletin diğer gelirlerini sağlayan kaynaklardan ayrı olacaktı. Bu gelirlerin hesaplarını görmek üzere “*İrâd-ı Cedid Defterdarlığı*” adı ile yeni bir teşkilât kuruldu. Uygulamada, talimli asker nâzırının aynı zamanda İrâd-ı Cedid Defterdarı olması da kararlaştırıldı. Hazinenin karakteri, önemi ve çalışma şekli bir kanunnâme ile tesbit edildi. Pâdişah, kanunnâme hükümlerinin uygulanması konusunda çok titiz davrandı.⁶⁶

Böylece Osmanlı Devleti, kuruluşundan kısa bir müddet sonra teşkilâtlandığı ve bu döneme (Sultan III. Selim dönemi) kadar varlığını devam ettirmiş bulunan eski askerî teşkilâtının yanında, günün şartlarına uygun olarak Avrupalı tarzda yeni bir teşkilât kurdu. Bu yeni teşkilât sayesinde geleceğine daha güvenle bakacaktı.

⁶⁶ Bilgi için bk. Karal, *Tarih*, V, 70.

Gerçekten III. Selim döneminin sonunda Osmanlı Devleti, yeni silahlarla donatılmış ve Avrupalı komutanlar tarafından eğitilmiş yeni bir orduya sahip olmuştu ki, bu ordu, Avrupalılar tarafından da övgüye layık görülmüştü. Bu ordu, düşmanla eşit şartlarda mücadele edebilecek seviyeye gelmişti.⁶⁷

C. Kabakçı Mustafa İsyanı ve Sultan Selim'in Hal'i

Osmanlı Devlet'i tarihinde, Sultan III. Selim tarafından uygulanmaya çalışılan ve en geniş kapsamlı ıslâhat hareketi olan "Nizâm-ı Cedid", bütün gayretlere rağmen istenilen şekilde tam bir başarı sağlayamadı. Zira Sultan III. Selim devri ıslâhatları, hâkanî menşeli birer ıslâhat idiler. Bu ıslâhatlara karşı direnen halk kütlesi değildi. Silkinip uyanmak ve dünyanın gidişatına ayak uydurmak gereğini duyan yine taht ve tahtın etrafı idi. Onun için de yine belli doğmalara demir atıp kalmış ulemâ ile cehâlet ve menfaatin öncülüğünü yapan Yeniçeri Ocağı, bu hâkanî inkılâbın karşı cephesinde yer almış bulunuyorlardı.

O dönemde, gerçekleri ve dünyanın gidişatını görüp ona göre hareket edilmesi gerektiğine inanan ve bu yüzden Sultan III. Selim'in uygulamasını doğru bulanlara karşı, Nizâm-ı Cedid ve ıslâhatlara karşı olan büyük bir çoğunluk, bunu "gâvur icâdı" olarak isimlendiriyordu. Bunlar, bununla da yetinmeyerek Nizâm-ı Cedid askerini ve buna taraftar olanları küfürle itham ediyorlardı. Her dönem, zemin ve zamanda görülmesi mümkün olan menfaat düşkününü bazı kimseler de, ıslâhatlar sayesinde terfi edip yüksek makamlara gelen şahsiyetleri iftira ve tezvirlerle yıpratmaktan geri kalmıyorlardı.⁶⁸

III. Selim tarafından uygulanmak istenen programın yürütülmesi için kuvvetli ve samimi olarak yeniliklere inanan bir ekip kurulamamıştı. Bu yüzden ıslâhat, şekilde kaldığı için geniş halk kitlelerine nüfuz edememişti. Ayrıca, kuruluşundan kısa bir müddet sonra bu harekete karşı düşmanlıklar da başlamıştı. Her ne kadar ulemâ ile devlet adamlarından birkaç kişi, Avrupa'nın fen ve teknik-

⁶⁷. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, I, 355.

⁶⁸. Ahmed Râsim, *Osmanlı Tarihi*, III, 1464 - 1465.

te ileri olmasından dolayı üstün geldiklerine inanıyor idiyse de büyük bir kesim buna inanmıyordu. Bu kesim, berikilerin aksine Nizâm-ı Cedid'e karşı cephe alarak düşmanlık beslemeye başlamıştı. Kendi menfaatlerinden başka bir şey düşünmeyen bu insanlar, devletin karşılaştığı güçlülere, Nizâm-ı Cedid'i sebep olarak göstermek suretiyle akıl almaz basit ama tesirli istismarlarda bulunuyorlardı. Bu işte başrol oynayan ve İlmiyeyi temsil eden Topal Atullah Efendi, hilekâr ve tezcirci bir adamdı. Köse Musa Paşa ise iki yüzlü ve son derece haris bir adamdı. Nitekim Köse Musa, basit sebeplerden dolayı Nizâm-ı Cedid'e dış bileyen yamakların kinini, gönderdiği karıştırıcı haberlerle kızdırmakta zorluk çekmeyecekti. Nitekim, Nizâm-ı Cedid kıyafetini kabul etmeyen, talim ve terbiyeye yanaşmayan bu basit ve cahil adamlar, ağalarını parçalamak gibi kanlı bir adımla isyan bayrağını açarak İstanbul'a doğru akmaya başlamışlardı.

Öbür taraftan, Nizâm-ı Cedid programını uygulayıp hayata geçirecek olan görevlilerin sayısı da azdı. Sadrâzam ve Şeyhülislâm gibi hükümetin en üst makamlarında bulunanlar arasında bile Pâdişah ile yenilikçileri bu çalışmalarında samimî bir şekilde destekleyenler hemen hemen yok gibi idi. Bu arada Nizâm-ı Cedid taraftarı olup da iş başında bulunanlar ise kendilerine düşen görevleri unutup, İstanbul'da muhteşem saraylar yaptırmak suretiyle zevk ve sefaya dalmışlardı. Bu kafa ve kapasitedeki insanların hal, tavır ve hareketleri, devlet idaresini işlemez hâle getirmişti. Pâdişah'ın şahsî nüfuz ve otoritesinin sarsılmasına sebep olan benzer hareketler, kendisine karşı bir hareketin doğmasına sebep olmuştu. Bu yüzden câmilerde zaman zaman bazı vaizler *"askere setre pantolon giydürüp, imanına hâlel getiren, önlerine muallim diye Frekleri düşüren Pâdişah'a elbette Allah teufikını çok görür. Hâdimü'l-Haremeyn unvanına liyakati olmadığını bu suretle meydana çıkarır"* diye Pâdişah'ın aleyhinde konuşup onu ve yeni sistemi tenkitten geri kalmıyorlardı. Bu arada devletin dış düşmanları da emellerine ulaşmak için vaiz ve vezirlerin sözlerine benzer şayialar yaymak için fırsat kolluyorlardı. Nitekim İngilizler, Fransa ile uzlaşma temayülü gösteren Osmanlı devlet adamlarını devirmek için İngiliz donanmasının İstanbul önle-

rine gelmesini şöyle izah ediyorlardı: “Pâdişah, İngiliz ve Rus hükümetleri ile yeniçerileri ortadan kaldırmak için anlaştı. İngiliz donanması, Pâdişah’ın müsaadesiyle İstanbul’a geldi. Rus donanması da yakında gelecektir. O zaman yeniçeri kaldırılacak ve yerine Nizâm-ı Cedid geçecektir”⁶⁹

Benzer sebep ve gelişmeler, halkı, devlet adamlarının büyük bir kesimini ve özellikle yeniçerileri, Nizâm-ı Cedid hareketine düşman yapmıştı. Bu da yapılacak ıslâhat hareketlerinin geleceğini tehlikeye sokuyordu. Nitekim tarihlerimizde “İkinci Edirne Vak’ası” diye geçen olay, bu tehlikenin ilk büyük işareti oldu.

Önce İstanbul, sonra da Anadolu’da kurulan ve buralarda başarılı olan Nizâm-ı Cedid teşkilâtının Rumeli’deki eyâletlerde de kurulması kararlaştırılmıştı. Daha önce de temas edildiği gibi, bu orduya bağlı birlikler, ilk defa Napolyon Bonaparte’in, Akka’yı kuşatması sırasında düşmana karşı savaşıarak yenilmez denilen Bonaparte’i yenmişlerdi. Nizâm-ı Cedid teşkilâtının bu başarısı, Rumeli’de devam eden âyân isyan hareketleri, Sırp isyanının başlaması ve Balkanlar’da Rus tehlikesinin büyümesi üzerine, Akka önlerinde kendisini isbat etmiş bulunan bu teşkilâtın orada da (Rumeli) kurulması için karar alınmasına sebep olmuştu. Bu karardan sonra Anadolu’da Nizâm-ı Cedid’i kuran Karaman Valisi Kadı Abdurrahman Paşa, Pâdişah’ın emriyle 1221 senesi Rebiülevvel ayının ortalarında (1806 Haziran başları) İstanbul’dan hareket etti. Fakat Abdurrahman Paşa’yı çekemeyen ve Nizâm-ı Cedid taraftarı gibi görünmekle birlikte aslında bu harekete karşı olan Sadrâzam İsmail Paşa, el altından bölge âyânlarına haber göndererek kurulacak Nizâm-ı Cedid teşkilâtına karşı harekete geçmelerini istemişti. Bunun üzerine Nizâm-ı Cedid’in Rumeli’de kurulacağını bildiren fermanı okuyan Tekirdağ Kadısı Yeniçeriler tarafından öldürüldüğü gibi* bölgede hutbelerde III. Selim’in adının

⁶⁹. Karal, *Tarih*, V, 77 – 79; Gökbilgin, “Nizâm-ı Cedid” İA. IX, 314; Eren, “Selim III”, İA. X, 455; Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, II, 272 – 273.

*. Bir Cuma günü meydana gelen olay, Yayla İmamı Risâlesi diye şöhret bulan “Tarih-i Vekayi-i Selimiye”adlı eserde tafsilatlı bir şekilde nakledilir: Buna göre yeniçeriler “dal bıçak olup kadı-i beldeyi pâre pâre edup mübaşir dahi pabuçsuz

anılmaması, yani devleti tanımamaları, İstanbul'da büyük bir heyecana sebep olmuştu. Böylece Rumeli'de geniş çaplı bir isyan hareketi başlamış gibi görünüyordu. Beklenilmeyen ve umulmadık bir zamanda ortaya çıkan bu durum, bir iç savaşa kadar gidebilirdi. Osmanlı – Rus savaşının başladığı ve İngiliz tehditlerinin gittikçe çoğaldığı bir sırada Sultan III. Selim, bir iç savaşı tehlikeli gördüğü ve kan dökülmesinden endişe ettiği için Kadı Abdurrahman Paşa'ya ordusuyla geri dönme emrini vermişti. Böylece Rumeli'de Nizâm-ı Cedid'in kurulmasından vaz geçilmişti. Bu olaydan sonra Sadrâzam İsmail Paşa, görevinden azledildi.

III. Selim'in bu kararı, senelerden beri uğrunda gayret sarf ettiği ıslâhatın yıkılmasına ve netice itibariyle kendisinin hal'ine ve daha sonra da hayatına mal oldu. “İkinci Edirne Vak'ası” diye adlandırılan hâdise, Osmanlı müelliflerinden bazıları tarafından III. Selim'in, halim, selim ve merhametli olmasından dolayı devlet nizamlarını yerine getirmekte fazla cesaretli olmamasına bağlanmaktadır. Fakat bunda onun şahsî cesaretsizliğinden ziyade daha başka sebeplerin bulunduğunu düşünmek gerekir. Zira Pâdişah, bu sıralarda memlekete karşı içten ve dıştan yöneltilmiş bulunan tehlikelere vâkıf idi. Osmanlı tarihini çok iyi bilen Pâdişah, ihtilallerden hep çekinmişti. Bu arada o, “Enderûn ve Birûn”da bulunup kendisini çevreleyenlerden birçoğunun ihtilalcilerle iş birliği yaptığını da biliyordu.⁷⁰

Sultan III. Selim, Edirne Vak'ası'ndan sonra sadâret makamına Yeniçeri Ağası Hilmi Paşa'yı, meşihata da Rumeli Kadiaskeri Topal Ataullah Efendi'yi getirmişti. Bu sırada devam eden Osmanlı – Rus savaşı yüzünden Sadrâzam Hilmi Paşa orduyla cepheye gidince Köse Musa Paşa sadâret kaymakamlığına getirildi. Şeyhülislâm Ataullah Efendi ile Köse Musa Paşa, kendilerini Nizâm-ı Cedid taraftarı olarak tanıtmışlardı. Bunlar, gerek Yeniçeri Ocağından, gerekse halk ve kendi adamlarından bir menfaat muhiti hazırlamış

kaçup Âsitâne'ye bu haberi vermişti...”, “Yayla İmâmı Risâlesi” nşr. Fahri Ç. Derin, *İÜ.Tarih Enstitüsü Dergisi* (1973), III, 217 – 218.

⁷⁰ Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Cevdet Paşa, *Tarih*, VIII, 60 – 65; Karal, *Tarih*, V, 80 – 81; Eren, “Selim III”, *İA*, X, 453 – 454.

bulunuyorlardı. Zira Nizâm-ı Cedid denen talimli ve inzibatlı askeri teşekkül, Yeniçeri Ocağı'nın sırtından geçinen irâdcılarla, memleket menfaatlerini kesime alan haytaların işine gelmezdi. Bu arada menfaatleri haleldar olan medreselilerin mühim bir kısmı ise, hiyerarşi sisteminden faydalanarak asıl selâhiyet sahibi olan bilgili sınıfa, ne hukuk, ne de diyanet kadrosu içinde yer vermek istiyorlardı. Pâdişah da selâhiyet sahiplerinin iş başına gelmeleri ve mağdur olmalarını için, tayinlere esas olarak, imtihan usûlünü kabul etmişti ki, bu karar yüzünden ulemâ arasında da büyük bir hoşnudsuzluk hüküm sürmekte idi. Menfaat şebekelerinin gizliden gizliye uğraş verdikleri bütün bu çabaların aleyhinde imiş gibi görünen Şeyhülislâm Topal Ataullah Efendi ile Köse Musa Paşa'nın ikisi de her türlü yenilik ve gelişmelere karşı idi. Bu yüzden kendileri gibi düşünen veliaht Şehzâde Mustafa ile gizlice temas kurmuşlardı.

Şeyhülislâm Ataullah Efendi ile Sadâret Kaymakamı olan Köse Musa Paşa ve yandaşları, bir isyan hareketini başlatma faaliyetlerine girişmişlerdi. Pâdişah ve onun kurduğu yeni harekete (Nizâm-ı Cedid) isyan etme sebepleri olarak şunlar gösterilmektedir:

1. "Asâkir-i Şâhâne" denilen Nizâm-ı Cedid'in kurulmasının Yeniçeri Ocağı'nı kışkırtması.

2. Nizâm-ı Cedid'in giderlerini karşılamak için senede 20 bin keselik yeni verginin konması yanında "İrâd-ı cedid" in 60 bin keseye kadar çıkması ve bunun birçok kimseyi zarara sokması.

3. Nizâm-ı Cedid askerinin kıyafetinin kâfir kıyafetine benzermesi (Küffâra taklid)

4. Pâdişahın istediği lâyhaları verenlerin, Pâdişahın yakını bazı gençler tarafından alaya alınmaları ve eski devlet adamlarının bundan dolayı gücenmeleri.

5. Çeşitli sebeplerden dolayı devlete küskün olanların muhalefete katılmaları.

6. Nizâm- Cedid askeri çoğaldıkça, Yeniçerilere ulûfe (maaş) verilemeyeceği ve hatta ocağın kaldırılacağı söylentilerinin çıkarılması.

7. Yenilik taraftarlarının servet ve mülk sahibi olarak zevk ve sefaya dalmaları. Bunların sefahat ve israfları "*Lâle Devri*"ni gölgede

bırakmıştı. Bu arada Türk musikisinde yeni bir devir açmış bulunan III. Selim'in de saz, söz ve mehtap âlemleri yapması, istismar edilip sefahat sayılmıştır.

8. Yeni vergilere ilave olarak para ayarının bõzulmasının sebep olduğu pahalılık.

9. Tahsilat yolsuzluklarından dolayı taşradan gelen şikâyetlere kulak asılmamıştı.

10. Yolsuzluk, kötülük ve bunlara bağı şikâyetlerin Pâdişah'tan gizlenmesi. Bunun sonucu olarak III. Selim'in, devlet işleri ile meşgul olmadığı şeklinde halk arasında aleyhteki söylentilerin çoğalması. Hatta "Pâdişah'a cin çarptığı için devlet işleriyle meşgul olamıyor" şeklinde garip ve tuhaf bir şayia bile çıkmıştı.

11. Hür fikirliliği savunmak isteyen yakınlardan bir kısmının bazı hezeyanları sebebiyle Fransız laikliği ile dinsizliğini taklid etmeleri ve bu yüzden Alafrangalığın ifrata vardırılması, ilmiye sınıfının saraya karşı cephe almasına sebep olmuştu.

12. Pâdişah'ın, müsamahakârlığı sebebiyle Yeniçeri ve düşmanlarının şımarıp cesaretlenmeleri.

13. Sultan III. Selim'in, kendisine inanmış kuvvetli yardımcılarının bulunmaması.⁷¹

Sultan III. Selim ile Nizâm-ı Cedid'e düşman olanlar, yukarıda belirtilen sebepler ile benzerlerini bahane ederek onların aleyhinde geniş bir propaganda faaliyetine giriştiler. Bu propagandanın tesirleri, devletler tarihine göre kısa denebilecek bir sürede kendisini iyiden iyiye hissettirmeye başladı. Bunun sonucu olarak da büyük bir isyan hazırlandı. Pâdişah ise bu plan ve çalışmalardan habersiz olarak hâlâ Nizâm-ı Cedid'in gelişmesini bekleyip duruyordu.

Pâdişah'ın bu yumuşak ve merhametli durumundan faydalanmak isteyen Köse Musa, 17 Rebiülevvel 1222 (25 Mayıs 1807) tarihinde İstanbul Boğazı'nın savunması için Rumeli Kavağı'nda bulunan ve Trabzondan getirilmiş Yeniçeri yamaklarına Nizâm-ı Cedid elbiselerini giydirmek ve bunları da yeni askerî teşkilâta bağlamak

⁷¹. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1961, IV, 85 - 86; Ayverdi, *Osmanlı Asırları*, II, 271.

için İngilizce bildiğinden “İngiliz” denenene ve eski Reisü’l-Küttâb’lardan olan Boğaz Nâzırı Raif Mahmut Efendi ile Bostancıbaşı Şâkir Bey’e emir verdi. Böylece Köse Musa Paşa için önemli bir fırsat doğmuştu. O, el altından yamaklara gizlice haber göndererek bu kararın bizzat Pâdişah tarafından alındığını ve “*Nizâm-ı Cedid elbisesi giyerseniz dinden çıkarınız, giymezeniz ordu-dan atılacaksınız, belki de Nizâm-ı Cedid askeri sizi öldürecektir*” diye onları kışkırtmıştı.

Köse Musa Paşa’nın bu hareketi üzerine, Boğaz’daki Yeniçeri yamakları: “Biz, kul oğlu kuluz ve “*eben an cedd*” yeniçeriyiz. Nizâm-ı Cedid elbisesi giymeyiz” diye ayaklandılar. Macar tabyası zâbiti Haseki Halil Ağa, ortalıkta dolaşan rivayetlerin doğru olmadığını söyleyince parçalanarak öldürüldü. Alevlenen ihtilal üzerine, sandalla Büyükdere’ye kaçmak isteyen Raif Mahmut Efendi de takip edilerek öldürdü. Büyükdere Çayırı’nda toplanan asiler, kendilerine Kastamonu’lu Kabakçı Mustafa’yı baş seçerek istekleri yerine getirilinceye kadar dağılmayacaklarını söyleyip İstanbul’a doğru harekete geçtiler. Böylece Kabakçı Mustafa isyanı başlamış oldu.

Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti, yamakların isyan ve devlet adamlarını öldürmeleri konusunu görüşmeye başladı. Fakat “Köse Musa Paşa” bir kazadır olmuş, bu işin arkasına o kadar düşülmemeli” diyerek meseleyi basit bir olaymış gibi göstermek suretiyle ortalığı yatıştırmaya çalıştı. Böylece tedbir alınmasına da engel olmuş oldu. Halbuki bu sırada Levent Çiftliği’nden gönderilecek bir tabur Nizâm-ı Cedid askerinin bu felaketi önlemeye yeteceği belirtilmektedir. Gerçekten, Üsküdar’da bulunanlar ile sayıları 13 bine ulaşan Nizâm-ı Cedid askerinden bir miktarı gönderilmiş olsaydı isyan kısa zamanda bastırılırdı. Hatta Cevdet Paşa “Eğer Sultan Selim bu askeri kullansa ve Musa Paşa’nın boynunu vurdurmuş olsaydı, âsileri te’dir ile devlet düzenini yeniden sağlamaya muvaffak olurdu” der. Boğaziçi’nde başlayan isyan hareketi, bir gün sonra İstanbul’a ulaştı. Nizâm-ı Cedid korkusu ile tereddüdlü ve cesaretsiz bir yürüyüşle İstanbul’a giren Kabakçı Mustafa, Topal Ataul-

* Atalarımızdan bu yana anlamına gelen bu terimin tam karşılığı “Babadan dededen” dir.

lah Efendi, Köse Musa, Hoca Münib Efendi ve Şehzâde Mustafa'nın taraftarlarınca hazırlanan plan üzere hiçbir mukavemet ile karşılaşmadı. Kabakçı, burada kışlaları dolaşüyor, sekbanbaşı ile ittifak ederek yeniçerilerin en seçmelerini maiyetine alıyor, kalyoncuları kışkırtıyor ve Pâdişah'a derin sevgileri olan topçuları bile kendi tarafına çekiyordu. İsyanın son ve kat'i perdesi, iltılal an'anesi gereğince Atmeydanı'nda açılacaktı. Çorbacılar ve topçular kazanları getirecekler, münadiler sokak sokak bağırarak, konaklar basılıp mallar yağma edilecekti. Tuna boylarında Moskof süngüsü ile Türk kanı oluk oluk akarken, şekavet ve menfaat kılıcıyla da masum vatandaş kelleleri uçacaktı. Gerçekten, savaşa gitmeyen yeniçeriler ile bir kısım halkın katıldığı âsiler Atmeydanı'nda topları Nizâm-ı Cedid'in kaldırılmasını istiyorlardı.

Bu fiili durum kendisine bildirilen III. Selim, devlet idaresini ellerine teslim ettiği Şeyhülislâm ile Sadâret Kaymakamı'nı, Kabakçı Mustafa'yı teşvik edip desteklediklerini öğrendiği zaman iş isten geçmiş ve yapılabilecek bir şey kalmamıştı. Bunun üzerine III. Selim, Köse Musa'ya *"Bu işlere sebep benim hilmimdir"* demekle iktifa etmişti. Bu sırada Sultan III. Selim, hiçbir harekette bulunmayarak âdeta kadere teslim olmuştu. Pâdişahın bu anlaşılmasız teslimiyeti, belki de başkentteki bütün askerî sınıfların elbirliği yapmaları karşısında duyduğu hayal kırıklığından kaynaklanmıştı. Bu sırada kargaşa ve karışıklıktan çekinen esnaf, her zaman olduğu gibi dükkanlarını kapatırken, halk da evlerine çekilmişti.

Böylece Sultan III. Selim, Edirne Vak'ası'nda olduğu gibi burada da âsilerin isteklerine boyun eğerek Nizâm-ı Cedid'in kaldırıldığına dair fermanı imzalayıp Bâbîâli'ye gönderdi. Bu fermanla Pâdişah, kendi sonunu da hazırlamış oldu. Böylece büyük bir emek ve çalışma sonucu hazırlanarak yürürlüğe konan ve devletin geleceği için bir umut olan Nizâm-ı Cedid, ortadan kaldırılmış oldu. Ancak ayaklanma bununla da sona ermedi. Sadâret Kaymakamı Köse Musa, kendisine aleyhtar olan onbir devlet adamının isimlerini bir liste halinde Kabakçı Mustafa'ya gönderdi. III. Selim, tamamı Nizâm-ı Cedid hareketinde kendisine yardım etmiş olan bu onbir kişiyi istemeye istemeye âsilere teslim etmek zorunda kaldı. Âsiler tara-

findan işkence görüp parçalanan bu adamların malları Köse Musa ve adamları tarafından paylaşıldı.

Nizâm-ı Cedid'in ortadan kaldırılması üzerine isyan, görünüşte biraz yatışır gibi oldu. Fakat Köse Musa Paşa ve Topal Ataullah ile işbirliği yapan Veliahd Şehzâde Mustafa'nın adamları, gece âsilerle görüşerek III. Selim'in tahttan indirilmesine karar verdiler. Şeyhülislâm Topal Ataullah Efendi, bu konuda fetva verdi. Âsiler tarafından kendisine "*hal' fetvası*" götürülen Pâdişah, büyük bir üzüntü içinde "*böyle âsi tebeanın pâdişah ve halîfesi olmaktansa, olmamak daha iyidir*" diyerek tahttan çekildiğini bildirdi (21 Rebiülevvel 1222 / 29 Mayıs 1807). Âsiler, onun yerine IV. Mustafa'yı tahta geçirdiler.

Aşırı derecedeki merhamet, şefkat ve safiyeti yüzünden tahtından olan III. Selim'e henüz tahttan çekilmeden önce cephede bulunan orduyu İstanbul'a çağırarak isyanı bastırması teklif edilmişti. Fakat vatanperver Pâdişah'ın bu teklife cevabı "*Olmaz, sonra Rus orduları Çatalca'ya gelir*" olmuştu. Bu ifade, en büyük felaket anında bile onun devlet ve memleketi düşünerek hareket ettiğini göstermektedir. Nizâm-ı Cedid'in ilgası ile yeni, güzel ve memleketi kurtaracak bir devir kapandığı gibi, Sultan III. Selim de taht ve dâha sonra hayatından olmuştu. Bu ihtilâl sonucu, birçok hayır eseri bulunan III. Selim'in yerine IV. Mustafa, Pâdişah olarak Osmanlı saltanat tahtına geçmiş oldu.⁷²

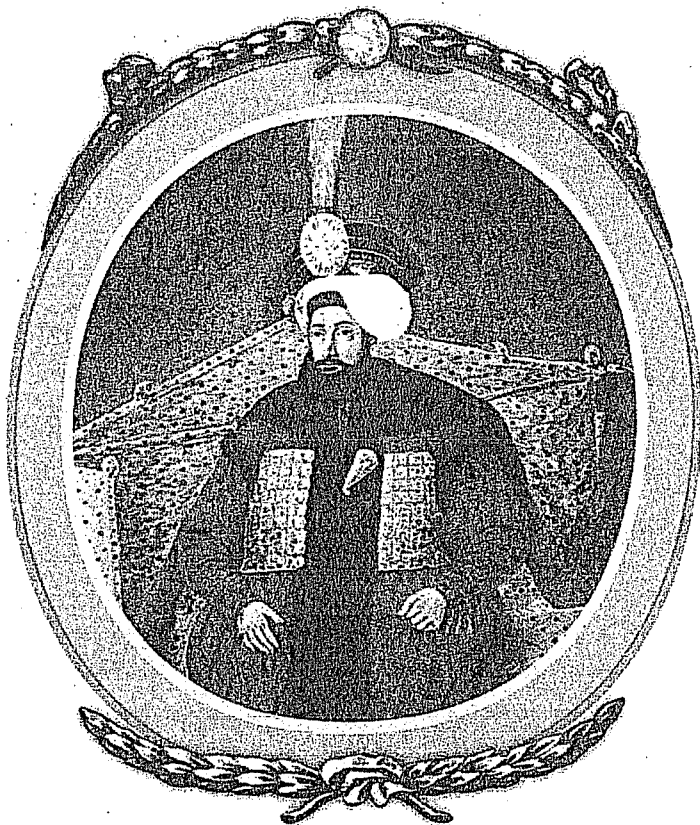
Sultan III. Selim zamanında dahilî ve haricî birçok sıkıntı yaşanmasına rağmen onun şahsî nüfuzu devletin birliğini kısmen de olsa muhafaza etmişti. Yaş Muâhedeşi ile Rusya'ya bırakılan küçük bazı toprak parçalarından başka devlet, toprak bakımından hiçbir kayba uğramadı. Rumeli âyânı ve Anadolu hanedanı, Sultan III. Selim'i sevip sayardı. Onun, Avrupa medeniyeti düzeyine çıkmak

⁷² Cevdet Paşa, *Tarih*, VIII, 139 – 175; M. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, I, 41; Karal, *Tarih*, V, 81 – 83; Danişmend, *Kronoloji*, IV, 85 – 87; Eren, "Selim III", *İA*.X, 455 – 456; Gökbilgin, "Nizâm-ı Cedid" *İA*. IX, 316 – 317; Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, II, 274; Uçarol, "Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1839'a Kadar Osmanlı İmparatorluğu" *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, XI, 342 – 345.

için açtığı çığır, Türk milletine hayır ve saadet getiren yolun başlangıcı oldu.

O, memleketin kültür ve maarifine olduğu kadar imarına da büyük önem veriyordu. Birçok yeni bina yaptırdığı gibi eski eserleri de tamir ettirmişti. Yaptığı yeni binalar arasında Üsküdar'daki Selimiye Kışlası ile Selimiye Câmii, Levent Çiftliği'nde Nizâm-ı Cedid için yapılan kışlalar, Tophâne kışlası, Haliç'te Humbaracı ve Lağım-cı kışlaları, Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn ve diğer askerî binalardan başka İsakçı ile Üsküdar'da zahire ambarları inşa ettirmişti. Fâtih Câmiini yeniden tamir ettiren Sultan III. Selim, Eyüp Sultan Câmiini de yeniden tamir ettirdi. O, Eyüp Sultan türbesinin kapılarını da gümüşten yaptırmıştı. Konya'da bulunan Mevlânâ türbesinin kubbesi ile Anapa kalesini tamir ettirmişti. Onun zamanında harp sanayii ve deniz ticareti geliştiği gibi Osmanlı bahriyesi de büyük bir gelişme göstermişti.⁷³

⁷³, Bilgi için bk. Tayyazâde Ahmed Atâ, *Tarih*, III, 84 – 93; M. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, I, 41; Eren, "Selim III", *İA*. X, 457.

**SULTAN
IV. MUSTAFA**

SULTAN IV. MUSTAFA

Sultan III. Selim'in, 21 Rebiülevvel 1222 (29 Mayıs 1807) Cuma günü bir ihtilâl sonucu tahttan indirilmesi üzerine aynı gün tahta geçirilen (iclâs) IV. Mustafa, Sultan I. Abdülhamid'in oğludur. 26 Şaban 1193 (8 Eylül 1779)'te İstanbul'da doğdu. Annesi Ayşe Sineperver Sultandır.¹

IV. Mustafa, saf, kültürü zayıf, saltanata karşı haris, ülke ve memleket ahvali hakkında fazla bilgiye sahip olmayan bir kimse idi. Hep iyilik gördüğü amcazâdesi III. Selim'e karşı vefalı davranmadı. Hep Nizâm-ı Cedid aleyhinde olanların yanında göründü. Bu yüzden daha şehzâdeliği zamanında Nizâm-ı Cedid düşmanları ile iş birliği yapmıştı. Beslediği saltanat hırsını tatmin için sadâret kaymakamı Köse Musa Paşa ve Şeyhülislâm Ataullah Efendi gibi iki kurnaz insanla birlikte Sultan III. Selim aleyhine bir askerî isyan hazırlamaya girişmişti. Bu hedefine ulaşmak için adamlarını gizlice kalelere gönderip yeniçerileri kışkırtmaya çalışıyordu.²

Rumeli Kavağı'nda Kabakçı Mustafa'nın sevk ve idaresindeki yeniçeri yamaklarının isyanı büyüyüp, Şeyhülislâm Ataullah Efendi'nin fetvasıyla Sultan III. Selim'in hal'i (tahttan indirilmesi) kesinlik kazanınca, henüz Pâdişahlıktan resmen ayrılmamış bulunan Sultan III. Selim'in bizzat kendisine saltanat müjdesi vermesi üzerine Şehzâde Mustafa, dehşete kapılarak baygınlıklar geçirmiş ve

¹ M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*, İstanbul 1308, I, 81; A. D. Alderson, *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, trc. Şefaettin Severcan, İstanbul 1998, s. 167; M. Cavid Baysun, "Mustafa IV", *İA*, VIII, 708.

² Cevdet Paşa, *Tarih*, VIII, 151.

canına kıymaması için amcazâdesine yalvarmaya başlamıştı. Merhametli bir insan olan ve evlat sahibi bulunmayan III. Selim, hâne-dan soyunun tükenmemesi (inkıraz) için şehzâdelerin hayatta kalmalarına büyük bir itina gösteriyor ve onların iyi yetişmeleri için gayret sarf ediyordu. Zira kendisinden sonra ülke onların yönetimine verilecekti. En büyük felaket anında dahi devlet ve memleketi düşünerek hareket eden III. Selim, vâlidesi ile beraber bulunan Mustafa'ya devlet yönetimi hakkında müessir bazı sözler söyleyip bey'at ettikten sonra hareme çekilmişti. Böylece 21 Rebiülevvel 1222 (29 Mayıs 1807) Cuma günü Şehzâde Mustafa, IV. Mustafa adıyla Osmanlı saltanat tahtına geçmiş oldu. haremde dışarı çıkarılan Mustafa'ya önce Şeyhülislâm ile Sadâret Kaymakamı Köse Musa Paşa bey'at ettiler. Buradan "*Hırka-i Şerif*" dairesine gelen yeni Pâdişah, saltanatının hayırlı olması, millet ve memlekete uğurlu olması için dua ettikten sonra Enderûn ağaları bey'ata başladılar. "Bey'at-ı Hassa" tamamlandıktan sonra "Bâbü's-saadé" önüne konulan tahta culûs eden IV. Mustafa'ya "Bey'at-ı Âmmé" yapıldı. Günlerden Cuma olduğu için öğle vakti Ayasofya Selamlığı'na çıkılıp Cuma namazı kılındı. O gün Cuma'ya denk geldiği için bu değişiklik halk arasında hayra yorumlandı.³

Âsiler, At meydanında bulundukları sırada her istediklerini yapabiliyorlardı. Kimse bunlara müdahalede bulunamıyordu. Bu yüzden bütün istediklerini elde edebiliyorlardı. Bu arada bazı kimseler, sevmedikleri bazı insanları da III. Selim veya Nizâm-ı Cedid taraftarı diye ihbar edebiliyorlardı. Cevdet Paşa, böyle bir olayı nakl ederek, gayr-i müslimlere karşı yapılan bir ihbarın nasıl değerlendirildiğini ve onlara nasıl bir hoşgörü ile davranıldığını anlatır. Buna göre: "At meydanında bu işlerle (öldürmek, nefy etmek veya malına el koymak gibi) uğraşıldığı bir sırada garaz sahibi ve başı şallı bir adam gelerek Kabakçı'nın eline bir pusula tutuşturur. Bu pusulada Yahudi ve Ermeni on kadar zimmî sarrafın ismi yazılı idi. Fakat bu isimler Kabakçı'nın defterinde olmadığı için pusulayı yeniçeri kâtip-

³. Bilgi için bk. "Yayla İmâmı Risâlesi" nşr. Fahri Ç. Derin, *İÜ.Tarih Enstitüsü Dergisi* (1973), III, 229 - 231; M. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, I, 81; Cevdet, *Tarih*, VIII, 151; Baysun, "Mustafa IV", *İA*.708.

lerinden Ali Efendi'ye verip "bunları ne yapalım ?" diye sormuştu. Ali efendi de: "Behey canım! Böyle şey olmaz, bunlar cümlelerin işine yarar bâzırgânlardır, Devlet-i Aliyye'nin dahi hizmetini ederler. Bir alay bi-cürm (günahsız) reâyâ ve zimmi makulesini bilâ mücib (sebepsiz) idam etmek olur mu? Bu adamın onlarla bir dâvâsı varsa işte Paşa kapısı, işte hakim kapısı, varsın arz-ı hal etsin (dilekçe versin) hakkını alsın. Böyle münasebetsiz iş olamaz. Bu adamın pusulasını yırt ve kendisini def et" deyince Kabakçı da hemen pusulayı yırtmış ve azarlayan bir sesle "çık dışarı" deyip o şahsı kovmuş.⁴

Cülûs keyfiyeti, bir taraftan Sadrâzam Hilmi İbrahim Paşa ve Osmanlı elçilerine bildirilirken, bir taraftan da başta Napolyon Bonaparte olmak üzere diğer yabancı devlet ve hükümdarlara birer nâme ile bildirildi. ⁵

Yeni Pâdişah, kendisini tahta geçirenlerin elinde bir kukladan başka bir şey değildi. Tahtta kalabilmesi, ihtilâli hazırlamış bulunanların isteklerini yerine getirmekle mümkündü. Bu sebeple kısa süre içinde Nizâm-ı Cedid ve onunla ilgili bütün kuruluşlar ile okulları ortadan kaldıran fermanlar yayınlandı. III. Selim döneminde konulan bütün vergiler kaldırılarak eskileri yürürlüğe konuldu. Askerlikten atılanlar yeniden askere alındılar. Nizâm-ı Cedid subay ve erleri yakalanıp öldürüldüler. Bu uygulama ve katliâm sonunda, Sultan III. Selim ile taraftarlarını destekleyenler için bir dehşet dönemi başladı. Yeniçeri yamakları başkentte dehşet saçmaya başladılar. Yeni hükümdarın cülûsuyla birlikte eski ve tecrübeli devlet ricali ile III. Selim'in sâdık ve dürüst adamları mevkilerinden düşerek birer birer mal ve canlarından oldular. Bütün iktidar Topal Ataulah, Köse Musa ve Kabakçı Mustafa'ya geçmiş oldu. Böylece bu adamlar, devletin gerçek idarecileri oldular. Bu hengamede devlet görevleri, babalarının çiftliği imiş gibi ehliyetsiz ve iş bilmezler arasında âdeta yağma edilircesine taksim ediliyordu. Komşu devletlerin siyasi manevra ve diplomasi cambazlığı ile idarelerini denkleştirmelerine karşılık Osmanlı Devleti, asırlardır bu ayak takımının

⁴. Cevdet Paşa, *Tarih*, VIII, 180.

⁵. Cevdet Paşa, *Tarih*, VIII, 356 – 359; Baysun, "Mustafa IV", *İA*. VIII, 709.

elinde bulunuyor ve yine bu azılı kuvvet, hükümdarlara, devlete ve akli başında zümreye nefes aldırılmıyordu. Artık dairesinin garip bir misafiri olan Sultan III. Selim, olup bitenleri köşesinden takip ediyor ve:

Millet ü devlete lâıyk mı bu vaz'-ı nâ-sâz

Bunun encâmını tefhîme Selîm mecburuz.

Diye kendi kendine eseflenmekten ve çâre düşünmekten başka bir şey yapamıyordu.

Başta Kabakçı Mustafa olmak üzere ihtilâlciler, her şeyden önce başarılarından dolayı kendilerini mükâfatlandırmış oldular. Nitekim Kabakçı Mustafa, "Turnacıbaşı" rütbesiyle Boğaz'ın Rumeli kaleleri nâzırlığına tayin edildiği gibi arkadaşlarına da önemli görevler verilmişti. Bu cümleden olarak Kabakçı'nın yardımcılarında olan Arnavut Ali Anadolu kaleleri nezâreti ve ağılığına, Bayburtlu Süleyman Tersâne-i Âmire sancağı kaptanlığına getirilmişti. Bu arada Sultan III. Mustafa, yeniçerilere 180 bin, yamaklara da 100 bin kuruş verdi. Musa Paşa ile Ataullah Efendi de, öldürülen devlet adamlarının hazineye devredilmesi gereken mal, mülk ve yalılarını aralarında paylaştılar. Bu arada Yeniçeri Ocağı, Nizâm-ı Cedid'in rekabetinden, halk da "irad-ı cedid hazinesi" kaldırıldığı için birçok vergiyi vermekten kurtulmuştu. Böylece ihtilâlde elbirliği yapmış olanların maddî menfaatleri sağlanmış oldu.

Yeni Pâdişah, kendisini tahta geçirenlerin arzu ve emirlerini derhal tatbik ediyor, isyancıların isteklerine göre ferman ve hüccetlerle müsaade üstüne müsaade veriyordu. Mamafih bu vahşi, bu zorba ve kanlı gürûhun karşısında yapılacak başka bir şey de yoktu. Sultan IV. Mustafa, selefleri (kendisinden önce benzer sıkıntılarla karşılaşmış bulunan Pâdişahlar) gibi belki de ilk etapta onlara boyun eğecek, hâkim vaziyete geçtikten sonra da boyun eğdirecekti. Nitekim o, ilk iş olarak serhadde kışlamakta bulunan Hilmi İbrahim Paşa'ya bir "Hatt-ı Hümâyûn" gönderdi. Bu Hatt-ı Hümâyûn'dan anlaşıldığına göre Sultan IV. Mustafa, bilhassa devlet ricâli ile ordu arasında birlik ve beraberliğe riayet edilmesinde ısrar ediyordu.

Düşman karşısında bir iç tefrikaya düşülmemesini, bu arada reâyânın hiç bir şekilde zulme maruz kalmamasını, onların birer emânet olduğunu belirtiyordu. Sefer hazırlıkları için de geceyi gündüze katarak çalışılmasını emrederek şöyle diyordu:

“... Seni, bi’l-istiklâl Serdâr-ı Ekrem nasb (tayin, atama) eylemiştir. Ve cümle umûr-ı Feyyâz ve Kâdir olan Hazret-i Hudâ (Allah)’ya tefviz edüp seni ve seninle bu emr-i dinde beraber olan vüzerâ ve ulemâ ve ricâl ve ocaklılarım ve a’la ve ednâ cümlesini Hazret-i Allah’ın vahdaniyetine emanet eyledim. Ecdâd-ı izamım bu memleketleri, vüzerâ ve ricâl ve ocaklı ve sunûf-ı askeriye’nin gayret-i İslâmiyeyi icra ve gönül birliğiyle ittîfak-ı ârâ (fikir birliği) ve itaat ve din-i mübîn yolunda düşman karşısında sebat ve metanetleriyle küfür ve dalaletten tathir (temizlemek) ve tashir eylemiştir. Göreyim seni...”⁶ Böylece Sultan IV. Mustafa, hal’ ile sonuçlanmış bulunan hareketin en hafif bir şekilde atlatılmasına dikkat ediyor, devlet ricâli arasında ortaya çıkmış olan “Cedidci – Muhafazakâr” çekişmesine mani olmaya çalışıyordu. O, devlete hizmet hususunda ricâlin zihniyetine değil, kabiliyetine bakmayı daha doğru buluyordu.

Buna rağmen tarihî bir gerçek olarak ortaya çıkmış bulunan bu yeni durum, Pâdişah’ın, ihtilâlcilere boyun eğdirme gibi ince bir politikaya vaktinin yetmeyeceği idi.

İsyancıların kurdukları yönetim uzun sürmedi. İlk başlarda başlıca isyancı grupları zaferin nimetlerini paylaşmak için birleştiler. Bu birleşmede, başarılı da söylenebilir. Yeniçeri ağa ve subayları, reformların kaldırılması, maaşlarının artırılması ve ileride başlarına bir şey gelmemesi için geleceklerini garanti altına almayı ve böylece her türlü tehlikeden korunmayı da istiyorlardı. Bu bakımdan, Kabakçı Mustafa isyanı bahane edilerek Yeniçeri Ocağı’nın sorumlu tutulamayacağını, buna karşılık ocağın da devlet işlerine müdahale etmeyeceğine dair bir belgeyi (hüccet) ulemâyâ hazırlatarak IV. Mustafa’ya imzalattılar. İki nüsha olarak hazırlanan bu belgenin biri, Bâbüâlî’de kalmak üzere IV. Mustafa’ya verildi. Diğeri de törenle Yeniçeri Ocağı’na teslim edildi. Bu belgenin başında, yeniçerilerden hiç birinin çıkardıkları isyan ve yaptıkları işlerden dolayı

⁶. Cevdet Paşa, *Tarih*, VIII, 354.

kabahatlı tutulamayacağına dair Pâdişah'ın taahhüdünü gösteren bir "*Hatt-ı Hümâyûn*"u bulunuyordu. Gerçekten, cülusun ertesi günü devlet erkânı ve ocak elebaşları, Şeyhülislâm'ın evinde toplanarak, Hoca Münib Efendi'nin kalemî ile iki nüshalık bir "*Hüccet-i Şer'iyye*" hazırladılar. Bunlardan biri ricâl, diğeri de ağalar tarafından hazırlandı. Bu vesikalarda, "*Nizâm-ı Cedid*" o zamana kadar görülmemiş kefere taklidi bir bid'at, "*İrâd-ı Cedid*" ise, bazı kimsele-
rin kendilerine menfaat temini için çıkardıkları bir zulüm olarak vasıflandırılmakta idi. Sultan III. Selim'in ıslâh hareketine karşı olan bu isyan, sırf âlemi ıslâh gibi, iyi niyetle yapılmış bir ayaklanma kabul edilerek, bunu başaranlara teşekkür edilmektedir. Bu hizmetleri makbul sayan devlet ricâlî, Yeniçeri Ocağı'nın bundan böyle devlet işlerine karışmamasını tenbih ve isyana iştirak edenlerin sorumlu tutulmayacaklarına dair söz verdiler. Ricâl tarafından imzalanan hüccetin baş tarafındaki Hatt-ı Hümâyûn'da IV. Mustafa'nın, metinde geçen konuları tasvib ettiği gibi, kimse hakkında takibat yapılmayacağına dair yemin ettiği de görülmektedir. Bir gün sonra reis vekili Hâlet Efendi'nin, âdeta "*Kılıç*" veya "*Sûre Alayı*" gibi parlak bir merasimle Ağa Kapısı'na götürdüğü bu hüccet, binek taşında Hoca Münib Efendi tarafından okunmuştu. Hâlet Efendi, orada bulunanlara, hâdisenin pâdişahça da hizmet sayıldığını söylemişti. Böylece âsiler, geleceklerini garanti altına almış oluyorlardı. Buna karşılık söz verdikleri halde devlet işlerine burunlarını sokmaktan geri kalmadılar.⁷

7. Cevdet Paşa, *Tarih*, VIII, 182-183. Bu hüccetin tam metni Cevdet Tarihi VIII, 354-356'da verilmektedir. Bilgi olması bakımından bu metnin bir kısmını kendi dili ile buraya almayı faydalı bulduk. "Sebeb-i tahrir-i kitab-ı şeriat nisâb ve bâis-i tastir-i hakikat intisâb oldur ki: Devlet-i Aliyye dâmet fi'l-himâyeti'r-Rabbâniyye de havas-ı Enderûn-ı Hümâyûn ve ricâl-i devlei ebed makrûndan bazı dūr endiş olmayan kimseler bundan akdem me'mur oldukları hıdamat-ı Devlet-i Aliyye'de "*Nizâm-ı Cedid*" tabiriyle misli nâ-mesbûk ve bid'at-ı azîme ve "*İrâd-ı Cedid*" nâmiyle mezâlim-i kesire ihdas ve neticesi ancak celb-i menafî' ve icray-ı sefâhetlerine inbiâs ile her biri ebniye ve elbise ve kâffe-i umûrlarını kefereye taklidden başka, Devlet-i Aliyye'yi dahi düvel-i Nasara (Hristiyan devletler) kavaidine irca' ve ol vechle amme-i müslimîni (bütün Müslümanları) tekdîr ve Devlet-i Aliyye'nin ez-kadîm envâ-i futûhat-ı aliyye ve esnaf-ı hıdamat-ı şer'îye makbul vâzîr-i olan bi'l-cümle ocaklarını tenfir ve tahrîr-i evvendigâi-ı sâoik Sultan Selim Hân i'azretlerini bazı

İsyancılar, istediklerini elde etmiş olmalarına rağmen İstanbul karışıklıktan bir türlü kurtulamıyordu. Zira yamaklar, kendilerine verilen atıyyeyi (100 bin kuruş) az bularak yevmiye isterken, ağalar da para yüzünden hükümet ile ihtilâf halinde idiler. Devlet işlerine karışmayacaklarına dair söz vermiş (hüccet) olmalarına rağmen yenicherilerle zorbalar, sağ kolları durumundaki Sekbanbaşı Arif Ağayı sürgün, Şeyhülislâm Ataullah'ı azl ettirdikten bir gün sonra, IV. Mustafa'nın şiddetli muhalefetine rağmen yine ayağa kalkarak bunları yeniden tayin ettirmeyi istemek gibi devlet işini karmakarı-şık ve içinden çıkılmaz bir hale getirmişlerdi. Bu isteklerini kabul ettirmek için de baş vurdukları yegane yol, "*Aman devletlü iş işten geçiyor, şimdi bir fitne-i azime zuhura gelir, İstanbul yağmalanır, çocuklar ve kadınlar ayaklar altında kalır onun için bu madde râbıta bulmalıdır*" sözleri yanında birkaç yüz şirretli adamın para ve rüşvet alarak veya maaşlarının artırılmasını isteyerek toplantı yapmalarından ibaret idi. Bu arada Köse Musa Paşa, akıllı bir hareketle, haksız olarak elde ettiği serveti daha rahat ve huzur içinde yemek maksadıyla hastalığını bahane ederek Sadâret Kaymakamlığı'ndan istifa ile işin içinden sıyrılmıştı. Ataullah Efendi'nin bir gün sonra tekrar meşihat makamına (Şeyhülislâmlık) gelmesi ise nüfuzunu fevkalade artırmıştı. Ataullah Efendi, Musa Paşa olmadan yönetimde bir şey yapamayacağını anladığı için Paşa'yı Bursa'dan getirip tekrar makamına oturttu. Bu gelişmeler üzerine yamaklar işi büsbütün azıtarak İstanbul ve boğaz havalisinde âsâyişin tamamen bozulmasına sebep oldular. Hatta bir defa, IV. Mustafa, 13 Receb Çarşamba günü tebdil-ı kıyafet ederek Çırağan (Gülşenâbâd) sarayına gelmişti. Pâdişah'ın, Esma Sultan'ın yanında bulunduğu Çarşamba günü, Beşiktaş Mevlevihânesi'nin mukabele günü olduğundan Yahya Efendi Meydanında büyük bir kalabalık vardı. O gün, birkaç sarhoş yamak ile Pâdişah'ın "asâkir-i hassı" durumundaki

mehasin-i müzewvere beyaniyle iğfâl ve mecmuu, ağraz-ı nefsanîyelerinden ibaret olan tedâbir-i müzahrafalarını (süslü ve hoşâ giden tedbirlerini) saha-i husûle isal eylemiş olmaları ile, Devlet-i Aliyye'nin ez-kadîm gayretkeşleri olan Ocağ-ı Âmire ağaları ve neferatı mücerred ıslâh-ı âlem niyet-i hâlisesi ile kıyam ve bi'l-cümle ulemay-ı a'lâm ve ricâl-i Devlet-i Aliyye'den sair erkân-ı sadakat..."; Ayrıca bk. "Yayla İmâmî Risâlesi" İÜ. Tarih Enstitüsü Dergisi (1973), III, 232.

bostancılar arasında kavga çıkmıştı. Böylece yamakların atıyye vermekle uslanmayacakları anlaşılmıştı. Edepsizlikte bir hayli ileri gidip mesafe kat eden yamaklar, Pâdişah'ın özel birlikleri ile vurulacak kadar gemi azıya aldılar. Bunun üzerine Pâdişah, zorbaların te'dib ve yola getirilmeleri ile ilgili olarak bir ferman ısdârına (yayınlama) mecbur oldu. Bu fermanın sonucu olarak Yeniçeri Ocağı ileri gelenleri silahlanarak İstanbul'da yakaladıkları 23 yamağı boğup denize attırdılar.⁸

İsyanın tesirleri, Tuna boyunda çarpışan orduda da kendisini göstermeye başlamıştı. Bir zamanlar, içine değil siyasetin, askerlikten gayri hiçbir yabancı fikir ve unsurun sızmasına müsaade olunmayan ordu, şimdi hiziplere ayrılarak şu veya bu tarafı tutuyordu. Bu taraftarlık yüzünden birbirlerine diş bileyen fırkalar arasında kanlı çekişmeler oluyordu. Nitekim Kabakçı Mustafa isyanının başarılı olması, Tuna boyunda Ruslar'a karşı savaşan orduda da büyük bir sevinç uyandırmıştı. Yeniçeri Ağası Pehlivan Ağa, Nizâm-ı Cedid düşmanı idi. Orduda bulunan ve III. Selim'in taraftarı gibi tanınan devlet adamlarını öldürtmek istedi. Hatta bir ara Serdar-ı Ekrem'in karargâhına taarruz teşebbüsünde bile bulundu. Bu durum karşısında Sadrâzam, Alemdâr Mustafa Paşa'nın Rusçuk'taki çiftliğine kaçmak zorunda kalmıştı. Pâdişah, cephedeki yeniçerileri memnun etmek için, yeniçerilikten gelen Anadolu Valisi ve Akdeniz Boğazı seraskeri Çelebi Mustafa Paşa'yı sadrâzamlığa tayin etmek zorunda kaldı.⁹

1807 senesi yaz aylarında meydana gelen saltanat değişikliğinin sebep olduğu bu olay ve gelişmeler, devlet yönetimini büyük oranda sarstı. Bu kargaşa öyle bir durum meydana getirdi ki, merkezin emirleri İstanbul civarındaki eyâletlerde bile geçmez oldu. IV. Mustafa bile bu durumdan endişelenip şikâyet etmeye başladı. Devletin, temelinden sarsılan idaresine yeni bir düzen vermek için, sarayda bir nevi hapis hayatı yaşayan eski Pâdişah III. Selim'i yeniden

⁸. Bilgi için bk. Cevdet Paşa, *Tarih*, VIII, 203 – 204; Ahmed Râsim, *Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1329, III, 1500; Baysun, "Mustafa IV", *İA*, VIII, 710.

⁹. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1983, s. 85.

tahta geçirme düşüncesinde olanların sayıları gün geçtikçe çoğalmaya başladı.

İstanbul, ihtilâl kaynaşmaları içinde çalkalanırken, Ruslar da Bender ve Hotin'i alarak Tuna boyunda ilerlemekte idiler. Gerçi Türk ordusu, İsmail önünde Rus kuvvetlerini bozarak önemli bir zafer kazanmıştı. Bununla beraber bu zaferin, muharebenin sonucunu değiştirebilecek kadar büyük bir etkisi olmadı. Şayet düşmanı bu havalden sürerek Silistre'de toplandığı sırada Kabakçı isyanı çıkıp asker siyasi gruplara ayrılmamış olsaydı, zafer ümidi daha büyük olacaktı. Zira Napolyon Bonaparte'in, Polonya'da sıkıştırdığı Rus kuvvetleri müşkül anlar yaşıyordu. İşte tam bu fırsattan istifade etmek gerekirken, siyasi çekişmeler arasında gerçek vazifesini unutan ordu, "ocaklılarımız, İstanbul'daki ricali kesmişler, biz de buradakileri bitirelim" diye şırmamışlardı.

Bununla beraber, iç ve dış gailelerden sıyrılıp kurtulmak için devletin eline küçümsenmeyecek iki fırsat geçmişti. Bu devirde Rumeli, baştan aşağı âyânın nüfuzu altında bulunuyordu. Make-donya, Serezli İsmail Bey'in; Arnavutluğun mühim bir kısmı da Tepedelenli Ali Paşa'nın nüfuz mıntıkları idi. Fakat bunlardan en itibarlısının Alemdâr Mustafa Paşa olduğunda şüphe yoktu. Kabakçı ihtilâlinde kurtulup kaçanlar, bu sade ve mert adamın etrafında toplanarak, tarihin "*Rusçuk Yârânı*" diye adlandırdığı topluluğu meydana getirmişlerdi. Alemdâr Mustafa Paşa'ya bir siyaset adamı denemezdi. Ama fesadı değil, salâhı planlayan bir dimağla birleşecek yaratılıştaki, hamiyetli, mayalı, lâkin cahil ve politik terbiyeden yoksun bir insandı.

Bu dönemde esasen Tuna boyundaki harp te bitmek üzere idi. Zira Fransa ile Rusya arasında 7 Temmuz 1807 tarihinde akdedilen Tilsit Muâhedeşi şartlarına göre Osmanlı Devleti ile de barış yapmak gerekiyordu. Buna göre Moskof kuvvetleri, Eflak ve Buğdan'dan çekilecekti. Fakat muâhedenin gizli maddelerine göre de Ruslar, Katare ile beraber yedi adayı Fransızlara teslim edeceklerdi. Osmanlı toprağı da Rusya ile Fransa arasında taksim edilecekti. Nitekim Napolyon, Çar'a Eflâk ve Buğdan'ın tahliyesi şartına pek itibar etmemesi tavsiyesinde de bulunmuştu. Napolyon, Osmanlı

topraklarının taksim düşüncesini kabul ettiği gibi buna Avusturya'nın da ortak olmasını istiyordu. Bununla beraber böyle bir durumda, Rusya'nın büyük ve güçlü bir kuvvet haline geleceğini, İngiltere'nin de fırsattan istifade ile Mısır'ı ele geçirmek için çalışacağını düşünmekten de kendini alamıyordu. Bu da onda bir tereddüdün hâsıl olmasına sebep olmuştu. Bununla beraber Napolyon, bir yandan uzun zamandır aldatıp avuttuğu Türkler aleyhine bu muâhede'yi akdederken, diğer taraftan da Sebastiani vâsıtasıyla Devlet-i Aliyye'ye kur yapmaktan geri kalmıyordu. Fakat ne yaparsa yapsın artık memleketin hamiyetli muhitinde pek inandırıcı olamıyordu. Bu yüzden Bâbîâlî, el altından İngiltere ile barış yapma teşebbüsünde bulundu. Bu maksatla Çanakkale'ye gelen Sir Arthur Paget ile görüşmelere başlandı. Bu görüşmeleri ifşa eden Divân-ı Hümâyûn tercümanı Aleko (Alexander Sutzo) Bey, idam edilmişti. Bu idam üzerine Fransız elçisi, onun Fransız tabiiyetinde bulunduğunu iddia ederek şiddetli bir itirazda bulunmuştu. İngiltere ile olan görüşmelerin ifşası üzerine görevinden alınan Hâlet Efendi de Kütahtya'ya sürülmekle cezalandırılmıştı.¹⁰

Alemdâr Mustafa Paşa ve Faaliyetleri

İstanbul'da patlak veren Kabakçı Mustafa isyanı sonucunda Sultan III. Selim tahttan indirilmiş, yerine IV. Mustafa geçmişti. Bir isyan şeklinde başlayan bu ihtilâl yüzünden devletin otorite ve nüfuzu, her geçen gün biraz daha sarsılıyordu. III. Selim'e taraftar olanlar takibata uğramaktan kurtulamıyorlardı. Bunlardan bir kısmı öldürülüp malları yağmalanırken, bir kısmı da görevlerinden alınıyordu. Bu arada "*Nizâm-ı Cedîd*" e ait ne varsa ortadan kaldırıldı. Osmanlı - Rus savaşının içinde bulunan devletin o dönemde en çok muhtaç olduğu şey, iş bilen, idareden anlayan ve devleti bu tehlikeli halden kurtaracak kimselerin işbaşına getirilmesi idi. Hal-

¹⁰. Daha geniş bilgi için bk. Cevdet Paşa, *Tarih*, VIII, 222 - 226; Baysun, "Mustafa IV" *İA*, VIII, 711; Samiha Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, İstanbul 1975, II, 282; Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, trc. Mehmet Harmancı, İstanbul 1982, I, 371.

buki Kabakçı Mustafa isyanı, Sultan III. Selim'in yetiştirdiği devlet adamlarını da ortadan kaldırmıştı. Devlet-i Aliyye'nin içinde bulunduğu bu başıbozukluk, Tilsit antlaşması esnasında Napolyon tarafından Rus Çar'ına söylenen şu sözlerle de ortaya çıkmıştı: “ *Hikmet nev'inden olarak bir vak'a, beni Devlet-i Osmaniye'den kurtardı. Müttefikim ve muhibb-i sâdıkm olan Sultan Selim hal' ve haps olundu. Zannedirdim ki, biraz arka olmağla Osmanlılar'ı adam etmek ve şecaat-ı fitrîyelerinin istimalini (yaratılıştan gelen fitrî cesaretlerini kullanmayı) kendilerine öğretmek kabildir. Meğer bu bir hülya imiş. Kendi kendini idare edemeyen bir hey'et, devlet-i mahv edip te parçalarını İngilizlere kaptırmamak daha hayırlıdır.*”¹¹

İşlerin çığırından çıktığı ve devlet adına yapılan anarşinin kol gezdiği bu dönemde, devletin sarsılmış bulunan yönetimini yeniden ele alıp düzenlemek için, sarayda hapis hayatı yaşayan Sultan III. Selim'i tekrar tahta geçirmek düşüncesinde olanların sayısında bir çoğalma görüldü. Bunlar, düşüncelerini gerçekleştirmek için Alemdâr Mustafa Paşa'yı harekete geçirmek istediler.

1179 (1765)'da Hotin'de doğan Alemdâr Mustafa Paşa,¹² Rusçuk yeniçerilerinden Hacı Hasan Ağa'nın oğludur. Yeniçeri Ocağı'na intisâb eden Mustafa, yörenin güçlü âyanı olan Tirsinikli İsmail Ağa'nın hizmetine girdi. Kabiliyeti sayesinde kısa zamanda yükseldi. Kethüdası sıfatı ile onun bütün faaliyetlerinde yardımcısı oldu. Tirsinikli'nin bayraktarlığını yapmasından dolayı “Alemdâr” lakabı ile anılmaya başlandı.

Rumeli âyanlarından âsi Pazvandoğlu Osman'a karşı verilen mücadelede gösterdiği başarılar üzerine çeşitli rütbeler alarak ismini duyurmaya başlayan Alemdâr, Pazvandoğlu'nun ileri gelen adamlarını ele geçirince Kapıcıbaşılık rütbesiyle taltif edildi. Bir

¹¹. Cevdet Paşa, *Tarih*, VIII, 223.

¹². Uzunçarşılı, Alemdâr'ın doğumu ile ilgili olarak farklı bir bilgi daha vererek şöyle der: “1768 seferi altı sene kadar devam ettiğinden Alemdâr'ın, bu seferde bayraktar oluşuna göre yaşının her halde yirmiyi geçkin olması icab etmektedir. Bu tahmine göre takribi olarak 1160 (1747) senesinde doğmuş olması kabul edilebilir.” İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılıkoğlu Süleyman Ağalar ve Alemdâr Mustafa Paşa*, İstanbul 1942, s. 40.

müddet sonra da Hezargrad âyânlığına tayin edildi. Tirsinikli İsmail Ağa'nın, Tirsinik'teki çiftliğinde tertiplenen eğlence sırasında, eğlenmeyi seyretmek üzere (temaşa) toplanan köylülerden biri tarafından atılan bir kurşun ile vurulup öldürülmesi (21 Cemaziyelevvel 1221 / 12 Ağustos 1806), Alemdâr Mustafa Paşa'nın hayatında bir dönüm noktası oldu. Bir kaza sonucu meydana gelen ölüm hâdisesi üzerine sūr'atle Rusçuk'a gelip duruma hâkim olan Alemdâr, hem Tirsinikli'nin kontrolünde bulunan topraklardaki âyânlar, hem de kendisine bağlı diğer bütün âyânların ittifakı ile "*âyânlar âyânı*" seçildi. III. Selim tarafından vezirlik rütbesi verilen Alemdâr'a aynı zamanda ömür boyu Silistre valiliği ve Tuna seraskerliği de verildi (4 Şubat 1807). Ruslarla yapılan savaşta büyük hizmetler gören Alemdâr Mustafa Paşa, İsmail Kalesi'ni Rusların eline düşmekten kurtardığı gibi, bizzat kendi kuvvetleriyle Tuna'yı geçerek Rus generali Michelson'a karşı savaştı. Bu savaşta düşmanı bozguna uğrattı.

Osmanlı – Rus savaşının devam ettiği sırada İstanbul'da Nizâm-ı Cedid aleyhtarlarının faaliyetleri sonucunda Kabakçı Mustafa isyanı patlak verdi. Bu isyan sonucunda da Sultan III. Selim hal' edilmiş ve yerine IV. Mustafa getirilmişti. Alemdâr Mustafa Paşa, başlangıçta Nizâm-ı Cedid hareketine yakınlık duymuyordu. Fakat Kabakçı'nın takibatından kurtulmak isteyip kendisine sığınan bazı kimselerin, yapılan reformların zaruretinin ve III. Selim'in bu uğurda gösterdiği gayretleri anlatmaları, Alemdâr Mustafa Paşa'nın bundan sonraki hayatına yeni bir mânâ kazandıracak ve ona tarihî bir misyon yükleyecektir. Tarihlerde "*Rusçuk Yârânı*" adıyla geçen ve cahil fakat çok zeki ve hamiyetli olan Alemdâr Mustafa Paşa'yı yönlendirenler, Abdullah Râmiz, Mehmed Tahsin, Mustafa Refik, Mehmed Said Galib ve Mehmed Emin Behiç Efendiler olmuştu. Bunların hazırladıkları plana göre, bir isyan sonucu saltanata getirilen yeni Pâdişah IV. Mustafa ile yakın çevresine hoş görünmek suretiyle Nizâm-ı Cedid yeniden ihya edilecek ve III. Selim tekrar tahta çıkarılacaktı.¹³

¹³. Geniş bilgi için bk. Arif Oruç, *Alemdâr Mustafa Paşa*, İst. 1932, s. 10-19; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Mustafa Paşa Bayraktar", *İA*. VIII, 720 – 722; Karal, *Tarih*, V, 87; Kemal Beydilli, "Alemdâr Mustafa Paşa" *DİA*. II, 364.

Alemdâr Mustafa Paşa, bu plana uygun olarak harekete geçmeye karar verdi. Fakat bunun için önce Sadrâzam ile Sultan IV. Mustafa'nın güvenini kazanması lazımdı. Bu maksatla o, Refik Efendi'yi İstanbul'a, Behiç Efendi'yi de Edirne'ye Sadrâzam ve Serdar-ı Ekrem olan Çelebi Mustafa Paşa'ya gönderdi. Rusçuk Yârânı, Edirne'deki ordunun başında bulunan Sadrâzam Çelebi Mustafa Paşa ile Alemdâr'ın arasını buldu. Bu görüşmelerin sonucu olarak Sadrâzam, sefer hakkında görüşmek üzere Alemdâr Mustafa Paşa'yı Edirne'ye çağırdı. Öbür taraftan da bu yârân, İstanbul'a gelerek Alemdâr Mustafa lehinde çeşitli çevrelere gizli telkinlerde bulundu. Tam bu sıralarda Pâdişah, zorbaların baskısından ve onlara dayanan Şeyhülislâm Ataullah Efendi'nin keyfi idaresinden bıkmıştı. Bunun üzerine Rusçuk Yârânı bu durumdan faydalanarak Alemdâr Mustafa Paşa'nın bağlılığından ve İstanbul'a geldiği takdirde Kabakçı Mustafa'yı ortadan kaldırmak suretiyle devletin içinde bulunduğu kötü gidişata dur diyeceğini anlatıyordu. Yârân, bu düşüncesini dolaylı yollardan Pâdişah'a da duyurdu. Bu sıralarda, Kaptan-ı Derya Seyyid Ali Paşa da Alemdâr Mustafa Paşa'nın tarafına geçmiş bulunuyordu.¹⁴

Bu gelişmeler üzerine ordu İstanbul'a doğru hareket etmeye başladı. Alemdâr Mustafa Paşa, henüz yolda iken, Pınarhisar âyânı Hacı Ali Ağa'yı seksen kadar sekban ile önden Rumeli Feneri'ne gönderdi. Aynı zamanda Boğaz Nâzırı da olan Kabakçı Mustafa'yı öldürttü. Kabakçı'nın ortadan kaldırılması, Boğaz yamakları ve İstanbul'da bulunan yeniçeriler ile devlet erkânı arasında büyük bir telaşa sebep oldu. Bu sıralarda da ordu ve sancak-ı şerifi karşılamak üzere IV. Mustafa, Davut Paşa'ya gitmişti. Zira 25 Cemaziyelevvel 1223 (19 Temmuz 1808) Salı günü Davut Paşa'ya gelmiş olan ordunun İstanbul'a girmesi kararlaştırılmıştı. Sultan IV. Mustafa'nın orduyu karşılama töreninde Alemdâr Mustafa Paşa, Pâdişah'a bağlılığını bildirdi.

Ülkede, tarihi değişikliklerin olabileceği sinyalleri verilirken Alemdâr Mustafa Paşa, Sadrâzamla anlaşarak Kabakçı Mustafa ve

¹⁴. Bilgi için bk. Uzunçarşılı, *Alemdâr*, s. 82 - 88; Oruç, *Alemdâr Mustafa Paşa*, s. 48 - 54; Karal, *Tarih*, V, 87.

Şeyhülislâm Ataullah Efendi'nin taraftarlarını yakalatıp öldürtmeye başladı. Fitne ve fesada karışmış bulunan ulemâyı da sürgün etti. Bu suretle İstanbul'da güvenliği sağlayan Alemdâr, 21 Temmuz 1808 günü kendisine bağlı askerlerle Bâbüâlî'ye geldi. Şeyhülislâm Ataullah Efendi'yi azlettirerek yerine Arabzâde Arif Efendi'yi tayin ettirdi.¹⁵

Alemdâr Mustafa Paşa kuvvetlerinin İstanbul sokaklarında tuhaf ve acayip kıyafetleriyle dolaşmalarından başka, Alemdâr'ın çok sert oluşu da ortalığı sindirmişti. İstanbul'da bulunan kaldırım kabadayılarının sesleri çıkmaz olmuştu. Topal Ataullah'ın meşihattan ilk azli esnasında hükümdarı tehdid eden yeniçeriler, bu defa bir şey söyleyemedikleri gibi başlarını önlerine eğmek zorunda kalmışlardı. Bu arada Kabakçı Mustafa'nın öldürülmesinden dolayı homurdanan ocaklılar da seslerini çıkaramaz olmuşlardı.

IV. Mustafa'nın taraftarları, Alemdâr Mustafa Paşa'nın bu uygulamalarının sadece Topal Ataullah Efendi ve yandaşları ile bazı zorbalara karşı olduğu düşüncesine kapılmışlardı. Halbuki Alemdâr, asıl maksadını gizli tutmuştu. Bununla beraber sadrâzam Çelebi Mustafa Paşa, onun III. Selim'i yeniden tahta geçirme fikrinde olduğunu öğrenmişti. Durumu, Pâdişah'a bildiren Sadrâzam, İstanbul'daki yeniçerilerin yardımıyla Alemdâr ve taraftarlarını ortadan kaldırmak için kendisine izin verilmesini istemişti. Sadrâzamın bu teşebbüsünü öğrenen Alemdâr Mustafa Paşa, 4 Cemaziyelahir 1223 (28 Temmuz 1808) Perşembe günü erkenden 15 bin kişilik bir kuvvetle Bâbüâlî'ye giderek Çelebi Mustafa Paşa'dan mühr-i hümayûnu aldı. Bundan sonra yeni Şeyhülislâm'ı yanına alıp saraya giden Alemdâr, burada Dârüssaâde Ağasına:

"Abe ağa, Ulemâ, ricâl-i devlet, Rumeli Ağaları ve Anadolu hânedanları, Sultan Selim Efendimiz'in tekrar cülüsünü istiyorlar. Buraya onun için geldik Tiz var Sultan Selim Efendimiz'i çıkar" dedikten sonra, Şeyhülislâm Arabzâde'ye dönerek gidip durumu Sultan Mustafa'ya haber vermesini istedi.

¹⁵. Geniş bilgi için bk. Uzunçarşılı, *Alemdâr Mustafa Paşa*, s. 118 -120; Karal, *Tarih*, V, 88.

IV. Mustafa, kendisine bu haberi getiren Şeyhülislâmı azarlayıp kovduktan sonra yakınlarını huzura çağırarak nasıl hareket etmesi gerektiğini sordu? Onlar da saltanatı kalabilmesi için III. Selim ile Şehzâde Mahmud'un idamlarını tavsiye etmişlerdi. Bunun üzerine sarayın kapılarını kapattıran IV. Mustafa, Osmanlı ailesinde tek erkek kalarak hal' edilmeyi önlemek için amcası III. Selim ile kardeşi Şehzâde Mahmud'un öldürülmesini emretti. Bu emir üzerine III. Selim feci bir şekilde şehid edildi. Katiller, Harem dairesinde, ibâdetle meşgul olan Sultan Selim'e alçakça saldırdılar. Sultan III. Selim, silahsız olmasına rağmen kendisini cesaretle müdafa etti. Katillerinin çoğunu yere serdi. Fakat Nizâm-ı Cedid çalışmalarında olduğu gibi hayatının son dakikalarında da müdafaada yalnız kalmıştı. Sonunda hançerler altında can verdi. Böylece Osmanlı ailesi, Sultan II. Osman'ın şehid edildiği olay üzerinden tam 186 yıl, 2 ay, 9 gün geçtikten sonra, yeni bir şehid vermişti. Hunharca öldürülen III. Selim'in cesedi, Alemdâr'ın kırmakta olduğu kapının önüne konmuştu. Kapıların kırılmasından sonra Alemdâr'ı ilk karşılayan işte bu yara bere içindeki ceset olmuştu. Şehid edildiği zaman 46 yaşını 7 ay ve 5 gün geçiyordu. Ertesi gün cenazesi büyük bir törenle kaldırılıp Lâleli Câmii'ndeki babası III. Mustafa'nın türbesine gömüldü.

Can pazarının yaşandığı bu hengamede Şehzâde Mahmud, Lâlası Anber Ağa ile Cevrî Kalfa adındaki câriyenin gayretleri sonucu, dama çıkarılarak, cânilerin hücumlarından kurtarılmış ve birinci İmam Kırımli Ahmed Efendi ile bazı Enderûnlular'ın gayretleri sayesinde damdan aşağı alındığı sırada Alemdâr da kapıları kırdırarak içeri girmişti.

Kapıları kırdırıp Sultan Selim'in cesedi ile karşılaşan Alemdâr Mustafa Paşa, ruhsuz bedenine üzerine kapanarak ağlamaya başladı ve: *"Seni tahta çıkarmak için bu kadar yolu aşmış iken gözlerim seni bu halde gördü. Şu Enderûn halkı dedikleri hainleri öldürüp intikamını alayım"* diye dövünürken, yanındakiler ikaz edip Şehzâde Mahmud'un kurtarılması gerektiğini söylediler. Bunun üzerine Şehzâde Mahmud bulunarak getirildi. Daha önce hiç görmediği için kendisini tanımayan Alemdâr, bunun kim olduğunu sorunca İmam

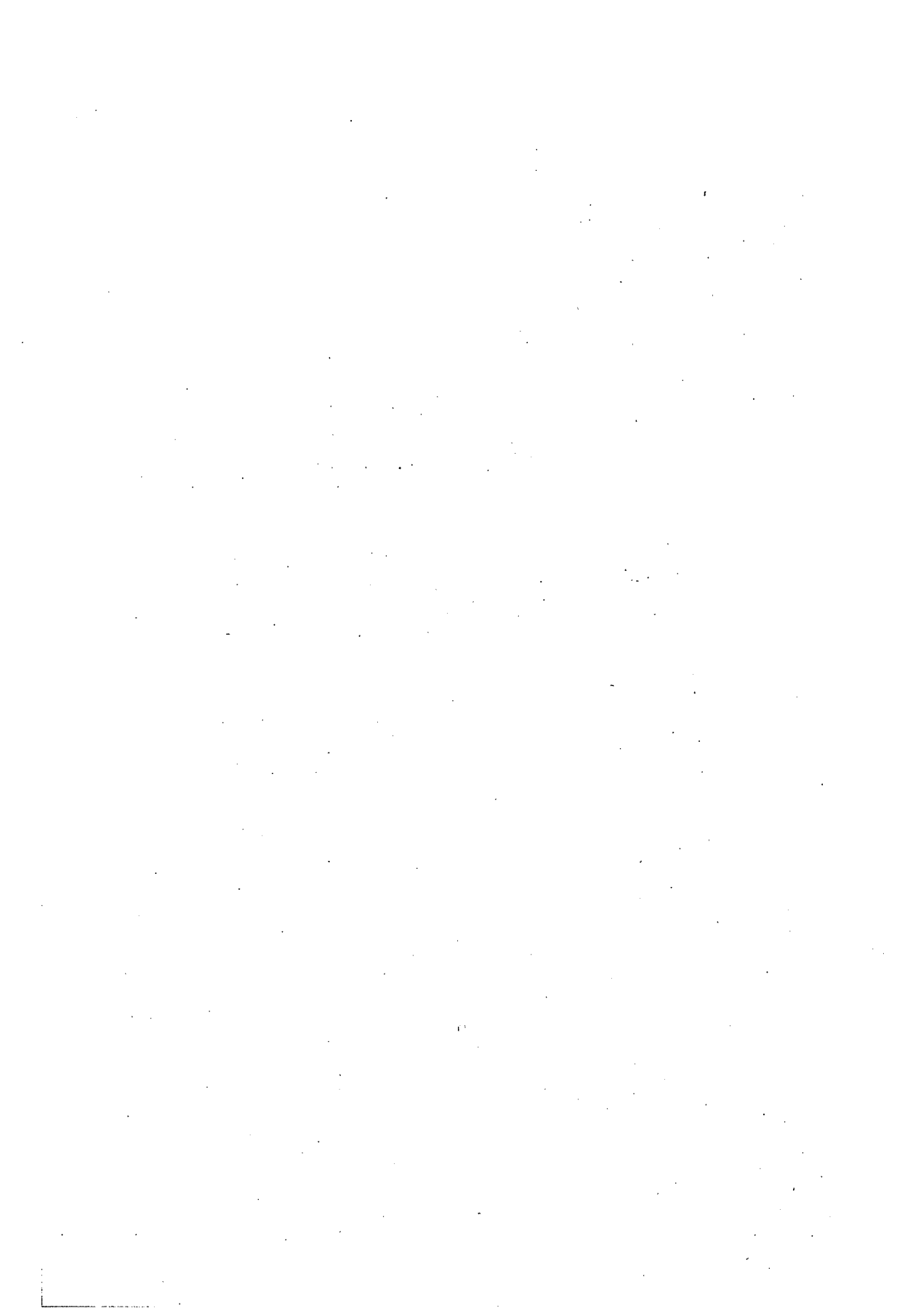
Ahmed Efendi ilerleyip: “İşte Sultan Mahmud Efendimiz budur. Nevbet-i hilâfet kendilerindir, ben bey’at eyledim. Maslahat-ı hayriyenin itması himmetinize kaldı” deyince Alemdâr Paşa, Sultan Mahmud’a hitaben: “Ah Efendim! Ben amcanı tahta çıkarmak için gelmiştim. Kır olası gözlerim onu bu halde gördü. Bari seni iclâs (tahta geçirmek) ile müteselli olayım. Lâkin ona kıyan ve onu bu hale koyan Enderûn halkıdır. Onların tamamını kılıçtan geçireceğim” dedi. Bunun üzerine İmam Ahmed Efendi, Enderûn halkının bu konuda masum olduğunu, cinayetin kimler tarafından işlendiğinin belli olduğunu söyler. Böylece Şehzâde Mahmud, II. Mahmud adı ile Osmanlı saltanat ve hilâfet tahtına cülûs etmiş oldu (28 Temmuz 1808). Alemdâr Mustafa Paşa da hizmetinden dolayı sadâret mührüne kavuşarak II. Mahmud’un ilk sadrâzamı oldu. Bu esnada tahttan ayrılmayı kabul etmeyen IV. Mustafa da hal’ edilerek Harem dairesine götürüldü.¹⁶

1 sene 2 ay kadar hükümdarlık süresi bulunan Sultan IV. Mustafa, Osmanlı hükümdarlarının mağdurlarından biridir. Saltanat dönemi dahili karışıklıklar içinde geçerken, haricte de Rusya muharebesi ile geçmişti. 29. Osmanlı hükümdarı olan IV. Mustafa’nın saltanat müddeti, V. Murad’dan sonra en kısa olanı idi 29 yaşında olduğu halde Rumeli âyanlarının başı olan Alemdâr Mustafa Paşa’nın darbesiyle tahttan indirilmişti. Yeniçerilerin 15 Kasım 1808 gecesindeki isyanı ve Alemdâr Mustafa Paşa’nın bu isyan esnasında ölmesi üzerine Yeniçeriler II. Mahmud’u da tahttan indirmeyi ve yerine IV. Mustafa’yı geçirmek istediklerini ilan ettiler. Bunun üzerine Sultan II. Mahmud, kardeşi IV. Mustafa’yı öldürttü. Böylece, Osmanlı hanedanında, kendisinden başka kimse kalmamıştı. Bu da âsilerin hareketlerine son vermelerine ve isteklerinden vazgeçmelerine sebep oldu.

¹⁶. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. “Yayla İmamı Risalesi”, **Tarih Enstitüsü Dergisi** (1973), III, 242 – 248; Mustafa Necib Efendi, **Sultan Selim-i Sâlis Asrı Vekayii**, İstanbul 1280, ş. 95 – 99; Cevdet Paşa, **Tarih**, VIII, 299 – 310; Uzunçarşılı, **Alemdâr Mustafa Paşa**, s. 123 – 134; Karal, **Tarih**, V, 88 – 89; Yılmaz Öztuna, **Büyük Türkiye Tarihi**, İstanbul 1978, VI, 417 – 420; Uçarol, “Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1839’a Kadar Osmanlı İmparatorluğu” **Doğuşan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, XI, 349 – 350.

**SULTAN
II. MAHMUD**

SULTAN II. MAHMUD

II. Mahmud, I. Abdülhamid'in Nakş-ı dil Vâlîde Sultan'dan 13 Ramazan 1199 (20 Temmuz 1785)'da dünyaya gelen küçük oğludur. Şehzâde Mahmud, Rusçuk Yârânı'nın vücud verdiği ve Bâbüâlî Baskını diye anılabilecek hareketi üzerine hal' edilen ağabeyi IV. Mustafa'nın yerine Osmanlı tahtına geçti. 4 Cemâziyelahir 1223 (28 Temmuz 1808)'de Pâdişah olarak ilan edilen II. Mahmud, sıkıntılı ve buhranlı bir dönemde tahta geçtiği zaman daha genç bir delikanlı idi. Daha sonraki Osmanlı Pâdişahları onun soyundan geldiler.¹

Osmanlı saltanat tahtına geçen II. Mahmud, Osmanlı töresine göre Eyüp'te kılıç kuşanma (taklid-i seyfi) ve Fâtih ile diğer ecdad türbelerini ziyaretten sonra cülûs merasimini tamamladı. III. Selim'in yenilik fikirleri havası içinde yetişen genç Pâdişah, devletin içinde bulunduğu iç ve dış buhranlar karşısında şaşırıyor, zekâ, irade ve cesareti sayesinde geleceğe karşı olan ümidini kaybetmiyordu. Şartlara göre beklemesini bilen Pâdişah, gerektiğinde en şiddetli tedbirlere baş vurmaktan çekinmeyecek bir yaratılıştaki idi. Sultan III. Selim'in Nizâm-ı Cedid'i, onun için bir başlangıç idi. O, devletin bütün müesseselerini tam anlamıyla modernleştirmek üzere yeni bir nizam getirecekti. Bununla beraber ilk icraat Alemdâr Mustafa Paşa'ya ait olduğu için kendisi, iç ve dış buhranlar karşı-

¹ Ahmed Lütüfî, *Tarih*, İstanbul 1302, VI, 31; M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*, İstanbul 1308, I, 73.

sında uzun zaman fikir ve düşüncesini gerçekleştirmeye fırsat bulamayacaktı.²

Saray geleneklerine göre eğitilen Şehzâde Mahmud, çocuğu olmayan III. Selim tarafından bir evlat gibi yetiştirildi. Bundan başka o, amcazâdesi III. Selim'den devlet idaresi, musikî ve devlet adamlarıyla münasebetler gibi konularda epey bilgi almıştı. Bu bakımdan II. Mahmud, onun bütün fikirlerine vâris olduğu gibi onun hatalarından da epey dersler çıkarmıştı. Böylece, çökmek üzere olan bir devletin nasıl kurtulacağına ve ne gibi ıslâhat çalışmalarında bulunması gerektiğine dair fikir alışverişinde bulundu. Bu münasebet, III. Selim'in tahttan indirilmesinden sonra da devam etti. Tahtından indirilmiş olan (hal') Sultan III. Selim, musikî öğretmek bahanesiyle sık sık Veliahd Şehzâde ile temaslarda bulunuyordu.

Sultan II. Mahmud, âlim, âkil (akıllı ve zeki), muktedir, müdebbir vakur, mehib ve cesaretli bir hükümdardı. İyi bir şair, bestekâr ve hattat idi. Devrinin bütün bilgileri ile mücehhezdi. Son zamanlarında biraz Fransızca da öğrendiği rivayet edilmektedir. "Adlî" mahlası ile şiirler yazan II. Mahmud³, Devlet-i Aliyye'nin, batılılaşma düşünce ve kararını musikî alanına da yansıtmıştır. Niteki o, Yeniçeri Ocağı'nı kaldırırken bu teşkilâtın bir parçası olan Mehtherhâne'yi de kaldırmış, onun yerine Batı türü askerî bandoyu kurmuştu. Bununla beraber kişisel zevki eskiden yana idi. O, geleneksel Türk musikîsi hayranıdır. Sultan II. Mahmud, ney üflemede ve tambur çalmada üstad idi. Türk musikîsinin son büyük hâmisî diyebileceğimiz Sultan II. Mahmud, üstad bir besteci olarak çok güzel eserler vermiştir. Onun "*Hicaz Divânı*", musikîmizin şaheserlerindendir. Türk müziğinin her türü ile meşgul olan Sultan, 30'a yakın eser vücuda getirmiştir. Bunlardan 20 kadar şarkı bugün

2. Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul 1978, II, 581.

3. Tayyazâde Ahmed Atâ, *Tarih-i Atâ*, İstanbul 1293, IV, 86; M. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, I, 73; Coşkun Ak, *Şair Pâdişahlar*, Ankara 2001, s. 93 - 97.

repertuarlarda yer almaktadır.⁴ Sultan II. Mahmud, Mayıs 1813'ten itibaren "Gâzi" unvanını kullanmaya başladı. Yaptığı ıslâhatlarla ve özellikle Osmanlı Devleti'nin yüzünü batıya çevirmekle şöhret bulmuştur. Osmanlı tarihinde modern devrin açıcısı olarak kabul edilen II. Mahmud, bazı tarihçiler tarafından Kanunî'den sonra en büyük Osmanlı pâdişahı olarak vasıflandırılırken, bazıları tarafından da, batılılaşma yolundaki şekilde kalmış teşebbüsleri yüzünden tenkid edilmektedir.⁵ Sıkıntılı bir şekilde başlayan ve buhranlı bir durumla devam eden Sultan II. Mahmud'un saltanat yıllarını, "*Vak'ü-i Hayriyye*" adı verilen Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışından önce ve sonra olmak üzere iki safhaya ayırmak gerekir.

Ağabeyi IV. Mustafa yerine Osmanlı saltanat tahtına geçen II. Mahmud, kendisine bu imkânı sağlayan Alemdâr Mustafa Paşa'yı sadâret makamına getirdi. Mustafa Paşa, ıslâhat taraftarı bulunan Rusçuk Yârânî'nin yardımı ile devletin sarsılmış bulunan nüfuzunu kuvvetlendirmek ve III. Selim'in, özellikle orduda başlatmış olduğu ıslâhatı devam ettirmek için teşebbüslere girişti. İlk iş olarak III. Selim'e karşı isyan edenleri cezalandırdı. Bunların, gayr-i meşru yollarla elde ettikleri servetleri devlet hazinesine mal etti. Alemdâr Mustafa Paşa ile ekibi, düzen ve güvenliğin sağlanması için İstanbul'dan işe başladılar. Bu amaçla boğaz yamakları ocağı kaldırdı. Yeniçeri zorbalarından bir kısmı öldürüldüğü gibi bir kısmı da sü-rüldü. Böylece İstanbul'da, Alemdâr'ın ordusuna karşı gelebilecek kimse kalmadığı için başkentte güvenlik sağlanmış oldu. Bununla beraber Alemdâr, yeni Pâdişah'a Osmanlı tahtını temin ederken, siyaset sahasında yapmaya mecbur olduğu işleri bitirmiş değil, henüz başlamış sayılırdı. Zira daha dünkü kanlı hikâyelerin kahramanı olan yeniçerilik, bir habaset ve cehalet yuvası olarak hâlâ yaşamakta idi. Alemdâr Mustafa Paşa'nın gayet sert ve dehşet salıcı

⁴. Sultan II. Mahmud'un musiki çalışmaları hakkında geniş bilgi için bk. Yılmaz Öztuna, *Türk Musikisi Ansiklopedisi*, İstanbul 1974, II, 2 - 3; Abdullah Kılıç, "Musikîşinas Osmanlı Padişahları" *İstanbul* (1999), I / 4, 103.

⁵. Bilgi için bk. Ahmed Akgündüz - Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*, İstanbul 1999, s. 237; Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, İstanbul 1978, VI, 420.

bir adam olması yüzünden bir köşeye çekilip sinmiş gibi görünmekle birlikte varlığı devam ediyordu. Paşa'nın bu durumu, sadece onların değil, şehir halkını haraca kesen zorbalarla ayak takımının da âdeta yok olmuş gibi birer tarafa çekilmelerine sebep olmuştu.

Bu dönemde devlet öyle zayıf bir duruma düşmüştü ki, Anadolu ile Rumeli'de derebeyleri andırır nüfuzlu bazı kimseler ortaya çıkmıştı. Bunlara "âyân" deniyordu. Bunlar özellikle XVIII. yüzyıldan sonra Anadolu ile Rumeli'nin değişik bölgelerinde, hükümet merkezinden gönderilen idarecilerin önüne geçerek, hükümet ile bölge halkı arasında vâsita vazifesi gören sosyal bir zümredir. Bu yüzden âyânlar, sadece âyânlık ünvanını elde etmekle kalmayarak, voyvodalık, mütesellimlik, muhassıllık ve hatta valilik gibi önemli memuriyetleri kazanmak suretiyle vilayetin siyâsî hakimiyetini de elde ediyorlardı. Aynı zamanda bunlar, mültezim, çiftlik sahibi ve vakıf müessisi gibi sıfatlarıyla bölgelerinde sosyal ve iktisadî nüfuz kazanıyorlardı. Önceleri, halk tarafından seçilen ve görevleri vergi ve asker toplamak, bölgenin güvenliğini sağlamak, erzak ve levazım tedarik etmek olan âyânlar, daha sonra kuvvetlenip devletin otoritesini sarsacak duruma gelmişlerdi. Sultan II. Mahmud, ilk tedbir olarak bunların itaat altına alınması gerektiğini düşünüyordu. Rusçuk Yârânı ile eski tecrübeli devlet adamları da bu konuda onu teşvik edip destekliyorlardı. Böylece devletin Rumeli ve Anadolu'da sarsılmış bulunan otoritesi yeniden sağlanacak, ülkenin içinde bulunduğu zor şartlara çare aranacaktı. Bu maksatla alınacak tedbirlerin görüşülmesi için Anadolu ve Rumeli'deki bütün âyânlar, İstanbul'a davet edildi. Bunlardan büyük bir kısmı, Alemdâr Mustafa Paşa'dan çekindikleri veya kendisi de âyândan biri olan yeni sadrazamın kendilerine meşru bir şekil vermeyi umdukları için bu davete icâbet ettiler. Ancak gelirken, kendilerine bağlı askerleri de yanlarında getirdiler. Cevdet Paşa, "*Dersaâdet'in her tarafı böyle ordularla muhat olup İstanbul'da hiç görülmedik surette bir asker kalabalığı olduğu halde evâmir-i alîyye sektesiz icra olunageldiği cihetle emniyet-i umûmiye ber-kemâl idî*" der. Bu ifadelerden anlaşıldığına göre

İstanbul'da eşi görülmemiş bir askerî yığılma olmasına rağmen şehirde herhangi bir taşkınlık ve anarşik olay cereyan etmemiştir.

8 Eylül 1808 tarihinde İstanbul'da bu âyânlarla birlikte devlet adamları ve ulemânın da katılımıyla büyük bir toplantı (Meşveret-i âmme) yapıldı. Alemdâr Mustafa Paşa, bir konuşmayla toplantıyı açarak meydana gelen son olaylar hakkında bilgi verdi. Bundan sonra, ülkenin geçirmekte olduğu buhranlı dönem ile devletin içinde bulunduğu zor ve sıkıntılı durumu anlattı. Bununla beraber kendisinin yeniçeri taraftarı olduğunu, ancak talimli (eğitilmiş) asker ihtiyaç bulunduğunu, böyle bir teşkilât olmadan devletin varlığını sürdüremeyeceğini izah etti. Aradaki ayrılıkların kaldırılıp birlik ve beraberliğe dönülmesi gerektiğini, herkesin gücü nisbetinde bu birliğe destek vermesini istedi.

Alemdâr Mustafa Paşa, bu konuşmasından sonra Yeniçeri Ocağı'nın düzene konulması için alınması gereken tedbirleri şu maddelerle dile getirdi:

1. Yeniçeri subaylarının gediklerinin kaldırılması.
2. Bekâr yeniçerilerin kışlalarda oturmaya zorlanması.
3. Askerlik yapan yeniçerilerden başka hiç kimseye yeniçeri ulûfesi verilmemesi.
4. Hak etmedikleri halde kendilerine ulûfe verilenlerin tasfiyesi.
5. Kanunnâmelerde işaret edilen eğitimin yeniçerilere yaptırılması.
6. Avrupalıların ileri savaş teknik ve silahlarının Şeyhülislâm fetvasıyla Osmanlı ordusuna alınması.⁶

Toplantıda hazır bulunanlar, Sadrâzam Alemdâr Mustaf Paşa'nın yukarıda işaret edilen ve 6 madde halinde belirtilen bu düşüncelerini benimsediler. Yapılan görüşmelerden sonra da hükümet ile âyânlar arasında, tarihlerimizde "*Sened-i İttifak*" adı verilen bir

⁶ Geniş bilgi için bk. Cevdet Paşa, **Tarih**, İstanbul 1309, IX, 3 - 5; Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Ankara 1983, V, 90 - 92; Yuzo Nagata, **Tarihte Âyânlar**, Ankara 1997, s. IX - XII.

anlaşma yapıldı. 7 Ekim 1808'de Kâğıthâne Kasrı'nda imzalanan bu anlaşmaya göre:

1. Âyânlar, Pâdişahın emirlerini mutlak surette yerine getireceklerdi.

2. Pâdişahın, mutlak vekili olan sadrâzâmın emirleri, aynen hükümdarın emirleri gibi kabul edilecek. Bu bakımdan onun, kanun ve ittifaka uygun olarak vereceği emirlerine itaat edilecektir. Ancak sadrâzâmın kanun ve taahhüde uygun olmayan emirlerine birlikte karşı konulacaktır.

3. Âyânlar, devletin eyâletlerinden asker almasına karşı gelmeyeceklerdir. Buna muhalefet edenlere karşı bütün âyânlar davacı olacaklardır.

4. Hazine gelirleri, her yerde devletin koymuş olduğu kanun ve hükümlere göre toplanacaktır.

5. Âyânlar da devlet adamları gibi anlaşmaya uyacaklardır. Şayet karşı gelen olursa bütün âyânlar, birlikte onun hakkından geleceklerdir.

6. İstanbul'da, Yeniçeri ve diğer ocaklarda isyan çıkarsa âyânlar emir beklemeksizin gelip isyan eden ocağı kaldıracaklardır.

7. Pâdişah, adâlete uygun ve eşit vergi alacaktı.

Zaman ve şahısların değişmesi ile bu ahidnâmenin değişmemesi ve ebediyyen var olması için yedi maddeye ek (zeyl) olarak bir madde daha eklenmişti. Buna göre her yeni sadrâzam ve şeyhülislâm bu senedi imza etmekle yükümlü tutulmuşlardı. Böylece bu sened ve hükümlerinin devamı teminat altına alınmış olmakta idi.

Bundan sonra Şeyhülislâm, Sened-i İttifak'ın meşru olduğuna dair bir fetva verdi. Pâdişah ve diğer devlet adamları da bunu imzaladılar. Devlet ile tebeası arasında yapılan bu anlaşma, Osmanlı tarihinde örneği bulunmayan bir belgedir. Devlet, Anadolu ile Rumeli'de kendi kendine sivriliip kuvvetlenmiş ve bir bakıma bağımsızlıklarını ilan etmiş olan âyânların varlıklarını bu belge ile kabul etmek zorunda kaldığı gibi onlara ve çocuklarına da bazı haklar tanımış oluyordu. Osmanlı idarî sisteminde devletin böyle bir yü-

kümlülüğün altına girmesi, aslında Pâdişah'ın yetkilerinin sınırlandırılması ve bazı yetkilerinden de vaz geçmesi demektir. Sened-i İttifak, devletin âyânlarla pazarlık sonucunda anlaşması idi. Bu ise, o dönemin devlet egemenliği düşüncesinde yeri olmayan bir durum ve uygulama idi. Bu yüzden Pâdişah, böyle bir senedin yazılmasını üzüntüyle karşılamıştı. Ancak, günün şartları icabı yapılabilecek başka bir şey de yoktu. Nitekim Cevdet Paşa da:

“Eğer-çi Devlet-i Aliyye ile kendi tebeasından olan birtakım bey ve ağalar beyninde (arasında) öyle bir ittifaknâme tanzim olunması ve kuvve-i icraiyyenin birtakım şerait (şartlar) altına alınması istiklâl-i saltanata (saltanatın bağımsızlığı) münafi (aykırı) görünüyorsa de bir müddetten beri vukua getirilen suiistimalat ile cism-i devlette açılan yaralara ondan başka çare bulunamamıştı”⁷ demektedir.

Âyân, henüz neticelenmemiş Rus harbine iştirak ve Pâdişaha sadâkat mevzuunda devletle anlaşarak, Kâğıthâne Kasrı'nda bir ahidnâmeye imza koymuştu. Bu, Yeniçeri Ocağı'na meydan okuyan yeni bir kuvvetin ortaya çıkması manasına geliyordu. Ancak, ziya-fetler, hil'atlar ve şenlikler havası içinde neticelenen bu anlaşmadan sonra, âyânlardan her birinin yerli yerine gitmelerine izin verildiği zaman, meydan yine Alemdâr'ı idare eden Rusçuk Yârânı'nın eline bırakılmış oluyordu.

Osmanlı tarihinde örneği bulunmayan bu garip sened, aslında devlere nizam veriyoruz diye başlatılan yanlış ıslâhat uygulamasının feci sonuçlarından biri olarak görünmektedir. Devlet otoritesinin yerine bir mütegalibe gürûhu olan âyânlar geçmek istemişlerdir. Bunu da “Sened-i İttifak” ile tescil ettirmişlerdir. Bu sened, birçok eserde “*Anayasal bir hareket*” olarak gösterilmiştir. Hatta “*Türk Magna Carta*” sı ve “*İlk Kanun-ı Esâsî*” (Anayasa) tabirleri ile de alabildiğine yüceltilmiştir. Böyle bir düşünceye sahip olanlar, aslında Osmanlı Devleti'nin tam bir hukuk devleti olduğunu gözden

7. Bilgi için bk. Cevdet Paşa, **Tarih**, IX, 6-8; (maddeler için aynı müellif, IX, 278-383); Karal, **Tarih**, V, 92-93; Stanford J. Shaw – Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, trc. Mehmet Harmancı, İst. 1983, II, 26-27.

kaçırmışlardır. Pâdişah'ın hal, hareket ve nüfuzunun, ilahî ve şer'î kanunlar ile bunlara istinad eden müesseselerle takyîd edildiğini, devlet reisliği selâhiyetlerinin dahi fiilen ve mutlak olarak kullanılamadığını, âdeta hiç mütalaa etmemektedirler. Pâdişahı, tıpkı batıdaki krallar gibi bir nevi despot olarak gören bu zihniyet mensupları, devlet reisi otoritesinin azaltılmasının en büyük ilerilik olduğu şaşkınlığına da düşmüşlerdir. Pâdişah'ın mânevî nüfuz ve otoritesinin sarsılmasının çeşitli ırk, din, mezheb ve kültürlere mensup insanları sınırları içinde barındıran büyük bir devletin en yüksek birleştirici unsurunu yıkmakla bir olduğunu dahi görmezlikten gelmişlerdir.⁸ Bu anlayıştan olsa gerek ki, ayândan sadece dördü belgeyi imzalamış, diğerleri de hükûmete yardıma, âdil yönetime ve birbirlerini kollamaya söz vererek ve kendi bağımsızlıklarını da sınırlayacaklarını görünce memleketlerine dönmüşlerdi.⁹ Sultan II. Mahmud, kendisine arzedilen bu garip senedi, Enderûn-ı Hümâyûn ricalinden bazılarıyla müzâkere etmişti. Bunlardan biri olan Baş çuhadar-ı Şehriyarî Eğriboyun Ömer Ağa: *"Bu sened, sizin istiklâl-i saltanatınıza dokunur, lakin reddi dahi kabil değildir. Şimdilik çaresiz tasdik olunup da sonra bunun fesh ve ilgası çaresine bakmalıdır"* demişti. Cevdet Paşa, Pâdişahın, bu senedin *"bâlâsını eğerçi hatt-ı hümâyûn ile bi't-tevşih tasdik eylemiş ise de bu madde kendisine dağ-ı derûn olarak ol günden itibaren âyân gürûhuna ve onlara müntemi olanlara ızmar-ı gayz u kin"* eylediğini belirtir.¹⁰

Sekbân-ı Cedid'in Teşkili

Sened-i İttifak'ın imzasından ve âyânların, İstanbul'dan ayrılmalarından hemen sonra, Alemdâr Mustafa Paşa ile etrafındaki yârân, askerî ıslâhata başlamaya karar verdiler. Nizâm-ı Cedid'i yeniden canlandırma gibi görünen bir harekete giriştiler. Alemdâr

⁸ Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1994, III, 119.

⁹ Stanford J. Shaw – Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, II, 27.

¹⁰ Cevdet Paşa, *Tarih*, IX, 7 – 8.

Mustafa Paşa, başta Yeniçeri Ocağı olmak üzere yedi ocaktan muvafakatnâme aldıktan sonra sekizinci bir ocağı kurmaya başladı. Yeniçeri Ocağı'na mensub "Sekbân" sınıfının ismine izafeten 3 Ekim 1808'de kurulan bu yeni askerî sınıfa "*Sekbân-ı Cedit*" adı verildi. Alemdâr Mustafa Paşa, özellikle böyle bir ismi tercih etmişti. Zira muhalifleri ürkütmemek gerekiyordu. Bundan başka, halka, yakın mazinin, korkunç olaylarını hatırlatan "Nizâm-ı Cedit" terimini de bir tarafa bırakmak gerekiyordu. Bu sebeple yeni kurulan asker ocağına "*Sekbân-ı Cedit*" adını verdi. Öyle anlaşıyor ki, eğitilmiş bir askerî sınıfın kurulması, ulemâ tarafından da desteklenmişti. İlmiye zümresinin bu tutumu, zaman zaman yeniçeri ocağının tepkisine sebep olmakta idi. Bununla beraber Ubeydullah Koşmanî adında bir vâiz, Ramazan ayında câmilerde eğitilmiş askerin önemine işaret ederken, bir taraftan "*emr bi'l-ma'rûf*" (iyiliklerin yapılmasını emretmek) gereğince halkı sekban ocağına yazılmaya teşvik ediyor, öbür taraftan da "*nehy ani'l-münker*" (kötülüklerin yapılmasına mani olmak) gereği böyle bir uygulamaya itiraz edip karşı çıkanları da tenkid ediyordu. Halbuki yeniçerilere göre ocak aleyhinde söz söylemek neredeyse küfür sayılıyordu. Koşmanî, bir gün Fâtih Câmiî'nde vaaz ederken cemaat arasında bulunan yeniçeri mensuplarından birinin şiddetli tepkisiyle karşılaşmıştı. Gerçekten bir gün Koşmanî, Fâtih Câmiî'nde bu minval üzere halka vaaz ve nasihat ederken, Yedinci Cemaat Odabaşısı, kürsüden indirmek üzere Koşmanî'nin eteğine yapışınca Koşmanî "Ulemâ yok mu?" diye fer-yada başlayınca, odabaşı da "yeniçeri yok mu?" diye bağırır. Bunun üzerine neredeyse büyük bir arbede çıkıyordu. Fakat araya giren bazı kimselerin çabaları üzerine ortalık sakinleşir.¹¹

Sekbân-ı Cedit sınıfına yazılan gençler, onarılan Levent Çiftliği ile Üsküdar'daki Nizam-ı Cedit kışlalarına gönderildiler. Oluşturulan bu yeni orduya asker yazılması için çevreye fermanlar gönderildi. Bu fermanlardan biri de Edirne Bostancıbaşı Dağdevirenzâde

¹¹. Daha geniş bilgi için bk. Cevdet Paşa, *Tarih*, IX, 20.

Mehmed Ağa'ya gönderilmişti.¹² Bu yeni askere tek tip elbise giydirilerek Avrupa usûlünde eğitim görmeleri sağlandı. Cevdet Paşa, bu elbiseyi şu ifadelerle günümüze taşır: "Ve cümlesine yeknesak olarak aba dizlik ve tozluk giydirildi. Fakat mukaddema (daha önce) Nizâm-ı Cedid askeri ve Asâkir-i Şâhâne tabir olunurken bu kere Sekbân denildi. Ve evvel başlarına bostancı baratası giyerler iken bu defa şubara giydirildi ki, Rumeli halkına mahsus yedi sekiz terlikli çuha kalpaktan ibaret olup bir kısmının üzerine kırmızı ve diğer kısmının üzerine nergizî Mağrib şalları sarıldı." Bu esnada Alemdâr Mustafa Paşa, yeniçerileri yeniden bir düzene sokmak için de tedbirler aldı. Öbür taraftan donanmanın kuvvetlenmesi için gayret sarf etti.¹³

Alemdâr Mustafa Paşa'ya Karşı Ayaklanma

Devlet için hayırlı olan bu ıslahatın kaderi, Alemdâr ve yardımcılarının uzun bir süre iktidarda kalmalarına bağlı idi. Haibuki ıslâhattan memnun olmayanlar, gizliden gizliye hükûmete karşı çalışmaya başlamışlardı. Zira başta İstanbul olmak üzere ülke dahilinde devlet otoritesini sağlamasına rağmen gerek bizzat Alemdâr'ın kendisi, gerekse adamlarının bazı olumsuz hareketleri, onun halk üzerindeki etkisinin azalmasına sebep oldu. *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları* adlı eserinde (II, 287) Ayverdi, bu durumu onun saflığına vererek şöyle der: "Rumeli'nin saf ve sade muhiti içinde yetişmiş olan Alemdâr Mustafa Paşa, İstanbul'un politik cereyanlarını, içten içe tezgahlanan siyasi komplolarını sezip takip edecek bilgi ve tecrübeden mahrumdu. Onun için de Sultan Mahmud'u tahta getirmek ve üç beş zorbayı tepelemekle dertlerin bittiğine, böylece devlet işlerine gözünü yumup eğlence ve zevk âlemlerine sıra geldiğine

¹². Bu fermanla ilgili bilgi için bk. Mehmet Esat Sarıcaoğlu, *Malî Tarih Açısından Osmanlı Devletinde Merkez Taşra İlişkileri (II. Mahmud Döneminde Edirne Örneği)*, Ankara 2001, s. 50.

¹³. Sekbân-ı Cedid hakkında geniş bilgi için bk. Cevdet, *Tarih*, IX, 8 - 10; Karal, *Tarih*, V, 93; Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu*, II, 28.

inanmış bulunuyordu. Halbuki vaziyet hiç te emniyet ve sükûnet verecek bir çehre arz etmiyordu. Zira ocağın sindirilmesi demek, birer zorba, vurguncu ve hilekâr tâcir demek olan Ocaklı'nın maddi zararı demekti. Aynı zamanda Nizâm-ı Cedid'in yerine tesis edilen "Sekbân-ı Cedid" adı altındaki talimli sınıfın teşkili de, yine onlar için bir endişe mevzuu demekti." Gerçekten, Sadrâzam olarak kazandığı başarılar, Alemdâr'da daha önce mevcut olmayan engin bir gururun meydana çıkmasına sebep olmuştu. O, arkadaşlarını lüzumsuz, düşmanlarını da hor ve hakir görüyordu. Rumeli kıyafetini bıraktığı gibi İstanbul paşalarının yaşantılarını da benimsemişti. Bu ve benzeri davranışları, Rumeli âyânlarından birçoğunun kendisini terk etmesine sebep olmuştu.

Diğer taraftan Pâdişah, Sened-i İttifak imzalandığından, ulemâ ise kendilerine gerekli itibarın gösterilmemesi ve nüfuzlarının kırılmasından, Yeniçeriler de Sekbân-ı Cedid'in kurulmasından dolayı ona karşı cephe aldılar. Dostları, bu neviden hareketlerinin bir gün başına büyük bir felaket getireceğini söyledikleri halde o, bunları pek aldırmadı. Kendine olan aşırı güveninden dolayı söylenenlere gereken önemi vermediği gibi tedbir de almadı. Bu da onun âni bir isyan hareketiyle karşılaşmasına sebep oldu.

İsyanı hazırlayanlar yeniçerilerdi. Günlerce kahvelerde Alemdâr'ın aleyhine propaganda yaptılar. Bu propaganda kısa zamanda tesirini gösterdi. Halk da basit bazı olaylardan dolayı yeniçerileri destekler bir havaya girmişti. Yeniçeriler, basit bir planla harekete geçtiler. Buna göre Yeniçeriler, "Yangın var" diye bağıracaktılar. Bu ses üzerine dışarı çıkacak olan Alemdâr Paşa öldürülecekti.

Yeniçeriler, 15 Kasım 1808 gecesi harekete geçtiler. Önce "Yangın var" diye bağırarak Sadrâzam Alemdâr Mustafa Paşa'yı dışarı çıkarıp öldürmek istediler. Bu plan, Alemdâr'ın yangın var sedalarına aldırılmaması yüzünden gerçekleşmedi. Bunun üzerine âsiler, Bâbiâli'ye hücum ettiler. Alemdâr'a bağlı olan askerler dağınık ve komutansız oldukları için ona yardım edemediler. Alemdâr Mustafa Paşa, âsilere teslim olmaktansa sonuna kadar karşı koymaya karar verdi. Âsilerden birçoğunu tepelemeye de muvaffak oldu. Fakat

mücadelenin kendi lehine bitmesi imkânı da yoktu. Âsilerin, cep-hâne mahzenine çıkarak binanın damını delmeye başladıklarını görünce yanındakileri, ocağın namusuna havale ediyorum diyerek Yeniçerilere teslim etti. Hiçbir kurtuluş çaresinin olmadığını anladığı zaman elindeki tabanca ile yanında bulunduğu cephaneye ateş etti. Bu esnada başkadını ve cariyesi bütün ısrarlarına rağmen yanından ayrılmayı kabul etmediler. Cephanenin ateşe verilmesinden sonra yanındaki az sayıda insanla birlikte Yeniçerilerden de yüzlercesi öldü (16 Kasım 1808). Öldüğünde 43 yaşında bulunan Alemdâr, cesur ve hamiyetli idi. Ancak cahil olmakla birlikte gayet zeki ve kavrayışlı idi. İyi sevk edilebilseydi iş görüp devlete faydalı olabilirdi. Bununla beraber, birkaç ay içinde teneffüs edip yaşadığı İstanbul havası, karakteri üzerinde şaşırtıcı bir değişiklik yaparak kendisini büyük bir gaflete düşürmüştü. Gerçekten, Cevdet Paşa'nın ifadesiyle "ol vezir-i gaflet semir ve yârân-ı nahvet masir ise zorbalırlar mağlûb ve zor-bâzu-yı iktidarları bütün bütün meslûb oldu zu'muyla hemen celb ve iddihar-ı emvâle iştigal ve meşagil-i zevk ve şevk-i iş'al ile her gece bir yerde tertib-i ziyâfet ve müzâkere-i hafıyye bahanesiyle akd-i cemiyet ve sâzende ve bâzende ve hanendeler ile tezyin-i bezmgâh-ı iyş ü işret ederek, meşgul-i hây-u hû ve yerli yerine avdetlerinde âverde-i ağuş arzu eylemiş oldukları cevâri-i zühre tal'at ve hûr kıyafet ile hem pehlû olup "yar ile zânu be zânu (yar ile diz dize), cam ile leb ber lebiz" mazmununu yar ve ağyara işrâb ve izhar ve pâ-beste-i dâm-ı şehvât ve ganude-i câme hâb-ı gaflet olarak imrâr-ı leyl u nehar etmekte idiler. Hatta içlerinde en ziyade fazl ve dirayet mavsûf ve cezire-i nutk u fesahat ile mârûf olan Kaptan-ı derya Râmiz Paşa dahi derya-yı iyş u safaya dalmış idi..."¹⁴

Bu isyanda, Alemdâr Mustafa Paşa'nın ölümünden de beter olan, Rusçuk Yârânı'nı temsil eden devlet adamlarının Ocaklı tara-

¹⁴. Geniş bilgi için bk. "Yayla İmamı Risâlesi" nşr. Fahri Ç. Derin, *İÜ.Tarih Enstitüsü Dergisi* (1973) III, 254 - 255; Cevdet Paşa, *Tarih*, IX, 13 - 29; Karal, *Tarih*, V, 94 - 95; Kemal Beydilli, "Alemdâr Mustafa Paşa" *DİA*, II, 365.

findan birer birer yakalanıp öldürölmek suretiyle idareciler kadrosunda ciddi ve tehlikeli bir boşluk meydana getirmiş olmalarıdır.

Alemdâr'ın ölümünden sonra da süren isyan sırasında, devlet erkânından birçoğunun konağı yağma edildi. Bu arada "Yârân"dan Refik, Tahsin ve Gâlib efendiler de öldüröldü. Yeniçeriler, sonunda saraya da hücum ettiler. III. Selim'in başına gelenlerden ders almış göröünen II. Mahmud, taviz vermekle âsilerin şımaracağını, daha çok şey isteyeceklerini ve hatta kendisini tahttan indirip yerine sarayın içinde ve dışında yandaşları olan IV. Mustafa'yı tekrar tahta getireceklerini biliyordu. Bu yüzden Ramiz Paşa ile Kadı Abdurrahman Paşa'ya askerlerini saraya getirmeleri için haber gönderip zaman kazanmıştı.

Ramiz Paşa ile Kadı Abdurrahman Paşa, düzenli kuvvetlerle âsiler üzerine saldırıya geçtiler. Bu durumda bir şey yapamayacaklarını anlayan Yeniçeriler, yangın çıkardıktan sonra At meydanında toplanıp meşveret kurdular. Bu meşverette, II. Mahmud'u istediklerini, onun yerine IV. Mustafa'yı tahta çıkarmak istediklerini yüksek sesle ilan etmeye başladılar. Bunun üzerine II. Mahmud, ulemâ ve devlet adamlarının arzuları üzerine kardeşi IV. Mustafa'yı öldürttü. Böylece Osmanlı hânedanında kendisinden başka erkek kimse kalmamıştı. Bu tedbir ile isyanın yatışacağı ümit edilmişti. Bununla beraber Yeniçeri seli yine durmuş sayılmazdı. Âsiler, Sultan Mahmud'un tahttan indirilmesinde ısrar ediyorlardı. İçlerinden bazıları, Esmâ Sultan'ın, bazıları da Konya'daki Şeyh veya Kırım Tatarlarından birinin Pâdişah ilan edilmesini istiyorlardı. Yeniçeriler, ulemânın müdahalesi ve ocaklarına dokunulmayıp bağışlanacaklarına dair teminat verilmesiyle (*sened-i İtaat*) isyana son vermeye râzı oldular. Ancak Pâdişah, isyan selinin tazyiki üzerine "Sekbân-ı Cedid"i kaldırmak (lağv etmek) zorunda kaldı. Bu esnada zaten Selimiye ve Levend Kışlaları da Yeniçeriler tarafından yakılmış bulunuyordu. Nihayet, birçok yenilik taraftarının öldürölmesiyle isyan son buldu.¹⁵

¹⁵. Karal, *Tarih*, V, 95 - 96; Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu*, II, 30.

Böylece, III. Selim'in yapmaya çalıştığı Nizâm-ı Cedid hareketinden sonra, Alemdâr Mustafa Paşa'nın gerçekleştirmek istediği yenilik hareketleri; bunlara karşı olanlar tarafından ortadan kaldırıldıkları gibi, bu hareketlere kalkışanlar da canlarını kaybetmiş oldular. Ancak Sultan II. Mahmud, yerini ve durumunu sağlamlaştırıp kuvvetlendirdikten sonra, kendisinden önce başlatılan bu yenilik hareketlerini daha geniş ölçüde gerçekleştirme çalışmalarına başlayacaktır. Bütün sıkıntılara rağmen II. Mahmud, reformlara devam etmek kararlılığını yitirmeyerek tahtta kalmıştı. O, çıkar ve menfaatleri tehdit edilen eski ordu (Yeniçeri Ordusu) ortadan kaldırılmadan yenisinin etkili bir biçimde kurulamayacağını ve yeniliklerin sadece askerleri değil, bütün bir Osmanlı toplumu ile müesseselerinin tamamını kapsaması gerektiğini biliyordu. Tecrübelerinden aldığı bu dersleri, daha sonraki hükümdarlık yıllarında uygulayacaktı.

İstanbul'da bu karışıklıklar ile zorbalıklar devam ederken, siyaset ve askerlik durumları da iflasa doğru gitmekte idi. Bu yüzden devlet, içten ve dıştan ciddi tehlikelere maruz kalmış bulunuyordu. Nitekim Balkanlar'da Sırbistan isyan halinde idi. Hicaz'daki Vehhabilik hareketi, devletin İslâm birliğini parçalayacak bir şekilde geliyordu. Bâbîâlî ile Rusya arasında harp devam ediyordu. Fransa, Osmanlı dostluğunu bir tarafa bırakıp Rusya'ya meyl ediyordu. 12 Ekim 1808'de yapılan Erfurt antlaşmasında Fransa, Rusya'nın Eflâk ve Boğdan (Memleketeyn)'a yerleşmesine rıza gösteriyordu. Böylece Osmanlı Devleti'nin taksimi, Avrupa'nın siyaset gündemine alınmış bulunuyordu.

Türk - Rus Savaşı (Tatarıçe Zaferi)

Sultan IV. Mustafa zamanında Napolyon'un taarruzları karşısında çok sıkışıp zor durumda kalmış bulunan Rusya, 25 Ağustos 1807'de Osmanlı Devleti ile 8 aylık bir ateşkes mütarekesi imzalamıştı. Fakat bu müddet, iki tarafın da savaş istememesi üzerine uzamıştı. Ancak Napolyon, Rusya ve Prusya ile barış yapıp, Osman-

lı toprağı olan Eflâk ve Boğdan (Memleketeyn) eyaletlerinin, Çar tarafından işgal edilmesine rıza gösterince siyasî durum ve vaziyet değişmişti. Gerek Napolyon'un düşünce ve hareketleri, gerekse Eflâk ve Boğdan'ın Rusya tarafından işgal edilmiş olması, Avrupa'daki siyaset dengelerini de alt üst etmişti. Bundan başka Napolyon, İngiltere'yi barışa zorlamak için şiddetli bir kara kuşatması ilan ederek hemen uygulamaya girişti. Bu abluka, Avrupa devletleri için son derece kötü sonuçlar doğuruyordu. Zira bir taraftan kahve, şeker ve kakao gibi maddelerin fiyatlarının artması üzerine ticaret erbabı zora sokulurken, bir taraftan da korsanlık artarak deniz güvenliği sarsılıyordu. Eskiden beri denizlere hâkim olan İngiltere, mallarını kaçak yollarla Avrupa'ya sokabiliyordu. Buna karşılık diğer devletlerin gemileri zapt edilme tehlikesi yüzünden taşımacılık imkânlarını kaybediyorlardı. Bütün bunlar, Napolyon idaresini çekilmez hâle getiriyordu. İngiltere ise Avrupa'da sarsılan ticaretini Akdeniz'de tesise gayret ediyordu. Bunu da Osmanlı hükümeti ile anlaşmakla temin edeceğini biliyordu. Bu sebeple aradaki soğukluğa son vermek istiyordu. Bu arada Osmanlı hükümeti, batıdaki değişmeyi dikkatle takip ediyor ve Rusya'nın, Fransa vâsıtasıyla Avrupa'ya biraz daha sokulması hatasına şaşıyordu. İmparator ile Çar'n anlaşmaları karşısında bunlara muhalif olan cephe ile ittifakı geleneksel denge siyaseti dolayısıyla zararî görüyordu. Bu yüzden 5 Ocak 1809 (18 Zilkade 1223) da Osmanlı - İngiliz ittifak muahedesi imzalandı.

O sırada İstanbul'daki umumî efkâr, yenilik teşvikçisi ve Rus muharebelerindeki iki yüzlü hareketleri sebebiyle Fransa'dan nefret ediyordu. Bu da İngilizlerle olan muâhedenin imzalanmasını kolaylaştırıyordu. On iki maddelik ittifak muâhedesine göre İngilizler, ellerinde bulunan Osmanlı kalelerini, Osmanlılar da harbin ilanında el koydukları İngiliz gemileri ile mallarının iâdesini taahhüd ediyordu. Eski imtiyazlar fesh edilmemiş gibi yürürlükte kalıyor, her iki tarafça tayin olunacak konsolosların aynı hukuku haiz oldukları kararlaştırılıyordu. Harp gemilerinin boğazlardan müsaadesiz geçmesi yasaklanıyordu. Böylece bu deniz yolunun yabancı donanma-

lara kapalılığı kabul ediliyordu. Bu muâhededen ayrı olarakdört maddelik gizli bir ittifak daha yapılıyordu. Buna göre Fransa Osmanlı ülkesine tecavüz ettiği takdirde İngiliz donanması, Karadeniz'e kadar Osmanlı sahillerini korumayı, silah ve mühimmat vermeyi taahhüd ediyordu. Bu anlaşma ile Osmanlı Devleti, Fransa ile Rusya'ya karşı meydana getirilen İngiltere ve Avusturya ittifakına dahil olmuş bulunuyordu.

Ruslar, Bâbüâlî'nin, Memleketeyn'in boşaltılması isteğini reddettikleri gibi, Osmanlı topraklarına da hücumla geçmişlerdi. Devlet ve memleket aleyhine olan bu gelişmeler üzerine Sadrâzam Yusuf Ziya (Ziyaeddin) Paşa, Serdar-ı ekrem olarak 23 Temmuz 1809'da ordusuyla İstanbul'dan ayrıldı. Şumnu ve Rusçuk yoluyla Silistre'ye geldi. Bu sırada 60 bin kişilik bir Rus ordusu da Silistre yakınında bir köy olan Tatarıçe'ye gelmişti. Serdar-ı ekrem, Pehlivan İbrahim Ağa'yı Ruslar'a karşı gönderdi. 24 Ekim 1809'daki Tatarıçe Meydan muharebesinde 10.000 ölü veren Ruslar büyük bir bozguna uğradılar. Türk şehidlerine gelince bunların sayısı 1000 kadardı. Bu büyük başarı, Pehlivan İbrahim Ağa'ya vezirlik pâyesini kazandırdı.¹⁶

Bir müddet sonra Ruslar, askerî bakımdan tekrar kendilerini güçlü görmeye başladılar. Bu güçle Tuna Deltası'na hâkim oldular. İsmail ve İbrail kaleleri düştü. Kafkas cephesinden saldırıya geçen Ruslar, burada da başarılı oldular. Batum'un kuzeyine kadar ilerleyip Poti'yi işgal eden Ruslar, Dobruca ve Kuzey Bulgaristan'ı ellerine geçirdiler. Güneye inen düşman, Varna'yı kuşatmaya başladı. Ancak Osmanlı donanmasının Varna limanına girmesi üzerine kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldılar. Şumnu önlerindeki meydan muharebesinde 20 bin ölü verip mağlup olmaları, Rusların hamle gücünü kırmıştı. Bununla beraber Rusların bu son hareketleri, İstanbul'da yankılanarak büyük bir heyecana sebep olmuştu. Serdar, General Kaminsky'nin, tehdid dolu mektubunu bir arzla Pâdişah'a gönderince Sultan II. Mahmud, bundan fevkalade müteessir

¹⁶. Bilgi için bk. Cevdet Paşa, *Tarih*, IX, 139 - 140.

olarak “Bu hali cümle ehl-i İslâm’a bildirmek ve artık milletçe çaresine bakılmak lâzım geldi” deyip Fâtih Câmii’nde umumî bir meclisin akdedilmesini emretmişti. Burada, Sadrâzam’ın arzı ile Rus Generali Kaminsky’nin mektubu okunacak, böylece herkes durumun vehametinden haberdar olarak “*Cihad-ı Ekber*” ilan edilecekti. Devlet ricali ile bütün Müslümanlara hitaben neşrolunan bu Hatt-ı Hümayûn’da, düşmanın son saldırıları anlatılıyor, hamiyet-i İslâmiye ve gayret-i diniyenin bunlara tahammül edemeyeceği bildirildiği gibi Padişahın da bizzat sefere iştirak edeceği açıklanıyordu. Cevdet Paşa tarafından metni verilen bu Hatt-ı hümayûn’da şöyle deniyordu: “Eslâf-ı izamım, menabir ve mehafilde nâm-ı Muhammed alehi’s-selâmın ism-i sâmilinin tezkirine kani olarak şeaîr-i İslâm’ın takviyesine sarf-ı makdur eylemişlerdir. İşbu memâlik-i mahrûsada nidâ-yı Ezân-ı Muhammedî munkatı olup yerine sadayı nâkus (çan sesi) ikame ettirmenin gayret-i diniyesi olanlara düşmeyeceği” anlatılıyor, “Cümle ahali İslâm’dan madudiyet iddiasını ederken (bütün halk Müslüman olduğunu söylerken) Ezân-ı Muhammedî’nin inkitasına nice râzı olunur? Bu hakarete her gün katlanmaktansa şimdi din yolunda can feda eylemek dahi a’la değil mi? Sibyan ve nisvan (çocuk ve kadın) kardeşlerimiz vatanlarından dūr olup sefil ve sergerdan olup beliyelerde ah ve enin ederlerken bizler ne günümüze dururuz? Elhamdülillah, Rumeli’de yedi krala cevap vermeye askerimiz vardır. Anadolu’dan dahi fevc fevc geliyor, cûlûs-ı hümayûnumdan beri her bir umura ve mevad-ı saireye ikdam ederim...” Fâtih Câmii’ndeki bu müşaverede, herkesin hatırına gelen hayırlı şeyleri söylemesi, sonra şöyle olsaydı diyecek kimsenin kalmaması istenmekte idi. Daha sonra, Allah’ın, Devlet-i Aliyye’yi mansur ve müzaffer eylemesi, bu devlete hizmet edenlerin iki ci-handa yüzlerinin ak olması, Peygamberlerin seyyidi olan Hz. Muhammed’in hürmetine Cenab-ı Hakk’tan niyaz edilmekte idi.

Bu hareket, Osmanlı Devleti’nin gerektiği zaman halkı her şeyden haberdar etmek ve onu hükümetçe alınan önemli kararlara ortak ettirmek hususundaki titizliğini göstermektedir. Böylece devletin milli efkâra verdiği değeri dile getirmektedir. Osmanlı ülkesi-

nin her tarafında câmilerde okunan bu Hatt-ı Hümayûn, büyük bir dinî gayrete sebep olmuş ve her taraftan dalgalar halinde İstanbul'a doğru asker akını başlamıştı.

Bununla birlikte Rusçuk ve Yerköyü'nü zapt etmeyi başardılar. Bu başarıları üzerine Sırbistan üzerine yürümeye karar vermişlerdi. Tam bu sıralarda Napolyon'un Rusya seferine başlaması, onların bu teşebbüsünü durdurdu. Osmanlı Devleti, Napolyon Bonaparte'in, ısrarla "Rusların işini bitirelim" teklifine, oynak siyaseti ve güvenilmeyen kişiliğinden dolayı menfi cevap vermişti. Zira Bâbüâlî, Napolyon'a asla güvenmiyordu. 1811 senesi, iki taraf arasında dengeli ve sakin bir şekilde geçti. Sadrâzam Yusuf Ziya Paşa azledilerek yerine Ahmed Paşa (İmrahor) sadârete getirildi. İstanbul'dan Şumnu'ya gidip ordu komutanlığını selefinden devr alan Ahmed Paşa, 27 Haziran'da Ruslar'ın elindeki Rusçuk'u muhasaraya başladı. 12 gün dayanabilen Ruslar, 9 Temmuz'da kaleyi Sadrâzam'a teslim ettiler.¹⁷

Bükreş Muâhdesi

Gerek Rusçuk'un tekrar Osmanlılar tarafından ele geçirilmesi, gerekse Fransa ile olan ilişkilerinin bozulması ve Osmanlı Devleti'ne, kendi lehinde olacak şekilde bir sulhu kabul ettiremeyeceğini anlaması üzerine Rusya, mütareke talebinde bulunmuştu. 14 Şevval 1226 (1 Kasım 1811)'da Yergögü'nde başlayan müzakerelerde bir sonuç alınamadı. Zira Ruslar, Prut nehrinin sınır olmasını kabul etmiyorlardı. Bunun üzerine müzakereler kesilip savaş hazırlıklarına başlandı. Fakat bütçede para olmadığı gibi zahire ve asker de yetersizdi. Bununla beraber Fransız- Rus savaşının başlama ihtimali üzerine Rus Çarı Aleksandr, Prut nehrinin sınır olabileceğini kabul etmek zorunda kaldı. Bu gelişme üzerine iki tarafın heyetleri,

17. Bilgi için bk. "Yayla İmamı Risâlesi", **İÜ. Tarih Enstitüsü Dergisi**, III, 268 -272; Cevdet Paşa, **Tarih**, IX, 143 - 144, 180 - 181, 275, 300 - 302; Kâmil Paşa, **Tarih-i Siyasi-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye**, İstanbul 1327, III, 38; Karal, **Tarih**, V, 100. Öztuna, **Büyük Türkiye Tarihi**, VI, 435 - 436.

19 Rebiülahir 1227 (2 Mayıs 1812)'de Bükreş'te bir araya geldiler. Uzun müzakerelerden sonra tamamı 16 maddeden meydana gelen antlaşmaya göre Basarabya (Bucak) Rusya'ya bırakıldı. Prut nehri iki devlet arasında hudud olarak kabul edildi. Kafkasya hududu eskiden beri olduğu gibi kaldı. Eflak ve Buğdan (Memleketeyn) Osmanlı Devleti'nde kaldı. Tuna'nın iki ağzı Osmanlı ve Rusya için müşterek olacaktı. Esirlerin karşılıklı olarak değiştirilmesi, Rusya tarafında kalan Müslüman tebeaya göç etme imkânı ve Sırp'lar'a bazı imtiyazların tanınmasını da ihtiva eden muahede, 28 Mayıs 1812'de imzalandı. ¹⁸

Bu antlaşmaya takaddum eden günlerde Fransa, Rusya'ya ilan-ı harb etmişti. Osmanlı Devleti biraz daha dayanabilseydi çok daha az zararla barış yapabilirdi. Fakat Tilsit Muâhedesinden sonra, iki yüzlü politikası ile Osmanlı Devleti'ni dertten derde sokan Napolyon'a güven kalmamıştı. Hatta bu güvensizlik yüzünden efkâr-ı umumiye tarafından Ruslar'a beslenen hınçtan daha fazlası ona besleniyordu. Bu arada mevcut ordu ve bütçe ile savaşı devam ettirmek de mümkün değildi.

A. Osmanlı Topraklarında Dahilî Problemler ve Bağımsızlık Hareketleri

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren farklı ırk, din, mezhep, dil ve kültürlerle sahip toplulukları bünyesinde barındıran, onları âdil ve huzurlu bir şekilde idare eden bir devlettir. Fakat dünyada XVIII. asrın sonlarından başlayıp gelişen milliyetçilik ve bağımsızlık hareketleri, dış güçlerin tesiri ile büyük bir hızla yayıldı. Bu da Osmanlı diyarında birçok isyanın çıkmasına sebep oldu. Bu yüzden devlet birçok gaileyi bertaraf etmek zorunda kaldı.

Böyle bir dönemde tahta geçen Sultan II. Mahmud, "zekâ, celâdet ve güçlü irâdesine rağmen çok genç ve muhiti tarafından desteklenmeye muhtaç bir hükümdardı. Fakat onun bu yalnızlığını bir

¹⁸. Bilgi için bk. Cevdet Paşa, *Tarih*, X, 22 - 29; Şânizâde, *Tarih*, İstanbul 1290, II, 139 - 140 Nuri Ünlü, *İslâm Tarihi*, İstanbul 1994, III, 19.

dereceye kadar tadil eden insiyakî ve belki de ırsî bir ferasete mâlik bulunuyordu. Sultan II. Mahmud'un olgun ve mantıklı formasyonunda amcası Sultan III. Selim'in etkisinin büyük olduğu bir gerçektir. Zira yeğenini derin bir muhabbet ve şefkatle kucaklamış bulunan III. Selim, onu şehzâdeliği boyunca hükümdarlık san'atının tecrübe ile kazanılır tarafları ile yüz yüze getirmiş, belki de öğreticiliğinde, kendi zaaf, hüsrân ve hatalarından da faydalanaarak ona aynı tehlikelere düşmekten korunacak işaretler vermişti.

"İşte bu şehzâdelik tecrübelerinden faydalanmış bulunan genç hükümdar, Alemdâr vak'asıyla yeniden gemi azıya almış Ocağa karşı, belki terbiyevî, belki de ırsî bir kavrayışla, henüz tahta hâkim olmadan pasif kalmanın en isabetli tedbir olduğunu düşünüyordu. Hatta, kardeşi IV. Mustafa taraftarlarıyla birleşen Ocağın, eski Pâdişahı tahta geçirmek arzularını bile gayet ihtiyatla takib ediyordu. Vükelâsıyla yaptığı gizli bir müşavere meclisinde mes'ele uzun uzun müzakere edildikten sonra, devlet erkânının vardığı netice, Sultan IV. Mustafa'nın izâlesine karar verince genç hükümdar bu teklif karşısında irkilmiş ve derin derin düşündükten sonra: "*Acep âhar sûret bulunmaz mı?*" diye sormuştu.¹⁹

Mesele hangi yönden ele alırsa alınsın "âhar sûret"in bulunamayacağını herkesten çok onun bilmesi gerekirdi. Bunun için asırların gerisine gidip hânedan tarihi üzerinde durmaya da pek hâcet yoktu. Sultan IV. Mustafa'nın hayatını bağışlamak, memlûketin hayatını bir kere daha tehlikeye atmak demekti. Bu yüzden Yeniçeri ihtilalcilerinin elinden bu kozu almak icab ediyordu.

Bu dönemde devlet, gerek maddî, gerek manevî bakımdan bir çözülme arifesinde idi. Eski düzen yıpranmış, yeni bir düzenin kurulması için ise zemin henüz tam müsait değildi. Bu arada Rusçuk Yârânı'nı teşkil eden devlet adamlarının Ocaklı tarafından birer birer yakalanıp ortadan kaldırılmaları yüzünden idareciler kadrosunda ciddi ve tehlikeli bir boşluk meydana gelmişti. Bundan başka devlet, biri merkezde bozgunculuk ve anarşi unsuru haline gelen

¹⁹. Samiha Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, İstanbul 1975, II, 288.

yeniçerilerin nizam altına alınması ve modern bir askeri sınıfın kurulması, diğeri de eyâletlerde türeyen derebeylerin itaat altına alınması gibi iki büyük problem ile karşı karşıya bulunuyordu. Alem-dâr Mustafa Paşa'nın başkanlığında toplanan ilk mecliste bu iki mesele de karara bağlanmıştı.²⁰ Üstelik Devlet-i Aliyye'nin cedelleştiği bu gaileleri bilen ve bunlardan istifa etmek isteyen İran, Bağdad'dan içeri girip Doğu Anadolu vilayetlerini ele geçirmişti. Bu da devlet için başlı başına bir sıkıntı, buhran ve endişe kaynağı idi.

Sultan II. Mahmud, Osmanlı saltanat tahtına çıktığı zaman bütün bu problemlerin üstesinden gelmek zorunda olduğunu biliyordu. Bu sebeple o, bütün bu gaileleri ülke ve tebea lehine olacak şekilde bir sonuca bağlama çabası içine girmişti. Devlette, Nizâm-ı Cedid sürecindeki bu gaileler, zaman zaman iç içe girip girift bir şekil almakla birlikte bunları Sırp İsyanı, Hâlet Efendi ve Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa Meselesi, Etnik-i Eterya, Vehhabî Gaillesi, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa Problemleri şeklinde değerlendirmek mümkündür. Bununla beraber problemlerin sadece bunlardan ibaret olmadığını da unutmamak gerekir.

1. Sırp İsyanı

XV. yüzyılın ortalarında (Fâtih Sultan Mehmed dönemi) Osmanlı Devleti'ne bağlanan Sırbistan'da, Devlet-i Aliyye'nin her tarafında olduğu gibi topluma faydalı ve âdil bir yönetim kurulmuştu. Sırp halkı, devletin sağladığı güven ve imkânlar sayesinde toprağını işlemekte, kendi dilini konuşmakta, serbestçe ibâdetini yapabilmekte ve dönemine göre iyi bir hayat yaşamakta idi. Bu sebeplerden dolayı Sırp lar, Devlet-i Aliyye'nin sâdık tebeası (vatandaşı) olmuşlardı. Böyle bir yönetimin hazırladığı huzurdan dolayı bölgede önemli sayılabilecek bir olay da olmamıştı. Fakat XVIII. asrın ortalarından itibaren birleşen Avusturya ve Rusya cephesi ile Osmanlı Devleti arasında meydana gelen savaşlarda, Sırbistan'ın zaman zaman savaş alanı olması, adı geçen iki devletin, ajanları vâsıtasıyla

²⁰. Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, II, 581.

Sırpı ayaklandırmak için propagandaya girişmeleri ve milliyetçilik fikirlerini yaymak için çaba sarf etmeleri, bölgedeki güvenli ve huzurlu havayı bozmaya başladı.

Bu dönemde Osmanlı Devleti, iç ve dış problemlerle uğraştığı için Sırbistan'da meydana gelen bu yeni gelişmelerle pek ilgileneemedi. Bu da, eyalette daha önce kanunnâmelerle kurulmuş bulunan adil düzenin bozulmasına yol açmıştı. Bu sıralarda Osmanlı hükümeti, İstanbul'da bile doğru dürüst düzeni sağlayamıyordu. Kaldı ki, Sırbistan, İstanbul'a da pek yakın sayılmazdı. Bu sıralarda Rumeli'de daha çok âyânlar ile dağlı eşkıyasının sözü geçiyordu. Türk ve Müslüman olan bu âyânlarla eşkıyanın devlete karşı başkaldırmaları, Sırbistan'ı da etkilemeye başladı. Bu baş kaldırma ve isyan, durumlarından memnun olmayan Sırpıların ayaklanmaları için örnek teşkil etti.

Sırbistan'daki iç karışıklıklar yüzünden durumun bozulması üzerine ülkede yaşamakta olan Müslüman halk da belli ve büyük kalelerde toplanmaya başladı. Bu dönemde kalelerde muhafızlık görevi yapan yeniçeriler, Müslüman ve Hristiyan bütün halka kötü davranıyorlardı. "Dayı" adını alan yeniçeri ileri gelenleri, keyfi hareketleri ile herkesi canından bezdirir duruma getirmişlerdi. Dayılar, zamanla valilerin nüfuzlarına bile müdahale edip yetkilerini ellerinden almışlardı. Böylece eyâlette tam anlamıyla keyfi bir idare kurmuşlardı. Bununla beraber zaman zaman Belgrad Paşalığı'na değerli valilerin gönderilmesi, yeniçeri dayılarının halka olan kötü muamelelerine bir frenleme getiriyordu. Nitekim Hacı Mustafa Paşa (1794 - 1801), halkı koruyucu muamelesinden dolayı Sırpıların arasında "Baba" diye anılmakta idi. Yeniçeriler 1801'de Hacı Mustafa ile kavga çıkarak onu öldürdüler. Bundan sonra Pazvandoğlu'ndan kendilerine katılan bozguncu kimselerle Sırbistan'da terör estirdiler. Sırbistan'da durumun böyle nazik bir hal aldığı sıralarda yabancı devletlerin bölgedeki kışkırtmaları da buna paralel olarak yoğunluk kazanıyordu. Bunun sonucu olarak bir taraftan yeniçerilerin hareketleri, öbür taraftan Pazvanoğulları gibi

âyânların artan baskıları ve halka salınan ağır vergiler, Sırp'ların devlete karşı ayaklanmalarına sebep oldu.

Sultan III. Selim döneminde bir Sırp heyeti, yeniçerilerin eyâlette yaptıklarını şikâyet için İstanbul'a geldi. Pâdişah, şikâyet konusu olan hususların düzeltilmesi için gereken emirleri verdi. Ancak Sırbistan'daki yeniçeri dayıları, kendilerini pâdişaha şikâyet etmelerine kızarak "Knez" adı verilen Sırp ileri gelenlerinden bazılarını öldürdüler. Bunun üzerine Sırp'lar 4 Şubat 1804'te yeniçerilere karşı silahlı olarak harekete geçtiler. Böylece Sırp isyanı başlamış oldu.

Sırp'ların, yeniçerilere karşı başlattıkları bu ilk isyan hareketinin başında Kara Yorgi (asıl adı Georg Petroviç) adında iri yarı bir domuz tüccarı vardı. Yanında daha başka liderlerin de bulunduğu Kara Yorgi, bir vakitler dağa çıkıp eşkıyalık yaptıktan sonra Avusturya ordusunda hizmet görmüştü. Şubnice köyünde patlak veren isyan, kısa sürede bütün eyalete yayıldı. İsyan hareketini sistemleştiren Kara Yorgi, Sırp köylüsünün desteğini almak ve Müslümanlar arasında ikilik meydana getirmek için, bu harbin Pâdişah'a karşı olmadığını, aksine kendisinin bizzat Pâdişah tarafından yeniçerileri ortadan kaldırmakla görevlendirildiğini ve Pâdişah'a sâdik bir kul olduğunu söylemeye başladı. Bu taktik, yeniçeri düşmanı olan bazı Müslümanların da kendisine yardım etmesine sebep oldu. Böylece daha rahat hareket etme fırsatını yakalayan Kara Yorgi, Balkanların klasik muharebe usûlü olan gerilla taktiğini ustaca kullanmaya başladı.

Sultan III. Selim'in, Nizâm-ı Cedid hareketini sürdürdüğü ve yeniçerilerden kurtulmak istediği sırada (1804) Belgrad'ta başlayan isyanı bastırmaya Bosna Valisi Bekir Paşa meimur edilmişti. Bu durumdan yararlanmak isteyen Kara Yorgi de görünüşte dayıları ortadan kaldırmak, gerçekte bağımsızlık için başlattığı hareketi sürdürmek üzere emrindekilerle Belgrad önüne geldi. Bekir Paşa, aldığı tedbirlerle Belgrad'a girip dayıları ortadan kaldırdı. Böylece burada devlet otoritesini sağladı. Bundan sonra Sırp gerilla hareketinin son bulması ve çetelerin dağılması gerekiyordu. Fakat bunlar, bazı isteklerde bulundular. Buna göre: Belgrad muhafızı paşanın

maiyetinde bir Sırp temsilci ile kale muhafızları arasında 1500 Sırp bulunacak. Bundan başka genel af ilan edilecek, eskiden beri birikmiş vergiler istenmeyecek, yeniçerilerin cezalandırılması için yapılan savaşta harcanmış olan paralar devlet tarafından ödenecek, kiliselerin tamirine, buralarda çan çalınmasına ve haçlar konulmasına müsaade edilecekti.

Sırp âsileri, bu şartları, Macaristan'daki Sırp papazlarının tavsiyesi üzerine ileri sürmüşlerdi. Bu papazlar, bağımsız bir Sırp devletin kurulma zamanı geldiğine inanıyorlardı. Fakat Osmanlı Devleti, Sırlar'ın bu aşırı ve devlet egemenliğiyle bağdaşmayan isteklerini reddetti. Bunun üzerine toplanan Sırp Millet Meclisi (Skupçina), Kara Yorgi'yi Başknez seçerek Sırbistan Devleti kuruncaya kadar Osmanlı Devleti ile mücadeleye karar verdi.

1806 yılında Eflâk ve Boğdan'a giren Ruslar'ın bu hareketi, Rusların, Sırp isyanı karşısındaki tavrını da belirlemişti. Böylece Ruslar, Balkanlar'daki bütün Hristiyanları, Devlet-i Aliyye'ye karşı ayaklandırmak ve kendileri ile birleşmelerini sağlamak için çeşitli girişimlerde bulundular. Bu arada Sırlar'a her türlü yardımı yapmaya başladılar. Rusya'nın yardım ve himayesi, Sırlar'a bir devlet kurma ümidini verdi. Bu ümit, Kara Yorgi idaresindeki âsileri cesaretlendirmekle kalmadı, aynı zamanda Müslüman Türkler'e karşı daha sert ve daha şiddetle harekete geçip saldırılarına sebep oldu. Bu arada Karadağlılar'ın da Sırlar'a katılmalarıyla isyanın alanı genişledi. Sırp isyanıyla, Rusya'nın himayesinde bir Sırbistan devletinin kurulma ihtimalinin ortaya çıkması, bölgeye komşu ve burada gözü bulunan Avusturya'yı da harekete geçirdi. Zira Rusya'nın himayesinde kurulacak bir Sırbistan, aynı zamanda Rusya'nın Balkanlar'a daha iyi ve rahat bir şekilde sokulmasına yol açacaktı.

Avusturya'nın karşı olmasına ve Osmanlı Devleti'nin bütün gayretlerine rağmen Sırp isyanı sürmeye devam etti. 1807'de Belgrad'ı alan Kara Yorgi, Türk olsun olmasın şehirdeki birçok Müslüman'ı şehid etti. Sırbistan'daki bu durum, Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki Bükreş antlaşmasına (28 Mayıs 1812) kadar sür-

dü. Bu antlaşma esnasında da Ruslar, Sırları koruyarak onların bağımsızlığına yol açabilecek bir maddeyi antlaşma metnine koydurdular. Bu antlaşmadan cesaret alan Kara Yorgi, bağımsızlığa varacak istek ve hareketlerde bulunmaya başladı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Napolyon'un, Rusya seferine çıkmasından yararlanarak bu devletin Sırlar'a yardıma gelmesine fırsat bırakmadan meseleyi kökünden halletmek üzere harekete geçti. Bu iş ile de Hurşit Paşa'yı görevlendirdi. Hurşit Paşa, yanındaki birliklerle Bosna, Vidin ve Niş'ten hareket ederek Kara Yorgi'nin birliklerini kısa sürede dağıtarak 7 Ekim 1813'te Belgrad'ı tekrar ele geçirdi. Bunun üzerine Kara Yorgi ve asilerin elebaşlarından birçoğu Avusturya'ya kaçtı. Böylece isyan bir süre başsız kaldı.

Sırlar, çıkardıkları isyanın bastırılmasından sonra silah ve Rusya'nın yardımıyla gerçekleştiremedikleri amaçlarına bu defa devletlerarası diplomasiden yararlanarak ulaşmaya gayret ettiler. Bunun için 1814 yılında toplanan Viyana Kongresi'ne bir heyet göndererek Avrupa devletlerinin, Sırbistan'ın kurulması lehinde işe müdahale etmelerini istediler. Fakat, kendi devletinin iç ve dış politikasında bu gibi hareketlere iltifat etmeyen, bu neviden hareketlere karşı bir yol izleyen ve yanibaşında bağımsız bir Sırbistan'ın kurulmasını istemeyen Kongre Başkanı ve Avusturya Başbakanı Metternich'in etkisiyle Viyana Kongresi, Sırlar'ın isteklerini dikkate almadı.

Yalnız kalan ve emellerine ulaşamayan Sırlar, Temmuz 1815'de Başknez seçtikleri Miloş Obrenoviç liderliğinde yeniden isyana başladılar. Bu sıralarda Rusya, Napolyon tehlikesini bertaraf ettiği gibi Avrupa'nın da en güçlü devleti haline gelmişti. Osmanlı Devleti, bir Rus müdahalesine meydan vermemek için bu defa Osmanlı egemenliğinde kalacağını ilan eden Miloş Obrenoviç'i Başknez olarak tanıdı. Bunun sonucu olarak kaleler, Osmanlı askerleri tarafından muhafaza edilmekle birlikte knezlerin seçimi halka bırakılıyordu. Bunlar da kendi aralarında birini Başknez olarak seçeceklerdi. Bunlara bölgedeki idarî ve adli düzenleme ile vergilerin top-

lanması gibi geniş yetkiler verildi. Bu suretle Sırbistan imtiyazlı bir prenslik haline geldi (1816).²¹

2. Tepedelenli Ali Paşa Meselesi

Veli Bey adında birinin oğlu olan Tepedelenli Ali, daha 18 yaşında iken çete reisi olmuş ve 1768 - 1774 Osmanlı - Rus harbi esnasında devlet için yaptığı hizmete karşılık, Derbent Paşalığı'na yükseltilmişti. 1788'de de Yanya Paşası oldu. Akıllı ve becerikli biri olarak Bâbüâlî'ye itaatten ayrılmadığı için de kuvvet ve servet kazanmıştı. Napolyon'un, Mısır saldırısı esnasında Dalmaçya kıyılarında Fransızları zora sokmuş olan Ali Paşa, 1802'de Hristiyan Arnavutların bir isyanını bastırdığı için de Rumeli Beylerbeyliği'ne tayin edilmek suretiyle daha yüksek bir makama getirilmişti. Oğulları Veli, Muhtar ve Salih ile torunu Mehmed de devlete hizmetlerinden dolayı paşalık rütbesiyle taltif edilmişlerdi. Tepedelenli Ali Paşa, nüfuzu altında bulunan Mora ve dolaylarında bulunan Rumların isyan için hazırlandıklarını öğrenmişti. Rum olan doktoru vasıtasıyla "*Etniki Eterya*"nın çalışmaları hakkında bilgi sahibi olduğu gibi, komitacıların bazı mektuplarını ve bu arada Yanya despotuna yazdıkları bir mektubu da ele geçirmişti. Bunun üzerine despotu çağırarak mektubu "okusanız da dinlesem" diye eline vermek üzere uzatınca despot, o anda orada ölmüştü (kalp krizi). Bunun üzerine sıkı tedbirlere baş vuran Ali Paşa, durumu Bâbüâlî'ye bildirdi. Fakat tam bu sıralarda Sultan II. Mahmud'un mühürdarı olan ve daha önce Fenerli Rum Beyleri'nin kâtipliği ile çocuklarının yetişmesinde hizmeti geçen Hâlet Efendi, Ali Paşa'ya karşı cephe almıştı. Çünkü Ali Paşa, eskiden beri göndermekte olduğu zengin hediyeleri göndermekten vaz geçmişti. Bu yüzden, Hâlet Efendi ile Tepedelenli Ali Paşa'nın arası açıktı. Ali Paşa'nın, Etniki Eterya'nın hazırlık ve faa-

²¹. Bilgi için bk. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih*, IX, 123 - 133; aynı eser, IX, 194 - 197; Kâmil Paşa, *Tarih-i Siyasi-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, III, 35 - 46; Karal, *Tarih*, V, 102 - 106; A. Hajek, "Sırbistan" *İA*, X, 562 - 563; Uçarol, "Küçük Kaynarca Andlaşmasından 1839'a Kadar Osmanlı İmparatorluğu" *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, XI, 356 - 362.

liyetlerine dair Bâbîâlîye gönderdiği bilgi ve belgelerden başka İstanbul'daki İngiliz elçisi de muhtemel bir Rum isyanı hakkında ikazlarda bulunuyordu. Bunun üzerine durumun yerinde araştırılması gereği duyulmuştu. Hâlet Efendi, Etniki Eterya'nın üyelerinden biri olan ve aynı zamanda Divân Tercümanlığı yapan Nikola Moruzi Bey'i durumu yerinde görüp tesbit etmek ve incelemeler yapmak üzere Mora'ya gönderdi. Aynı teşkilâtın üyelerinden biri olan Moruzi, raporunda Mora'daki Rum tebeanın sâkin ve her bakımdan devlete bağlı bulunduklarına, bu bakımdan emin olunmasına dair bir rapor verdi. Halbuki Moruzi, Mora'ya gider gitmez devlete karşı bir an önce isyan etmeleri için sergerdelerini teşvik ve teşci' etmeyi ihmal etmemişti. Hâlet Efendi yüzünden Moruzi'ye güvenen devlet, Mora'ya asker göndermekten vaz geçtiği gibi, Mora Kocabaşlarından Mavro Mihal'in oğlu Yorgi de oradan tahliye edildi.²² Gerek bu gelişmeler, gerekse Nikola Moruzi'nin raporları, görünüşte Hâlet Efendi'nin, Tepedelenli hakkındaki suçlamalarında haklı olduğu düşüncesine ağırlık kazandırdı.

Halbuki şahsiyet sahibi, uyanık ve güçlü bir devlet adamı olan Tepedelenli Ali Efendi, Rumların sinsî faaliyetlerini büyük bir dikkatle takip ediyor, onların gâye ve hedeflerini belgeleriyle Bâbîâlîye bildiriyordu. Bu durum, Etniki Eterya'nın siyasî faaliyetleri için bir engel teşkil ediyordu. Bu bakımdan Tepedelenli Ali Paşa engelinin ortadan kaldırılması gerekiyordu. Bu iş için de Hâlet Efendi âdeta biçilmiş kaftandı. Zira Hâlet Efendi, Fenerli Rum Beyleri'nin kâtipliğini yapmış ve onlarla dostluğu bulunan bir kimse idi. Aynı zamanda o, Fenerliler'e borçlu idi. Çünkü o, ikbâlini temin için Yeniçeriler'e dağıttığı paraları Fenerli Rum Beyleri'nden sağlıyordu.²³ İşte bu durum, Etniki Eterya Cemiyeti'nin, Osmanlı Devleti sınırları dahilinde teşkilât ve faaliyetlerini geliştirmek için müsait bir zeminin temini vazifesi gördüğü gibi, isyanın yolunu da açmıştı.

²². Cevdet Paşa, *Tarih*, XI, 106.

²³. Cevdet Paşa, *Tarih*, XI, 95.

Nikola Moruzi'nin raporunu fırsat bilen Hâlet Efendi, önce Tepedelenli Ali Paşa ve oğullarının Yanya'nın dışındaki yerlerden ellerini çekmelerine dair bir ferman çıkarttı. Sonra Ali Paşa'nın vezirliğini kaldırttı. Affı için yapılan teşebbüsleri de sonuçsuz bıraktı. Böylece Hâlet Efendi'nin çevirdiği saray entrikası sonucunda Pâdişah, Mora ve dolaylarındaki Rum isyanı ile ilgili haberlere inanmadığı gibi, bazı meselelerden dolayı Tepedelenli Ali Paşa'yı cezalandırdı. 1820'de vezirliğini ve valiliğini de elinden aldı. Bütün bunlar, hayatını tehlikede gören Tepedelenli Ali Paşa'nın isyanına yol açtı. Bunun üzerine Mora ile Ege'de bulunan askerler, Hurşit Paşa komutasında Tepedelenli Ali Paşa'nın üzerine gönderildi. Böylece Rumlar, üzerlerindeki en büyük tehlike ve baskıdan kurtulmuş oldular. Türk kuvvetlerinin karşı karşıya geldikleri sırada Etniki Eterya da bunu fırsat bilerek isyanın başlama zamanının geldiğine kanaat getirip harekete geçti.²⁴

Burada şunu da belirtelim ki, Rumeli'nin, büyükçe bir kısmında söz sahibi bulunan Tepedelenli Ali Paşa'nın, fermanlı ilan edilmesi için verilen kararda, Hâlet Efendi'nin tesiri ve entrikası olduğu şeklindeki rivayetlerin gerçek olmadığı da ileri sürülmektedir. Bu görüşte olanlar, Hâlet Efendi'nin, Tepedelenli Ali Paşa'ya olan düşmanlığının sebeplerini ortaya koyduktan sonra, bunların ciddi bir mesnede dayanmadığını söylemektedirler. Bunlara göre, kendisine bin kese altın gönderilmedi diye kudretli bir paşanın üzerine ordu sevk edilemez. Bu makul bir görüş değildir. Hâlet Efendi'nin, tercümanlığını yaptığı Rumlar'ın etkisinde kalması da mümkün değildir. Zira Osmanlı devlet müesseselerinin başında bulunan ilmiye, kalemiye ve seyfiye ricali ile saltanat makamı bu durumu nasıl fark etmez? Keza, Ocağın ilgası tasavvurlarının Yanya gâilesini çıkarmakla durulması mümkün mü? Bütün bu farklı görüşlere bakıldığı zaman, Tepedelenli Ali Paşa'nın ortadan kaldırılmasında Hâlet Efendi'nin bir dahli olmadığı anlaşılır denilmektedir.²⁵

²⁴. Geniş bilgi için bk. Kâmil Paşa, **Tarih**, III, 52 - 54; Karal, **Tarih**, V, 110 - 112.

²⁵. Bu konuda geniş bilgi ve münakaşalar için bk. Aksun, **Osmanlı Tarihi**, III, 151-154.

3. Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı

Kırımlı Hüseyin Efendi'nin oğlu olan ve Cevdet Paşa'nın ifadeyle " içi dışına uymaz muamelât-ı safsatakârâne ile devleti, yed-i istiklâline alıp istediği gibi kullanan Hâlet Efendi"nin²⁶ devlete en büyük zararı, Eflâk ve Boğdan Beylikleri hânedarıyla olan eski hukukuna ve Fenerli Rumlarla olan karşılıklı dostluklarına dayanarak, Mora isyanını, devlet ve hükümdar nezdinde ehemmiyetsiz göstererek örtbas etmiş olması idi. Halbuki, Tepedelenli Ali Paşa'nın ocağı söndürölüp kuvvetleriyle beraber kendisi de ortadan kaldırılınca, meydanı boş bulan âsiler için, Mora'yı baştan başa ateşe verecek fırsat kendiliğinden doğmuş oldu. Zira Tepedelenli gibi düşmana göz açtırmayan bir otoritenin ortadan kaldırılması demek, düşmanın gaye ve maksadına bizzat yardım etmek demektir. *"Böylece, Osmanlı ülkesinde bir kere daha ferdin kin ve menfaat duygusu, kütlenin selâmet ve istikbâlini hançerlemiş bulunuyordu."*²⁷

Bu isyanda, komşu devletlerin yardımıyla beslenip kuvvetlenen teşkilâtlardan Etniki Eteryâ'nın büyük ölçüde rolü vardı. Kökü, Rus topraklarına dayanan ve Rus Çarı'nın kolu kanadı altında gelişip büyüyen bu ihtilâl cemiyetleri, Rumeli'nin her tarafına kundak sokmakta bulunuyordu. Öyle ki, kol kol yayılarak katliâmlar, yağmalar, huzursuzluk ve âsâyişsizliklerle Eflâk, Boğdan, Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan ve Yunanistan'da boydan boya faaliyet mihrakları meydanı tutmuş bulunuyordu.

Etniki Eteryâ mensupları, isyanın Mora'dan başlamasını istiyorlardı. Buna karşılık isyanın planlayıcısı ve başkanı durumunda ki Aleksandr İpsilanti, bunun için Eflâk ve Boğdan'ın daha uygun olduğunu belirterek buradan başlamasını istiyordu. Zira ona göre bu sayede Rusya'dan maddî – mânevî her türlü yardım ve destek sağlanacağı gibi, isyan hareketine Rumenler, Sırlar ve Bulgarlar da iştirak etmiş olacaktı. Böylece o, bütün bir Ortodoks toplumunu ayaklandırarak Balkanlar'da genel bir ayaklanma çıkarmayı

²⁶. Cevdet Paşa, *Tarih*, X, 208.

²⁷. Cevdet Paşa, *Tarih*, XII, 32 –33; Ayverdi, *Osmanlı Asırları*, II, 292.

ümit etmişti. Böyle ortak bir hareketle o, daha kolay ve daha çabuk başarıya ulaşacağını düşünüyordu. Bunda da Boğdan'daki Etniki Eterya cemiyetine güveniyordu. Bu hedefine ulaşmak için bir miktar askerle Prut nehrini geçip 6 Mart 1821'de halkı silaha sarılmaya dâvet ederek Bükreş'e girdi. Böylece Rum isyanı başlamış oldu. Bu arada Aleksandr İpsilanti, bazı adamlar göndererek Mora'da başlayacak olan isyana 38 bin civarında insanın katılacağını, buna karşılık Osmanlı askerinin sadece 12 binden ibaret bulunduğunu, bunun da tamamına yakın bir kısmının Hurşid Paşa emrinde Tepedelenli Ali Paşa ile meşgul olduğunu görmüş, böylece isyanı başlatmak için zamanın müsait olduğuna karar vermişti.

Ancak Aleksandr İpsilanti'nin hesabı düşündüğü gibi çıkmadı. Zira Latin olan Eflâk ve Boğdan halkının Rumlar'la hiçbir bağlantıları olmadığı gibi menfaat birliği de yoktu. Halk, voyvodalık yapan Fenerli beylerden de bıkmış vaziyette idi. Bu arada Boğdan'a giren Aleksandr İpsilanti, Romenlerin lideri olan Theodor Vladimiresco'yu öldürtmüştü. Daha serbest ve muhtar bir yönetime sahip olan Eflâk ve Buğdan halkı, Yunanlılar için bir tehlikeye atılmak istemiyordu. Aleksandr İpsilanti, üzerine gönderilen Türk kuvvetlerine 26 Haziran 1821'de yenilerek Avusturya'ya kaçtı. Böylece Eflâk ve Bğdan isyanı sona ermiş oldu. Fakat bu sıralarda Rumlar, Mora'da daha büyük bir ayaklanmayı başlattılar.

Rumlar, Osmanlı Devleti'nde imtiyazlı bir azınlık idiler. Vezirler ile eş değerde kabul edilen Patrik, Rûm halkının menfaatlerini müdafaa etmek üzere Divân-ı Hümayûn'a girebiliyordu. Pâdişahlar, büyük bir itibar göstererek Patrikleri saraylarına kabul ediyorlardı. Fenerli Rum Beyleri, devletin dış işlerinde müsteşarlık ve tercümanlık yaptıkları gibi bunlara Eflâk ve Boğdan voyvodalıkları gibi yüksek memuriyetler de veriliyordu. Çok zenginleşen Fenerliler, XVIII. asrın ikinci yarısından itibaren Fener semtini terk ettiler. Onlar, Boğaziçi'nde büyük köşk ve saraylar yaptırarak buralara yerleştiler.²⁸

²⁸. Bilgi için bk. Aurel Decei, "Fenerliler" *İA*. IV, 548 – 549.

Osmanlı Devleti'nin, engin hoşgörüsü sayesinde bu kadar zenginleşen ve huzurlu bir hayat sürdüren Rumlar ile diğer gayr-i müslimler (zimmî, ehl-i zimmet) her türlü hakka sahip idiler. Hukuklarının, devlete ve halk tarafından korunması bir gelenek halini almıştı. Zira İslâm hukukuna göre zimmet ehli, Allah tarafından kendilerine verilmiş "*Vedia-i İlâhî*", yani birer emanet idi. Halbuki tarih, hiçbir dönemde, gâlibin başka din ve ırktan olan mağluba böyle imtiyazlar verdiğine şahid olmamıştı. Fakat Osmanlı Devleti, Rumların Patrikhâne, kilise, mezhebî özellik, örf, âdet, eğitim ve diğer dinî özelliklerini koruduğu gibi onları, Katolik Batı'ya karşı da himâye etmişti. Müslüman Türkler, Hristiyanlığın Ortodoks mezhebine bağlı kavimler içerisinde manevî bir nüfuza sahip olan Patriklik makamına dokunmadılar. Hatta bir bakıma onun kuvvetlenmesine yardımcı oldular. Zira bu sâyede Ortodoksluk, Katolik dünyasına karşı durabilirdi. Böylece farklı iki anlayış ile buna bağlı farklı iki siyaset ortaya çıkmış olurdu. Bu da batıya karşı yürütülen fütûhatta Hristiyan dünyasının birleşmemesine sebep olmuştu.

Kısa bir süre sonra Yunanistan'ın bağımsızlığı ile sonuçlanacak olan Mora isyanının başarılı olması için şartların daha müsait hale getirilmesi gerekiyordu. Bu da ancak Avrupa devletlerinin araya girmeleri ve onların menfaatlerine hizmet etmekle mümkündü. Bu arada, Hristiyan Batı kamuoyunun, dindaşları olan Rumlar'a karşı beslediği dinî sempati de bu isyanın çıkması ve başarılı olmasında büyük bir rol oynamıştı. Zaten isyanın körükleyicisi olarak papazların ortaya çıkmaları, bu hedefe birlikte ulaşmanın zeminini hazırlamak içindi. Nitekim bu hedefe ulaşabilmek için papazlar da köy köy ve kasaba kasaba dolaşarak halkı isyana teşvik ediyorlardı. Böylece bütün halk isyana iştirak etti. Mora'da Patros Piskoposu olan Pol Germanos da Aleksandr İpsilanti'nin isyan hareketine paralel olarak isyan bayrağını eline almış bulunuyordu. Böylece "*Haçlı Seferleri*" esnasında Pier Lermit'in oynadığı rolü üstlenmiş ve bütün Rumları Türklere karşı savaşa dâvet etmişti. Böylece Mora isyanı, Rumlar açısından dinî ve millî bir karakter alarak gelişmeye başladı. Mora'daki isyan 6 Nisan 1821'de patlak verdi. Bunun sonucu

olarak Müslüman halk kalelere sığınmak zorunda kaldı. Ancak beklenen yardım gelmeyince kaleler teker teker isyancıların eline geçti. Mora'nın merkezi Tripolice bile bu akibetten kurtulamadı. Âsiler, ele geçirdikleri şehirlerde buldukları Türkleri öldürerek mallarını yağmaladılar.

Gerek Eflâk – Boğdan, gerekse Mora'daki isyanlar, İstanbul'da büyük bir tepki ile karşılandı. İsyanın hazırlanmasında büyük bir rol oynayan Etniki Eterya Cemiyeti ve üyelerinin olduğunu anlayan Sultan II. Mahmud, Rumlara karşı sert tedbirler aldı. Bu arada devlet hizmetinde bulunan Rum ileri gelenlerinin tamamı görevlerinden uzaklaştırıldılar. Böylece Fenerli Rum Beyleri'nin de itibarı sarsılmış oldu.²⁹

Mora isyanı, güvenlik ve âsâyiş bakımından devlet'te yeni bazı tedbirlerin alınmasına da sebep olmuştu. Nitekim XIX. asrın ilk çeyreğine kadar Osmanlı Devleti'nde kullanılmayan “*Mürû Tezkiresi*” sistemi, 1237 (1821) yılında ortaya çıktı. Bu isyanla birlikte zaman zaman Müslüman – Türk kılığında bazı casusların yakalanması, böyle bir uygulamaya sebep olmuştu. Buna göre İstanbul'a karadan veya denizden gelenler ile İstanbul'dan ayrılmak isteyenler, bulundukları yerlerin ilgili âmirlerinden mürûr (geçiş) belgesi alacaklardı. Bu belgeler, yetkililerce sıkı bir kontrolden geçirildikten sonra ancak giriş veya çıkış izni veriliyordu.³⁰

Ülkede büyük çalkantıların meydana gelmesine sebep olan Mora isyanı, el altından Patrik Gregorius tarafından da destekleniyordu. Etniki Eterya'nın nüfuzlu üyelerinden biri olan Patrik Gregorios, Rusların, istenilen şekilde isyana destek vermediklerini ve isyanı takbih etmek zorunda kaldıklarını görünce isyanın aleyhinde olacak şekilde bir afaroznâme yayınladı. Bu afaroznâmede o, Etniki Eterya üyelerinin yapmış oldukları yeminlerin bâtıl olduğunu

²⁹. Geniş bilgi için bk. Cevdet Paşa, **Tarih**, XI, 160 – 161; Kâmil Paşa, **Tarih**, III, 63 – 64; Karal, **Tarih**, V, 112 – 113.

³⁰. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Cevdet, **Tarih**, XII, 13 – 14; Ziya Kazıcı, **Osmanlılarda İhtisâb Müessesesi**, İstanbul 1998, s. 111 – 113.

ve üyelikten çekilmeyip devlete karşı savaşa devam edeceklerin lânetlenmiş olacaklarını ilan ediyordu. Ancak bu ilanın, zevahiri kurtarmaya yönelik ve bir korku sonucu olduğu da biliniyordu. Nitekim Mora isyanının yatışmasında bunun hiçbir etkisi görülmedi. Çünkü, Ortodoks Rum Patrikhânesi, gerçekte isyanın merkezi gibi çalışıyordu.

Üçüncü defa İstanbul Rum Patriği olan ve Bâbüâlî tarafından kendisine bir hükümdar derecesinde imtiyazlar tanınan Gregorius'un, Moralılar ile haberleştiği ve onları desteklediği artık kesinlik kazanmıştı. Bu yüzden önce azledilerek ruhanî sıfattan tecrid edilmişti. Daha sonra da 19 Receb 1236 (22 Nisan 1821) Pazar günü Patrikhânenin Orta kapısında, ihanetini belgeleyen yafta boynuna asılarak elbisesiyle idam edilmiştir. Açıkça Devlet-i Aliyye'ye, zımnen de kendi milletine ihanet ettiği belirtilen yaftayı özetleyerek buraya alıyoruz:

“Cümleye malûm olduğu vech ile her sınıf ve milletin zâbit ve söz sahibi olanların fariza-i zimmetleri olduğu vechle kendilerinin zir-i nezâret ve idaresinde olan efrad-ı nâsı gece – gündüz gözedip her bir ahval ve harekâtlarını anlamak ve hilaf-ı rıza harekât-ı reddiyeden her neye vâkıf olur ise Devlet-i Aliyye'ye haber vermek vazife-i me'muriyetlerinden olduğu misillü (gibi) patrikler dahi sâye-i inâyet vâye-i hazret-i pâdişahîde âsûde nişân emn u istirahat olan reâyâ üzerine nasb olunmuş zâbit olup ibtida kendüleri ferâiz-i raiyyet ve istikameti bizzat iltizam ve merkez-i rastî ve sadakatta sebât ve kıyam etmek ve ol usûl üzere milletin daima iyi ve fenasını bilerek ve her bâr ahvallerini arayıp sorarak içlerinde fenalık ve habâsete meyl ve mutabaat edenleri anladıkta nasihat kabul edenleri nush ve pend ve iktiza ederse âyinleri üzere te'dib ve terbiye etmek ve nasihat ve terbiye kabul etmeyip melanette ısrar edenleri vaktiyle haber vererek doğruluğu ifa ve ol vechle Devlet-i Aliyye sâyesinde nâil olduğu bunca imtiyazat ve inayatin oldukça teşekkürünü eda eylemek fariza-i zimmet iken Rum Patriği olan habîs, öteden beri suret-i zâhirede izhâr-ı sadâkat mesleğini göstermiş ise de bu defa millet beyninde (arasında) bazı kendüyü bilmez müfsidler bazı vesâvis-i

şeytaniyyeye ittibaan bir vakitten beri kurmuş oldukları fesada beherhal hain-i mersumun ilmi lâhik olmuş idüğünden kendisi... Hıyânet iktizasınca o misillü sâde dil müfsidlerî men' ve zecr değil, belki kendisi pişvay-ı fesad olmak suretiyle pes-i perde-i hafâda (gizlice) a'mal-ı hiyel ve desaise (hile ve desise) cesaret ve az kaldı ki, bütün milleti ve içlerinde bi-cürüm olan nice aceze ve biçare reâyâyı umumen kahr ve gazab-ı Zillullahî'ye duçar etmek mertebesinde... Bir fezahat-ı cesimeye cür'et etmiş olduğu gereği gibi meydana çıktığundan... Cümleden ziyade kendisi mütenebbih olmayarak şimdiye kadar vuku' bulan fesâd ve şikak ve insilâb-ı emniyet (güvensizlik) ve ihtilal-i âsâyişe sebab-i müstakil olduğundan... Eşkîya/ı merkumenin bi avnihi Te'ala duçar olacakları kahr ve felâkete hain-i mersûm sebab-i müstakil olarak gerek Devlet-i Aliyye aleyhinde ve gerek zımnen kendi milleti hakkında ez - her cihet hıyanet ve habaseti bütün bütün açığa çıkmış ve ol vechle izâle-i vücud-i habaisu'l-vedâ lazım gelmiş olduğundan hain-i mersûm ibreten li's-sâirin (başkalarına ibret olmak üzere) salb (idam) olunmuştur"

Göğsündeki yafta ile üç gün İstanbullulara teşhir edilen Gregorius'un cesedi, denize atıldı. Yeni Patriğin emriyle bu Orta kapı o tarihten itibaren bir intikam hissi ile kapatılıp iptal edildi. Bir Türk devlet veya hükümet başkanı aynı yerde asılıncaya kadar açılmamasına karar verildi. Böylece Osmanlı dolayısıyla Türk devletleri protesto edildi. Bugüne kadar da bu kapının açılmamış olması, protestonun devam ettiğini göstermektedir. Halbuki dönemin Osmanlı hükümeti, devlet aleyhindeki korkunç suçuna karşılık onu Patrik olarak asmainıştı. Önce azledilmiş, yani ruhanî sıfatları iptal edildikten sonra suçlu bir vatandaş gibi ceza görmüştü. Böylece Osmanlı Devleti, Ortodoks tebeasının inançlarını rencide etmemeye itina göstermişti. Patrik'ten başka isyancılarla iş birliği yapan, Fernerli Rum metropolitlerinden Kayseri, Edremit ve Tarabya metropolitleri de idam edildiler. Bu arada ticaretle uğraşıp epey zengin olan

*. İhanetini açıklayan ve işlediği suça göre idam edilmesi gerektiğini bildiren yaftanın tam metni için bk. Cevdet Paşa, **Tarih**, XI, 266 - 267.

ve bu isyanda işbirlikçilik yapan Fenerli bazı Rumlar da ihanetlerinin karşılığını idam cezası ile görmüş oldular.³¹

Mora isyanını, devlet ve hükümdar nezdinde basit ve önemsiz göstermek suretiyle devletin başına büyük bir gaile açan Hâlet Efendi'nin bu tertiplerinin meş'um ve kötü sonuçları apaçık bir şekilde ortaya çıkmış bulunuyordu. Artık onun da başının, Tepedelenli'ninkinin konduğu ibret taşı üzerine oturtulmasının zamanı gelmişti. Bu yüzden önce Konya'ya sürgün edilen Hâlet Efendi, bir müddet sonra da orada boğduruldu. Hâlet Efendi'nin, başkalarına da ibret olsun diye kesilen başı İstanbul'a getirilerek "seng-i ibrete vaz' ile teşhir olunmuştu"³²

Olaylar bu şekilde gelişme gösterirken Avrupa devletleri, Metternich'in, büyük devletler arasında var olmasını istediği kutsal birlik zihniyeti sebebiyle tarafsız bir politika takip etmeyi daha uygun görüyorlardı. Bununla beraber Rusya, Rum isyanına resmen müdahalede bulundu. Bu devlet, Küçük Kaynarca Andlaşması'nı bahane ederek Osmanlı Devleti'nden, Hristiyanlığın Ortodoks Mezhberi'ne bağlı tebeası için teminat istedi. Bu teminatı alamayınca da İstanbul'daki elçisini geri çağırdı. Bununla beraber Çar, bu mesele'nin üzerine fazla gitmeyerek isyan hakkında Avrupa devletlerinin fikirlerini sormayı kendi siyasetine daha uygun buldu. Avusturya ve İngiltere, âsileri desteklemenin ihtilâl fikirlerini desteklemek olacağını ileri sürerek bununla pek ilgilenmemiş gibi göründüler. Kaldı ki, Rumlar da bu sıralarda tam bir bağımsızlık istediklerini ilan etmekten çekinmiyorlardı. Halbuki Rusya, kendi himâyesinde bağımsız bir Rum devletinin kurulmasını istiyordu.

Rumlar, isyanlarını Avrupa devletlerinin himayesinde sürdürmek suretiyle bir sonuca varmak istiyorlardı. Fakat Avrupa devlet-

³¹. Bilgi için bk. Cevdet Paşa, *Tarih*, XI, 163; Kâmil Paşa, *Tarih*, III, 68; Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti*, II, 589; M. Süreyya Şahin, *Fener Patrikhânesi ve Türkiye*, İstanbul 1999, s. 192-194; Öztuna, *Tarih*, VI, 442.

³². Hâlet Efendi'nin ölümü ile ilgili geniş bilgi için bk. Cevdet Paşa, *Tarih*, XII, 57; Kâmil Paşa, *Tarih*, III, 82.

leri, Ekim 1822'de Verona'da akd ettikleri kongrede, Rumlar'ın bağımsız bir devlet kurmalarına karşı çıktılar.

Avrupa devletlerinin isyan karşısındaki bu tarafsızlıklarına rağmen Avrupa kamuoyu, kesin ve net bir şekilde Rumlar'ı destekliyordu. Onlara göre Mora'da âsilerle Türkler arasında meydana gelen savaş, Hristiyanlıkla İslâm'ın savaşı idi. Bu sebeple birçok Avrupa şehrinde Mora âsilerine yardım dernekleri kurulmaya başlandı. Bu arada tanınmış birçok kimse Müslüman Türklerle savaşmak için gönüllü yazıldı. Bu şekilde Mora'ya gelenler arasında Lord Byron da vardı. Bu sıralarda Rumlar da teşkilatlanmaya çalışıyorlardı. Nitekim âsiler 1 Ocak 1822'de Epir civarında bir yerde toplanarak bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi. Beş üyeden müteşekkil bir de hükümet ilan ederek başına da Avrupa'da tahsil görmüş olan Mavrokordato adında birini getirdiler.³³

Osmanlı Devleti, giderek büyüme istidadı gösteren Mora isyanını bastırmak için büyük bir gayret sarf ediyordu. Bununla beraber, kara ve deniz savaşları kesin bir sonuç vermiyordu. Zira artık askerlikten anlamayan yeniçeriler ile geride aile ve işlerini bırakmış olan milis kuvvetleri, isteksiz bir şekilde yaptıkları savaşlarda perişan oluyorlardı. Pâdişah, bitip tükenmek bilmeyen ve ülkeye çok pahalıya mal olan bu isyanı bastırmak için o sırada batı tekniğine göre yetiştirilmiş ordu ve donanması bulunan Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'dan yararlanmaya karar verdi. Mehmed Ali Paşa, Mora ve Girit valiliklerinin kendisine verilmesi şartıyla bu teklifi kabul edeceğini bildirdi. Bâbîâli, Mısır valisinin bu isteklerini kabul etti. Bunun üzerine Mehmed Ali Paşa, Vehhabî meselesinde yararlılık göstermiş olan oğlu İbrahim Paşa komutasında 60 gemi ve 16 bin askerden meydana gelen bir kuvveti Temmuz 1824'te Mora üzerine gönderdi. Bu donanma, Rodos ve Girit'e uğrayıp Osmanlı donanması ile birleştikten sonra 26 Şubat 1825'te Mora'ya gitti. Karaya çıkan Mısır ve Osmanlı kuvvetleri birleşerek âsilerin ellerine geçirdikleri yerleri geri aldılar. Nihayet 1827'de Misolongi ve Atina teslim

³³. Karal, *Tarih*, V, 114 - 115.

alınarak isyan bastırıldı. Bu arada Girit isyanı da bastırılarak Yunan gailisi bertaraf edilmiş oldu. Böylece devlet otoritesi, Mora ve adalarda tekrar kurularak eski şekline dönmüş oldu.

Bu safhaya kadar isyan, Osmanlı Devleti'nin bir iç meselesi olarak kabul ediliyordu. Fakat bundan sonra Avrupa devletleri işe karışmaya başladılar. Bu da meseleyi devletlerarası bir konu haline getirdi. Çünkü Avrupa'nın siyasi literatüründe "*Şark Meselesi*" diye dilden dile gezen parolanın gerçek mânâsı, Osmanlı Devleti'nin taksiminden ibaretti.³⁴

Daha önce de temas edildiği üzere Avrupa devletleri, Mora isyanı karşısında başlangıçta tarafsız kalmışlardı. Fakat Rus Çarı Aleksandr'ın, 1 Aralık 1825'teki ölümü ve yerine I. Nikola'nın geçmesi; bu durumu değiştirmişti. Zira Türkler'e olan düşmanlığı ile tanınan I. Nikola, Rumlar'a da büyük bir sempati besliyordu. Kutusal ittifaka dahil olmakla birlikte onun için Avrupa'nın değil, Rus menfaatleri önde geliyordu. Mehmed Ali Paşa gibi güçlü bir valinin Girit ve Mora'ya hâkim olması, onun menfaatlerine uygun değildi.

Osmanlı düşmanlığı üzerine yoğunlaşmış bulunan düşüncelerini uygulamak suretiyle gerçekleştirmek isteyen I. Nikola, Prut nehri boylarına asker yağmaya başladı. Bundan sonra da 17 Mart 1826'da Osmanlı Devleti'ne bir ultimatom göndermek suretiyle 1812 Bükreş Andlaşması'nın bazı noktalarına itiraz etti. İtiraza sebep olan noktaların giderilmesi için iki devlet arasında altı hafta içinde bir görüşmenin yapılmasını istedi.³⁵

Osmanlı Devleti, Yunan isyanlarının yatışmak üzere olduğu bir sırada, yabancı bir müdahaleye fırsat vermemek için itiraza sebep olan konular hakkında Rusya ile görüşmeyi kabul etti. Bunun üzerine Osmanlı ve Rus diplomatları, 1826 yazı boyunca Odesa yakınlarındaki Akkerman* kasabasında görüşmelerde bulundular. Sonuçta 7 Ekim 1826'da Akkerman anlaşmasını imzaladılar. Bu mu-

³⁴. Bilgi için bk. Cevdet Paşa, *Tarih*, XII, 119 - 129; Karal, *Tarih*, V, 115 - 116.

³⁵. Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, Ankara 1948, s. 323 - 324.

*. Şimdiki adı Ovidiopol'dur.

kaveleye göre Bâbüâlî, Eflak ve Boğdan'daki askerî kuvvetlerini çekmeyi, Rusya'nın onayı alınarak yerli beylerden voyvoda tayin etmeyi ve Sırbistan'a idarî imtiyazlar vermeyi kabul ettiği gibi Rus ticaret gemilerine boğazlardan serbestçe geçiş hakkı da tanıdı. Bu, Rus ticaret gemilerinin Osmanlı karasularında serbestçe dolaşması demektir. Yine bu mukaveleye göre Rumeli ve Kafkas sınırlarında bazı düzenlemeler de yapılacaktı.³⁶

Rusya, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu güç durumdan faydalanmak ve bazı avantajlar elde etmek gayesiyle en küçük fırsatı bile kaçırmak istemiyordu. Nitekim bunda başarılı da olmuştu. Rusya'nın ultimatomla Osmanlı Devleti'nden bazı tavizler koparması, İngiltere'nin menfaatlerine uygun değildi. Bununla beraber İngiltere'de, din gayreti, Türk düşmanlığı ve eski Yunan'a duyulan hayranlıkla her geçen gün artan bir İngiliz kamuoyu baskısı meydana geliyordu. Buna, Mehmed Ali Paşa'nın Mora ve Girit'e yerleşmesi de ilave edilince İngiltere, Yunan meselesi ile ilgilenmeye başladı. Nitekim o dönem İngiltere'sinin tutumu, Türk ve Müslüman olmayan bir yabancı tarafından şu ifadelerle dile getirilir:

"Eylül 1822'den Ağustos 1827'ye kadar Dışişleri Bakanı sıfatıyla İngiltere diplomasisine biçim vermiş kişi olarak George Canning, Yunanlılardan yana savaşa girmeye hiç te hazır değildi. Ama bir yandan da İbrahim'in Mora'daki Rum halkını kılıçtan geçirerek orada Müslüman askerî koloniler kuracağı söylentilerinden telaşa kapılıyordu. Kendisini destekleyen liberal "Tory"ler arasındaki güçlü "Türk düşmanı" önyargıların da farkında idi. Bu tutum, klasik eğitimin, ticarî çıkarların ve bunların yanısıra oralarındaki Osmanlı askerlerinin mutlaka yağmacı ve gaddar bir gürûh olacağına ilişkin derinlere kök salmış inancın bileşiminden kaynaklanıyordu."*³⁷ Bu yüzden daha Akkerman mukavelesi yapılmadan önce İngiltere ile

³⁶. Kâmil Paşa, *Tarih*, III, 112-113; Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, trc. Belkıs Çorakçı Dışbudak, İst.1995, s.156; Ayrıca bk. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri*, Ank.1953, I, 263-268.

*. Mehmed Ali Paşa'nın oğlu.

³⁷. Palmer, age. s. 155 - 156.

Rusya arasında 4 Nisan 1826'da Saint Petersburg protokolü imzalandı. Buna göre:

“Yunanlılar, Osmanlı Devleti'ne vergi ile bağlı muhtar bir devlet haline getirilecek ve bütün Türkler Yunanistan'dan çıkarılacaklardır.”

İngiltere ile Rusya'nın almış oldukları bu karar, bağımsız bir Yunanistan için atılan ilk adımdır. İngiltere ve Rusya, bu protokolü daha sonra Avrupa'nın diğer devletlerine de bildirdiler. Avusturya ile Prusya, prensip olarak bu protokolü reddettiler. Fakat Fransa bunu kabul etti. Bunun üzerine İngiltere, Rusya ve Fransa, bu protokolü hayata geçirmeyi kabul ettiklerini Osmanlı Devleti'ne resmen bildirdiler. Osmanlı Devleti tarafından reddedilen bu teklif, Avrupa devletlerinin Osmanlılar aleyhine birleşmesine sebep oldu. Bunun üzerine bu üç devlet arasında 6 Temmuz 1827'de Londra Andlaşması imzalandı. Bu andlaşma, İngiltere, Fransa ve Rusya'yı bağımsız bir Yunan devletini kurmaya zorluyordu. Buna göre 4 Nisan 1826'da imzalanan Saint Petersburg Andlaşması'nın kararları Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmediği takdirde üç devlet (İngiltere, Rusya, Fransa) Yunan âsilerine yardımda bulunacakları gibi, Osmanlı Devleti'ne de bu hükümleri zorla ve silah gücü ile kabul ettireceklerdi.

İngiltere, Fransa ve Rusya, bu kararlarını 16 Ağustos 1827'de Osmanlı Devleti'ne bildirip derhal uygulamasını istediler. Ancak Bâbü'lî, tek taraflı olarak Müslüman Türklerin Yunanistan'dan atılması demek olan bu kararı, iç işlerine müdahale sayarak reddetti. Zira Rumlara bağımsızlığın verilmesi, diğer toplumlar için de bir örnek teşkil edecek ve onlar da böyle bir istekte bulunabileceklerdi. Bu ise koskoca devletin yıkılıp gitmesi demekti.

Gerek St. Petersburg, gerekse Londra Andlaşması'nda alınan kararlar, Osmanlı Devleti tarafından reddedilince İngiltere, Fransa ve Rusya bu kararlarını silah zoru ile kabul ettirmek üzere harekete geçtiler. Bu üç devletin Akdeniz filoları, Mora'yı kuşatma altına aldılar. Böylece Mora ile Osmanlı Devleti'nin bağlantısını kesmek istiyorlardı. Bundan sonra da Osmanlı ve Mısır donanmalarının

bulunduğu Navarin limanının ağzını tutarak İbrahim Paşa'ya anlaşma teklifinde bulundular. İbrahim Paşa'nın merkezden gelecek emre göre hareket edeceğini bildirmesi üzerine, müttefik donanma, Navarin limanına girerek, tarihimizde "*Navarin Faciası*" denen olaya sebep oldu.

6 Temmuz 1827'de imzalanan Londra Andlaşması'nın hükümlerini iç işlerine müdahale olarak değerlendiren ve bu yüzden kabul etmeyen Osmanlı Devleti'nin cezalandırılması amacıyla hareket eden müttefikler, ani bir hücumla 20 Ekim 1827 (29 Rebiülevvel 1243)'de Navarin'e girdiler. Navarin deniz muharebesi, bir hile sonucu ve savaş beklemeyen Osmanlı - Mısır donanmalarının âdeta yok olmaları ile sonuçlandı. Çengeloğlu Tahir Paşa komutasındaki Osmanlı donanması ile Muharrem Bey'in idaresindeki Mısır filosunun mevcudu 60 gemiden daha fazla idi. Üç devletin donanmaları Navarin'e geldikleri zaman Osmanlı ve Mısır savaş gemileri hilâl biçiminde ve üç sıra teşkil edecek şekilde demirlemiş bulunuyorlardı. Kaptan-ı derya, o anda her üç devletle de savaşta bulunulmadığı için müttefik donanmanın dostluk, belki de baskı niyetiyle limana girdiğini sanıyordu. Nitekim başlangıçta müttefik gemilerinde bir savaş belirtisi de görülüyordu. Fakat birden ateşe başlayan düşman donanmasına karşılık bile verilemedi. Bu yüzden Osmanlı donanması 57 gemi ve 8 bin asker kaybetmişti. Bu savaş, üstün durumdaki Osmanlı - Mısır donanmasını yenilmiş duruma soktu. Navarin olayı ile Mora'daki Osmanlı - Mısır kuvvetlerinin üstünlüğü ve prestijine büyük bir darbe vurulmuş oldu. Mora, Fransa ve Rusya'da sevinç, İngiltere'de ise hoşnutsuzluğa sebep olan Navarin hâdisesi, İslâm diyarında ise bir "*Haçlı Seferi*" olarak kabul edildi. Osmanlı Devleti, ortada harp durumu olmadığı halde donanmasını batıran üç devletten tazminat istedi. Bunun üzerine üç devletin İstanbul'da bulunan elçileri, Navarin olayının sorumluluğunu Türk kaptanlarına yüklemeye çalıştılar. Bu açıklamaları kabul edilmeyince de İstanbul'u terk ettiler. Böylece Osmanlı Devle-

ti ile Fransa, İngiltere ve Rusya arasında siyasi ilişkiler kesilmiş oldu.³⁸

1827 yılında meydana gelen olaylardan memnun olan Rusya, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi, askerî ve malî sıkıntılardan istifade ile yeni isteklerde bulundu. Navarin olayından dolayı Rusya'ya karşı büyük bir tepki içinde bulunan Osmanlı Devleti, Rusya ile mücadeleye karar verdi. Ancak devletin durumu, yeniden bir savaşa girmeye müsait değildi. Çünkü Navarin'de donanması yok olmuş, 1826'da lağv edilen Yeniçeri Ocağı yerine kurulan "Asakir-i Mansure-i Muhammediye" denilen yeni ordu henüz tam gelişmemişti. İşte Rusya bütün bu durumlardan istifade ve tarihî emellerini gerçekleştirmek üzere 14 Nisan 1828'de Osmanlı topraklarına saldırdı. Bu da yeni bir Rus - Osmanlı savaşının başlamasına sebep oldu. Bunun üzerine II. Mahmud'un güvendiği adamlarından Pertev Paşa ile daha başka kimseler, bu savaşın Osmanlı Devleti'nin zaferi ile biteceğine ve hatta Kırım'ın geri alınabileceğine Pâdişahı inandırdılar. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, 20 Mayıs 1828'de Rusya'ya ilan-ı harb eyledi. Bu savaşın sonunda Edirne'ye kadar ilerleyen Rusya ile 15 Rebiülevvel 1245 (14 Eylül 1829)'da 16 maddeden meydana gelen "*Edirne Andlaşması*" imzalandı.³⁹ Buna göre:

1. Rusya, Rumeli yakasında, Tuna nehrinin ağzındaki adalar hariç Osmanlılar'dan alıp işgal ettiği yerlerden çekilecek. Prut Nehri savaştan önce olduğu gibi iki devlet arasında sınır kabul edilecekti.

2. Osmanlı Devleti, Gürcistan ile Kafkasya'daki diğer yerlerin Rusya'ya ait olduğunu kabul ettiği gibi Ahıska, Poti ve Anapa Ruslar'a bırakılıyordu. Buna karşılık Rusya, doğu cephesinde işgal ettiği yerleri geri verecekti.

³⁸. Navarin faciası hakkında geniş bilgi için bk. Kâmil Paşa, *Tarih*, III, 116 - 117; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1955, IV, 112; M. Tayyib Gökbilgin, "Navarin", *İA*, IX, 133 - 134.

³⁹. Bilgi için bk. Kâmil Paşa, *Tarih*, III, 118 - 119; Karal, *Tarih*, V, 120 - 121.

3. Rus ticaret gemileri serbestçe Boğazlar'dan geçebileceklerdi. Ruslar, Osmanlı topraklarında serbestçe ticaret yapabileceklerdi.

4. Sırbistan ile Eflâk ve Boğdan'a daha önce verilmiş bulunan imtiyazlar genişletiliyordu. Bundan böyle Eflâk ve Boğdan voyvodaları, kayd-ı hayat (hayatta oldukları müddetçe) şartı ile atanacaklardı. Bu topraklar, Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmakla birlikte Türkler burayı boşaltacaklar ve buradaki kaleler yıktırılacaktı.

5. Osmanlı Devleti, önce St. Petersburg, sonra 6 Temmuz 1827 Londra ve buna dayalı olarak yine Londra'da 22 Mart 1829'da yapılan protokol gereği öngörülen Yunanistan Devleti'nin kurulması ve bağımsızlığını kabul edecekti.

6. Osmanlı Devleti, değişik taksitlerle ödenmek üzere on milyon civarında düka altını Rusya'ya tazminat olarak verecekti.

Edirne Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin Kaynarca'dan sonra imzalamak zorunda kaldığı en ağır antlaşmadır. Her ne kadar Ruslar, bu antlaşma ile işgal ettikleri bazı toprakları geri veriyorlarsa da, Tuna'nın ağzındaki adalarda kalmakla bu nehriñ kontrolünü, Poti, Anapa ve Ahıska'yı ellerinde bulundurmakla da Doğu Anadolu'nun kontrolünü sağlayacak yerler kazanmış oldular. Bu antlaşma sonucu Eflak, Boğdan ve Sırbistan'a daha geniş imtiyazlar verileceği gibi Yunanistan'a da bağımsızlık verilecekti. Rusya, gerek Balkanlar, gerekse Doğu Anadolu'da işgal ettiği yerleri Osmanlılar'a geri vermekle beraber Karadeniz'in batısında ve doğusunda biraz daha güneye inmiş oluyordu.

Edirne Andlaşması ile Osmanlı Devleti, bağımsız bir Yunanistan'ın kurulmasını kabul etmek zorunda kalmıştı. İngiltere'nin girişi sonucu Yunanistan devletinin kurulması ve sınırlarının belirlenmesi için Osmanlı Devleti ile Avrupa devletleri arasında Londra'da bir konferans toplanarak görüşmelere başladı. Ancak Yunanlılar, 22 Mart 1829 tarihli Londra Protokolünde kendileri için çizilen sınırları az buldular. Nihayet 3 Şubat 1830'da bu üç devlet arasında imzalanan yeni bir Londra Protokolüne göre bağımsız bir Yunanistan'ın kurulduğu ilan edildi. Buna göre Mora yarımadası esas

olmak üzere tam bağımsız bir Yunanistan Devleti kurulmuş oluyordu. Osmanlı hükümeti de 24 Nisan 1830'da bu devleti tanımak zorunda kalmıştı.⁴⁰

4. Osmanlı - İran Savaşı

Bilindiği gibi, fert, toplum veya devletin bünyesi, kedisinde meydana gelen bazı ârizalardan dolayı sağlığını kaybedip mukavemetten düştüğü zaman, vücudun hemen her parçası, beklenmeyen çeşitli illet ve hastalıkların tehdidi altına girer. Osmanlı Devleti'nin, bu dönemdeki kansız, zayıf ve yaralı uzviyetinin de durmaksızın şu veya bu taraftan inilti sesleri vermesi yadırganamazdı. Nitekim devlet, XIX. asrın başlarında, batıda önce Sırp isyanı, arkasından da Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa ve Yunan isyanı yüzünden çeşitli iç ve dış problemlerle uğraşmak zorunda kalmıştı. Osmanlı Devleti'nin, Hristiyan batıda karşı karşıya geldiği bu zorluklar, İran için bir fırsatın doğmasına sebep olmuştu. O, Rusya'ya kaptırdığı topraklara karşılık Osmanlı ülkesinden toprak kazanmak istiyordu. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bu sıkıntılı anlarını fırsat bilen İran, bu sebeple sınır boylarında yeni olaylar çıkarmaya başladı. Doğu Bayezit ve Van taraflarından sınırı geçen İran birlikleri, Osmanlı hududları dahilinde bulunan bazı yerler ile kaleleri himayelerine aldıklarını ilan ettiler. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Ocak 1821'de Doğu Anadolu'ya bir miktar kuvvet göndermek suretiyle tedbirler almaya başladı. Ancak bu sıralarda devlet, Yunan isyanı ile uğraştığından doğuda yeni bir cephe açmak istemiyordu. Buna karşılık İranlılar, kendileri için uygun zamanın geldiğine kani olduklarından, birçok koldan Osmanlı topraklarına saldırıyı sürdürdüler.

Türk Kaçar hânedanının ikinci hükümdarı olan ve "Baba - Han" diye anılan Feth Ali Şah'ın oğlu Abbas Mirza, Doğu Anadolu'ya, diğer oğlu Mehmed Ali Mirza ise Bağdad'ı almak üzere Irak'a

⁴⁰. Geniş bilgi için bk. Cevdet Paşa, *Tarih*, XII, 204 -217; Lütü, *Tarih*, IV, 198 - 200; Kâmil Paşa, *Tarih*, III, 115 -120; Karal, *Tarih*, V, 116 - 118; Ünlü, *İslâm Tarihi*, III, 34.

saldırdı. İranlılar, bazı hudud hâdiselerini bahane ederek Anadolu cephesinde Ekim 1821'e kadar Toprakkale, Doğu Bayezit, Eleşgirt, bir müddet sonra da Bitlis, Muş ve Erciş'i aldılar. Kışın yaklaşması üzerine de savaşa ara verdiler. Ertesi sene, yani 1822 yaz aylarında savaş yeniden başladı. Abbas Mirza bu savaşta bazı başarılar da kazandı. Fakat ordusunda çıkan kolera, orduyu perişan ettiğinden geri çekilmek zorunda kaldı. Cevdet Paşa bu konuyu anlatırken “*Ordusunda şiddetli bir kolera illeti (hastalığı) zuhûr ile İranlılar cenazelerini defn etmeye vakit bulamamıştı. Bu illet, ol havalice henüz malum bir şey olmayıp bağıtaten (aniden) böyle zuhûr ile iras-ı dehşet edicek (dehşet saçınca) İran ordusu tarumar ve Abbas Mirza ric'ata mecbur olmuştur*” der. Irak cephesinde de aynı hastalığın baş göstermesi ve Mehmed Ali Mirza'nın aynı hastalıktan ölmesi üzerine İran, beklenmedik bu tabii darbe karşısında barış istemek zorunda kaldı. Osmanlı Devleti de Batı'da gittikçe şiddetlenen Yunan isyanı yüzünden barışa taraftar oldu.⁴¹

Bunun üzerine Osmanlı Devleti ile İran arasında Erzurum'da başlayan görüşmeler 28 Temmuz 1823 (19 Zilkade 1238) günü, iki devlet arasında 1746 (1159) yılında yapılmış olan barış esaslarına, yani savaştan önceki duruma göre bir antlaşma imzalanarak savaş haline son verildi.

5. Cezayir'in Fransa Tarafından İşgali

Cezayir, 1533 yılında Barbaros Hayrettin Paşa tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştı. Bu toprak parçası, daha sonra Tunus ve Trablusgarp ile birlikte “*Garp Ocakları*” adı altında teşkilatlanarak özel bir şekilde yönetilmeye başlandı.

Garp ocaklarının idaresi, devletin diğer eyâletlerine göre farklı idi. Zira bunlar, “*salyânelî*” ve “*müstesna eyâletler*”di. İdarî bakımdan olduğu kadar vergi yükümlülükleri yönünden de farklı uygulamalara tabi idiler. Coğrafi bakımdan merkeze olan uzaklıkları,

⁴¹. Cevdet Paşa, *Tarih*, XII, 12 – 13; Danişmend, *Kronoloji*, IV, 107; Uçarol, age. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, XI, 386.

bulundukları özel şartlar, halkının kısmen göçebe ve aşiretler halinde olması, mezheb farklılıkları ve Hristiyan ülkelerle savaş durumu bunda rol oynayan unsurlardı.

Garp Ocakları, Osmanlı Devleti'nin yarı resmî deniz kuvvetini meydana getirmesi bakımından önemli idi. Buradaki Türk denizcileri, özellikle Batı Akdeniz' deki Türk deniz hâkimiyetinin sağlanmasında büyük hizmetler ifa ediyorlardı. Aynı zamanda bulundukları yer itibarıyla da önemli idiler. Zira o çağlarda Akdeniz'in tek giriş çıkış kapısı olan Cebelitarık Boğazı'nı kontrol altında tutmak imkânına da sahiptiler. Öbür taraftan Akdeniz ticaretinin güvenli bir şekilde yapılmasında da etkili rol oynuyorlardı.

Türk denizciliğinde önemli bir yeri olan Cezayir, İstanbul'dan atanan beylerbeyiler tarafından idare ediliyordu. Bunların komutaları altında da Anadolu'dan getirilen askerler, Yeniçeri Ocağı şeklinde teşkilâtlanmıştı. Bu ocakların başkanları, zamanla güçlerini artırarak Cezayir'in yönetiminde Beylerbeyinin işlerine karışmaya başladılar. Dayı adı verilen bu zorbalardan Baba Ali, 1799'da beylerbeyini kaçırarak Cezayir'in yönetimini tamamen eline aldı. Dönemin Osmanlı hükümeti, kanunî olmayan bu durumu tanımak zorunda kaldı. Bundan böyle Cezayir'in idaresi, Dayılar tarafından görülmeye başlandı. Gerçi Cezayir'in ilk beylerbeyi Barbaros Hayrettin Paşa idi. Bununla beraber, biraz önce işaret edildiği gibi İstanbul'dan gönderilen beylerbeyin ülkedeki nüfuzları zamanla azalmıştı. Buna paralel olarak yetki ve emirleri de azalmıştı. Bunların yerine Yeniçeri Ocağı'nın ileri gelenleri tarafından seçilmiş "Dayı"ların sözleri geçerli olmayı başlamıştır. Hatta bu durum, XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren kendini göstermiş ve Cezayir, bütünüyle Dayı'lar tarafından idare edilmeye başlanmıştı. Bu da Cezayir'in, Osmanlı Devleti ile bağlarının gevşemesine sebep olmuştu. Gerçekten, 1711'de Cezayir-i Garb Dayısı bulunan Ali Çavuş, beğlerbeyi olarak gelen Osmanlı paşasını karaya çıkartmadı. Bunun üzerine Paşa, çekilip gitmek zorunda kalmıştı. Bundan sonra Ali Çavuş, Pâdişah'a değerli hediyelerle birlikte bir adam göndererek, Cezayir-i Garb Beylerbeyiliği'nin kendisine ihsan buyrulmasını

istirham etti. Bu ıstırham, Pâdişah tarafından kabul edildiği için Cezayir-i Garb Dayısı olan kişi, aynı zamanda beylerbeyi olarak paşa ünvanını aldı. Bundan bir yıl sonra da Trablusgarb'ta Karamanlı sülalesi kuruluyor ve sülalenin kurucusu olan Ahmed Bey İstanbul'a müracaat ederek beylerbeylik fermanını alıyordu. 1737'de ise Hüseyin sülalesinden Ali Bey, Tunus'ta tek hakim olarak kalırken beylerbeyilik de uhdesinde kalıyordu. Anlaşıldığı kadarıyla Garb Ocakları, Osmanlı Devleti ile olan tabiiyet bağlarını çok gevşetmiş oluyorlardı. Bu da Osmanlı Devleti'nin, bu devirde Garb Ocakları'nı kendisine kuvvetli bir şekilde bağlı tutamadığını göstermektedir.

Paşa Dayılar zamanında Cezayir-i Garb eyâletinin teşkilâtı kat'i şeklini almıştı. Merkezde, Beylerbeyinin yanında bir çeşit danışma meclisi olan Divân vardı. Beş yüksek memurdan meydana gelen Divân'ın en mühim azası, maliye işlerine bakan Hazineci idi. Ondan sonra gelen aza da denizcilik işleri ile uğraşan Yalı vekilharcı idi. Divân'ın kâtipliklerini dört kişi yapardı. Şer'i işler de bir Hanefî, diğeri Mâlikî mezhebinden olan iki müftü tarafından görülürdü. Ülkenin iç yönetiminde bağımsız olan Dayılar, dış siyaseti de kendilerine göre düzenleyebiliyorlardı. Bütün bunlara rağmen Cezayir, hukukî bakımdan yine de Osmanlı toprağıydı ve bu haliyle varlığını sürdürüyordu.⁴²

Baştan beri yumuşak bir devletçilik anlayışı ve özel imtiyazları içinde idare olunan Cezayir, Tunus ve Trablusgarb'ın, hem Osmanlı Devleti karşısında, hem de dünya siyaseti müvacehesinde itibar ve istikbali tehlikeye girer olmuştu. Zira, devletin zaafî ölçüsünde bir gerileme kayd eden idare, cahil, ve dünya ahvalini bilmez "Dayılar"ın elinde kalmıştı. İşin "daha kötüsü dünya dev adımlarla ilerlerken, bu koca ülke, koyu bir cehaletin baskısı altında tam bir Ortaçağ hayatı yaşıyordu. Bir vakitler deniz savaşlarında gösterdik-

⁴². Garp Ocakları hakkında geniş bilgi ve kaynaklar için bk. Atilla Çetin, "Garp Ocakları", *DİA*, XIII, 382 - 386; Ercüment Kuran, *Cezayir'in Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti (1827 - 1847)*, İstanbul 1957, s. 3 - 8; Karal, *Tarih*, V, 122 - 123.

leri kahramanlık ve cesaretleri, gide gide korsanlıkta karar kılarak İtalya, İspanya, Sicilya ve Sardunya sahillerinin âfeti halini almıştı. Bu düşüşün, bu kötü istihâlenin sebebi ise yine cehâletti. Zira dünya her yönden ilerler ve harp tekniği de yeni buluşlar ve yeni hamleler kaydederken onlar yerlerinde saymak suretiyle tehlike bulutlarını üstlerine davet etmekte idiler.”⁴³

Fransa’nın, Cezayir ile ilgisi çok eski tarihlere dayanmaktadır. Nitekim Fransa, 1577’de Cezayir’de konsolos bulundurmak hakkını elde ettiği gibi ertesi yıl da Osmanlı pâdişahundan, vergi vermek ve kale inşa etmemek şartıyla “Ocağın” doğu kısımlarında mercan avlama iznini almıştı. Bununla beraber Fransa’nın, Cezayir’e olan ilgisi, zaman içerisinde farklılıklar göstermeye başladı. Napolyon Bonapart döneminde (1799 – 1815) Fransa’nın düşmanca tavırları yüzünden bu ilişkiler bozuldu. Krallığın kurulması ile ilişkiler tekrar düzelme emâreleri gösterdi. Ancak kısa bir müddet sonra Fransa, Batı Akdeniz’de sömürge ve söz sahibi olma hevesine kapıldı. Bu sebeple de harekete geçmek için fırsat kollamaya başladı. Çok geçmeden ona bu fırsatı verecek bahane de ortaya çıktı.

Bu dönemde, Cezayir “Dayı”sı bulunan İzmirli Hüseyin Paşa, kibirli, cahil ve dünya siyasetinden anlamayan bir kimse idi. 1797 yılında, yani Directoir döneminde Fransa’ya 5,000,000 Frank ile bir miktar hububatı borç olarak vermişti. Krallık dönemine geçen Fransa, bu borcu kabul etmiş, fakat bazı sebeplerden dolayı ödemeyi durdurmuştu. Bunun üzerine Dayı Hüseyin Paşa, Fransa’nın bazı gemilerine el koymuştu. Bu olay, iki ülke arasında bir gerginliğe sebep olmuştu. Nihayet 29 Nisan 1827 günü, Dayı Hüseyin Paşa, bu alacak konusunu tartıştığı Fransız konsolosu Pierre Deval’ın yüzüne elindeki yelpaze ile vurması, Fransa tarafından büyük bir hakaret olarak kabul edildi. Bunun üzerine Fransa ile Cezayir arasındaki ilişkiler düşmanlığa dönüştü. Bâbîâlî, Fransa’nın teşebbüsü üzerine Dayı Hüseyin Paşa’ya bir ferman göndererek anlaşmazlığı yatıştırmak istedi. Fakat Dayı Hüseyin Paşa ile Cezayir ileri ge-

⁴³. Ayverdi, *Osmanlı Asırları*, II, 305.

lenleri, Fransa'ya karşı savacak güce sahip olduklarını zannederek geri adım atmadılar. Hiddetlenerek Fransız elçisinin yüzüne yelpaze ile vuran Dayı Hüseyin Paşa'nın bu hareketini bahane olarak gösteren Fransa, 100 harp ve 500 taşıt gemisiyle çoktan beri planladığı hareketi başlatarak 16 Haziran 1827'de Cezayir'e savaş ilan etti. Bundan sonra büyük bir donanma ile Cezayir sahillerini abluka altına aldı. Fransa, Ağustos ayında Osmanlı Devleti'ne durumu bildiren ve Dayı'yı cezalandırmak için izin isteyen bir nota verdi. Ancak altı yıldan beri Mora'da Yunan isyanıyla uğraşmakta olan Bâbiâli, bu notayı kabul etmedi. Bu hareketiyle Osmanlı hükümeti, başına yeni bir mesele sarmak istemediğini göstermekte idi. Bununla beraber olaya tamamen bigâne de kalamazdı. Bunun için Sadrâzâm başkanlığında, serasker Hüsrev Paşa'nın da iştiraki ile yapılan bir toplantıda, Fransa ile Cezayir-i Garb Ocağı arasında çıkan anlaşmazlığa fiilen karışmamaya, fakat karışacakmış gibi görünmeye karar verildi. Fransa elçisi, yeniden tercümanını Bâbiâli'ye yeniden gönderdiği takdirde ona verilecek cevap tesbit edildi. Ancak meselenin gerçek yüzünü anlamak için de İzmir'de bulunan bir Cezayir dayısı (Ocağın subayı) na ve Cezayir'in eski müftüsüne Kaptan Paşa tarafından mektuplar yazılıp gönderilmesi uygun görüldü. Bu karar, Pâdişah tarafından da tasvib gördü. Bâbiâli'nin bu şekilde hareket etmesinin sebeplerinden biri de Cezayir'in tek başına Fransızlarla başa çıkabileceği ve hatta onları yenebileceğine dair olan inancı idi. Aslında Osmanlı hükümeti istese bile Cezayir'e kuvvet gönderemezdi. Zira bu olaydan kısa bir süre sonra donanması 20 Ekim 1827'de Navarin'de İngiliz, Fransız ve Rus ortak donanması tarafından yakılmıştı. Bu arada Fransa 30 bin civarında bir askeri gücü Mora'ya çıkararak burayı işgal etmiş, Rusya da 1828 yılında Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştı.

Fransa, bu avantajlı durumuna rağmen Cezayir'i hemen işgal edemedi. Ancak yıllarca kuşatmakla yetinmek zorunda kaldı. 1830 yılına gelindiğinde ciddi bir iç bunalım yaşayan Fransa hükümeti, kamuoyunun dikkatini dışarıya çevirmek ve prestij kazanmak için 14 Haziran 1830'da General Bourmont komutasında büyük bir

donanma ve 37 bin kişilik yeni bir kuvveti Cezayir'e gönderdi. Bu takviye kuvvetiyle Fransızlar Cezayir'e çıktılar. Yapılan birkaç muharebeden sonra 5 Temmuz 1830'da Cezayir şehrini işgal ettiler. Fransızların işgalden sonraki ilk işleri, yerli halkı daha kolay ve rahat idare edebilecekleri düşüncesiyle buradaki Türk unsurları ihrac etmek olmuştur. Bununla beraber Cezayir'in bütününe ele geçirmeleri, Emîr Abdülkadir komutasındaki yerli kuvvetlerin 1847 yılında yenilmeleri ile mümkün olmuştur. Bu işgal karşısında fiili bir şekilde harekete geçemeyen Osmanlı hükûmeti, işgali protesto etmekle yetinmek zorunda kaldı. Böylece 1847 yılında Cezayir üzerindeki hak ve hukukunun sona erdiğini kabul etti.⁴⁴

6. Mehmed Ali Paşa'nın İsyanı ve Mısır Meselesi

Cezayir hâdiseleri esnasında devleti bekleyen en büyük dertlerden biri daha gelip çatmış bulunuyordu. Bu, Mehmed Ali Paşa'nın isyanı meselesi idi. Neferlikten vezirliğe, oradan da Mısır valiliğine kadar yükselmiş teşkilâtçı, zeki ve kurnaz bir insan olan Kavala'lı Mehmed Ali Paşa'nın gözü bir türlü doymak bilmiyordu. Mısır'da

⁴⁴. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Kuran, age. s. 14 – 26; Karal, *Tarih*, V, 122 – 124; Kâmil Paşa, *Tarih*, III, 120; Ahmet Râsim, *Osmanlı Tarihi*, IV, 1867 – 1870; Uçarol, age. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, XI, 389 – 391.

*. 1769 yılında Kavala'da doğan Mehmed Ali Paşa'nın babası, kasabanın beklebaşı olan İbrahim Ağa adında birisidir. Küçük yaşta babasını kayb edince Kavala mütesellimi olan amcası Tosun Ağa'nın himayesine girdi. Bir müddet sonra amcası hükûmet emriyle idam edilince tamamen hâmisiz kaldı. Böylece daha genç yaşta hayatın bütün acılarını tatmış oldu. Bir süre sonra Kavala'da ticaretle uğraşan Leon adında bir Fransız'ın yanında çalışmaya başladı. Önce postacı, daha sonra da Leon'un simsarı oldu. Leon'un, ona iyi davranması, üzerinde iyi bir tesir bırakmış olacak ki, daha sonraki hayatında Fransa ve Fransızlar'a yakınlık duymaya başladı. Onsekiz yaşında askerlik hizmetine girdi. Fransızların, Mısır'ı işgali üzerine oraya gönderilen Osmanlı ordusunda Kavala hâkiminin oğlu Ali Ağa'nın yardımcısı idi. Ali Ağa, Kavala'ya dönünce Mehmed Ali Kavala askerlerinin başı oldu. Zeki, çalışkan, cesur ve becerikli bir kişi idi. Fransızların, 1801'de Mısır'dan çekilmelerinden sonra "Serçşemelik" unvanıyla Kahire'deki "başbozuk" askerlerin komutanı oldu. Ancak o, bununla yetinmeyecek ve büyük emellerin peşinde koşacaktır.

idareyi ele aldıktan sonra ilk iş olarak imar, idare, tarım ve ticaret alanlarında hızlı bir yenilik ve gelişme hareketine girişti. İstihsal mekanizmasını değiştirmek suretiyle ülkenin gelirini artırdı. Bu sayede ülkenin ekonomik hayatını düzene soktu. Bütün bu faaliyetleri yanında o, harb ve ticaret gemileri de yaptırmaya başladı. Avrupa'ya ve özellikle Fransa'ya öğrenci gönderdi. Avrupa'dan da öğretmen, uzman ve teknisyen getirtti. Böylece, Mısır'ın kalkınması için çalıştı.

Zeka, enerji ve entrikaları ile Mısır'ın son valilerini kaçırtmayı başaran Mehmed Ali, burada rakipsiz kalmıştı. Bu gelişmeler üzerine Osmanlı hükümeti, 1805 yılında onu Mısır Valiliği'ne atamak zorunda kalmıştı. Yaşadığı dönemin kendisine sağladığı ortam, çok müsait idi. Zira Mısır'da iktidara geldiği sıralarda, gerek Osmanlı Devleti, gerekse Avrupa, çok tehlikeli ve bunalımlı anlar yaşıyorlardı. Bu hengamede o, hiç kimse tarafından rahatsız edilmeden kolaylıkla istediklerini uygulayabildi. Bir süre sonra Bâbiâli, onun Kölemenler'den daha tehlikeli olduğunu anladı. Fakat 1806 yılında Rusya ile savaşa girildiğinden bir şey yapılamadı. Mısır'da her istediğini yapabilen güçlü vali, oğulları İbrahim ve Tosun Paşaları 1812'de Hicaz'daki Vehhabiler'in üzerine göndermek suretiyle Osmanlı hükümetinin bir türlü sonuçlandıramadığı "*Vehhabî İsyanı*"nı 1818'de bastırmaya muvaffak oldu. Bu ise İslâm dünyasında Mehmed Ali Paşa'ya büyük bir itibar ve şöhret kazandırdı. Bâbiâli de mükâfat olarak ona Hicaz ve Habeş valiliklerini verdi. Bundan sonra Mehmed Ali Paşa, Sudan'a el atıp 1822'de burayı bütünüyle ele geçirdi. Böylece bir Mısır Devleti kurma hayallerine kapıldı.⁴⁵

Bazı eserlerde Mehmed Ali Paşa'nın Arnavut olduğu ifade edilip belirtiliyorsa da, Mısır Hidiv hânedanı daima Türk olarak telakki edildiği gibi, hânedanın fertleri de kendilerinin Türk soyundan olduklarını söylemekte idiler. Bundan başka Mehmed Ali ailesini yakından tanıyan Mehmed Ârif (İberu'l-Basar fi'l-Karni's-Sâlis Aşer, İstanbul, s. 30.), onun atalarının Konya'dan Kavala'ya geldiklerini söylemektedir. Bu konuda daha geniş bilgi ve kaynaklar için bk. Şinasi Altundağ, "Mehmed Ali Paşa", *İA*, VII, s. 566 - 579.

⁴⁵ Bilgi için bk. Kâmil Paşa, *Tarih*, III, 121 - 122; Altundağ, "Mehmed Ali Paşa", *İA*, VII, 568 - 569; Karal, *Tarih*, V, 126 - 128.

Mehmed Ali Paşa, şahsî saltanatı adına Osmanlı birliğini parçalamakta bir beis görmeyecek kadar her türlü siyasî habaseti işlemeye yatkın bir yaratılıştaki idi. Nitekim öyle de oldu. Mısır Valiliği ona yetmiyordu. O, Girit ile Suriye'yi kendisine, Kaptan-ı deryalığı da oğlu İbrahim'e istiyordu. Şam, Haleb ve Girit Mısır'a bağlanırsa, Osmanlı tahtına doğru ilk ciddi adımı atmış olacak, oğlunun eliyle de Osmanlı donanmasına sahip çıkacaktı.

Mora'daki Rum isyanı esnasında devlete büyük yardımlarda bulunmuş ve isyanın bastırılmasında büyük hizmeti geçmiş bulunan Mehmed Ali Paşa'nın gemileri, Navarin olayında Osmanlı donanması ile birlikte yakılmıştı. Bunun üzerine o, Bâbıâli'ye sormadan Mora'daki askerlerini geri çekmişti. Onun, bu şekildeki başına buyruk hareketi, İstanbul'da hoş karşılanmadı. Öbür taraftan Mehmed Ali Paşa'nın, Mısır'da kurduğu idare ve bağımsızmış gibi hareketlerde bulunması, Osmanlı Devleti'nin, bu valinin gücünden ve zamanla Mısır'ın kendisinden kopmasından endişelenmesine yol açmıştı.

Dönemin Osmanlı yönetimi, böyle düşünmekte haklı idi. Zira Mehmed Ali Paşa, kısa bir sürede Yunanistan, Arabistan, Suriye ve Mısır'da yeteneğini isbatlamış bulunan büyük bir piyade gücünü meydana getirmişti. Piyadenin başarısı, kendisini modern bir topçu ve istihkâm birliği ile bir mühendishâne kurmaya yöneltti. Kale yapımı, ulaşım, yol yapımı ve mayın döşeme için bir birlik kuruldu. Akdeniz ve Kızıldeniz'de modern birer filo kurduruldu.

Mehmed Ali Paşa, bu yeni ordusunu beslemek için devraldığından daha üretken bir eyâlete ihtiyaç duyuyordu. Kaynakların etkili bir biçimde kullanımı için devlet anlayışı, Osmanlıların geleneksel anlayışı dışına taşırıldı. Tarım ve sulama yöntemlerini düzenlemek için yabancı tarım uzmanları getirtildi. Pamuk, şeker, pirinç ve çivit gibi yeni ürünler ülkeye daha iyi bir şekilde tanıtıldı. Uzman ve silah alımı için gerekli parayı sağlamak üzere büyük ithalat ve ihracat faaliyetine girildi. Hastahâne ve kliniklerin kurdurulması, veba belasını sona erdiren karantina sistemini başlatması, Fransızların yönetiminde yerli doktor yetiştirecek tıp okulları kurdurulması,

ülkede seviye ve standardı yükseltmişti. Bundan başka Mısır'ın sanayi ve ticaretini geliştirip gerektiği zaman devlet adına fabrika kurdurup yeni gelir kaynakları sağladı.⁴⁶

Bu arada 1828 – 1829 Osmanlı – Rus savaşı sırasında Mehmed Ali Paşa'nın, istenmesine rağmen asker göndermeyip seyirci kalması da Sultan II. Mahmud ile Mehmed Ali Paşa'nın aralarının iyice açılmasına sebep olmuştu. Pâdişah'ın, Mehmed Ali Paşa'yı Mısır Valiliğinden almak için planlar yapmaya başladığı sıralarda Mehmed Ali Paşa, saraydaki adamları vâsıtasıyla gelişmelerden haberdar oluyordu. Bunun için o, hem aleyhindeki gelişmelere fırsat vermemek, hem de öteden beri göz diktiği Suriye'yi ele geçirmek için çıkacak bir bahaneyi beklemeye başladı. 1830 yılında, istenilen bahane Suriye Valisi Abdullah Paşa ile ortaya çıktı. Gerçi Mısır Valisi, Suriye ile ilgili kararlarını çok daha önceden vermişti. Bunun için uygun bir zaman bekliyordu. Cezzar Ahmet Paşa'dan sonra Akka Valisi olan Abdullah Paşa, bir ara "*Fermanlı*" ilan edilmişken Mehmed Ali Paşa'nın araya girmesi üzerine affedilerek valiliğini muhafaza etmişti. Bundan anlaşıldığına göre başlangıçta Akka ile Mısır valilerinin araları iyi idi. Ancak Abdullah Paşa, gittikçe güçlenen ve Suriye'ye de el atmaya çalışan Mehmed Ali Paşa'yı bir süre sonra kendisi için tehlikeli bulmaya başladı. Bunun üzerine ona karşı askerî ve ticarî bazı tedbirler aldı. Bu arada Abdullah Paşa, Mehmed Ali Paşa'nın sert idaresinden kaçarak Akka'ya sığınan 5 – 6 bin fellahı iade etmekten çekindiği gibi, ona olan borcunu da ödemek istemedi. Bütün bunlar, iki valinin aralarının açılmasına sebep oldu. Ancak çekişmenin asıl sebebi, bölge üzerindeki nüfuz rekabetleri idi.

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti, 1828 – 1829 Osmanlı – Rus savaşında mağlub olmuştu. Bundan başka Yunanistan'ın kurulması ve Cezayir'in Fransa tarafından işgali gibi iki büyük olayla uğraşı-

⁴⁶ Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'daki faaliyetleri hakkında daha geniş bilgi için bk. Stanford J. Shaw – Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, II, 35 – 38.

yordu. İçte ise birçok isyan hareketi ile başı dertte bulunuyordu. Avrupa devletlerinin, içinde bulundukları siyasî durumları da kendisine müdahale etmek için pek müsait değildi. Bu bakımdan Mehmed Ali Paşa, gerek Osmanlı hükümetinden, gerekse Avrupa devletlerinden yapacağı harekete karşı ciddi bir müdahalenin olmayacağını hesap ediyordu.

Mehmed Ali Paşa, böyle bir atmosferde, görünüşte Abdullah Paşa'yı cezalandırmak, gerçekte ise Suriye'yi işgal etmek üzere hazırladığı ordu ve donanmasına 14 Ekim 1831 günü Mısır'dan hareket emrini verdi. 24 bin kişiden müteşekkil kara ordusu ile 23 savaş gemisi ve 17 nakliye gemisinden meydana gelmiş bulunan ordu, Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın komutasında idi. 8 Kasım 1831'de Yafa'ya ulaşan donanma, kaleyi hemen teslim aldı. Karadan gelen ordu da kısa sürede Filistin'in bütün şehirlerini ele geçirdi. Bu esnada İbrahim Paşa, bilhassa top bakımından büyük ganimetlerle karşılaştı. Nitekim sadece Yafa'dan eline geçen top sayısı 47 idi. Bundan sonra, Napolyon Bonapart'ın takib ettiği yoldan ilerleyen İbrahim Paşa, 26 Kasım 1831'de Akka'ya ulaştı. 27 Kasım'da da kaleyi karadan ve denizden kuşatmaya başladı. Bu sıralarda Suriye'nin hemen hemen bütün şehirlerini alan İbrahim Paşa, bölge halkını, özellikle Yahudi ve Hristiyanları kendi tarafına çekmek için onlara geniş haklar tanıdı. Kudüs'ü ziyarete gelenler için büyük kolaylıklar gösterirken, onları her türlü vergiden muaf tuttu. Bütün bu hareket ve davranışları ile o, hem dâhilde taraftar toplamak, hem de Avrupa'nın dikkatini çekmek suretiyle, onların sempatisini kazanmaya çalışıyordu. Bir taraftan manastır ve kiliselere ait eşya ile hayvanların angarya olarak kullanılmamasını emrederken, öbür taraftan halka adâlet ve şefkatla muamele edilmesini emreliyordu. Bütün bu tedbirlere rağmen Akka muhasarasının uzun süreceği belli idi. Napolyon'a karşı başarılı bir şekilde kendisini savunan kale, eskisine göre çok daha iyi bir şekilde tahkim edilmişti. Kale muhafızları sayı itibarıyla çok azdı. Takriben 6000 kadar seçme askerden müteşekkil bu kuvvet, Avrupa'lı bazı subay ve mühendisler tarafından idare ediliyordu. Altı ay kadar dayanabi-

len Abdullah Paşa, kurtuluş ümidinin kalmadığını anlayınca hara-beye dönen şehri 27 Mayıs 1832'de teslim etmek zorunda kaldı.⁴⁷

Osmanlı hükümeti, Mısır Valisi'nin giriştiği Suriye hareketi üzerine onu âsi ilan etti. Mısır, Girit ve Habeş valisi tayin edilen Ağa Hüseyin Paşa komutasında bir orduyu Haleb'e gönderdi. Bunun üzerine İbrahim Paşa, kuzeye doğru harekete geçerek 15 Haziran 1832'de olaysız bir şekilde Şam'ı ele geçirdi. Bu arada Hüseyin Paşa'nın başında bulunduğu Osmanlı ordusunu hezimete uğrattı. Daha sonra Adana'ya kadar ilerleyen İbrahim Paşa, Urfa ve Maraş taraflarını da elde ederek Anadolu'nun Güneydoğusunu kontrolü altına aldı. Anadolu'da hiçbir mukavemetle karşılaşmayan İbrahim Paşa'nın kuvvetleri, Toroslar'ı geçerek 21 Kasım'da Konya'ya ulaştı. Anadolu halkı bu gelişmeleri, valiler arasında meydana gelen ve alışageldiği rekabet olarak değerlendiriyordu.

Mehmed Ali Paşa kuvvetlerinin ilerlemesini durdurmak için devlet, Sadrâzam Reşid Mehmed Paşa komutasında 60 bin kişilik bir orduyu Konya'ya gönderdi. 21 Aralık 1832'de Konya ovasında yapılan savaşta İbrahim Paşa'nın kuvvetleri bozulmak üzere iken, kar yağışı altında ve puslu bir havada Sadrâzam Reşid Mehmed Paşa, kendi süvarileri sanarak Mısırlı süvarilerin arasına girince esir alındı. Bunu duyan Osmanlı ordusu, muharebe meydanını İbrahim Paşa'ya bırakarak çekildi. Böylece Osmanlı ordusu yenilgiye uğramış oldu. Bu galibiyetle Mehmed Ali Paşa ordusunun önüne dikilen son engel de ortadan kalktığı gibi, Mısır Valisi'ne İstanbul yolu da açılmış oluyordu. Gerçekten, İbrahim Paşa'ya, Anadolu halkının o günkü vaziyet ve temayülünden istifade ederek İstanbul kapılarına doğru ilerlemek için bütün yollar açılmış bulunuyordu. Bu tarihten sonra İbrahim Paşa'nın Anadolu'da büyük bir propaganda faaliyetine giriştiği görülür. Bunun sonucu olarak Anadolu'nun muhtelif şehirlerinden İbrahim Paşa'nın tarafına geçmek isteyenlerden birçok tahrirat ve haberler geliyordu. İbrahim Paşa da

⁴⁷. Daha geniş bilgi için bk. Şinasi Altundağ, **Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı (Mısır Meselesi)**, Ankara 1988, s. 53 - 60.

Anadolu'nun birçok şehri ile Osmanlı büyüklerine mektuplar gönderiyordu. Siyasî bazı oyunların peşinde olan İbrahim Paşa, bu kadarla da yetinmiyordu. O, Anadolu'da henüz hatıraları unutulmayan ve Sultan II. Mahmud'un yaptığı takibattan kurtulan Yeniçeriler ile bunların taraftarlarını da kendine çekmek suretiyle tatmin etmeyi düşünüyordu. Böylece, hem hükümete düşman, hem de muharip bir asker partisini elde etmiş olacaktı. Bunu, Halep'te yaptığı gibi, Hacı Bektaş Veli türbesinde kurbanlar kesilerek ocaklarının açıldığını ve eski düzenin geri geldiğini de taraftarları vâsıtasıyla ilan etmeyi ihmal etmiyordu.⁴⁸

Bu siyaset ve buna bağlı hareketleri ile Anadolu'da yere sağlam basmak isteyen İbrahim Paşa'nın ordusu, 20 Ocak 1833'te Konya'dan hareket ederek 2 Şubat 1833'te Kütahya'ya ulaştı. Böylece tehlike, İstanbul önlerine kadar gelmiş oluyordu. Mehmed Ali Paşa açısından umulmadık bu başarı, Mısır mes'elesini, milletlerarası ehemmiyeti haiz bir mes'ele haline getirdi.

Kütahya'dan ileri gitmeyen İbrahim Paşa, Bâbüâlî'nin bir veziri gibi davranarak halkı incitmemeye çalışıyordu. Bu esnada Sultan II. Mahmud, İbrahim Paşa'nın İstanbul'a gelip sadâreti zorla almasından çekiniyordu. Bu dönemde iyice kuvvetten düşmüş olan Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü, Avrupa dengesi ve siyasî statükosu bakımından önemli idi. Bununla beraber II. Mahmud'un, Mehmed Ali Paşa'ya karşı yardım isteğine büyük devletlerin tepkisi, kendi çıkar ve siyasetlerine göre değişik oldu. Bu yüzden başlangıçta İngiltere ve Fransa'nın işi ağırdan almalarına karşılık Rusya, meseleyle yakından ilgilenmeye başladı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Rusya ile anlaştı. Pâdişah'ın dâveti üzerine 10 savaş gemisiyle birkaç bin Rus askeri Büyükdere Çayırı'na çıktı.* Kendi çıkarlarına ters gelen bu durumdan telaşa kapılan İngiltere ile Fransa, Mehmed Ali Paşa'ya, Anadolu'yu tahliye etme tavsiyesinde bulun-

⁴⁸. Bilgi için bk. Kâmil Paşa, *Tarih*, III, 121 - 134; Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı*, s. 65 - 67.

*. Sultan II. Mahmud, sonradan atasözü haline gelen "*Denize düşen yılana sarılır*" sözünü bu münasebetle söylemiştir.

dular. Gelişmeler, 5 Mayıs 1833 Kütahya antlaşması ile sonuçlandı. Buna göre İbrahim Paşa, Adana Eyâleti dışında kalan bütün Anadolu'yu boşaltacak, eskiden olduğu gibi devlete vergisini verecektir. Buna karşılık devlet, Mısır Eyâleti'ne ilaveten Adana, Suriye, Girit ve Cidde eyâletlerini kendisine bırakacaktı. Böylece Mısır mes'elesinin ilk safhası bitmiş oldu. Bununla beraber bu sonuç her iki tarafı da tatmin etmemişti.

Osmanlı - Mısır harbi, Devlet-i Aliyye'nin aleyhine sonuçlanmış, Bâbiâli, mânen ve maddeten küçülmüştü. Zira devlet, bir valisine mağlup olmuştu. Sultan II. Mahmud, bu durumu kabul etmek istemiyordu. Avrupa devletlerinden umduğunu bulamayan Osmanlı Devleti, yardım bakımından gerek kavliyât, gerekse fiiliyât bakımından Rusya'nın samimi olduğuna kanaat getirmişti. Rusya, takib ettiği siyasetin semeresini görmekte gecikmedi. Avrupa devletleri, İstanbul'un bu tehlikeli misafirlerine şüpheli gözlerle bakarken, İstanbul'da Osmanlı ricali ile Rus diplomatları arasında yapılan konferanslarda, Rusya'ya "*Şark Mes'eles*"nde büyük bir nüfuz kazandıran ve bundan dolayı Avrupa siyasetinde büyük bir rol oynayan "*Hünkâr İskelesi Muâhedes*" imzalanacaktı. Nitekim Devlet-i Aliyye, 8 Temmuz 1833'te Rusya ile Hünkâr İskelesi Muâhedesini imzaladı. Sultan II. Mahmud'u böyle bir muâhedeye zorlayan etken, Kütahya Andlaşması esnasında İngiltere ile Fransa'nın siyasî çıkarları uğruna takındıkları tavırları olmuştu. II. Mahmud, Adana Eyâleti'nin Mehmed Ali Paşa'ya verilmesini kabul edince, bu iki devletin birden bire Mehmed Ali Paşa üzerindeki baskılarını kaldırdıklarını görmüştü. Bununla da, bu iki devletin gerçek amaçlarının Osmanlı hükûmeti ile valisi arasındaki problemin çözümü değil, Ruslar'ın İstanbul Boğazi'nden mümkün mertebe çabuk uzaklaştırılması olduğunu anlamıştı. Ayrıca, arabuluculuk yapan bu iki devlet, daha çok âsi valinin menfaatlerini destekler bir tavır sergilemişlerdi.

Adını, Rus kuvvetlerinin karargâh kurduğu yer olan Beykoz Hünkâr İskelesi'nden alan bu savunma artlaşması, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında sekiz yıl, yani 1841 yılına kadar geçerli olacak bir antlaşma idi. 8 Temmuz 1833'ta yapılan Hünkâr İskelesi Muâ-

hedefi, biri gizli yedisi açık olmak üzere toplam sekiz maddeden ibaret idi. Buna göre Osmanlı Devleti ile Rusya, aralarında yapmış oldukları bu savunma andlaşması ile bir ittifak meydana getirmiş oluyorlardı. Böylece taraflardan birine yapılan bir saldırı karşısında diğeri yardımda bulunmayı taahhüd etmiş oluyordu. Ayrıca Rusya'ya bir saldırı olduğu zaman Osmanlı Devleti, Çanakkale Boğazı'nı kapatacaktı. Bu muâhede ile Osmanlı Devleti, Rus yardımını sağladığı gibi, Rusya da Akdeniz'den gelecek bir tehlikeye karşı kendisini korumuş oluyordu. Böylece Boğazların yabancı harp gemilerine kapanması sağlanmış oldu. Bunun üzerine büyük bir heyecana kapılan İngiltere ile Fransa, donanmalarını Çanakkale Boğazı önlerine gönderdiler. Fakat Avusturya ile Prusya tarafından desteklenen Rusya yalnız değildi. Bunun içindir ki, İngiltere ile Fransa'nın Hünkâr İskeleyi Muâhedesini aleyhinde olmaları bir sonuç vermedi. Aksine bu üç devletin daha çok birbirlerine yaklaşmalarına sebep oldu. Hünkâr İskeleyi Muâhedesinin imzalanmasından iki gün sonra Rusya, İstanbul'da bulunan savaş filosu ile askerlerini geri çekti.⁴⁹

7. Nizip Savaşı

Mısır gâilesinin ilk safhasını sona erdiren Kütahya Muâhedesini, ne Sultan II. Mahmud'u, ne de Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'yı memnun etmişti. Bu andlaşma ile Pâdişah, devletin onurunun kırıldığını, valisine fazla taviz verildiğini ve itibarının zedelendiğini düşünüyordu. Mehmed Ali Paşa ise, kazandığı fırsatlara göre daha çok imkânlara sahip olması gerektiğini, ancak bu andlaşma ile bu imkânın elinden alındığını düşünüyordu. Bundan dolayı her iki

⁴⁹ Bu konuda geniş bilgi için bk. Kâmil Paşa, *Tarih*, III, 121 - 145; Ahmed Râsim, *Tarih*, IV, 1881 - 1896; Karal, *Tarih*, V, 129 - 138; Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa*, s. 143 - 145; aynı müellif "Mehmed Ali Paşa", *İA*. VII, 570 - 571; Uçarol, age. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, XI, 400 - 412; Kemal Beydilli, "Hünkâr İskeleyi Antlaşması", *DİA*. XVIII, 488 - 490; Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, VII, 15 - 18; Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, II, 61 - 64.

taraf da emellerini gerçekleştirmek üzere hazırlanmakta ve yeniden harekete geçmek için fırsat kollamakta idi. Bu arada İngiltere, Rusya'nın, Hünkâr İskelesi Muâhedesi ile elde ettiği imkânları yok etmeye, hatta fiilî bir müdahalede bulunma gâyesi ile yeni gaileler çıkarmaya gayret etti. Bu hedefine ulaşmak için de Suriye halkını isyana teşvik etti. İngilizlerin bu tahrikleri sonucunda her iki taraf, âdeta birbirlerinin can düşmanı haline geldi.

İki taraf arasında meydana gelen ilk anlaşmazlık, Mısır'ın, Bâbîâlî'ye göndereceği vergi ile ortaya çıktı. Mısır, Suriye ve Girit valisi bulunan Mehmed Ali Paşa, kendisine bırakılan yerlere karşılık İstanbul'a 32.000 kese vergi göndermek istedi. Bu ise, sadece Mısır'dan elde ettiği gelirin onda birinden daha azdı. Osmanlı hükûmeti, kendisine bırakılan yerlere göre bu paranın çok az ve yetersiz olduğunu ileri sürdü. Fakat daha fazlasını da elde edemedi.

Mayıs 1834 yılında, Lübnan'da Mehmed Ali Paşa'nın idaresinden memnun olmayanlar ona karşı ayaklandılar. Sultan II. Mahmud, bu ayaklanmaya destek verdi. Bu olay, iki tarafın sınır bölgelerine asker yağmalarına sebep oldu. Bundan başka, Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, Yavuz Sultan Selim tarafından, dönemin Memlûk Sultanları idaresindeki Abbasîlerden alınıp İstanbul'a getirilen halifeliği tekrar Kahire'ye götürmeyi düşünüyordu.

Bu arada Mehmed Ali Paşa, bir taraftan sınırlarını genişletmek isterken, bir taraftan da bağımsız devlet gibi hareket etmeye başlamıştı. Nitekim gerginliğin artması üzerine istiklâlini ilan etmeye karar veren Mehmed Ali Paşa, Mayıs 1838'de durumu Mısır'daki konsolosluklara resmen bildirdi. Fakat onun bu talebi, Mısır'da konsolos bulunduran devletlerce reddedildi. Bundan başka İbrahim Paşa'nın, kazandığı zaferlerden dolayı sorumsuzca hareket etmesi ve ağır vergiler koyması yüzünden, özellikle Suriye ve Lübnan'daki Müslüman halk, Mehmed Ali Paşa idaresinin aleyhine dönmeye başladı. Bu da, durumun Bâbîâlinin lehine gelişmesi demekti. Gerçi

Osmanlı Devleti, ileride meydana gelecek bir çatışma için zaten bir süreden beri hazırlıklarını yapıyordu.⁵⁰

Bu dönemde, Mehmed Ali Paşa'ya karşı yapılacak bir harekâtta, İngiltere'nin Osmanlı Devleti yanında yer alması gerekiyordu. Zira Mısır'daki menfaatleri bakımından buna mecburdu. Bununla beraber İngiltere, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor durumdan yararlanmayı da ihmal etmedi. Bunun sonucu olarak iki devlet arasında yeni bir ticâret antlaşmasının yapılmasını istedi. Gerçi bu konudaki görüşmelere daha önce başlanmıştı. Nitekim iki seneye yakın bir süre devam eden bu temaslar sonucunda 1836 senesi ortalarında İngiliz Hâriciyesi'nin, müzâkerelere başlaması için İstanbul'daki elçisi Ponsonby'ye talimat verdiği görülmektedir. Uzun bir süre ve seyir takip eden görüşmeler, nihayet 16 Ağustos 1838'de Hâriciye Nâzırı Reşid Paşa ile İngiltere'nin İstanbul elçisi Ponsonby tarafından "*Osmanlı - İngiliz Ticâret Muâhedesi*" adıyla Reşid Paşa'nın Balta Limanı'ndaki yalısında imzalandı. Bu muâhede 8 Ekim 1838'de Kraliçe Victoria, bir ay sonra da Sultan II. Mahmud tarafından tasdik olunmuştu.⁵¹ Bu ticaret andlaşması ile Osmanlı Devleti, İngiliz tüccarına geniş imtiyazlar verdi. "*Memâlik-i Şâhâne'de yed-i vâhid (tekeli) usûlünün bi'l-küllîye lağvı*" ile ticaret tamamen serbest bırakılmıştı. İngiliz tüccarının getirdiği her çeşit maldan sadece % 3 gümrük vergisi alınacaktı. Bu muâhede ile Osmanlı ülkesi dahilinde bulunan Osmanlı tüccar ve imalatçısının bazı rüchaniyetleri kaybolduğu için yerli sanayi Avrupa emtiası ile rekabet edemez hâle gelmişti. Yabancı tüccarın, ülke içinde tamamen serbestçe ticarete bulunabilmesi, zaten sıkıntı ve buhranlı günler geçiren Osmanlı ekonomisinin daha da kötüye gitmesine sebep oldu. Bütün bunlara karşı Osmanlı Devleti, İngiltere'nin diplomatik yardımını sağlamış oldu.

⁵⁰. Bilgi için bk. Kâmil Paşa, *Tarih*, III, 163 - 165; Karal, *Tarih*, V, 139 - 140.

⁵¹. Bu muâhede ile ilgili geniş bilgi için bk. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı - İngiliz İktisâdî Münâsebetleri (1580 - 1838)*, Ankara 1974, I, 92 - 110.

Mehmed Ali Paşa, Osmanlı Devleti'nin hem askerî, hem diplomatik hazırlık ve hareketleri karşısında, durumun kendi aleyhine dönmeye başladığını fark ederek, yönetiminin sürekliliğini sağlamak amacıyla idaresinde bulunan yerlerin babadan oğula geçmek üzere valiliğini istedi. Bâbîâlî, Mısır, Akka ve Trablusşam için bu isteği kabul etti. Buna karşılık Suriye ile Adana'nın iadesini istedi. Mehmed Ali Paşa, Osmanlı hükümetinin bu isteğini kabul etmediği gibi, İstanbul'a göndermekle yükümlü olduğu vergiyi de göndermedi. Ayrıca bağımsızlığını da resmen ilan etti. Bunun üzerine Sultan II. Mahmud, müttefiki bulunan Rusya'nın düşüncesini de öğrendikten sonra, Mehmed Ali Paşa'ya karşı askerî harekâta girişmeye karar verdi.

Sultan II. Mahmud, âsi valisini yola getirmek ve kesin sonuca ulaşmak için ciddi hazırlıklara girişmişti. Buna karşı Mehmed Ali Paşa da hazırlıklar yapmıştı. Nitekim İbrahim Paşa, Toros geçitlerini tahkim ettiği gibi Haleb'e 80 bin kadar asker yığarken, babası Mehmed Ali Paşa da Mısır'da 50 bin kişilik ordu ve donanma hazırlamaya başlamıştı.

Sultan II. Mahmud, Çerkez Hâfız Mehmed Paşa komutasında takriben 40 bin kişilik bir orduyu İbrahim Paşa üzerine gönderdi. Osmanlı ordusunda, dört yıldan beri ülkenin hizmetinde bulunmakta olan Moltke ile birlikte Mühlbach ve Laue gibi Prusya ordusundan genç kurmay subayları da bulunmakta idi. Birecik'te bulunan Hâfız Mehmed Paşa'nın kuvvetleri 21 Nisan 1839'da Fırat'ı geçip 3 Mayıs'ta Nizib'e geldiler. 24 Haziran'da Nizip'te karşı karşıya gelen iki ordu, asker ve silah bakımından hemen hemen aynı durumda idi. Osmanlı ordusunun başında bulunan Hâfız Mehmed Paşa, cesur bir kimse idi. Fakat düzenli bir meydan muharebesi yapmadığı için tecrübesizdi. İbrahim Paşa ise 50 yaşına gelmiş ve her türlü savaşta tecrübe kazanmıştı.

Hâfız Mehmed Paşa, emrindeki komutanlar ile yabancı müşavirlerin düşüncelerinden yararlanmasını da bilmiyordu. Moltke'nin anlattıklarına göre başlangıçta Osmanlı ordusunun savaş düzeni, iyi bir hücumla sonuca varılabilecek derecede iyiydi. Fakat Hâfız

Mehmed Paşa, bundan faydalanamadı. Zira o gün Cuma idi. Ordu-da bulunan ulemâ ise Cuma günü harb yapmanın şer'an caiz olmadığını söylüyordu. Ertesi gün Prusyalı müşavirlerin gece baskını yapma teklifi de ulemâ tarafından redd edildi. Onlara göre gece an-sızın haydut gibi baskın yapılması, Pâdişah askerlerinin şanına yakışmazdı. Bu hengamede Mısır ordusu mevki ve durumunu de-ğiştirerek kendine göre daha müsait bir vaziyete gelerek Osmanlı kanatlarını kuşatmaya başladı. Bunun üzerine Moltke, Hâfız Mehmed Paşa'ya, Birecik'e doğru geri çekilmeyi ve bu suretle kuşatmadan kurtulmayı tavsiye etti. Fakat Paşa, her ne sebep ve şe-kilde olursa olsun geri çekilmeyi şerefsizlik saydığı için yerinden kıınıldamadı. Nihayet 24 Haziran 1839 günü hücumu geçen İbra-him Paşa'nın ordusu, birkaç saat içinde Osmanlı ordusunu büyük bir hezimete uğrattı. Büyük kayıplar veren Osmanlı ordusunun bütün ağırhıkları, Mısır ordusunun eline geçti. Bu savaşta ölen 3 bin Mısır askerine karşılık Osmanlı ordusu 4 bin ölü ile 12 bin esir vermişti. Bu savaşın mağlubiyetle sonuçlanmasının sebebi olarak kaynaklar, Hâfız Mehmed Paşa'nın Moltke ve diğer arkadaşları gibi bu konuda büyük bir tecrübe birikimine sahip olan kimseleri din-lemeyip konuyu bilmeyen ulemânın sözüne göre hareket etmesini göstermektedirler. Bundan başka, eğitimli ve kalabalık Mısır ordu-suna karşılık, fazla eğitim görmemiş az sayıdaki bir asker ile savaşa girilmeyi de göstermektedirler. Böylece, hem sayı, hem de ehil ol-mayan kimselerin dinlenmesi yüzünden, ele geçen fırsatların de-ğerlendirilmemiş olması, bu savaşın yenilgiyle sonuçlanmasına sebep olmuştur.⁵²

B. Sultan II. Mahmud Döneminin Islâhat Hareketleri

Büyük ümitlerle kurulan Nizâm-ı Cedid ordusunun dağıtılması ve III. Selim'in tahttan indirilmesi, Osmanlı Devleti'ndeki ıslâhat ve modernleşme hareketlerine son vermişti. IV. Mustafa'nın kısa süren

⁵². Geniş bilgi için bk. Helmuth Von Moltke, *Türkiye Mektupları*, trc. Hayrullah Örs, İstanbul 1969, s. 259 - 270; Kâmil Paşa, *Tarih*, III, 172 - 175; Karal, *Tarih*, V, 140 - 142; Danişmend, *Kronoloji*, IV, 120.

hükümdarlığında (1807 – 1808), yeniçeriler ile yandaşları, eski düzene karşı çıkma cesaretinde bulunan herkesi ortadan kaldırmaya çalıştılar. Fakat bu teşebbüslerinde pek muvaffak olamadılar.

Sultan III. Selim'i destekleyenlerden hayatta kalmayı başarmış olanlar, Alemdâr Mustafa Paşa'nın liderliğinde bir araya gelerek III. Selim'i kurtarma ve reformlarını yeniden uygulamaya koymak için birleştiler. Bunun sonucu olarak Alemdâr Mustafa Paşa, ordusuyla İstanbul'a geldi. Ancak asker saraya girmeden Sultan III. Selim öldürülmüştü. Bunun üzerine onun yerine de Şehzâde Mahmud tahta çıkarılmıştı

Sultan II. Mahmud, zamanla III. Selim'den daha güçlü ve daha başarılı bir ıslâhatçı olduğunu ortaya koydu. Çünkü onun olgun ve mantıklı formasyonunun gelişmesinde, hem daha öncekilerin, hem de III. Selim'den edindiği tecrübelerin etkisi büyük olmuştu. Bu tecrübelerine dayanarak o, yıllarca hükümdarlık yaptıktan sonra ancak Yeniçeri ordusunu 1826 yılında dağıtabildi. Bu başarısı ile o, bazı kesimlerin askerî güce dayanan iktidarlarını ellerinden aldığı gibi, birçok eski tesisi de yıkarak yerine yenilerini koydu. Böylece Osmanlı reform hareketini yeni bir safhaya sokmuş oluyordu.

Sultan III. Selim'in, zaaf ve kararsızlıklarının sonuçlarına tanık olan II. Mahmud, Nizâm-ı Cedid programının getirdiği sınırlı reformların bile ülke dahilinde ve haricinde ne denli başarılı olduğunu görmüştü. Öyle anlaşıyor ki, Sultan Mahmud, daha hükümdarlığının ilk başlarında bile ıslâhat hareketlerinin başarılı olabilmesi için neler yapılması gerektiğini düşünmeye başlamıştı. Bu düşüncenin sonucu olarak o, reformların başarılı olabilmesi için bunların sadece askerî saha ile sınırlı kalmaması, aksine bütün bir Osmanlı toplumu ile müesseselerinin tamamını kapsaması gerektiğine inanıyordu. Bu arada reforma uğrayan kurumların sağlıklı bir şekilde çalışıp hizmet görebilmeleri için de, yerine geçtikleri (ikame edildikleri) eski müesseselerin ortadan kaldırılması gerekiyordu. Aksi takdirde, Nizâm-ı Cedid ordusunun ortadan kaldırılmasında olduğu gibi eskiler, kurulan yeni müesseseleri işlemez hâle getirebilirlerdi. Bundan başka, reform ve yenilik için harekete geçmeden

önce yapılmak istenen değişiklikler iyice düşünülüp ona göre plan yapılmalı ve gerekli destek sağlanmalı idi.⁵³

Sultan II. Mahmud, her şeyden önce ülkenin tamamında hükümetin otoritesini yerleştirme veya bu otoriteyi yeniden tesis etme çabasına girdi. Zira Karlofça ve Pasarofça ile daha sonraki andlaşmalar, merkezi hükümetin taşra üzerinde zaten azalmakta olan otoritesini daha da zayıflatmıştı, Gerçekten, dikkat çekecek derecede eyâlet bağımsızlıklarının ilk göründükleri ve en ileri gittikleri yerler, merkeze uzak Asya ve Afrika'daki Müslüman toprakları oldu. Burada dikkat çeken bir husus, bu hareketlerden birçoğunun ne liderleri, ne de bu liderlerin peşine takılanların yerli halktan olmadıklarıdır. Gerçekten de, tarihin şahidi olduğu bu hareketlerin liderleri, ya Osmanlı ya da Memlûk askerî sınıflarına mensup idiler. Bunların çoğu, pâytahta olan uzaklık ve sultanın otoritesinin zayıflığından yararlanarak eyâletlerinin gelirlerinden daha büyük bir pay almak ve eyâletlerini fiilen bağımsız prenslikler hâline getirmek isteyen âsi ve maceracı paşalar ile subaylar idi. Nitekim Mısır'da Mehmed Ali Paşa, Suriye'de Cezzar Ahmed Paşa ile Bağdad ve Basra'nın Memlûk beyleri böyle idiler.⁵⁴

İşte Sultan II. Mahmud, burada muhteva ve mekân bakımından detayına girmek istemediğimiz sebeplerden dolayı farklı kesimlerin ellerine geçen siyasî, askerî ve iktisadî bütün yetki ve imtiyazları kaldırmaya kararlı idi. Sonradan birçok gözlemcinin de katıldığı onun görüşüne göre, yönetim bakımından kaynağı kendisi (*ülû'l-emr*) ve hukuk olan yetkilerin dışında diğer bütün yetkiler ortadan kaldırılmadıkça ve Sultan'ın irâdesi başkentte olduğu kadar eyâletlerde de tek otorite kaynağı hâline getirilmedikçe, reform yolunda gerçek bir ilerleme mümkün olamazdı. Nitekim biri Mısır, diğeri de yabancı devletlerin müdahalesi ile Yunanlılar'a hürriyet tanıma mecburiyetinin dışında özellikle Rumeli ve Anadolu'da âsi paşalar,

⁵³. Stanford J. Shaw – Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, II, 25.

⁵⁴. Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, trc. Metin Kırıath, Ank. 1984, s. 38.

mahallî sülâleler ve eşrafın hakkından gelmeyi başardığı gibi, eyâletleri, İstanbul'daki hükümetin etkili kontrolü altına koymayı da başarmıştı.⁵⁵

Biz, fazla teferruata girmeden bu reform hareketlerinden bahs etmek istiyoruz. Böylece bir bakıma dönemin hukukî, askerî, idarî, malî ve ilmî hayatındaki değişiklikleri ortaya koymak suretiyle gün ışığına çıkarmaya çalışacağız. Bununla birlikte bu bölümde "Sekbânı Cedid" ordusunun kuruluşundan söz etme ihtiyacını duymuyoruz. Çünkü daha önce dönemin siyasî olay ve gelişmelerinden bahs ederken Alemdâr Mustafa Paşa ve onun faaliyetlerine temas etmiştik. Sekbân-ı Cedid ordusunun hem bu döneme ait oluşu, hem de Alemdâr Mustafa Paşa vasıtasıyla oluşu, konunun o dönemde ele alınmasına sebep oldu.

1. Eşkinci Ocağı

Alemdâr Mustafa Paşa vak'asından sonra Sultan II. Mahmud, bir taraftan yeniçerilerle iyi geçinmeye çalışırken, bir taraftan da onların yeni bir isyan hareketine kalkışmamaları için gayret sarf ediyordu. Bununla beraber, devletin bekasının da eğitimli (talimli) ve düzenli askerle mümkün olacağını biliyordu. Bunun için Yeniçeri Ocağı'nda bir yenilik yapmayı da aklından çıkarmıyordu. Bununla beraber o, düzenli bir eğitim kabul etmeyen yeniçerilerin, III. Selim döneminin Nizâm-ı Cedid'i ile Alemdâr Mustafa Paşa'nın "Sekbân-ı Cedid" ordularına karşı giriştikleri kanlı ihtilâli ve sonuçlarını da çok iyi biliyordu. Bu yüzden de sık sık Yeniçeri ağası ve sadrâzâm değiştiriyordu. Bu şekildeki değişikliklerle o, bu sahalarda güvenilebileceği insanları bir imtihan ve denemeden geçiriyordu. Böyle bir uygulama ile o, kendisine dayanabileceği kuvvetli bir destek arıyordu. Zira, gerek kendisinden önce, gerekse kendisinin ilk zamanlarındaki acele karar ve hareketin nasıl aksi bir tesir meydana getirdiğini biliyordu. Bu bilgi sebebiyledir ki II. Mahmud, hedefine ulaşmak için ağır ve hesaplı adım atmayı tercih ediyordu. Bununla

⁵⁵. Lewis, age. s. 79.

beraber başlayacağı bir işte muhalefete uğrar ve yeniçerilerin yine bir isyanla eğitimi kabul etmeyecekleri anlaşılabilecek olursa, buna karşı yeni bir tedbir almayı da ihmal etmiyordu.⁵⁶

Sadece Sultan II. Mahmud değil, hemen herkes Yunan isyanının, Mısır'ın, İbrahim Paşa komutasındaki düzenli ve eğitimli "*Cihâdiye askerleri*"nce nasıl bastırıldığını biliyordu. Talimsiz, düzensiz ve başıbozuk yeniçeriler hakkında, umumî efkâr tarafından "*artık bıçak kemiğe dayandı*" deniyordu. Yeniçerilerin artan tecavüz ve zorbalıkları, halkın da kendilerinden nefret etmelerine sebep olmuştu. Böyle bir fırsatı değerlendiren Pâdişah, orduyu ıslâh etmeye karar verdi. Önce tersane ve topçu sınıflarının modernleşmesine başladı. Bu esnada Tophâne'de inşa olunan "*Nusretiye Câmi'i*"nin açılışında hazır bulundu. Böylece hem maddî, hem de manevî bir şekilde bu sınıfları kuvvetlendirmek suretiyle kendine bağladı. Böyle bir destek sayesinde şayet yeniçeriler herhangi bir fitne çıkarır veya isyana kalkışacak olurlarsa burunlarını yere sürtmek için elinde bir güç bulunmuş olacaktı. Bundan sonra da asıl hedefi olan Avrupa modelinde bir ordu kurmanın hazırlıklarına girişti. Sadrâzâmın başkanlığında toplanan mecliste kanunnâmelere göre yeniçerilerin, Kanunî Sultan Süleyman devrinde olduğu gibi, kışlarında kalıp talimle meşgul olmaları gerektiği, eğitim ve nizamdan ayrılanların Yunan eşkıyası karşısında devletin haysiyetini perişan ettikleri anlatıldı. Toplantıda bulunan din bilginleri, talim ve modern harp sistemlerinin öğretilmesi zarureti için âyet ve hadislerle anlatıp teyid ettiler. Bu sayede talim konusundaki olumsuz tavırları bertaraf etmek ve savaş eğitiminin geniş çapta kabul görmesini sağlamak için de Şeyhülislâm Kadızâde Tahir Efendi, talimin vâcib olduğuna dair fetva verdi. Bu fetva ve gelişmeler karşısında Yeniçeri Ağası Celâleddin Ağa da "tahrir-i askere müteahhid olduklarını beyan etmişti". Şeyhülislâm'ın fetvasını alan Sultan II. Mahmud'un, 25 Mayıs 1826 (17 Şevval 1241) tarihli fermanı ile

⁵⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*, Ankara 1984, I, 522.

“Eşkinçi Ocağı” adında yeni bir askerî birlik kuruldu. Bu arada toplantıda bulunan Yeniçeri Ağası Mehmed Celaleddin Ağa da Yeniçerilerin, kendi ocaklarından talimli ve eğitilmiş asker yazılmasına muvafakat ettiklerini bildirmişti. Bunun üzerine Yeniçeri Ocağı’nın “bütün” denilen elli bir ortasından şimdilik yüz ellişerden 7650 neferin “Eşkinçi” adıyla eğitilmiş asker yazılmasına karar verildi. Buna göre Yeniçeri birlikleri muhafaza edilecekti. Fakat İstanbul’da bulunan her tabur yeni birlik için 150 adam verecekti. Bu karar, hükümet erkânı ile birlikte yeniçerilere de imzalatıldı. Konu ile ilgili kaleme alınan kanunnâmede, Kanunî dönemi nizamlarının ihyasına işaret edilirken ocağa dokunulmayacağı sanılıyordu. Gerçekten bu yeni kuvvet, Sultan III. Selim’in kurduğu Nizâm-ı Cedid’in bir canlandırılışı idiyse de Sultan II. Mahmud, bu yeni birliği kuran emrinde, reform ve reformculara hiçbir atıfta bulunmamaya itina göstermişti. Bilakis o, yeni teşkilâtı, Koçi Bey zamanından beri altın çağdaki uygulamalara dönmek suretiyle devletin güç ve kudretini yeniden canlandırmak isteyenlerin bir deva olarak gördükleri Kanunî Sultan Süleyman’ın askerî düzenine yeniden dönüş şeklinde yumuşak bir ifade ile takdim etti. Hatta Pâdişah, bu yeni kuvvetin, Hristiyan veya yabancılar tarafından değil, sadece modern askerî yöntemleri bilen Müslüman subaylar tarafından eğitileceğini belirtti.⁵⁷

Sonuç olarak kanun yayınlanıp da tasarlanan ıslâhatın ayrıntılarındaki genel hatları açığa çıkınca ulemâ buna tam destek verdi. Onu, kitlelere mal etmek için büyük bir heves ve gayretle çalıştı. Yeniçeriler de bu yeni kuruluşu destekleyeceklerine söz vermişlerdi. Cevdet Paşa, bu durumu şu ifadelerle günümüze aktarır: “*Ba’dehû, İstanbul kadısı ve mevâlî ve müderrîsin ve meşâyih Bâbîlî’den alay ile Ağa kapısına gönderildi. Bütün ocaklı saf beste-i kıyâm oldukları halde fetvây-ı şerife ve hüccet-i şer’iyye ve lâyiha kı-*

⁵⁷. Geniş bilgi için bk. Es’ad Efendi, *Üss-i Zafer*, İstanbul 1243, s. 13 -23; Cevdet Paşa, *Tarih*, XII, 143 - 153; Mahmud Şevket, *Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyesi*, İstanbul 1325, II, 6 - 7; Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, I, 532 - 547; Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, s. 80.

raat ettirildi (okutturuldu). Bazı müderrisîn tarafından ta'lim-i funûn-ı harbiyye maslahat-ı meşrûasına dair sözler irad olunduktan sonra Yeniçeri ağası Celaleddin Ağa, "İşte fetvâ ve ittîfak-ı ulemâ ile üzerimize cenk ta'limi vâcib olup pâdişahımızın ferman-ı hümâyûnu dahi bu merkezdedir, ne dersiniz? Taahhüdünüzü bâ-takrîr Bâbiâlî'ye arz edeceğim" diyerek tekrar be-tekrar ocaklıdan istisfâr ettikte saff-ı evvel cemaatında duran bölük ağaları ve ocak ihtiyarlarından bazıları "sem'an ve taaten" deyip diğerleri dahi onlara tabi olmakla zeyl-i hüccetin orada bulunan ocaklı tarafından dahi temhir (mühürlenmek) için Es'ad Efendi kul kethüdasının odasına gönderildi. Orada muntazır olan (bekleyen) Turnacıbaşılar ve ocak imamı ve serbölük ve odabaşı ve mütevelliler "kanımızla mühürleriz" diyerek isimlerini zeyl-i hüccete tahrir (yazdırmak) ile temhir eylediler (mühürlədiler). Sair ocaklı dahi kemal-ı şavk ve hâhiş (istek, arzu) ile birbirlerinin ensesine basarak mühürlədiler..."⁵⁸ Bu şekilde söz vermiş olmalarına rağmen Yeniçeriler, 15 Haziran, yani düzenli eğitime başladıktan dört gün sonra, son defa olarak ayaklandılar. Bu ayaklanmanın: "Biz gâvur talimini kabul etmeyiz, keçeğe kılıç çalar, testiye kurşun atarız" şeklindeki sözleri ile başladığı belirtilirken, bu isyanın daha farklı sebepleri olduğuna da işaret edilmektedir.⁵⁹

2. Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılışı (Vak'a-i Hayriyye)

XIX. asır Osmanlı Tarihi'nin en önemli olaylarından biri, hiç şüphesiz Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılmasıdır. Sultan II. Mahmud'un kararlı ve sabırlı çalışmasının sonunda ilga edilen bu ocağın kaldırılışı, pek kolay olmamıştır. Kendisinden önce de teşebbüs edilen kaldırılma hareketi, başta hükümdarlar olmak üzere birçok devlet adamının canına mal olmuştu. Halbuki kuruluşu dualarla olan bu ocak, devletin askerî gücü olarak önemli fetihlerin gerçekleşmesinde ve devletin ihtişamlı günlere ulaşmasında büyük bir hizmet ifa etmişti.

⁵⁸. Cevdet Paşa, *Tarih*, XII, 150.

⁵⁹. Bu konuda geniş ve farklı bilgi için bk. Aksun, *Osmanlı Tarihi*, III, 175-176.

Avrupa'da kurulan devamlı ordudan bir asır önce vücuda getirilmiş olan Yeniçeri ordusu, Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde dünyanın en mükemmel ordusu hâline getirilmişti. Yeniçeri ordusu, teşkilât ve disiplini ile bu sıfatı taşımaya hak kazanmıştı. Osmanlı Devleti'ni kuran ve kısa denebilecek bir sürede hududları Rusya, Lehistan, Macar ovaları ile Viyana ve Venedik önlerine; İran, Arabistan ve Mısır çöllerine kadar götüren hükümdarların en büyük dayanaklarından biri, bu ordu olmuştu.

Piyade birliği olan Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşu XIV. asrın son yarısı (1362) içindedir. Türkçe asker demek olan “Çer” ile “yeni” kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşturulan bu terim, Osmanlı Devleti'nin merkezinde ve hükümdara bağlı bulunan yaya askeri için özel bir terim hâline gelmiştir. Hacı Bektaş-ı Veli ile hiçbir ilgisi olmamakla birlikte⁶⁰ zamanla bu tarikata izafe edilerek Yeniçerilere “*Taife-i Bektaşîye*”, ocağa da “*Bektaşî Ocağı*” denmiştir.⁶¹

Avrupa, Niğbolu savaşı ile Osmanlı Devleti'nin kısa sürede demir bir balyoz gibi yetiştirdiği bu çekirdek ordunun gücünü görüp acısını tatmıştı. Gerçekten, uzak diyarlardan devşirilen, tam bir Müslüman Türk terbiyesi ile yetişen ve kendilerini pâdişahın kulları bilen yeniçerilerdeki güç ve kuvvet, et ve kemiğe bürünmüştü. Demir pençeleri ile üç asır boyunca cihanı titrettiler. Deli rüzgarların kamçısı altında kabarıp köpürmüş denizin, gürül gürül yalçın ve sarp kayalara atılışı gibi, her biri âdem ejderhası olan binlerce erkeğin ağzından çıkan şu *gülbang*, onların din, devlet ve millete olan bağlılığını ortaya koymakta idi:

“Allah Allah İllallah

Baş uryan, sine pürân, kılıç alkan

Bu meydanda nice başlar kesilir hiç olmaz soran

Eyvallah Eyvallah

⁶⁰. Aşık Paşazâde, *Tarih*, İstanbul 1332, s. 204 – 206.

⁶¹. Yeniçeri Ocağı ile ilgili geniş bilgi için eserimizin (Osmanlı Devleti ve Medeniyeti) ilk cildinin 359-362. sayfalarına bakılabilir. (İslâm Tarihi) İst. 1995, X, 359-362

*Kahrımız, kılıcımız düşmana ziyân
 Kulluğumuz Pâdişaha ayân
 Üçler, Yediler, Kırklar
 Güllbang-ı Muhammedî, Nûr-ı Nebî, kerem-i Ali
 Pirimiz, sultanımız Hacı Bektaş-ı Velî
 Demine devranına hû diyelim
 Huuuuu!"*

Osmanlı'nın, yaya yürüyen neferleri olan Yeniçeriler, bir ülkenin üzerine yürüyüşe geçtiklerinde zelzele olurcasına etrafa korku salarlardı. Varna, II. Kosova, İstanbul'un fethi, Otlukbeli, Mercidabık, Ridaniye, Belgrad, Mohaç ve daha nice zaferlerde, yeniçeri kılıcı pek şanlı bir şekilde parlayıp gözleri kamaştırmıştı. Gerçekten, Batı'da Belgrad, Budin, Tımaşvar, Uyvar ve Viyana'ya; doğuda Bağdad, Revan, Tebriz ve Karabağ'a; kuzeyde Bender, Hotin, Polonya ovaları ve Rusya bozkırlarına; güneyde Haleb, Şam, Sina çölü ve Kahire'ye yürüdüler. Bazan beş – altı ay, bazan birbuçuk yıl süren bu yürüyüşler, Osmanlı Türk tarihine altın hâleler gibi asılan zaferler kazandırdı. Bundan dolayı Yahya Kemal, "İstanbul'u fethe-den Yeniçeriye" asırlar ötesinden şöyle hitab ediyordu:

*"Vur pençe-i Âli'deki şemşir aşkına
 Güllbangi âsumanı tutan pîr aşkına
 Ey leşker-i müfettihi'l-ebvâb vur bugün
 Feth-i mübini zemin o tebşir aşkına
 Vur deyr-i küfrün üstüne rekz-i hilâl için
 Gelmiş bu şehsûvâr-ı cihangir aşkına
 Düşsün çelengi Rum'un eğilsin ser-i Firenk
 Vur Türk'ü gönderen "Yed-i takdîr" aşkına
 Son savletinle vur ki açısın bu surlar
 Fecr-i hücum içindeki Tekbir aşkına"*

Kuruluş dönemindeki disiplin, itaat, bağlılık ve buna dayalı olarak ortaya çıkan gücünü kısaca tasvir etmeye çalıştığımız ve yüzyıllarca cepheden cepheye, başarıdan başarıya koşan o disiplinli askerî ocak niçin, ne zaman ve hangi sebepler yüzünden eski istikrarını kaybetmeye başladı? Avrupa devletlerince XVII. yüzyılın sonlarına kadar “yenilemez bir güç” olarak telakki edilen Yeniçeri ordusu, tarihinde ilk kez 1699 Viyana bozgununda mağlubiyetle tanışmıştı. Aslında bu mağlubiyet, Osmanlı Devleti açısından, hem Yeniçeri Ocağı’nda, hem de Avrupa’da bir şeylerin değiştiğinin önemli bir göstergesi idi. Bununla beraber meselenin üzerinde iyi durulmadığından olsa gerek, müteakip yıllardaki bazı kısmî başarılarla rağmen Yeniçeri ordusundaki gerileme hızlanarak devam edecektir. Nitekim bölümlerinde de anlatıldığı için burada tafsilatına girmek istemediğimiz savaşlarda yeniçeri ordusu, sayı itibariyle kendisi ile mukayese edilmeyecek derecede az olan düşman ordularına mağlup olmaktan kurtulamamıştır. XVIII ve XIX. asırlarda Yeniçeriler, artık ülkeler fetheden neferler değil, aksine ülkeler kaybettiren askerler durumuna düştüler. Bu asırlarda yeniçeriler, sadece savaşma güçlerini değil, dinî ve ahlâkî hassasiyetlerini de kaybettiler. Bir zamanlar savaşa giderken yoldaki üzüm bağlarından yedikleri üzümlerin parasını asma dallarına asmayı ihmal etmeyenler, artık tanınmaz hâle gelmişlerdi. İstanbul’u haraca kesmek suretiyle âdet tarihlerini alt üst etmişlerdi. Uzun bir süre düşmanın korkulu rüyası olanlar, şimdi tüccarından esnafına, kadınından erkeğine ve Müslüman’ından Hristiyan’ına kadar hemen her Osmanlı vatandaşı için bir korku kaynağı olmaya başladılar. İstanbul limanları, Yeniçeri bölüklerince kendi aralarında pay edilmişlerdi. Buralara mal indiren tüccarlar, kendilerine ve mallarına herhangi bir zarar gelmemesi için gemi başına yeniçeri bölüklerine 70 -80 kuruş haraç vermek zorunda idiler. Zaman zaman para yerine geminin taşıdığı emtianın bir kısmına el konulması, olağan hâdiselerdendi. Yeniçeriler, gün geçtikçe zorbalıklarını artırıyorlardı. Nitekim sarkıntılık, birbirleri ile kavga, odalar arasında savaş, esnaf ve işçileri kesime bağlama veya kazançlarına ortak olma, tüccar gemileri ile inşaatla-

ra balta asma gibi hareketlerine, düşman karşısında harpten kaçma, ağalarını öldürme, halka her türlü zulüm ve işkence yapma gibi zorbalıkların eklendiği görülüyordu. Ocak, devlet ve millete düşmanın bile yapamayacağı zulüm ve hainlikleri yapmaktan çekinmiyordu. Kendi çıkarlarından başka bir şey düşünmeyen bu kanun tanımaz çete, sadece halk için değil, devletin kendisi için de bir tehdit ve muhalefet ocağı hâline gelmişti.⁶² İşin bu raddeye gelmesinde, ikballeri uğrunda yeniçerileri kullanan bazı yetkililerin de rolü yok değildi. Zira, iktidar olmak kadar, yönetimde kalabilmek de artık Yeniçeri Ocağı'nın "*oluruna*" bağlanmıştı. Ocağın desteğini almayan devlet adamları ve hatta zaman zaman Pâdişahlar bile uzun süre görevde kalamaz hâle gelmişlerdi. Ne kadar iyi niyetli ve dirayetli olurlarsa olsunlar, hiçbir Sadrâzâm ve hatta Pâdişahın yeniçerileri aşarak köklü bir reform yapması mümkün değildi. III. Mustafa, I. Abdülhamid ve özellikle III. Selim'in askerî reformlarını başarısızlığa mahkum eden en önemli sebeplerin başında, yeniçerilerin aşılamayan bu muhalefeti gelmekte idi. Yeniçeriler, etkinliklerini kırabilecek hiçbir girişime izin vermedikleri gibi, kendilerine çeşitli imkân ve ayrıcalık sağlayan mevcut durumun değişmesine de hep karşı çıktılar. Hele Nizâm-ı Cedid örneğinde olduğu gibi devletin, ocak dışında ve ona alternatif olabilecek eğitilmiş yeni ordular kurma teşebbüsü, yeniçerilerin asla kabul edemeyecekleri bir hareket idi.

Yeniçeri Ocağı, Osmanlı Devleti'nin ihtişamlı günlere ulaşmasında, önemli fetihlerin gerçekleşmesinde, coğrafyasının genişlemesinde ve bir dünya devleti haline gelmesinde büyük bir rol oynamıştı. Ocak, bu muhteşem hizmetleri ile Osmanlı Devletinin, dünya siyasetine yön vermesini sağlıyordu. Osmanlı'nın böyle bir azâmete ulaşmasında yeniçerilik büyük bir paya sahipti. Peki böyle bir ocak nasıl bozulmuştu? Devleti ihtişamlı günlere taşıyan bu askerî güç,

⁶². Bilgi için bk. Lütfi, *Tarih*, İstanbul 1290, I, 136 - 137; Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, I, 477 - 521; Karal, *Tarih*, V, 145; Mehmet Ali Beyhan, "Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı Üzerine Bazı Düşünceler Vak'a-i Hayriyye" *Osmanlı*, Ankara 1999, VII, 259 - 263.

niçin fonksiyonunu yitirmişti? Konu üzerinde ihtisas yapan araştırmacılar herhalde bu soruların cevaplarını vereceklerdir. Ama daha önce de bahsedildiği gibi Sultan III. Murad (1574 – 1595)'in, şehzâdesi Mehmed için tertiplenen sünnet düğününe katılan ve çeşitli hüneler göstererek hükümdarın teveccühünü kazanan; ocaktan olmadıkları gibi Devşirmeden de gelmeyen bazı kimselerin “*Yeniçeri Kanunu*”na aykırı olarak ocağa alınması, bozulmanın ilk ve en önemli sebebi olarak gösterilmektedir.⁶³ Bundan başka zaman zaman bazı savaşlarda ocaktaki eksik kadroların tamamlanmasına devşirmeler kâfi gelmeyince, eksikliklerin yabancılarla tamamlanma cihetine gidilmesi de bu bozulmada önemli rol oynamıştır. Koçi Bey'in ifadesiyle “ahval bilmez, zaman görmemiş, âlemin acısını tatlısını çekmemiş, nice tazeleri yerlerine getirip ocağı harab ve yebab ettiler. Her zümreye adı geçen tarihten (1030 / 1620) milleti ve mezhebi bilinmeyen şehir oğlanı, Türk, Çingene, Tatar, Kürt, ecnebi, Laz, Yörük, katırcı, deveci, hammal, ağdacı, yolkesen, yankesiçi ve diğer çeşitli kimseler katılıp usûl ve kaideler bozuldu. Kanun ve kaide kalktı. O cihetten kötülük, kavga, fitne ve fesâd âlemden eksik olmayıp düzen bozuldu.”⁶⁴ Koçi Bey'in ifadesiyle düzen bozulduktan sonra Yeniçeriler, devlet ile milletin başına bela oldular. Başiboş ve eğitimsiz kimselerin ocağa girmesiyle bu teşkilât, doğrudan siyasete katılan, devlet adamlarını tayin veya azlettiren, Pâdişahları tahttan indiren veya tahta çıkaran silahlı bir kuvvet hâlini almıştı.

Mustafa Nuri Paşa da, Yeniçerilerin bozulmaları hakkında bilgi verdikten sonra şu noktalara dikkat çeker: “Ber vech-i muharrer ocağın nizamı bozulduktan ve terbiyesiz eclâf ile dolduktan sonra, müntesibin gürûhu, efendilerinin yanlarında oturur ve bir fırkası dahi alış veriş ile meşgul olur oldu. Bundan hâsıl olan mazarrat pek çok ise de en müessirleri asakir-i muntazama-ı Osmaniye'nin giderek dirinti bir asker hükmüne intisâb eylemesi (hükümünü al-

⁶³. Bilgi için bk. *Koçi Bey Risâlesi*, nşr Zuhuri Danışman, İstanbul 1972, s. 41 – 45.

⁶⁴. *Koçi Risâle*, s. 43.

ması) ve ulûfelerine hazine-i devlet takat getirememekle enva-i mekârihe (çeşitli kötülük) mecburiyet hâsıl olması ve daha fenası devşirme usûlünün metrûkiyetinin (devşirme sisteminin terki) netice vermesi kaziyeleridir. Çünkü ulûfe hor olan Kapıkulu ocakları defaten birer misli tezâyüd edip (artıp) bir taraftan dahi eclâf-ı ahali silk-i askeriye (askerlik mesleği) girmeye çalışmakta olduklarından hazine-i devleti vikaye (koruma) maksadıyla sadrâzâmlar için en büyük memdûhiyet, askerin azaltılmasına (taklil-i asker) muvafak olmak ve ziyade medhuliyet teksir-i neferata (askerin çoğaltılmasına) müsaade göstermek maddeleri olmağla tabiatıyla devşirme usûlünden istiğna hâsıl olmuştur.”⁶⁵

Yeniçerilerin çöküşünü hazırlayan başka bir gelişme de, Avrupa’da eğitilmiş ve düzenli orduların kurulması idi. Nitekim Sultan III. Selim’e “*Nizâm-ı Devlet*”e dair takdim edilen lâyihalarındaki izahata göre, Kanunî dönemine kadar Osmanlı coğrafyasına yakın devletlerin düzenli orduları bulunmuyordu. Bu devletlerin, yaz aylarında topladıkları askerler, kış mevsiminde meskun bulundukları bölge ve şehirlerinde işleri ile meşgul oluyorlardı. Buna göre bir bakıma Kanunî Sultan Süleyman’ın, yeniçeri ocak nizamı, eğitilmiş ve devamlı asker için Avrupalı devletlere ilham kaynağı olmuş oluyordu. Nitekim daha sonra ilk defa Avusturya, daimî ve düzenli bir ordu teşkiline başlamıştı. Onlar, bununla da iktifa etmeyerek yeniçerilerin kılıç ile yaptıkları ve genellikle gâlip geldikleri savaşlarda uyguladıkları taktiklere karşı, baruta ağırlık vererek ateşli silahların savaşlardaki müessiriyeti üzerinde yoğunlaşmaya başladılar. Bu hususta yeni yeni stratejiler geliştirerek savaş teknik ve taktiklerine dair eserler kaleme aldılar. Böylece klasik savaş silahları ve daha çok kol kuvvetine dayalı muharebe şekilleri değiştiği gibi, bütün bir Avrupa’da yeni savaş taktikleri geliştirildi. Yeniçeriler, biraz da kendilerini büyük görmenin umursamazlığı ile bütün bu gelişmelere ilgisiz kaldılar. Her ne kadar XVIII. asrın ikinci yarısındaki mağlubiyetler yeniçeri gururunu kırmış ise de onlar, Avrupa tipi eğitim

⁶⁵ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât*, İstanbul 1294, I, 168

ve talimlere “*Frenk âdeti*”dir diyerek hep karşı çıktılar. Halbuki Mora harbi ve zaferi, inzibatlı ve talimli bir ordunun ne demek olduğunu başta yeniçeri zümresi olmak üzere herkese göstermişti. Buna rağmen yeniçeriler “Biz talim istemeyiz, kadim usûlümüzden şaşmayız, destiye tüfek atar, keçeğe kılıç çalarız” diyorlardı. Bu yüzden yapılan veya yapılmak istenen bütün askerî reformlar sonuçsuz kalmaya mahkum oluyorlardı.

Kabakçı Mustafa isyanı sonucu III. Selim’in iktidardan düşürülüp katledilmesi ve Alemdâr Mustafa Paşa’nın öldürülmesi gibi son olaylar, Yeniçeri ocağının bizatihi devlet için büyük bir tehlike olduğunu ortaya koymuştu. Ocak, devletle pazarlık edecek kadar siyasî bir hüviyet kazanmıştı. Bu durum, devletin siyasî istikrarı kadar, politik geleceği ve bağımsızlığı için de büyük bir tehlike idi. O tarihe kadar ocağın ıslâh edilebileceğinden ümitli olanlar bile son olayların ortaya çıkardığı gerçekler yüzünden ümitlerini yitirdiklerinden yeniçeriliğin ilgasına destek vermeye başladılar. Bu ümitsizliğin sonunda varılan hüküm, devamlı işleyen bir yara hâline gelen Yeniçeri Ocağı meselesinin kökünden halledilmesi idi. Ulema dahil devletin zirvesinde bulunan herkes Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması yönünde ittifakla karar aldı. Yeniçerilerden bizâr olan İstanbul halkı, kararı desteklediğini açılan “*Sancak-ı Şerif*” altına akın akın gelmekle gösterdi. Bu arada binlerce medrese talebesi de silahlanarak devletin yanında yer aldı. Bununla beraber bütün bu gelişmelerden önce “Eşkinici Ocağı’nın kurulması ile Yeniçeri Ocağı’na son bir fırsat daha verilmişti. Fakat Yeniçeriler, bu son fırsatı da değerlendiremeyecek ve 9 Zilkade 1241 (15 Haziran 1826) güneş battıktan sonra son defa olmak üzere kazan kaldırmak suretiyle isyan edeceklerdi. Gerçekten de 15 Haziran 1826 gece yarısı Ağa Kapısı’na doğru etrafa kurşun sıkarak harekete geçen Yeniçerilerin maksatları, ağalarını (Yeniçeri Ağası Celaleddin Ağa)’yı gafil bir şekilde yakalayıp öldürmekti. Onlar, Ağa Kapısı’nı yağmalamakla birlikte ağayı yakalayıp öldüremediler. Bu hareketlerini, talim ve eğitim fikrini kabul etmiş olan bütün devlet adamlarının konaklarına yapılan baskınlar takib etmeye başladı.

Sadrâzâm, Yeniçerilerin Etmeydanı'nda toplandığını ve yaptıklarını Beşiktaş Sarayı'nda bulunan Sultan II. Mahmud'a bildirince Pâdişah, derhal saltanat kayığı ile Topkapı Sarayı'na gelmişti. Burada toplantı halinde bulunan devlet erkânı, Pâdişahı karşılayarak alınması gereken tedbirleri görüşmüştü. Pâdişah, önce Sadrâzâm ile Şeyhülislâm'ı kabul ederek görüşmüş, arkasından da ulemâ ile devletin diğer erkânını kabul ederek gayet belîğ ve hararetili bir dille, memleketin selameti adına son çarenin, ocağın temizlenip ortadan kaldırılması olduğuna işaret ederken şöyle soruyordu:

"İbtida-i cülûsumdan beri ıslahlarına himmetle, kusurlarına ve günahlarına bakmayup enva-ı lütfuma şâyan eylemiş ve bu defaki talim-i asker emr-i meşruuna rızalarıyla şürû' olunmuşken bu kere tasaddi ettikleri hareket-i bağıyâneleri (eşkıyalık ve baş kaldırma) hakkında mukteza-yı şer'-i şerîf ne vech iledir?" Tahta çıktığı andan itibaren Yeniçerilere karşı nasıl müsamaha ve yumuşaklıkla hareket ettiğini ve onların hatalarını nasıl affettiğini veciz ifadelerle dile getiren hükümdar, onların bu son serkeşlikleri hakkında fetva istedi. Bunun üzerine Kur'an-ı Kerim'in *"Şâyet mü'minlerden iki tai'fe döğüşürlerse, aralarını düzeltip barıştırsın. Eğer onlardan biri, diğeri üzerine zulüm ve tecavüz ediyorsa Allah'ın emrine baş eğinceye kadar o zulüm ve tecavüz edenle savaşın..."* nass-ı kat'isi mucibince öldürülmelerine fetva verildi.

Görüldüğü gibi müşavere meclisinde bulunanlar, yeniçerilere karşı taviz verilmemesini ve ocağın ilgasına (kaldırılmasına) ittifakla karar vermişlerdi. Bu karara göre yapılacak ilk iş, *"Sancak-ı Şerîf"*i çıkarıp, halkı, devlet ve iman merkezinde toplamak suretiyle hayrı şerden seçmek keyfiyeti idi. Bununla beraber, ihtilâllerde bu son alarmin da kana susamış bir gürûh karşısında gösteregeldiği o eşsiz mehabet ve tesiri de zayıflamıştı. Bu yüzden de Pâdişah, haklı bir tereddüd geçiriyor ve işi bu son tedbire baş vurmaktan halletmek istiyordu. Fakat müşavere kadrosu içinde Kürt Abdurrahman Efendi, celâdetle ileri atılarak, devletin bekası Allah'ın muradı ise,

*. Kur'an, el-Hucurât, 9.

eşkıyanın mahvedileceğini, yoksa hep beraber yok olup gitmeyi bile göze almış bulunduklarını söylerken aynı anda da sert bir hareketle yumruğunu şiddetle yere vurmuştu. Bu sert hareketi üzerine elindeki tesbih taneleri koparak dağıldılar. Bu hareket, sessiz bir galeyana karar bekleyen kalabalığın üzerinde büyük bir etki yapmıştı. Sancak-ı Şerifin çıkması kararlaştırılınca İstanbul, Eyyub, Üsküdar ve Galata taraflarına dellâllar gönderilerek ehl-i İslâm olanların sancak altında toplanmaları için saraya gelmesi istendi. Yeniçeriler, kendilerinden olanları Etmeydanına davet ederken, hükümet te halkı Sancak-ı Şerif altına çağırıyordu. Bunun üzerine 3000 kadar medrese talebesi ile halk, akın akın sarayın önünde toplanmaya başladı.

Son tereddüdlerin zail olması üzerine onbinlerce dilin getirdiği “Tekbir” sesleri ile birlikte “Sancak-ı Şerif” Topkapı Sarayı’ndan alınarak Sultan Ahmed Câmîi’ne götürülmüş, Sadrâzâm Mehmed Selim Paşa ile Şeyhülislâm Kadızâde Mehmet Tahir Efendi sancağı câmîinin minberine yerleştirmişlerdi. “Ehl-i ırz ve ehl-i iman”, sancağın altında toplanmaya davet edilmişti. Böylece bir yandan duygu ve düşüncelere selâmet yolunu işaret eden bu heybetli sesler gittikçe yükselirken, diğer taraftan şehrin Bâyezid, Divanyolu ve Uzunçarşı semtlerini tutmuş olan yeniçeriler de son kozlarını oynuyorlardı. II. Mahmud, Hüseyin Paşa tarafından kumanda edilen ordusuna, isyankâr yeniçerilerin ortadan kaldırılması emrini vermişti. Bu emir üzerine Ağa Hüseyin Paşa ve İzzet Mehmed Paşa kendi sekbân, topçu, humbaracı, lağımçı ve kalyoncu askerleri ile Sultanahmed Meydanı’ndan hareket ederken, *“bi’l-cümle talebê-i ulûm ile ahalinin ehl-i ırz gürûhu dahi onlara mûrafakat (refakat ve iştirak etmek) ve Et meydanında müctemi’ olan fie-i bağıyye (isyandan eden eşkıya gürûhu) ile mukateleye azimet eylediler.”* Sultan’ın ordusu, Et meydanı ile yeniçeri kışlalarını tamamen kuşatarak her taraftan ateşe verdi. Böylece şehirde bir sokak muharebesi başlamıştı. bir koldan Kara Cehennem İbrahim Paşa, diğer koldan Bâ-ruthâne Nâzırı Necib Efendi ile arkadaşları, bu âsi kuvvetleri kışlalarına çekilmeye mecbur etmişlerdi. Böylece, 15 Haziran 1826’da

başlayan harekâtla asırlarca önce kurulmuş bulunan Yeniçeri Ocağı, birkaç gün içinde ilga edilmiştir. Çatışmalar sırasında İstanbul'da 6 – 10 bin arasında yeniçeri öldürülmüştü. Taşrada öldürülenlerle birlikte bu rakam 20 bin civarına ulaşmıştı. Hükümet kuvvetlerinin kaybı ise 2500 ölü, 5500 yaralıdır. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışı, Osmanlı tarihinde "*Vak'a-i Hayriyye*" (hayırlı olay) diye isimlendirilmiştir. Harekâtın başlamasından iki gün sonra 11 Zilkade 1241 = 17 Haziran 1826) toplanan devlet erkânı ile ulemâ meclisinde ilgaya (yeniçeriliğin kaldırılması) dair alınan karar, ferman haline getirilerek Sultan Ahmed Câmîi'nde okundu. Daha sonra bu ferman, her tarafa gönderilmek suretiyle tamim edildi. Böylece beş asırlık bir teşkilât, binlerce yeniçerinin öldürülmesi suretiyle fiilen ve resmen ortadan kaldırılmıştı. Pâdişah, olayın haftasında selamlığa çıktığı zaman artık merasimde Ocağı temsil eden kimse yoktu. Buna mukabil "*Asakir-i Mansûre-i Muhammediye*" adı ile yeni bir ordu vardı.

Sultan II. Mahmud, Yeniçeri Ocağı'nı ilga ettikten sonra onları hatırlatacak her türlü işâret, rütbe, elkab, unvan, nişan ve semboller de ortadan kaldırmıştı. Ocağın ilgası üzerine Ağa kapısı da "Bâb-ı Fetvâ"ya (Şeyhülislâmlığa) devredilmek suretiyle ilga keyfiyeti, resmî olduğu kadar psikolojik bir darbe ile de sona ermiş oluyordu.⁶⁶

Beş asra yakın bir süre Devlet-i Aliyye'nin hizmetinde bulunmuş olan Yeniçeri Ocağı, dört beş saat zarfında ortadan kaldırılarak tarihin derinliklerine gömülmüştü. Zamanın meşhur şairi Keçecizâde İzzet Molla, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışını şu mısralarla dile getiriyordu:

⁶⁶ Bu konuda geniş bilgi için bk. Es'ad Efendi, *Üss-i Zafer*, s. 68 – 83; Cevdet Paşa, *Tarih*, XII, 147 – 170; Lütî, *Tarih*, I, 134 – 136; Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât*, I, 166 – 171; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, I, 548 – 565; Danişmend, *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, 109 – 111; Mehmet Ali Beyhan, "Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı Üzerine Bazı Düşünceler Vak'a-yı Hayriyye" *Osmanlı*, Ankara 1999, VII, 258 – 265; Ufuk Gülsoy, "Bir Ocak Böyle Söndü" *Tarih ve Düşünce*, (2000) VII, 26 – 31.

"Tecemmu' eyledi meydân-ı lahme

Edip küfrân-ı nimet nice bağı

Koyup kaldırmadan ikide birde

Kazan devrildi söndürdü Ocağı"⁶⁷

İlga edilen Yeniçeri Ocağı'nın en önemli ve girift sonuçlarından birisi de bu ocağın manevî kanadını teşkil eden Bektaşî Tarikatı'nın ciddi bir soruşturmayla tabî tutulup kaldırılmasıdır. Her ne kadar Yeniçeri Ocağı ile Bektaşîlik arasında tarihî açıdan tam ve net bir bağlantı kurulamasa da, özellikle Ocağın çözülmeye ve bozulmaya başladığı dönemden itibaren sıkı bir irtibat olduğu bilinmektedir. Bektaşîler de Yeniçeriler gibi her türlü yeniliğe karşı idiler. Bu bakımdan, yeniçeri isyanlarında her zaman onlarla fikir ve işbirliği yapıyorlardı. Bektaşîlik ile Yeniçeri Ocağı arasındaki yakınlık, Yeniçeri Ocağının kaldırılması ile birlikte Bektaşîliğin de yasaklanması-na sebep olmuştur. Yeniçeriliğin ilgasında olduğu gibi Bektaşîliğin yasaklanması olayında da ulemâ ve diğer tarikatlar Halife – Sultan'ın yanında yer almışlardı. Bu yüzden Bektaşîliğin de kaldırılmasına karar verildi. Bu kararın sonucu olarak Bektaşî tekke ve dergahlarından son altmış yıl içinde yapılanları yıktırıldı. Daha önceki tekkeler ise "kadim" (eski, tarihî) kabul edildiklerinden bunlara dokunulmadı. Râfîzî ve mülhid fikirlere sahip oldukları kabul edilen Bektaşîler "mürted" hükmünde olduklarından bunlara telkîn-i din yapılması ve ellerindeki kitapların gözden geçirilmesi kararlaştırıldı. Bu arada İstanbul ve civarında bulunan tekkelerdeki bazı Bektaşîler'in kötü faaliyetlerine devam etmemeleri için ulemâ diyarı kabul edilen Kayseri, Birgi, Hâdim, Amasya ve Tire gibi yerlere sürgüne gönderilmeleri de karara bağlandı. Bununla beraber kendi halinde yaşayan ve kimseye zararı dokunmayan Bektaşîlere ilişilmedi. Bektaşî tekkelerine ait mal ve mülklere de devlet tarafından el kondu. Bunlar, câmi, medrese, kervansaray ve hastahâne gibi hayır işle-

⁶⁷. Cevdet Paşa, *Tarih*, XII, 165.

rinde kullanılmak üzere bir mânâda yed-i emin vazifesi gören ule-mâya verildi.⁶⁸

Daha önce de temas edildiği gibi, Sultan II. Mahmud'un, Osmanlı saltanat tahtına çıkmasıyla başlayan bu devrin ilk yenilik teşebbüsü, beklenilmeyen kısa bir zaman zarfında sonuçsuz kalmıştı. Bu reform ve yenilik teşebbüsünde bulunan Alemdâr Mustafa Paşa ile kendisine en büyük dayanak ve destek olanlarla yenilik taraftarlarını alıp götürmüştü. Böylece "*Sekbân-ı Cedid*" de, yerine geçmek istediği "*Nizâm-ı Cedid*" gibi son neferine kadar bütün mensup ve taraftarları ile birlikte ortadan kaldırılmıştı. Bir yıl içinde iki isyanın zaferini kazanmış bulunan, kendilerine rakip iki ordunun nüvesini yok eden ve bunların kurucuları olan Sultan III. Selim ile Alemdâr Mustafa Paşa'nın başını yiyen, her türlü disiplin, mes'uliyet ve vazife hissinden mahrum bulunan Yeniçerilerin küstahlık ve şımarıklıklarının sınırı yoktu. Bu yüzden, devlet adamları gibi halk da, her savaşta yenilen, zaman zaman harbe gitmek istemeyen, toplum içinde hiçbir yükümlülük kabul etmeyen, kendi menfaatleri bakımından hemen hemen bütün tedbir ve yeniliklere karşı çıkan ve zararlı hale gelen bu serkeş teşekkül kaldığı müddetçe, devletin kurtulmasının mümkün olmadığını anlamıştı. İşte tarihte "*Vak'a-ı Hayriyye*" diye şöhret bulan Yeniçeriliğin ortadan kaldırılma olayı, efkâr-ı umumiyenin bu nevi bir kanaati ve olgunluğu sâyesinde mümkün olmuştu.⁶⁹

3. Asakir-i Mansûre-i Muhammediye'nin Kuruluşu

Üst üste gelen mağlubiyetlerle büyük toprak kaybına uğramış olmasına rağmen Devlet-i Aliyye, hâlâ üç kıta üstünde ülkelere sahip bulunuyordu. Bununla beraber bu muazzam yapının hayatiyetini devam ettirecek sirkülasyon bozuktu. Bu yüzden Sultan II. Mahmud, devletin bünyesine dirilik ve taze hayat getirmek azmiyle

⁶⁸. Bilgi için bk. Es'ad Efendi, *Üss-i Zafer*, s. 210-213; Cevdet Paşa, *Tarih*, XII, 180-182; Karal, *Tarih*, V, 150; Stanford J. Shaw – Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye II*, 48.

⁶⁹. Mümtaz Turhan, *Kültür Değişimleri*, İstanbul 1987, s. 160 – 161.

islâhat hareketlerine girişmişti. Onun bu alandaki en büyük başarısı da şüphesiz ki, XVI. asrın sonlarında bozulmaya başlayan, XVIII ve XIX. yüzyıllarda artık disiplin ve düzenin kalmadığı bir isyan yuvası haline gelen Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırması idi. II. Mahmud tarafından 14 Cemaziyelahir 1238 (26 Şubat 1823)'de Yeniçeri Ağalığı'na getirilen Ağa Hüseyin Paşa'nın desteği ile yüzyıllardır devletin merkezî kuvvetlerinin en önemlisi olan Yeniçeri Ocağı'nı lağveden Pâdişah, onun yerine Hz. Peygamber'in ismine izâfeten "*Asakir-i Mansûre-i Muhammediye*" adı verilen yeni bir askeri teşkilât kurdu.⁷⁰

Kuruluşundan hemen sonra Asakir-ı Mansûre'ye kaydolmak için gerek İstanbul içinden, gerekse taşradan pek çok istekli çıkmıştı. Hazırlanan nizâmnâme'ye göre kim idüğü belirsiz (mechûlu'l-ahvâl) ve "muhtediler" (yeni Müslüman olanlar) bu teşkilâta alınmıyor, sadece şartları elverişli ve 15 - 30 yaşları arasındakilerin kayıtları yapılacaktı. Bununla beraber kırk yaşına kadar olanlardan da güç ve kuvveti yerinde olanlar bu yeni ocağa alınacaklardı.⁷¹

Yeniçeriliğin ilgasından sonra kurulan Asakir-i Mansûre-i Muhammediye ordusuna kaydolmak için memleketin değişik bölgelerinden gelen gönüllüler vardı. Bunlar içinde, 15 yaşından küçük çocuklar da vardı. Kanunen askere yazılmaları mümkün olmayan bu gençlerin, tekrar memleketlerine gönderilmeleri de bazı sebep-

⁷⁰. Bilgi için bk. Lütfi, *Tarih*, I, 191; Mahmud Şevket, *Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyesi*, II, 7; M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1971, I, 92; Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, 150 - 151; J. H. Mordtmann, "Ağa Hüseyin Paşa", *İA*, I, 147 - 148.

⁷¹. Cevdet Paşa, (*Tarih*, XII, 271 - 277) tarafından "Asakir-i Mansûre Kanunnâmesi" başlığı ile verilen nizâmnâme şöyle başlamaktadır: "Asakir-i Mansûre-i Muhammediye unvanında 15 yaşından 40 yaşına kadar mechûlu'l-ahvâl ve muhtedi ve furûmâye olmayıp onbeşer kuruş maaş ve zikri âti tayinât ile tûvânâ ve mütenasibu'l-âza olmak ve sayfen (yazın) ve şitâen (kışın) ber vech-i câi keyfiyetle bi'r-ruhsa gidenlerden maâda bir neferi noksan bulmamak şartıyla müceddeden tertib ve tahrir olunmakta hamis-i feyz-i enis-i muallem inşaalluhu Teâla tekes-sür ettikçe (çoğaldıkça) iktizasına bakılmak üzere evvel emirde Âsitâne-i şevket âşiyânede zâbitandan maada 12 bin neferden ibâret bir ordu itibariyle tanzim..."

lerden dolayı hoş görülüyordu. Bu yüzden bunlara, Şehzâde Câmî yanında bulunan eski "*Acemi Ocağı Kışlası*" talimhâne olarak tahsis edildi. Bunların, disiplinli bir şekilde eğitilmeleri için hocalar ile subaylar görevlendirildi.⁷² Asker olmak için gelenlerden bir kısmı da, herhalde daha küçük yaşta olduklarından olacak ki, Acemi Ocağı Kışlası'ndaki eğitime iştirak ettirilmedikleri gibi, memleketlerine gönderilmeleri de uygun görülüyordu. Bu çocuklar, ferman gereği, "*İhtisâb Nâzırı*"na havale edilerek her birinin münasib birer esnaf yanına yerleştirilmeleri sağlanmıştı. Arşiv belgeleri bu konuda bize bir hayli bilgi vermektedirler.⁷³

Kısa sürede büyüüp gelişen "Asakir-i Mansûre-i Muhammediye" ordusu için Üsküdar ve Levent'teki kışlalara yenileri ilave edilmiştir. Yeni kurulan ordunun ilk mevcudu 12 bin kişi idi. Bu da 1500'er kişilik sekiz "*Tertib*"e ayrılmıştı. Tertibin en yüksek rütbeli subayı binbaşı idi. Bu sekiz binbaşının üstünde de bir başbinbaşı bulunuyordu. Ancak her tertibin toplam mevcudu, iki sağ ve sol kolağası, topçubaşı, arabacıbaşı, cebehânegibası, mehterbaşı, imamlar, hekim ve cerrahla birlikte 1527 kişiyi buluyordu. Her ter-tip, sağ ve sol diye iki kola ayrılmış, bunların her biri bir kolağasının emrine verilmişti. Her kol da "*sağ*" adı altında altışar kısma bölünmüştü. Her safın başında bir yüzbaşı vardı. Bu yüzbaşının emrinde iki mülâzım, bir sancaktar, bir çavuş ve on onbaşı bulunmakta idi.

İstanbul'daki 12 bin kişilik teşkilâtın genişletilmesi için eyâletlerde de münasib miktarda asker yazılmasına başlandı. Evahir-i Zilhicce 1241 (26 Temmuz - 4 Ağustos 1826)'de "şimdilik" kaydıyla Edirne'de iki, Silistre, Vidin ve Selanik'te birer tertib teşkili için irâde çıktı.

⁷² Cevdet Paşa, *Tarih*, XII, 173; Z.Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisâb Müessesesi*, s. 119.

⁷³ Bu konuda daha geniş bilgi ve snafın yanına çırak olarak verilen çocukların geldikleri yer ve sayıları ile, her esnafa kaç kişinin verildiğini gösteren listeler için bk. Kazıcı, *İhtisâb*, s. 119 - 120.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, devletin buhranlı bir dönemine rastlamıştı. Bunun için sür'atle yeni bir ordunun kurulması gerekiyordu. Bu yüzden Asakir-i Mansûre'nin kuruluşu, aceleye getirilmişti. Ağa Hüseyin Paşa yerine, Mehmed Hüsrev Paşa'nın seraskerliğe getirilişinden (Mayıs 1827) bir sene kadar sonra, müessesede yeni bir düzenlemeye gidildi. Buna göre "Tertib"ın yerini "Alay", "Kol"un yerini "Tabur", "Saf"ın yerini de "Bölük" almıştı. Bu terimler varlıklarını günümüze kadar sürdürmüşlerdir.

Yeni ordunun, Seraskerlikten sonra gelen en yetkili makamı "Asâkir-i Mansûre Nezâreti" idi. Teşkilâtın maaş ve benzeri teknik işlerinden nâzır sorumlu idi. Yeni nizâmî ordudaki eğitime göre her saf (bölük) için bir mektep kurulacak, buralarda her gün Kur'an-ı Kerim ve İslâm Dini (ilmihal) dersleri verilecekti. Askerler beş vakit namazı cemaatla kılacaklardı. Bunun için de her bölüğe birer "İmam" tayin edilecekti.

Yeni ordunun bölük, tabur, alay gibi askerî birlik adları, Sultan III. Selim zamanında kurulan ve kısa sürede lağvedilmek zorunda kalınan "Nizâm-ı Cedid"inki ile aynıydı. Askerî bakımdan Mansûre ordusunu eğitmek için dışarıdan uzmanlar getirilmişti.

Daha önce de işaret edildiği gibi Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye'nin kuruluşu, o buhranlı günlerin şartları yüzünden biraz aceleye getirilmişti. Bundan başka, bu yeni ordunun askeri, istenilen ve layık olduğu şekilde yetiştirilememişti. Bu sebeple gerek 1828 - 1829 Rus, gerekse 1831 - 1833'deki Mısır orduları karşısında fazla bir varlık gösterememişti. Bununla beraber bu ordu, yeniçerilerin son zamanlarına göre üstünlüğünü Rus ve Mısır kuvvetlerine karşı iki yıl gibi uzunca bir süre karşı koymakla isbatlamıştı. Burada şuna da işaret edelim ki, muvazzaf askerin miktarı muharebeler için henüz yeterli değildi. Bu sebeple kazalardan genç yaşlı aranmaksızın gelişi güzel asker toplanıyordu. Bunlardan yaşlı olanlar hiçbir işe yaramıyor, gençlerin çoğu ise silah tutmasını dahi bilmiyordu. Memleketin müdafaası için gerekli sayıda askerin tamenünün kışla ve karargahlarda devamlı olarak kalması ise devlete büyük bir malî yük getiriyordu. Bundan başka ülkedeki tarım da

böyle bir uygulamadan zarar görecekti. Bütün bu hususlar göz önüne alınarak hem istendiğinde talimli askeri el altında bulunduracak, hem de ziraatla uğraşanların işlerini aksatmayacak bir sistemin kurulması yoluna gidilerek Mansûre ordusunun desteklenmesi ve ülkenin daha iyi savunulabilmesi için 1834 yılında “*Redif-i Asâkir-i Mansûre*” adıyla yedek bir ordu kurulmuştu. Aynı yıl çıkarılan bir kanunnâme ile taşrada redif birlikleri kurulmaya başlanmıştı. Bu birliklerin oluşturulmasından sonra “Asâkir-i Mansûre” ifâdesinin yerini “*Asâkir-i Nizâmiyye*” ifadesi almıştı. Bu ikinci ifade, uzun yıllar kullanılmıştır. “Nizâmiye” kelimesi, bugün de varlığını korumaktadır. Zira günümüzde askeri kışlaların girişleri, hâlâ bu isimle adlandırılmaktadırlar.

Terfilerin çalışkanlık ve kıdem esasına göre yapıldığı Asâkir-i Mansûrede emeklilik, 12 yıl hizmetten sonra mümkün olacaktı. Eskiden genellikle başkalarına satılan “*Esâme*”ler yerine, bordrolara göre aylık verilecek ve maaş almak için herkesin orada bizzat hazır bulunması gerekecekti. Emekliliğe hak kazanmış olan kimse- lere aldıkları maaş kadar aylık bağlanacaktı. Yaşlılık veya sakatlık sebebiyle daha önce emekliye sevk edilenler ise durumlarına göre aylıklarının üçte birini veya üçte ikisini alabileceklerdi. Terfilerde göz önüne alınan çalışkanlık, kabiliyet ve başarılı bulunma sâyesinde bir nefer başbinbaşılığa kadar yükselebilecekti.⁷⁴

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti, zaman ve şartların gereği olarak askeri esaslar üzerine kurulmuştu. Bu anlayış, son zamanlara kadar devam etmişti. Bu sebeptendir ki, hemen hemen bütün ıslâhat hareketlerine bu müesseseden başlanmıştı. Biraz önce işaret edilen ıslâhatların dışında gerçekleştirilen ıslâhatlardan biri de “*Dâr-ı Şû-*

⁷⁴. Asakir-i Mansûre-i Muhammediye hakkında daha geniş bilgi için bk. Mahmud Şevket, *Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyesi*, II, 7 - 12; Stanford j. Shaw - Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, trc. Mehmet Harmancı, İstanbul 1983, II, 50 - 52; Mübahat S. Kütükoğlu, “Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu :Redif-i Asâkir-i Mansûre” *Tarih Enstitüsü Dergisi* (1982),XII, 127 - 158; Abdülkadir Özcan, “Asakir-i Mansûre-i Muhammediye” *DİA*, III, 457 - 458.

râ-yı Askerî"nin kurulmasıdır. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra kurulan bu ilk meclis, kişilerin askerlik vazifesiyle ilgili kuralları koymak, batı devletleri tarafından yürütülen askerlik usûllerini incelemek ve askeriye'nin gelişmesi yolunda gereken tedbirleri almaktı.⁷⁵ Onun, askerî alanda yaptığı ıslâhat ve hizmetlerden biri de "*Mekteb-i Harbiye*" (Harp Okulu)'yi kurmuş olmasıdır.

4. Islâhatla İlgili Diğer Faaliyetler

Bilindiği üzere Osmanlı devlet teşkilâtında köklü değişiklikler, Sultan II. Mahmud döneminde yapıldı. II. Mahmud, özellikle Yeniçeriliğin ortadan kaldırılmasından sonra devlet yönetiminde daha geniş ve kalıcı reformlar yapma gayretine girdi. O, ilk hamlede hükümdarlık müessesesinin karşısına idarî ve kazaî selâhiyet tanıdığı bir kabine getirdi. "*Âzâsına "Nâzır" denen bu vekiller heyeti, taht makamının bir nevi kontrol cihazı, emniyet supabı ve icabında kararlarının toslayacağı bir duvar demektir.*" Bundan başka memleketin en seçkin ve dürüstlükleri ile tanınan münevverlerinden mürekkep "*Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye*" adı altında iştisârî ehemmiyeti haiz bir meclisle de parlamenter rejime doğru bir adım atmış oldu. O, Osmanlı hükûmetine de yeni bir şekil vermeye çalıştı. Pâdişah, Sadrâzâmda toplanmış olan yetkileri, Avrupa ülkelerinde olduğu gibi bakanlıklar arasında paylaşdırmak suretiyle geniş ölçüde bir iş bölümü yaptı. Sadrâzâmlık unvanı "*Başvekâlet*"e çevrildi. Başvekâlete de ilk defa Mehmed Rauf Paşa getirildi (4 Muharrem 1254 / 30 Mart 1838). Böylece Sadrâzâm, Pâdişah'ın mutlak vekili olmaktan çıkmış oldu. Bu şekilde Osmanlı merkez bürokrasisinde ihtisâslaşmaya dayalı birimlerin yani nezâretlerin kurulması ile Bâbîâli'nin klasik yapısı da önemli bir değişime uğradı. Bu yeni ve köklü değişimin bir sonucu olarak Pâdişah'ın "*vekil-i mutlakı*" olan sadrâzâmın konumunun da yeniden ele alınma gereği duyuldu. Nezâretlerin kurulması ile yetkilerinden bir kısmının yeni müesseselerce kullanılması, emrindeki memurlarla devletin işlerini yürütmeye

⁷⁵. Daha geniş bilgi için bk. Lütü, *Tarih* V, 70; Karal, *Tarih*, V, 153.

çalışan sadrâzâmın eski önemini yitirmeye başlamasına sebep olmuştu. Bunun üzerine yapılan bir düzenleme ile bütün vekillerin başı olmak üzere sadâret isminin, konumuyla mütenasib bir şekilde “Başvekâlet”e dönüştürülmesine karar verildi. Bundan sonra Başvekâlet eskiden olduğu gibi artık müstakil ve bağımsız bir memuriyet değildi. Bununla beraber “Mühr-i Hamâyûn” yine eskiden olduğu gibi başvekilde bırakıldı.

Bu arada Sadâret kethüdalığı “Dâhiliye Nezâretî”ne, Reisü’l-küttâblık “Hâriciye Nezâretî”ne Darphâne-i Âmire ile Hazine-i Âmire de “Maliye Nezâretî”ne çevrildi. Bilindiği gibi “Nezâret” kelimesinin pek çok mânâsı bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı “Meclis-i Vükelâ”ya dahil olan ve günümüz ifadesiyle Bakanlar Kurulu’nu teşkil eden nezâretler, diğerleri de “Nüfus Nezâretî” gibi böyle yetkileri bulunmayan ve sadece bir memuriyet olan nezâretlerdir. Nezâretlerin kurulması, memurlar arasında da iş bölümüne gidilmesini sağladı. Zira daha önce iç işleri ile dış işleri Bâbıâli’de aynı memurlar tarafından görülmekte idi. Halbuki bu işler bilgi, beceri ve karakter bakımından aynı değildi. Bunun için her iki bakanlığın memurlarının da birbirlerinden ayrılıp ona göre organize olmaları sağlandı. Memurların atanma ve ilerlemeleri sağlam temellere dayandırıldığı gibi, rütbelere göre nişan, resmî elbise ve kılıçlar yapıldı. Gördükleri hizmet, yaptıkları iş ve derecelerine göre memurlara farklı maaşlar bağlandı.⁷⁶

Sultan II. Mahmud, yeni düzen hakkında tedbirler düşünmek ve hükümete tekliflerde bulunmak üzere, yeni meclis ve komisyonlar kurulmasına da çalıştı. Böylece, eskiden “Divân-ı Hümâyûn”da görülmesi gelenek halini almış olan devlet işleri, özelliklerine göre bu meclis veya komisyonlarda görüşülmeye başlandı. Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması üzerine kurulan ilk meclis, “Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî” oldu. Bu meclis, vatandaşın askerlik görevleri ile ilgili kuralları tesbit etmek, batı devletleri tarafından yürütülen askerlik usûllerini

⁷⁶. Bilgi için bk. Karal, *Tarih*, V, 152 – 153; Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, İstanbul 1993, s. 26 – 27.

incelemek ve Türk ordusunun ilerlemesi yolunda gereken tedbirleri düşünüp ortaya koymakla görevlendirildi. Bundan başka, Gülhâne’de “*Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye*” ve Bâbîâlî’de “*Dâr-ı Şûrâ-yı Bâbîâlî*” meclisleri kuruldu.

Hükümet müesseselerinde yapılan bu değişiklikler, yüzyıllardan beri aynı şekilde devam edip kalmış olan Osmanlı hükümetinin yapısında da, önemli bir şekil değişikliği anlamına geliyordu. Sultan II. Mahmud’dan önceki ıslâhat hareketleri, daha çok ordu ve toplumun çok küçük bazı kurumlarında yapılmıştı. Fakat hükümet yapısına dokunulmamıştı. Bu itibarla, Sultan II. Mahmud’un, hükümet kurumlarında yaptığı düzenlemeler, Batılılaşma yolunda yapılan çalışmaların önemli bir merhalesini teşkil etmektedir.⁷⁷

Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasından bu yana ilk kez, büyük dış bunalımların çözüme kavuşturulması, Sultan II. Mahmud’u iç reformlara dönme imkânına kavuşturmuştu. Bununla beraber Mısırlıların karşısında uğranılan yenilgi ve dost olduklarını ileri süren dış güçlerin hareketleri, hükümdarlığının geri kalan yıllarında içteki muhalefeti artırmıştı. Reform çabaları ile savaşların sebep oldukları ekonomik ve malî sıkıntılar da büyük boyutlara ulaşmıştı. Ordunun henüz tam teşekkül edememesi yüzünden Anadolu, Bosna, Makedonya ve Irak’ta çıkan isyanlar, kısmen bastırılabilmişti. Bütün bunlara ilaveten reformlara karşı kayıtsız kalan ve çoğunluğunu küçük makamlarda olanların oluşturduğu ulemâ da mağlubiyetlerin sebeplerini reformlara yüklüyordu. Bu zümre, pâdişahın dinsizce tutumlarından ve başkentte yabancıların bulunmasından yakınıyordu. Sultan II. Mahmud’un huzursuzluğu bastırmak için Asakir-i Mansûre ordusunu kullanması, tatminsizliği artırmaktan başka bir işe yaramıyordu.⁷⁸

Bütün bu güçlüklerle karşı Sultan II. Mahmud, savaşlardan reformların daha ateşli bir taraflısı olarak çıkmıştı. O, reformlarını

⁷⁷. Karal, *Tarih*, V, 152 – 154.

⁷⁸. Ahmed Lütfî, *Tarih*, II, 94, 144 – 146, 164, 168 – 169; III, 146 – 147; Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, II, 64.

sadece askerî alanda değil, Osmanlı toplum hayatının bütün kesitlerine yayılması gerektiğine inanmıştı. Hükümdarlığının son altı yılında kısmen uygulanmış olsa bile, daha sonra gelecek olan Tanzimat çağının temelini ve modelini oluşturan bir program geliştirmişti. O, saray dışındaki hayatla da ilgileniyordu. Sarayın dışına çıkıp devletin gerçek problemlerini görmeye, fermanlarının nasıl uygulandığını, yabancıların yaşantılarında ulemâyı böyle ayağa kaldıran şeyin ne olduğunu görmeye başladı. Yalnız kitap değil, düzenli gazete de yayınlayan bir Osmanlı basınıni geliştirerek ufukları genişletmeye çalıştı. İstanbul'da 1796, İzmir'de de 1824'ten beri Fransızca gazeteler yayınlanıyordu. Ancak bunlar çok sınırlı yabancı topluluklarla kısıtlı olup, değil geniş halk kitlelerine, yönetici sınıf üyelerine bile ulaşamamaktaydı. Sultan II. Mahmud, tebeasını (vatan-daşını) aydınlatmak, onlara muhaliflerinin tepkisini uyandıran reform çabalarının yanısıra ülke içinde ve dışında nelerin olup bittiğini bildirmek suretiyle onları çağdaş Avrupa medeniyetine katmak istiyordu. Mehmed Ali Paşa'nın, "*Vekayi-i Mısıriyye*" adlı yarı Türkçe yarı Arapça gazetesi 20 Kasım 1828 yılında yayınlanmaya başlamıştı. Osmanlı ülkesinde ise 1 Kasım 1831'de ilk Türkçe gazete olan "*Takvim-i Vekay*" yayınlandı. Hükümet tarafından haftalık olarak yayımlanan gazetede, çıkarılan yasalar ve fermanların yanısıra ülkenin içinde ve dışındaki olaylar da konu ediliyordu. Böylece halkı ilgilendiren çeşitli haberlere de yer verilmiş oluyordu. Aynı gazetenin Fransızcası olan "*Moniteur Ottomane*" da ülkede yaşayan Avrupalılara ilginç gelecek haberleri vermekte idi. Bunlardan Türkçe olanı 5000, Fransızca olanı da 300 aded basılıyordu.⁷⁹

Bir şekil ıslâhatçısı olduğu kadar fikir ve medeniyet inkılâbı da yapmak isteyen Sultan İkinci Mahmud, kuvvetli bir irâde ve takipçi bir mizaca sahipti. Bu karakteri ile o, idareciler ile memur kadrolarında da vazife ve yetki taksimi yapmıştı. Sultan II. Mahmud, yapmakta olduğu ıslahâtın teminatının, bu reformların manâsını kav-

⁷⁹. Takvim-i Vekayi ile ilgili geniş bilgi için bk. Nesimi Yazıcı, *Takvim-i Vekayi*, Ankara 1983, s. 17 - 21; Ahmed Lütfi, *Tarih*, III, 156 - 157; Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, II, 65.

rayacak ve onu müdafaa edecek nesillerin yetiştirilmesi ile mümkün olacağını biliyordu. Bunun için de tek çıkar yol, eğitim ve öğretim işine ciddi bir şekilde eğilip bu sahada gerekli çalışmaları yapmaktı. Bu düşünceden hareketle o, ilk öğretimi mecburî hâle getirdi.* Bu suretle ülkede eğitim ve öğretim (maarif) işlerini bir düzene bağlayarak, mektep ve hastahâneler açtı. Bu arada kılık kıyafetle ilgili reformlar da yapan Pâdişah, kendisini büyük memurlardan ayıran bazı örf, âdet ve törenleri bıraktı. İsmi, bizzat Pâdişah tarafından tesbit edilen ilk Türkçe gazete olan "*Takvim-i Vekayî*"in çıkarılmasını temin etti. Sultan II. Mahmud'a gelinceye kadar Osmanlı ülkesinde, günümüz anlamında bir posta teşkilâtı yoktu. O, bu teşkilâtı kurdurmak suretiyle batı ülkelerinde olduğu gibi bir sistemi geliştirmek istiyordu. Posta usûlünün kabul edilmesi üzerine posta yollarının yapılmasına girişildi. Önce Üsküdar'dan İzmit'e kadar bir yol yapıldı. Yolun açılış töreninde Pâdişah bizzat bulundu. Bundan sonra memleketin diğer bölgelerinde de posta yolları yaptırıldı. Posta usûlünü kuran Pâdişah, Avrupa'ya da talebe gönderdi. Ticaret ve özellikle ihracatı artırmak için "*Yed-i Vahid*" (inhi-sar, tekel) sistemini kaldırdı. Kurduğu yeni ordunun ihtiyacını karşılamak için dokuma sanayiini kurmaya çalıştı. Bu arada Osmanlı pazarlarını istila eden yabancı mamullere karşı yerlileri himaye etmek için tedbirler aldı. Bulaşıcı hastalıklara karşı "*Karantina Nezâreti*"ni kurduran II. Mahmud, Unkapanı'nda tahtadan bir köprü yaptırdı. Şehrin su ihtiyacı için Büyükdere'de bentler inşa ettirdi. Bütün bunlar, onun başardığı işler arasında idi.

Sultan Mahmud, büyük bir mûsikî üstadı ve seçkin bir hattât olmasına rağmen san'at hayatını da şahsî zevklerini de bir yana koyup, geceli gündüzlü memleket meseleleriyle haşır neşir oluyordu. Hatta sarayını terk edip koca bir seneyi kışlada geçiren Pâdişah'ın bütün bu gayret ve çabalarının, umumî efkâr tarafından pek

İlk eğitimi mecburî kılan fermanın metni için bk. Cevdet Paşa, *Tarih*, XII, 238 – 240; Mahmud Cevad, *Maarif-i Umumiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, İstanbul 1338, I, 1 – 3; Ziya Kazıcı, *Anahatlarıyla İslâm Eğitim Tarihi*, İstanbul 1995, s. 103 – 105.

tutulmadığına da burada işaret etmemiz gerekmektedir. Bir yazarın ifadesiyle “ne garip ki, onu halkın gözünde küçülten askerî muvafakiyetsizlikler değil, teşkilât ve ıslâhatta gösterdiği hamle ve kararlardı. Bir kere halk cahildi. Bir silkinme ihtiyacını duymuş bulunmadığından, yine bir hâkanî inkılâb olan bu tepeden gelen zorlama ıslâhatı benimsemiyordu.”⁸⁰ Halk tarafından pek benimsenmeyen bu hâkanî inkılâplarda Sultan Mahmud ve çevresinin bazı yanlış uygulamalarının sebep olduğuna işaret eden Metternich, bu konudaki düşüncelerini İstanbul’da bulunan Büyükelçi Baron Von Stürmer’e yazdığı 3 Aralık 1839 tarihli mektubunda dile getirmektedir.⁸¹

Sultan II. Mahmud tarafından gerçekleştirilen bu ıslâhat ve kurulan yeni müesseselerden bazısına daha önce kısaca temas edilirken, bazısından da hiç bahsedilmedi. Dönemin çeşitli zorluk ve olumsuz şartlarına rağmen, konunun önemine binaen gerçekleştirilen ıslâhatların bir kısmından yine ana hatlarıyla, bazısından da sadece ismen bahsetmek istiyoruz. Böylece yapılan işlerin önemine işaret etmiş olacağız: Sultan İkinci Mahmud’u, saltanatının dönüm noktası olan “Vak’a-ı Hayriyye”den sonra askerî, idarî, adlî, ve mülkî sahalarda olduğu gibi bunların dışındaki alanlarda da önemli ıslâhat hareketlerine giriştiğini görmekteyiz. Bunlardan, özellikle toplumun hemen her kesimini ilgilendiren ve köklü değişikliklerin meydana gelmesini sağlayan bazı reformlara da kısaca işaret etmek gerekir.

a) Evkaf-ı Hümayûn Nezâreti: Sultan II. Mahmud dönemi, Osmanlı askerî, idarî ve siyasî yapısındaki değişikliklerde olduğu gibi, müesseselerdeki düzenlemeler açısından da bir dönüm noktası olmuştu. Nitekim bu dönemde büyük ve köklü değişikliğe uğrayan müesseselerden biri de vakıf teşkilâtı idi.

⁸⁰. Ayverdi, **Osmanlı Asırları**, II, 301.

⁸¹. Bu mektubun tercümesi için bk. “Metternich’den İstanbul’da Baron Von Stürmer’e” **Tanzimat**, İstanbul 1940 I, 703 – 708.

Osmanlılar döneminde şahıslar tarafından kurulan vakıflar, vâkıflarının (vakfı kuran) şartlarına göre idare ediliyordu. Bu vakıflar, kadılar tarafından denetlenip murakabe ediliyordu. Fakat zamanla vakıfların yönetimi karmakarışık bir hal aldı. Bu yüzden bütün vakıf teşkilâtının bir araya getirilmesi zarureti ortaya çıkmıştı. Bu zarureten dolayı daha “*Evkaf-ı Hümâyûn Nezâreti*” kurulmadan önce vakıfların gelirlerini toplamak, korumak ve bu vakıflara ait hayır müesseselerindeki görevlilerin maaşları, işleri ve bu müesseselerin tamir ile inşasının devamlılığını sağlamak amacı ile çeşitli nezâretler kurulmuştu. Bunlar: Haremeyn Nezâreti, Vezir Nezâreti, Şeyhülislâm Nezâreti, Tophâne Ümerâsı Nezâreti ve İstanbul Kadıları Nezâreti gibi isimler taşıyordu. Bununla beraber gene de vakıflar arasında bir irtibatsızlık bulunuyor ve vakıflar kendisinden beklenen görevi yeterince yerine getiremiyorlardı.

Sultan II. Mahmud, vakıflar arasındaki irtibatsızlığı ortadan kaldırmak ve çeşitli yolsuzlukları önlemek gayesiyle ülkedeki bütün vakıfların tek bir nezâret altında toplanmasının daha doğru olacağı kanaatine varmıştı. Fakat asırlardan beri devam edegelmekte olan bir uygulamayı değiştirmek pek kolay olmayacaktı. Zira büyük ölçüde ulemânın kontrolünde olan vakıflar, herkes tarafından benimsenmiş dinî ve hukukî bir statüye sahip idiler. Bu bakımdan bunları değiştirmek pek kolay değildi. Bununla beraber II. Mahmud, bu konuda kendisine yardımcı olacak ulemâyı çevresine toplayarak onları iş başına getirmişti. Yeniçeriliğin ortadan kaldırılmasından sonra sıra vakıfların tek çatı altında toplanmasına gelmişti. Bunun için de 12 Rebiülevvel 1242 tarihli bir fermanla “*Evkaf-ı Hümâyûn Nezâreti*” kuruldu. Bu yeni nezâretin başına da el-Hac Yusuf Efendi getirilmişti. Bu nezâret, “*Kesedârlık*”, “*Zimmet Halîfeliği*” ve “*Sergi Halîfeliği*” adında üç daireden meydana gelmişti.⁸²

⁸². Bu konuda daha geniş bilgi için bk. İbnülemin Mahmud Kemâl - Hüseyin Hüsameddin, *Evkaf-ı Hümâyûn Nezâretinin Tarihçe-i Teşkilâtı ve Nüzzarın Terâcim-i Ahvali*, İstanbul 1335, s. 13 - 16; Bernard Lewis *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, trc. Metin Kırıatlı, Ankara 1984, s. 93 - 94; Ziya Kazıcı, *Osmanlı*

b) İhtisâb Nezâreti: Yeniçeriliğin, 1242 (1826) yılında ortadan kaldırılmasından sonra şehir idaresinde daha geniş yetkilerle kontrolü sağlayacak yeni bir idarî sistemin kurulması gerektiğinden, başlangıçta “*Muhtesib*”, “*İhtisâb Ağası*” veya “*İhtisâb Emini*” unvanı ile ihtisâb işine bakan kimse, 1242 tarihli “*İhtisâb Ağalığı Nizam-nâmesi*” ile “*İhtisâb Nâzırı*” unvanını almıştı. Bu nizamnâme ile ilk defa İstanbul’da kurulan müessesemiz, sadrâzâmlığı bağlanmıştı.⁸³

1242 tarihli nizamnâme ile İstanbul’da “*İhtisâb Nezâreti*” kurulduğu zaman, ihtisâb nâzırı olacak şahsın “*Defter-i Teşrifat-ı Devlet*”te bir mevkii ve yerinin olması da düşünülmüştü. Nitekim konu ile ilgili yazılan arz tezkiresinde İhtisâb Nâzırları’nın bu durumu gündeme getirilmişti. Mezkûr arz üzerine, taraf-ı şâhânedan yazılan “*Hatt-ı Hümayûn*” a göre İhtisâb Nâzırları da ricâl-i devlet sırasına alınmışlardı.⁸⁴ Nezâret kurulduktan sonra kıymet ve itibarları artmış bulunan İhtisâb Nâzırları, selâmlık merasimlerinde de hazır bulunuyorlardı.⁸⁵

1261’de polis, 1262’de de Zaptiye Müşiriyeti kurulduğundan, İhtisâb Nezâreti’nin bir kısım görev ve yetkileri, yeni kurulan bu müesseselere devredildi. Buna karşılık İhtisâb Nezâreti sadece “*narh*” ve esnaf işine bakar oldu.⁸⁶

c) Nüfus Sayımı: Ekonomisi büyük ölçüde tarım ve buna bağlı olarak tımar sistemine bağlı olan Osmanlı Devleti’nde, kuruluş ve gelişme yıllarından itibaren tahrir (toprak yazımı) işine büyük bir önem verilmişti. Tımarlarda çalışan kimselerin sayılarının bilinmesi ve bunların verecekleri vergi miktarı, devlet için büyük önem taşı-

Vakıf Medeniyeti, İstanbul 2003, s. 111 – 119; Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara 1988, s. 282 – 283.

⁸³. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, E. 1339; Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, İstanbul 1922, I, 341; Abdürrahman Vefik, *Tekâlif Kavaidi*, İstanbul 1328, I, 172; Kazıcı, *İhtisâb*, s. 27.

⁸⁴. Osman Nuri, *Mecelle*, I, 337 – 338; Kazıcı, *İhtisâb*, s. 27.

⁸⁵. BOA. *İrâde, Dâhiliye*, nr. 6255; 7281; Kazıcı, *İhtisâb*, s. 27.

⁸⁶. Geniş bilgi için bk. Osman Nuri (Ergin), *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, I, 359; Kazıcı, *İhtisâb*, s. 27.

yordu. Fakat hem Rumeli, hem de Anadolu'da aynı zamanda ve modern anlamda ilk nüfus sayımı Sultan II. Mahmud döneminde yapıldı. Yeniçeri ocağının ilgasından sonra devlet, kurulması kararlaştırılan "*Âsâkir-i Mansûre-i Muhammediye*" ordusu için insan ve vergi kaynaklarına muhtaçtı. Bu kaynakların miktar ve değeri hakkında bir düşünceye sahip olmak için sayım yapılması kararlaştırıldı. Nüfus sayımının ne şekilde yapılacağını tayin ve tesbit etmek için özel bir meclis kuruldu. Bu meclis, gereken talimatnâmeleri hazırladı. Sadece erkek nüfusunun bilinmesini hedefleyen bu sayımda, halkın tepkisini çekmemek için "*Karantina*" sisteminde olduğu gibi dönemin saygın ulemâsından istifade yoluna gidildi. Bu arada, nüfus sayımı için gönderilen defterleri toplamak ve genel sonuçları değerlendirmek için İstanbul'da "*Ceride Nezâreti*" kuruldu. Bundan sonra Edirne hariç olmak üzere her tarafa nüfus memurları gönderildi. Ahmed Lütfi, sayım memurlarının gönderildiği yerleri teker teker vermektedir. Sayım sonuçlarına göre Anadolu ve Rumeli'de dört milyona yakın erkek nüfusun varlığı tesbit edildi. Anadolu'daki 2.000.000 Müslüman'a karşılık takriben 400.000 Hristiyan, Rumeli'de ise 500.000 Müslüman'a karşılık 800.000 Hristiyan bulunuyordu. Özellikle Rumeli'deki Müslüman Türk nüfusunun azlığı, devam eden harpler yüzünden olmuştu.⁸⁷

Sultan II. Mahmud'un Vefatı

Kendisinden sonra Osmanlı tahtına geçen sultanların neslin-den geldiği Sultan II. Mahmud döneminde, devletin toprak kayıplarına uğradığı bir gerçektir. Fakat öyle anlaşıyor ki, o günün şartlarında, enerjik şahsiyeti ve inkılabları sayesinde bu kayıp, nisbeten az olmuştu.

Ama devlet hayatîyetinin devamı, ondan sonra takib edilecek yola bağlanmıştı. Birçok hayır eseri yaptıran Sultan II. Mahmud'un

⁸⁷. Geniş bilgi için bk. Ahmed Lütfi, *Tarih*, III, 142 - 145; Karal, *Tarih*, V, 155 - 156; Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, II, 597; Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 91.

bu eserleri arasında. Tophâne, Arnavutköy ve Kumkapı câmileri, Tarabya Câmiî ve tekkesi, Yenikapı Mevlevihânesi, Bursa'da Emîr Buhârî Türbesi, Haremeyn'de medrese, Bahçeköy'de Büyük Bend, Harbiye, Bahriye, Sıhhiye ve Adliye gibi mektepler ile tersânede havuz, Tüfenkhâne, Dikimhâne, Beyazıt Yangın Kulesi, Râmi ve Maçka kışlaları gibi devlete ve topluma faydalı olan eserler zikredilebilir.

Osmanlı ordusunun, Nizip'te uğradığı bozgun haberi İstanbul'a henüz ulaşmadan Sultan II. Mahmud, çeşitli gaile, sıkıntı ve ızdırap içinde geçirdiği hayatının sonuna doğru adım adım yaklaşıyordu. Zira o, zaman zaman ızdırap ve büyük sıkıntılarla geçen ömrünün son yıllarında vereme yakalanmıştı. Nizip bozgununun haberi İstanbul'a ulaştığı zaman, Hünkâr'ın çevresindekiler bunu ondan saklamışlardı. O, İstanbul'a ulaşan ve fakat kendisinin bilmediği bu haberden iki gün sonra hayata gözlerini yumdu. Bitmek bilmeyen iç ve dış gaile ile felâketler içinde geçen hayatı boyunca bir an bile ümitsizliğe kapılmayan, enerjik tutumunu kayb etmeyen, karar ve hüküm kabiliyetini yitirmeyen hükümdar, 53 yaşını 11 ay ve 12 gün geçce, 30 Haziran - 1 Temmuz 1839 (19 Rebiülahir 1255) gecesi hemşiresi Esma Sultan'ın, Çamlıca'daki bağında vefat etmişti. 31 seneden biraz fazla tahtta kalmış olan II. Mahmud, Osmanlı pâdişahları arasında uzun süre tahtta kalan hükümdarlarından biri idi. Uzun süren saltanatı boyunca harp ve iç isyanlarla sarsılmakta olan devletin dağılmasına mani olma kudretini gösterdikten başka, her alandaki yenilik ve reform hareketleri ile devlete yeni bir canlılık kazandırmaya çalışmıştı. Bazı çevrelerce küfürle itham edilmesine rağmen, yenilik ve teceddüd yolunda gösterdiği azimden ayrılmamıştı. Sağlam irâdesine rağmen, memleketin içinde bulunduğu iç ve dış tehlikeler, bir insan olarak onu da bezdirmeye başlamıştı. Engelhardt, onun ölümü ve peşini bırakmayan talihsizlikler ile ilgili olarak: "Yeniçerilere galip geldiği günden beri Sultan Mahmud'u sanki takip eden, onu, hayatının son günlerine ve hatta ölüme yaklaştığı ana kadar takip eden kötü talih, onu bâr-ı şeâmeti altında ezmişti" der. Bütün bu gaile ve acılar onun, "*ince hastalık*" denilen

vereme yakalanmasına sebep olmuştu. Böylece ölüm, âlim, âkil, enerjik, muktedir, tedbirli, vakur ve cesur olan Sultan II. Mahmud'u, Nizip bozgunu felaketinin haberini almaktan kurtarmıştı.

Sultan Mahmud'un na'şı, seher vakti Çamlıca'dan alınarak araba ile Harem iskelesine getirildi. Buradan "*yedi çifte kayak*" ile Topkapı Sarayı'na nakl edildi. Hırka-ı Saadet dairesi yakınında gerekli dinî işlemler yapıldıktan sonra Cağaloğlu'nda, Divanyolu üzerinde ve Çenberlitaş yakınındaki meşhur türbesine defnedildi. "*Han Mahmud'a makam ola Makam-ı Mahmūd*" mısraı, Sultan II. Mahmud'un vefat tarihi olarak söylenmiştir. Sultan Mahmud'un defnedildiği semt, günümüzde de hâlâ "*Türbe*" diye anılmaktadır. Küçük oğlu Sultan Aziz ile torunu Sultan II. Abdülhamid de daha sonra burada onun yanına defnedileceklerdir.⁸⁸

⁸⁸. Bilgi için bk. Ahmed Lütfi, *Tarih*, VI, 31 - 32; M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*, I, 73 - 74; Ed. Engelhardt, *Türkiye ve Tanzimat*, trc. Ali Reşad, İstanbul 1328, s. 38; Danişmend, *Kronoloji*, IV, 120.

BİBLİYOGRAFYA

A. ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA.) İrade, Dahiliye, nr. 6255.
Mühime Defteri, nr. 111, 116, 120, 126, 134, 153. 161

B. TOPKAPI SARAYI MÜZESİ ARŞİVİ

E. 1339.

C. KAYNAKLAR

- Anonim Osmanlı Tarihi*, nşr. Abdülkadir Özcan, Ankara 2000.
Abdi Tarihi, nşr. Faik Reşit Unat, Ankara 1943.
Âşık Paşazâde, *Tarih*, İstanbul 1332.
Ayn Ali Efendi, *Risâle-i Vazifehoran ve Mertaib-i Bendegân-ı Al-i Osman*, nşr. M.Tayyib Gökbilgin, İstanbul 1979.
Ahmet Vasıf, *Tarih*, İstanbul 1219; *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaiku'l-Ahbar*, nşr. Mücteba İlgürel, İstanbul 1978.
Ali Emiri, *Cevahirü'l-Mulûk*, İstanbul 1319.
Ayvansaraylı Hafız Hüseyin, *Hadikatu'l Cevami'*, nşr. İhsan Erzi, İstanbul 1987.

- Ahmed Lûtfî, *Tarih-i Lûtfî*, İstanbul 1319.
- Ahmed Resmî, *Hülasetü'l İtibâr*, İstanbul 1307.
- Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, İstanbul 1302.
- Abdurrahman Şeref, *Tarih-i Devlet-i Osmaniye*, İstanbul 1309.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, nşr. Hüseyin Rağıp Uğural, Ankara 1969.
- , *Zübde-i Vakayiât*, nşr. Abdülkadir Özcan, Ankara 1995.
- Dimitri Kandemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, trc. Özdemir Çobanoğlu, Ankara 1980.
- Dilâverzade Ömer Efendi, *Zeyl-i Hadikatu'l-Vüzerâ*, İstanbul 1271.
- Edmondo de Amicis, *İstanbul 1874*, trc. Beynun Akyavaş, Ankara 1981.
- Es'ad Efendi, *Teşrifat-ı Kadime*, İstanbul 1287.
- , *Öss-i Zafer*, İstanbul 1243.
- Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, trc. Mehmet Atâ, İstanbul 1330
- , *Büyük Osmanlı Tarihi*, trc. Vecdi Bürün, c. XIII.
- Kadıasker Sâlim Efendi, *Tezkire-i Sâlim*, İstanbul 1315.
- Küçük Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Tarih*, İstanbul 1282
- Koçi Bey, *Risâle*, nşr. Zuhuri Danışman, İstanbul 1972.
- Kâmil Paşa, *Târih-i Siyasi-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, İstanbul 1327.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul 1308.
- Mustafa Sami - Hüseyin Şakir - Mehmed Subhi, *Tarih*, İstanbul 1198.
- Müstakimzâde Süleyman Sadettin Efendi, *Tuhfe-i Hattatîn*, İstanbul 1928.
- Mustafa Necib Efendi, *Sultan Selim-i Sâlis Asrı Vekayii*, İstanbul 1280.
- Moltke, Melmuth Von, *Türkiye Mektupları*, trc. Hayrullah Örs, İstanbul 1969.
- Mahmut Şevket, *Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyesi*, İstanbul 1325.

Mahmud Cevdet, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve icraati*, İstanbul 1338.

Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuât*, İstanbul 1294.

Osmanzade Taib Ahmed, *Hadikatu'l Vüzera*, İstanbul 1271.

Râşid, *Tarih*, İstanbul 1282.

Silahtar Fındıklı Mehmed Ağa, *Silahtar Tarihi*, İstanbul 1928.

-----, *Nusretname*, nşr. ve sadeleştirme İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul 1962.

Şemdanizâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'it-Tevârih*, nşr. M.Münir Aktepe, İstanbul 1976.

Şanizâde, *Tarih*, İstanbul 1290.

Tayyarzâde Ahmed Atâ, *Tarih-i Atâ*, İstanbul 1293.

D. ARAŞTIRMALAR

Akgündüz, Ahmet - Öztürk Sait, *Bilinmeyen Osmanlı*, İstanbul 1999.

Altundağ, Şinasi, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı (Mısır Meselesi)*, Ankara 1988.

Ahmed Rasim, *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1328 - 1329.

Akçura, Yusuf, *Osmanlı Devletinin Dağılma Devri*, İstanbul 1985.

Altundağ, Şinasi, "Mehmed Ali Paşa" *İA*. VII.

Ak, Coşkun, *Şair Pâdişahlar*, Ankara 2001.

Aktepe, M. Münir, "Dürri Ahmed Efendi'nin İran Sefâreti" *Belgelerle Türk Tarih Dergisi* (Ekim 1967), I.

-----, "Mahmud I" *İA*. VII.

-----, "Nevşehirli İbrahim Paşa" *İA*. IX.

-----, *Patrona İsyanı*, İstanbul 1958.

-----, "Ahmed III" *DİA*. II.

-----, Damat İbrahim Paşa" *DİA*. VIII.

-----, "Abdülhamid I" *DİA*. I.

-----, "Ahmed III. Devrinde Şark Seferine İştirak Edecek Ordu Esnafı Hakkında Vesikalar" **Tarih Dergisi** (1954), VII/10

Aksun, Ziya Nur, **Osmanlı Tarihi**, İstanbul 1994.

Altun, Şinasi "Osman III" **İA**. IX.

Ali Emîrî, "Meşihat-ı İslâmiye Tarihçesi" **İlmiye Salnâmesi**, İstanbul 1334.

Alderson, A. D., **Osmanlı Hanedanının Yapısı**, trc. Şefaettin Severcan, İstanbul 1998.

Altunsu, Abûlkadir, **Osmanlı Şeyhülislâmları**, Ankara 1972.

Ahmed Refîk, **Memâlik-i Osmaniyyede Demirbaş Şarî**, İstanbul 1332.

-----, **Lâle Devri**, İstanbul 1331.

Ayverdi, Samiha, **Türk Tarihinde Osmanlı Asırları**, İstanbul 1975.

Arslantürk, Zeki, **Naimayâ Göre XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplum Yapısı**, İstanbul 1997.

Akyıldız, Ali, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform**, İstanbul 1993.

Abdurrahman Vefîk, **Tekâlif Kavaidi**, İstanbul 1328.

Bees, Nikos A., "Mora" **İA**. VIII.

Beyhan, Mehmet Ali, "Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı Üzerine Bazı Düşünceler Vak'a-i Hayriye" **Osmanlı**, Ankara 1999.

Baykal, İsmail, "Selim III. Devrinde İmdad-ı Sefer İçin Para Basılmak Üzere Saraydan Verilen Altın ve Gümüş Avanı Hakkında" **Tarih Vesikaları** (1944), III/13.

Baykal, Bekir Sıtkı, "Rağıp Paşa" **İA**. IX.

-----, "Mustafa III" **İA**. VIII.

-----, "Râmi Mehmed Paşa" **İA**. IX.

Berkes Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul (tarihsiz).

Bulut, Rukiye, "XVIII. Yüzyılda İstanbul Nüfusunun Artmaması İçin Alınan Tedbirler" **Belgelerle Türk Tarih Dergisi** (1967), III.

Baysun, M. Cavid, "Kumbaracı" **İA**. VI.

-----, "Mustafa IV" **İA**. VIII.

-----, "Belgrad" **İA**. II.

-----, "Ali Paşa Damad" **İA**. I.

- , "Nâima" *İA*. IX.
- Banarlı, Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1971.
- Beydilli, Kemal, "Hünkâr İskeleyi Antlaşması" *DİA*. XVIII.
- , "İsveç" *DİA*. XXIII.
- , *1790 Osmanlı - Prusya İttifakı*, İstanbul 1984.
- , "Alemdâr Mustafa Paşa" *DİA*. II.
- , "Halil Hamid Paşa" *DİA*. XV.
- Babinger, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, trc. Coşkun Üçok, Ankara 1982.
- Cezar, Mustafa, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul 1965.
- Çetin, Atilla, "Garp Ocakları" *DİA*. XIII.
- Driault, Edward, *Selim-i Sâlis ve Napolyon*, trc. Köprülüzade Mehmed Fuad, İstanbul 1329.
- Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1955.
- Derin, Fahri Ç., "Mustafa II'ye Dair Bir Risâle" *Tarih Dergisi* (1958), IX/13.
- Elgin, Necati, *Üçüncü Sultan Selim (İlhamî)*, Konya 1959.
- Eren, A. Cevat, "Selim III." *İA*. X.
- Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasî Tarih Metinleri*, Ankara 1953.
- Emecen, Feridun, "Cezzar Ahmed Paşa" *DİA*. VII.
- Engelhardt, Ed, *Türkiye ve Tanzimat*, trc. Ali Reşid, İstanbul 1328.
- Güçer, Lütfi, "XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'un İâşesi İçin Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi" *İstanbul İktisat Fakültesi Mecmuası* (1952), XI.
- Gencer, Ali İhsan, *Bahriyede Yapılan Islâhat Hareketleri ve Bahriye Nezâretinin Kuruluşu* (1789 - 1867), İstanbul 1985.
- Gökbilgin, M.Tayyib, "Nizâm-ı Cedid" *İA*. IX.
- , "Köprülüler" *İA*. VI.
- Gerçek, Ferruh, *Türk Müzeciliği*, Ankara 1999.
- Gülsoy, Ufuk, "Bir Ocak Böyle Söndü" *Tarih ve Düşünce* (2000), VII.
- Hajek, A. "Sırbistan" *İA*. X.

İnal, İbn'l-Emin Mahmud Kemal, **Son Hattatlar**, İstanbul 1970.

İbn'l-Emin Mahmud Kemal – Hüseyin Hüsameddin, **Evkaf-ı Hümayûn Nezâretinin Tarihçe-i Teşkilâtı ve Nüzzarın Teracim-i Ahvali**, İstanbul 1335.

İlgürel, Mücteba, "Birinci Mahmud" **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, İstanbul 1989.

-----, "Üçüncü Mustafa" **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, İstanbul 1989.

-----, "İkinci Mustafa" **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, İstanbul 1989, XI.

İskit, S. Raşit, **Türkiye'de Neşriyat Haklarına Bir Bakış**, İstanbul 1939.

İnalcık, Halil, "Kırım" **İA**. VI.

Karal, Enver Ziya, **Selim III.'ün Hatt-ı Hümayunları**, Ankara 1999.

-----, **Osmanlı Tarihi**, Ankara 1983.

Karahan, Abdülkadir, **Nâbî**, Ankara 1987.

Kazıcı, Ziya, "Osmanlı Devletinde Cizye" **Kubbealtı Akademi Mecmuası** (1987), III.

-----, **Osmanlılarda İhtisâb Müessesesi**, İstanbul 1998.

-----, **İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, İstanbul 2001.

-----, **İslâm Tarihi (Osmanlı Devleti ve Medeniyeti)**, İstanbul 1997.

-----, **Osmanlı Vergi Sistemi**, İstanbul 2005.

-----, **Anahatlarıyla İslâm Eğitim Tarihi**, İstanbul 1995.

-----, **Osmanlı Vakıf Medeniyeti**, İstanbul 2003.

-----, "Osmanlılarda Örfi Vergiler ve Bu Vergilerin Kaynağı Olan Örfi Hukuk" **MÜ.İlahiyat Fakültesi Dergisi** (1986), IV.

Kılıç, Abdullah, "Musikişinas Osmanlı Padişahları" **İstanbul** (1999), I/4.

Kuran, Ercüment, **Cezayir'in Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti (1827 - 1947)**, İstanbul 1957.

-----, "Nizâm-ı Cedide Dair Lâyhalar" **Tarih Vesikaları** (1942), I/6.

Koçu, Reşad Ekrem, "Ali Paşa Hekimoğlu" **İA**. I.

Kütükoğlu, Bekir "Tahmasp II" **İA**. XI.

- , "Varadin" *Makaleler*, İstanbul 1994.
- , Vekayinüvis" *İA*. XII/2.
- Kurtuluş, Rıza, *İran'da Zend Hanedanı ve Dönemi*, (Basılmamış Y. Lisans Tezi, MÜ. Sosoyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul 1995.
- Kütükoğlu, Mübahat S., *Osmanlı - İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580 - 1838)*, Ankara 1974.
- , "Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu: Redif-i Asâkir-i Mansûre" *Tarih Enstitüsü Dergisi* (1982), XII.
- Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi*, Ankara 1948.
- , "Baltacı Mehmed Paşa" *İA*. II.
- Köprülü, Orhan F., "Hüseyin Paşa Amcazâde" *İA*. V/1.
- Kramers, J. H., "Halil Paşa Arnavut" *İA*. V/1.
- Marcais, G. "Oran (Vahran)" *İA*. IX.
- Mardin, Ebu'l-Ula, *Huzur Dersleri*, İstanbul 1951.
- Mert, Özcan, "Âyân" *DİA*. IV.
- Mirza Bala, "Kırım" *İA*. VI.
- Minorsky, V. "Nâdir" *İA*. IX.
- Mordtmann, J. H., "Sakız Adası" *İA*. X.
- , "Ağa Hüseyin Paşa" *İA*. I.
- , "Hasan Paşa" *İA*. V/1.
- Nagata, Yuzo, *Tarihte Âyânlar*, Ankara 1997.
- Oruç, Arif, *Alemdâr Mustafa Paşa*, İstanbul 1932.
- Orhonlu, Cengiz, "Mustafa II" *İA*. VIII.
- , "Mezemorta Hüseyin Paşa" *İA*. VIII.
- , "Şehir Mimarları" *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1981, II.
- Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-i Belediye*, İstanbul 1922.
- Öz, Tahsin, "Selim III.ün Sır Kâtibi Tarafından Tutulan Ruznâme" *Tarih Vesikaları* (1944), III/1.
- Özcan, Abdülkadir, "300. Yılında Karlofça Antlaşması" *Akademik Araştırmalar Dergisi* (2000), II/4-5.
- , "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye" *DİA*. III.
- Özkaya, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık*, Ankara 1977.

Öztuna, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, İstanbul 1978.

Palmer, Alan, *Osmanlı İmparatorluğu Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, trc. Belkıs Çorakçı Dışbudak, İstanbul 1995.

Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1971.

Parmaksızoğlu, İsmet, "Karlofça" *İA*. VI.

Rado, Şevket, "Hazine-i Birûn Kâtibi Ahmed b. Mahmud Efendi'nin Tuttuğu Prut Seferine Ait Defterden Koparılan Sahifelerde Neler Vardı?" *Belleten* (1986), L/198.

Shaw, Stanford, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, trc. Mehmet Harmancı, İstanbul 1982.

Shaw, Stanford - Shaw Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, trc. Mehmet Harmancı, İstanbul 1983.

Sarıcaoğlu, Fikret, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid*, İstanbul 2001.

Sarıcaoğlu, Mehmet Esat, *Mâlî Tarih Açısından Osmanlı Devletinde Merkez Taşra İlişkileri (II. Mahud Döneminde Edirne Örneği)*, Ankara 2001.

Soysal, İsmail, *Fransız İhtilâli ve Türk - Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789 - 1802)*, Ankara 1987.

Serin, Muhittin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, İstanbul 1999.

Sertoğlu, Midhat, *Osmanlı Tarih Lugatı*, İstanbul 1986.

-----, "İstanbul" *İA*. V/2.

Safvet, "Koyun Adaları Önündeki Deniz Harbi ve Sakız'ın Kurtuluşu" *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası* (1328), I/3.

Şahin, M. Süreyya, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, İstanbul 1999.

Süleyman Sudî, *Defter-i Muktedis*, İstanbul 1307.

Şehsuvaroğlu, Bedi N. "Osmanlı Padişahlarının Akıbetleri ve Ölüm Sebepleri Hakkında Tıp Tarihi Bakımından Bir İnceleme" *V. Türk Tarih Kurumu, Tebliğler*, Ankara 1960.

Şen, Âdil, *İbrahim Müteferrika ve Usûlü'l Hikem fî Nizâmî'l-Ümem*, Ankara 1995.

Tekindağ, M. C. Şehabeddin, "Cezzar'ın Mısır'daki Hayatı Hakkında Bir Araştırma" *İÜ. Tarih Dergisi* (1972), XXVI.

-----, "Çeşme" *İA*. III.

Turan, Osman, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul 1978.

Turhan, Mümtaz, *Kültür Değişimleri*, İstanbul 1987.

Tukin, Cemal, "Pasarofça" *İA*. IX.

Tanyu, Hikmet, *Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler*, 2. Baskı, İstanbul (tarihsiz).

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Mustafa Paşa Bayraktar" *İA*. VIII.

-----, *Alemdâr Mustafa Paşa*,

-----, *Osmanlı Devleti Teşkilâtında Kapıkulu Ocakları*, Ankara 1984.

-----, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara 1984.

-----, "Sakarya Nehrinin İzmit Körfezine Akıtılmasıyla Marmara ve Karadenizin Birleştirilmesi Hakkında" *Bellekten* (1940), IV/14-15.

-----, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, Ankara 1984.

-----, "Cezayirli Gazi Hasan Paşa" *İA*. V/1.

Unat, Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, nşr. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1968.

Uçarol, Rifat, "Küçük Kaynarca Andlaşmasından 1839'a Kadar Osmanlı İmparatorluğu" *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1989.

Ünlü, Nuri, *İslâm Tarihi*, İstanbul 1994.

Ülgener, Sabri F., *Tarihte Darlık Buhranları ve İktisâdî Müvazenesizlik Meselesi*, İstanbul 1951.

Yorulmaz, Hüseyin, *Koca Rağıp Paşa*, Ankara 1998.

Yazıcı, Nesimî, *Takvim-i Vekayi*, Ankara 1983.

İNDEKS

A

A. Cevdet Paşa, 211
A'yân-ı vilâyet, 202
 Abbas Mirza, 411
 Abdurrahman Paşa, 80
 Abdülbaki Ârif Efendi, 52
 Abdürrezzak Bâhir Efendi, 232, 239, 241
 Abdürrezzak es-Semerkandî, 117
Acemi Ocağı Kışlası, 449
 Acemzâde Hüseyin Paşa, 29
 Adâletnâme, 74, 196
 Adana, 29, 34, 249, 254, 422, 424, 428
 Adapazarı, 203
 Adli, 370
 Adliye, 461
 Adriyatik, 309, 314
 Afgan, 125, 126, 130, 171
 Afganistan, 158
 Afganlılar, 127, 130
 Afrika, 431
 Afşar aşireti, 130
 Ağa Câmiî, 176
 Ağa Hüseyin Paşa, 422, 444, 448, 450
 Ağrıboz, 97, 109
 Ahıska, 409, 410
 Ahmed Lûtfî, 191, 369, 454, 455,

460, 462
 Ahmed Neylî, 117
 Ahmed Râsim, 278, 279, 336, 339, 358, 425
 Ahmed Resmî, 217, 233, 242
 Ahmed Resmî Efendi, 217
 Ahmed Vâsîf, 176, 184, 195, 240, 247
Aix la Chapelle, 213
 Akdeniz, 24, 50, 97, 192, 222, 223, 243, 244, 245, 246, 268, 289, 301, 302, 305, 307, 312, 313, 319, 322, 323, 358, 383, 407, 413, 415, 419, 425
 Akka, 248, 308, 309, 341, 420, 421, 428
 Akkerman, 222, 286, 318, 319, 405
 Akkerman mukavelesi, 406
 Alaiye, 48
 Alay, 450
 Aleksandr İpsilanti, 397, 398, 399
 Alemdâr Mustafa Paşa, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 369, 371, 372, 373, 376, 378, 379, 380, 382, 389, 430, 432, 442, 447
 Alman, 29, 107, 300, 318
 Amasya, 34, 446
 Amcazâde Hüseyin Paşa, 17, 20,

*. Osmanlı, Türk, Müslüman gibi hemen her sayfada geçen kelimeler ile Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber (s.a.v.) indekse alınmadı.

- 32, 35, 39, 40, 41, 42, 43, 48,
49, 50, 52, 53, 54, 55, 105,
106
Amerika, 258
Amiral Nelson, 305, 306
Anadolu, 18, 27, 40, 47, 55, 93,
102, 115, 131, 144, 152, 201,
202, 219, 229, 246, 248, 249,
252, 254, 294, 296, 310, 322,
337, 338, 341, 347, 354, 358,
364, 372, 374, 385, 389, 410,
411, 413, 422, 423, 431, 454,
460
Anadolu Beylerbeyi, 18, 23
Anadolu Beylerbeyliği, 186
Anadolu Hisarı, 54
Anadolu Kadiaskeri, 179
Anadolu Muhasebeciliği, 106
Anapa, 294, 348, 409, 410
Anapoli, 97
Anber Ağa, 365
Ankara, 12, 13, 20, 36, 48, 49,
51, 68, 69, 71, 73, 81, 94, 106,
116, 120, 134, 139, 143, 145,
169, 171, 196, 202, 212, 240,
271, 275, 280, 283, 291, 303,
331, 337, 358, 370, 373, 378,
405, 406, 422, 427, 431, 433,
439, 445, 455, 458
Antalya, 48
Antonio Zeno, 18
Arabistan, 249, 323, 419, 436
Arabzâde Arif Efendi, 364
Arap, 55, 118, 153
Arapça, 85, 119, 178, 188, 202,
209, 238, 279, 304, 455
Ardilan, 128, 129, 130, 155
Ârifi Ahmed Paşa, 128
Arifi Paşa, 188
Aristo, 117
Arnavudluk, 14
Arnavut, 27, 109, 133, 284, 354,
418
Arnavut Ali, 354
Arnavutköy, 461
Arnavutluk, 43, 218, 251, 300,
301
Arz Kapısı, 30
Arz Odası, 12, 67, 137
Asâkir-i Mansûre, 450
Asâkir-i Mansûre Nezâreti, 450
Asakir-i Mansûre-i
 Muhammediye, 175, 409, 445,
 447, 448, 449, 450, 451, 460
Asâkir-i Şâhâne, 343, 378
Âsım, 325
Âsitâne, 16, 115, 191, 342, 448
Asya, 46, 431
Âşık Ömer, 325
Âşir Efendi, 291, 307, 333
Ata Tarihi, 13
Atina, 404
Atmeydanı, 346
avârız, 27
Avlonya, 251
Avrat Pazarı, 190
Avrupa, 38, 39, 44, 45, 46, 50,
57, 76, 77, 84, 110, 112, 118,
120, 121, 124, 125, 139, 140,
167, 168, 172, 174, 184, 211,
212, 213, 214, 215, 244, 255,
257, 258, 262, 263, 276, 277,
290, 291, 292, 296, 297, 298,
302, 303, 305, 306, 308, 309,
312, 315, 316, 317, 320, 328,
329, 331, 332, 334, 335, 336,
339, 347, 378, 382, 383, 393,
399, 403, 404, 405, 407, 410,
418, 421, 423, 424, 427, 433,
436, 438, 441, 452, 455, 456
Avusturya, 22, 23, 24, 26, 27,
29, 30, 33, 35, 36, 37, 38, 39,
41, 42, 43, 84, 97, 99, 100,
101, 102, 103, 104, 107, 108,
109, 110, 111, 112, 113, 114,
125, 135, 140, 159, 160, 161,
162, 163, 164, 165, 166, 167,
168, 169, 172, 174, 176, 213,
214, 215, 217, 222, 231, 238,
242, 247, 249, 255, 262, 263,
266, 267, 268, 269, 277, 278,
281, 282, 283, 284, 285, 286,
288, 289, 290, 291, 292, 293,
294, 295, 296, 298, 299, 300,
303, 307, 315, 331, 333, 334,

336, 360, 384, 389, 391, 392,
393, 398, 403, 407, 425, 441
Avusturya Verâset Muharebeleri,
172

Avusturyalılar, 21, 22, 35, 37,
39, 42, 103, 104, 108, 111,
161, 162, 163, 164, 167, 267,
283, 286, 292

Aya Mavra, 14, 98

Ayamavri, 111

Ayamavro, 309

Âyân, 250, 341, 372, 376

Âyânlar âyânı, 362

Âyânlık müessesesi, 202

Ayasofya, 137, 174, 179, 189,
244, 280, 352

Ayasofya Câmii, 138, 177, 231,
280

Ayazma Câmii, 204

Aydın, 168, 203

Aynalıkavak Tenkihnâmesi, 256,
258, 259

Aynî, 117

Azak, 14, 24, 25, 30, 51, 86, 87,
90, 91, 93, 159, 161, 165, 167,
175, 242

Azak Denizi, 51, 259

Azak kalesi, 24, 51, 86, 90, 91,
159, 160, 167

Azak Müftisi İsmail Efendi, 24

Azerbaycan, 129, 130, 156, 252

Azım-zâde Abdullah Paşa, 307,
308

-B-

Ba'su ba'de'l-mevt, 12

Baba Câfer, 133

Baba Dağı, 11, 80, 160, 161,
221, 222

Babaeski, 61

Bâb-ı Fetvâ, 445

Bâbîâlî, 37, 83, 84, 92, 161, 190,
214, 218, 220, 224, 252, 256,
257, 259, 263, 294, 295, 297,
302, 304, 308, 310, 318, 319,
355, 360, 364, 369, 379, 382,
384, 386, 394, 395, 401, 404,

406, 407, 415, 418, 419, 423,
424, 426, 428, 434, 452, 453,
454

Bâbîâlî Baskını, 369

Bâbu's-saâde Ağası, 12

Bâbü's-saade, 352

Bačka, 32

Bağdad, 47, 55, 75, 127, 128,
130, 155, 156, 170, 210, 250,
251, 252, 253, 389, 411, 431,
437

Bağdad Eyâleti, 251

Bağdad Valisi Hasan Paşa, 253

Bahadır Giray, 260

Bahçesaray, 160, 229

Bahriye, 51, 247, 335, 336, 461

Baht Giray, 241, 270

Bakû, 126, 128, 129

Balkan, 82

Balkanlar, 47, 80, 92, 110, 112,
222, 263, 295, 317, 341, 382,
391, 392, 397, 410

Balta Limanı, 427

Baltacı (Tebedar) Mehmed Paşa,
83

Baltacı Mehmed Paşa, 74, 83, 84,
85, 86, 87, 88, 89, 90, 91

Baltaoğlu Mahmud Paşa, 34

Baltık Denizi, 245, 288

Balya Badra, 105

Banat, 21, 104

Banyaluka, 161, 162, 165

Barbaros Hayrettin Paşa, 412,
413

Baron de Tott, 200, 226, 239,
240, 246, 277

Basarabya, 14, 243, 286, 387

Basra, 47, 49, 55, 75, 171, 250,
252, 253, 431

Başvekâlet, 452

Bâyezid Câmii, 133

Bayıldım Bayırı, 177

Bebe Süleyman, 47

Bebek, 116, 136

Be-dergâh, 49

Bega, 33

Bekâr odaları, 246

Bekir Ağa, 279

Bektaşî, 288, 446
 Bektaşî tekkesi, 288
 Belgrad, 17, 20, 21, 22, 23, 27,
 28, 29, 30, 31, 32, 35, 36, 40,
 41, 42, 48, 101, 102, 103, 104,
 107, 108, 109, 110, 111, 112,
 163, 164, 166, 167, 168, 214,
 217, 283, 286, 319, 390, 391,
 392, 437
 Belgrad Muâhedesi, 167, 168,
 214
 Bender, 80, 83, 161, 164, 166,
 221, 222, 286, 287, 318, 319,
 359, 437
 Benedetto Pisani, 19
 Benefşe, 98
 Berru's-Şam urbânı, 203
 Besarabya, 220
 Beşiktaş, 116, 177, 357, 443
 Beşiktaş Mevlevihânesi, 357
 Beşir Ağa, 147, 149, 176
 Bey'at, 12, 67, 68, 134, 143, 144,
 195, 276, 282, 352, 366
 Bey'at-ı Âmme, 352
 Bey'at-ı Hassa, 352
 Beyazıt Yangın Kulesi, 461
 Beykoz, 424
 Beylerbeyi Câmii, 272
 Beyrut, 227
 Bihaç, 31
 Birecik, 55, 122, 428, 429
 Birecikli Şeyhzâde, 27
 Birgi, 446
Birûn, 276, 342
 Bitlis, 412
 Bizans İmparatorluğu, 262
 Bodrum, 227
 Bodur Hacı Mustafa Paşa, 104
 Boğaziçi, 116, 136, 345, 398
 Boğdan, 85, 90, 104, 110, 112,
 145, 147, 218, 221, 222, 231,
 238, 243, 263, 264, 283, 284,
 295, 297, 317, 319, 382, 383,
 392, 397, 398, 400, 406, 410
 Bohemya, 293
 Bosna, 27, 31, 37, 55, 96, 97,
 110, 114, 161, 162, 164, 175,
 203, 263, 300, 391, 393, 454

Bostancı Ocağı, 337
 Boşnak, 27, 34, 60, 103, 149
 Boşnak Sarı İbrahim Ağa, 60
 Bozcaada, 256, 319, 320
 Boze, 286
 Bozok, 249
 Bölük, 450
 Bucak, 107, 243, 387
 Budin, 28, 437
 Bulgar, 297
 Bulgaristan, 262, 384, 397
 Bulutkapan Ali Bey, 251
 Bursa, 57, 71, 73, 146, 357, 461
 Bükreş, 161, 227, 284, 292, 386,
 387, 392, 398
 Bükreş Andlaşması, 405
 Büyükdere Çayırı, 345, 423

C

Cafer Paşa, 22, 29, 31, 32, 34
 Caferî Mezhebi, 157, 158, 170
 Canım Hoca, 50, 97, 98, 103,
 147, 160
 Canım Hoca Mehmed Paşa, 97,
 103, 149, 150
 Canik, 233, 249
 Canikli Ali Paşa, 258, 295
 Carlo Ruzini, 110
 Cebeciler, 59
 Cebelitarık Boğazı, 222, 244, 413
Celaleddin Ağa, 433, 434, 435,
 442
 Celâlîler, 248
 Cengiz Han, 227
 Ceride Nezâreti, 460
 Cerigo, 98, 309
 Cermenler, 80
 Cerrahbaşı Nuh Çelebi, 12
Cevâhirü'l-Mülûk, 178
 Cevdet Paşa, 51, 208, 212, 240,
 247, 248, 252, 253, 256, 257,
 258, 259, 271, 276, 280, 282,
 283, 284, 286, 287, 288, 291,
 293, 296, 301, 304, 313, 316,
 323, 326, 331, 333, 336, 337,

342, 345, 347, 351, 352, 353,
355, 356, 358, 360, 361, 366,
372, 373, 375, 376, 377, 378,
380, 384, 385, 386, 387, 394,
395, 397, 400, 402, 403, 405,
411, 412, 434, 435, 445, 446,
447, 448, 449, 456
Cevri Kalfa, 365
Cezayir, 76, 77, 250, 268, 295,
313, 412, 413, 414, 415, 416,
417, 420
Cezayirli Gazi Hasan Paşa, 245,
265, 268, 270, 271, 286, 287,
288
Cezayirli Hasan Bey, 225, 226
Cezayirli Hasan Paşa, 226, 245,
258, 264, 268
Cezzar Ahmed Paşa, 248, 307,
308, 309, 310, 323, 420, 431
Cibali Kapısı, 189
Cidde, 208, 256, 424
Cihad-ı Ekber, 385
Cihâdiye askerleri, 433
Cihangir, 234
Cihannüma, 119
Cisr-i Mustafa Paşa, 17
Civan Kapıcıbaşızâde Mustafa
Bey, 27
Cizye, 330
Compte de Bonneval, 140, 174
Confederasyon de Bar, 218, 220
Cuma Selamlığı, 175
Cülûs Hatt-ı Hümâyûnu, 15

-C-

Çalık Ahmed Ağa, 68
Çalık Ahmed Paşa, 69, 70
Çamlıca, 272, 461, 462
Çanad, 23
Çanakkale, 200, 224, 226, 319,
320, 360, 425
Çanakkale Boğazı, 224, 226,
320, 321, 322, 425
çarhacı, 28
Çarhacı Abdi Paşa, 285

Çasarı, 184
Çatalca, 347
Çektiri, 50
Çelebi Yusuf Paşa, 58
Çelebizâde Âsım, 237, 325
Çengeloğlu Tahir Paşa, 408
Çeri, 436
Çerkez Hâfız Mehmed Paşa, 428
Çeşme limanı, 225
Çetirazâde Mustafa Bey, 27
Çıldır, 203
Çıragan, 357
Çırağan sefaları, 116
Çırpıcı çayırı, 60
Çift bozan, 47
Çirmen Beyliği, 16
Çorlu, 61
Çorlulu Ali Paşa, 74, 76, 82, 83
Çors, 128
Çorum, 74, 201
Çorum Beyi, 203
Çubuklu, 116

-D-

D'Ohsson, 333
Daçya, 262
Dağıstan, 127, 129, 156, 169
Dâhiliye Nezâreti, 453
Dalkılıç, 322
Dalmaçya, 14, 15, 20, 43, 109,
112, 263, 300, 306, 394
Daltaban Mustafa Paşa, 37, 55
Dâmâd İbrahim Paşa, 113, 114,
115, 117, 125, 127, 130, 131,
132, 133, 136, 145, 157
Dâmâd Koca Râğıp Paşa, 188
Dâmâd-ı Şehriyârî, 113
Danimarka, 78
Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî, 452, 453
Dâr-ı Şûrâ-yı Bâbîâlî, 454
Darphâne-i Âmire, 338, 453
Dâru'l-cihad, 108, 112
Dâru'l-hadis, 54
Davutpaşa, 60
Davutpaşa ordugâhı, 28
Dayı, 390, 413, 415

Dayı Hüseyin Paşa, 415
 De La Fayette, 247
 Dede Efendi, 279
 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 31
 Defterhâne Kalemî, 209, 210
Defter-i Teşrifat-ı Devlet, 459
 Deli Baltazâde Mahmud Ağa, 16
 Deli Petro, 24, 30, 78, 89, 90, 91,
 128, 242, 262
 Delilbaşı, 248
 Delvine, 27
 Demirbaş Şarl, 83
 Demirkapı, 176, 189
 Denizli, 168
 Derbend, 126, 128
 Derbent Paşalığı, 394
 Dersââdet, 253, 372
 Derviş Paşa, 243
 Devlet Giray, 51, 87, 90, 220,
 233, 257
Devlet-i Aliyye, 40, 43, 69, 109,
 112, 129, 149, 150, 158, 165,
 169, 211, 214, 220, 230, 282,
 284, 289, 291, 353, 356, 360,
 361, 370, 375, 385, 386, 389,
 392, 394, 401, 424, 445, 447
 Devşirme, 70
 Dimetoka, 249
 Dimitri Kantermir, 85
 Dinyester, 164, 166, 221, 227,
 296, 318
Divân-ı Hümayûn, 72
 Divitdâr Mehmed Emin Paşa, 173
 Diyarbekir, 23, 34, 97, 170
 Diyarbekir Beylerbeyi, 34
 Diyet Meclisi, 159
 Dobruca, 384
 Doğu Bayezit, 411, 412
Doğu Ordusu, 302
 Dolmabahçe, 136, 177, 272
 Dominique Vivant Denon, 303
 Don Kazakları, 232
 Dürri Ahmed Efendi, 125, 127

E

Eben an cedd, 345
 Eben cedd, 27
 Ebû Bekir Râtub Efendi, 331, 334
 Ebû Eyyub el-Ensârî, 199
 Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd, 70
 Ebû Said Hadimî Efendi, 179
 Ebubekir Paşa, 304
 Ebûkir, 305
 Edirne, 11, 13, 15, 16, 17, 20,
 21, 24, 28, 30, 35, 36, 42, 54,
 57, 58, 59, 60, 61, 62, 67, 69,
 88, 91, 92, 97, 103, 104, 107,
 110, 111, 118, 148, 159, 174,
 185, 205, 211, 267, 342, 363,
 377, 378, 409, 410, 449, 460
Edirne Andlaşması, 409, 410
 Edirne Sarayı, 67, 113, 143, 205
 Edirne Taşlık Câmii, 55
 Edirne Vak'ası, 58, 60, 67, 71,
 74, 113, 346
 Edmondo de Amicis, 138, 139
 Edremit, 402
 Eflak, 85, 104, 107, 110, 111,
 167, 203, 218, 221, 231, 238,
 263, 268, 269, 295, 297, 317,
 319, 359, 387, 406, 410
 Eflâk, 23, 90, 112, 222, 243,
 284, 359, 382, 383, 392, 397,
 398, 400, 410
 Eflak Beyi, 110
 Ege, 26
 Ege Denizi, 26
 Eğriboz, 83, 226
 Eğridir, 249
 Ehl-i örf, 197
 Ehramlar Muharebesi, 304
Ekberiyet, 62
 Elmas Mehmed Paşa, 17, 18, 29,
 30, 31, 33, 36, 37, 53
 Elsine-i selâse, 209
 Emetullah Gülnûş Vâlide Câmii,
 116
 Emetullah Râbia Gülnûş, 11, 67
 Emîr Abdülkadir, 417
 Emirgân, 272

Emir-i hac, 157
Emr bi'l-ma'rûf, 191, 377
Enderûn, 196, 239, 276, 338,
 342, 352, 356, 365, 376
Enderûn halkı, 365, 366
Enderûnlu Vâsıf, 324
Engürüs, 21
Erciş, 412
Erdebil, 129
Erdel, 23, 28, 42, 43, 92, 107,
 164
Erivan, 157
Ermeni, 118, 352
Erzurum, 17, 127, 156, 201, 412
Erzurum beylerbeyi, 307
Es'ad Efendi, 276, 434, 435, 445,
 447
Esâme, 451
Eski Câmî, 174
Eski Odalar, 140
Esmâ Sultan, 189, 254, 357,
 381, 461
Esmâ Sultan Yalısı, 189
Esrar Dede, 324
Esterâbâd, 128, 129
Eşkinici Ocağı, 432, 434, 442
Eşref Han, 130
Eşref Şah, 130
Et meydanı, 190, 443, 444
Etniki Eteryâ, 389, 394, 395,
 396, 397, 400
Eugene de Savoie, 33, 101
Evkaf-ı Hümâyûn Nezâreti, 457,
 458
Evladiyet, 251
Eyüp, 56
Eyüp Sultan, 70, 144, 184, 237,
 253, 348
Ezân-ı Muhammedi, 385

-F-

Fars, 118, 153, 252
Farsça, 85, 187, 188, 209, 279,
 326
Farz-ı kifâye, 24

Fas, 271
Fâtih Câmîi, 144, 177, 204, 212,
 234, 325, 348, 377, 385
Fâtih Sultan Mehmed, 144, 148,
 152, 199, 389
Fatma Sultan, 113
Fazlı Paşa, 34
Felemenk, 39, 92, 109, 293
Fenerli Rum Beyleri, 394, 395,
 398, 400
Fermanlı, 420
Feth Ali Han, 171
Feth Ali Şah, 411
Fethullah Efendi, 52
Fetva, 68, 84, 92, 97, 100, 119,
 123, 145, 291, 306, 347, 374,
 433, 435, 443
Feyzullah Efendi, 11, 17, 31, 52,
 53, 55, 57, 58, 59, 60, 134,
 208, 320
Fındık altını, 199
Fındıklı, 136
Fındıklılı Mehmed Ağa, 325
Fırat, 93, 122
Filiba, 107, 111
Filistin, 308, 311, 421
Fitnat Hanım, 324
Flora, 32
Fokşan, 283, 284, 285
Fransa, 38, 39, 107, 116, 118,
 127, 159, 160, 161, 163, 165,
 167, 168, 172, 200, 213, 214,
 223, 240, 243, 244, 245, 247,
 258, 263, 277, 278, 298, 299,
 300, 301, 302, 303, 304, 305,
 306, 307, 309, 312, 313, 314,
 315, 316, 317, 319, 320, 331,
 335, 340, 359, 382, 383, 386,
 387, 407, 408, 412, 415, 416,
 417, 418, 420, 423, 424, 425
Fransa İhtilâli, 292
Fransız, 46, 82, 101, 107, 129,
 140, 161, 167, 174, 200, 223,
 246, 247, 275, 276, 277, 278,
 292, 296, 297, 298, 300, 301,
 302, 303, 305, 306, 307, 308,
 311, 312, 313, 314, 315, 316,

317, 319, 320, 322, 331, 332,
344, 360, 386, 415, 417
Fransızca, 137, 370, 455

-G-

Galata, 133, 246, 444
Galata Melevîhânesi, 326
Galatasaray, 177
Gâlib Efendi, 312, 326
Garp Ocakları, 19, 250, 412, 413,
414
Gâvur icâdı, 339
Gâzi Sultan Mustafa Han, 24
Gaziantep, 117
Gazze, 49, 308, 311
Gedik Velizâde, 27
Gediz, 249
Gelenbevi, 247, 325
Gelenbevi İsmail Efendi, 247
Gence, 128, 129, 156, 157
Genç Ali Paşa, 157, 166
Genç Osman, 328, 332
General Heisler, 29
General Veterani, 22
Geoffroy Saint Hilair, 303
Gevheri, 325
Gilan, 128, 129
Girit, 14, 74, 98, 111, 263, 404,
405, 406, 419, 422, 424, 426
Girit Valiliği, 74
Granbasa, 98
Gregorius, 400, 401, 402
Grek Planı, 262
Grek projesi, 296
Gutenberg, 117
Gülşenâbâd, 357
Gürcistan, 59, 60, 128, 129, 212,
218, 232, 243, 252, 263, 409
Gürcü İsmail Paşa, 157
Güstav, 289
Güzeşte mevâcibleri, 70

-H-

Habeş, 250, 418, 422
Habeş Eyâleti, 250, 256
Habibû's-Siyer, 117
Habsburg hanedanı, 298
Hac emâreti, 310
Hac yolu, 57
Hâcegân, 113
Hacı Bektaş-ı Veli, 423, 436
Hacı Selim Giray, 22
Haçlı Seferi, 408
Haçlı Seferleri, 119, 399
Hâdim, 446
Hâdimû'l-Haremeyn, 340
Hâfız Mehmed Paşa, 428
Hafız Osman, 67
Hâfız-ı kütüblük, 137
Hafsa, 61
Hakkari, 47
Hal' fetvası, 347
Haleb, 93, 105, 112, 118, 188,
254, 310, 311, 419, 422, 423,
428, 437
Haleb Kadısı, 137
Hâlet Efendi, 356, 360, 389, 394,
395, 396, 397, 403
Halil Hamid Paşa, 239, 240, 247,
248, 254, 255, 256, 271
Halil Paşa, 107
Halilü'r-Rahman, 93
Hammer, 103, 126, 130, 131,
134, 140, 145, 147, 148, 156,
161, 164, 165, 166, 168, 169,
170, 171, 176, 179, 180, 188,
192, 222, 223, 226, 233, 234,
238, 242, 243
Hamza Paşa, 219, 220
Handmir, 117
Hâne, 27
Hanya, 98
Harbiye, 461
Harem, 137, 157, 158, 234, 365,
366, 462
Haremeyn, 95, 113, 198, 208,
458, 461
Haremeyn Evkafı, 198

Harem-i Şerif, 157, 158
Hâricîye Nezâreti, 453
 Hasan Paşa, 27, 47
 Haseki Halil Ağa, 345
 Haşmet, 324
Hatâyî, 139
 Hatt-ı Hümâyûn, 15, 16, 20, 26,
 52, 53, 69, 73, 119, 136, 150,
 179, 285, 354, 356, 386, 459
 Hayfa, 227
Hayriye, 93
 Hazar, 126, 127, 128, 129, 230
 Hazar Denizi, 230
 Hazine-i Âmire, 453
 Hazine-i Birûn, 88
 Hekimoğlu Ali Paşa, 155, 156,
 162, 176, 185, 186, 187
Helva sohbetleri, 116
 Helvacı Yusuf Paşa, 18
 Hemedan, 128, 129, 130, 131,
 155, 156, 170, 210
 Heratlı Kabızî Efendi, 137
 Hersek, 112, 263
 Hezargrad, 362
 Hırka-ı Saâdet Dairesi, 287, 462
 Hırka-ı Şerif, 152, 195, 276, 352
 Hırka-ı Şerif Dairesi, 267
 Hırsova, 238, 241
 Hırvat, 300
 Hırvatistan, 31
 Hicaz, 370, 382, 418
Hicaz Divânı, 370
 Hilmi İbrahim Paşa, 353, 354
 Hind, 171
 Hindistan, 158, 169, 213, 271,
 301, 303, 312
 Hoca Fehim, 324
 Hoca İshak Efendi, 321
 Hoca Münib Efendi, 346, 356
 Hoca Neş'et, 324
 Hocapaşa, 189
 Hollanda, 38, 78, 160, 172, 222
 Holstein, 78
 Hotin, 166, 168, 175, 220, 221,
 254, 270, 283, 318, 319, 359,
 361, 437
 Hoy, 128, 130

Humbaracı, 140, 174, 240, 247,
 255, 335, 348
 Humbaracı Ahmed Paşa, 240
 Humbaracı Ocağı, 140, 174
 Humbaracıbaşı, 175
 Hurşid Paşa, 398
 Hurşit Paşa, 393, 396
Hurûc ale's-sultan, 61
Huzur Dersleri, 206, 207, 208
Hüccet-i Şer'iyye, 356
 Hülefa-i Râşidîn, 143, 176
 Hümâşah Sultan, 272
 Hüneyn, 208
 Hünkâr İskeleyi, 424, 425
Hünkâr İskeleyi Muâhedesi, 424,
 425, 426
Hünkâr Mahfili, 326
 Hürremâbâd, 130
 Hüsameddin Paşa, 225, 226
 Hüseyin el-Abbâs, 47
Hüsn ü Aşk, 326
 Hüsrev Paşa, 416
 Hz. Ebû Bekir, 159
 Hz. İbrahim, 93
 Hz. Ömer, 159

-I / İ / J-

Irak, 40, 129, 155, 156, 249,
 252, 253, 411, 454
 Isparta, 249, 254, 255
 İtrî, 279
 İbrahim Bey, 314
 İbrahim Hanzâde Ali Bey, 27
 İbrahim Münib Efendi, 242
 İbrahim Müteferrika, 118, 120,
 121, 123, 187, 240, 247, 255
 İbrahim Paşa, 109, 111, 113,
 114, 115, 116, 119, 123, 124,
 125, 127, 128, 131, 137, 152,
 153, 188, 228, 404, 408, 421,
 422, 423, 426, 428, 429, 433
 İbrail, 85, 222, 227, 284, 384
 İçil, 27
İhtisâb Ağalığı Nizamnâmesi, 459
İhtisâb Ağası, 459

- İhtisâb Emini*, 459
İhtisâb Nâzırı, 449, 459
İhtisâb Nezâreti, 459
İkbalî, 13
İkdû'l-Cuman fî Tarih-i Ehli'z-Zaman, 117
İkinci Edirne Vak'ası, 341, 342
İlbasan, 97, 251
İlhâmî, 279, 280
İlk Kanun-ı Esâsî, 375
İlmiye Sınıfı, 53, 153, 179
İlmiye, 340
İmam, 450
İmam-ı Sultânî, 73
İmârethâne, 137
İmdâdiye-i hazariye, 249
İmdâdiye-i seferiye, 250
İmparator Leopold, 39, 40
İnce hastalık, 461
İnebahtı, 43, 71, 97, 254
İngiliz, 109, 311
İngiltere, 39, 78, 92, 121, 160, 172, 213, 215, 216, 222, 243, 263, 265, 278, 289, 290, 291, 293, 294, 295, 299, 301, 306, 307, 312, 314, 315, 316, 317, 319, 323, 335, 360, 383, 384, 403, 406, 407, 408, 410, 423, 424, 425, 426, 427
İrâd-ı Cedid, 338, 343, 356
İrâd-ı Cedid Defterdarlığı, 338
İrad-ı cedid hazinesi, 354
İran, 47, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 147, 149, 155, 157, 158, 159, 160, 168, 169, 170, 171, 172, 176, 188, 209, 210, 238, 251, 252, 253, 258, 389, 411, 412, 436
İran Mukasemenâmesi, 129
İran Şahı, 155
İsakçı, 221, 227, 294, 348
İsfahan, 126, 128, 155
İshak Efendi, 137, 335
İskenderiye, 112, 227, 263, 264, 302, 304, 311, 314, 323
İskerletzâde Aleksandr, 41
İsmail, 227
İsmail kalesi, 286, 294, 362
İspanya, 39, 50, 76, 118, 172, 295, 415
İspanyol, 76, 101
İspirlonga, 98
İstanbul, 2, 11, 12, 13, 14, 17, 23, 24, 26, 27, 35, 36, 37, 39, 42, 46, 49, 51, 52, 53, 54, 58, 60, 61, 62, 63, 68, 69, 70, 71, 73, 77, 78, 79, 81, 83, 85, 88, 89, 90, 96, 103, 105, 106, 109, 110, 112, 113, 114, 115, 118, 121, 122, 123, 125, 127, 129, 130, 131, 132, 134, 136, 137, 138, 139, 143, 144, 145, 146, 148, 149, 150, 152, 153, 154, 155, 157, 160, 163, 164, 165, 166, 168, 169, 171, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 184, 185, 187, 188, 189, 191, 192, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 212, 215, 217, 220, 225, 226, 229, 231, 233, 234, 237, 238, 240, 242, 243, 244, 246, 247, 248, 250, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 262, 263, 266, 270, 271, 272, 275, 276, 278, 279, 280, 283, 289, 290, 291, 295, 299, 301, 303, 305, 306, 307, 308, 309, 312, 313, 315, 316, 317, 319, 320, 321, 323, 324, 325, 327, 329, 330, 333, 334, 336, 337, 338, 340, 341, 344, 345, 347, 351, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 366, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 378, 380, 382, 383, 384, 386, 387, 388, 390, 391, 395, 400, 401, 403, 406, 408, 409, 413, 414, 418, 419, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 432, 434, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 451, 453, 455, 456, 457, 458, 459, 461, 462
İstanbul Boğazı, 122, 344, 424
İstanbul Kadılığı, 53, 144, 145

İstanbul Kadısı, 150, 192
 İstanbul zincirli altını, 199
 İstanköy, 26, 187, 227, 246, 256
 İstendil, 19, 97, 100, 111
 İstihkâm Okulu, 247
 İstinye, 272
 İsveç, 38, 78, 79, 80, 81, 82, 83,
 84, 87, 90, 91, 92, 93, 165,
 167, 215, 267, 288, 289, 290,
 294, 320, 333, 335
 İsveç Kralı, 80, 81, 82
 İsveç Kralı Demirbaş Şarl, 92
 İsveç Kralı XII. Charles, 38
 İškodra, 97, 249, 251
 İtalya, 111, 299, 300, 415
 İvaz (el-Hac) Mehmed Paşa, 166
 İvaz Mehmed Paşa, 163, 165,
 167, 169, 176
 İzmir, 98, 112, 118, 264, 416,
 455
 İzmit, 73, 203, 204, 246, 456
 İznik, 124, 139
 İzvornik, 161, 165
 İzzet Ali, 137, 149, 184
 İzzet Mehmed Paşa, 243, 306,
 444
 İzzi Tarihi, 247
 Juchereau de Saint Denys, 320

-K-

Kabakçı Mustafa, 339, 345, 346,
 351, 353, 354, 355, 358, 360,
 362, 363, 364, 442
 Kabakulak İbrahim Ağa, 149
 Kabakulak İbrahim Paşa, 152
 Kabartay, 159, 168
 Kaçar hânedarı, 411
 Kadı Abdurrahman Paşa, 337,
 341, 381
 Kadiasker Sâlim Efendi, 13
 Kafkas, 128, 240, 245, 264, 267,
 270, 283, 295, 384, 406
 Kafkasya, 127, 129, 295, 387,
 409

Kâğıthâne, 116, 136, 145, 177,
 201, 240, 337
 Kâğıthâne Kasrı, 374, 375
 Kahire, 304, 305, 308, 311, 312,
 417, 426, 437
 Kalaylıkoz Ahmed Paşa, 74, 105
 Kalem hocaları, 28
 Kalyon, 50
 Kamanıçe, 78
 Kanada, 213
 Kandilli Câmii, 177
 Kandiye, 109
 Kânî, 324
 Kanlıca, 54
 Kanun-ı kadim-i devlet, 184
 Kanunî Sultan Süleyman, 102,
 203, 230, 298, 313, 328, 433,
 441
 Kanunî Sultan Süleyman Câmii,
 102
 Kapıkulu Ocakları, 49, 97, 149,
 433, 434, 439, 445
 Kaplan Giray, 24, 146
 Kaplan Giray Han, 150
 Kapusuz levendât, 201
 Kara Cehennem İbrahim Paşa,
 444
 Kara Mustafa Paşa, 97, 101, 103
 Kara Yorgi, 318, 391, 392
 Karabağ, 129, 437
 Karaca Oğlan, 325
 Karadağ, 97, 203, 218, 231, 397
 Karadeniz, 24, 78, 82, 84, 92,
 128, 165, 204, 230, 244, 246,
 258, 264, 267, 268, 288, 384,
 410
 Karaman, 203, 337
 Karaman Valisi, 341
 Karantina Nezâreti, 456
 Kari Ahmed Dede, 54
 Karlheli, 112
 Karlofça, 40, 41, 42, 43, 46, 48,
 49, 50, 51, 54, 58, 76, 77, 81,
 84, 87, 96, 97, 99, 100, 101,
 135, 165, 228, 243, 254, 431
 Karlofça Antlaşması, 87
 Karlofça Muâhedesi, 54, 77, 97,
 99, 100, 135, 165

- Kars, 27, 127, 160, 170, 203
 Kasabzâde İbrahim Efendi, 247
 Kasap Yanaki, 145, 147
 Kasr-ı Şirin, 128, 157, 171
 Katerina, 84, 88, 217, 222, 226,
 227, 229, 231, 243, 244, 252,
 257, 259, 260, 262, 264, 265
 Kâtib Çelebi, 119
 Kâtibi, 325
 Katolik, 19, 399
 Kavanoz Ahmed Paşa, 68, 71
 Kavukçu İbrahim, 34
 Kavukçu İbrahim Paşa, 34
 Kayıkçı Kul Mustafa, 325
 Kayseri, 337, 402, 446
 Kazvin, 127, 171
 Keçecizâde İzzet Molla, 325, 445
 Kefalonya, 309
 Kefe, 160, 229, 260
 Kefe Beylerbeyi Murtaza Paşa, 24
 Kemankuş Mustafa Paşa, 284,
 285
 Kerç, 232, 243
 Kerim Han, 252, 253
 Kerkük, 157, 170
 Kesedârlık, 458
 Kiblelizâde Ali Bey, 52
 Kıbrıs, 71, 112, 203, 263
 Kıbrıs Valiliği, 71
 Kılıç Alayı, 280
 Kırım, 22, 26, 29, 42, 51, 78, 82,
 83, 85, 90, 92, 107, 108, 127,
 146, 147, 149, 159, 160, 164,
 171, 220, 221, 227, 228, 229,
 230, 231, 232, 241, 242, 252,
 256, 257, 258, 259, 260, 261,
 262, 263, 264, 265, 266, 267,
 281, 290, 381, 409
 Kırım Hanı, 22, 23, 24, 51, 85,
 86, 90, 146, 147, 165, 184,
 228, 257
 Kırım Hanı Devlet Giray, 83, 86,
 90, 221
 Kırım Hanı Kaplan Giray, 149
 Kırım Hanı Kerim Giray, 220
 Kırım Hanı Mengli Giray, 165
 Kırım Hanı Selim Giray, 228
 Kırım hanzâdeleri, 229
 Kırımlı Ahmed Efendi, 365
 Kız Kulesi, 186
 Kızıldeniz, 419
 Kızlar Ağası, 105, 186, 195
 Kızlar Ağası Uzun Süleyman, 105
 Kili, 222, 227, 318, 319
 Kirmanşah, 128, 130, 155, 156
 Kise-i Hümâyûn, 173
 Kleber, 302, 309, 311
 Knez, 391
 Koça Râğıp Paşa, 192, 195, 198,
 201, 209, 211, 212, 214, 215,
 216, 218, 324
 Koca Yusuf Paşa, 265, 266, 267,
 271, 276, 281, 283, 294, 333,
 336
 Koçi Bey, 434, 440
 Komodor Sidney Smith, 314
 Kont de Marsigli, 120
 Kont Romanzoff, 221
 Konya, 29, 281, 326, 337, 348,
 381, 403, 418, 422, 423
 Korfu, 99, 101, 103, 309
 Koron, 98, 224
 Kosova, 437
 Koyun adaları, 19
 Kozluca, 232, 238, 241
 Kölemen, 314
 Kölemenler, 313, 315, 418
 Köprülüler, 12, 82, 83
 Köprülüzâde Abdullah Paşa, 58,
 59, 60, 128, 210
 Köprülüzâde Ahmed Paşa, 162
 Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa,
 330
 Köprülüzâde Numan Bey, 27
 Köprülüzâde Numan Paşa, 82,
 83, 96, 97
 Köse Bâhir Mustafa Paşa, 173,
 183, 185, 188, 212
 Köse Musa Paşa, 340, 342, 343,
 345, 347, 351, 352, 357
 Kuban, 159, 232, 243, 259, 260,
 261, 263, 266, 270, 294
 Kudüs, 49, 301, 310, 311, 421
 Kurican, 155
 Kurna, 55
 Kurt Mehmed Paşa, 101

Kuruçeşme, 116
 Kutsal Haç İttifakı, 11
 Kutsal İttifak, 39
 Kuzey Afrika, 77, 203
 Kuzey muharebeleri, 78
 Küçük Cafer Paşa, 34
 Küçük Çelebizâde İsmail Âsım,
 114, 117, 119, 124, 128, 129,
 130, 137
 Küçük Hasan Ağa, 73
 Küçük Hüseyin Paşa, 283, 311,
 313
 Küçük Kaynarca, 239, 240, 241,
 242, 243, 244, 245, 254, 256,
 265, 271, 291, 313, 336, 347,
 366, 394
 Küçük Kaynarca Andlaşması,
 403
 Kütahya, 124, 360, 423
 Kütahya Andlaşması, 424
 Kütahya Muâhadesi, 425
 Kütüb-i fıkhiyye, 330

L

Lağımçı, 247, 255, 335, 348
 Lahsa, 250
 Lâle Devri, 116, 136, 153, 343
 Lâleli Câmiî, 204, 365
 Latin, 398
 Lehistan, 11, 39, 40, 41, 42, 77,
 78, 79, 80, 82, 83, 84, 87, 92,
 159, 165, 184, 213, 215, 217,
 218, 219, 220, 288, 290, 436
 Leibniz, 300
 Levent Çiftliği, 336, 337, 338,
 345, 348, 377
 Levent Çiftliği Kanunnâmesi, 337
 Limni, 88, 226
 Lippa, 20, 21, 22
 Liverpool, 121
 Londra, 121, 407, 410
 Londra Andlaşması, 407, 408
 Lord Byron, 404
 Loristan, 130
 Lugas, 22, 23

Luristan, 129, 156
 Lübnan, 203, 308, 426
 Lütî Paşa, 190

M

Macar altını, 199
 Macaristan, 14, 15, 20, 21, 22,
 40, 43, 89, 104, 107, 164, 216,
 292, 392
 Maçın, 285, 294, 295
 Magosa, 186
 Mahmud Paşa, 23
 Mahrûse-i İstanbul, 191
 Makedonya, 262, 359, 454
 Malatya, 48
 Maliye Nezâreti, 453
 Malta, 18, 109, 190, 302
 Malta Şövalyeleri, 109
 Manavgat, 48
 Mandalzâde Hüsameddin Paşa,
 224
 Manisa, 249
 Mansurizâde Müderris Fasihi
 Efendi, 137
 Maraş, 34, 254, 422
 Maraş Beylerbeyi Yunus Paşa, 34
 Maraşlı Osman Ağa, 27
 Marbaş, 200
 Mardin, 155, 208
 Mareşal Von Caprara, 29
 Mari Antoinette, 263
 Marie Theres, 172, 213
 Maroş, 22
 Marquis de Bonnac, 127, 129
 Marquis de Villeneuve, 167
 Mastariye, 263
 Matlau's-Sa'deyn, 117
 Mavro Mihal, 395
 Maynot, 223
 Mayorka adaları, 50
 Mazapa, 81
 Mazenderan, 128, 129
 Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye,
 452, 454
 Mecnunkırı, 21

- Medine, 95, 208, 272, 311
Meftûrî, 13
 Mehadiye, 23, 269
 Mehdi Efendi, 137
Mehdîlik, 15
 Mehmed Ali Ağa, 313, 314
 Mehmed Ali Paşa, 323, 389, 404, 405, 406, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 431, 455
 Mehmed Es'ad Efendi, 324, 325
 Mehmed Hüsrev Paşa, 450
 Mehmed Rauf Paşa, 452
 Mehmed Said Efendi, 118, 137
 Mekke, 184, 205, 208, 256, 310, 311
 Mekke Şerifi, 184, 310
 Mekri, 130
Mekteb-i Harbiye, 452
 Memâlik-i mahrûse, 57
 Memleketeyn, 318, 382, 383, 384, 387
 Memlûk, 249, 309, 426, 431
 Memlûk Devleti, 264, 314
 Memlûkler, 304
Menşûr, 260
Menzilci, 202
 Meraga, 128, 130
 Mercan, 173
 Mercidabık, 437
 Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, 13, 14
 Mescid-i Nebî, 95
 Mesina, 50
 Meşveret-i âmme, 373
Meşveret-i azime, 83
 Metternich, 393, 403, 457
 Mevkufatı İbrahim Efendi, 103
 Mevlânâ Celaledin Rûmî, 324
 Mevlânâ türbesi, 348
 Mevlevî tarikatı, 54, 326
 Mezâhib-i Erbaa, 158
 Mezemorta Hüseyin Paşa, 17, 19, 20, 26, 30, 50, 51
 Mısır, 48, 85, 109, 149, 171, 199, 203, 227, 249, 250, 251, 263, 264, 296, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 323, 360, 389, 394, 404, 407, 408, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 431, 433, 436, 450
 Mısır Beylerbeyisi, 311
 Mısır Beylerbeyliği, 307
 Mısır tuğralısı, 199
 Mısır zincirlisi, 199
 Mısırlızâde İbrahim Paşa, 18, 23, 32, 34
 Midilli, 26, 88, 190, 212, 226, 246
 Midilli Adası, 26
 Mihal Beyzâde, 27
 Mihrimah Sultan, 195, 204
 Mihrişah Sultan, 275
 Miloş Obrenoviç, 393
Mirahûr-i evvel, 113
 Mirzazâde Şeyh Mehmed Efendi, 100
 Modon, 98, 224
 Mohaç, 437
 Moldavya, 85, 220
 Moldova, 110
 Moldovancı Ali Paşa, 220, 221
 Moltke, 428, 429
Moniteur Ottomane, 455
 Mora, 14, 15, 16, 20, 43, 82, 89, 97, 98, 99, 100, 105, 106, 111, 124, 188, 222, 223, 224, 225, 263, 394, 396, 397, 398, 399, 400, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 410, 416, 419, 442
 Mora'lı Hasan Paşa, 59
 Moralı Vezir Hasan Paşa, 21
 Moskof, 131, 165, 238, 265, 346, 359
 Moskova, 184
 Mouradgea d'Ohsson, 290
 Mudanya, 73
 Muğla, 27, 249
Muhatab, 206, 207
 Muhib Efendi, 316
 Muhsinzâde Abdullah Paşa, 149, 152, 161, 162, 163

Muhsinzâde Mehmed Paşa, 212,
214, 218, 219, 224, 231, 232,
237, 238, 241, 243, 253
Mukaddes Emânetler Dairesi,
196
Mukaddes İttifak, 24, 26, 78
Mukarrir, 206, 207, 208
Murtaza Kulu Hân, 126
Mushû Beşe, 133, 145, 150
Mustafa İzzet Efendi, 325
Mustafa Nuri Paşa, 49, 197, 234,
243, 254, 330, 440, 441, 445
Musul, 170, 171
Muş, 412
Muşkara, 113
Mû'minzâde, 27
Mühendishâne-i Bahri-i
Hümâyûn, 246, 348
Mühendishâne-i Berri-i Hümâyûn,
240, 335
Mühr-i Hamâyûn, 453
Müneccimbaşı, 139, 153
Müntefik, 75, 253
Mürûr Tezkiresi, 400
Müstecirzâde Abdullah Efendi,
137
Müstesna eyâletler, 412

N-

Na't-ı Şerif, 327
Nâbî, 93, 94, 95, 96
Nablus, 310
Nâdir Ali, 130
Nâdir Ali Han, 156
Nâdir Şah, 158, 160, 169, 170,
171, 172, 210, 251, 252
Nahcivan, 128
Nahifî, 117, 137, 324
Nailî Abdullah Paşa, 187
Naîmâ, 54, 105, 106
Naîmâ Tarihî, 117
Nakibû'l-eşraf, 12, 16, 70
Nakibû'l-eşraf Fenarizâde
Mehmed, 12
Nakş-ı dil Vâlide Sultan, 369

Nalkıran, 28
Nâme-i Hümâyûn, 252
Napoli, 318
Napolyon, 296, 299, 300, 301,
302, 304, 305, 306, 308, 309,
310, 312, 313, 315, 316, 317,
320, 341, 353, 359, 361, 382,
386, 387, 393, 394, 415, 421
Nâra burnu, 320
Nasuh Paşa, 311
Navarin, 98, 224, 408, 409, 416,
419
Navarin Faciası, 408
Nazmizâde, 119
Nedim, 137, 152, 153, 154, 188,
324
Nefir-i âm, 46
Nehy anî'l-münker, 377
Nemçe, 80, 115, 184, 278, 284,
315
Nestâlik hat, 325
Nevşehir, 113, 115
Nevşehirli Damad İbrahim Paşa,
105, 109, 111, 113, 116, 117,
151, 153
Neyli Ahmed, 137
Niğbolu, 23
Niğbolu Savaşı, 298, 436
Nihavend, 128, 129, 130
Nil, 304
Niş, 30, 107, 108, 161, 162, 164,
175
Nişancı Hacı Ahmed Paşa, 169
Nişancı Mehmed Paşa, 109
Nizâm-ı Cedid, 297, 298, 308,
324, 327, 329, 330, 331, 333,
334, 336, 337, 338, 339, 340,
341, 342, 343, 344, 345, 346,
347, 348, 351, 352, 353, 354,
356, 358, 360, 362, 365, 369,
376, 378, 379, 382, 389, 391,
429, 430, 432, 434, 439, 447,
450
Nizip, 425, 428, 461
Nizip bozgunu, 462
Nogay, 107
Nogaylar, 227
Nur-ı Osmaniye Câmii, 177, 187

Nusretiye Câmii, 433
Nusretnâme, 12, 13, 16, 18, 21,
 23, 24, 27, 28, 30, 35, 37, 39,
 40, 46, 55, 56, 58, 60, 61, 63,
 68, 71, 72, 73, 75, 77, 81, 83,
 89, 91, 92, 98, 101, 103, 108,
 114
Nüfus Nezâreti, 453
Nüzûl, 27

-O / Ö-

Ocaklık Mukataası, 114
 Ohri, 27, 251
 Olaş, 28
 Oran, 76, 77
 Or-Kapı, 51, 228
 Or-Kapu, 160
 Orsova, 164, 167, 293
 Orşova, 269, 296
 Ortodoks, 19, 80, 222, 243, 261,
 262, 397, 399, 401, 402
 Ortodoks Kilisesi, 261
 Ortodoks Mezhebi, 403
 Osman Gazi, 207
 Osmancık, 74
 Osmanlı Halifesi, 169, 243
 Osmanzâde Tâib, 56, 117
 Osterlitz, 316
 Otağ-ı Hümâyûn, 20, 29, 33, 68,
 133
 Otlukbeli, 437
 Ösek, 37
 Özi, 80, 87, 160, 165, 166, 221,
 243, 254, 259, 263, 266, 270,
 275, 281, 283
 Özi kalesi, 160
 Özçe, 165

-P-

Pançova, 22, 28, 31, 32, 33, 269
 Paris, 115, 118, 136, 187, 213,
 277, 301, 305, 316

Paris Antlaşması, 213
 Paris Muâhedeşi, 312
 Parmak kapı, 173
 Pasarofça, 109, 110, 112, 114,
 124, 125, 165, 167, 431
 Paşa Çayırı, 68
 Paşakapısı, 189, 353
 Paşmakçızâde Ali Efendi, 60, 74,
 83
 Paşmakçızâde Seyyid Ali, 72
 Patras, 105, 224
 Patrik, 148, 398, 400, 402
 Patrikhâne, 399
 Patrona Halil, 131, 133, 144,
 146, 147, 149, 150, 151, 237
 Pazvandoğlu, 361, 390
 Pehlivan Halil Ağa, 149
 Pertev Paşa, 409
 Peter Şafirov, 87
 Petersburg, 226, 229, 230, 257,
 259, 407, 410
 Petervaradin, 28, 31
 Piri Mehmed Paşa, 148
 Pirzen, 251
 Podolya, 14, 43, 159, 220
 Pol Germanos, 399
 Polonya, 218, 359, 437
 Poltava, 79
 Potemkin, 260, 261, 262, 263,
 264, 287
 Prens Eugene, 33, 34, 37, 101,
 102, 103, 107, 108, 110
 Preveze, 43, 98, 99, 109, 300,
 309
 Prusya, 165, 167, 172, 213, 214,
 215, 216, 217, 222, 231, 242,
 265, 278, 288, 289, 290, 291,
 292, 293, 294, 295, 307, 320,
 382, 407, 425, 428
 Prut, 81, 84, 86, 88, 89, 90, 91,
 92, 93, 96, 159, 160, 295, 296,
 398, 405
 Prut muâhedeşi, 91, 92
 Prut nehri, 386, 387, 409
 Prut Seferi, 88

-R-

- Rabia Şerme Sultan, 237
 Rahmaniye, 304, 311
 Rahova, 287
 Raif Mahmut Efendi, 345
 Rakka, 27, 157
 Rakoczi Ferenc, 107, 164
 Râmi Mehmed Efendi, 41
 Râmi Mehmed Paşa, 56, 57, 58, 60, 61, 62
 Râmiz Paşa, 380, 381
 Râşid, 11, 15, 16, 18, 20, 24, 25, 26, 30, 31, 33, 35, 37, 38, 40, 47, 48, 51, 53, 54, 56, 57, 58, 63, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 77, 81, 82, 83, 89, 97, 98, 101, 103, 104, 107, 108, 112, 114, 115, 116, 117, 125, 130, 137, 237, 247, 255, 291, 325, 333
 Rauf Yekta Bey, 279
 Ravdatü'l-Hüseyn fî Hulâseti Ahbari'l-Hafikayn, 106
 Ravza-i Mutahhara, 68, 95
 Ravzatü'l-Husayn fî Hulâseti Ahbârî'l-Hafikayn, 54
 Redif-i Asâkir-i Mansûre, 451
 Reisül-etibba, 139
 Reisül-küttâb, 239, 241, 244, 345
 Reisülküttâblık, 255, 453
 Resmî Ahmed Efendi, 325
 Reşid Mehmed Paşa, 422
 Revan, 128, 129, 149, 155, 156, 188, 210, 437
 Revan köşkû, 149
 Rûmnik, 285
 Ridaniye, 437
 Rikâb-ı Hümâyûn Kaymakamlığı, 113
 Risâle-i İslâmiye, 123
 Risvik Antlaşması, 39
 Risvik sarayı, 38
 Rîşvanzâde Halil, 27
 Rodos, 71, 226, 404
 Rodos Adası, 71
 Romantsov, 242
 Ruh, 93
 Rum, 118, 124, 223, 263, 297
 Rûm Patriği, 148
 Rum Projesi, 244
 Rumeli, 14, 15, 27, 31, 34, 40, 47, 52, 72, 83, 85, 102, 132, 144, 179, 211, 240, 245, 249, 251, 252, 283, 287, 291, 294, 296, 310, 337, 338, 341, 342, 347, 351, 354, 359, 361, 364, 366, 372, 374, 378, 385, 390, 394, 396, 397, 406, 409, 431, 460
 Rumeli Beylerbeyi, 103
 Rumeli Beylerbeyi Sarı Ahmed Paşa, 101
 Rumeli Beylerbeyliği, 150
 Rumeli Feneri, 363
 Rumeli Hisarı, 177
 Rumeli kadıaskerliği, 53
 Rumeli Kavağı, 344
 Rumelihisarı, 133
 Rumiye, 129
 Rumlara, 19
 Rus, 30, 51, 83, 114, 129, 164, 176, 221, 224, 266, 311
 Rus Çarı, 77, 85
 Rus Çarı Deli Petro, 89
 Rus Çarı Petro, 51, 78, 79, 81, 84, 88
 Rus Çarlığı, 129
 Ruscuklu Şerif Hasan Paşa, 287
 Rusçuk, 211, 231, 232, 249, 270, 358, 359, 361, 362, 363, 369, 371, 372, 375, 380, 384, 386
 Rusçuk Yârânı, 359, 362, 363, 369, 371, 372, 375, 380, 388
 Ruslar, 14, 25, 30, 49, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 87, 90, 91, 92, 96, 127, 128, 129, 131, 157, 159, 161, 165, 166, 167, 168, 212, 220, 221, 222, 223, 224, 226, 227, 228, 229, 231, 232, 233, 238, 240, 242, 244, 252, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 263, 264, 265, 266, 267, 270,

277, 281, 283, 286, 294, 314,
316, 317, 318, 319, 323, 358,
359, 384, 386, 387, 392, 393,
409, 410, 424
Rusya, 24, 26, 39, 40, 41, 42, 77,
78, 79, 80, 81, 83, 84, 87, 89,
92, 126, 127, 129, 135, 149,
159, 161, 163, 165, 166, 167,
168, 169, 172, 200, 213, 215,
216, 217, 218, 219, 220, 223,
227, 231, 232, 238, 239, 241,
243, 244, 245, 247, 249, 252,
255, 256, 257, 258, 259, 260,
261, 263, 264, 265, 266, 267,
277, 278, 281, 282, 283, 284,
285, 288, 289, 290, 291, 292,
293, 294, 295, 296, 298, 299,
303, 306, 307, 312, 315, 316,
317, 318, 319, 320, 323, 333,
336, 347, 359, 366, 382, 384,
386, 387, 389, 392, 393, 397,
403, 405, 406, 407, 408, 409,
410, 411, 416, 418, 423, 424,
426, 428, 436, 437
Rusya Tarihi, 78
Rûzname-i evvel, 113
Rûstem Paşa, 149
Rûsûm-ı cülûsiye, 184, 198

-S-

Sadâbâd, 116, 136, 145, 153,
240
Sadâret Kaymakamı, 343, 346,
352
Sadâret Kaymakamlığı, 357
Sadâret Mektupçuluğu, 210
Sadreyn Efendiler, 296
Sadullah Ağa, 279
Safevî, 125, 126, 130, 132, 156,
170
Safevî Devleti, 128
Sahâifü'l-Ahbar, 153
Said Mehmed Paşa, 187
Saint Petersburg, 79, 407
Sakarya, 203, 204

Sakız, 15, 16, 18, 20, 26, 30,
226, 227
Sakız Adası, 18, 19, 20, 26, 30
Saksonya, 22, 78, 214
Saksonya Prensi Friedrich
August, 28
Saliha Sultan, 143, 211
Salyâne, 250
Salyâneli, 412
Sâmi, 137, 150, 161, 163
Sâmi-Şakir-Subhi Tarihi, 247
Sancak-ı şerif, 61
Sancak-ı Şerif, 133, 152, 220,
295, 442, 443, 444
Sapanca, 203
Sapanca gölü, 203
Saraçhane, 52
Saray-Bosna, 37
Sarayburnu, 136, 192, 322
Sardunya, 415
Sarı Ahmed Paşa, 103
Sarı İbrahim Ağa, 103
Saruca, 47
Saruhan, 249
Sava, 31, 42, 101, 161, 163, 167
Sava nehri, 101, 163
Sebil, 55
Sebkati, 178
Segedin, 33
Sekban, 47, 363
Sekbân-ı Cedid, 376, 377, 378,
379, 381, 432, 447
Selahaddin Eyyubî, 308
Selâmet-i Umumiye Komitesi,
299
Selanik, 57, 97, 118, 224, 449
Selanik Kadısı, 137
Selim Giray, 24, 257
Selimiye Câmii, 174, 348
Selimiye Kışlası, 348
Sened-i İttifak, 373, 374, 375,
376, 379
Serdar-ı Ekrem, 85, 86, 97, 98,
107, 108, 160, 220, 232, 266,
267, 276, 287, 311, 355, 358,
363
Sergi Halifeligi, 458
Seyyid Ali Efendi, 73, 305

Seyyid Dede Efendi, 53
 Seyyid Mehmed Paşa, 239, 240, 244, 271
 Seyyid Mustafa Efendi, 53
 Seyyid Vehbi, 117, 137, 138
 Sıbyân mektebi, 137
 Sihhiye, 461
 Sırbistan, 110, 111, 263, 382, 386, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 397, 406, 410
 Sırp, 112, 297, 300, 318, 323, 341, 389, 391, 392
 Sırp isyanı, 391, 411
 Sicilya, 415
Sihah-ı Cevherî, 119
 Silahdar Ali Ağa, 186
 Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, 11, 12, 13, 16, 20, 21, 23, 24, 27, 28, 30, 35, 37, 39, 40, 46, 47, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 63, 68, 72, 103, 114
 Silahdar Hasan Paşa, 18
 Silahdar İbrahim Efendi, 110
 Silahdar Mehmed Paşa, 134, 149, 160
 Silistre, 232, 285, 333, 359, 362, 384, 449
 Silivri, 52, 61
 Sina çölü, 437
 Sıpa çarşısı, 152
 Sivas, 28, 201, 258
 Siyonizm, 301
 Sofu Abdurrahman Paşa, 185
 Sofya, 21, 30, 41, 110, 111, 114
 Soğuk-Çeşme, 189
 Spalmatori, 18
 Stanislav Lehcinski, 79
 Stanislaw Leçinsky, 159
 Suda, 98, 112
 Sudan, 418
 Suğla, 27, 34
 Sultan Ahmed Câmîi, 444
 Sultan Mahmud Câmîi, 177
 Sultanahmed Meydanı, 444
 Suriye, 47, 203, 227, 249, 263, 308, 309, 419, 420, 421, 422, 424, 426, 428, 431
 Surûri, 324

Sührablı Ahmed Paşa, 60, 61
 Sünbülzâde Vehbi, 252, 324
 Sünbülzâde Vehbi Efendi, 252
Sûr'at Topçuları Ocağı, 247
 Sürmeli Ali Paşa, 17, 30, 101
 Sürre, 270
Sürre Alayı, 356
 Sütlüce, 67, 185
 Süveyş kanalı, 204

S

Şah Gazi Paşazâde, 27
 Şah Hüseyin, 126, 127
 Şah Tahmasb, 130, 155
 Şahin Giray, 229, 230, 257, 258, 259, 260, 261, 265
 Şahin Mehmed Paşa, 23
 Şam, 28, 93, 114, 118, 137, 203, 248, 310, 419, 422, 437
 Şam Kadısı, 137
 Şam Valisi Osman Paşa, 28
 Şârihül-Menâr, 105
 Şark Meselesi, 320, 405, 424
 Şebeş, 23
 Şehbaz Giray, 33, 266, 268, 270
 Şehid Ali Paşa, 91, 92, 102, 103, 109, 113, 153
 Şehrizar, 47
 Şehsüvar Sultan, 183
 Şehzâde Câmîi, 449
 Şehzâde İmamı, 12
 Şehzâdebaşı, 140, 189
 Şem'dânizâde, 134, 146, 158, 160, 161, 163, 164, 168, 169, 170, 171, 173, 174, 176, 178, 184, 185, 186, 188, 189
 Şeyh Galib, 188, 324
 Şeyh Gâlib, 324, 326
 Şeyh Megamiz, 75
 Şeyh Zahir, 227
 Şeyheyne, 159
 Şeyhülislâm, 16, 21, 52, 55, 57, 58, 60, 61, 71, 74, 119, 148, 179, 195, 198, 219, 340, 342,

343, 346, 347, 351, 356, 357,
363, 364, 373, 374, 443, 458
Şeyhülislâm Abdullah Efendi,
123
Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi,
100
Şeyhülislâm Ahmed Efendi, 266
Şeyhülislâm Ali Cemâli Efendi,
148
Şeyhülislâm Ataullah Efendi,
351, 363, 364
Şeyhülislâm Çelebizâde İsmail
Aşım, 198
Şeyhülislâm Dürriyâde Arif
Efendi, 306
Şeyhülislâm Ebezâde Abdullah
Efendi, 153
Şeyhülislâm Feyzullah Efendi,
55, 143
Şeyhülislâm Hamidizâde, 287
Şeyhülislâm Hamidizâde Mustafa
Efendi, 291
Şeyhülislâm İmam Mehmed
Efendi, 72
Şeyhülislâm Kadızâde Mehmet
Tahir Efendi, 444
Şeyhülislâm Kadızâde Tahir
Efendi, 433
Şeyhülislâm Mirzazâde Mehmed
Efendi, 146
Şeyhülislâm Paşmakçızâde
Abdullah Efendi, 156
Şeyhülislâm Seyyid Murtaza, 183
Şeyhülislâm Veliyüddin, 325
Şeyhülislâm Veliyüddin Efendi,
219
Şimşirlik, 276
Şirpençe, 192
Şirvan, 127, 129, 156
Şirvan Hânı, 127, 128
Şokpeloş, 26
Şuarâ Tezkirecileri, 93
Şumnu, 237, 238, 241, 286, 287,
288, 331, 384, 386
Şükûfecilik, 136

Tabur, 450
Taganrog, 51
Tahmasb Kulı Han, 130
Tahmasb Mirza, 127
Tahmasp, 128, 129
Taiife-i Bektâşiye, 436
Taklid-i seyf, 184, 198, 369
Taksim, 177
Takvim-i Vekayi, 455, 456
Takvimü't-Tevârih, 119
Taliimli Asker Nezâreti, 336
Tarabya, 402
Tarabya Câmii, 461
Tarih-i Mısır el-Cedid ve'l-Kadim,
119
Tarih-i Naîmâ, 119
Tarih-i Subhî, 145
Tarih-i Timur Gûrkan, 119
Tasuc, 128
Tatar, 56, 86, 110, 229, 232,
257, 260, 440
Tatar Hanı, 56
Tatarıçe, 382, 384
Tayyazâde Ahmed Atâ, 178, 198,
207, 279, 348, 370
Tebdil-i kıyafet, 17, 21, 288
Teberdâr, 74
Tebriz, 127, 128, 129, 130, 132,
156, 210, 437
Tecdid-i Kanun-ı Tımar ve Zeâmet,
335
Teftişçi, 47
Tekâlif-i şakka, 48
Tekirdağ, 164, 260
Tekirdağ Kadısı, 341
Telemsen, 76
Temes nehri, 22
Temeşvar, 22, 23, 28, 29, 33
Tepedelenli Ali Paşa, 359, 389,
394, 395, 396, 397, 398, 411
Terazici Hasan Ağa, 56
Tersane Mühendishânesi, 247
Tersane Nizâmı, 335
Tersâne-i Âmire, 354
Teşrifat, 41

- Tevki Mehmed Emin Paşa, 220
 Tezkire-i Salim, 13
 Theodor Vladimiresco, 398
 Tımaşvar, 32, 437
 Tınışvar, 22, 31, 34, 42, 48, 101,
 104, 111, 163, 269
 Tiflis, 156, 157, 160, 270
 Tilsit antlaşması, 361
 Tilsit Muâhedeşi, 359, 387
 Tire, 446
 Tirsinik, 362
 Tirsinikli İsmail Ağa, 361, 362
 Tisa, 31, 33
 Tise, 32
 Titel, 32, 33
 Toaf, 29
Tobyuk, 29
 Tolstoy, 81, 82
 Topal Ataullah Efendi, 340, 342,
 346, 347, 364
 Topal Hüseyin Paşa, 23
 Topal Osman Paşa, 147, 156,
 176
 Topçu Ocakları, 335
 Tophâne kışlası, 348
 Topkapı Sarayı, 67, 70, 137, 138,
 176, 278, 443, 444, 459, 462
 Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi,
 277
 Toprakkale, 412
 Topuzlu Bendi, 177
 Toroslar, 422
 Toskana, 18, 292
 Tosun Paşa, 418
 Tozkondurmaz Mustafa, 67
 Trablus, 203, 310
 Trablusgarb, 250
 Trablusgarp, 250, 412
 Trablusşam, 112, 428
 Trablusşam Beylerbeyi, 310
 Trabzon, 160, 185, 249, 258, 344
 Trakya, 174, 262
 Tripolice, 400
 Tripoliçe, 224
Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihar,
 119
 Tulumbacı Ocağı, 140
 Tuna, 14, 22, 28, 30, 32, 33, 37,
 40, 85, 110, 164, 167, 219,
 227, 232, 241, 283, 294, 319,
 346, 358, 359, 362, 384, 387,
 409, 410
 Tunca, 68
 Tunus, 203, 250, 268, 295, 412,
 414
 Turhan Beyzâde, 27
 Turla, 164, 221
 Turnacıbaşı, 354
Türbe, 462
 Türk, 19, 25, 28, 37, 39, 40, 41,
 42, 43, 44, 46, 53, 63, 81, 83,
 84, 85, 89, 90, 93, 96, 97, 98,
 108, 112, 116, 121, 123, 124,
 125, 127, 132, 135, 138, 140,
 146, 154, 155, 170, 187, 212,
 215, 217, 218, 220, 224, 225,
 226, 228, 231, 243, 247, 266,
 270, 276, 279, 285, 292, 294,
 297, 299, 300, 303, 304, 307,
 309, 311, 313, 314, 319, 324,
 325, 327, 333, 335, 341, 344,
 346, 347, 348, 359, 360, 370,
 371, 378, 382, 384, 388, 389,
 390, 392, 396, 398, 400, 402,
 403, 406, 408, 411, 413, 417,
 418, 436, 437, 440, 454, 460
Türk düşmanı, 406
Türk Magna Carta, 375
 Türkçe, 85, 117, 118, 119, 136,
 137, 154, 174, 178, 187, 188,
 209, 222, 304, 326, 436, 455,
 456
 Türkiye, 46, 110, 116, 117, 119,
 121, 122, 123, 172, 224, 229,
 233, 243, 247, 249, 251, 256,
 259, 262, 270, 278, 279, 299,
 303, 313, 314, 334, 336, 339,
 360, 366, 371, 375, 376, 386,
 403, 420, 425, 429, 431, 434,
 447, 451, 454, 455, 458, 460,
 462
 Türkmen, 57

-U / Ü-

- Ukaz, 260
 Ukrayna, 79, 80, 83, 159, 260
 Ukrayna Kazakları Hatmanı
 Mazapa, 79
 Ulû'l-emr, 151, 282
 Unkapanı, 189, 456
 Urfa, 48, 93, 94, 422
Usûlû'l-Hikem fi Nizâmi'l-Ümem,
 123, 174
 Uyvar, 437
 Üç Şerefeli, 174
 Ürmiye, 156
 Üsküb, 14
 Üsküdar, 67, 116, 133, 136, 137,
 140, 155, 175, 177, 201, 204,
 322, 345, 348, 377, 444, 449,
 456
 Üsküdar Çeşmesi, 116
 Üsküfçü Mahallesi, 55

-V-

- Vahran, 76
Vak'a-i Hayriyye, 371, 435, 439,
 445, 447, 457
 Vak'anüvis Âsım Efendi, 248
 Vak'anüvis Sübhî Efendi, 255
 Vak'anüvis Vâsıf Efendi, 255
 Vâlide Câmii, 137
 Valide Sultan, 67
 Vâlide Sultan, 89
 Van, 127, 128, 411
Vankulu Lugatı, 119
 Varad, 40
 Varadin, 32, 101, 103, 104, 111
 Varna, 232, 263, 384, 437
 Varşova, 42, 44, 159
 Vâsıf, 177, 184, 185, 186, 188,
 189, 190, 192, 196, 198, 199,
 201, 202, 203, 204, 207, 208,
 209, 212, 213, 217, 218, 219,
 221, 223, 232, 233, 247, 262
Vedia-i İlahî, 399

- Vehhabî, 389, 404
Vehhabî İsyanı, 418
 Vehhabilik, 323
Vekayi-i Mısriyye, 455
 Velîyüddin Efendi, 67
 Venedik, 16, 18, 26, 30, 39, 41,
 42, 44, 84, 96, 97, 98, 99, 100,
 103, 107, 110, 111, 113, 115,
 135, 199, 245, 263, 300, 309,
 436
 Venedik altını, 199
 Venedikliler, 14, 18, 26, 30, 42,
 96, 97, 98, 99, 109, 263
 Versailles, 116, 213, 215
 Versailles Muahedesi, 213, 215
Vesiletü't-Tıbaa, 118
 Vezir Arnavut Süleyman Paşa, 27
 Victoria, 427
 Vidin, 161, 163, 164, 165, 175,
 227, 269, 393, 449
 Viyana, 12, 13, 14, 17, 23, 40,
 42, 44, 102, 110, 197, 269,
 300, 318, 331, 334, 436, 437
 Viyana bozgunu, 438
 Viyana Kongresi, 393
 Von Diez, 291
 Voroneş, 51

-Y-

- Yafa, 308, 421
 Yahudi, 87, 118, 199, 301, 352,
 421
 Yahya Efendi Meydanı, 357
 Yahya Kemal, 437
 Yıldız Venedik altını, 199
 Yalova, 139
 Yanova, 32
 Yanya, 251, 389, 394, 396, 411
 Yanyalı Esad Efendi, 117, 137
 Yasincizâde Osman Efendi, 231
 Yaş, 166, 221, 227, 268
 Yaş Barış Antlaşması, 295
 Yaş Muahedesi, 317, 319, 347
 Yavuz Sultan Selim, 148, 302,
 426

Yedi çifte kayak, 462
Yedi Sene Muharebeleri, 214
yed-i vâhid, 427, 456
 Yediada Cumhuriyeti, 309, 317
 Yedikule, 272, 307, 322
 Yeğen Mehmed Paşa, 163, 165, 170, 241
 Yemen, 250
 Yeni Câmi, 63, 192, 196
 Yeniçeri Ağağı, 71, 144, 448
 Yeniçeri ağası, 71, 192, 432, 435
 Yeniçeri Ağası, 34, 69, 70, 101, 150, 151, 186, 188, 196, 221, 241, 287, 322, 342, 358, 433, 442
 Yeniçeri Ağası Ahmed Paşa, 287
 Yeniçeri Ağası Kapıkıran Mehmed Paşa, 221
Yeniçeri Kanunu, 440
 Yeniçeri Ocağı, 49, 56, 145, 151, 200, 247, 297, 329, 336, 339, 343, 354, 355, 358, 361, 370, 373, 375, 377, 409, 413, 432, 434, 435, 436, 438, 439, 442, 445, 446, 448, 450, 452, 453, 454
 Yenikale, 243
 Yenikapı Mevlevihânesi, 461
 Vergöğü, 227, 292, 386
Yesârî, 324, 325
 Yesârî Mehmed Es'ad, 326
 Yıldız Dede Mescidi, 177
 Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, 115, 118, 136, 187

Yirmi sekiz Mehmed Efendi, 110
 Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, 187
 Yirmisekiz Çelebizâde Said Mehmed Efendi, 187
 Yörük Hasan Paşa, 61
 Yunan, 265, 300, 405, 406, 407, 412, 416, 433
 Yunan isyanı, 411
 Yunanistan, 43, 218, 262, 301, 397, 399, 407, 410, 419, 420
 Yusuf Paşa, 80
 Yusuf Ziyaeddin Paşa, 307, 311

-Z-

Zaptiye Müşiriyeti, 459
 Zemnun, 31
 Zemun, 33, 101
 Zend, 252, 253
 Zenta, 30, 33, 34, 35, 101, 309
Zenta Bozgunu, 36, 37
 Zerelizâde Feyzullah Paşa, 201
 Zer-i mahbub, 199
Zeydî İmamlar, 250
 Zımmî, 399
Zimmet Halîfeliği, 458
 Zımmî, 352, 353
 Zıştovi, 293, 294
 Zıştovi Barış Antlaşması, 293
 Zübde-i Vekayiât, 31

